

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BESÆTTELSEN

I TISTED

1696-98

DANMARKS FOLKEMINDER NR. 69

*Udgivet med støtte fra Carlsbergfondet og
Statens almindelige Videnskabsfond*

ANDERS BÆKSTED

BESÆTTELSEN
I TISTED
1696-98

1. BIND

EJNAR MUNKSGAARDS FORLAG
KØBENHAVN 1959

Copyright 1959
by MUNESGAARD

ANDELSSBOGTRYKKERIEF I ODENSE

INDHOLD

Forord	7
Indledning	9
Ole Bjørn	40
Jens Bircherod	45
Tisted-præsten	49
Aalborg-bispen	78
Anne Christensdatter af Skinnerup og Anne Vert af Torsted	103
En konfrontation	117
Herredsting og byting	126
Ole Bjørns relation	143
Hillerslev-konferencen	178
Maren Spillemands bekendelse	195
Travle forberedelser	212
Den første kommission, Skeel og Jespersen	242
Suspensionen	273
Om den tumult og Satans bedrageri i Tisted	286
Skrækelige relationer	348
Bircherod og Bartholin, den rekonstruerede kommission	354
Gejstlig rettergang	385
De trofaste	399
Hexene	414
Tisted byting	422

Forord

Anledning til den foreliggende bog om besættelsen i Tisted 1696–1698 var en plan om, i lighed med min udgave af Johan Brunsmunds bog om Køge Huskors (Danmarks Folkeminder nr. 61), at kommentere og udgive den lille trykte beretning om Tisted-sagen, der udkom i 1699.

Så snart jeg gav mig til at arbejde med stoffet, blev jeg imidlertid klar over, at denne opgave var af såre liden interesse i sammenligning med det kulturbillede, der kunde uddrages af det vældige, hidtil for langt den største dels vedkommende ubenyttede kildemateriale.

Jeg foretrak derfor at udarbejde en helt ny, bred fremstilling af den samlede sag.

Jeg har i den anledning måttet gøre flittigt brug af Det kgl. Bibliotek, Rigsarkivet, Landsarkiverne i Viborg, København og Odense. Men i ikke mindre grad har jeg benyttet mig af den specialviden, som disse institutioners personale sidder inde med. Jeg takker for den venlige hjælpsomhed og interesse, man her har vist mig.

Ligeledes takker jeg venner og kolleger, hvis viden og interesse jeg har lagt beslag på, eller som venligt har henvist mig til et og andet aktstykke, der havde undgået min opmærksomhed. Mine tanker går med tak til min gode ven Inger Margrethe Boberg for stadig opmuntring under arbejdets begyndelse. En særlig tak til Victor Hermansen, Nationalmuseet, for kloge råd og venlig vejledning. Stud. mag. Iørn Piø takker jeg for interessante filologiske diskussioner i anledning af de benyttede håndskrifter.

Da jeg indleverede mit manuskript til Foreningen Danmarks Folkeminder, nedsatte styrelsen et tilsynsudvalg bestående af Anders Bjerrum, Hans Ellekilde og Hugo Matthiessen. Hugo Matthiessen nåede ikke inden sin død at læse manuskriptet igennem, men mange venlige og opmuntrende bemærkninger forsikrede mig om hans interesse. Fra Anders Bjerrum og Hans Ellekilde har jeg taknemligt modtaget en række forslag og bemærkninger, der er blevet til gavn for bogen.

Det har i høj grad fremmet arbejdet, at jeg i 1954 fra Statens almindelige Videnskabsfond modtog et beløb til afholdelse af direkte udgifter

til rejser, fotografering, assistance m. m. Et tilsvarende beløb, som jeg samme år modtog fra tipstjenestens overskud til fortsatte studier af overtroens historie i Danmark, er naturligvis også delvis kommet mit arbejde med Tisted-sagen til gode.

Til vignet paa omslaget har jeg anvendt reversen af en medaille fra o. 1671, ukendt kunstner. Omskriften er Christian V.s valgsprog: Pietate et iustitia, Med fromhed og retfærdighed.

Juni 1959.

Anders Bæksted.

Indledning

De begivenheder, der går under navnet *Besættelsen i Tisted*, tog fart i begyndelsen af året 1696. På det tidspunkt følte præsten i Tisted Ole Bjørn sig overbevist om, at pigen Maren Spillemands, som siden sine unge år havde været syg, var genstand for legemlig besættelse, onde ånder, vist ind i hende af en hex.

Inden længe var over en halv snes kvinder, der iblandt et pigebarn på ni år, i samme eller lignende situation.

Ole Bjørn optrådte som djævlemaner og hexejæger og spåede sig stor succes af sin virksomhed i denne »Guds og landsens almindelige sag«. Og han optrådte ganske uden persons anseelse; der var fornemme fruer blandt de troldfolk, han var på jagt efter.

Ole Bjørns foresatte, biskop Jens Bircherod i Aalborg, som først var tilbøjelig til at give præsten ret i hans synspunkter, fattede snart mistanke og fik sat grundigere undersøgelser i gang. Og medens de lokale domstole dømte den værste af hexene til bål og brand, gik een af de besatte kvinder til bekendelse, at hele besættelsen var opdigt fra ende til anden.

Hexene blev, selv i tilfælde af aflagt bekendelse, frikendt ved Viborg landsting. De foregivne besatte kom for en kommissionsdomstol i Aalborg. En del af dem dømtes til døden, og en del af deres medskyldige med Ole Bjørn i spidsen, idømtes andre strenge straffe.

Kommissionsdommen ændredes senere betydeligt ved Højesterets behandling af sagen i slutningen af 1697. Men relativt set var man ikke kommet til andet resultat end kommissionen: De besatte kvinder havde, måske for enkeltes vedkommende med *nogen* undskyldning i sygelige tilstande, bevidst anstillet sig som besatte. Ole Bjørn havde af forskellige motiver styrket dem deri, og hver af de andre interessenter havde af sine affekter ladet sig bevæge til at tage del i sagen: avind, dumhed, forfængelighed o. l. Ved Højesterets behandling af sagen blev det tillige klart, at der var forefaldet forskellige uregelmæssigheder ved den tidligere behandling, især i kommissionen. Dette medførte ret strenge bødestrafte eller alvorlige reprimander til et par af kommissionsmedlemmerne, til biskop Bircherod og til et par andre kongelige tjenestemænd.

Efter denne endelige afgørelse blev sagen omgående benyttet til et kraftigt opgør med den overtro, de hexeforfølgelser, det ortodexe præstevælde, der af fremskridtsvenlige, rationalistisk betonedede kredse følte som en tyngende arv fra fortiden. Den lille trykte bog om sagen, Kort og sandfærdig Beretning om den viit-udraabte Besættelse udi Tistæd, som Matthias Moth sørgede for at få publiceret i 1699, er først og fremmest et satirisk skrift, som fremhæver de latterlige sider ved Tisted-sagen. Den vender sig mod overtroen i almindelighed, og i særdeleshed mod forsøg på fra ortodox theologisk side at opretholde troen på hexevæsnets realitet. Den trykte beretning blev afgørende for de følgende to århundreders vurdering af Tistedes besættelse: de såkaldte anfægtedes grove bedrageri; omgivelsernes utilgivelige dumhed og godtroenhed; Ole Bjørns klodsede skurkagtighed.

Der er ikke tvivl om, at den ganske lille bog bør have sin ikke ringe del af æren for den grovere overtros gradvise aftagen i Danmark.

Men de, der i 1696, enten det nu var af ærlig overbevisning eller af personlige motiver, vilde hævde, at djævle var faret i kroppene på en flok mennesker i Tisted, havde i virkeligheden den bedste og højeste officielle anerkendelse, de kunde ønske sig. Også når de hævdede, at besættelserne var formidlet af hexe, der som sådanne burde lide den traditionelle kætterdød på bålet (for ved at brænde i denne timelige ild at have mulighed for at undgå at brænde evigt i Helvede. Ikke symbolsk, men bogstavelig talt).

Thi hexeri og trolddom erkendtes, omend med nogen tilbageholdenhed, faktisk som en realitet både af loven og ritualen.

Christian den Femtes Danske Lov af 1683, 6. bogs 1. cap., art. 9, fastslår, med hjemmel i ældre bestemmelser: Befindis nogen Troldmand, eller Troldqvinde, at have forsoret Gud og sin hellige Daab og Christendom, og hengivet sig til Dievelen, den bør levendis at kastis paa Ilden og oprændis. —

Andre paragraffer tager stilling til forseelser, som foruden at optræde isoleret ofte følger med trolddom (der forudsætter en direkte djævelpagt eller forskrivning): gudsbespottelse, signen og manen.

Og dog er der i loven, fraregnet den klare § 9, svage tegn til systemets sammenbrud, en vis tendens til vel at straffe den tilsigtede forbrydelse strengt, men samtidig til at benægte dens mulighed for effektivitet. § 10 taler ikke direkte om forgørelse, men om forsøg på forgørelse og stemp-

ler i virkeligheden forbyderen som en tåbe: Hvo som bruger nogen galne indbildede Konster med Forsæt at ville forgjøre og skade een anden o. s. v. – Og § 13 fastslår, at medvidere i sådanne og lignende kunster, og de, som lader sig betjene af sådanne forbydere, i gentagelsestilfælde skal straffes: ligesom de, der saadan Ugudelighed og Daarskab øve. –

Fra gammel tid har den verdslige ret imidlertid haft liden interesse for trolddomssager. Trolddom er kætteri, hexebålet var et kætterbål, fænomenet var af åndelig art og som sådant af betydelig større interesse for religionen end for de andre grene af samfundslivet. Ritualen går betydelig dybere ind på spørgsmålet end lovens få og kortfattede paragraffer.

Danmarks og Norges Kirke Ritual af 1685 har placeret det herhen hørende stof i sit VI. Capitel: Hvorledis med Anfægtede, Besatte, Fangne og Misdædere skal omgaaes. – Af dette kapitels 4. artikel: Om de Besatte og dennem, som i en eller anden Maade plagis af Dievelen eller hans onde Redskab, – en snes små sider, kan udledes det meste af, hvad kirken med hensyn til trolddom, og navnlig besættelse, regnede for reelt eller anså for muligt:

Ritualen er resultatet af en kgl. kommissions arbejde. Den ledende kraft var biskop Hans Bagger, men biskop Thomas Kingo, kgl. konfessionarius Hans Leth og biskop Henrik Bornemann er medansvarlige. Arbejdet var i det store og hele ikke vanskeligt, det gik mest ud på at samle og ordne allerede gældende kirkeskikke, og det lykkedes også smukt.¹ Men netop hvad kirkens stilling til besættelse og besatte angår, bidrog det ikke til at skabe klarhed. Tvært imod. Kappen hænger ofte på begge skuldre, afgørelsen overlades i de enkelte tilfælde altfor ofte til præstens jugement.

Udelader man den kristelige retorik af dette afsnit, al snak om Løven af Juda, den store Slange-Knuser o. s. v., og refererer man i stedet for at citere, vil man have den statsautoriserede djævletro af 1685 for sine øjne.

Man kan ikke beskyldte ritualens forfattere for at have været for godtroende og uforsigtige.

Men et faktum er det, at de regnede med en personlig djævels og hans onde ånders flittige virksomhed i menneskesamfundet.

1. Ludv. N. Helveg, Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen I. 1857, p. 511 f., p. 514 f.

Ritualens instrux til præsten går ud på, at han, når han kaldes til nogen, som holdes for at være besat, eller som i anden måde plages af Djævelen, ikke må afslå at besøge vedkommende. Men han bør strax begive sig på vej, dog først efter alvorlig bøn og påkaldelse.

Han skal også komme ukaldet, når han erfarer om et sådant tilfælde i sin menighed. Og han kan tage nogle af sine kolleger eller andre troende med sig som sine hjælpere.

Men han skal være forsigtig i sin dom om tilfældet og hverken gøre for meget eller for lidt ud af det. Thi besættelser er for tiden sjældne i kristenheden. Men vi skal ikke af den grund bilde os ind, at vi nu er aldeles fri for Satans anfægtninger. Dertil har vi alt for mange og tydelige eksempler på hans virksomhed, ikke alene fra gamle dage, men også nu om stunder, angreb på mennesker, indvortes og udvortes, endog på de gudfrygtigste og uskyldigste.

Men præsten bør som sagt ikke være for hastig, navnlig ikke støtte sig til almindelig snak, hvorved han kan komme til at antage den for at være besat, som måske kun udvortes plages af Djævelen, eller som ved gift eller anden trolddom er bragt i en sådan tilstand. Han skal også være forsigtig, fordi adskillige naturlige sygdommes symptomer ligner besættelse.

Derfor skal han være meget opmærksom på tilfældets art og for øvrigt strax holde sin biskop underrettet om sagen. Og så flittigt opvarte den syge med bøn, trøst og formaning samt føre en ombyggelig journal.

Biskoppens pligt er det at udnævne visse andre præster i nærheden, som kan afvexle med den anfægtedes egen sognepræst i den stedsevarende opvartning med bøn og læsning.

Og præsterne har først og fremmest at tilkalde læger og sammen med dem overveje, om det foreliggende tilfælde måske kan være en naturlig svaghed, og hvis ikke, om det da måske blot er et af Satans gøglespil, hvormed han så tit forblinder menneskene og bilder dem noget ind. Og, hvis diagnosen lyder på besættelse, om denne da er fuldstændig, så hele legemet samt sind og sans beherskes af Djævelen, eller om han måske har ladet sig nøje med at besætte et enkelt lem eller en enkelt evne.

Thi vel er det i vore dage vanskeligt at komme til klarhed over de onde ånder, men præsten vil dog næppe kunne tage fejl eller handle forkert, hvis han blot holder sig til Biblens ord om besættelse og til de ved den angivne lægemidler.

Vigtigst blandt disse er bøn og faste, hvorfor præsten også skal fore-

holde den anfægtede, at en ivrig og andægtig bøn til Gud er det virksomste våben mod Satan.

Biskoppen skal i samme anledning forfatte en speciel bøn for tilfældet, og den skal præsten, helst i en forsamling af troende, mindst to gange om ugen bede under knæfald hos den anfægtede, samt slutte med Fader vor og velsignelsen.

Og samme bøn skal daglig læses af den syges pårørende. Og i alle herredskirkerne skal der daglig holdes bøn for den anfægtede, både før og efter prædiken. (Men den anfægtede bør ikke uden ganske særlige grunde føres til kirken under denne bønns oplæsning.)

Hvis den anfægtede selv ugudeligt har forvoldt sin besættelse, idet han har indgået en personlig pagt med Satan, da skal præsten foreholde ham hans grove synd og den straf, han kan vente sig, men tillige på Guds vegne tilbyde ham nåde og salighed, når han omvender sig.

Og er den anfægtede selv uskyldig i sin tilstand, da skal præsten trøste ham og henvide til, at Gud nu og da tilsteder, at netop de fromme og gudfrygtige plages af Djævelen. Og den anfægtede må ikke tro, at Gud har forladt ham, men opfatte sin tilstand som en faderlig revselse, eller tænke, at Gud måske vil prøve hans bestandighed i troen.

Finder præsten nu således den anfægtede frimodig i sin tro og begærlig efter sakramentet, da tør han nok nu og da, når den lidende for en stund er fri for sine anfægtelser, betjene ham med Christi legeme og blod.

Til det billede af Djævelens virksomhed, som tegnes af denne instrux, slutter sig den besværgelse og fordrivelse af Djævelen, som fandt sted ved barnedåben, idet præsten siger: Far her ud du ureene Aand og giv den Hellig Aand rom . . . Siden besvær hand den ureene Aand med efterfølgende Ord: Jeg besvær dig du ureene Aand, i Navn Faders, Søns og Hellig Aands, at du udfarer og viger fra denne Jesu Christi Tienere. –

Med ovenstående to officielle rettesnore, loven og ritualen, in mente, forstår man lettere, at det kunde lykkes Ole Bjørn, rent bortset fra om han var en troende eller en bedrager eller måske noget af begge dele, at holde spillet gående så længe, som han gjorde, at han kunde føre sin krig med kraft til det sidste, og at han endnu efter Højesterets dom havde både tilhængere og mægtige beskyttere.

Tisted-sagens omfang og form synes at være et normalt resultat af overtroens og det dertil knyttede hexevæsens udviklingsgrad i det 17. år-

hundrede. Ældre tiders bastante hexetro, kosteskafte, hexesalven,² sabbaten, hexens sorte kat o. s. v. var i mere oplyste kredse ved at miste sin betydning, naturvidenskabernes kolossale fremskridt og den allerede længe af enkelte modige mænd førte kamp mod hexefølgelserne var ved at sætte frugt, Fanden løb mindre rundt med horn og hale og hestehov, men foretrak at manifestere sig under subtilere, mere mystiske former, lod sig se nu som halvt uvirkelige dyreskikkelser, nu som lysende udladninger i luften, eller lod sig høre som en stemme, spottende eller truende. Og medens man tidligere med forkærlighed havde sporet resultaterne af hans som regel ved onde menneskers påkaldelse fremmede virksomhed som eens pludselige rigdom, en andens fattigdom, eens utrolige magt over kvindekønnet, en andens triste impotens, eens held i sin hele næring og bjæring, en andens uheld med både avl og bæster, kort sagt i den enes overmål af indbildt lykke og den andens overmål af virkelig ulykke, lagde man efterhånden mere vægt på visse andre af de gammelkendte sider ved hans virksomhed. Navnlig hans evne til i egen person eller repræsenteret af ham undergivne onde engle at tage bolig i mennesker og arte sig enten som åndelig besættelse, der medførte fortvivelse og svækkelse af den saliggørende tro, eller som legemlig besættelse, der viste sig ved, så længe anfægtelserne stod på, at sætte den besatte person uden for, og ofte over, de normale grænser for menneskelig virksomhed. Nogle besatte sås at svæve i luften, andre indtog i hvert fald sådanne stillinger med kroppen, som intet normalt menneske kunde indtage. Nogle besad en så overmenneskelig styrke, at hverken lænker eller bånd kunde holde dem, andre regerede i hvert fald sådan, at der måtte tre, ja fire personer til for at hindre dem i at gøre skade på sig selv og andre. Nogle talte fremmede tungemål, sprog, som de aldrig havde lært eller hørt, andre gav i hvert fald forskellige dyrs lyd fra sig med skuffende lighed. Nogle havde kundskab til skjulte og fjerne begivenheder både i fortid og fremtid, andre kunde i hvert fald udsige et og andet om naboerne, som disse måtte vedgå som sandt.

Hexe blev beskyldt for at have givet de onde ånder adgang til de stakkels anfægtede. Og hexe blev endnu langt hen i det 17. århundrede her i landet, og andre steder endnu senere, henrettet. Men det var faktisk

2. Om disse uhyggelige rekvisitter har Lauritz Gentz skrevet en meget betydningsfuld afhandling, hvori han bl. a. påviser en ret udstrakt anvendelse af bulmeurt (som afrodisiacum) i hexesalve, der hos brugeren har vakt forestillinger af sexuel betonet art om ridt i luften, om deltagelse i sabbats-fester o. l. (Vad förorsakade de stora häxprocesserna. Arv. 1954, p. 1-39).

ikke længere hexen, der var begivenhedernes centrale figur, for hende var man godt på vej til at miste interessen. Nu var det den besatte selv, som frembød de interessante tilfælde, og som blev gjort til genstand for eksperimenterende, nysgerrig undersøgelse, den der endelig lykkeligt resulterede i, at ikke alene hexen, men endog Fanden måtte frikendes for skyld i de tilstande, der så længe havde gået under navn af besættelse, men som nu erkendtes som ganske vist endnu i lang tid uforklarlige sygelige fænomener. Samtidig med den nøjere undersøgelse og skarpere iagttagelse forsvandt naturligvis de såkaldte besattes uafhængighed af tyngdeloven, deres unaturlige styrke, deres kundskaber i fremmede sprog, deres spådomsevne. Tilbage blev deres hysteriske krampeanfald, deres uro, deres uarticulerede lyde. De blev i stedse stigende grad genstand for lægens, i stedse aftagende grad genstand for præstens opmærksomhed.

Men inden udviklingen var nået så vidt, havde netop besættelsesteoriene fejret store triumfer. Tisted-sagen er kun et enkelt eksempel på de massepsykosor, der optræder til alle tider, men som særlig i det 16. og 17. århundrede, og navnlig når patienterne var af kvinde køn, fik navn af og antog form som djævlbesættelser. Det vil være tilstrækkeligt her som markante eksempler at henvise til massebesættelsen i Ursulinerindesklosteret i Loudun, 1630'erne, en begivenhed, der var almindelig kendt over hele Europa,³ og til den med Tisted-sagen forbavsende ensartede sag i Salem, Massachusetts, der udspillede sig i 1690'erne.⁴ I Loudun optrådte præsten Urbain Grandier, ikke uden lighedspunkter med Ole Bjørn, som centralfigur blandt de besatte kvinder. Han blev brændt som troldmand i 1634, uden at besættelserne af den grund hørte op. I Salem blev en flok unge piger gale, optrådte som besatte og beskyldte adskillige både fornemme og jævne koner for at have optrådt som hexe. Af disse blev en halv snes stykker hængt.⁵ Endelig blev som bekendt i sidste halvdel af det 17. årh. Sverige skueplads for en række hidsige hexefølgelser.⁶

At hele det gamle hexeapparat, med troen på kosterkaftet, hexesalven, sabbaten, hexens kat o. s. v., lever videre hos de almueprægede interessenter også i disse mere moderne sager, siger sig selv. Men autoriteterne

3. Lettest tilgængelig i Aldous Huxleys halvt romanformede fremstilling: *The Devils of Loudun*.

4. F. ex. Marion L. Starkey, *The Devil in Massachusetts* (London, Robert Hale, u. a.).

5. Andre eksempler hos Fr. Hallager, *Magister Ole Bjørn og de Besatte i Thisted*, 1901, p. 86 ff.

6. Se Em. Linderholm, *De stora trolldomsprocessernas upplösning i Sverige*, *Hist. tidskr.*, 1913, p. 165-211; Bertil Sundborg, *Gustaf Rosenhane och trolldomsväsendet, Lychnos*, 1954-55, p. 203-66; ovennævnte afhdl. af Lauritz Gentz.

tillægger dem ikke den betydning som før, hele sagen er lagt op i et lidt højere plan end tidligere, selvom resultatet stort set bliver det samme.

At Tisted-sagen tog den forholdsvis lykkelige vending, som den gjorde, skyldes uden tvivl i særlig grad Ole Bjørn. Han var for grov. Havde han nøjedes med at ville have Anne Christensdatter fra Skinnerup og Anne Vert fra Torsted brændt, et par gamle udlevede kællinger, tilmed under gammel mistanke, *kunde* det vel endnu i 1696 være lykkedes ham. Man vilde næppe have ofret meget på forsvaret for deres skyld, navnlig da Anne Vert gladelig bekendte. Men Ole Bjørn stiledede højere, han vilde også have Anne Sø, en af Nørrejylland's mægtigste og rigeste fruer, officielt stemplet som hex. Og det kunde han ikke gennemføre, men led et absolut og for den almindelige udvikling meget lykkeligt nederlag.

Tisted-sagen er adskillige gange, samlet i oversigtsform eller udvalgte episoder af den, blevet skildret i litteraturen. Fyldigere bedømmelse af dens betydning og grundigere anvendelse af de originale kilder foreligger kun i to værker, den før nævnte trykte Beretning fra 1699 og sindssygelægen Fr. Hallagers bog fra 1901: Magister Ole Bjørn og de Besatte i Thisted. Dr. Hallager er ved sin grundige gennemgang af visse samtidige kilder kommet til et resultat modsat det, der blev knæsat med Beretningen af 1699. Han påviser i enkeltheder dennes absolutte mangel på objektivitet, dens bevidste fordrejelse af hele sagen og dens mange fejltagelser med hensyn til enkelte punkter. Og han lægger ingen vægt på det faktum, at bogen er et satirisk opbyggelsesskrift, bevidst agitation, benyttelse af lejligheden til at komme et gammelt, indgroet onde til livs.

Et grundlag for sin stærke kritik af Ole Bjørns modstandere har Fr. Hallager i det faktum, at han som læge først og fremmest har heftet sig ved de såkaldte besattes for samtiden uforståelige optræden under deres anfægtelser, disse vilde optrin, som mentes enten at måtte være djævlbesættelse eller bedrag. Fr. Hallager påviser, at der i Tisted, som i andre lignende tilfælde, ikke var tale om et skammeligt bedrageri, men om epidemisk optræden af hysteriske anfald.⁷

7. Den foreliggende skildring er rent kulturhistorisk og kan kun i ringe grad tage stilling til selve sygdomsbilledet. Hvad den patologiske side af sagen angår, vil den i denne forbindelse formentlig være tilstrækkelig oplyst ved Fr. Hallagers undersøgelse. Adskillige af »de besattes« anfald vil man, fraregnet øjenvidnernes sædvanlige overdrivelser, kunne finde paralleler til i senere skildringer af hysteriske anfald. Man sammenligne f. ex. nogle af Tisted-kvinderne ræsen og deres omgivelseres reaktion i 1696 med følgende billede fra omkr. 1900, tegnet af en praktiserende læge: Man fik Ilbud om, at Patienten, oftest en ung Kvinde, havde faaet Krampe.

Og på grundlag af denne utvivlsomt rigtige diagnose arbejder han videre med sagen og kommer til det resultat, at Ole Bjørn for så vidt har været uskyldig, som de anfægtede kvinder egentlig ikke var bedragere og altså, set med uhildede øjne af deres samtid, måtte opfattes som besatte.

Der er ikke tvivl om, at de to hovedfremstillinger af Besættelsen i Tisted, fra 1699 og fra 1901, hver på sin måde har trukket linjerne for skarpt op.

Begge søger nemlig på få sider at gøre klart og afgørende rede for en sag, der mere eller mindre direkte berørte flere hundrede personer, indirekte det hele samfund; hvis i sig selv ufuldkomne, og tilmed ufuldkomment bevarede, aktstykker tæller tusinder af sider; som strakte sig over to fulde år, og med flytning fra Tisted til Aalborg, fra Aalborg til København. Begge de nævnte fremstillinger har til opgave at fastslå de optrædende hovedpersoners klare karakter, Ole Bjørn er i den ene en naragtig skurk, i den anden lidende martyr for sin berettigede overbevisning; de anfægtede kvinder er i den ene en flok snu bedragere, i den anden uskyldige ofre for en nervøs lidelse; biskop Bircherod er i den første en brav og retsindig mand, repræsentant for lovlig orden og autoriseret kristendom, i den sidste optræder han som en af de førende i et åndeligt tyranni, yderligere repræsenteret af en samling partiske og vilddige tjenestemænd, præster og øvrigheds personer.

Sandsynligvis ligger sandheden her som så ofte ellers i midten. En gennemlæsning af det samlede tilgængelige kildestof med forsøg på at se bort fra såvel satirikerens som lægens fremstillinger, giver et hvad klarhed og oversigt angår lidet tilfredsstillende billede, men efter alt at dømmes et sandere. Der kan næppe være nogen tvivl om, at Ole Bjørn i begyndelsen har været overbevist om, at han stod over for en række tilfælde af legemlig besættelse. Heller ikke, at denne anskuelse efterhånden mister al reel betydning for ham, og at han til slut udelukkende kæmper for at føre et rent formelt bevis for rigtigheden af sine eengang fremsatte påstande. Lige så lidt bør man vel gruble over det faktum, at

Naar man kom, fandt man Sygeværelset opfyldt af bestyrrede paargørende og andre. 2-4 stærke Mænd søgte forgæves at holde Patienten, som kastede sig voldsomt om i Sengen med krampagtige Trækninger i Lemmerne. Terapien bestod først og fremmest i at erklære, at der ingen Fare var paa Færde, og i at faa alle Tilskuerne og Hjelperne ud af Lokalet. Naar Patienten var i Enrum med Lægen, stilnede Krampetrækningerne af, og efterhaanden lykkedes det at faa den »bevidstløse« Patient i Tale. Naar man saa derefter kunde holde de paargørende fra at vise Ængstelse eller Medynk, drev det hele over. Aarsagen var vistnok oftest Skuffelse i Kærligheds-sager. (Sophus Alsted, Lægeforhold for 50 Aar siden, Aalborg Amts Lægeforening 1854-1954, p. 25-36, spec. p. 35 = Medicinsk Forum, 1954, p. 310-16).

de tydeligt nok hysteriske kvinder snart har troet og påstået sig besatte, snart har indrømmet, at de for med bedrageri. Hvad de i disse retninger har udtalt, er ikke udtryk for deres egen mening – den ligger der liden vægt på, når man betænker, hvem de var – men for de skiftende omgivelser. Og hvad biskop Bircherod angår, da er også han i løbet af de to år fulgt med udviklingen og har skiftet mening, ikke alene i grove træk, der markeres ved, at han først troede på besættelsen og siden blev dens ivrigste benægter, men også i enkeltheder, efterhånden som hans erfaringer har tvunget ham til det.

Endelig bør man regne med, at ikke enkelte, men en rigdom af motiver har været af betydning for sagens hele udvikling. Ved siden af de mere iøjnefaldende som from overtro, rationalistisk vantro, bevidst bedrageri, dum uvidenhed, personlige sympatier og antipatier er der andre, som vel ikke kommer så klart til orde, som heller ikke så let lader sig rubricere under en enkelt betegnelse, men som alligevel næppe har været af mindre betydning i helheden: Det lyser ud af adskillige af aktstykkerne, at mange af de i sagen implicerede, både blandt de anfægtede og blandt de andre optrædende, har nydt at spille en rolle, at være genstand for deres omgivelser opmærksomhed. For adskillige ses det også at have været af stor betydning at kunne nærme sig til kredse og personer på et højere dannelsesstrin eller i fornemmere position. Og de syge kvinder har, ved siden af at de virkelig var syge, faktisk konkurreret om at påkalde præsternes opmærksomhed og almuens beundring. Præsterne har åbenbart i mange tilfælde nydt at skulle optræde med ansvar i så vigtige sager og som repræsentanter for højere myndighed. Det er også tydeligt nok, at egenskaber som den almindelige drillesyge, frygten for at miste nogen anseelse, den dybe trang til at forsvare en een gang fremsat påstand, simpel lyst til grov skæmt o. s. v. for mange både hoved- og bipersoner har været af afgørende betydning ved visse enkelte lejligheder. Man bør også tage i betragtning (og også det bliver man for resten nu og da mindet direkte om i aktstykkerne), at begivenhederne fandt sted i en tidsalder, hvor store kredse af befolkningen fra tidligt på eftermiddagen var ved en halv, eller hel, rus.

Som kapitel i overtroens historie er Tisted-sagen vel af mindre interesse, end man efter dens omfang kunde formode. Navnlig hvad den tilknyttede hexeproses angår, er den fattig på stof, idet de vigtigste aktstykker mangler. Og ingen hex blev brændt. Noget vigtigere er den som

dokument til belysning af djævletroen, der åbenbart i slutningen af det 17. århundrede har artet sig højst forskelligt, alt efter stand og sted.

For den, der dukker ned i den store, forvirrende dyngede af aktstykker, og som måske skuffes i disse henseender, får den til gengæld rig betydning på anden måde:

Besættelsen i Tisted af 1696, der egentlig bedst kan karakteriseres som een eneste stor sladderhistorie, begyndende småt, på sin højde rivende alt og alle med sig, til slut løbende ud i sandet, blev årsag til, at vi i dag besidder en stor mængde samtidige dokumenter om en begivenhed, som hele landet, høj og lav, ung og gammel, har været mere eller mindre interesseret i, hele det danske samfund i slutningen af det 17. århundrede, fra det fattigste fordrukne pak i Tisted til hoffet i København. Fra alle disse kredse inddrages der visse personer, direkte eller indirekte, i det store skuespil, den store tragikomedie, og får lejlighed til at spille deres roller, nogle stumme, andre med enkelte replikker og måske kun i en enkelt akt; og nogle er på scenen hele tiden og fører ordet fra først til sidst. Her optræder da i et snævert kronologisk tværsnit hele landets befolkning og giver samlet udtryk for det almindelige åndelige niveau, det, der er så vanskeligt at danne sig et billede af, fordi det som regel må uddrages af kunstneres litterære værker eller af memoirelitteraturen, hvis almindelige billeder i mange tilfælde ikke alene på grund af tidsafstanden mellem begivenhed og skriftfæstelse, men også fordi de er enkeltmands værk, vil være subjektivt fortegnede.

Rent bortset fra, hvad sagen selv drejer sig om – men naturligvis er det af betydning, at det er en sag, der sætter sindene i bevægelse – tør dette vel siges at være af største kultur- og åndshistoriske betydning. Her optræder for en gangs skyld i stor og broget blanding, talende åbent til hinanden, bagtalende hinanden, hjælpende hinanden, bekæmpende hinanden, prøvende på at redde sig selv og sin relative rang i samfundet, en lille flok ubetydelige hexe, et par drikkældige kællinger, nogle fjantede pigebørn, lædrenge og håndværkssvende, ærbare og naive borgere og borgerkoner, studenter, snu bønder og stoute bønder, små og store lokale embedsmænd, en mængde præster, hele Aalborg-kleresiet med bispen i spidsen, professorerne i København, Højesteret, hoffet; kongen selv fortoner sig i sin ophøjede majestæt. En vistnok ret enestående lejlighed til at lære det hele samfunds varierede reaktion over for en enkelt begivenhed at kende.

Menneskeligt set er resultatet ikke meget opmuntrende. Hver søger

at hytte sig, at tilkæmpe sig nogen anseelse eller at redde den smule, han havde. Kun få tager deres ansvar nogenlunde helt ud og går fordomsfrit til sagen.

For den kulturhistoriker, der har til opgave at fixere et historisk billede på grundlag af den materielle, håndgribelige side af tilværelsen, er der vel ikke synderlig meget stof at hente i Tisted-sagen, dog adskillige små levende træk hist og her, een præst med muffe og spadserestok, en anden med rosiner og æbler i lommen til børnene, skomageren på sin forhøjning under vinduet, den syge pige i slagbænken, amtmandens thebord m. m.

Des mere for den, der er på sporet efter, hvordan mennesker tænkte og talte omkring år 1700. Han vil finde en forbavsende frodig flora både af øjeblikkelige replikker og af stående udtryk, det sprog, som Holberg en god snes år senere skulde lade sine komiske personer tale, men her betydelig mere levende og dagligdags og i større fylde, end han kunde bringe det på scenen. Her er også det samfunds tænke-måde og åndelige stade, som Holberg og hans samtidige holdt et alvorligt opgør med, et samfund trykket af autoriteter med loven og ritualen i hånden, tyranniseret af forstokket fastholden ved vedtagne meninger, for provinsens vedkommende i alle åndelige spørgsmål ledet af et præsteskab, som vel var betydelig lærdere, men ikke meget klogere end de det betroede menigheder.

Og så alligevel allerede med glimt af det nye i sig. Hvis de to mænd, som først fik til opgave at inkvirere i sagen, lægen, vicesiftamtmand Niels Jespersen og amtmand Otte Skeel, ikke var døde så tidligt, som de gjorde, havde det hele måske taget en anden vending. De var i hvert fald klare over, at de anfægtede kvinder var gale og syge. Nu fik for en tid theologerne føringen i den, bedømte den efter ritualens og lovens tørre skema og med henvisning til biblen, og fulgtes alt for villigt af de af kongen udnævnte kommissarier, som alt for hurtigt vilde fastslå, at de anfægtede kvinder var en flok simulanter. Først ved Højesteret bliver den samlede sag nogenlunde fordomsfrit behandlet og føres, skønt man ikke kommer til det rigtige resultat, til en efter de tiders målestok forholdsvis human afslutning.

Den følgende skildring af Tisted-sagen prætenderer ikke på nogen måde at fastslå, hvem der havde ret. Den er et simpelt forsøg på, på grundlag af det bevarede kildemateriale, at fremstille sagens gang i

nogenlunde kronologisk orden. Langt mindre er der gjort forsøg på at trække faste linjer gennem sagen fra først til sidst, ingen begivenheder er understreget som særlig betydningsfulde, ingen personer er rykket frem i forreste række, uden så vidt akterne selv har ført det med sig. Det var fristende at skildre sagen som en strid mellem Ole Bjørn og Jens Bircherod, som Ole Bjørns hævnakt mod Anne Sø, eller som en kamp mellem overtro og rationalisme eller i hvilken anden ordnende inddeling, man nu kunde foretrække. En sådan fremgangsmåde vilde have givet et langt klarere billede. Men tillige et stærkt fortegnet. Thi Tisted-sagen har sin fornemste kulturhistoriske værdi ikke som hexepoces eller medicinsk historie eller kirkekamp eller social bevægelse, men som en righoldig samling af simple detaljer, der belyser den daglige tankegang og dens mundtlige og skriftlige udtryk ved udgangen af det 17. århundrede.

De benyttede trykte kilder, ældre og yngre, er, uanset de i hvert tilfælde anvendte udgiverprinciper, citeret ordret.

Hvad de håndskrevne kilder angår, var det oprindelig min plan at aftrykke de citerede stykker bogstavret. Men det stod hurtigt klart, at dette princip gennemførelse i høj grad vilde sinke den flydende gennemlæsning af bogen, uden at væsentlige filologiske fordele var vundet. For det første er her kun i ringe grad tale om gengivelse af fuldstændige tekster, idet den kronologiske opstilling af bogen medfører, at nu een, nu en anden løsreven periode må citeres, medens adskilligt har kunnet udelades som uden betydning for sagens gang eller som gentagelse af noget allerede fremstillet. For det andet er de pågældende dokumenter i de fleste tilfælde ikke originaler, men afskrifter af nu tabte forlæg, hvis stavemåde næppe er nøjagtigt fastholdt af afskriverne. Jeg har derfor foretrukket til en vis grad at tillempe stavemåde og tegnsætning. En nænsom normalisering er søgt gennemført efter følgende retningslinjer:

De pågældende texters indbyrdes stærkt afvigende ortografi reguleres. F. ex. rettes blev > blev; tilspurt > tilspurgt; tiid > tid; hafde > havde; sterck > stærk; diefvel > djævel; schulle > skulde; forgjort > forgjort; stoed > stod; suaride > svarede; begynte > begyndte; deris > deres; heldst > helst; o. s. v.

En del særprægede former, der efter princippet har måttet moderniseres, er givet i fodnoterne, f. ex. laaefoget (p. 260), ref (p. 341) m. fl.

Visse åbenbare dialektismer, typiske udtaleformer samt fremmedord, der er fejlskrevet på en påfaldende måde, er bibeholdt.

Forøvrigt er teksternes ordformer og bøjningsformer søgt bevaret. Altså bibeholdes former som: haver, erkendte, dennem, hannem, de vare, djævlens, hvorfore, løverdag o. s. v. Ligeledes er manuskripterne meget skiftende brug (ofte inden for få linjer) af former som: lys – lius, syg – siug, besat – besæt, var – vår, datter – dåtter, ham – hannem o. s. v. søgt fastholdt. De enkelte originale dokumenter har formodentlig været mere konsekvente, vekslingen kan for en stor del være fremkommet, fordi her i de fleste tilfælde foreligger protokolføreres ikke gennemført nøjagtige afskrifter. – I normaliseringen er der skelnet mellem imperfektum og participium, hvor disse former falder sammen i teksterne. F. ex. bevares imperf.: løfted, men ptc.: løfted rettes til: løftet.

Person- og stednavne behandles gennemgående som det øvrige ordstof: Emmich Erichsen > Emmik Eriksen, Söfren Matzön Höberg > Søren Madsen Høberg, Ofuergaard > Overgaard, Tiisted > Tisted. Embede, erhverv o. l. anvendt som tilnavn skrives med stort bogstav: Niels Visiterer, Simon Nielsen Kirkeprior, Christen Christensen Spillemand.

Citaters begyndelse er markeret med :, deres afslutning med –.

Der er tre hovedkilder til den Tistedske besættelsessags historie: Kommissionsprotokollen, Højesterets protokol, højesteretsdommernes skriftlige vota.

Kommissionsprotokollen (Rigsarkivet. DKanc. C. 35): 1696 7/11. Bilag til Jysk Missive ang. Kommission i den Tistedske Besættelsessag. Manuskriptet er på 1283 sider (s. 1–2 mangler) og indeholder protokollater af samtlige retsmøder i kommissionen, d. v. s. fra 25.1.97, da første session holdtes, til 14.5.97, da kommissionsdommen afsagdes. I protokollen er indført følgende 238 aktstykker (enkelte dog kun noteret som fremlagt og påskrevet) og nummererede i margin:

1. Kgl. befaling til Mathias Rosenvinge som generalfiskal at anlægge sag mod de formentede besatte og andre implicerede, 7.11.96.
2. Indstævning for kommissionen i Aalborg til 25.1.97, 10.12.96.
3. Dito, 30.12.96.
4. Ole Bjørns relation til Jens Bircherod, 18.4.96.
5. Udtog af Aalborg provsterets protokol om udsættelse af Ole Bjørns sag, 14.12.96.
6. Mathias Rosenvinge, skrivelse til Ole Bjørn med forslag til forenkling af rettergangen i kommissionen, 25.1.97. – Ole Bjørns erklæring hertil, 26.1.97.

7. Borgerskabet i Tisted, supplik til kongen om nedsættelse af en uvildig kommission, 3.7.96.
8. Jens Hansen, erklæring til kommissionen, 21.1.97.
9. Emmik Eriksen, erklæring og afbigt til kommissionen, 25.1.97.
10. Maren Hansdatter Sirichs, bekendelse for Jens Bircherod og det Aalborgske kleresi, 29.12.96.
11. Tisted og Tilsted sognemænds skudsmål for Ole Bjørn, 11.9.96.
12. Peder Andersen Skærbæk m. familie, skudsmål for Ole Bjørn, 5.9.96.
13. Peder Marcussen, skudsmål for Ole Bjørn, 12.9.96.
14. Jens Svendsen, skudsmål for Ole Bjørn, 15.9.96.
15. Tingsvidne af Tisted byting 9.–13.1.97 om Mikkell Langballes brydelse af retten, 16.1.97.
16. Ole Bjørn, rundspørge til en del præster om Holger Sørensen Schandorphs optræden, 5.1.97.
17. Mourids Andersen Nors, erklæring om hans møde med en del troldharer, 2.8.96.
18. Ludvig Jørgensen Vadum, provstestævning til Hassing herreds præster samt implicerede i besættelsessagen til Hørdum kirke 6.8.96, 17.7.96.
19. Jens Hansen, skrivelse til Jens Bircherod i anl. af nr. 18, 21.7.96.
20. = nr. 11.
21. Præster af Hundborg og Hassing herreder, svar på 19 spørgsmål fra Jens Bircherod, 5., 6., 8., 10.10.96.
22. Flere lignende, 7.10.96.
23. Flere lignende, 7.11.96.
24. Jens Poulsen Paaske undskylder udeblivelse fra kommissionen, 19.1.97.
25. Kgl. befaling til Jens Bircherod at suspendere Ole Bjørn, 1.8.96.
26. Niels Ebbesen Aagaard, erklæring om Ole Bjørns forhold og om de besatte, 21.12.96.
27. Jens Bircherod, forespørgsler til Peder Roaldsen, 15.9.96. – Hr. Peders svar, 18.9.96.
28. Peder Roaldsen, erklæring om Anne Krogsgaard m. m., 21.9.96.
29. Ingeborg Thomasdatter Aalborg og Ingeborg Thomasdatter Møller, erklæring om Peder Roaldsens optræden hos Anne Krogsgaard, 8.12.96.
30. Jacob von Holten, Envold Nielsen Bjerregaard, Emmik Eriksen m. fl., erklæring til Jens Bircherod om Ole Bjørn, 19.12.96.

31. Kgl. befaling om ophævelse af den gejstlige rettergang mod Ole Bjørn, 19.1.97.
32. Mads Jørgensen Toftum, undskyldning til kommissionen for udeblivelse og for at have underskrevet borgerskabets supplik af 3.7.96, 20.1.97.
33. Laurids Nielsen, dito, 21.1.97.
34. Peder Marcussen, dito, 21.1.97.
35. Christen Jensen Kærup, dito, 20.1.97.
36. Jens Svendsen, dito, 21.7.97.
37. Ove Ottesen, dito, 20.1.97.
38. Jens Christensen Rodsted, erklæring til kommissionen med undskyldning for udeblivelse, 23.1.97.
39. Peder Sattelmeyer, undskyldning til kommissionen for udeblivelse, med erklæring om de besatte, 20.1.97.
40. Simon Nielsen Kirkeprior, klage til kommissionen over hans datters indstævning og over Jacob von Holten og Holger Sørensen Schandorph, m. m., 16.1.97.
41. Ti personer, samlet undskyldning til kommissionen for udeblivelse, med erklæring om besættelsen, 21.1.97.
42. Otte personer, samlet undskyldning til kommissionen for udeblivelse, med forklaring af deres underskrivelse af supplikken af 3.7.96, 22.1.97.
43. Poul Rytter, erklæring til kommissionen om sit forhold til besættelsen, 22.1.97.
44. Niels Hegelund, undskyldning til kommissionen for udeblivelse, med erklæring om sin behandling af Kirsten Langgaard og Anne Legind, 22.1.97.
45. Palle Madsen, undskyldning til kommissionen for udeblivelse, med erklæring om behandling af Maren Spillemands, 23.1.97.
46. Jep Pram, erklæring om Anne Krogsgaard og to disciple af Tisted skole, 17.9.96. – Reinhold Rødders erklæring om Karen Toftum.
47. Ole Langgaard, indlæg i kommissionen med klage over Jens Bircherod og Peder Reenberg m. m., 25.1.97.
48. Ole Langgaard, skrivelse til Jens Bircherod, 17.12.96.
49. Dito, 23.1.97.
50. Søren Madsen Høberg, indlæg i kommissionen om Maren Spillemands, 30.1.97.
51. Anders Jacobsen Borchorst, vidne om de anfægtede, 30.1.97.

52. Jacob von Holten, brev til Holger Sørensen Schandorph, 15.12.96.
53. Christoffer Bartholin, tilladelse til den fra stiftet forviste Poul Rytter at rejse til Aalborg og fremstille sig for kommissionen, udateret (30.1.97).
54. Jørgen Seerup, brev til Envold Nielsen Bjerregaard om Anne og Gertrud Andersdøtre, 18.9.96.
55. Holger Sørensen Schandorph, vidne om Ole Bjørn og de anfægtede, 1.2.97.
56. Hans Christensen Tilsted, attest om Anne Jacobsdatters latin, 20.11.96.
57. Johan Thorsen, attest om Charlotte Amalie Mavors, 8.1.97. – Emmik Eriksens tilskrift, 12.1.97.
58. Jacob von Holten m. hustru, attest om Ingeborg Simonsdatter, 14.1.97.
59. Christoffer Bartholin og Hans Lange, indstævning af Lorends Mein for kommissionen til 1.2.97, 25.1.97.
60. Mathias Rosenvinge, indlæg i kommissionen, med forskellige anmodninger og forslag, 1.2.97.
61. Udsættelse af kommissionssagen til 1.3.97, udateret (1.2.97).
62. Beskikkelse til Laurids Christensen [Carl] at påtage sig forsvaret for de anklagede besatte, 1.2.97.
63. Kgl. befaling til Johan Braem at indtræde i kommissionen, 19.1.97.
64. Dito til Peder Reenberg, 19.1.97.
65. Kommissionsstævnings forkyndelse for Ole Bjørn, 3.2.97.
66. Kommissionsstævnings forkyndelse for Poul Rytter, 13.2.97. – For de anfægtede, 20.2.97.
67. Søren Nielsen Lunge, økonomisk fordring på Ole Bjørn, 1.3.97.
68. Søren Nielsen Lunge, tilbud til Ole Bjørn om kredit, 26.2.97.
69. Ole Bjørn, skrivelser til Søren Nielsen Lunge, 23.2. og 24.2.97.
70. Mathias Rosenvinge, indlæg i kommissionen om sin protest af 12.2.97 mod Ole Bjørns rettergang ved Aalborg byting 15.2., samt anmodning til kommissionen om at forlange klare erklæringer fra Ole Bjørn, 1.3.97.
71. Mathias Rosenvinge, beskikkelse til Aalborg magistrat, 12.2.97.
72. Ole Bjørn, stævning af Jens Bircherod m. fl. for Aalborg byting 15.2.97, 29.12.96.
73. Mathias Rosenvinge, til byfogden i Aalborg protest mod Ole Bjørns stævning af 29.12.96, 15.2.97.

74. Extrakt af Aalborg bytings protokol, 15.2.97.
75. Extrakt af Aalborg-synodens protokol om de for de anfægtede trufne foranstaltninger, 22.4.96.
76. Jens Bircherod, missive til Ole Bjørn om besættelsen, 30.4.96.
77. Kgl. befaling, at Ole Bjørn tager ophold i Aalborg, 29.8.96.
78. Anders Lauridsen, indlæg i kommissionen om hans hustru Maren Hansdatter Sirichs, 25.2.97.
79. Extrakt af indlæg ved Ole Bjørn, om hans uskyldighed, 21.10. og 11.11.96.
80. Holger Sørensen Schandorph og Emmik Eriksen, attest om Maren Hansdatter Sirichs bekendelse, 25.2.97.
81. Emmik Eriksen, opfordring til Anders Lauridsen at lade hans hustru Maren Hansdatter Sirichs komme til Aalborg, 8.7.96. – Anders Lauridsens svar, 8.7.96. – Sammes erklæring, 25.2.97.
82. Jens Bircherod, indlæg i kommissionen om hans kendskab til besættelsen, 1.3.97.
83. Jens Bircherod, skrivelse til Jacob Ottesen, Ole Nielsen, Anders Jacobsen Borchorst med anmodning om deres erklæringer vedrørende møde i Hillerslev 21.6.96, 2.7.96. – Samme præsters svar, 6.7., 30.7.96, 19.2.97.
84. Jens Bircherod, ligelydende skrivelse til amtmand Jørgen Scheel Due, 2.7.96. – Sammes svar, 12.7.96.
85. Det medicinske fakultet, erklæring om de anfægtede, 30.9.96.
86. Christian Henrik Luja, betænkning til Jens Bircherod om de anfægtede, 6.9.96.
87. Jacob Ottesen, erklæring om mødet i Hillerslev 21.6.96, udateret.
88. Jens Bircherod, attest om Anne Jacobsdatter, 25.1.97. – Anders Nielsen Lyngby og Anders Jacobsen Borchorst, bekræftelse, 22.2.97. – Tilføjelse af Bircherod, 1.3.97.
89. Christoffer Mumme, vidne om Maren Spillemands, Kirsten Langgaard og Ole Bjørn, 1.3.97.
90. Kgl. befaling om beslaglæggelse af Ole Bjørns dokumenter, 13.2.97.
91. Kgl. befaling, at sagen skal ageres inden lukte døre, 13.2.97.
92. En af adskillige underskrevet klage til kommissionen over at være blevet afvist som vidner på Tisted byting, m. m., 14.1.97.
93. Anne og Karen Andersdøtre Smed, attest om Ole Bjørns faderlige revselse, 25.2.97.

94. Ole Bjørn, udkast til indlæg i kommissionen af Peder Sattelmeyer m. fl., med undskyldning for udeblivelse, 26.2.97.
95. Matthias Moth, missive til kommissionen med løfte om kongens nåde for Maren Hansdatter Sirichs, 20.2.97.
96. Maren Spillemands, bekendelse for Christoffer Mumme, 30.6.96. – For Niels Jespersen og ministerium Aalborgense, 4.7.96.
97. Maren Spillemands, bekendelse for Otte Ottesen Skeel og Niels Jespersen, 29.7.96.
98. Maren Spillemands, indlæg i kommissionen, 3.3.97.
99. Skinnerup sognemænd, sognevidne for Christen Christensen Spillemand m. familie, 26.11.96.
100. Mathias Juel, attest om Peder Andersen Skærbæks besøg hos Maren Spillemands i Klosteret i Aalborg, 25.1.97.
101. Fem Tisted-kvindes attest om Maren Hansdatter Sirichs, 15.1.97.
102. Adskillige personer i Tisted, attest om Maren Hansdatter Sirichs anfægtelser, 29.1.97.
103. Tre Tisted-kvinder, attest om Maren Hansdatter Sirichs udtalelse i anledning af hendes forestående rejse til Aalborg, 7.12.96.
104. Simon Marcussen m. hustru, attest om Maren Hansdatter Sirichs tyvagtighed og løgnagtighed, 10.2.97.
105. = nr. 93.
106. Christian Frederik Mavors, indlæg i kommissionen om de anfægtede, 23.2.97.
107. Lorends Mein, beretning om transport af Maren Spillemands fra Tisted til Aalborg, 6.8.96.
108. Christen Poulsen og Niels Thommesen, attest om Maren Spillemands i Klosteret i Aalborg, 21.11.96.
109. Jacob Pedersen m. hustru Karen Pedersdatter, attest om Kirsten Langgaard, Maren Spillemands og Maren Hansdatter Sirichs, 9.1.97.
110. Ministerium Aalborgense, attest om Kirsten Langgaards bekendelse, 20.1.97.
111. Fire Tisted-kvinder, attest om Maren Spillemands, 7.1.97.
112. = nr. 92, men med rettelse af et heri anført årstal, 1696, til 1695.
113. Holger Sørensen Schandorph m. fl., attester om Anne Verts bekendelse, 8.6., 9.6.96.
114. Jens Bircherod, vidne om Anne Krogsgaard, 1.3.97.
115. Hundborg sognemænd, sognevidne for Anne Krogsgaard, 27.9.96.

116. Fru Sophie Rotkjær, pas for Anne Krogsgaard, 20.3.95.
117. Mads Sørensen og Peder Lassen, attest om Maren Hansdatter Sirichs, 23.2.97.
118. Fire Tisted-kvinder, attest om Anne Pedersdatter Jens Bondes og Holger Sørensen Schandorph, 9.12.96.
119. Søren Mikkelsen Jelling, attest om Anne Pedersdatter Jens Bondes og Holger Sørensen Schandorph, 8.12.96.
120. Syv personers attest om Anne Jacobsdatter og Holger Sørensen Schandorph, 10.12.96.
121. Attest om Anne Jacobsdatters spådom, 26.9.96, ikke indført.
122. Fire personers attest om Anne Jacobsdatters anfægtning, 7.1.97.
123. Attest om Holger Sørensen Schandorph, 19.10.96, ikke indført.
124. Johanne Pedersdatter Nascou, attest om Gertrud og Anne Andersdøtres anfægtelse, 15.2.97.
125. Anders Pedersen, indlæg i kommissionen om sine døtre Anne og Gertrud, 26.2.97.
126. Jørgen Seerup, fire missiver til Envold Nielsen Bjerregaard om Anne og Gertrud Andersdøtre, 18.8., 26.8., 2.9., 18.9.96.
127. To tingsvidner af Tisted byting, om Anne og Gertrud Andersdøtres anfægtelser, 29.8. og 12.9.96.
128. Mathias Rosenvinge, anmodning til Emmik Eriksen om indberetning om de anfægtede, 18.2.97; Emmik Eriksen og Christoffer Nielsen, relation om de anfægtede, 19.2.97.
129. Johan Thorsen, attest om examination af Reinhold Rødder og Mette Gertsdatter, 18.2.97.
130. Tingsvidne af Tisted byting om Anders Pedersens fordrivelse af Djævelen med prygl, 9.1.(97).
131. Christen Sørensen Hjortsvang, attest om Anne Jensdatter Legind, 3.12.96.
132. Jens Pedersen Rimand, vidne om Maren Spillemands i Aalborg, 6.3.97.
133. Jonas Nielsen Dalin, brev om rytteren Christian Frederik Schwabe og Karen Spillemands kaldæisk, 30.10.96.
134. Mathias Rosenvinge, anmodning til kommissionen om at hindre Ole Bjørns fortsatte forsinkelse af rettergangen, 8.3.97.
135. = 74.
136. Tingsvidne af Tisted byting om Mikkell Langballes brydelse af retten, 9.-13.1.97, 30.1.97.

137. Jacobe Nielsdatter Mads Vittrup og Kirsten Sørensdatter, attest om Inger Fusmands anfægtelse hos Lorends Mein, 15.2.97.
138. Jordemoder Anne Andersdatter m. fl., attest om Inger Fusmands barsel, 31.12.96.
139. Peder Sattelmeyer, Ove Ottesen, Laurids Pedersen Morsing, skrivelse til kommissionen med undskyldning for udeblivelse, 26.2.97.
140. Tingsvidne af Tisted byting angående vidneførsel, 9.–13.1.97.
141. Jens Skottenborg og Christoffer Mumme, erklæring om skoledisciplin over Christen Nielsen Møller og Peder Christensen Nors, 24.2.97.
142. Lorends Mein og hustru, attest om Inger Fusmand, 30.11.96.
143. Sex kvinders attest om Inger Fusmand hos Lorends Mein, 4.1.97.
144. Extrakt af Aalborg provstebrotoprotokol for 16.2.97 om møde og forhør i anledning af Inger Fusmands død, 1.3.97.
145. Jens Pedersen Rimand, vidne om hans optræden mod Inger Fusmand hos Lorends Mein, 7.1.97, 6.3.97.
146. Løjtnant Bircherod, erklæring om Jens Rimands besøg hos Inger Fusmand, 9.1.97.
147. Kjeld Krag og Kaj Piper, dito, 22.1. og 18.2.97.
148. Mathias Rosenvinge, anmodning til Laurids Svendsen om at lade foretage undersøgelse i anl. af Inger Fusmands død, 9.2.97. – Tre bartskeerers erklæring om ligsyn, 10.2.97.
149. Habakuk Koch, vidne om besøg hos Lorends Mein 22.1.97 og om Inger Fusmand, 25.2.97.
150. Anders Lauridsen, vidne om Lorends Meins og hans hustrus forsøg på at påvirke Maren Hansdatter Sirichs, 25.2.97.
151. Maren Jørgensdatter, vidne om Lorends Meins forsøg på at påvirke Maren Hansdatter Sirichs, 31.12.96.
152. Adskillige personers attest om Karen Spillemands anfægtelser, 15.1.97.
153. Ole Langgaard, klage til kommissionen over beslaglæggelse af hans bo samt over behandlingen af hans datter Kirsten, 9.3.97.
154. Jacob Ottesen, skrivelse til kommissionen med undskyldning for udeblivelse, 18.2.97.
155. Adskillige Tisted-borgere, dito, 26.2.97.
156. Ole Nielsen, attest om Karen Spillemands, Poul Rytter og Karen Toftum, 26.2.97.

157. Jacob Nielsen Erslev, attest om Maren Surs forsøg på at blive frikendt for trolddom, 18.2.97.
158. Christoffer Jensen Svabo, dito, 19.2.97.
159. Jacob von Holten og Knud Riber, attester om Ole Bjørns og Poul Rytters fremskaffelse af Hans Spjelderups erklæring om Anne Christensdatter, 24.2. og 25.2.97.
160. Mogens Dyre, attest om forskellige personers tale til Karen Tof-tum i fængslet i Aalborg, 24.10.96.
161. Jens Christensen Rodsted, erklæring til kommissionen, 26.2.97.
162. Jens Hansen, dito, 26.2.97.
163. Ole Langgaard, anmodning til Jørgen Scheel Due om at lade Anne Christensdatter fængsle, 26.2.96. – Scheel Dues videre ordre desangående til Jens Hansen, 26.2.96.
164. Scheel Due, ordre om anholdelse af Anne Vert, 29.5.96.
165. Scheel Due, ordre om pågribelse af den undvegne Kirsten Sørensdatter, 5.7.96.
166. Jens Bircherod, protest til kommissionen mod supplik til Ole Bjørn vedrørende Christen Nielsen Møller og Peder Christensen Nors, 11.3.97.
167. Mathias Rosenvinge, indlæg i kommissionen med anklage af og krav om straf over de anfægtede, Ole Bjørn m. fl.
168. Tingsvidne af Hillerslev-Hundborg herredsting om proces mod Anne Christensdatter, 3.3.96.
169. Christoffer Mumme, erklæring om tidligere aflagt vidne, 1.3.97.
170. Tingsvidne af Hillerslev-Hundborg herredsting om proces mod Anne Christensdatter, 24.3.96.
171. Tingsvidne af Hillerslev-Hundborg herredsting om proces mod Karen Lauridsdatter, 24.3.96, ikke indført.
172. Ole Bjørns bøn for de anfægtede.
173. Ole Bjørn, skrivelse til Jens Bircherod, 18.4.96.
174. Udtog af Aalborg landemodes protokol, 22.4.96.
175. Tingsvidne af Tisted byting om proces mod Anne Christensdatter, 28.3.96.
176. Tingsvidne af Hillerslev-Hundborg herredsting om proces mod Anne Christensdatter, 24.4.96.
177. Tingsvidne af Tisted Byting om proces mod Anne Christensdatter, 6.6.96.
178. Dito.

179. Ole Bjørn, skrivelse til Jens Bircherod, 9.6.96.
180. Poul Jensen Snedsted, skrivelse til Jens Bircherod, der anmodes om at beordre flere præster til opvartning af de besatte, 19.6.96.
181. Tingsvidne af Hillerslev-Hundborg herredsting om proces mod Anne Vert, 16.6.96.
182. Dito, 30.6.96.
183. Tingsvidne af Tisted byting om proces mod Anne Vert, 27.6.96.
184. Jens Bircherod, skrivelse til provsterne i Thy i anl. af Maren Spillemands bekendelse, 30.6.96.
185. Jens Bircherod, takkebøn for Maren Spillemands bekendelse, 30.6.96.
186. Poul Jensen Snedsted og Jens Poulsen Paaske, erklæringer om brugen af Ole Bjørns bøn for de anfægtede, 22.2.97.
187. Ole Bjørn, to skrivelser til Matthias Moth, 9.7. og 8.8.96.
188. Jens Bircherod, skrivelse til Poul Jensen Snedsted med instrux i anl. af Ole Bjørns suspension, 7.8.96.
189. Provsteakt om rettergang i Skinnerup, 14.7.96.
190. Provsteakt om rettergang i Haring, 16.7.96.
191. Provsteakt om rettergang i Tisted kirke, 27.7.96.
192. Provsteakt om rettergang i Skinnerup, 29.7.96.
193. En samling attester, bl. a. om forkyndelse af kgl. befaling til Ole Bjørn at begive sig til Aalborg, 12.9., 18.9., 21.9.96.
194. Ole Bjørn, supplik til kongen, 2.10.96. – Kgl. resolution herpå, 13.10.96.
195. Jens Bircherod og Niels Jespersen, skrivelse til Emmik Eriksen om at sende Kirsten Langgaard til Aalborg, 30.6.96.
196. Emmik Eriksen, skrivelse til Ole Bjørn om Kirsten Langgaards Aalborg-rejse, 2.7.96.
197. Niels Jespersen, skrivelse til Jørgen Scheel Due i anl. af Kirsten Langgaards Aalborg-rejse, 6.7.96.
198. Niels Jespersen, skrivelse til Emmik Eriksen i anl. af Kirsten Langgaards Aalborg-rejse, 6.7.96.
199. Niels Jespersen, ordre til Emmik Eriksen om arrestering af Kirsten Langgaard og indstævning af Ole Langgaard, 6.7.96.
200. Niels Jespersen, befaling til Ole Langgaard om Kirsten Langgaards Aalborg-rejse, 6.7.96.
201. Otte Skeel og Niels Jespersen, skrivelse til Scheel Due med befaling til Emmik Eriksen, 23.7.96.

202. Otte Skeel og Niels Jespersen, ordre til Emmik Eriksen om Kirsten Langgaards Aalborg-rejse, 23.7.96.
203. Emmik Eriksen, skrivelse til Ole Langgaard om Kirsten Langgaards Aalborg-rejse, 26.7.96.
204. Ole Langgaard, svar på Emmik Eriksens skrivelse, 26.7.96.
205. Tingsvidner af Tisted byting om proces mod Ole Langgaard, 8.8. og 10.8.96.
206. Matthias Moth, skrivelse til Emmik Eriksen, 4.8.96.
207. Tingsvidne af Tisted byting om proces mod Ole Langgaard, 19.12.96.
208. Kgl. befaling om arrestation af de anfægtede og deres overførsel til Aalborg, 22.9.96.
209. Emmik Eriksen, skrivelse til Christoffer Bartholin med klage over forskellige forhold, 30.11.96.
210. Kgl. befaling om arrestering af Ole Langgaard, 8.12.96.
211. Jens Bircherod, erklæring om Poul Rytter og Maren Spillemands, 10.3.97.
212. Poul Rytter, erklæring til kommissionen, 11.3.97.
213. Extrakt af Hillerslev-Hundborg herredstings protokol, tre domme: 1) Over Anne Vert 4.8.96. 2) Mellem Ole Langgaard og Anne Christensdatter 22.9.96. 3) Over Maren Pedersdatter Niels Skarisens 6.10.96. Ikke indførte.
214. Mathias Rosenvinge, anmodning til Christoffer Nielsen om forskellige udskrifter, 18.2.97.
215. Indstævning af anklagede for kommissionen til 11.5.97, 23.3. og 28.3.97.
216. Poul Rytter, indlæg til kommissionen om hans forhold til besættelsessagen, 28.4.97.
217. Lorends Mein, dito, 11.5.97.
218. Niels Sørensen på Ole Langgaards vegne, indlæg til kommissionen, 11.5.97.
219. Ole Bjørn, indlæg til kommissionen, 12.5.97.
220. = 188.
221. = 184.
222. = 185.
223. Henrik Bornemann, skrivelse til Ole Bjørn, 16.2.93.
224. Charlotte Amalie Mavors på Ole Bjørns vegne, skrivelse til Holger Sørensen Schandorph, 7.11.96.

225. Syv personers erklæring om Holger Sørensen Schandorphs optræden ved en begravelse, 31.10.96.
226. Adskillige personers attest om Holger Sørensen Schandorphs prædikener i Tisted, 29.11.96.
227. Dito, 8.12.96.
228. Adskillige personers attest om Holger Sørensen Schandorphs optræden ved Anne Jacobsdatters afrejse fra Tisted til Aalborg, 19.10.96.
229. Laurids Vebo på Jens Bircherods vegne, indstævning af en række personer for Tisted byting i Ole Bjørns sag, 9.9.96.
230. Ole Bjørn, indlæg til Tisted byting, 14.9.96.
231. = uddrag af nr. 183.
232. Jens Bircherod, stævning af Ole Bjørn for Tisted byting 17.10.96, 28.9.96.
233. Jens Bircherod, bøn for de anfægtede, udateret (april 96).
234. Peder Andersen Skærbæk, erklæring om de anfægtede, 7.9.96.
235. Mathias Rosenvinge, indlæg i kommissionen, 1.5.97.
236. Pas og skudsmål for Anne Jacobsdatter, 16.6.84, 6.9.89, 4.5.91, 18.1.97, 18.3.97, ikke indførte.
237. Karen Toftum, indlæg i kommissionen, udateret.
238. Emmik Eriksen, regnskab over udgifter i anl. af beslaglæggelsen af Ole Langaards bo, 8.5.97.

Af disse aktstykker foreligger der enkelte afskrifter i nedennævnte Ny kgl. Saml. 423 fol. og Thott 176 fol., nemlig numrene 1, 2, 3, 4, 31, 56, 85, 113. Nr. 4 tillige i Langebeks Excerpter 258 fol.

Protokollen indeholder på sine sidste sider (1266–83) *Kommissionsdommen af 14.5.97*. Afskrifter af samme i Ny kgl. Saml. 423 fol., Thott 176 fol., Karen Brahes Bibliothek, Odense, nr. C IV, 64, Langebeks Excerpter 258 fol.⁸

Svarende til ovennævnte Kommissionsprotokol har de første 50 sider af Aalborg rådstueprotokol 1697–1710 (Landsarkivet i Viborg) tjent

8. I Sorø Akademis Manuskriptsamling (J. H. Bangs Fortegnelse nr. 11 D) foreligger: Sententz over de formeente besatte i Tilsted og alle i dend Sag interesserede. – Disse tre sider in fol. (forsynet med Braems og Reenbergs, men ikke Bartholins og Langes navne) indeholder kun selve domsslutningerne, ikke præmisserne, og er prægede af stor unølgthighed. F. ex. er Anne Jacobsdatter, der dømtes til kagstrykning og landsforvisning, her sat til kirkens disciplin. Afskriveren har ikke været kendt med den Aalborgske topografi; under omtalen af Inger Fasmands lig nævner han, at det henstår: i kalekhuuset til St. Rudolph Klircke. –

som foreløbig protokol for kommissionen. Her er møderne refereret som i kommissionsprotokollen, men aktstykkerne, til hvilke der henvises med nummer, er ikke indført.

Højesteretsprotokollen (Rigsarkivet): Høyeste Rettis Protocol. Anno 1697. Protokollen foreligger i to redaktioner, Lit. A og Lit. B, idet retsmøderne protokolleredes af to referendarier.⁹ Her er besættelsessagen, der behandlede fra 20.9. til 22.11. og fra 29.11. til 18.12. refereret, A p. 314–410 og p. 431–459, B p. 384–513 og p. 539–570. Hvad fyldighed, og åbenbart også nøjagtighed, angår, er B langt at foretrække for A, hvorfor der i foreliggende værk sædvanligvis er citeret fra B og kun i visse tilfælde citeret fra eller henvist til A.

Afskrift af B foreligger i Ny kgl. Saml. 423 fol.

Højesteretsassessorernes vota (Rigsarkivet): Appendix til Høyeste Rettes protokol af anno 1697, en selvstændig protokol, hvoraf 245 blade er beskrevet. De enkelte vota er indført i følgende orden:

- bl. 1–18: Siegfried Friis, 3.1.98.
- 19–42: Peder Lemvig, udateret.
- 42–55: Poul Eggers, udateret.
- 55–64: Peder Hjort, 7.1.98.
- 64–76: Claus Rasch, 9.1.98.
- 77–89: Frederik Christian Adeler, 1.1.98.
- 89–97: Poul Vinding, 24.12.97.
- 97–107: Vilhelm Mule, 28.12.97.
- 107–40: Niels Benzon, 27.12.97.
- 140–47: Hans Nansen, 5.1.98.
- 147–54: Willum Worm, 11.1.98.
- 154–64: Caspar Schiøler, udateret.
- 165–73: Matthias Moth, 23.12.97.
- 173–201: Otto Krabbe, 12.1.98.
- 201–45: Marcus Gjøe, 12.1.98.

Efter vota følger, bl. 245–47, den fuldstændige højesteretsdom af 26.2.98; og bl. 247–49 gentages samme, skrevet med en anden hånd. Afskrifter af den uforkortede højesteretsdom foreligger i Karen Brahes Bibliothek, Odense, C IV, 64, i Rostgaard 53 fol., p. 143–46, i Lange-

9. Om indretningen af Højesterets protokoller se Sophus Vedel, *Den Dansk-Norske Højesterets Historie*. 1888, p. 36 ff.

beks Excerpter 258 fol., i Højesterets Stævningsbog 10.7.1697 (indført under nr. 175).

En nogenlunde nøjagtig afskrift af assessorernes vota foreligger i Ny kgl. Saml. 423 fol. Men i dette exemplar er ovenstående rækkefølge ikke ganske iagttaget, idet Eggers er sat før Lemvig, Moth og Krabbe før Schiøler.

Disse tre hovedkilder suppleres med adskilligt andet håndskrevet materiale, dels officielt, dels af privat karakter. Det vigtigste herhen hørende er følgende:

Jyske Tegnelser (Rigsarkivet). Bd. XVIII–XIX, for årene 1688–96 og 1697–25.8.99, indeholder adskillige missiver sagen vedrørende. En række vigtige aktstykker, for en del i original, opbevares i Koncepter og Indlæg til Jyske Tegnelser 1695–1699.

Afskrifter af *Ole Bjørns og konsorters kontrastævning mod Rosenvinge* og kommissarierne for Højesteret, af 14.8.97 (registreret i Stævningsbog til Højeste Ret 1697, nr. 188), foreligger i Ny kgl. Saml. 423 fol. og Thott 176 fol.

Højesteret har behandlet den særlige sag mellem generalfiscal Mathias Rosenvinge og Ole Bjørns tilhænger Ole Langgaard (hvis gods Rosenvinge lod beslaglægge og bortauktionere) i forbindelse med den samlede besættelsessag. Rosenvinges appel til Højesteret: *Assessor Rosenvinge contra Ole Langgaard* foreligger i Høyeste Rets Dom-Bog for A° 1697, Tom. 2, bl. 1154–64. Højesterets kendelse er ikke anført her, der henvises til den samlede højesteretsdom af 26.2.98. – Afskrift foreligger i Ny kgl. Saml. 423 fol.

Af de lokale retsprotokoller kan kun enkelte og spredte oplysninger uddrages, idet den endelige dom ved Højesteret indeholder en passus om, at alt, hvad der er anført i tingbøgerne, besættelsessagen angående, skal gøres ulæseligt. Ordren er i det store og hele efterkommet, men en væsentlig del af det herhen hørende stof foreligger i afskrift i ovennævnte Kommissionsprotokol.¹⁰

10. Der har (med støtte fra Statens almindelige Videnskabsfond) været anstillet ret vidtgående forsøg på læsning af det oversværtede materiale, men uden positivt resultat. Ved en kvarts-lampe, som stilledes til min rådighed af Den Arnamagnæanske Samling, lykkedes det mig dog ved stikprøver at konstatere overensstemmelse mellem retsprotokollernes udslattede sider og en række af Kommissionsprotokollens aktstykker. For indgående forsøg på fuld læseliggørelse takker jeg Ove K. Nordstrand, Det kgl. Bibliotek. Ove Nordstrand oplyser, 1: En undersøgelse viste, at oversværtningerne er udført med stærkt garvesurt jerngallusblæk af samme type som blækket, hvormed teksten er skrevet. 2: En række dechiffreringsforsøg, der udførtes såvel ved direkte betragtning med forskellige optiske hjælpemidler som ad fotografisk vej under anvendelse af ultraviolet og infrarød bestråling, endte resultatløst.

Justitsprotokol for Tisted købstad (Landsarkivet i Viborg). 1689–96, der har indeholdt sagens første aktstykker, er gået tabt. Fra denne protokol foreligger en del afskrifter i kommissionsprotokollen, nemlig dennes aktstykker nr. 11, 12, 13, 14, 127, 136, 175, 177, 178, 183, 205, 206. Men tabt er Anne Jacobsdatters spådom, der var indført i justitsprotokollen for 26.9.96. Den er noteret i Kommissionsprotokollen som nr. 121, men dens ordlyd er udeladt som majestætsforbryderisk. – Justitsprotokollen 5.12.96–28.7.1703 er (som de følgende) bevaret. Af de heri helt eller delvis udslattede aktstykker for retsmøderne 19.12.96, 9.1. og 30.1.97 foreligger en del som afskrift i Kommissionsprotokollen, nemlig dennes nr. 130 (et udsnit på få linjer), 136, 140, 207. Kommissionsprotokollens nr. 15 er ikke slettet i justitsprotokollen (16.1.97). Desuden indeholder samme adskillige aktstykker og oplysninger af større eller mindre betydning for belysningen af besættelsessagen og dens personers skæbne.

Hillerslev og Hundborg herreders justitsprotokol (Landsarkivet i Viborg). Det til besættelsessagen hørende stof er indført i protokollen, der dækker tidsrummet 30.7.1695–14.9.1701. Heri er, helt eller delvis, udslattet dagene 3.3., 24.3., 7.4., 21.4., 28.4., 12.5., 16.6., 30.6., 7.7., 21.7., 28.7., 22.9., 6.10.1696. Af dette stof kendes en del som direkte afskrift i Kommissionsprotokollen, andet er kun refereret eller registreret i den, jfr. Kommissionsprotokollens aktstykker nr. 168, 170, 171, 176, 181, 182, 213. – Åbenbart ved en forglemmelse har man i herredsprotokollen ikke udslattet en dom af 4.8.96 over hexen Anne Vert (kun registreret i Kommissionsprotokollens nr. 213). Af Anne Verts bekendelse på herredstinget 16.7.96 foreligger ekstrakt i Ny kgl. Saml. 423 fol. og Thott 176 fol., men er af ringe interesse, da hele bekendelsen er optaget i Kommissionsprotokollens nr. 181. – Forøvrigt indeholder herredsprotokollen adskillige andre notater, der tjener til belysning af besættelsessagen.

Viborg Landstings justitsprotokol (Landsarkivet i Viborg). Domsprotokollerne for Viborg Landsting, som må have indeholdt fyldige referater af de Tistedske hexesagers behandling, mangler for årene 1666–1719. Sandsynligvis vilde de ikke kunne have bidraget meget til den foreliggende fremstilling, da de pågældende afsnit må forudsættes at have været gjort ulæselige iflg. den ovenfor nævnte passus i højesteretsdommen. Landstingets justitsprotokoller, der er tørt registrerende, er bevaret for hele tidsrummet 1690–1700, men er, fra regnet enkelte

datoer og navne, helt uden interesse for den Tistedske besættelsessag. Et notat, 14 linjer, for 7.12.96 er gjort ulæseligt ved overstregning: Efter hans majt.s allernåd. befaling af dato 26. febr. 98 er ovenskrevne udslettet, som vår om de forment besatte udi Tisted. —

Biskop Jens Bircherods Dagbøger, Ny kgl. Saml. 1896 c 4°. Årene 1696–98 indeholder adskillige notater om Bircherods deltagelse i besættelsessagen, ligesom dagbøgerne i det hele taget er en af de vigtigste kilder ikke alene til belysning af forfatterens egen person, men af lokalitetens og periodens samlede kultur- og personalhistorie. I virkeligheden er her nu ikke tale om dagbøger i ordets almindelige betydning. Biskoppen har åbenbart i en fremskreden alder ønsket over for sig selv og efterverdenen at aflægge regnskab for sit liv og har frembragt det vældige værk på grundlag af ældre optegnelser og erindringer. Dette forhold har øjensynlig ikke alene medført nogen tilbageholdenhed i udtalelserne. Nu og da ses et og andet at være, formodentlig bevidst, fortiet, ligesom vigtige begivenheder i forfatterens liv, der kendes fra andre kilder, overhovedet ikke er blevet indført, måske fordi han ikke er stødt på dem ved gennemgangen af de papirer, der må have dannet grundlag for de såkaldte dagbøger.¹¹ De nævnte årgange af dagbogen indeholder tillige afskrifter af en række breve til Bircherod, af hvilke enkelte har betydning for besættelsessagen.

Et par dage efter at den fornemste af de besatte kvinder, Maren Spillemands, 4.7.96, havde aflagt sin bedrageritilståelse, fandt Jens Bircherod det formålstjenligt at gøre begivenheden kendt for en større kreds. Det skete på den måde, at han forfattede en rundskrivelse til sine jyske kolleger, der går under titel af *Jens Bircherods brev til en biskop i Jylland*, 11.7.96. Heri er dels givet en almindelig kort fremstilling af sagen indtil det pågældende tidspunkt, dels følger som tillæg Maren Spillemands tilståelse, den samme, der læses i Kommissionsprotokollen som aktstykke nr. 96. Det lille værk foreligger i manuskript som Gl. kgl. Saml. 3304 4° og Ny kgl. Saml. 832 fol. Desuden eksemplarer i Sorø Akademis Manuskriptsamling (J. H. Bangs Fortegnelse, nr.

11. I den foreliggende fremstilling af besættelsessagens historie har det ved Chr. Molbech i 1846 trykte uddrag kun i ringe grad kunnet benyttes. Molbechs udgave indeholder en nyttig indledning og ret gode noter, men udvalget af notater er såre tilfældigt. Det ved H. Hjorth-Nielsen bragte uddrag af dagbøgerne er fortræffeligt og omfattende, men kan dog ikke siges at råde bod på manglen af en fuldstændig, kommenteret udgave af dette kulturhistoriske hovedværk (Personalhistorisk Tidsskrift 8. R. IV, 1925, p. 301–32; VI, 1927, p. 39–71, 219–48; 9. R. I, 1929, p. 116–44, 246–76; II, 1930, p. 140–74; III, 1931, p. 81–115; IV, 1932, p. 142–72).

14), i Karen Brahes Bibliothek, Odense (C IV, 64), i Langebeks Excerpter 258 fol.

På et ret sent tidspunkt af sagen har en af de præster, som fik mest med de besatte at gøre, Holger Sørensen Schandorph, forfattet en kort, men indholdsrig relation over sine iagttagelser. Der findes i dette manuskript, som foreligger udateret og uden forfatternavn i Rostgård nr. 2, 4° (p. 273–83), men hvis proveniens bl. a. fremgår af sammenligning med Kommissionsprotokollens nr. 55, adskillige vigtige beskrivelser af de anfægtedes optræden til forskellige tider.

Et mærkeligt vidnesbyrd om den store interesse, sagen vakte, foreligger i håndskriftet *Ny kgl. Saml. 423 fol.*, som har tilhørt Luxdorph. Det indledes, åbenbart for fuldstændighedens skyld, med en bogstavret afskrift af den trykte beretning om den vidtudsåede besættelse, 1699, og indeholder forøvrigt kopier af en lang række aktstykker og dokumenter. Til en del af disse er der henvist i den foregående del af denne oversigt (Kommissionsprotokollens aktstykker 1, 2, 3, 4, 31, 56, 85, 113. Kommissionsdommen af 14.5.97. Højesteretsprotokollen Litra B. Højesteretsdommernes vota. Ole Bjørns kontrastævning af 14.8.97. Rosenvinge contra Langgaard. Anne Verts bekendelse 16.7.96 af Hillerslev-Hundborg herreds justitsprotokol). Desuden indeholder samme manuskript et par andre aktstykker: to indstillinger, udaterede og usignede (rimeligvis fra Matthias Moth) til kongen, den ene, fremkaldt af Maren Spillemands bekendelse, et forslag om suspension af Ole Bjørn som besættelsessagens rette ophavsmand, den anden et forslag om ophævelse af de over Ole Bjørn for den gejstlige ret gangne domme (jfr. Kommissionsprotokollens aktstykker nr. 25 og nr. 31). Endvidere afskrifter af højesteretsdommen, en supplik og et medaille-projekt fra Ole Bjørn 1709 samt kopi af Maren Hansdatter Sirichs bekendelse 20.11.96.

Adskillige af de i *Ny kgl. Saml. 423 fol.* indeholdte dokumenter forefindes også i Thott 176 c fol.

En lille samling aktstykker i *Langebeks Excerpter 258 fol.* er af vigtighed, fordi den blandt mere ligegyldige afskrifter også indeholder en ellers ukendt beretning af provst Reenberg om Maren Spillemands ophold i hans hus.

Korte selvbiografiske oplysninger om Ole Bjørn, indtil han i 1693 blev præst i Tisted, foreligger i hans *ordinationsvita*, Aalborg bispearkivs Vitaprotokol for 1683–1715, nr. 47 (Landsarkivet i Viborg).

Andre benyttede manuskripter, enkelte aktstykker og mindre samlin-

ger af sådanne, vil formodentlig være tilstrækkeligt oplyst ved noterne.

Flere aktstykker, både hidtil ukendte og en del af dem, der her omtales som forsvundne, kan måske blive fundet i den kommende tid. Det kan således tænkes, at de 238 dokumenter (eller nogle af dem), der er indført i den såkaldte kommissionsprotokol, kommer for en dag. Ganske vist må det antages, at de er blevet kasseret som overflødige efter nævnte protokols indretning, men muligheden for, at de henligger i en eller anden arkivpakke, er faktisk til stede. Fundet af dem vilde vel ikke medføre forskydninger i den her givne fremstilling. Men det vilde unægtelig være morsomt f. ex. at kunne gengive den fulde ordlyd af Anne Jacobsdatters spådom (se p. 28 nr. 121 og p. 335 f.). Og der er under udarbejdelsen af bogen dukket så meget op på så uventede steder, at jeg ikke tør nære noget håb om at være nået til bunds i materialet.

Ole Bjørn

Blandt de studerende ved Københavns Universitet i sidste halvdel af det 17. århundrede hørte Ole (Oluf) Jensen Bjørn ikke til de ringeste, en nordmand, født i Frederikshald den første maj 1648, søn af købmand Jens Sørensen Bjørn og Anne Olufsdatter (Dorph), som var datter af Oluf Nilssøn, sognepræst til Idde og Frederikshald.

Hvis Frederikshald, som antaget, først fik sin latinskole efter 1665, i hvilket år byen fik købstadsrettigheder¹, må Ole Bjørns første undervisning have været af privat karakter. Hans oplysninger i ordinationsvitaet² tyder imidlertid på, at han allerede i 1650'erne har nydt almindelig (latin)skoleundervisning, idet han fortæller, at grunden til hans humanistiske uddannelse blev lagt ved fire års undervisning af hr. Johan Eriksen, statsansat leder af Frederikshald skole. Men i hvert fald blev denne skolegang afbrudt af krigen, som i 1657 foranledigede forældrene til for nogen tid at tage ophold i Frederiksstad. I denne bys latinskole kunde undervisningen fortsættes under rektor Erik Sørensen Holm.³ Og efter fredsslutningen i 1660 fulgte en kortere genoptagelse af undervisningen i fødebyen, hvorefter drengen blev sendt til latinskolen i Christiania, til velkendte skolemænd som den stridbare rektor Søren Andersen Udbye og hans mere stilfærdige efterfølger i embedet Peder Jacobsen Holm, til den lærde og vidtberejste Jens Toller Rosenheim, den senere jurist, som en kort tid var conrektor ved skolen, men snart efterfulgtes af Henrik Nielsen Bundtz⁴.

Dimitteret fra Christiania latinskole gik Ole Bjørn til Københavns Universitet, hvor han immatrikuleredes 20.7.1666 og fik fysikeren Rasmus Bartholin til privatpræceptor. Denne, som altså i den kommende tid skulde føre tilsyn med den unge mands flid og sædelighed, har næppe haft grund til klage. Alt synes foreløbig at have formet sig på bedste måde for Ole Bjørn, hvem flid og fremdrift åbenbart snart har placeret

1. O. Forstrøm, Frederikshald i 250 aar I, 1915, p. 358ff.

2. Ordinationsvita (Jfr. p. 38): *prima fundamenta jaciente viro literatissimo Dno. Johanne Ericio scholæ Friderichaldensis moderatore publico, et per quadriennium continuante.*

3. Aug. Western, Frederikstad høiere almenskole gjennem 300 aar, 1915, p. 41.

4. Einar Høigård, Oslo Katedralskoles historie, 1942, p. 92 ff.

smukt blandt de studerende. 1668 tog han baccalaureus-graden, fra årene 1668–70 kendes fem disputatser af ham, og 1670 tog han theologisk attestats med laud og berømmedes tilmed for en udmærket dimisprædiken⁵. Som det er at vente, findes der i de fem små hefter med de påstande, som den flinke tyveårige student agtede at forsvare ved disputatserne på Regensen eller Valkendorfs Collegium, ikke tegn til den udvikling, som senere resulterede i den næsten halvtredsårige provinspræsts besynderlige optræden. Det hele ligger på tidens almindelige plan for disse pligtdisputatser, hvis fornemste praktiske formål var at øve den studerende ungdom i logisk slutning. Ole Bjørns postulater udmærker sig ikke ved nogen originalitet, og der er intet af en Erasmi Montani disputeregalskab, men vel af hans moderne lærdom, at mærke. Slutningen falder jævnt og stilfærdigt, f. ex. at det, jordens kugleform forudsat, vil være rigtigst at bruge udtrykket »at reise al Verden om« og ikke, som den uvidende lægmand, tale om »at reise til Verdens ende.« De fem disputatser udsendte han i 1670 med et fælles titelblad: *Qvinarium Septenariorum philosophico-philologicorum et c.* (»Et femtal filosofisk-filologiske syvled« o. s. v., idet hver af disputatserne indeholder syv punkter eller paragraffer) og tilegnet en række gode og betydelige mænd, rigsadmiralen Henrik Bielke og hans broder rigsråden Jørgen Bielke, den theologiske professor ved universitetet Jørgen Witzleben, Aalborg-bispen Mouritz Pedersen Kønig og endelig også rektor i Christiania Peder Jacobsen Holm, »hans højtelskede tidligere lærer«.

Et vigtigt akademisk hverv tilfaldt ham samme år, idet han optrådte som respondent ved en større disputats om over- og underjordiske vandfald og det bibelske Paradis' sande geografiske lokalitet. Forfatteren var den polske skolemand Johannes Herbinus, som på sine rejser også var kommet til Danmark (hvor han blev akademisk æresborger) for at søge hjælp for protestantismens sag hos Frederik III. På disputatsens sidste side læses smukke latinske ærevers til respondenten. I det ene gratulerer den ovennævnte Christiania-rektor sin fordom så kære elev og nu så gode ven Ole Bjørn til berømmelsen, i det andet hilses han af en af respondenterne ved hans egne, beskednere disputatser, Jens Hansen Odense, selv en ret ivrig disputator⁶.

5. Ordinationsvita.

6. Johannes Herbinus. *Dissertationes de Admirandis Mundi Cataractis Supra et Subterraneis etc.* (1670). Værket, der bragte sin forfatter megen berømmelse, udkom i forbedret udgave i Amsterdam 1678, men i denne nævnes Ole Bjørn ikke.

Om Ole Bjørns almindelige anseelse ved universitetet vidner også, at han i tre år beklædte en af posterne som dekan ved »Klosteret« og altså førte tilsyn med, at alt gik sømmeligt til, blandt andet at der kun taltes latin ved det bord, hvor han, sammen med ni andre studenter, indtog sine måltider⁷. Kvittring for stræbsomt og hæderligt universitetsarbejde lod da heller ikke vente længe på sig, men fulgte allerede i 1670 i form af en udnævnelse til stillingen som conrektor ved Aalborg latinskole. Året efter (6.7.71) tog han magistergraden ved universitetet og fulgte herved en skik, som på den tid var gældende for den unge skolemand, der ønskede at stabilisere sin lærdoms ry med den senere opnåelse af et godt præstekald for øje. Til gunst for hans anseelse og om gode forbindelser taler det, at han samme år fik sin løn forbedret⁸. At han i det store og hele er gledet normalt ind i det Aalborgske borgerskab, tør sluttes af den kendsgerning, at han i 1680, sammen med andre hædersmænd, nævnes som medlem af det berømte, ældgamle Guds Legems Laug og Gilde⁹.

Forøvrigt foreligger der kun få oplysninger om Ole Bjørns liv i den følgende snes år, og desværre næppe nogen, som kan tjene til belysning af hans karakters udvikling. At den unge conrektor – han var 22 år ved ansættelsen i Aalborg – ret snart er kommet til at stå i et vist modsætningsforhold til sin rektor, behøver ikke at være hans egen skyld, idet samme rektor var almindelig kendt som en hidsig og trættekær mand; og Ole Bjørn synes i hvert fald ikke at have været primus motor. Den 2. august 1675 havde rektor Mogens Wingaard ved et retsmøde med stor insolents slået i bordet for dommeren og ved samme lejlighed bl. a. også beskyldt Ole Bjørn for at fare med løgn. Da magister Jacob Hansen Brunow i den anledning stævnedes Mogens Wingaard for et landemøde (13.10.75), var Ole Bjørn da også blandt de tilsagte vidner, ligesom hans egen stævning af rektoren forelå, for skældsord og ærekrænkelse. Bl. a. havde Wingaard udtalt, at magister Ole kun var kaldet til at læse for svin udi skolegården, m. m. Men affærer af lignende art optræder så hyppigt i det 17. århundredes retsprotokoller, at de vel kan opfattes som ydre udtryk for periodens almindelige rethaveriske kværu-lance, men kun med stor varsomhed tør benyttes til belysning af den

7. Om universitetsforholdene ved overgangen fra 17. til 18. årh. se William Norvin, Københavns Universitet i Reformationens og Orthodoxiens Tidsalder I, 1937; Sv. Gundels udgave af Erasmus Montanus, 1915 og oftere.

8. Reskript af 8.11.71, Hofmans Fundationer IV, 1759, p. 89.

9. C. Klitgaard, Aalborg Købmænd gennem 500 Aar, 1931, p. 74.

enkelte persons særprægede karakter. Sagen gik forøvrigt Mogens Wingaard imod, han dømtes til at give Ole Bjørn sin undskyldning, hvorefter de to parter gav hinanden hånd på forlig og trofast venskab.

Om Ole Bjørn har været virksom i de affærer, som førte til afskedigelsen af Mogens Wingaard (ved en højesteretsdom af 29.8.1684) er ikke sikkert oplyst¹⁰, men i givet fald kan han ikke have blameret sig ved sagen, siden han i det følgende år fungerede som rektor, indtil han i 1685 tog sin afsked fra skolen for i en årrække at leve som privatmand¹¹. Heller ikke dette sidste forhold er påfaldende, for så vidt som theologers almindelige vej fra katederet til prædikestolen ofte førte over et sådant interregnum, der vel for det meste er blevet anvendt til fordybelse i studier, forberedelse til præstegerningen og konsolidering af forholdet til velyndere og patroner¹². Hvad Ole Bjørn har levet af i de sex-syv år, han var uden embede, er ikke oplyst og vanskeligt at gætte. I sit ordinationsvita oplyser han kun, at han har levet som privatmand i Aalborg, »apud Alburgenses«. Økonomisk velstillet har han næppe været, siden han har måttet låne penge, men heller ikke i en så usikker stilling, at man ikke har turdet betro ham noget. Provst Peder Reenberg modtager i hvert fald (10.3.91) hans gældsbevis for 50 rigsdaler at tilbagebetale til førstkommende Viborg snapsting i 1692, hvis det ikke behager kreditor at forlænge lånet¹³.

Langt om længe, sent på året, omkring Mortensdag i 1692 døde endelig magister Anders Hebo i Viborg, hvortil han var søgt for om muligt at finde lægedom for sine svagheder¹⁴. Til det derved ledige embede, Tisted og Tilsted, kaldtes Ole Bjørn og ordineredes tidligt i det følgende år. En sidste prøve aflagde han for biskop Bornemann i Budolfi kirke den 15. februar¹⁵. Det lange brev, som hans foresatte tilskrev ham dagen

10. Kjeld Galster, Aalborg Katedralskole, 1940, p. 97 ff.

11. Albert Thura, Valvæ Scholarum Danici Regni apertæ, 1738, p. 650-52 (ms. Add. 205 4°). Werlauff, Antegnelser til Holbergs Lystspil, 1858, p. 451 not. 46. F. E. Hundrup, Lærrestanden ved Aalborg Katedralskole, 1870, p. 4-6. Københavns Universitets Matrikel, udg. af S. Birket Smith, I, 1890, p. 335. En del materiale om forholdene i Aalborg (benyttet af Hundrup) er samlet af Emmanuel Tauber i ms. Ny kgl. Saml. 2251 4°, bd. 6.

12. Jfr. f. ex. den med Ole Bjørn samtidige Johan Brundsmunds privatiseren i årene mellem rektoratet på Herlufsholm og embedet som præst ved Vartov. (Johan Brundsmund, Køge Huskors, 1953, p. 35 f., p. 40.)

13. Tisted bytings protokol 20.2.1697.

14. Forstrup og Axelsens Dagbog, udg. af I. Becher, 1813, p. 115.

15. Ordinationsvita. Jfr. Aalborg Bispearkiv, Dokumenter og breve vedr. Tisted købstad: Kirkelige forhold 1574-1723, brev fra Moth til Bornemann 26.11.1692 med meddelelse om, at kongen har kaldet Ole Bjørn til Tisted, mest fordi biskoppen har givet ham så smukt et skudsmål.

efter ordinationen, viser, at der i høj grad trængtes til en fast hånd i de åbenbart længe vanrøgtede sogne. I en årrække har magister Hebo, skønt alvorligt erindret derom både mundtligt og skriftligt og kun nogenlunde undskyldt af sin tiltagende svaghed, ikke indsendt det lovpligtige regnskab for kirke og skole. Lige lidet har henvendelser til byfoged og kirkeværger frugtet. Nu må da Ole Bjørn konferere alvorligt med byfogden om sagen: og antage Eder dette dogent¹⁶ med tilbørlig iver og nidkærhed. – Vejledning vil han finde i biskoppens visitatsantegnelser i kirkebog og skolebog for 1687. Men også andet arbejde, forsømt af magister Hebo og byfogden Emmik Eriksen, skønt Bornemann forlængst har sendt udførlige instruxer, vil påhvile den nye sognepræst. Navnlig er både kirke og skole såre brøstfældige og bør, som også loven byder¹⁷: tilbørligen og forsvarligen ved lige holdes. – Men især lægger biskoppen Ole Bjørn på sinde at føre tilsyn med skolen: at både discentes og docentes¹⁸ holdes til deres embede som forsvarligt og tilbørligt kan være. – Kendskab til Ole Bjørns tidligere flid i skolearbejdet har forsikret bispem om, at han også vil tage sig omhyggeligt af denne sag: Sluttes derfor nu og formoder visseligen om denne såvelsom alle de andre forskrevne poster, at I, domine magister, nu på bedste måder herefter lader Eder være dennem allesammen angelegen, så jeg med glæde må fornemme det gode værk, som i nogle år formedelst Eders salig formands affældighed uagtet alle påmindelser haver til fortræd henligget, nu ved Guds nåde og bistand at have fået et nidkær og vågen øje og en færdig og drivendes hånd, der ikke skal behøve mange påmindelser, såsom jeg udi Eders forretninger hidindtil haver befundet Eder activ og ikke sovendes¹⁹. – Ingen skulde dengang ane de mærkelige følger af denne embedsbesættelse, hvortil Henrik Bornemann knyttede så lyse håb. Heller ikke professor Jens Bircherod, der sad i København og flittigt gjorde sine notater: D. 15. februar ordinerede episcopus Alburgensis D. Henricus Borneman i Botulphi kirke sammesteds mag. Olaum Bjørn til sognepræst i Tisted²⁰.

16. Se Ordbog over det danske Sprog: Dont.

17. Jfr. Danske Lov 2. bog, 22. kap., 70-71.

18. elever og lærere.

19. Bornemanns brev er dateret Aalborg 16.2.93. Kommissionsprotokollen p. 1237-41, aktstykke 223 (også kopi i Aalborg Bispearkiv, Dok. o. breve vedr. Tisted købstad, 1574-1723).

20. Bircherods dagbog 15.2.93.

Jens Bircherod

Tisted-præstens foresatte er biskoppen i Aalborg, men det blev ikke Henrik Bornemann, der kom til at drages med magister Ole, idet han samme år, som denne tiltrådte sit embede, forflyttedes til den sjællandske bispestol og i Aalborg efterfulgtes af en yngre mand, den 35-årige Jens Bircherod. Som et lem af den lærde slægt af Bircherod'er var der i rigt mål tilfaldet ham de fordele, der naturligt følger med arvet anseelse, med den dertil knyttede forpligtelse til bevidst og formel retlinethed og med en stor og velvillig bekendtskabskreds i den lærde republik og ved hove. I 1658 fødtes han i Odense som den ældste af gymnasieprofessoren Jacob Jensen Bircherods fire sønner. Efter omfattende hjemmeundervisning og kortere skolegang førte universitetsstudierne, begyndt 1674, ham hurtigt ad en smuk bane, først til den theologiske examen i 1676, siden, idet hans påtænkte store udenlandsrejse på grund af indtrædende sygdom ikke førte ham længere end til Hamborg, Rostock og Kiel, efter videre filologiske og historiske forskninger, til stillingen som vice-provst og provst ved Regensen, professor ved Universitetet (først i hebraisk, senere i teologi) og ved Christian V.s i 1692 oprettede Ridderlige Akademi. Hans virken i disse sidste embeder blev dog ikke af lang varighed, idet udnævnelsen til biskop over Aalborg stift fulgte allerede i 1693.

Med grundlag i den kuriøse interesse for detaljer og i den selvoptaget-hed, som Jens Bircherod delte med andre af sin slægt, og som for hans vedkommende satte sig spor i hans omfattende selvbiografiske notater og dagbogsoptegnelser, kan hans private liv følges i mange enkeltheder. Hans berømte dagbøgers betydning for nutiden ligger visselig ikke deri, at de belyser et geni eller giver et genis opfattelse af sig selv eller sin tidsalder. De tegner billedet af en glad og munter mand, der interesseret deltager i det liv, som har åbnet sig lyst for ham, og som også lykkes ham smukt både som lovende ungt menneske af god familie og som kongetro og gudhengiven embedsmand, der ikke begår meget større synder end nu og da (dog sjældent) at forme sine gudelige betragtninger på vers, for hvilke Vorherre selv nok vilde have foretrukket prosa. I de

forhen omtalte dagbøger¹, der foregiver at være ført lige fra hans fødsels time, finder vi blandt de mange notater om store og små inden- og udenlandske begivenheder også den række hyggelige, genreagtige småbilleder, der bedst karakteriserer manden selv og hans milieu. Først en køn lille dreng, smukke folks barn, som charmerer de hos naboen indkvarterede hollandske auxiliær-officerer, der morer sig over ham og køber legetøj til ham hos isenkræmmeren (12.7.60)². Som alle andre børn forbavser han de voksne ved sin godtroenhed, de hvidklædte drenge med Hellig tre Kongers-stjernen er for ham at se virkelig kommet fra Østerland (6.1.61). Men den nysgerrighed, der senere skal udvikle sig til omfattende og mangesidige interesser, viser sig tidligt. Han går på skattejagt i sin oldemor Abigaels pulterkammer og bringer fra en tøndes dyb salig dr. Jacob Ottensens³ herbarium for dagen, ilde ødelagt af regn og forrådnelse (23.10.62), og han hører med undren fårekyllingen synge i morfaderens hus (26.6.63, Molbechs udvalg p. XXXII). Om himlens storhed har hans far givet ham en forestilling, da kometen viste sig gratis i al sin pragt (4.4.65), mere jordisk kundskab købtes kontant, da løven og leoparden var udstillet i naboens gård (19.4.67). Og endnu som voksen student, med sin første prædiken bag sig, finder han i Odense mulighed for at skaffe sig videre kundskaber i zoologien, når en ualmindelig lang westphaler lader sig se for penge i sit logi (2.1.74). Selskabelighed og små lystture liver op, en ligvagt deltager han i med lyst, den former sig som en julestue (13.12.63), en større sommer-selskabsrejse går til Vissenbjerg, hvor en troldkvinde brændes hen på formiddagen (26.6.71). I det hele taget glider dagene i den livlige by Odense ikke ensformigt og sløvende hen. Navnlig ved man at skatte høje herskabers gennemrejse som glimt af den store verden. En fisketur til haven ved åen uden for byen afbrydes for en stund, medens han med mor, morbrødre og søskende tager opstilling ved havelågen og hilser exdronning Christina af Sverige med sin suite af italienere. Hun svinger til genhilsen plumagehatten som en karlsperson (27.4.67).

Hvad dyrkelsen af disse vidtspændende, men næppe synderlig dybtgående interesser angår, er der liden forskel på drengen i Odense og

1. Jfr. p. 37.

2. Hvor intet andet er bemærket, er de i dette kapitel citerede data optaget i det af Molbech udgivne udvalg af dagbøgerne.

3. Jacob Ottesen Secblad, Jens Bircherods grandonkel på mødrene side. f. i Odense c. 1612, læge i Aarhus, † 1654. Jfr. V. Ingerslev, Danmarks Læger og Lægevæsen I, 1873, p. 539; Kr. Carøe, Den danske Lægestand 1479-1788, 1909, p. 113.

studenten og embedsmanden i København. Han deltager i Ole Borchs botaniske excursioner ved Ladegaarden (13.7.74) og på Amager (18.5.75) og spadserer St. Hans aften til Gammel Vartov og ser på mængden af godtroende besøgende ved den helbredende kilde dør (23.6.75). Hos kongens kunstdrejer i Helsingørsgaden har han lejlighed til at betragte det berømte guldhorn samt en levende schiltpadde af en fuldkommen størrelse (30.1.93). Men naturligvis har forholdene i visse måder forandret sig. Som professor sidder han (1.4.93) i konsistorium til doms over Poul Rytter (som også senere skal fly ham nok at bestille), og i det hele taget får universitetsforholdene stedse større plads i dagbogsnotaterne. Navnene på 38 philosophiæ baccalaurei, creerede af Poul Vinding, er omhyggeligt noteret (22.5.93, utrykt). Blandt dem bemærkes en vis Habacuc Jacobæus Koch, der senere vil vise sig som en god ven for Bircherod, hans mæcen og velgører⁴, og en Christophorus Mummius, der allerede dengang knyttede sin skæbne til den senere biskop, hos hvem han et lille år logerede (til 17.7.93, utrykt) og endnu længere var kostgænger (til 2.1.94, utrykt). Og som bosat mand med anstændig husførelse og værdigt ægteskab kan Jens Bircherod nu modtage grever og baroner ved sit middagsbord (20.2.93).

Så følger da, i oktober 1693, den uventede, men ikke uvelkomne udnævnelse til biskop, og i begyndelsen af det nye år den lange rejse til Jylland, afbrudt af besøg hos slægtninge og venner på vejen. Derpå den glade og festlige modtagelse af ham og hans hustru Søster Bartholin: D. 27. febr. forlode vi kl. 10 Synderup og ankomme, Gud være ære! lykkeligen og vel, til Aalborg om eftermiddagen kl. 2. Havde den ganske dag et meget smukt og yndeligt vejrlig med mild solskin, foruden frost. Mag. Søren Warde, rector scholæ, med flere fornemme af stadens clerici, toge imod os, nogle uden for byen, og nogle strax efter vor ankomst. Bemeldte mag. Warde og hans hustru gjorde os ellers i andre måder megen caresse; og såsom vi (efter min antecessoris doct. Bornemanns tiladelse) strax inddroge i bispe-residentsen, havde de, imod vores adventum, ladet alle værelserne smuk pryde og tillave; item både vores køkken og kælder med adskillige victualier til vores husholdnings anfang forsiune. Til aftensmåltid sendte de samme godtfolk os fra deres hus syv skønne retter mad. — Stiftets unge biskop er blevet modtaget med tillidsfuld glæde, provster og præster har haft al grund til at vente et godt

4. Brev fra Habakuc Koch 7.4.94, afskrift i Bircherods dagbog.

forhold til den retsindige og venlige foresatte. Og ingen kunde på den tid forudse, at onde magter, i tilfældigt og ustyrligt sammenspil, snart skulde kaste deres dybe skygger ind i de lyse udsigter. Heller ikke magister Ole Bjørn, som just nu i et års tid havde siddet i Tisted og Tilsted præstekald, optaget af energisk arbejde for kirke og skole.

Tisted-præsten

Gamle magister Hebo havde ikke været sit embede og sin menighed nogen god mand. Hans efterladenhed og den deraf følgende uorden har rimeligt nok tvunget Ole Bjørn, som havde pålæg om at føre sagerne à jour, til fra første færd at optræde med en fasthed, der kan have været uvelkommen for forskellige myndigheder, blandt dem også byfogden Emmik Eriksen. Og havde man måske i Tisted – og i Aalborg, som Bornemanns brev til Bjørn kunde tyde på – følt nogen lettelse ved den arrige, trættekære og procesgale præsts salige afgang, så var det dog for tidligt at glæde sig; thi han efterlod sig arvinger, der også stod på deres ret. Endnu i foråret 94 er landemodet usædvanlig langvarigt: såsom sognepræsten udi Tisted, mag. Oluf Bjørn flyede os med en vidtløftig trætte, som han havde med sin formands mag. Anders Hebos arvinger, meget at bestille¹. – Sagen havde sin oprindelse i Hebos administration af offentlige midler og drejede sig desuden om opbygningen af en annexgård under præstekaldet.

Med den fra formandens tid overtagne kapellan, sognepræsten til Skinnerup Hans Jacobsen Spjelderup, var det ikke stort bevendt. Som ung havde han tegnet vel nok og i hvert fald søgt at jævne sig vejen til gunstig promotion ved med flid at komponere og sammensætte den meget kortfattede Danmarks historie på vers, som sunget til en kendt salmemelodi skulde fremelske lysten til at »siunge oc bede got for Kongen oc det Kongelige Huus,« (hvorimod Anders Hebo i sin utilgivelige forsømmelighed plad hen havde undladt at bede for kongen ved sine gudstjenester og fik alvorlige vanskeligheder i den anledning). Spjelderups lille bog² er ikke ilde i sin yderlig korte form og dertil trykt på ypperligt papir; men den har dog ikke evnet at stabilisere sin forfatter så meget, at han kunde overvinde sine svagheder og dårlige tilbøjeligheder. Skønt ikke gammel af år, kun hen ved de halvtreds, gik han allerede nu på gravens rand, rystet af drik og overtro.

1. Bircherods dagbog 19.4.94.

2. Danmarckis Kongers Rijm-Stock – –, komponeret oc sammensat aff Hans Jacobsøn Spjelderup, Kjøbenhavn, 1676.

Også skolen, som sognepræsten havde at føre tilsyn med, kan have voldt Bjørn fortrædeligheder og ærgrelser. Ganske vist synes hans forhold til rektor Niels Ebbesen Aagaard at have været ret godt, siden han efter dennes ønske skrev bispen til og begærede hans billigelse til, at en afgående hørers plads ved latinskolen i Tisted blev besat med en vis Viborg-student. Der var grund til ærgrelse (og større grund end Ole Bjørn dengang kunde ane), da anmodningen blev afslået. Men bispen var i sin pligt og gode ret, omtalte student opfyldte ikke lovens minimumskrav til latinskolens hørere, hvilket næppe har været Bircherod ukært: Efterdi — jeg tilmed havde given en anden af mine forrige domesticis³ i København, Christophoro Mummio, tilsagn på denne condition, vidste jeg ikke deres anmodning denne sinde at kunne bifalde⁴. — Den kun attenårige Trondhjem-student var just i 1693 blevet baccalaureus⁵. Men han var et lovende ungt menneske, som næppe vilde skuffe sine velynderes håb. Bispen svigtede ikke unødigt givne løfter og gamle venner og kunde kort tid derefter sende Christoffer Mumme: som efter min vilje vår hid fra København ankommen —, til Tisted med brev på det vacante embede⁶. Herved var nu intet at gøre, men for Ole Bjørn var det naturligvis kedeligt ikke at kunne gennemføre rektorens ønske, som han havde gjort til sit. Og ærgerligt i denne rent lokale sag at skulle rette sig efter Jens Bircherod, en ganske ny mand i sit embede og ti år yngre end præsten i Tisted. Ifølge lovens bogstav skal skolemesteren, d. v. s. rektor: selv forsørge Skolen med Hørere, og tage dennem, som Sognepræsten kiender og holder gode derfor⁷ —. Men biskoppen er øverste skolemyndighed og skal sanktionere valget.

Føromdentlig har det heller ikke været behageligt for den ganske unge Christoffer Gertsen Mumme at gå til et embede, uønsket af sine to nærmeste foresatte.

Der skjuler sig dog intet fjendtligt i Bircherods afvisning af Ole Bjørns forslag, det bør ikke engang opfattes som overlegen ligegyldighed fra den foresattes side. Tvært imod var Ole Bjørn en anset mand, som bispen altid havde elsket og æret: for hans berømmelige lærdoms og levnedsskyld⁸. — Og uden tvivl har sådan tillid, som først Bornemann

3. husfæller.

4. Bircherods dagbog 11.5.94.

5. Hundrup, Lærerstanden ved Aalborg Kathedralskole, 1870, p. 95. Jfr. foran, p. 47.

6. Bircherods dagbog 22.5.94.

7. Danske Lovs 2. bog, 18. kap., 2.

8. Bircherods brev til en anden biskop 11.7.96. Gl. kgl. Saml. 3304 4°, Ny kgl. Saml. 832 fol.

og senere Bircherod viste ham, været ham en nyttig og tiltrængt opmuntring i det embede, som han havde overtaget efter en ilde lidt formand, fra hvem arven var en dyngge embedssager i grænseløs uorden og en lallende, uduelig kapellan, som mest var et sårbart bytte for visse skarpøjede kællingers endnu skarpere tunger.

Det var et lille samfund, vel omkring et tusind sjæle eller så⁹, men i sine snævre rammer rummende store forskelle både hvad sindelag og formue angår. Her lever og virker en mand som Envold Nielsen Bjerregaard til Kølbygaard, forhenværende rådmand og borgmester, godssamler i den brede nørrejske stil, på sikker vej mod nobiliteringen, ved ægteskabet med den energiske enke Anne Søj besidder af yderligere velstand og to kuld børn, forgængeren Søren Lugges og egen avl. – Et ægteskab med den tyveårige Ingeborg Cathrine Lugge vil bringe sin mand guld og ære, måske også lykke¹⁰. Men nu bør præsten huske på, at regnes han for noget af Envold Bjerregaard og Anne Søj, da er det, fordi hans fattigdom kan undskyldes med hans lærdom og fromhed, værdier der ikke vejer tungt i en ægteskabshandel.

Og her lusker sig halvt ulovligt gennem livet en anden pige, Karen Toftum, ligesom jomfru Ingeborg Lugge barnefødt i Tisted, men ikke i en beskyttende rådmandsfamilie: hendes fader en militair person, som for mange år siden forlod moderen formedelst mistanke til hende for omgængelse med andre mænds personer; for nogle år siden blev moderen forvist byen, hvor da byen det ganske pæk blev entlediget. Indtil forleden år [1695] ved Michaeli tider, da kom denne Karen Toftum igen; har opholdt sig siden her i byen som en inderste¹¹. – Et skarns kvindfolk, ejendomsløs og uden ordentligt arbejde, næppe meget bedre end sin horagtige moder, hende der sammen med sine lige forvistes byen som subsistensløs og usædelig. En hvilken som helst tilknytning til hende vil sandsynligvis bringe skam og vanære, ja, kan måske komme til at bidrage sit til en fuldkommen ruin. Også det bør præsten huske og overveje, før han følger i den barmhjertige samaritans spor. For Gud er vi nok alle: Huusmænd og Indester, og ikke Jord-Drotter eller Selfeyere, – som biskop Kingo i Odense for nogle år siden sagde i sin ligprædiken

9. P. L. Hald, Af Thisted Købstads Historie, 1924, p. 44.

10. Envold Nielsen: lever af sit jordegods, men bruger her nogen bandel. – (Skatteligning 25.2.96 i Tistedes rev. regnsk. 1696-97, Rigsark.). Videre om familien se Hald, Thist. Købst. Hist. p. 47 f.

11. Kommissionsprotokollen p. 648, aktykke 128.

over Jacob Bircherod, Aalborg-bispens fader¹². Det kan måske gælde i Himlen. I Tisted gælder det ikke.

Enevælden har ført med sig, at den lille by i højere grad end før er undergivet tilsyn udefra og ovenfra, af kongens betroede embedsmænd. I alle almindelige embedssager er biskoppen i Aalborg præstens overordnede, han fungerer, sammen med stiftsbefalingsmanden, som stedets gejstlige øvrighed, og på landemodet, præstens almindelige værneting i gejstlige sager, skal foruden bisp og stiftsbefalingsmand også amtmanden være til stede sammen med provsterne. Men hvis præsten skulde blive indviklet i sager, som henhører under den rent verdslige øvrighed, kommer andre kræfter i bevægelse¹³. Det højeste ansvar hviler på stiftsbefalingsmanden over Aalborg stift. Men Henning Meyer crone er stadig i Frankrig som regeringens extraordinaire gesandt, og derfor må hans jyske embedsforretninger varetages af andre, udpegede af kongen. For tiden er det amtmanden i Aalborghus amt, kancelliråd Niels Jespersen, den velhavende medicus i Aalborg, der fungerer som vicestiftsbefalingsmand. Og Niels Jespersen, borgmestersønnen fra Randers, er ikke nogen almindelig provinslæge, men har i sin ungdom rejst og studeret i udlandet og erhvervet doctorgraden ved Paduas fornemme universitet og er senere blevet nobileret af kongen¹⁴. Før ham har Otte Ottesen Skeel til Birkelse været udstyret med fuldmagt for Meyer crone. Han er amtmand over Aastrup, Børglum og Sejlstrup amter og stor godssamler, for resten en human og retsindig mand. Og heller ikke han er nogen hjemmeføddning, men har i sin ungdom, efter studierne ved akademiet i Sorø, gjort en flerårig udenlandsrejse¹⁵. På Kaas i Salling sidder justitsråd Christoffer Bartholin, en mand i sin bedste alder, knap fyrretyve år. I sin ungdom har denne søn af den berømte Thomas Bartholin selv stilet efter embede ved universitetet, men har så, trods glimrende udsigter, forladt den lærde løbebane og er blevet godsejer¹⁶. Siden 1684 har han været landsdommer i Nørrejylland, og hvis Niels Jespersen skulde falde fra og Meyer crones udenlandsophold skulde trække ud, må det blive ham, der skal være vicestiftsbefalingsmand.

12. Thomas Kingo. Samlede Skrifter V, 1943, p. 189.

13. Poul Johs. Jørgensen. Dansk Retshistorie. 1947, p. 530.

14. V. Ingerslev. Danmarks Læger og Lægevæsen I, 1873, p. 537 f., jfr. C. Klitgaard i Fra Himmerland og Kjær Herred. 1912-14, p. 201-44.

15. V. S. Skeel. Optegnelser om Familien Skeel. 1871, p. 262 ff.

16. Se Axel Garboe. Thomas Bartholin II, 1950, p. 146 f., p. 161.

Imidlertid vil der først, når en sag griber meget alvorligt om sig og får betydning for hele stiftet, være grund til at så høje herrer, stiftsbefalingsmanden eller hans af kongen indsatte befuldmægtigede, griber ind. Så længe den ikke strækker sig ud over Tisted med nærmeste omegn, vil det rettelig tilkomme amtmanden over Ørum, Vestervig og Dueholm amter, Jørgen Scheel Due, at tage affære. Også han er en lærd og berejst mand, som i sin ungdom har studeret både i Tyskland og Frankrig. Begavet er han også, men endnu mere from, og har i sine yngre dage digtet adskillige åndelige sange. Desværre er han noget hidsig og kan ikke altid styre sin mund og sine hænder. Det er alvorligt nok, at hans injurier og overlast mod Ole Nielsen Dreyer, prokuratoren på Gammelbygaard, ender for landstinget¹⁷, værre endnu at han korporligt overfalder en Tisted-borger med næsestyver og ham og hans anhang med grove skældsord¹⁸. Som stedets amtmand residerer han på den gamle Bisgaard eller Tistedgaard¹⁹, men sidder ellers som en velhavende gods-ejer til Sønderskov ved Folding og har stor husholdning, foged, tjener, kusk, staldkarl, flere piger og skolemester. Den sidste er ingen unødig luxus, for der er adskillige levende børn af de seksten fødsler, som siden 1667 har fundet sted i hans to ægteskaber. Embedet her nord på har han så at sige arvet efter sin fader, den bekendte Manderup Due, som var lensmand på Ørum²⁰.

Under lensmandens tilsyn, men dog som selvstændig embedsmand med eget ansvar, fungerer amtsforvalteren og varetager amtets afgifter og skatter og styrelsen af de kongelige ejendomme²¹. Embedet har allerede i mange år været besat med Jens Hansen²². Også han er, efter sine forhold, en slags godsejer, der foruden hovedgården Ullerup i Galtrup også har købt, men nok nærmest med videre salg for øje, Momtoft i Sennels²³. Det tyder på en vis velstand, som han og hans kone Karen Christensdatter, når deres tid kommer, vil kunne understrege med et smukt epitafium i Tisted kirke²⁴. Måske skulde Jens Hansen have betænkt sig på at antage Jens Christensen Rodsted som sin fuldmægtig, for man må altid være forberedt på, at onde tunger når som helst, og

17. Viborg Landstings justitsprotokol 27.3.1695.

18. Jfr. p. 246 ff.

19. Pontoppidan. Danske Atlas V, 1769, p. 438.

20. Danmarks Adels Aarvog VIII, 1891, p. 140 ff., Danske Slotte og Herregaarde III, 1946, p. 512.

21. Poul Johs. Jørgensen. Dansk Retshistorie, 1947, p. 557 f.

22. Henry Bruun. Danmarks Amtsforvaltere, 1919, p. 40.

23. Trap. Danmark V, 1924, p. 462; p. 467.

24. Danmarks Kirker, Tisted amt I, 1940, p. 55.

mest på ubelejlige tidspunkter, kan finde på at genoplive gammel snak. Og alle husker endnu, at mester Christoffer Stephani, bartskæren, i 1688 døde kort efter en indgående disput med Jens Rodsted om religiøse sager og det deraf naturligt følgende slagsmål²⁵.

Kongen har også embedsmænd til at dømme i de sager, som den lille by ikke selv har myndighed til at afgøre. I Viborg har landstinget for Nørrejylland sit tingsted, og de af kongen udnævnte dommere er næsten alle valgt blandt de større godsejere. En af dem er den allerede omtalte justitsråd Christoffer Bartholin til Kaas, en anden justitsråd Christian Cassius til Tanderup i Hammerum herred²⁶. Og Hans Lange til Asmildkloster ved Viborg var næsten selvskreven til embedet som søn af den højt begavede Villum Lange, professoren i medicin og astronomi, der i en årrække selv beklædte samme embede (og ejede samme gård), indtil videnskaben igen drog ham tilbage til hovedstaden. Hvis Hans Lange slægter sin fader på, er der grund til at vente, at eventuelle trolddoms-sager, der kommer så vidt som til landstinget, vil få en rationel og fordomsfri behandling, uden hensyn til ortodoxe theologiske standpunkter. For om faderen ymtes der mand og mand imellem, at han: holte med Traal Konerne oc sagde, der war ingen Traal-Koner til²⁷. – Og vel havde han naturligvis måttet følge loven og dømme en hob kvinder til bålet, men havde dog for sin egen samvittigheds skyld glædet sig over at kunne henskyde den endelige dom til majestæten og hans højeste ret, fordi konerne mest af alt syntes tåbelige og enfoldige eller forekom ham at gå i barndom²⁸. En fjerde landsdommer er den velhavende Hans Mathias Bendtsen, kancelliråd og assessor i Højesteret, som allerede for længe siden overtog godset Skærø på Mols efter Jørgen Høeg, der var kommet i uuhjælpelig gæld til hans fader, borgmester Mads Hansen Bendtsen i Randers. Han har ladet sig adle og giftet sig med en datter af bispem i Viborg Søren Glud²⁹. Også den femte landsdommer har adels-gæld hjulpet til at blive godsejer. Det er den rige provstesøn fra Nyborg, Peder Madsen Lerche. Han har i sin tid opkøbt så mange fordringer på den uheldige guldmager Valdemar Daa, at han til sidst fandt sig ved sine ønskers mål og blev ejer af Daa's gård Bonderup i Himmerland.

25. Tisted bytings protokol 23.1.97.

26. Pontoppidan, Danske Atlas V, 1769, p. 774.

27. Leonora Christina Ulfeldt's »Jammers-Minde«, 1885, p. 140.

28. Carl S. Petersen og Vilh. Andersen, Dansk Litteraturhistorie I, 1929, p. 430. Om Villum Lange se videre Carl S. Petersen i Fund og Forskning I, 1954, p. 14–22.

29. Danske Slotte og Herregaarde III, 1946, p. 66; jfr. L. Laursen, Appellinstansernes Embedsetat 1660–1919, 1928, p. 98; Trap, Danmark VI, 1925, p. 665.

Den var rigtignok i en sørgelig forfatning, forfalden og ødelagt, men den nye ejer har ladet den genopstå som herregården Lerkenfeld. Der hører megen fasthed og vel også en nogenlunde bred samvittighed til at samle et sådant gods, og den ene proces har tilbøjelighed til at drage den anden med sig. Men Peder Madsen Lerche er en hård og heldig mand³⁰.

Landstingsskriverne slutter rækken. Jens Hansen, som dør i foråret 1696, følges af Jacob v. Holten³¹, der bor i Tisted, hvor hans blinde af en eller anden grund fattede had til Ole Bjørn er voxet dag for dag. De siger, at han endda har stræbt ham efter livet på hans lovlige vej fra kirken til præstegården, ved et skud fra Jens Svendsens vindue; og enten rygtet nu taler sandt eller ej, kan det godt voxes sig så stærkt i løbet af et par år, at sagen kommer til rettens kundskab³². Det er i hvert fald tydeligt for alle, at landstingsskriveren længe har været præstens avindsmand, og skal et omhyggelig forberedt angreb på Ole Bjørn underbygges med attester og vidner, vil man altid finde Jacob v. Holten hjemme. For resten efterligner han efter evne sine foresatte, landsdommerne, og optræder som gårdkøber og ejendomshandler; både Helligsøgaard og Skibstedgaard er gået gennem hans hænder³³.

Ole Bjørn har ikke sin plads i denne velhavende kreds af mere og mindre betydelige verdslige embedsmænd. Viser de fornemme af dem ham nogen høflighed og respekt, da er den ikke møntet på personen, men på præsten, og i det daglige er han overalt deres undermand. Den undervisning, som adskillige af dem har nydt i deres ungdom, kan på mange måder stå mål med hans studier, og besidder de måske ikke hans lærdom, er de dog fuldt vel i stand til at bedømme den sagligt og helt uden beundring.

For ikke ret mange år siden havde byen endnu både magistrat og borgmester, men også her har regeringen grebet ordnende og reducerende ind og ændret billedet. Det er i 1680'erne gået Tisted, som det gik så mange andre af rigets købstæder, da antallet af øvrigheds personer indskrænkedes ved en regeringsbestemmelse. Magistraten er afskaffet, og byens styre og forretninger varetages af byfogden Emmik Eriksen, Laurids Jensens efterfølger³⁴, som er stedets kongelige embedsmand, og

30. Danske Slotte og Herregaarde IV, 1945, p. 89 f.

31. L. Laursen, *Appellinstansernes Embedsret 1660-1919*, 1928, p. 104.

32. Højesteretsstævning 14.8.97, Ny kgl. Saml. 423 fol.

33. Trap, *Danmark V*, 1924, p. 427. *Hist. Aarb. Thisted Amt*, 1947, p. 22 f.

34. *Kommissionsprotokollen* p. 1131, aktstykke 193.

af byskriveren Christoffer Nielsen. Men mange af de sager, som byfogden skal dømme i, skal ifølge loven appelleres til landstinget som overinstans³⁵. Og simplificeringen er blevet strakt endnu videre, for byfogden er tillige herredsfoged for Hillerslev og Hundborg herred. Da den kongelige forordning udgik i 1686 om reduktion af herredernes antal, fik landsdommerne Bartholin og Lange pålæg om at indsende deres betænkning herom for Nørrejylland's vedkommende. Den går blandt andet ud på, at Thyland bør samles under to herredsting, Hillerslev-Hundborg og Hassing-Refs. Og det bliver også resultatet. Og deres indstilling om besættelsen af embedet som herredsfoged i Hillerslev-Hundborg herred tages ligeledes til følge: Af Herredsfogderne, som nu Retten betjener, er Emmiche Erichsen Herredsfoged udi Hillerslev Herred den bedste og dygtigste til den ny Rettes Betjening, som og formedelst hans Skikkelig og god Forstand meriterer derved at forblive³⁶. – Og et par år senere er byskriveren i Tisted tillige blevet herredsskriver³⁷. Men ligesom fra bytinget skal også herredstingets domme i adskillige større sager indstævnes for landstinget. Bl. a. trolddomssager, hvori der er dømt til bål og brand³⁸.

Hvis Emmik Eriksen, byfogden, selv skulde blive interessant i en sag, så han må vige sit dommersæde på bytinget, tilforordner stiftsbefalingsmanden eller hans stedfortræder en passende sættestemmer i hans sted. Der er flere at vælge imellem. For eksempel er der Mikkil Mikkelsen Langballe, af den gamle Aarhus-familie, som residerer på Nebel i Vester Vandet, den gård, han først forpagtede og siden købte. Han er nu en mand oppe i halvtredserne, rolig og godt inde i den juridiske forretningsgang, for han har i sine unge dage været amtskriver for Thy og Mors, en stilling, der svarer til det embede, som amtsforvalter Jens Hansen nu beklæder. Så hvis nogen, mens han sidder som dommer på bytinget, vil fremstille vidner, som rettelig skal føres for en anden domstol, vil han vide at forholde sig på rette måde og ikke lade sig afficere af kritik og angreb. Den fornærmede part kan jo så, om han har lyst, prøve at lægge sag an imod ham for rettens brydelse³⁹. Det sker også, at

35. P. Munch, Købstadstyrelsen i Danmark I, 1900, p. 100 f., jfr. p. 218; Poul Johs. Jørgensen, Dansk Retshistorie, 1947, p. 560.

36. Jyske Samlinger 5. R. II. 1935–36, p. 187.

37. P. Munch, Købstadstyrelsen i Danmark I, 1900, p. 201.

38. Poul Johs. Jørgensen, Dansk Retshistorie, 1947, p. 513.

39. Hist. Aarb. Thisted Amt. 1912, p. 8 f.; Danmarks Kirker. Tisted amt I, 1940, p. 283; Trap, Danmark V, 1924, p. 353; Saml. t. jydsk Hist. og Topogr. 4. R. III, 1917–19, p. 242; Henry Bruun, Danmarks Amtsforsvaltere, 1919, p. 40; Kommissionsprotokollen p. 744, aktstykke 140; p. 759, aktst. 140; Tisted bytings protokol 30.1.97.

vicestiftamtmanden må anmode Villads Poulsen på Kovstrup, som er herredsfoged i Hassing og Refs herreder, om at indtage Emmik Eriksens dommersæde på by- og herredstinget. Stillingen som skriver kan ved samme lejlighed betros til Peder Christensen Kedelfører af Tisted. Han hører til de ambulante handlende og forsyner sin kundekreds med de nødvendige sager af kobber og messing, brændevinstøj o. s. v., en dygtig og anset mand, der om fornødent også kan påtage sig at optræde som sagfører⁴⁰. Ved andre lejligheder kan en af de bedre borgere, Laurids Pedersen Morsing, blive konstitueret i byfogeds og herredsfogeds sted. Og har byskriveren Christoffer Nielsen også lovligt forfald, kan Esge Jensen erstatte ham⁴¹. Og Esge Jensen kan også, sammen med Jens Knudsen, af øvrigheden blive beskikket som en slags sagfører eller værge for en syg, der ikke er i stand til at møde for retten i egen person for at aflægge sin bekendelse eller indgive sin beskyldning⁴². Også Tistedts tidligere tolder, Peder Marcussen, kan i påkommende tilfælde blive tilforordnet bytinget⁴³, ligesom amtmanden Jørgen Scheel Due under bortrejse tør betro ham tilsynet med amtets løbende forretninger⁴⁴. Når han er en ven og beskytter af Ole Bjørn, beror det på, at denne i ugerne omkring sin ordination havde lejet sig ind hos ham, til præstegården var rede til at modtage sin nye beboer. For Ole Bjørn viste sig dengang så venlig og godmodig, at Peder Marcussen for sig og sin familie (altså også for den 11-12-årige søn Jørgen Friis, der senere skulde blive en digter og forfatter og bl. a. gøre sig bekendt ved et skrift om den overtroiske almue) med god samvittighed kan aflægge vidnesbyrd om præstens fromhed og redelighed, selvom han ikke føler sig bundet til at gå så vidt som til også at støtte hans noget mere tvivlsomme vennekreds⁴⁵. Men Christen Jensen Kærup, fra 25.4.1696 Peder Marcussens eftermand i tolderembedet, er endnu så ung i byen, at han ikke er rigtig inde i dens mere indviklede affærer. Så foreløbig prøver han at gøre som flertallet og at holde sig gode venner med alle⁴⁶.

Nederst i rækken af de på forskellig vis offentlige personer står Peder Skipper, byens tjener, hvem det påhviler at udføre den grovere del af øvrighedens arbejde såsom at arrestere misdædere og ulydige personer

40. Kommissionsprotokollen p. 11; Tisted bytings protokol 14.5 og 28.5. 98.

41. Kommissionsprotokollen p. 474, aktstykket 94; p. 970, aktst. 168; p. 695, aktst. 136.

42. O. c. p. 975, aktst. 168.

43. O. c. p. 1154, aktst. 205.

44. O. c. p. 183 f., aktst. 34.

45. O. c. p. 80 f., aktst. 13; p. 760-65. E. Pontoppidan, Fejkekost, udg. v. J. Olrik, 1923, p. XXV-XXVII. Rentekammerets Kopibog for Aalborg og Viborg Stifter H. 1694-96, bl. 223.

46. Kommissionsprotokollen p. 184 f., aktstykket 35; p. 262, aktst. 52.

og, om fornødent, forsyne dem med hals- og håndjern⁴⁷. Endelig er der Jacob Niemann, der også bor i Tisted, men det må håbes, at sagerne ikke tager en sådan vending, at han træder i funktion. Han er Tisted amts fast ansatte skarpretter⁴⁸.

Den kreds, præsten er henvist til, hvis han søger selskab og samtale, er jævn. Det bliver klart, hvis han føler trang til at drøfte et theologisk spørgsmål eller en embedssag. Er der ingen af omegnens præster i byen, vil han for det meste være henvist til at stole på sig selv, for kapellanen Hans Spjelderup nyttter det jo ikke at henvende sig til, selvom man skulde være så heldig at træffe ham ædru. Og den øvrige flok af lærde og halvlærde folk i Tisted er snart talt og kan ikke være til megen opmuntring for en mand, som i sin ungdom har været vant til at vexle ord og tanker med Universitetets bedste sønner. Der er naturligvis den lille latinskoles unge rektor, den før nævnte Niels Ebbesen Aagaard, en både lærd og flittig mand. Men han er i den korte tid, der bliver ham til overs fra hans tit så vanskelige og ubehagelige embedsforretninger, mest optaget af grundige filologiske studier; for han har endnu ikke taget sin magistergrad. Desuden sysler han en del med egnens, Thylands, historie og topografi⁴⁹. Der er just i disse år flere og flere, der fatter interesse for sådanne studier, og topografien kan vel også blive en slags videnskab. Men Ole Bjørn kan næppe afvinde den megen interesse. Og blandt hørerne, Jacob Pedersen og de få andre, er der egentlig ingen, med hvem en meningsudvexling kan virke synderlig opmuntrende. Måske med undtagelse af den nylig ansatte Christoffer Mumme; men han er ganske ung, og det er også sin egen sag at indvi ham i sine tanker og planer, eftersom man, ihukommende omstændighederne ved hans ansættelse, vel må formode, at han strax vil befordre alt nyt af betydning, som han får kundskab om, videre til biskop Bircherod. Men forøvrigt er det gået bedre, end man skulde vente, og der består et ret venligt forhold mellem ham og Ole Bjørn. Noget lignende gør sig gældende med hensyn til den helt nylig ansatte nederste lektie-hører Anders Jacobsen Borchorst, en 23-årig jyde, for hvem skoleembedet tydeligt nok er en station på vejen til præstekaldet, og som derfor også må formodes at ville holde sig til bispen, når situationen måtte kræve det⁵⁰.

47. Kommissionsprotokollen p. 1250, aktst. 228.

48. Jyske Samlinger 5. R. I, 1932-34, p. 464.

49. Anders Petersen i Kirkehist. Samlinger 5. R. IV, 1907-09, p. 730 f.

50. C. Klitgaard, Vendsysselske Præstefamilier, 1945, p. 46.

Med latinskolens få disciple har præsten naturligvis ikke megen personlig berøring, og forøvrigt er der heller ingen af dem, der viser så udpræget videnskabelig lyst og iver, at en samtale vil blive frugtbringende for nogen af parterne. Tvært imod, de fleste af dem er bonde-sønner, som modvilligt nok lader sig holde til bogen, for de har nået den ungdommens alder, som er præget af ustadighed. Det er voxne unge mennesker som Hans Christensen Tilsted og Christen Nielsen Møller og hans gode ven Peder Christensen Nors, og ingen af dem tegner til at blive noget stort lys i den lærde verden⁵¹. Og både Christen Nielsen Møller og Peder Christensen Nors kigger allerede langt og meget vidende efter pigerne.

Men der er dog også andre akademiske borgere end præsten og latin-skolens hørere i Tisted i disse år, for to studenter har fundet sig et foreløbigt tilholdssted i den lille by, medens de venter på bedre tider. Den ene er Christian Frederik Mavors, som sammen med sin søster Charlotte Amalie bor hos Ole Bjørn, Charlotte Amalie nærmest som husholderske for den ugifte præst. Deres mor, Abigael Jensdatter Bjørn, er søster til magister Ole, og hun er af og til, ligesom hendes anden datter Anna Maria⁵², på besøg i præstegården. Abigael er enke efter den tidligere ridefoged og skriver i Bøvling amt, Johan Ernst Mavors i Kølhede, ham der blev forvalter på Ibstrup (Jægersborg) og avancerede til hof- og køkkenskriver, i hvilket embede han døde i 1677. Sådant set er der ikke noget at sige Christian Frederik på. Sammen med sin broder, Corfits Ernst Mavors, der nu, skønt han har lidt dom i en lejermåls-sag, sidder som kapellan i Hjørring, blev han ganske regelmæssigt dimitteret fra Herlufsholm i 1683, og ved universitetet har han stået sig ret bravt og har endog for at perfektionere sig foretaget en udenlandsrejse⁵³. Men hans udsigter er dog ikke meget lyse, for nu er det allerede mange år siden, han blev student, og endnu har han ikke afsluttet sine studier.

Den anden student, som har slået sig ned i Tisted, er en mærkelig og berømt mand, og måske er det mest bekendtskabet med ham, som stadig sinker Christian Frederik i hans studier. For den allerede før nævnte Poul Rytter er visselig ikke det bedste eksempel for den studerende ungdom, hvad flid og akademisk sædelighed angår. Han er et par

51. Kommissionsprotokollen p. 141, aktstykket 26; p. 213, aktst. 46.

52. O. c. p. 446, aktst. 89; p. 1131, aktst. 193.

53. C. Raschs votum, bl. 68 (jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 147). Leth og Wad. Dimitterede fra Herlufsholm I, 1875, p. 66 f., II, 1882-87, p. 178-80. Werlauff i Boyes Holbergiana III, 1835, p. 182. C. Klitgaard. Vendsysseliske Præstefamilier, 1945, p. 152.

år ældre end Mavors og kommet af godtfolk, født i Horsens i 1663 (19.11.) som søn af sognepræsten, provst i Nim herred Peder Rasmussen Rytter. Men hans forrige slette conduite, både i hans faders hus såvelsom inden og uden akademiet, er velkendt⁵⁴. Hjemme artede han sig dog endnu sådan, at han i en alder af 17 år deponerede fra fødebyens latin-skole⁵⁵, ligesom han også, ret snart efter at have taget fat på universitetsstudierne, nogenlunde klarede sin theologiske attestats og sin dimis-prædikenen, der begge taxeredes med betegnelsen *haud contemnendum* og altså ikke ligefrem var at foragte. Men allerede før han i 1684 havde tilbagelagt denne strækning af vejen mod det ønskede skoleembede eller præstekald, var det lykkedes ham at henlede opmærksomheden på sig ved andre bedrifter, som troligt nok har skaffet ham større berømmelse i studenterverdenen, men ikke større udsigter til at komme i brød. I september 1683 indkaldtes han for konsistorium: Kancelliråd Mule havde ladet indstævne Poul Rytter, for han hans tjenerer haver overfaldet. Tjeneren fremkom for retten og beklagede, at forleden løverdag, i dag 8 dage, da han kom fra posthuset og havde bestilt hans herres breve, blev han udi Kannikestrædet under dr. Borrichii vinduer af hannem overfaldet og slaget, og siden retirerede Poul sig ind i Den hvide Bjørn. Poul Rytter mødte for retten og nægtede vel ikke, at han havde givet bemeldte tjenerer et slag, mens ikke videre, og det fordi drengen havde givet ham af en ond mund. N. B. Poul Rytter ligger udi Regentzen og var ude så silde, efter at porten var tillukt. Blev afsagt: Eftersom Poul Rytter er befunden så silde uden for Regentzen, hvor han ellers haver sit kammers, at have våret udi krohus og derpå overfaldet på gaden hr. kancelliråd Mules tjenerer Berent Petersen, da bør Poul Rytter at indgå in carcerem⁵⁶ på tre ugers tid og betale lygten⁵⁷. – Det ser ud til, at han efter udstået straf har fejret sin løsladelse på en noget voldsom måde, for i oktober er han atter for konsistorium: Mikkell Jensen Schevig havde ladet indstævne Poul Rytter for overfald og til vidnesbyrd at føre Anders Iversen Brun, Erik Blix, Christen Totman(?) og Simon Alrøe. Mikkell Jensen fremkom for retten og indlagde(?) sit skriftlig klagemål. Poul Rytter mødte og formenter, det langt anderledes skulde bevises, Vidnerne bleve hver for sig fremkaldte og tilspurgte, hvis dennem udi

54. Niels Benzons votum 27.12.97. bl. 114 (Jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol. p. 273).

55. T. E. Hundrup. Lærerstunden ved Aalborg Kathedralskole, 1870, p. 67.

56. i Universitetets fængsel.

57. Acta Consistorii 15.9.1683. – betale lygten: ordene kunde lyde som en stående vending, men kendes ikke som en sådan fra tiden; der er vel sådet en (vægter?)lygte itu under slagsmålet.

denne sag bevidst var. Vidnerne stemmede derudi overens, at de havde hørt Mikkell Jensen råbe og skriige om hjælp, og at Poul Rytter havde slaget ham med en draget kårde, foruden anden skændsord(?) dennem var imellem passeret. Blev afsagt: Eftersom Poul Rytter nu på ny er befunden udi store og grove forseelser og efter de fremførte vidner befindes Mikkell Jensen med dragen kårde at have på gaden overfaldet og slaget, da bør Poul Rytter at indgå in carcerem på 14 dags tid og siden være priveret fra alle beneficiis⁵⁸ her ved universitetet, indtil man ser, han sig bedre og mere skikkeligen forholder. Og hvis han igen udi nogen deslige forseelse befindes, skal denne sag hannem endnu stå åben fore til større straf. Og imidlertid skal både Poul Rytter såvelsom Mikkell Jensen levere arma til magnificum rectorem⁵⁹. – I de følgende år har Poul Rytter åbenbart nogenlunde holdt sig i ro, i hvert fald har hans bedrifter nu i længere tid ikke været af en sådan art, at de er fundet værdige til optagelse i konsistoriums protokoller. Og han må vel også have opnået tilgivelse for fordums synder og være blevet genindsat i sine studenterrettigheder, siden den næste sag ham vedrørende går ud på, at han har vist opsætsighed mod kommunitetets forstander og atter er blevet bortvist⁶⁰. Et par år efter, i 1693, er så en ny voldssag for konsistorium: Erik Ytrecht citerede Poul Rytter for overlast på gaden. Reus⁶¹ mødte, og efter sagens beskaffenhed blev for retten afsagt: Eftersom Poul Rytter overbevises at have udfodret Erik Ytrecht, så og ej heller kan fragå at have såret Erik Ytrecht i sit ansigt, hvorover han endnu bærer mærke, thi tilfindes Poul Rytter for sådan begangne overlast at gå in carcerem paa 8 Dage⁶². – Naturligvis er rækken af slagsmål og natlige optøjer meget længere, end konsistoriums protokol giver udtryk for, thi København er en stor by med mange gader og mange kroer, og vægteren kan ikke være alle vegne. Men når Poul Rytter på en af årets lyseste morgener hjemme i det lille Horsens voldeligt overfalder byhyrden og hans folk, undgår han ikke retslig tiltale for bytinget⁶³.

58. D. v. s. at han ikke kan nyde sine rettigheder, bl. a. fri kost, som akademisk borger.

59. Acta Consistorii 6.10.1683. – levere arma o. s. v.: aflevere deres våben til rector magnificus. Iflg. forordning af 16.9.1681 måtte de theologiske studenter ikke bære kårde.

60. Acta Consistorii 2.11.1691.

61. Anklagede.

62. Acta Consistorii 1.4.1693. Ericus Gravius Utrecht er blandt de philosophiz baccalureos, som Bircherod noterer sig 22.5.93, jfr. p. 47. Om Poul Rytter se videre Werlauff i Boyes Holbergiana III, 1835, p. 175-78.

63. Vilh. Bang, Saml. t. jydsk Hist. og Topogr. 2. R. II, 1889-90, p. 362 (Horsens bys tingbog 25.6.1695).

Det er altså ikke nogen ukendt mand, der nu for en tid har slået sig ned i Tisted. Men hverken for præsten eller for hans søstersøn kan bekendtskabet med ham ventes at blive nogen anbefaling hos biskop Bircherod, som kender ham tilstrækkeligt og selv har siddet til doms over ham i konsistorium. Men måske vil et par års ophold i den lille by og under den myndige magister Oles opsyn rette ham, så der endnu kan blive en præst eller i hvert fald en hører af ham. Hvis for eksempel en af den lille latinskoles faste lærerkræfter skal forflyttes, kan præsten jo forsøge at anbefale Poul Rytter til den ledige plads⁶⁴. Så vil han måske heller ikke være noget helt upassende parti for Charlotte Amalie. Foreløbig har han, som han siger, sin gode condition hos velædle Hans Axel Pors på Silstrupgaard i Tilsted⁶⁵, et embede han dog næppe skal blive rig af, for Axel Pors, der før i tiden ejede gårdene Ullerupgaard og Momtoft i Sennels, er en militær adelsmand, for hvem det synes at være gået en del tilbage⁶⁶.

Helt uden for denne akademiske kreds, sådan som den nu kan være, står den i øvrigt hæderlige mand Peder Christensen Fjerritslev eller Peder Skolemester, som han kaldes til daglig efter sit beskedne embede som leder af den lille bys danske skole, og hos hvem man nok også kan erholde en nødtørftig undervisning i det tyske sprog⁶⁷. For ham er præsten i kraft af sin stilling og sin lærdom en absolut autoritet, i hvert fald indtil præsten selv ved sin optræden viser sig ikke at være ufejlbarlig.

Lavere i rang, men dog hørende til kirken, er kirkeprioren, som klokkeren eller den degn kaldes, der i koret læser indgangsbøn og udgangsbøn ved gudstjenesten. Men han er dog altid så betydelig en person, at hans ansættelse kræves godkendt af biskoppen⁶⁸. Og den gamle Simon Nielsen Kirkeprior, som nu i 41 år har betjent sit hellige embede til menighedens, sine foresattes og sin egen tilfredshed, føler sig da også hørende til i det bedre borgerskab, skønt han er en fattig mand, hvis tre døtre må tjene for deres brød (men kun hos godtfolk), når de kommer til en passende alder. Den ældste, Else, har allerede været hjemme fra i ni år, men kan tit komme på besøg, for nu for tiden tjener hun i præstegården i Sjørrind. Ingeborg og Anne går endnu hjemme⁶⁹ og

64. Peder Lemvigs votum, bl. 41 (jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 112).

65. Kommissionsprotokollen p. 1197, aktstykke 212; Trap, Danmark V, 1924, p. 368.

66. Danmarks Adels Aarbog XXVI, 1909, p. 363; Trap, Danmark V, 1924, p. 360.

67. Hist. Aarb. Thisted Amt, 1948, p. 252; Kommissionsprotokollen p. 443, aktstykke 89.

68. Jfr. Bircherods dagbog 27.10.94, Molbechs udgave p. 299 med note.

69. Kommissionsprotokollen p. 195-99, aktstykke 40.

søger mest selskab med byens bedre koner, og begge føler deres betydning og giver med vægt deres besyv med, når dette selskab føler sig kaldet til at udtale sig i vigtige sager⁷⁰. I det hele taget giver det nogen følelse af betydning at være i kirkens tjeneste. Selv orgemesteren Ove Ottesen eller Ove Organist, som han kaldes, er klar over sit embedes vigtighed og tør end ikke i tvingende ærinder forlade Tisted af frygt for, at gudstjenesten skal lide for stort afbræk ved hans fraværelse⁷¹.

Der er adskillige fornemme folk, store og velhavende borgere, i Ole Bjørns menighed. Ingen af dem kommer naturligvis op på siden af Envold Nielsen Bjerregaard og Anne Sjø, men de kan stræbe efter at ligne dem i det små. De bygger sig smukke huse og de køber sig jord, når lejligheden byder sig, og det gør den ofte nu. Den tidligere rådmand, seigneur Laurids Nielsen, har i sin tid købt både Helligsøgaard og Skibstedgaard af Jacob v. Holten⁷², og hans hus i Tisted er stort og kan give plads til en hel forsamling af præster, der ønsker at forhandle en vigtig sag, eller være passende opholdssted for en mindre kongelig kommission⁷³. De velhavende markerer deres plads i samfundet ved at iagttagende det rolige og vel overvejede retsind, der kendetegner den gode borger, og de hjælper gerne fattigfolk. Når de da ellers fortjener det. De handler og arbejder i egen interesse og for egen velstand, og det bringer trivsel til byen og giver arbejde og brød til mange småfolk, som på den måde klarer dagen og vejen ved deres hænders ærlige arbejde og er taknemlige for det. Men der er også nogle, som ikke rigtig gider bestille noget, og de ser skævt til de store og heldige og synes ikke om, at Vorherre har indrettet verden sådan, at den ene kone har en guld-kæde, der når hende både to og tre gange om halsen, mens den anden knap har brødet til sig og sine. Til daglig har godtfolk ikke noget at frygte fra de fattige og tåbelige mennesker, som ikke forstår denne af Gud selv indrettede og opretholdte forskel på folk, men hvis en eller anden ubehagelig sag i borgerskabet tager fart og kommer i folkemunde, må man være forberedt på, at de løber sammen i flok og gør alarm og aflægger beedigede og ubehagelige vidnesbyrd på bytinget. For mennesker af den slags vil ethvert uheld, der rammer den velstillede, hvert fejltrin han gør, være et trøstens tegn på, at den himmelske retfærdighed

70. O. c. p. 587-89, aktst. 111.

71. O. c. p. 177; p. 302, aktst. 61; p. 188, aktst. 37.

72. Trap, Danmark V, 1924, p. 427. Hist. Aarb. Thisted Amt, 1947, p. 22 f.

73. Kommissionsprotokollen p. 85 f., aktstykke 16; p. 120, aktst. 22; p. 281, aktst. 55. - Laurids Nielsen var byens næststørste skatteyder: nærer sig af købmandsskab, kornhandel og tapperi. - (Skatteligning 25.2.96 i Tistedes rev. regnsk. 1696-97, Rigsark.).

ikke er helt død endnu, og det vil blive understreget mand og mand imellem, og konerne vil få noget at snakke om. Fra deres side vil der ikke blive gjort meget for at dysse sagen ned.

Det er så almindeligt at anbringe sin kapital i jordegods nu, og det har den fornemme, agtbare og velfornemme mand Thomas Graversen, en af Tistedes bedste borgere, også gjort. Han ejer den gamle gård Nordentoft lidt sønden for byen og lejer den ud til Thomas Mortensen Farver. Selv bor han i Tisted med sin hustru Sidsel Christensdatter Torp, og begge skulde de i kraft af deres velstand og consideration være hævet over slette og misundelige menneskers eftertale. Men man kan aldrig vide sig sikker⁷⁴. Det kan den gamle brave, men naive Jens Pedersen Tinstrup og hans kone Maren Madsdatter, Sidsel Thomas Graversens selskabssøster i stolestadet i kirken, heller ikke⁷⁵.

I den retning vil en ganske jævn håndværker eller mindre handlende, eller rene småfolk som dem, der udgør det store flertal i Ole Bjørns menighed, være i nogenlunde sikkerhed, indtil særlige, snart tilfældige, snart selvskyldte forhold gør sig gældende. Der er for eksempel mange, i hvis sind en stiltfærdig, ubetydelig tilværelse på lige fod med omgivelserne efterlader et ubevidst savn. Dem giver det selvfølelse, fornemmelse af pondus, at kunne udtale sig med autoritet eller særkundskab i en kreds af jævnstillede; man sætter sig i relief, man føler sin betydning. Mandfolkene er måske mindst befængt med denne ambition, de kan konkurrere og skaffe sig nogen anseelse på så mange andre måder, i deres handel og håndværk, i spil og drik og endeløse diskussioner om religion og politik. Nogle af dem er for resten også virkelig beskedne, og Mads Jørgensen Toftum har en naturlig sky for at sætte sit navn under en adresse eller en fælles supplik; han gør det kun nødtvungent, når han kraftigt opfordres til det, og han undskylder sig ved lejlighed både over for sig selv og andre med, at det ikke anstår sig ham: som en ringe borgere, rejsende og sejlings mand imod sådan vigtig ting at disputere⁷⁶.

Den lille forfængeligheds djævel driver i højere grad sit spil med kvinderne, unge og gamle, for i de daglige møder på gader og i gårde, i huse og over gærder, to eller flere sammen, hemmelighedsfuldt hvis-

74. Hist. Aarb. Thisted Amt. 1919. p. 76. Danmarks Kirker. Tisted Amt I, 1940, p. 54. Kommissionsprotokollen p. 471, aktstykke 92; p. 1117-20, akst. 192; p. 983, akst. 168 (Thomas Mortensen). Thomas Graversen: nærer sig af sine skiberum, kornhandel og anden købmandsskab. - Han er byens største skatteyder. (Skattellægning 25.2.96 i Tistedes rev. regnsk. 1696-97).

75. Kommissionsprotokollen p. 1069-75, aktstykke 183.

76. O. c. p. 181, aktstykke 32.

kende eller hørjroset larmende, gælder det om at være den førende i den almindelige udvexling af det tit sparsomme nyhedsstof. Og det bliver man, hvis man ved, eller lader skinne igennem at man ved, mere end andre. Og overbydes man, kan man måske holde stillingen ved at antyde en skummel viden om en betydeligere person; for eksempel præsten. Men det er ikke meget let at hævde sig på denne måde, for der er mange kvinder i den lille by, og alle er de mere talende end lyttende og beholder helst ordet selv: Alle kvinder ere gode Lutherske, som ordsproget siger, de prædike heller end høre messe⁷⁷. – Selv om langt de fleste af dem hedder Anne eller Maren, er de dog temmelig forskellige i stand og vilkår. Anders Pedersen Bødker på torvet⁷⁸ og hans kone Anne Christensdatter har tre unge døtre, Gertrud, Anne og Maren. Det er kedeligt, hvis de pæne jomfruer skal komme i folkemunde, for deres forældre er skikkelige, ærlige og fornemme borgerfolk⁷⁹, og det er ikke af nød, når Gertrud, som hidtil har gået hjemme hos dem, hvor hun altid har skicket sig vel, nu har taget tjeneste hos fornemme folk i sin fødeby⁸⁰. Men hun er nu en snes år⁸¹ og trænger vel til at komme ud blandt fremmede. Og for resten vil hun få det næsten som en datter i huset hos Envold Nielsen Bjerregaard, der tager sig faderligt af hende og hendes søster og viser hendes forældre megen venlighed⁸². Hendes søster Anne er kun 16 år⁸³ og endnu hjemme, en god og lydige datter⁸⁴. Men pigebørnene er altså lige i den alder, hvor fantasi og følelse kan spille dem et puds, hvis de uventet får indblik i visse hidtil ukendte sider af tilværelsen. Hvis de måske får at vide, eller måske selv erfarer, at en elsket og beundret præst har mærkelige tilbøjeligheder, som vanskeligt lader sig forene med det billede, man har dannet sig af den fromme, på samme tid strenge og milde Guds mand. Eller hvis en af deres medsøstre, måske endda een, som de hidtil ikke har regnet for noget, pludselig tildrager sig alles, og især præstens, interesserede medlidenhed, fordi hun viser sig at være genstand for overnaturlige kræfters særlige opmærksomhed. Så kan det godt være, at de glemmer deres stand og vilkår og giver efter

77. Peder Syv, Danske Ord-Sprog II, 1688. p. 155 (udg. v. Aage Hansen, 1944, p. 333).

78. Kommissionsprotokollen p. 263, aktstykket 52. Tisted bytings protokol 22. og 29.10.98.

79. O. Krabbes votum 12.1.98. bl. 181 (Jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 402).

80. Kommissionsprotokollen p. 649, aktstykket 128.

81. Beretning, 1699, p. 45. – Hun blev, efter hjemmedåb, fremstillet i kirken 7.9.93 (Tisted kirkebog).

82. Kommissionsprotokollen p. 178; p. 267 f.

83. Beretning, 1699, p. 45.

84. Kommissionsprotokollen p. 645, aktstykket 128.

for deres affekter og ikke iagttager den værdige stilfærdighed, som sømmer sig bedst for dem og deres familie. Og den ellers probate kur: en god tovendes lystige understregning af den alvorlige faderlige foraning, hjælper ikke i alle tilfælde⁸⁵. Og måske vil det så tilmed være dem en ubevidst nydelse selv at blive genstand for en større opmærksomhed, end de ellers er vant til i deres ensformige og efterhånden ked-sommelige venten på en passende ægtefælle. Langt mere robuste end de nervøse bødkerdøtre er afdøde Anders Smeds Anne og Karen, som meget godt begge to ved, hvor mærkværdigt mandfolk kan finde på at opføre sig. Også præsten. Og for resten er da i hvert fald Anne erfaren nok, såsom hun allerede har stået skrifte for begået lejermaal⁸⁶. Første gang med Mogens Jacobsen, en dragon af Viborg, anden gang med: en skibscapitain på en capert ved Bergen⁸⁷. –

Mange muligheder for den jævne mand, der vil arbejde sig fremad og opad, byder Tisted vel ikke, men har han dygtighed og held og en ikke alt for øm samvittighed, går det endda. Men han må være forberedt på, at havde han modstandere og misundere, der søgte at forhindre ham i at hæve sig over dem, så vil han, når det lykkes ham, finde nye og endnu mægtigere modstandere på hans nye plads, som atter vil søge at stække ham. Og så fremdeles til den bitre ende, når han, hvis han bliver den sejrende part, kan tage sig ro til at veje triumfen over modstanderne med tab af penge, tid og kræfter. En sådan strid og stejl natur har Ole Bjørns gode ven, borger og indvåner i Tisted Ole Pedersen Langgaard, af egnens bondeslægt og selv en bonde. Det er ikke så længe siden, hans kone Maren Larsdatter døde fra ham og de tre børn, den næsten atten-årige Lars, Kirsten, som er ni år, og Maren⁸⁸. Men familien er stor nok endda, for Ole Langgaards brødre Laurids og Christen sidder som gårdmænd i nærheden, og børnenes moster⁸⁹, der er gift med Jens Nielsen Mule på Overgaard i Sundby på Mors⁹⁰, tager sig også af dem. Og

85. O. c. p. 655 f., aktist. 130; p. 908, aktist. 167; jfr. nedenfor p. 308 f.

86. O. c. p. 380 f., aktist. 80.

87. Tisted købstads rev. regnskaber 13.12.1689 og 29.11.1695 (også i kirkebogen). Faderen kaldes i 1689 sal, Anders Smed, Anne blev døbt 15.11.61, Karen fremslillet efter hjemmedåb 4.8.71 (kirkebogen).

88. Mærens alder er ikke opgivet i de herhen hørende aktistykker, men af Danske Kancellis supplik-protokol 1718, jan.–juni, nr. 278, fremgår, at hun i 1696 var 2 år. – Kirsten blev døbt 12.8.87 (kirkebogen).

89. Iflg. dokumenterne hed Ole Langgaards kone Maren Larsdatter og hendes søster, g. m. Jens Nielsen Mule, Maren Lauridsdatter. Er dette rigtigt, må Ole Langgaards svigermor Anne Jensdatter have været gift to gange, med Lars og med Laurids, have haft en datter Maren med hver af dem og have overlevet dem begge.

90. Trap, Danmark V, 1924, p. 472.

deres mormor Anne Jensdatter, som nu er omkring de firs, har sit ophold hos Ole Langgaard. Alle er klare over, at Ole er en velhavende mand, men ingen har nøjagtig rede på det, og selv siger han ikke noget, for han har opdaget, at det for en mand med hans forretninger og processer er en fordel, hvis der ikke vides for meget. De fleste har det indtryk, at hans egentlige bopæl er Søgaard i Nors, som han har i forpagtning af assessor Bent Vinter. Der træffes han den meste tid, og der er hans meste eje anbragt. Men søger man ham retsligt der på stedet, måske fordi han har forsømt som husbond at holde sine sex tjenestefolk, karle, drenge og en pige, til den lovbefalede katekisering om helligdagene, eller fordi man med loven i hånd vil tvinge ham til at skifte med sine moderløse børn, kan han meget praktisk forhale sagen og ytre tvivl, om det nu også er den rette lovlige øvrighed, der optræder ved netop denne lejlighed, siden han også har hus og tjenestefolk i Tisted, hvor han holder dug og disk og søger Herrens alter. Og navnlig kan øvrigheden altså ikke komme til klarhed over størrelsen af hans forskellige steder, også i nogle skudeparter, anbragte formue. Så hvis nogle på et tidspunkt, hvor det falder ham ubelejligt, påstår, at han er en mand på 10.000 rigsdaler, kan han henvise til en registrering og vurdering af midler og formue, der viser den mere beskedne sum 619 rigsdaler, 3 mark og 8 skilling.

Ole Langgaard er på kant med de myndigheder, som hver på sin vis hemmer ham i hans økonomiske initiativ. Det er galt nok, at bispem i Aalborg kan blande sig i, om han lader sine tjenestefolk tage sig noget nyttigt til i stedet for at spille tiden med at løbe til degnens katekismusundervisning eller med at møde op til visitatserne. Og endnu ubehageligere, at byfogden skal have sin næse i hans forsøg på at komme til for egen regning at råde over børnenes mødrene arv. Den 9.2.95 har han på opfordring af sin svoger Jens Nielsen Mule, men forøvrigt af faderligt hjertelav og omhu for sine tre moderløse og umyndige børns tarv, efter foretagen registrering og vurdering af midler og formue til ovennævnte 619 rd. 3 m. 8 s., gjort regnskab for, hvad hver af dem kan have at fordre som arv efter moderen. I henhold til den således oprettede skiftekontrakt lover han at udbetale arven, til sønnen Lars, når han bliver sine atten vintre gammel, og til Kirsten og Maren, når de kommer i mands værge eller andet værgemål behøver. Og naturligvis vil han på egen bekostning holde børnene, som det sømmer sig hans stand og vilkår, og give hver af sine døtre en hæderlig bryllupskost. Til gengæld skal så deres mødrene arv indtil videre blive stående hos ham,

rentefrit. Dokumentet mangler kun by- og herredsfoged Emmik Eriksens, by- og herredsskriver Christoffer Nielsens og børnenes kurators, svogeren Jens Mules underskrift. Men byfogden, der åbenbart føler det som sin pligt at drage omsorg for de umyndige⁹¹, nægter sin underskrift og forlanger af Ole Langgaard, at han holder skifte og deling mellem sig og sine børn, og det kan godt støde en ærlig mand for brystet, for det er jo næsten det samme som åbent at tvivle om hans redelighed og faderlige omhu for børnene. Men byfogden har måske lyttet til nogen snak af børnenes mormor, Og den har måske ikke været til fordel for hendes svigersøn? Det bør byfogden ikke regne, for hun er nu en kone i sin alders firsindstyvende år. Eller skulde byfogden måske mere se på sin egen ret til et salarium som skiftefoged? Da behøver han ikke at nære nogen bekymring, ti det betaler Ole ham gerne – uden at skiftefogden er trådt i funktion. Men skal der endelig holdes skifte, da vil Ole Langgaard sandelig ikke modsætte sig det, men så er der jo det spørgsmål, om byfogdens myndighed som skiftefoged også strækker sig til den udenbys Søgaard, som Ole Langgaard jo ikke ejer, men har forpagtet, og hvor dog hans fleste midler er anbragt. Det er slet ikke så vanskeligt at trække en sag i langdrag, hvis man blot forstår på samme tid at være redelig, snedig, naiv, snu, fattig, velstående, eftergivende og påståelig i passende uklar blanding⁹².

Andre viser driftighed i andre retninger og træffes beskæftigede nu med eet, nu med andet og ikke mindst med prokuratorvirksomhed. En mand som velforstandig Knud Pedersen Riber – han er ikke en ligefrem udtalt fjende af Ole Bjørn, men viser sig dog meget sammen med Jacob v. Holten⁹³ – er meget brugelig og optræder snart som amtsforvalterens, snart som amtmandens fuldmægtig⁹⁴, og herredstinget kan opfordre ham til at påtage sig en fattig kones sag, når hun skal have erstatning af Ole Langgaard, fordi det er mislykket for ham at få hende

91. Jfr. Poul Johs. Jørgensen, Dansk Retshistorie, 1947, p. 434 f.

92. Rosenvinge contra Langgaard 20.9.97, i Højesterets Dombog for 1697, II, bl. 1154-64 (afskr. i Ny kgl. Saml. 423 fol.). Højesterets protokol B 18.10.97 (afskr. i Ny kgl. Saml. 423 fol.). Hillerslev og Hundborg herreders Justitsprotokol 5.11.1695. Tisted bytings protokol 7.1.99. – Om Søgaards ved denne tid åbenbart noget indviklede ejerforhold se Trap, Danmark V, 1924, p. 349 f., jfr. Hillerslev og Hundborg herreders Justitsprotokol 6.7.1700. Gårdens virkelige ejer var enke efter assessor Henrik Jørgensen Svirtenberg, Mette Olufsdatter til Visborggaard; Bent Vinter var hendes svigersøn. Jfr. Viborg Landstings justitsprotokol 28.3.95 (Bent Vinter stævner Emmik Eriksen, som har afsagt dom om Ole Langgaards tiendeydelse af Søgaard) og Personalhist. Tidsskr. 9. R. I, 1929, p. 207.

93. Kommissionsprotokollen p. 832, aktyykke 159.

94. Hillerslev og Hundborg herreders justitsprotokol 14.7.96. Kommissionsprotokollen p. 251. Jfr. Hist. Aarb. Thisted Amt. 1938, p. 123.

brændt⁹⁵. Men forøvrigt handler Knud Riber også med stude⁹⁶. Også skipper Hans Jensen Buch driver en udstrakt prokuratorvirksomhed og tæller både præsten og Ole Langgaard blandt sine klienter⁹⁷. Men hans meste arbejde består i at fremlægge erklæringer og skriftlige vidneudsagn, og synderlig stærk i replikken er han ikke. Navnlig kan han med sin noget stilfærdige og høflige optræden slet ikke klare sig over for Ole Nielsen Dreyer⁹⁸. Ole Dreyer på Gammelbygaard⁹⁹ er en prokurator, som man kan være tjent med, selvom vigtige sager står på spil, og selv en dreven mand som Ole Langgaard kan have svært ved at få sin ret, hvis modparten har engageret Dreyer som sagfører¹⁰⁰. Og hvis biskop Bircherod eller nogle af hans præster eller nogle ærlige Tistedborgere ikke selv kan møde til processer, der behandles på by- og herredsting, ja, om de så har en indviklet sag for en kongelig kommission i Aalborg, kan de trygt give ham fuldmagt, han skal nok vide at svare for dem¹⁰¹. For resten kender bispen ham godt fra dengang han boede på Irup og skulde slippe for den skam at stå åbenbare skrifte for sit lejermål¹⁰². Men også i sine retssager kan Dreyer være en noget ufor-sigtig mand, der tillader sig at påtage retsakterne med et »mig forevist«, som om han var en kongelig embedsmand¹⁰³. Og når han så tilmed i disse irriterende påskrifter tillader sig at stemple samme dokumenter som løgnagtige eller som skandskrifter, kan han godt risikere at blive draget til ansvar for det af højeste ret¹⁰⁴.

Byen er for lille til at føde en rigtig læge, så hvis nogen falder i en alvorlig sygdom, bør han, ligesom magister Hebo, tage hen for at dø i Viborg eller et andet sted, som er bedre forsynet. Tisted må klare sig med en uexamineret, upriviligeret bartsvær eller chirurgus. Før var her mester Stephani, som kom så ulykkeligt af dage, nu klarer Peder Sattelmeyer de daglige skader¹⁰⁵, og det er lykkedes ham at oparbejde en ret

95. Tisted bytings protokol 18.2., 25.2., 11.3.99.

96. Wiberg, Dansk Præstehistorie III, 1871, p. 468.

97. Kommissionsprotokollen p. 695 f., aktstykke 136. Tisted bytings protokol 13.2.97. – Hans Jensen Buch: nærer sig af en liden jagt. – Skatteligning 25.2.96 i Tistedes rev. regnsk. 1696–97).

98. Kommissionsprotokollen p. 745–68, aktstykke 140.

99. I Grurup sogn.

100. Tisted bytings protokol 14.5.98 og følgende tingdage.

101. Kommissionsprotokollen p. 96; p. 156; p. 180–84, aktstykke 32–34; p. 233; p. 701, aktst. 136; p. 745–67, aktst. 140.

102. Bircherods dagbog 15.12.94, 22. og 23.1.95. Jfr. Personalthist. Tidsskrift 9. R. I, 1929, p. 276.

103. Kommissionsprotokollen p. 90, aktstykke 17; p. 153, aktst. 29; p. 619–25, aktst. 119, 120, 122.

104. O. c. p. 589, aktst. 111. Indstævning for Højesteret 14.8.97, Ny kgl. Saml. 423 fol.

105. Hist. Aarb. Thisted Amt, 1943, p. 410. Jyske Samlinger 4. R. II, 1914–16, p. 7. – Peder Sattelmeyer: nærer sig af badskærkunst og lidet tapperi. – (Skatteligning 25.2.96).

stor praxis med patienter både i og uden for huset, så omfattende, at han er temmelig bundet til stedet og dårligt kan tillade sig længere tids fraværelse fra byen. Blandt andet er han læge for Ole Bjørns søster Abigael, når hun er syg. Men han kender sin begrænsning og sit ansvar og kludrer ikke med vanskelige tilfælde. Tvært imod. Kaldes han til en patient, hvis sygdom er mærkelig og uhyggelig, er det mest sandsynligt, at man vil se den forskrækkede kirurg forlade huset igen, hurtigere end han kom ¹⁰⁶.

Til de mindre borgere hører Reinhold Rødder, en brav mand af dem, byfogden trygt kan pålægge specielle offentlige hverv, om sådant bliver nødvendigt. Dog bør han huske på, at samme Reinhold Sadelmager ikke er med de modigste, så han kun kan ventes at parere ordre, så længe hans egen person ikke er direkte truet, for eksempel af et vanvittigt og rasende kvindemenneske, som byfogden mener, der må holdes vagt over ¹⁰⁷. Men både han og hans kone Mette Gertsdatter er ellers ærlige gammeldags folk, som ikke ynder uro og alarm ¹⁰⁸, og det er slemt, at Mette er noget hengiven til drik og ikke altid kan bære sin rus uden at vække opsigt ¹⁰⁹.

Anders Lauridsen er en ærlig mand, og byfogden kan endnu, når han vil opnå noget hos ham, tilskrive ham: velærede, gode ven ¹¹⁰ —; men det er ellers gået tilbage for ham. Skønt Bartholin og Lange i sin tid havde foreslået en anden, blev dog Anders Lauridsen i 1687 beskikket som herredsskriver til Hillerslev og Hundborg herredsting, men i den stilling er han for nogle år siden blevet afløst af Christoffer Nielsen ¹¹¹. Og fra sit tidligere embede har han kun bevaret sin snart ydmyge, snart satiriske skolemester-stil med fine fremmedord og sirlige vendinger i lange, omstændelige skrivelser ¹¹². Nu er han nærmest fattig og nødlidende og finder sig i meget og tier længe til det ¹¹³. En grund til det er måske hans ægteskab med Maren Hansdatter Sirichs. Hun er ganske vist født af ærlige forældre i Tisted og blev opdraget hos kapellanen Hans Spjelderup, var som en datter der i huset og blev også gift derfra. Anne Chri-

106. Kommissionsprotokollen p. 192-94, aktstykke 39. Peder Lemvigs votum bl. 31 (jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 91).

107. Kommissionsprotokollen p. 214 f., aktstykke 46. Jfr. nedenfor p. 324.

108. O. c. p. 654 f., aktst. 129.

109. O. c. p. 649, aktst. 128.

110. O. c. p. 383, aktst. 81.

111. Jyske Samlinger 5. R. 11. 1935-36. p. 187 f., p. 245 (Anders Larsen). Kommissionsprotokollen p. 534, aktst. 103.

112. F. ex. Kommissionsprotokollen p. 371-77, aktstykke 78; p. 812-14, aktst. 150.

113. O. c. p. 372, aktst. 78. Højesteret 27.10.97, protokol B. p. 472 (afskr. i Ny kgl. Saml. 423 fol.).

stensdatter, bødker Anders Pedersens kone, er hendes moster¹¹⁴. Og noget direkte uærligt har man da heller ikke tidligere kunnet sige hende på¹¹⁵, men nu er der desværre nogle, der kan bevidne, at hun er både løgnagtig og tyvagtig¹¹⁶. Hun er ellers en ung kone i midten af tyverne, frisk og temmelig velskabt¹¹⁷. Med hende har Anders Lauridsen to endnu små, næsten spæde børn¹¹⁸.

Blandt de små og fattige borgere, der ikke regnes meget, er også Anders Christensen Skomager, som er gift med Inger Lauridsdatter Fusmand. Hun er endnu kun i begyndelsen af tyverne, ung og køn, men noget sygelig og tungsindig af sig¹¹⁹. Det er vel mest fattigdommen, der trykker hende. Hendes forældre er der ikke meget ved, ilde berygtede som de er, og hendes moder er i hvert fald en rapkæftet kælling, uden agtelse for bedre folk. Om skomagerkone selv har man dog hidtil ikke hørt andet, end hvad skikkeligt er¹²⁰. Men naturligvis må man vente sig alt af en kvinde af den stand og med de forældre. Og det kan også godt være, at den noget fortrykte skomager en dag bliver hidsig og tager bladet fra munden, ligesom hans svigermor. Hvis han bliver drevet meget vidt. Hvis man for eksempel tager hans unge kone fra ham.

Endnu mere tvivlsomt står det til med Peder Andersen Skærbæk, der går endog rygter om, at han er en tremarksmand og altså ved en vanærende dom har mistet sine borgerlige rettigheder¹²¹. Men ved sit ægteskab med enken Kirsten Rasmusdatter er han blevet stedfar til byskriveren Christoffer Nielsen og er selv far til de unge piger Maren og Else. Levende interesseret i Guds ords forkyndelse hører han til de trofasteste og frommeste i menigheden, og hverken han, hans kone eller døtre kan falde på at betvivle eller kritisere præstens ord, hvordan de så måtte lyde¹²². Ole Bjørn kan være forvisset om, at Peder Andersen vil vove sig endog temmelig langt, ja, måske sætte sig op mod både bisp og øvrighed, for at støtte hans sag, hvis det engang skulde blive nødvendigt¹²³.

114. Kommissionsprotokollen p. 530, aktst. 101.

115. O. c. p. 644 f., aktst. 128.

116. O. c. p. 536, aktst. 104.

117. Beretning, 1699, p. 27; p. 42.

118. Kommissionsprotokollen p. 43, aktst. 7.

119. De blev viet 29.10.93 og fik et barn døbt 4.2.94 (kirkebogen). Anders Skomager: lever af handværket, dog hel slet. – (Skatteligning 25.2.96). Jfr. Beretning, 1699, p. 45.

120. Kommissionsprotokollen p. 283, aktstykke 55; p. 647, aktst. 128.

121. O. c. p. 398, aktst. 82. Jfr. nedenfor p. 256.

122. O. c. p. 79 f., med aktst. 12.

123. O. c. p. 523–25, aktst. 100.

At udenbys bissekræmmere ved markedstid optræder i et ret stort antal, kan vel ikke undre nogen, når man tænker på, hvor handelsivrig jyden alle dage har været, og på, hvor mange solide formuer der er lagt grund til ved unge folks flittige omløben med varer. Folk som den 21-årige Jens Andersen¹²⁴ og Villads Andersen, med tilnavnet Svenske¹²⁵, den 19-årige Christen Jensen¹²⁶ og Jens Poulsen, som er gift med Karen Aagesdatter¹²⁷, og Mads Thommesen¹²⁸ er alle sammen folk, som er vant til at have øjnene med sig og huske, hvad de ser; for de har erfaret, at en handel tit går lettere, når køberen kan få bynyt i tilgift. De fleste af dem har hjemme i Aalborg, den centrale by for handelen, men når de kommer til Tisted, er både de og deres koner lige så hjemme der og går ind og ud og ser og hører meget, som sker i husene. Også i præstegården. Selv langt ude vesterfra kan det betale sig at søge afsætning for sine varer i byen. Den lange aggerbo Mads Sørensen kommer om sommeren til Tisted for at sælge sine tørrede fisk. Og også han ser og hører ting, som vil få naboerne hjemme i fiskerlejet til at spidse øren¹²⁹. Til de faste markedshandlende, dem, der har egen bod, hører Daniel Glasmeyer, en livlig mand med store planer for fremtiden. Han hører til i Aalborg¹³⁰, men synes at have vanskeligt ved at slå fast rod noget sted. Her har han den tilknytning til stedet, at han er fætter til Ole Langgaards afdøde kone, og efter længere tids fraværelse er han nu begyndt at komme regelmæssigt til Tisted en gang om året¹³¹. Fra Aalborg kommer også Magdalene Jensdatter, Peder Knudsens enke, og slår sin bod op på Tisted sommermarked, men har også tid til at spørge nyt over en skål tykmælk hos Niels Mules enke Anne eller på en visit hos Reinhold Sadelmager¹³². Noget lignende gælder Johanne Pedersdatter Nascou, som også er på sommermarkedsrejse til Tisted. Der er hun veninde med Mathias Froms¹³³ kone og introduceres ved hende i

124. O. c. p. 853.

125. O. c. p. 719 f.

126. O. c. p. 853.

127. O. c. p. 737.

128. O. c. p. 720.

129. O. c. p. 613 f., aktst. 117. Jfr. nedenfor, p. 167 f.

130. O. c. p. 345, aktst. 72..

131. O. c. p. 717-19. Om Daniel Glasmeyers senere liv se C. Klitgaard, Skagens Bys Historie, 1928, p. 392 f. Jfr. Danske Kancellis supplikprotokol, 1710, jan.-juni, nr. 358; 1711, jan.-juni, nr. 408; 1712, juli-decemb., nr. 220, 319, 379; 1713, juli-decemb., nr. 426; 1715, jan.-juni, nr. 597, juli-decemb., nr. 170.

132. Kommissionsprotokollen p. 858 f.

133. Måske den Mathias From, som var forvalter på Dueholm, se Jyske Samlinger 5. R. 11, 1935-36, p. 190, jfr. Trap, Danmark V, 1924, p. 439.

huse, hvor der foregår mærkelige ting, som er værd at fremvise for sådanne udenbys gæster¹³⁴.

En lignende erfaring som bissekræmmerne og de andre ambulante handlende har et mindre anset farende folk gjort. Tiggerkonens pose fyldes, mens hun lader munden løbe. Nyt er det ikke svært at diske op med, når man kommer så vidt omkring. Kunsten består i at fortælle den rette begivenhed på rette sted og på rette måde. For resten er tiggerkvinderne ikke så tilholdsløse, som man kunde tro. Veninderne Anne Ertmandsdatter og Mette Knudsdatter er begge bosatte i Tisted og træffes ofte i den sidstnævntes hus der¹³⁵, når de ikke sammen går deres runde til de omliggende landsbyer og lader sig betale, nu for nye og interessante oplysninger, nu som belønning for et klogt aflagt vidneudsagn på bytinget¹³⁶. Og hvis den norske kvinde, som holder til på egnen og prøver på at gøre dem indpas i næringen, skal erhverve sig noget, så må også hun sørge for at have en grundig viden om egnens beboere¹³⁷.

Tjenestepiger er her mange af, for de fleste småfolks døtre fra byen og omegnen må selv skaffe sig brødet, så snart de voxer til. Det er ikke altid, man kan få en plads – og beholde den – hos fornemme folk. Og nogle af pigerne er heller ikke sådan, at man roligt lader dem få indpas i hus og familie. Der er nu Anne Jacobsdatter ude fra Rær, som er ilde anset, både fordi hendes far har et slet rygte i egnen, og fordi man faktisk, trods en række pas og skudsmål, som hun kan fremlægge fra forskellige pladser, ikke kender meget andet til hende, end at hun er en besovet kvinde, som man siger¹³⁸. Præsten har nok prøvet at få hende på den rette vej, men den plads, hun sidst havde hos hans søstersøn, kapellanen i Hjørring, Corfitz Ernst Mavors, blev hun ikke længe i. Nu har hun i det sidste års tid opholdt sig her i byen, hvor farver Jens Mortensen tager sig lidt af hende, værgeløs og elendig som hun er, og giver hende tag over hovedet i et hus, som han lejer ud¹³⁹. Til livets ophold har hun tjent ved at væve for folk¹⁴⁰ og har for resten mest haft sin gang i præstegården. Sine lejermålsbøder har hun ikke erlagt, hun er fattig og har intet at betale med –, og byfogden må forespørge i rente-

134. Kommissionsprotokollen p. 626 f., aktst. 124.

135. O. c. p. 1019 f., aktst. 170.

136. O. c. p. 1042, aktst. 177.

137. O. c. p. 1057, aktst. 181.

138. O. c. p. 1265, aktst. 236. Hun stod åbenbare skrifte 27.4.94 (kirkebogen).

139. O. c. p. 42 f., aktst. 7.

140. O. c. p. 538, aktst. 106.

kammeret, hvordan han skal forholde sig med hende. Måske vil en attest fra Ole Bjørn hjælpe hende: Uanset nærværende Anne Jacobsdatters armelige vilkår ikke kan være kongl. maj.ts byfoged her på stedet ubevidst, idet hun formedelst sin svaghed ikke kan tjene godtfolk eller ved noget fuldkommen arbejde erhverve det kummerlige levnedsophold, endsige noget til hendes begangne lejermåls bøder at betale, så haver jeg dog efter hendes indstændige begæring ikke kunnet vægre at give denne min sandfærdige kundskab derom, i formodning at det hende til nogen forskånsel måtte tjene, helst efterdi jeg ikke andet har fornummet, end hun jo, denne eneste forseelse undtagen, har hidindtil forholdet sig ærlig og vel og er derfor så meget des mere medlidenhed værd. Datum Tisted d. 4. maji 1696. O. Bjørn ¹⁴¹. – Nogen tilknytning til præsten har også Anne Krogsgaard haft, en datter af Jens Nielsen i Hundborg. Hjemme i sognet har både hun og hendes fader godt lov på sig ¹⁴², og to års tjeneste som kokkepige på Faddersbøl (indtil marts 1695) berettiger hende til en pæn anbefaling fra hendes frue Sophie Rotkjær Hartvig Kaas's, der takker den ærlige og gudfrygtige pige, som i sin tjeneste har skikket og forholdt sig trolig, flittig og vel i alle måder og nu skilles fra hende med vilje og venskab ¹⁴³. Senere har hun tjent i præstegården i Tisted, men kom derfra til påske (1696), og hun har så siden, ligesom Anne Jacobsdatter, søgt at slå sig igennem, så godt hun kunde ¹⁴⁴. Lidt støtte har hun fundet hos sin farbroder Jep Nielsen Krogsgaard, for det meste kaldt Jep Pram, og hans kone Boel, som har givet hende husly i længere tid, men der er vel ikke noget at sige til, at Jeppe er utilfreds med hendes alt for nære venskab med latinskoledrengene, og at han især er efter Christen Nielsen Møller, som foretrækker at overnatte i Annes seng fremfor i sin egen ¹⁴⁵. Det er nu ikke let for sådanne bondepiger at klare sig ærligt i byen, og deres familieforhold er for det meste heller ikke tillidvækkende. Så tør man bedre give Anne Lauridsdatter Gris et godt skudsmål, for hun er da datter af ærlige, omend fattige borgere i byen, og hun har altid, både når hun har haft en fast plads, og i de tider hvor hun har tjent til livets ophold ved løst arbejde, skikket sig ærlig og vel. For tiden har hun sit ophold hos skomageren Jens Simonsen Dahl ¹⁴⁶.

141. O. c. p. 646 f., aktst. 128. Jfr. Tisted's rev. regnsk. 1694-95, vedlagt Ole Bjørns attest af 1696.

142. O. c. p. 604-06, aktst. 115.

143. O. c. p. 606 f., aktst. 116.

144. O. c. p. 645, aktst. 128.

145. O. c. p. 213, aktst. 46; p. 43, aktst. 7.

146. O. c. p. 647, aktst. 128; p. 43, aktst. 7; p. 651.

Men fattige er de, og fattige bliver de, disse piger, og selvom nogen af dem skulde være så heldig at finde en mand, der vil gifte sig med hende, kommer hun ikke af den grund til at sidde med hænderne i skødet. Peder Skyttes datter fra Hundborg, Anne, gik længe her i byen og ernærede sig ved at spinde for folk og tage arbejde for dagløn. Og det har hun måttet blive ved med, også efter at Jens Nielsen Bonde har giftet sig med hende, så det er et spørgsmål, om ægteskabet har givet hende blidere kår. Hendes almindelig kendte hengivenhed til drikkeri tyder ikke på det, men ellers er hun da anset for et ærligt og arbejdsomt kvindemenneske¹⁴⁷. Og hun er rask nok til at skaffe sig nogen fortjeneste ved at hjælpe til med brygning og baging, for eksempel hos Dorte Bentsdatter¹⁴⁸. Men ingen af sådanne piger og koner nyder synderlig anseelse eller tiltro, og nogle af dem udvikler sig også helt ubehageligt til rende-kællinger og rygtesmede og ernærer sig ved en slags maskeret tiggeri i deres omløben med tilfældige småvarer og skadefro sladder og tager kun arbejde nu og da, hvor de for skams skyld ikke kan undslå sig. Hos Anne Nielsdatter Dahl, som nu er en gammel kone omkring de tres¹⁴⁹, er det ligefrem et udpræget træk – ligesom hos hele hendes familie¹⁵⁰, – og Abild Møller er, trods sine fromme lader og den evindelige pukken på sin bønns kraft, ikke meget bedre. Det huskes meget godt i byen, at det var hendes vanartige søn, som oprød blokken i kirken, og at allerede gamle magister Hebo, Ole Bjørns formand, tilsidst måtte forbyde hende adgang til præstegården for at få fred for hendes sladderagtighed¹⁵¹. Hendes søn er vel den Christen Nielsen Møller, der gik indberetning om til biskoppen i Aalborg¹⁵². Men han synes ikke at være identisk med den discipel af samme navn, der optræder under besættelsen.

Et fåtal af kvinder har deres ophold ved eget, mindre erhverv, og Ingeborg Thomasdatter Aalborg, som har oparbejdet en specialforretning for finere vask, så hun bl. a. kender alle præstekraver i egnen¹⁵³, – og formodentlig også en del detaljer om deres bærere – klarer sig vel nogenlunde. Vanskeligere stillet er de, hvis tilværelse skæbnen former

147. O. c. p. 644, aktst. 128. Jfr. skatteledning 25.2.96 i Tistedes rev. regnsk. 1696-97: Jens Nielsen Bunde, en fattig skoflikker. –

148. O. c. p. 681

149. Peder Lemvig's votum, bl. 24 (jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 76).

150. Kommissionsprotokollen p. 648, aktst. 128.

151. O. c. p. 288, aktst. 55.

152. Aalborg Bispearkiv. Fortegnelse over indkomne Breve 1689-?, nr. 56 (uden datering): Fra mag. Anders Hebo i Tisted om tvende Tisted skoles discipler, scil. Christen Nielsen Møller og Jens Jensen Hundborg, som skal have tøget penge af de fattiges blok . . . –

153. Kommissionsprotokollen p. 262, aktst. 52.

som en mellemting mellem fast tjeneste, eget arbejde og løsgænger. Christen Christensen Spillemand, en fattig husmand og murerarbejdsmand, flyttede til Nors fra sin fødeby Skinnerup og havde sine tre børn med sig, Maren, Karen og deres lille bror. Og både i Skinnerup og i Nors har han alle dage været godt lidt, og ingen kan sige andet, end at han jo har levet ærligt, arbejdsomt og kristeligt. Og børnene er der heller ikke noget at bebrejde, fraregnet det, at drengen er så slem til at bande, så præsten i Tisted engang selv har måttet tage affære¹⁵⁴. Men når sygdom slår følge med fattigdom, ser det ilde ud, og Maren har næsten altid, lige fra sin barndom, lidt af en mærkelig og uhyggelig svaghed, som plager hende med mellemrum. Slemst var det, da hun boede hos faderen i Skinnerup og de første år i Nors, men så blev hun lidt bedre og har nu, når hun var rask nok, mest opholdt sig i Sennels eller i Tisted og tjent sit brød med sine hænders gerning, syning på linned og uldent for godtfolk, og ingen bør beskylde hende for nogen art af løbsagtighed eller ørkesløshed, og usømmelige eller skammelige stykker ved man da heller ikke om hende¹⁵⁵. Så når hun nu igen er ved i højere grad at blive plaget af sin gamle svaghed, så hun ikke kan bestille noget, men prøver på, om ingen af egnens kyndige præster kan kurere hende, er det synd at påstå, at hun bare har slaget sig til ørkesløshed og dovne dage og løber om som en tigger og søger sit ophold, hvor nogen vil give hende noget. Men sådan tager det sig dog ud for mange¹⁵⁶. Hendes søster Karen var endnu liden og ung, da hun kom ud at tjene hos fremmede, vogte får og andet, og for resten gøre hvad hun kunde med ære og trolighed. Hun har også i nogle år tjent godtfolk som pige både på landet og i byen, og nu har hun slået sig ned i Tisted, fordi hun vil lære at sy linned og uldent, ligesom hendes søster, og andet, finere håndarbejde, så hun kan ernære sig med det i fremtiden¹⁵⁷. Og ingen kan se på hende, at hun er ved at blive syg på samme måde som søsteren. For hun er en ung glat bondepige på 18 år, med frisk og sund farve og et kønt ansigt¹⁵⁸.

Det var kun nogle få uger i begyndelsen af 1693, Ole Bjørn var henvist til at leje sig ind hos Peder Marcussen¹⁵⁹. Han har snart kunnet

154. O. c. p. 646, aktst. 128; p. 518-22, aktst. 99; p. 242. Jfr. nedenfor, p. 103 f.

155. O. c. p. 518 f., aktst. 99.

156. Beretning, 1699, p. 2.

157. Kommissionsprotokollen p. 519 f., aktst. 99.

158. Beretning, 1699, p. 29; p. 44.

159. Jfr. p. 57.

flytte hen i præstegården, en ejendom, som oprindeligt har ligget under det gamle len Tisted Bisgaard. Der bor han nu med sin søsterdatter og sin øvrige husholdning, til hvilken hører de to karle Jens Jensen og Christen Pedersen¹⁶⁰; og for tiden er Anne Jensdatter hans tjenestepige¹⁶¹. For det meste kan han overlade de daglige forretninger i huset til Charlotte Amalie, men det hænder naturligvis, at han selv må tage sig af eet og andet og for eksempel føre proces med Niels Jensen Væver i Aarup, fordi det af ham leverede parti skovtørv¹⁶² til præstegården ikke opfylder de aftalte betingelser¹⁶³. Præsten har plads nok, for præstegårdens grund strækker sig over et ret stort område, begrænset af Storegade, Storetorv, Torvegade, Lilletorv og Lillegade og omfatter, foruden ralingshuset (stuehuset), en liden heste- og kostald, et tørvehus, en liden lade og en urtehave. Gården tilhører kirken og vedligeholdes på kirkens bekostning¹⁶⁴.

Og nu skulde Ole Bjørn vel se at få helt fast tilknytning til stedet og borgerskabet ved et passende ægteskab, om det da ellers skal blive til noget, for han har allerede passeret midten af fyrreerne. Og anset og afholdt, som han er, en from og ubestridelig dygtig mand, bejler han da uden hensyn til standsforskel og aldersforskel til den syvogtyve år yngre Ingeborg Cathrine Lugge. Og får nej. Og siden den tid er han ingen ven af Envold Nielsen Bjerregaard og Anne Sjø¹⁶⁵. Men Ingeborg indgår kort tid derefter et fornemmere og mere passende ægteskab med Peder Reetz til Lergrav. Måske kan det være Ole Bjørn en trøst, at hun tolv uger efter brylluppet sidder alene som en enogtyveårig enke¹⁶⁶.

160. Kommissionsprotokollen p. 756. aktstykket 140. Tisted bytings protokol 20.2.97.

161. Kommissionsprotokollen p. 1044. aktstykket 177.

162. Skårne lyngmosetørv o. l., jfr. Feilbergs Ordbog og Ordbog over det danske Sprog.

163. Hillerslev og Hundborg herreders justitsprotokol 3.9.95.

164. Hist. Aarb. Thisted Amt, 1924, p. 30; o. c. 1955, p. 419 f.

165. Rygterne om Ole Bjørns afviste frieri: Siegfried Friis' votum, bl. 6 (jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 9; p. 11); jfr. P. Hjorts votum, bl. 59 (jfr. o. c. p. 125); M. Moths votum, bl. 166 (og o. c. p. 371). Fårstrup og Axelsens Dagbog udg. af Ign. Becher. 1813, p. 147 f.

166. Hist. Aarb. Thisted Amt, 1924, p. 47 f.

Aalborg-bispen

Med sine noget over 4000 indbyggere er Aalborg Jyllands største og rigets næststørste by, med sine mange offentlige institutioner, med det dermed følgende store antal af betydelige embeds- og bestillingsmænd, med sine driftige borgere og sin meget store kreds af mindre betydelige indvånere meget forskellig fra det stille, landlige Tisted. Og langt mere selvstændig. Den reduktion, som i 1680'erne medførte så grundige forandringer i mange byers styrelse¹, har kun i ringe grad ramt Aalborg. Byen har bevaret sine borgmestre og sit råd, og netop i disse år er den formuende Herman Werchmeister borgmester og har så at sige tilrevet sig hele magten, for det meste trofast støttet af sin følgagtige kollega Søren Jacobsen Brunow. Og rådet tæller adskillige betænksomme, kloge mænd, der nok kan overskue en situation og dens følger (dog ikke Werchmeisters og Brunows temmelig hasarderede økonomiske dispositioner). Blandt dem er rådmand Mathias Juel, forstander eller prior for byens hospital, det, der nu har voxet sig så stort, at dets lemmers antal ligger omkring det halve hundred, fattige, syge, gamle.

Et andet led i kæden af byens daglige styrelse er byfogden, for tiden Laurids Svendsen Hviid, formand og dommer på bytinget og den, der sørger for, at de kongelige befalinger byen vedrørende bliver forsvarligt efterkommet. Det betydelige arbejde, som bytingets mange retsmøder medfører, protokolføring og lignende, varetages af byskriveren, den flittige og omhyggelige Søren Nielsen Lunge².

Og byen er så stor, at der er brug for et ikke ubetydeligt antal af mindre tjenestemænd til varetagelse af de dagligt forefaldende forretninger, sådanne som Peder Nielsen Rodmester og, blandt tolderne, Jacob Jacobsen og Hans Hansen³ og rækken igennem lige ned til folk som Jens Jespersen, byens tjener, hvem man nok tør betro at give privat logi til sådanne personer, som ikke ligefrem skal sættes i bolt og jern

1. Jfr. foran. p. 56.

2. P. C. Knudsen (red.), Aalborg Bys Historie I, 1931, p. 135; p. 140; p. 159; p. 164 ff.; II, 1932, p. 133.

3. Kommissionsprotokollen p. 689 f., 859.

i det gamle slots solide fangerum, men som dog må overvåges nøje og stedse være ved hånden⁴. Jens Bysvend røgter sit hverv med troskab og nidkærhed, men bagefter kan man jo nok indse, at man alligevel ikke skulde have betroet en fange som Anne Jacobsdatter fra Tisted til hans kærlige varetægt. For heller ikke Jens Bysvend er, skønt han har en kone og dertil er en øvrighedsperson, der bærer kårde, mere af stok og sten end et andet menneske⁵.

De helt små bestillinger, tilsyneladende ubetydelige, men alligevel nødvendige i en by af Aalborgs størrelse, er pålagt mindre hædersmænd. Peder Christensen, Vor Frue sogns fæhyrde, og Niels Jensen Øland, der mest lever af at tage arbejde på en og anden af Limfjordsprammene, går, som også Poul Eriksen Snedker, daglønner Niels Hansen, Christoffer Jensen Fiskerkarl, nedgarnsfisker Christen Sørensen, Niels Pedersen Krejler og andre småfolk efter borgmesters ordre deres runde på den natlige brandvagt i byens gader og giver her og der en hånd med, hvor det kan behøves. Også hos Jens Bysvend, når hans ufrivillige logerende bliver helt ustyrlige⁶.

Hospitalet, Hellig Aands kloster, breder sig med sine fem fløje på den grund, der begrænses af Gravensgade og Bispensgade, og er, dog under bispens tilsyn, som et lille samfund for sig under Mathias Juels regering⁷. Her er Niels Thommesen Ladefoged en slags opsynsmand, der især kan få nok at bestille, hvis der indlægges syge folk i klosteret, som skal overvåges nat og dag, og som anses for at være så farlige (eller er så suspekter), at de for en sikkerheds skyld belægges med fodlænker. Så bliver hans extra bestilling ikke alene en sygepassers, men også en fangevogters, og så kan det være klogt af ham at lade klosterets karl, Christen Poulsen Tærsker, holde sig med selskab. For vel er Christen ikke meget mere forstandig, end hans bestilling netop kræver, han kan hverken læse eller skrive og beklager selv ugenert sin ringe forstand, men dog altid klog nok til at kunne tilkalde forstærkning af et par af lemmerne, Casper Hansen med træbenet eller den stakkels døvstumme, der går under navnet Carl den Dumme, hvis en sådan tvungen gæst får et raserianfald eller det, der er værre. Ellers er det mest den gamle

4. O. c. p. 683, 859 o. fl. st.

5. Niels Benzons votum 27.12.97, bl. 111 (Jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 265).

6. Kommissionsprotokollen p. 687 ff., 738 ff., 860 f., o. fl. st. - Nedgarn er de almindelige, lodrette fiskekæder, faste eller drivende. Krejler: pranger, især een, der sejler på Limfjorden med sine varer.

7. Bjørn Kernerup og Vilh. Lorenzen, Aalborg Stiftshospitals Historie, 1931-39. K. K. Nicolaisen, Klosteret. Blade af Aalborg Stiftshospitals Historie, 1950. Jfr. Peter Riismøller, Aalborg, Historie og Hverdag, 1942, p. 65-75; P. C. Knudsen (red.), Aalborg Bys Historie II, 1932, p. 133-41.

Maren Sulsted fra de fattiges afdeling, som går til hånde ved nattevagten. Hun er en morsom, ikke uvittig kone, rig på originale og djærve talemåder, og sværger at ville tale sandhed med ønsket om, at det ellers må gå hende, som det gik Cain udi himmelen og på jorden, som blev en djævel til evig tid. For resten er hun vel oplært, hun kan læse prent (men skrift kan hun ikke læse), og skønt hun til denne kunst må bruge briller, er hendes syn nok ikke svagere, end at hun vel er klar over, hvad der foregår omkring hende. På hospitalet har også Anne Olufsdatter og Volborg Jensdatter deres fattige levebrød som rengøringskoner og plejersker for de syge og fattige⁸.

De stakkels klosterlemmer har det ikke så trist og kedeligt, som man skulde tro, for adskilligt spøgeri, mest i gloende kattes og rotters lignelse, og ledsaget af en slem og ful lugt og stank, liver jævnlgt op i ensformigheden. Og så ringler bolt og jern om den syges fødder i hendes halmleje på gulvet i det kun af månen oplyste værelse⁹.

I sammenligning med en lille by som Tisted, der må klare sig uden læge og med en i lægelig henseende ret tvivlsom bartsvær, er Aalborg rigeligt forsynet med begge dele. Men medens lægerne, provincialmedicus Frants Clausen Reenberg¹⁰ og Niels Jespersen begge klarer sig fint, og Jespersen ligefrem er velhavende og tilmed en af byens betydeligste mænd, sidder de mange kirurger ikke godt i det. Villum Schmidt, som efter at have været regimentskirurg i Skanderborg har giftet sig med Kirsten Sørensdatter og nedsat sig i Aalborg, nærmer sig nu de tres, men er stadig forgældet, skønt hans praxis dog er så omfattende, at han nu og da kan have liggende patienter i sit hus¹¹. Meget bedre synes det ikke at stå til med Bendix Christoffersen Fideler, der også er en fattig mand. Men indtjeningsmulighederne må naturligvis også blive ret små, når de skal deles med bartsværeren i Bispensgade, Melchior Hofman, med den unge Gottfried Reich og med Jørgen Bredehøfte. Navnlig når Magdalena Calov, som efter sin mands, Johannes Frederik Friedenreichs død driver Svaneapotheket i Jens Bangs stenhus, også kurerer på patienterne med sin medicin og sine salver. Men madame Friedenreich er en fornem frue, der kan gøre, som hun vil¹². Synderlig interessant former

8. Kommissionsprotokollen p. 735 f.

9. O. c. p. 556-68; p. 568-74, aktstykke 108.

10. A. H. Nielsen, Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg, 1879-80, p. 278 f.

11. Jyske Samlinger 5. R. I, 1932-34, p. 471 f.

12. Kommissionsprotokollen p. 667, aktstykke 132. A. H. Nielsen, Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg, 1879-80, p. 344 ff.

kirurgerne praxis sig vel heller ikke, selvom det sker, at to af dem må syne og indgive beretning om et kvindeligt i en af omegnens landsbyer, tydeligt nok resultatet af et mord, for der er kvælningsmærker på hendes hals. Så er sagen om en barselpatient, der siges at være blevet pryglet af en af latinskolens hørere, og som kort tid derefter er død, mere spændende. For om muligt at dæmme op for uforstandige og løse rygter lader byfogden i dette tilfælde tre af kirurgerne i forening udfærdige ligsynsattesten¹³.

Med tiden kan der nok blive en flink bartskær af den unge Erik Eriksen Brun, som siden påske 1696 har været i tjeneste hos Villum Schmidt, for han tager roligt på tilfældene og er ikke bange for visse patienters anfald af voldsomt raseri. Kun bør han være forsigtig med sin styrke, for skal han holde et rasende menneskes arm, holder han, så det knager i den, og de omstående må bede ham fare med lempe for ikke at bryde den. For resten glemmer han ikke at ønske patienten Guds fred, som nok kan behøves, når han forlader sygestuen¹⁴.

I forbindelse med byens sundhedsvæsen fortjener også jordemoder Anne Andersdatter at mindes, en jævn kone, der som så mange andre ikke er skrivekyndig, men nøjes med at prente sit AAD under sin ærlige og ufarvede attest om en flere dage lang, fortvivlet barsel¹⁵.

Slottet i den nordøstlige kant af byen, ud mod fjorden, det gamle Aalborghus, er et kompleks af mange bygninger, hvoraf til stadighed flere er i forfald, under reparation og ombygning. Her er stiftamtmandens residens, men der er også indrettet andre nyttige opholdsrum, fængsler med tykke, fugtige mure og kolde gulve og sparsomt lys gennem en udskæring i den svære plankedør¹⁶. Er der nogle interessante fanger i forvaring, kan man lægge sin søndagsspadseretur der om ad og underholde sig med at kigge ind til dem gennem hullet i døren og måske tale med dem. Der kommer om søndagen Maren Jensdatter, der er gift med Søren Guldsmed¹⁷, og Maren Sørensdatter, Hans Henriksen Felbereders kone, med sine tilrejsende gæster, som hun vil vise Aalborgs seværdigheder¹⁸, og blandt de mange andre spadserende er også Christen

13. A. H. Nielsen, Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg, 1879-80, p. 337 ff. Fra Himmerland og Kjør Herred 1943-44, p. 205. V. Ingerslev, Danmarks Læger og Lægevæsen II, 1873, p. 223. Kommissionsprotokollen p. 805 ff., aktstykke 148.

14. Kommissionsprotokollen p. 684 f.

15. O. c. p. 713 f., aktstykke 138.

16. Om Slottet se Peter Riismøller, Aalborghus, 1951.

17. Kommissionsprotokollen p. 850.

18. O. c. p. 854.

Thommesen, der nu forleden Mikkelsdag aflagde svendeprøve som fclbereder¹⁹, og den lystige Laurids Jensen Grovsmed, som kender godt til et par af de kvindelige fanger fra dengang, de var indlogeret i noget større frihed hos Jacob Pedersen Krejler på Klosterjorden, hvor hans egen datter Sophie har gået for at lære at kniple. Han føler ingen som helst anledning til at skamme sig ved bekendtskabet, men bringer fangerne sin almisse til opmuntring i deres triste tilværelse, rækker dem venligt hånden og taler skæmtende med dem og kalder dem »lille fæstemø«²⁰.

Der kan være flere grunde til, at myndighederne ikke altid indsætter folk, som egentlig burde fængsles, i slottets fangekælder eller anbringer sine patienter i hospitalet, men foretrækker at indlogere dem hos troværdige godtfolk, for eksempel hos den før nævnte Jens Bysvend. Der kan måske gøre sig pladsmangel gældende, eller det kan vise sig mest økonomisk at entrere med private. Endelig kan man måske også anse den private pleje for det mest hensigtsmæssige for den pågældende persons sinds og sundheds tilstand. Og der forekommer faktisk situationer, hvor adskillige småborgere har nogen extra fortjeneste ved et sådant pålagt hverv.

For en virksom mand vil der altid være existensmuligheder i en så stor by som Aalborg, og der kan således være tvivl om, hvorvidt Lorends Mein egentlig har lidt noget virkeligt tab ved, at justitsråd Kruse for en del år siden fik ham afskediget fra hans embede ved toldstedet²¹. Mein føler sig ganske vist dybt forurettet, men hans nuværende virksomhed som prokurator (for ikke at sige vinkelskriver) er nok et nogenlunde lige så indbringende aktiv som embedet. Det tyder både hans egen iver og klienternes antal på, og han kan i den retning næsten konkurrere med prokurator Niels Sørensen, som er alt for stiltfærdig af sig og for det meste indskrænker sig til at fremlægge sine klienters skriftlige indlæg i retten²². Mein er heller ikke den mand, der gør en beretning

19. O. c. p. 849.

20. O. c. p. 728 f.

21. O. c. p. 1214, aktsykke 217. Meins afskedigelse er en følge af justitsråd Edvard Kruses forpagning af Danmarks toldvæsen 1692-96, jfr. Schous Forordninger 6.8. og 27.8.1692; Bircherods dagbog 1.1.1692. I samme by kom også andre ud for denne calamitet. 20.7.98 foreligger der ansøgning fra Knud Hansen, gennem 20 år kontrollør og inspektør ved tolden i Aalborg, men i 1692 afsat af justitsråd Kruse: formedelst den forandring som skete ved toldvæsenet over al Danmark. - Han kan nu ikke klare sig længer og må ansøge om et andet ringe levebrød. (Danske Kancelli, Henlagte sager, 20.7.1698).

22. Kommissionsprotokollen p. 45; p. 184 ff., aktst. 35, 36, 37 o. fl. st.

kort, hvis man bestiller den hos ham for penge²³. Kontroversen med Kruse har næppe skadet hans omdømme synderligt, han er – endnu – en agtbar borger, som hverken vicestiftamtmand eller bisp tager i betænkning at bruge som kommissionær²⁴, og til hvis hus amtsforvalteren, Peder Klein, nok tør betro en stakkels kvindlig arrestant, som er for syg til at hensættes i et koldt og fugtigt fængsel²⁵. Men desværre har Mein, foruden at være noget påståelig og kværuerende, den fejl, at han mere stoler på sine egne øjne end på visse autoriteters a-prioriske domme, og at han ikke let lader sig rokke fra sine iagttagelsers første resultater. Så hvis han, måske på en rejse til Tisted, hvor han har haft skrækkelige oplevelser, måske hjemme hos sig selv, hvor der foregår mærkelige ting, har fået det indtryk, at hans logerende eller andre er besat af Fanden, kan selv bispen ikke bringe ham derfra. Og det kan bispen naturligvis ikke lide. Heller ikke, at den gode Mein i al ærbødighed og som en enfoldig lægmand, der ikke tør disputere med bispen herom, nøjes med at bede til, at hverken han selv eller bispen må blive udsat for sådant djævelskab²⁶. Når det så tilmed forlyder, at han over for tredje mand taler uforsigtigt og med liden ærbødighed om bispen og andre bedre folk og ikke viger tilbage for at fremføre skammelige beskyldninger og trusler²⁷, kan han sagtens samle sig fjender nok. Og det svækker ham betydeligt, at han, som ellers er en formalist, der hænger sig i juridiske paragraffer, tillige er en hidsig mand, som ikke engang i retten kan styre sin tunge, men farer op og skælder ud, når han finder, at et vidneudsagn om ham ikke er i overensstemmelse med den nøgne sandhed. Hans hustru Anne Tauring er energisk som han og kan, når han selv er fraværende, i hans sted klare en og anden mindre vanskelig skriverforretning²⁸. For resten en brav kone, der af et godt hjerte tager sig af deres logerende, den ulykkelige og syge unge kone fra Tisted.

Søren Christensen Skoflikker anses også for at være en mand, man kan stole på, og man betænker sig ikke hverken på at lade ham assistere ved en vanskelig sendefærd til Tisted²⁹ eller på at betro ham en vanskelig patient, der på stadens regning indlogeres i hans hus på Klosterjorden,

23. O. c. p. 554; jfr. p. 543–53, aktst. 107.

24. O. c. p. 394, aktst. 82.

25. O. c. p. 707 ff., aktst. 137.

26. O. c. p. 1213 f., aktst. 217.

27. O. c. p. 809 ff., aktst. 149.

28. O. c. p. 514.

29. O. c. p. 394, aktst. 82; p. 921, aktst. 167.

i nærheden af Jacob Pedersens³⁰. Han er på ingen måde noget nervøst gemyt, han vænner sig snart til sin nye husfælles mærkelige og uhyggelige anfald, og han er hurtigt ved hånden, om det behøves, for fra sit skomagerværksted, forhøjningen under vinduet, har han et glimrende overblik over situationen, som en feltherre på en bakketop, og han er ikke sen til at gribe ind i muligt påkommende uro i stuen. Men sådan et kvindemenneske, som han har fået i huset, kan godt blive helt rasende, og så må han have hjælp både af sin kone og andre, som tilfældigt er til stede³¹. Han og hans kone er jo småfolk, og de føler sig ubevidst på småfolks side. De er ikke engang generede af Edel Slaters tilstedeværelse i huset og samtaler venligt med hende, skønt hun er kendt for at være et besovet kvindfolk³². Og når Maren Spillemands fra Tisted sidder fængslet på slottet og dør føler sig foranlediget til at forfatte sit eget lille jammersminde, så optræder både Søren og hans kone som hendes villige brevdragere og holder forbindelsen med mere skrivekyndige personer ved lige³³. Selv kan Jørgen ikke skrive, så når hans navn kræves under et dokument, må han nøjes med at prente sine SCS og så lade Mads Jensen Bødker og naboen Jacob Pedersen attestere underskriften³⁴. Og når han selv har Maren Spillemands indlagt i sit hus, finder han det ikke nødvendigt i detaljer at hefte sig ved, hvad det stakkels menneske foretager sig, når hun ellers er ved sine fulde fem. Han kan meget godt undlade at vide, om hun skriver, og at se, om visse papirer, som hun skikker bort, er beskrevne eller ej³⁵.

Blandt småborgerne viser en mand som Jacob Pedersen Krejler, eller Fisker, som han også kaldes³⁶, et forbavsende initiativ. I sit hus på Klosterjorden, hvor han bor med sin kone og sin voksne datter Mette og den logerende Anne Marie Francken³⁷, kan han også skaffe plads og yde pleje til de gæster, som byen beder ham om at modtage i visse perioder³⁸. De kan ellers give ham besvær nok, og de opfører sig nu og da så mærkeligt, at hans kone slår hænderne sammen i forbavselse over deres kunster³⁹. Yderligere fortjeneste bringer hans kone til huse

30. O. c. p. 514; p. 516; p. 684.

31. O. c. p. 716 f.; p. 851.

32. O. c. p. 851.

33. O. c. p. 514.

34. O. c. p. 553, aktst. 107.

35. O. c. p. 516.

36. O. c. p. 683.

37. O. c. p. 684; p. 710; p. 721.

38. O. c. p. 683 f.

39. O. c. p. 707.

ved sin undervisning i knipling⁴⁰, og formodentlig er hans egen godgørenhed heller ikke ganske gratis, når han skaffer pen og blæk til fangerne på slottet, eller når han optræder som skriver for en og anden, der ikke selv er stærk i at bruge en pen⁴¹. Christen Jostsen Snedker er nabo til Jacob Pedersen Krejler, så hvis Jacobs logerende gør alarm og råber op, kan Christen Snedkers kone Birgitte Jespersdatter både høre og se det fra sin egen gadedør. Når hun da er hjemme. For hun viser, som så mange andre koner, sin nysgerrige næstekærlighed ved flittige besøg hos mærkelige syge, der er indlagt i Klostret eller indlogeret hos private⁴².

Salig Niels Brandts enke, Maren Jørgensdatter Kæruld, er en respektabel og dannet kone, som uden vanskelighed fører sin pen selv i vigtige skrivelser. Hos hende kan man med rolig samvittighed indlogere et menneske, der trænger til opsigt og omhu. Vedkommende vil visselig ikke hos hende føle sig opmuntret til at spille komedie eller til påståeligt at holde fast ved mulige indbildte griller, for Maren Jørgensdatter vil altid råde et uroligt hoved til først og fremmest ikke at sætte sig op mod sin bisp eller anden øvrighed⁴³.

Til daglig er byens borgere og indvånere travlt optagne, nogle af de offentlige hverv og embeder, flertallet af deres handel og håndværk og kun lidet tilbøjelige til at interessere sig ud over dagen og vejen. Det kan godt falde noget ensformigt af og til, og trist, når stadens mest livlige element er en lille flok ikke synderlig begavede læredrenge. Blandt dem er Adam Adamsen, som står i lære hos klejnsmed Hans Ald, en interesseret, men noget måbende tilskuer til forefaldende mærkelige begivenheder. Når man ikke tør bygge fast på hans ellers ret livlige referater, beror det vel mest på den temmelig tydelige konfusion, der præger ham. Han opgiver sin alder snart til fjorten, snart til atten år⁴⁴. Så er Poul Poulsen, der er læredreng hos Anders Drejer i Nygade, Henrik Kobberrsmeds nabo, lidt kvikkere; at han faktisk, som set af adskillige, flere gange, og det både morgen og aften, har bragt extraforplejning til en stakkels fange i kælderrummet på slottet, finder han

40. O. c. p. 728.

41. O. c. p. 513; p. 515 f.

42. O. c. p. 711 f.

43. O. c. p. 815-18, aktst. 151. - Hun underskriver sig: Maren Jørgensdatter Kierull salig Niels Brandts enche.

44. O. c. p. 731.

ingen grund til at rose sig af; det er der jo flere, der gør, for eksempel Jens Bysvends kone⁴⁵. Men bliver han udspurgt, kan han give en dramatisk beretning om, hvordan han på sin brandvagt har måttet hjælpe Jens Bysvend og Jacob Pedersen med at ave deres urolige logerende⁴⁶.

Samme ærinde har andre haft, for eksempel Niels Nielsen, skomager Niels Gjelstrups trediveårige dreng, den tyveårige læredreng Hans Pedersen hos Andreas Farver⁴⁷ og felberederdrengen Laurids Pedersen⁴⁸. Mestrene selv holder sig for gode til sligt, og der skal virkelige begivenheder til, før de træder i funktion uden for deres egentlige fag. Så kan Mads Jensen Bødker i retten optræde som sin Tistedske kollega Anders Pedersens fuldmægtig. Hans kone Anne Sørensdatter er derimod flink og ivrig til, i flok med andre dannekvinder som Anne Eriksdatter Søren Pipers og Karen Lauridsdatter Christen Jensens, at aflægge besøg hos syge medsøstre, især hvis tilfældene er påfaldende mærkværdige, så de kan gøres til genstand for interessante diskussioner og samtaler⁴⁹.

I det hele taget ser det ud til, at byens kvinder disponerer friere over deres tid end mændene. I hvert fald skaffer en hel del af dem sig lejlighed til at snakke og til at gå i besøg både her og der. Til dette kompagni af koner, der således søger afløb for deres naturlige virkestrang ved ivrig deltagelse i næstens ve og vel, hører også sal. mester Jørgen Lydolph Badskærs enke Geske Hermansdatter Sirichs, en slægtning til den tidligere herredsskriver Anders Lauridsen i Tisted⁵⁰ og derfor naturligt interesseret i forhold denne by vedrørende. Hendes meste omgang er Lorends Mein og hans kone Anne Tauring, og der i huset er hun som et lem af familien. Det er hende, der henter jordemoderen, når det behøves, og hun attesterer tilmed fødselsattesten⁵¹, ligesom hun også er villig til at hente præsten til en døende, dog kun hvis denne vil love at være manerlig og smukt bekende, hvad præsten forlanger⁵². En anden af de gode koner er Jacobe Nielsdatter sal. Mads Vittrupps, et rart menneske som taler venligt til de syge i Jesu navn og forskrækkes og slår kors for sig, når så Djævelen svarer hende af patientens mund⁵³. Og også Johanne

45. O. c. p. 850.

46. O. c. p. 722; p. 833, aktst. 160.

47. O. c. p. 619.

48. O. c. p. 852.

49. O. c. p. 627, aktst. 125; p. 630, aktst. 126; p. 712 ff., aktst. 138; p. 784 ff., aktst. 143.

50. O. c. p. 788, aktst. 144; p. 812 f., aktst. 150.

51. O. c. p. 713, aktst. 138.

52. O. c. p. 791, aktst. 144.

53. O. c. p. 707-09, aktst. 137.

Cornelius Skomagers i Skolegaden, Hans Bendrejers datter, har åbenbart tiden for sig og søger underholdning nu ved eet, nu ved et andet nysgerigt besøg hos mærkeligt syge mennesker⁵⁴. Andre, som Else, skomager Laurids Nielsens datter, Maren Gregersdatter og Else Thomasdatter, væverpigen, er mere beskæftigede og har deres meste fritid om søndagen, hvor de før aftensang får tid til spadsereturen til slottet for, i flok med mange andre, at kigge ind til fangerne⁵⁵.

Men naturligvis har også Aalborg, som alle andre byer, sine selvstændige og selverhvervende kvindfolk. En pige som Anne Marie Francken, der sidst har haft tjeneste hos Holger Pax's frue på Sæbygaard, men som nu søger sig nye muligheder i den store, farlige by, har som sagt lejet sig ind hos Jacob Pedersen på Klosterjorden, hvor hun nu og da kan træffe sammen med Marie Villumsdatter, parykmagerkvinden⁵⁶. Mere skævt har skæbnen formet sig for den pige, der har til huse hos Sidsel Koch ved Gammel Mølle; for Johanne Mortensdatter regnes ikke til de bedste, såsom hun er et besøvet kvindfolk, der næppe godtages i huse, som er ret meget fornemmere end Jens Bysvends. I samme kvarter som Johanne bor også Mette Pedersdatter, som har været gift med en styrmand, men nu er enke; og hun hører også til Jens Bysvends omgangsfæller⁵⁷.

Bispegården på Algade, lige over for Budolfi kirke, er stor, fornem og vel indrettet, for blot en halv snes år siden af kongen skænket til embedsbolig for biskoppen⁵⁸. Og nu har den 36-årige Jens Bircherod, sammen med embede og forretninger, overtaget Henrik Bornemanns tidligere bolig og indrettet sig der med bispinden, den jævnaldrende Søster Bartholin. Ægteskabet er barnløst, stilfærdigt og lykkeligt.

Biskoppen er, skønt han naturligvis har sine amanuenser til at hjælpe sig⁵⁹, stærkt optaget af de mange pligter, der lægger beslag på det meste af hans tid. Navnlig er der stiftets økonomiske forretninger, og andre sager, som medfører adskillige forhandlinger⁶⁰ med byens to borgmestre, den næsten enevældige Werchmeister og hans kollega Brunow⁶¹, med

54. O. c. p. 704; p. 709 f.

55. O. c. p. 730; p. 734.

56. O. c. p. 710 f.

57. O. c. p. 845 f.

58. Saml. t. jysk Hist. og Topogr. 2. R. II, 1889-90, p. 396. Jfr. Danske Museer IV, 1953-54, p. 96-98. Peter Riisgøller, Aalborg, 1942, p. 174 f.

59. Bircherods dagbog, 21.6.94.

60. O. c. 3.3.94; 12.3.94; 30.8.96.

61. P. C. Knudsen (red.), Aalborg Bys Historie I, 1931, p. 140.

vicestiftamtmand Niels Jespersen og mange flere. Andre embedssager gør sig gældende i lige så høj grad. Biskoppen leder landemoderne, hvor så mange og vidtløftige sager skal behandles⁶², og nu og da må han også deltage i møder i tamperretten eller i bedre fald selv være opmand i sager af herhen hørende art, for det meste besovede pigers indstævning af forføreren for ikke opfyldt ægteskabsløfte⁶³. Inspektionen af stiftets lærde skoler påhviler også ham, og navnlig i Aalborg fører han skarpt tilsyn og examinerer årligt de unge mennesker, som snart skal sendes til Universitetet⁶⁴. Mangfoldige småsager, både i Aalborg og ude omkring i sognene, udvikler sig også på en så foruroligende måde, at de må forelægges biskoppen. Selv noget så almindeligt som en stolestadekiv, en bondsk og latterlig honnet ambition, kan under gudstjenesten arte sig som koners og pigers højrøstede skænderi og korporlige slagsmål om den fornemste plads i kirken, og sognepræsten er ikke altid mand for at dæmpe det forargelige optrin, men indberetter det for sin højeste øvrighed⁶⁵. Sørgelige er de hyppige tilfælde, hvor ægtefolk om natten har haft deres spæde barn i sengen hos sig og har ligget det ihjel, og hvor så biskoppen efter omstændighederne må afgøre, hvorvidt de ulykkelige forældre skal straffes for deres uagtsomhed ved at stå åbenbare skrifte, eller om de må antages til privat absolution⁶⁶. Af og til modtager han også, for det meste fornemme, folks klager over sognepræsten, når denne synes dem for nidkær i sit embede, eller præstens klage over menighedens eller enkelte af dens medlemmers upassende optræden⁶⁷, og han ansætter eller suspenderer en eller anden degn, hører eller rektor⁶⁸ og sørger for kapellaner til sogne, hvis præst er blevet affældig og ikke kan bestride tjenesten på forsvarlig måde⁶⁹. Endelig er der adskillige breve og missiver at skrive til provster og præster med påbud om forholdsregler af forskellig art, men mest til understregning af kirkens myndighed, som ikke må svækkes. Der går også bud til Tisted, til magister Ole Bjørn: med befaling at holde Oluf Pedersen Langgaard indtil videre fra alterens sakramente, fordi han modvilligen havde underståen sig sine tiuende på Søgaard fra Guds hus at abstrahere, når de enten af

62. Bircherods dagbog, 18.4.94.

63. O. c. 13.9.94; 19.9.94.

64. O. c. 24.-25.5.94; 31.5.95.

65. O. c. 22.9.94; 16.8.95; 29.8.95; 28.2.96; 16.3.96.

66. O. c. 7.8.94; 7.6.95; 8.11.96.

67. O. c. 13.4.94; 2.10.94; 30.10.94; 13.5.96.

68. O. c. 13.3.94; 8.5.94; 27.9.94; 3.10.94; 19.10.94; 28.11.96.

69. O. c. 14.3.94.

deggen skulde undervises i deres børne-lærdom eller og ved de ordinaire visitatsakter af deres gejstlige øvrighed skulde overhøres⁷⁰. —

Der kan også forefalde sager, som biskoppen må finde det rimeligt at forelægge for fornemme forbindelser ved hove eller at diskutere med kloge udenbys venner og bekendte. Med henblik på vanskeligere tilfælde er det af allerstørste betydning, at han allerede fra sin embedstid i København er velkendt af den indflydelsesrige oversekretær Matthias Moth, og at der efterhånden, fra embedsskrivelse til embedsskrivelse, udvikler sig et venligt, tillidsfuldt forhold imellem dem⁷¹. For Moth er den mand, man må henvende sig til, hvis man vil sikre sin sag fremgang, og derfor må det være meget behageligt for Bircherod, når et brev fra hans gamle ven og svoger, justitsråd, professor Poul Vinding, med hvem han ved en ret flittig korrespondance⁷² sørger for at holde forbindelsen knyttet, indeholder oplysning om, at denne med gunstigt resultat har søgt Moth på biskoppens vegne og forklaret ham en vanskelig affære⁷³. Så kan bispen med stor sindsro imødesee, at den vanskelige præst i Tisted bilder sig ind at nyde oversekretærens særlige bevågenhed og skriver vidt og bredt til ham i samme sag, men set fra hans side⁷⁴. Moth er nemlig så klog en mand, at han nok kan gennemskue sagen og se, hvem han bør give ret. Navnlig når biskoppen sørger for omhyggeligt at holde ham underrettet i mange detaljerede skrivelser⁷⁵. Forøvrigt er det ikke alene Moth, der støtter Bircherod ved hove, også kongens yndling, gehejmråden Adam Levin Knuth, er ham gunstig stemt og forsikrer ham i et venligt og nedladende brev om sin protektion⁷⁶.

Det kan også have sin betydning at stå i jævnlig forbindelse med kollegerne. I Ribe sidder Ancher Anchersen, fjorten år ældre end Bircherod, men fynbo som han og udgået fra Odense gymnasium, en mand af gammeldags dyd, skønt han har været hofpræst for kronprins Frederik på dennes lange udenlandsrejse. Udnævnelsen til biskop fik han omtrent samtidig med Jens Bircherod, og begges bispevielse fandt sted på samme dag i Vor Frue i København⁷⁷. Nu har de hver sit at varetage, og der er temmelig langt imellem dem, men de korresponderer af og til af høf-

70. O. c. 19.8.95.

71. O. c. 31.8.96; 18.1.97. — Om Moth se Aage Rohmann i Sjøllerdbogen, 1958, 218–32.

72. O. c. 10.9.94; 1.7.96; 27.7.96; 4.8.96; 12.8.96; 31.8.96; 22.1.97.

73. O. c. 20.7.96.

74. Kommissionsprotokollen p. 926, aktstykke 167; p. 1081 ff., aktst. 187.

75. Bircherods dagbog. 19.8.96; 5.9.96; 3.10.96; 13.10.96; 24.10.96.

76. O. c. 9.4.97.

77. O. c., Molbechs udg. p. 281, note.

lighed eller om interessante sager⁷⁸. Over Viborg stift er Henrik Gerner biskop, berømt for sit mandige tålmod under de lidelser, som svenskerne på Kronborg påførte ham i krigens tid. Han er en ældre mand nu og nærmer sig støvets år, men stadig munter og levende interesseret, og både han og bispinden, som er en faster til Jens Bircherod, deltager gerne med denne og hans frue i en lusteer-rejse til Gammel Hald⁷⁹ eller aflægger besøg hos kollegaen i Aalborg⁸⁰. Og for resten korresponderer de to svogre også skriftligt med hinanden, når der er anledning til det⁸¹. Begivenhederne medfører, at den af kollegerne, som Bircherod får mest at gøre med, er biskoppen i Aarhus, den ti år ældre Johan Braem, en berejst og velstuderet mand, som under sin ungdoms langvarige studieophold i udlandet har erhvervet sig et sundt overblik over tidens moderne synsmåder og strømninger. Der er grund til at antage, at en mand, for hvem end ikke de cartesianske hypoteser er fremmede, ikke vil lade sig forvirre af folkesnak, overtro og sladder, så Bircherod gør klogt i at tage ham med på råd, når situationen kræver det. Og kommer han til Aalborg, er det ikke alene naturligt, men også såre praktisk, at han tager sig logi i Bispegården, for så bliver der lejlighed til daglang og grundig drøftelse af vanskelige sager⁸². Enkelte breve går også mellem Bircherod og hans formand i embedet, Henrik Bornemann, der nu er biskop for Sjællands stift⁸³; og Thomas Kingo, der næppe oprindelig var Bircherod synderlig bevågen, bliver ikke alene hans svoger, idet Birgitte Balslev er en datter af Bircherods moster, men efterhånden også hans gode ven og kollegiale, opmuntrende korrespondent fra København og Odense⁸⁴. For resten har Bircherod i det hele taget ikke afbrudt sine forbindelser med de dygtige og velvillige folk i Odense, hvor hans yngre broder Thomas sidder som rektor⁸⁵, og hvor de kendte læger Peder Deichmann og den gamle Christian Henrik Luja praktiserer, og hvor især Luja meget velvilligt afgiver sit responsum, når Bircherod har sendt ham sin beskrivelse af nogle højst mærkværdige og suspekter sygdomstilfælde⁸⁶.

78. O. c. 10.3.94; afskrift af brev fra Anchersen. 9.2.97.

79. O. c. 22.2.94.

80. O. c. 26.8.94; 1.8.96.

81. O. c. 8.3.94; 11.7.96.

82. O. c. 15.5.96; 20.5.96; 10.7.96; 11.7.96; 26.8.96; 25.2.97; 27.2.97.

83. O. c. 4.4.94; 11.10.96.

84. O. c. 8.5.77; 7.12.94; afskrift af breve fra Kingo 10.6.97; 27.6.98; 8.11.99 (trykt i Thomas Kingo, Samlede Skrifter V, 1943, p. 356 ff., 363 ff., 274 f.).

85. O. c. 10.7.96.

86. O. c. 29.8.96; 11.9.96. Kommissionsprotokollen p. 416–21, aktsykke 86.

Naturligvis undgår biskoppen ikke at få en hel del at gøre specielt med kleresiet i Aalborg, skønt hans virkekreds jo ikke netop er byen, men hele stiftet. Det er en hel lille flok, en fem-sex stykker, som i større og mindre embeder opretholder livet ved at være Guds tjenere i byens to sogne, Budolfi og Vor Frue. Og nogle af dem får særlig tilknytning til biskoppen ved at blive indviklet i de samme sager som han. Provst, og sognepræst i Budolfi sogn, er den nu halvtresårige magister Peder Clausen Reenberg, en både begavet og lærd mand, der har samlet sig mange bøger, som han vel også har god tid til at læse i, siden hans podagra i mange og lange perioder lænker ham til stolen⁸⁷. Som så mange andre præster har også han i sin tid måttet søge sit brød ved skolen og var engang i 1670'erne conrektor i Viborg. Både han og Ole Bjørn har altså haft fremgang, men Reenberg mest, for hans embede i Aalborg giver ham (og også provstinden Margrete Pedersdatter) myndighed og venskabet med biskoppen mod til at optræde med den nedladende velvillighed eller dominerende selvsikkerhed, som er det irriterende kendetegn på en mand, der ikke har noget at frygte hverken oppefra eller nedefra. En højmesseprædiken former han ganske efter sit eget forgodtbefindende og på en måde, så selv biskoppen må undre sig og dog indrømme, at den passer såre vel til lejligheden⁸⁸. Og har en eller anden, for eksempel Lorends Mein, været for åbenmundet, så biskoppen er blevet dygtig irriteret, da er Reenberg (sekunderet af provstinden, nedladent smilende, så en ærlig mand må blive rasende derover), ikke bange for at nægte ham deltagelse i alterens sakramente. En stor skandale⁸⁹.

Kapellaner og præster i byen er ikke mindre ivrige end provsten til at tjene biskoppens sag, hvor lejlighed gives, og han regner også med dem som sine trofaste medarbejdere, især med Mogens Knudsen Dyre, hans få år ældre bysbarn, som er kapellan ved Budolfi kirke. Når hr. Mogens taler med et misdædisk kvindemenneske, er det en mellemting mellem et skriftemål og et forhør og lagt an, som kunde det være bispens selv, venligt, men bestemt og overlegent⁹⁰. Men han forstår i endnu højere grad at belægge sine ord og kan, ved halve indrømmelser til et forvirret hoveds fantastiske griller og påstande, få udtalelser lokket frem,

87. Bircherods dagbog. 1.3.94; 18.4.94; 24.6.94. Jfr. Kommissionsprotokollen p. 607 f.

88. Bircherods dagbog. 27.9.96.

89. Kommissionsprotokollen p. 1220 ff., aktstykket 217.

90. O. c. p. 781-84. aktst. 142.

som så nogenlunde bærer sandhedens præg⁹¹. Og når biskoppen lader ham, assisteret af de to andre kapellaner, Poul Jensen Mørk og Mads Mogensen Vogelius, holde pønitense-prædikener for vanskelige og hårdnakkede kvindemennesker, som er indsat i fængslet på Slottet⁹², kan der virkelig være noget håb om, at de vil kunne blødgøre de forhærdede hjerter med deres milde tale om nåde og mørke trusler om strenge straffe. Mindre betydelige personer er kapellanen Otto Jørgensen Stenløse, som er temmelig ny i embedet, og Aasted-præstens søn Mikkel Frandsen Vogelius, der står lige for at blive præst i Øsløvs⁹³; men naturligvis kan også de i en given situation gøre deres nytte, for et vidne aflagt af en Guds mand, har han end stået som en hemmelig og lidet værdig lyttepost bag et skærmbret, er ikke at foragte⁹⁴. Endelig er der jo også sognepræsten ved Vor Frue kirke, magister Jacob Andersen Langebek, en ældre og stilfærdig mand, som naturligvis også nok vil gå biskoppens ærinde, men, som det synes, uden større iver og deltagelse⁹⁵. Og flere andre.

Direkte under biskoppen sorterer latinskolen og dens lærerstab. Efter den vanskelige og uheldige Mogens Wingaard sidder nu den halvt-hundredårige magister Søren Ware som rektor, en af Tisted-præsten Ole Bjørns gamle kolleger, en dårlig pædagog og en streng mand, der har vanskeligt ved at opretholde et fredeligt forhold til sine undergivne. Men naturligvis må det også irritere ham, når en af hans egne hørere, der af al magt burde stræbe for latinskolens fordel, skader den økonomisk ved at holde en slags privat skole for bedre folks børn⁹⁶, eller når en af præsterne i omlandet finder på noget lignende⁹⁷. Men biskoppen kan godt komme i den ubehagelige situation at skulle give rektor, sin gode ven og omgangsfælle⁹⁸, en alvorlig reprimande, fordi han har overfuset en af sine lærere med så usømmelige skældsord, at han har fundet sig foranlediget til at klage for den fælles øvrighed⁹⁹. På den anden side er han fuldt klar over skoleembedets vilkår og værd, så når Søren Ware 3.8.97 ansøger kongen om at måtte have rang og sæde med nederste og

91. O. c. p. 599.

92. Bircherods dagbog, 14.3.97; jfr. 7.4.97.

93. Han overtog embedet 29.8.96.

94. Kommissionsprotokollen p. 480-82, aktstykket 96: p. 497, aktst. 98.

95. Bircherods dagbog, 21.10.96.

96. O. c. 16.5.1700.

97. O. c. 27.3.1706.

98. O. c. 8.5.94; 30.12.94.

99. O. c. 14.7.1701.

yngste borgmester og med nederste og yngste sognepræst, medgiver biskoppen ham sin kraftige anbefaling og fremhæver supplikantens: meget flittige og frugtbringende vindskibeligthed udi hans embede¹⁰⁰. – Stillingen som conrektor er i disse år henlagt under rektoratet, og Wares stab af underordnede indskrænker sig til fem-sex hørere, temmelig forskellige af alder og kvalitet. Når 1. lektie-høreren Jens Skottenborg, som er skolens kantor, optræder, sådan som han har både pligt og ret til, med sit musikalske kor af disciple, kan det ske, at en fagmusiker føler sig gået for nær, og det kan udvikle sig til et overfald, så instrumentist Bendix Conradsen får bøde og bartsvær Villum Schmidt fortjeneste for henholdsvis lædering og reparation af skolens kantor. Men for resten har Jens Skottenborg selv en tung hånd, som det er bekendt fra den sag i 1692 om så grundig tugtelse af en discipel med en tyremie, at han, efter at drengens sribede ryg var blevet synet, efter selve vice-stiftamtmandens ordre af tre bartsværere i forening, måtte betale bøde og gøre bod¹⁰¹. Og vil biskop Bircherod ret til bunds i et par vanartige latinskoledrenge's affærer, er det naturligt, at det netop bliver ham, der udnævnes, først til inkvisitor, dernæst til bøddel¹⁰². Desværre er den gode hører noget suspekt, for i stedet for som andre ugifte skolemænd at tinge sig ind hos godtfolk, har han foretrukket at leje sig sit eget hus, hvor han bor sammen med sin søster, som fører hans husholdning. Og så har det altså vist sig, at det er så som så med søsterskabet. Og i det hele taget er Jens Skottenborg ikke velset, heller ikke for hans hårdheds skyld¹⁰³.

Mere nyttig for biskoppen er den nylig ansatte 4. lektie-hører Jens Pedersen Rimand¹⁰⁴, som ved enhver lejlighed støtter ham og derved vinder sig en trofast ven og protektor. Både opfordret og uopfordret går han Bircherods ærinde, optræder som han fuldmægtig i retten¹⁰⁵ og skaffer ham slet stiledede, men nyttige attester¹⁰⁶. Mindre heldig er han, når han handler helt på egen hånd i Jens Bircherods sag; for overfald og stokkeprygl rettet mod en dødssyg patient kan selv biskoppens protektion ikke retfærdiggøre. Og det er ikke meget urigtigt, når Lorends Mein kalder ham en stimand, en skælm og en bengel, som i forklædning gør

100. Koncepter og Indlæg til Jyske Register. 1697. nr. 81.

101. Kjeld Galster, Aalborg Katedralskole. 1940. p. 162 ff.

102. Jfr. p. 331.

103. Kjeld Galster, Aalborg Katedralskole. 1940. p. 176.

104. F. E. Hundrup, Lærerstanden ved Aalborg Katedralskole. 1870. p. 93f.

105. Kommissionsprotokollen p. 421–27, aktst. 87.

106. O. c. p. 659–68, aktst. 132; Jfr. nedenfor. p. 195 ff.

gewalt i ærlig mands hus¹⁰⁷. På sine expeditioner er han nu og da ledsaget af 5. lektie-hørerens, den betydelig ældre Peder Pedersen Morsing¹⁰⁸.

Biskoppens private omgangskreds er ikke stor. Det ser ikke engang ud til, at han har haft intimere tilknytning til sin militære fætter, der til tider opholder sig i byen, den unge Christian Carl Bircherod af Schacks geworbne infanteri regiment¹⁰⁹, en søn af den theologiske professor Jens Jensen Bircherod. Han avancerer for tiden normalt og tituleres løjtnant, men allerede nu har han misundere, der søger at ødelægge hans karriere ved at fortælle, hvordan han under affæren ved Ratzeburg tog imod en kindhest uden at forlange satisfaction. Og en af dem, en fændrik, har endda nylig insulteret ham offentligt på Aalborg gade og trakteret ham malhonnet med sin ridepisk. Men ved denne lejlighed har løjtnant Bircherod om måske ikke fordret, så dog fået satisfaction, for fændrikken er omgående blevet afskediget¹¹⁰.

Egentlig selskabelighed i større stil bliver der simpelt hen ikke tid til, ud over et og andet middagsselskab¹¹¹, og det ser ikke ud til, at biskoppen blandt de betydelige mænd i Aalborg, med hvem han har så mange forretninger at expedere, har fundet andre virkelige venner end den før nævnte læge, cancelliråd Niels Jespersen, vicesiftamtmanden, sammen med hvem han nu og da efter kongelig befaling sidder i en kommission¹¹², og som han også af og til omgås privat¹¹³. Men Niels Jespersen er jo også en af byens interessanteste personligheder, og han kan måske i nogen grad holde biskoppen skadesløs for hans ungdoms så hastigt afbrudte udenlandsrejse med fortællinger om sine egne ophold i det fremmede og med den lystige beretning om, da han blev promoveret i Padova og for doctorgraden måtte betale mange penge, til »Princeps, Præces, Promotor, syv Doctores medicinæ, tre Pedeller, Klokkeren, Trompeten, Tambour, andre Spillemand, samt til tvende Poeter Michael Abellini og Giovanni Battista Pasquati for Vers«¹¹⁴. Ved samme lejlig-

107. O. c. p. 794-99, aktst. 145; p. 799 f.; jfr. p. 809, aktst. 149.

108. O. c. p. 659 ff. - For Aalborg Katedralskole i disse år jfr. F. E. Hundrup. Lærerstanden ved Aalborg Katedralskole. 1870, p. 42 f., 93 ff.

109. Hans Christian Schack, se: Hirsch, Fortegnelse over danske og norske Officerer 1648-1814, ms. i Kgl. Bibl., IX, p. 385.

110. O. c. II, p. 50; jfr. p. 162. Om C. C. Bircherods senere liv se Danske Slotte og Herregaarde II, 1943, p. 428.

111. Bircherods dagbog, 6.3.94.

112. O. c. 30.10.94; 10.5.95; 17.5.95.

113. O. c. 28.2.94; 23.12.94; 4.6.95.

114. C. van Deurs i Bibliothek for Læger, 4. R. XIV, 1859, p. 174-76. Om Padovas universitet i 17. Årb. se Axel Garboe, Thomas Bartholin I, 1949, p. 44 ff., jfr.: I Barthollinernes Padova, Medicinisk Forum X, 1957, p. 181-89.

hed har Bircherod, der var en kender og elsker af dokumenter, vel fornøjet sig over synet af det smukke, illuminerede doktordiplom fra det fornemme universitet¹¹⁵. Men sidste besøg er både vennens og sjælesørgerens. Om dagen før dødsfaldet noterer biskoppen: Besøgte jeg cancelliråd Jespersen sidste gang i denne verden, trøstede hannem af Guds ord i sin døds-nød og tog ved en gudelig og venlig samtale afsked med hannem¹¹⁶. –

Ved midsommertider eller om høsten tager bispem på visitats i sit store stift, en lang rejse, tre uger, en måned eller mere, som det nu kan falde sig, med inspektion i talrige sogne, mellem en snes og et halvt hundrede. Kirker skal synes, de er ofte slemme brøstfældige, præster skal reprimanderes, roses eller opmuntres, ungdom skal overhøres i sin kristendom, og menigheder skal vejledes i forskellige vanskelige sager, måske vildfarelser. Skolevæsnet er også henlagt under biskoppens tilsyn, og hørerne og degnene er ikke altid meget værd, selvom lysende eksempler forekommer.

Det er en lykke, at bispinden ofte ledsager ham, for det er ikke altid muntert og oplivende selskab, han træffer i de afsides præstegårde. Men naturligvis bliver biskoppen overalt modtaget efter bedste evne, man bestræber sig for både åndeligt og materielt at gøre det bedste indtryk.

Bispem lærer hurtigt sine provster og præster at kende, og de fleste af dem er ganske jævne, middelmådige arbejdere i Herrens vingård. De forvalter deres embeder netop så nogenlunde med flid og fredelighed, at det ikke falder biskoppen ind at antegne andet i sin journal, end at han den og den dag har aflagt sin pligtvisit på stedet. Men en del af dem er notable personer, som af en eller anden grund tiltrækker sig opmærksomheden, om ikke for andet, så for deres hyggelige boligs skyld. Præstegården i Vrensted er en af de smukkeste i hele stiftet¹¹⁷ trods det barske vestkystklima, der nok heller ikke er så skadeligt for mennesker, som man måske skulde tro, siden præsten i det også på vestsiden, og tilmed endnu nordligere beliggende Jelstrup, hr. Hans Pedersen Saltum, med sine firsindstyve år endnu er rask og rørig¹¹⁸. I andre tilfælde må mandens karakter og levnedsløb gøre indtryk på biskoppen. I Torslev, et par mil vest for Sæby, træffer han hr. Jørgen Hansen Horne, en

115. Ny kgl. Saml. 2033, 4°; jfr. Axel Garboe i *Fra Himmerland og Kjøer Herred 1949–50*, p. 237–43.

116. *Bircherods dagbog*, 10.9.96.

117. O. c. 19.7.94.

118. O. c. 17.7.94.

fynbo som han selv, men af fattig slægt. Så meget mere respektabelt er det, at han, der begyndte sin videnskabelige løbebane ved som tjener på Hvedholm at lytte sig til nogen lærdom, når skolemesteren underviste børnene, og derpå sled sig gennem Slagelse latinskole, siden opnåede at blive både præst og provst. En mand som han kan godt, uden at det falder usmageligt, tillade sig den originale økonomi at anvende sin egen gravsten, den han ret forsynlig har ladet fremstille i god tid, som plade på spisebordet¹¹⁹. Sørkeligere er det at komme til Rær og Vigsø i Ty, selv om de ulykkelige forhold ikke finder bispemanden uforberedt. Det er allerede længe siden, man har refereret ham adskilligt om sognepræstens, hr. Jens Pedersen Poulstrups udskikkelige forhold, både i hans hus og i hans embede. Og så ser det tilmed ikke ud til, at den alvorlige advarsel til bemeldte præst om at forbedre sit meget dissolute levned, hjælper synderligt. Det er allerede en stor skandale (men lignende forefalder dog også i andre præstefamilier), at hans datter lader sig besove, men værre, at hun så som en anden landstrygerske løber af gårde og kommer til Vester Brønderslev, hvor hun gør barsel i dølgsmål og længe ikke vil vedgå, hvem hun eller barnefaderen er. Den stakkels pige fra det uheldige hjem kan man måske finde nogen undskyldning for, derimod ikke for den forargelse, at hr. Jens uden videre tager sin datter hjem til sig og lader hende gå i præstegården, som om intet var passeret, uden at lade hende udstå kirkens disciplin. Det er med god grund, at bispemanden, endda i menighedens påhør, taler ham: skarpelig og hårdelig til formedelst hans liderlige forhold i mange måder —, og truer ham med remotion¹²⁰. For sådan trist opløsning og opgivende ligeglæthed er fremdrift og myndighed, skulde den end være parret med nogen hårdhed og stridbarhed, langt at foretrække. I Ingstrup har provsten hr. Jacob Ottesen ved flid og fremragende dygtighed skabt sig så velordnede, økonomisk gode forhold, at han kan optræde som både kirkens og sognets velgører. På baggrund af sådant bør man vel se bort fra, at han er en hård økonom og en procesivrig mand, og man kan også gå let hen over, at han som værge for sin søster måske har set mere nøje på sin egen end på hendes fordel. Hans almindelig anerkendte dygtighed som læge bidrager betydeligt til hans anseelse¹²¹. Lige så stridig og procesglad er den lille iltre præst i Snedsted, Holger Sørensen Schandorph, en dygtig og flittig mand,

119. O. c. 10.7.98. Jfr. (Peder Kieldsen Paludan) Kallske Saml., 112 fol., p. 113 f.

120. Bircherods dagbog, 15.11.96; 22.6.01; 9.8.03; 10.2.04; 24.6.06.

121. C. Kiltgaard, Vendsysselske Præstefamilier, 1945, p. 209 ff.; Jfr. Kommissionsprotokollen p. 423, aktstykke 87.

som trods sin upåklagelige varetagelse af embedet, sine mange sager for domstolene og sine mange børn dog også får tid til ved friere studier at dygtiggøre sig ikke alene i juraen, som han altså har god brug for, men også i kemien. Den spinkle, uanselige mand er stærk i replikken og bliver som regel den sejrende part i de almindelige små udvexlinger af venlige spydigheder. I hvert fald fik han ret i sit svar til en kone af menigheden, som ved hans indsættelse ytrede: Farlille, I er svare ung og bitte til at være vor præst. – Hun kunde være ubekymret: Jeg skal blive Eder voxen nok. – Selv borgerkonerne i Tisted kan han i givet fald hamle op med og give svar på tiltale, fægtende i luften med begge arme, stokken i højre, muffen på venstre hånd¹²².

I de allerfleste tilfælde kan biskoppen da ikke have nogen vanskelighed ved at danne sig et ret sikkert indtryk af sine præster og forudse, hvilken reaktion han i en given situation må vente sig af dem. Mellem de fleste af dem – også de mindre rosværdige – og ham består der heldigvis et mere eller mindre udpræget tillidsforhold. Men der er også rene originaler i flokken, som det trods al god vilje er umuligt at komme til forståelse med. I Aggersborg sidder den både af sind og udseende højst mærkelige og mistænkelige hr. Palle Madsen. Sit tidligere, fattige kald i Raabjerg måtte han afsige sig, forarmet af sandflugtens ødelæggelse af præstegårdsjorden og fordrevet af de mange stridigheder med formandens enke, hvem han trods givet løfte ikke vilde ægte og i stedet forfulgte med mørke trusler og tunge spådomme. Hertil kom, at han pryglede sine tjenestefolk. Og han rejste af embedet med en beskyldning for både tyveri og mord rettet imod sig. Ikke des mindre blev han få år senere kaldet til Aggersborg, hvor hans mærkværdige, troldske væsen åbenbart har udviklet sig i yderliggående retning, og hvor historierne om ham snart har taget fart i en sådan grad, at han hurtigt er blevet almindelig anset for at være noget af en hexemester, men ganske vist en i det store og hele velgørende sådan, siden hans kunster mest gik ud på at kurere syge, der er blevet udsat for forgørelse. Rygterne er også kommet biskoppen for øre, og provsten, Jørgen Hansen Horne, har fået pålæg om at være opmærksom, om de måske skulde tale sandt, og hr. Palle således være en ulv i fåreklæder. Men hele sagen er altså ikke sådan at komme til klarhed over, og ikke engang efter sit eget besøg ved biskoppen, hvad han skal tro om ham: Med sognepræsten hr. Palle

122. (Peder Kiølsen Paludan) Kallske Saml. 112 fol., p. 147; Treschow, Jubel-Lærere I. 1753, p. 322 f.; Kommissionsprotokollen p. 1249 ff., aktst. 228, jfr. nedenfor, p. 340 f.

Madsen taledede jeg i eenrum efter tjenestens forretning og alvorligen ham foreholdt det spargement¹²³, som går iblandt alle, om den suspecte cur, hvilken han sub specie sanctitatis¹²⁴ med de siuge bruger, etc. Han gjorde nok for de hannem tillagte vildfarelser store excuses; dog gav hans synderlige ord og særdeles hans sælsomme physiognomie mig passende tanker om hannem. Gud må være dommere. – For yderligere sikkerheds skyld har biskoppen året efter både Palle Madsen og hans provst for sig i Aalborg, hvor den førstnævnte bliver underkastet en skarp examination¹²⁵.

De fleste af de stridigheder, der kan opstå mellem præst og menighed, kan biskoppen bilægge pr. korrespondance, men det sker også, at sagen, der som regel er af ringe vigtighed, har grebet sådan om sig, at han må prøve at skifte sol og vind lige, når han på sin visitatsrejse kommer til stedet. Det kan ske, når han efter sædvane spørger den forsamlede menighed, om nogen har noget at besvære sig over med hensyn til præstens lærdom, levned eller andet, at een står frem og på egne og andres vegne fremfører klager og beskyldninger. Men det viser sig som sagt mest at være ubetydelige småting, der har sat lidenskaberne i kog¹²⁶. De alvorligste sager af denne art, som biskoppen får lejlighed til at ordne på stedet, er snart eet eller andet tilfælde af den før omtalte stolestadekiv¹²⁷, snart en trætte om skældsord, som er vexlede mellem præst og bonde, og for hvilke biskoppen idømmer sidstnævnte at gøre præsten offentlig afbigt i kirken førstkommende søndag¹²⁸.

Biskoppen, der selv, så vidt hans tid og embedsforretninger tillader ham det, er en dyrker og ynder af videnskaberne, forsømmer ikke på sine visitatsrejser at tilfredsstille denne interesse, når muligheden frembyder sig. Og nu og da kommer han virkelig ud for behagelige overraskelser i den retning. For hvem skulde have troet, at borgmesteren i Sæby, Christen Rhuus, besad et raritetskammer så righoldigt på både naturens og kunstens områder, som man næppe skulde vente at finde nord for Limfjorden?¹²⁹ Eller at ikke så helt få af præsterne går langt videre i deres videnskabelige sysler, end embedet egentlig kræver? Læge-

123. rygte.

124. D. v. s.: under skin af hellighed.

125. C. Kiltgaard, *Vendsysselske Præstefamilier*, 1945, p. 29 ff.; (Peder Kiølsen Paludan) *Kallske Saml.* 112 fol., p. 91–93; *Bircherods dagbog*, 18.7.95; 23.6.96; 25.6.96.

126. *Bircherods dagbog*, 30.7.95; 13.8.95.

127. Jfr. p. 81.

128. *Bircherods dagbog*, 21.6.97.

129. O. c. 8.7.94.

gerningen kan man nok forstå, at een og anden af dem dyrker, for den kan der blive god brug for i det daglige samkvem med menigheden, og den kan også godt betyde et tilskud til den temmelig knappe lønning. Men provsten i Sønderholm, hr. Poul Sørensen Kjærulf, har vel næppe tjent store penge på sine interesser, hverken på de »matematiske instrumenter« eller på de små traktater, han har sammenskrevet til from brug for ungdommen¹³⁰. Særlig fornøjelige bliver besøgene hos hr. Frands Mikkelsen Vogelius til Aasted, der er vel kendt for sine historiske kundskaber, stor bogsamler og ligesom biskoppen selv ven med den lærde bonde Peder Dyrskjøt¹³¹. Og de biblioteker, som præsterne Niels Steenstrup i Øsløs og Anders Jensen i Bredkær har samlet sig, kan også nok glæde en kender som Jens Bircherod¹³². Selv får han kun liden tid til stille studier, men han sørger for ikke at gå i stå, og hans interesser er lige så spredte og levende som i de unge dage. På sin rejse i Ty og på Mors benytter han lejligheden til at indsamle en del rare naturalier til sin broder, Odense-rektoren Thomas Broder Bircherods store raritets-samling¹³³. Og i Bjergby ved Hjørring noterer han sig omhyggeligt sagnet om en tidligere kollegas triste skæbne: I aftenstunden gik jeg omkring med sognepræsten hr. Niels Gram og beså nogle antikviteter ved samme Bjergby kirke, særdeles en oval sten, liggendes ved kirkegårdsmuren, under hvilken een af de katolske bisper siges at være begravet, som skal have våren spedalsk, og derfor i sine sidste år afsondret sig fra folk, og selv begært på benævnte sted at jordes¹³⁴. Et par dage efter giver et besøg på Børglum kloster, Vendsysselbispens ældgamle sæde, ham ligeledes anledning til dyb eftertanke over skæbnens omskiftelighed¹³⁵.

Visitatsrejsernes forretninger afbrydes også nu og da af mere muntre oplevelser. Når bispen alligevel er på egnen, er det kun naturligt, at han benytter lejligheden til at aflægge besøg hos en og anden god ven eller fornem bekendt. Kommandør-kaptajn Otto Ahrenfeldt til Knivholt er en meget venlig og omhyggelig vært efter visitatsen i Fladstrand kirke, hvor han har vist biskoppen den høflighed at indfinde sig¹³⁶. Fra Hjør-

130. O. c. 8.7.95.

131. O. c. 10.7.94; 14.7.98; C. Klitgaard, Vendsyssliske Præstefamilier, 1945, p. 21 ff.; Carl S. Petersen og Vilh. Andemsen, Dansk Litteraturhistorie I, 1929, p. 752.

132. Bircherods dagbog, 19.7.95; 7.7.98.

133. O. c. 10.8.95.

134. O. c. 14.7.94.

135. O. c. 19.7.94.

136. O. c. 9.7.94.

ring kan biskoppen og hans kæreste om eftermiddagen nå at aflægge et par timers visit hos assessor Arnold Dyssel på Sejlstrupgaard¹³⁷. Og landsdommer Helverskov på Irup er glad ved at have ægteparret som gæster et par dage, og Irup ligger sådan, at Bircherod derfra let kan visitere både i Hørдум og i Harring¹³⁸. Andet fører selve embedet naturligt med sig, bispinden må stå fadder til hr. Villum Schmidts lille datter i Harring og siden med sin mand deltage i det noget langvarige barselgilde i præstegården i Rosholm¹³⁹.

En vigtig opgave er overhøringen af ungdommen i dens kristendoms kundskab, bibragt de unge mennesker af degn og præst. I de fleste tilfælde kan biskoppen være nogenlunde tilfreds og rejse videre med en rolig samvittighed, selvom han måske ikke har gjort ligefrem lysende erfaringer på stedet. I visse sogne er tilstanden værre, og det kan hændes, at biskoppen må tage bladet fra munden og sige sin mening lige ud. Der er grund til misfornøjelse med menigheden i Saltum¹⁴⁰, ligesom overhøringen af ungdommen i Skjoldborg ved Tisted og Oxholm på Øland kun giver ham slet fornøjelse¹⁴¹. Rent galt er det i det noget afsides Furreby, nord for Løkken, og bispen er med rette såre utilfreds med både præst og menighed, idet han her hos de unge finder en uforvarlig ruditet i deres kristendoms kundskab og hos almuen i almindelighed en barbarisk uskikkelighed, hvilket han da heller ikke efter gudstjenesten glemmer at give såvel præsten som hans grove tilhørere tilkende¹⁴².

Det er langt behageligere at komme til Hunstrup i Ty, for ingensteds har han som i denne menighed funden de unge i almindelighed så vel funderede i trosartiklerne og alt, hvad man kan udspørge dem om, hvilket allermest må tilskrives degnens gode konduite og berømmelige flid¹⁴³. Også i Svenstrup kirke er ungdommens standpunkt ulasteligt¹⁴⁴, ligesom i Østerild længere vestpå de fleste iblandt menighedens børn og tyende et par dage senere fornøjer ham vel nok med deres catechetiske viden¹⁴⁵. Selv i den lille kirke i Kallerup har han den glæde, at

137. O. c. 18.7.94.

138. O. c. 3.-5.8.95.

139. O. c. 5.8.95.

140. O. c. 20.7.94.

141. O. c. 25.7.95; 6.6.97.

142. O. c. 24.7.98.

143. O. c. 21.7.95.

144. O. c. 6.6.97.

145. O. c. 9.6.97.

nogle af børnene ved at gøre ham temmelig rede for artiklerne i den augsburgske konfession¹⁴⁶. Og naturligvis sørger en så myndig mand som hr. Peder Roaldsen, præsten til Vester Vandet ved Tisted, for at kalde sognets unge fuldtalligt sammen, når bispen kommer på visitats: Den største mængde af unge folk, som sig nogen steds haver fremstillet for mig, fandtes i denne kirke; og kunde jeg endogså af deres behagelige profect¹⁴⁷ befinde, hvad en religiøs, retsindig og nidkær sjælesørgers omhyggelighed her udi kan effectuere. – Men Peder Roaldsen er nu i det hele taget sacri ordinis decus et exemplum, præstestandens pryde og forbillede¹⁴⁸.

De små latinskoler i de nørrejske byer, som biskoppen også skal føre tilsyn med, er så som så, til tider rent usle, og det falder naturligvis mest på rektorens kappe. I Sæby latinske skole examinerer Bircherod børnene, finder deres profect ganske slet, og lader derfor skolemesteren Jens Axelsen Bjørn sin alvorlige mening forstå, at dersom han ikke herefter erfarer større frugt af hans undervisning og flittighed, vil bispen finde råd dertil¹⁴⁹, en ikke tom trusel, siden den allerede et par måneder efter følges af rektorens suspension og kort derpå følgende afskedigelse¹⁵⁰. Også i Skagen må Bircherod beklage sig over latinskolen, han finder alting der: efter denne steds ringe lejlighed, udi ganske slet konstitution¹⁵¹. – De slette tilstande i Hjørring er i nogen grad undskydelige, skolen er brændt, rektoren er ny i embedet og Hjørringboerne selv er, som allerede Bircherods formand Henrik Bornemann har iagttaget, et barbarisk, grovt folk, der hverken kender eller estimerer litteras¹⁵².

Og på sin rejse i 1695 kommer Jens Bircherod også til Tisted og visiterer kirke og skole, et omhyggeligt, to dages besøg: D. 23. julii tog jeg om morgenen ganske tidlig fra Nors til Tisted, hvor jeg mig strax hen i den latinske skole sammesteds forføjede og i sognepræstens mag. Ole Bjørns samt scholæ rectoris Nicolai Ebbonis¹⁵³ og hørernes præsens examinerede disciplerne in stilo et artibus¹⁵⁴ og fandt temmelig god for-

146. O. c. 12.6.97.

147. fremskridt, fremgang.

148. O. c. 22.6.97; 24.6.06.

149. O. c. 7.7.94.

150. O. c. 27.9.94; 18.10.94.

151. O. c. 12.7.94.

152. O. c. 16.7.94. Jfr. Mofbechs udgave af Bircherods dagbog p. 294 m. note.

153. Bircherods forkortelse af navnet skal formodentlig udlæses således.

154. D. v. s.: i stil og kundskaber.

nøjelse i deres profect. – D. 24. julii om formiddagen overhørte jeg ungdommen i Tisted kirke. Deres profect vår ikkun så passelig. Iblandt to danske skolemestere der i byen, som hver for sig fremførte sine børn til samme examen, vår nogen tvist og uenighed, såsom de beklagede sig, at den ene drog disciplerne fra den anden, etc. Jeg bad dennem certere¹⁵⁵ med hinanden i flittighed og ungdommens forsvarligere undervisning, og hvilken herefter bedst vilde udvise sin informations frugt, den lovede jeg og at ville udi sin påstående fornemmeligen favorisere¹⁵⁶. –

Præstens forhold er der intet at udsætte på, og biskoppen har da heller aldrig hørt andet om ham, end hvad skikkeligt og sømmeligt er. Og da han efter selve visitatsens afslutning efter sædvane har spurgt, om nogen havde noget at besvære sig over med hensyn til Ole Bjørns lærdom eller levned, var der, i hvert fald ikke i biskoppens påhør, nogen i menigheden, som beskyldte ham for noget utilbørligt¹⁵⁷.

155. kappes.

156. Bircherods dagbog, 23.–24.7.95.

157. Kommissionsprotokollen p. 400 f., aktstykke 82.

Anne Christensdatter af Skinnerup og Anne Vert af Torsted

Har nogle været så vantro, at de ikke har villet fæste lid til de beretninger om Maren Spillemands ekstraordinære sygdom, som i stedse stigende tal og med stedse mærkeligere indhold løb byen og egnen over, må dog de fleste af dem, efterhånden som de hører troværdige og forstandige mænds erklæringer eller måske selv får syn for sagn, skifte mening og betænke sig, inden de dømmer hende til en almindelig dagtyv og doven lediggænger. At hendes sygdom, som nu, i 1696, har varet i 13–14 år¹, har denne mærkeligt springende form, pludselige pinefulde anfald af krampe i kroppen og fortvivlet rasen i sjælen, afbrudt af rolige perioder, som om intet skadede hende, tyder uhyggeligt på, at her ikke er tale om nogen sædvanlig, normal svaghed, men at det er den onde fjende selv, der anfægter hende, vist ind i hende ved slette menneskers ugudelige kunster. Thi at Djævelen selv eller nogen af hans sorte hær, ja undertiden mange tilsammen, kan tage sig bolig i et stakkels menneske, plage dets legeme og sjæl, gøre fagter med dets lemmer og tale med dets tunge, det er en sag, som vel er helt uforståelig, men ikke desmindre utvivlsom, i klar overensstemmelse med Biblen og den kristne lære og forøvrigt mange gange, lige fra de ældste tider, bevidnet af Djævelen selv gennem de besattes munde.

Naturligvis har man intet ladet uforsøgt for at hjælpe Maren Spillemands, da man først følte sig nogenlunde sikker på, at hendes sygdom skyldtes en sådan besættelse eller anden djævelskab. Allerede inden mistanken nåede at samle sig så sikkert om en enkelt person, at alle andre muligheder turde udelukkes, har man forsøgt sig frem: Da kom sal. hr. magister Anders Hebo til hende tillige med hendes præst hr. Hans Spjelderup og brugte adskillig examen i huset. Iblandt andet spurgte jeg², at de antastede hendes broder, som da var en liden dreng, og udstrøgt hannem med ris, i mening han ved banden og anden for-

1. Kommissionsprotokollen p. 977, aktstykke 168.

2. Erik Nielsen af Skinnerup.

maledidelse skulde have given årsag til den ondes nærværelse hos hans søster³ —.

Selv har hun heller ikke undladt at tage skyldigt hensyn til sin sygdom, men har søgt råd, hvor sådant kunde være at finde, både hos den mærkelige hr. Palle Madsen i Aggersborg og hos præsten i Sennels, hr. Søren Madsen Høberg, der i januar 1694 ikke lægger skjul på, at han har forsøgt at mane Djævelen ud af hende⁴.

Særlig udviklede kunster har hr. Palle åbenbart ikke brugt for at kurere Maren Spillemands, for efter hendes eget udsagn har hans virksomhed i dette tilfælde indskrænket sig til, som det sædvanlig forsørgtes ved sådanne lejligheder, at gøre bøn og påkaldelse på prædikestolen. Denne fuldt lovlige forholdsregel har da for så vidt også vist sig virksom, som hun har været rask i ret lang tid derefter, fra en måned efter påske og lige til jul (1693)⁵. Senere hen, da hele sagen kommer for et forum, der bruger en anden målestok og vurdering end det lokale by- og herredsting, og som ikke er utilbøjeligt til at stemple alt for godtroende interesserede som i visse måder medskyldige i den ulykkelige vending, sagen har taget, er Palle Madsen ikke meget ivrig efter at prale med, at han har haft Maren Spillemands mellem sine patienter. Tvært imod giver han hende et skudsmål, der ikke tjener til hendes fordel, og nægter rent ud at have haft med hende at bestille. (Men Gud må være dommer, som biskop Bircherod før har bemærket med henblik på denne ejendommelige mand⁶): Er Maren Spillemands . . . anno 1693, fjorten dage efter påske, kommen fra Thy til Aggersborre sogn, hvor hun haver opholdet sig på 3 ugers tid, da hun imidlertid kom også undertiden til mit hus. Blev så bortsted til en mand ved navn Knud Pedersen i Aggersborrig Torup, hvilken tjeneste hun efter fire dages blivende igen forlod. Haver siden ikke været udi Aggersborre sogn på det femte år. Skal og aldrig befindes, at hun har været i mit hus med min videnskab en nat over, langt mindre at jeg skulde antaget hende som en besat eller styrket hende udi de tanker, som hun dog siden usandfærdelig mig haver tillagt og ibragt mig fattige mand største fortræd⁷ —.

3. Kommissionsprotokollen p. 982, aktstykke 168; jfr. p. 242 (rygtet gik, at de to præster: efter begæring droge op til Skinnerup hver med et ris og slog Maren Spillemands broder, fordi han skulde have ønsket ondt i hende og bandet hende —).

4. Niels Benzons votum 27.12.97, bl. 108 (Jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 294).

5. Kommissionsprotokollen p. 493, aktstykke 98.

6. Jfr. p. 97 f.

7. Kommissionsprotokollen p. 209 f., aktstykke 45.

Fornuftige folk måtte vel nære nogen betænkelighed ved at godtage Maren Spillemands påstand om at være besat, når blandt denne besættelses tegn var rene latterligheder, som f. ex. at hun: vilde ikke æde grov brød, thi hun sagde, Satan havde forbudt hende det, men små brød måtte hun nok æde⁸ —. I hvert fald er det både det sikreste og behageligste, når man for sin part kan påstå med god samvittighed, at man ikke på nogen måde føler sig blameret ved de foranstaltninger, som man har truffet med hensyn til hende. Blandt dem, der således sørger for at kunne melde hus forbi, er den lige nævnte præst i Sennels, hr. Søren, der i 1697 vil indtage det kloge standpunkt, at sagen kun i ringe grad vedkommer ham. Det er rigtigt nok: at for tre år siden kom en kvinde navnlig Maren Spillemand til Sennels kirke, efter at hun havde været udi alle kirkerne i herredet, hvor af prædikestolene, lige såvel i bemeldte Sennels kirke, blev bedet om hjælp til Gud i Himmelen for hende —. Men i hvert fald ikke i Sennels med den klare forudsætning, at hun absolut var en besat, men kun at hun syntes så. Tilmed blev foranstaltningen strax ændret, så snart han og andre kom i tvivl om sagen, og nu blev hun i stedet for fra samme prædikestol formanet til sandheds bekendelse. Sin biskop har han af gode grunde ikke kunnet holde underrettet om denne ringe sag, thi det var just i de dage, da biskop Bornemann var rejst til København og biskop Bircherod endnu ikke var ankommet. Tilmed: var bemeldte Maren Spillemand ikke et lem i min menighed, men alene een, som løb omkring fra eet sted til andet, og anden dagen efter hun havde været her i kirken, begav sig til hendes egen præst og sjælesørgere, som jo var den, der burde at give hans højærværdighed det til kende⁹ —.

Men i hvert fald kan Maren Spillemands altså selv fortælle vidt og bredt, hvordan hun har søgt nu een, nu en anden præst for at få hjælp, hvordan Anders Hebos og kapellanen Hans Spjelderups lige før omtalte experiment kun frugtede lidet, hvordan hun på sin lidelses vej er kommet både til hr. Palle i Aggersborg og til hr. Søren i Sennels, indtil hun endelig langt om længe er blevet taget i kur af magister Ole Bjørn, den fromme og nidkære præst i Tisted¹⁰.

Og rent bortset fra, hvem der måske er den skyldige, er det et faktum, at Maren Spillemands besættelse i begyndelsen af 1696 var et landery¹¹,

8. Schandorphs relation. Rostgaard nr. 2, 4°, p. 273.

9. Kommissionsprotokollen p. 236-39, aktstykket 50.

10. Jfr. p. 286 f.

11. M. Gjæes votum 12.1.98. bl. 201 (jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 473).

og at Ole Bjørn ved samme tid, i januar: deklarerede hende at være legemlig af Djævelen besat og derpå brugte til hende den åndelig kur med bønner og salmer som for en besat, tiltalte hendes formente djævel og greb hende an med alle de middel, som udi slige tilfælde hos legemlige besætte bruges¹² –.

Såre mistænkeligt er det, at Anne Christensdatter i Skinnerup, enke efter Lille Thomas, ved så påfaldende god og sikker besked med Maren Spillemands sygdom. Så mistænkeligt, at år og dag for hendes tidligste udtalelse herom har brændt sig fast i hukommelsen og mindes endnu tolv-tretten år senere: Det første han¹³ nogen tid fik nogen kundskab om, at det var så ilde med hans fattig datter, at hendes plage var af den onde ånd til besættelse, da sagde bemeldte Anne Christensdatter det til hannem, hvorover han højlig forskrækkedest, og det var den 30. januarii 1684¹⁴ –. Sådant kan meget let blive farligt for hende.

Det er også uheldigt for Anne Christensdatter, at hun med sine forblommede udtalelser og sin påfaldende interesse for Marens ve og vel selv holder liv i de rygter, som stadig tættere samler sig om hende. For endnu i 1693 har både Anne Christen Murmesters og Sidsel Blæsberg, begge fra Nors, hørt Anne Christensdatter åbent udtale, at Maren Spillemands rejser til hr. Palle ikke vilde hjælpe hende. Når Anne Christensdatter selv er så åbenmundet, er det ikke sært, at snart sagt alle i Nors er fuldt og fast forvisset om, at det er hende, som er skyld i Marens skade¹⁵.

Eet er det nu, at Anne Christensdatter måske selv lader skinne igennem, at hun kan mere end sit Fader vor, et andet, hvis andre bringer både det og deres direkte mistanke til hende for skadevoldende trolddom videre. Christen Christensen Spillemand har altid haft hende mistænkt for at have forvoldt hans datter Marens sygdom. Og han har heller ikke lagt skjul på denne mistanke: Og af den samme årsag overfaldt hendes sønner¹⁶, Peder og Christen Thomassønner, hannem udi Thomas Graversens hus i Tisted med hug og slag anno 1693 Sankte Hans dags markeds dag¹⁷ –. Blodig og forslået har han måttet søge Peder Sattelmeyer, hvem han traf over en pot øl med Erik Nielsen af Skinnerup og Thomas

12. Kommissionsprotokollen p. 865, aktskykke 167.

13. Christen Christensen Spillemand.

14. Kommissionsprotokollen p. 977, aktskykke 168.

15. O. c. p. 1023, aktskykke 170.

16. Eller: mand og søn, se nedenfor.

17. Ms.: Sie Hans dags Marchinds dag.

Mortensen Farver: og begærede, mester Peiter vilde forbinde hannem. Hvortil han svarede ja, men han vilde først lade hannem besigtige, hvor han begærede, at jeg¹⁸ og Thomas Mortensen hans skade vilde efterse, som og skete, og fandt en hulslaget sår oven i hans hoved; hår, ansigt og klæder var noget blodig. Og for samme skade skyldte han nu sal. Thomas Christensen i Skinnerup og hans søn Christen Thomasen den huggere¹⁹ og sagde, at de gjorde hannem det og sagde hannem det til med ord, at det skulde være for den berygtelse, Thomas Christensens hustru Anne Christensdatter var kommen i for Maren Spillemand, hans datters svaghed²⁰ —.

Måske er Christen Spillemand blevet varsommere med sin mund her-efter. Men hans mistanke er næppe blevet mindre. For pryglene kan ikke tilsløre det faktum, at Djævelen selv gennem Marens mund åbenlyst har bekendt, at Anne Christensdatter er den, som har forvoldt hendes skade.

Når alt kommer til alt, har hexen et ret vidt spillerum i den snævre kreds, hun tilhører, for det er jo ikke sådan, at man strax trækker sig tilbage fra hende eller endog henvender sig til præst og øvrighed, fordi man får nogen mistanke eller vished om hendes kunster. Der skal mere til, før man tager det afgørende skridt at bryde med sin nabo og næste. I hvert fald prøver man først at snakke sig til rette uden fremmed indblanding. Det kan veninderne Mette Knudsdatter og Anne Ertmandsdatter bevidne, for de har i den førstnævntes hus i Tisted haft den lykke at overvære et højst interessant møde og at deltage i en såre oplysende samtale mellem Maren Spillemands, da hun kom på visit efter gennemgået kur hos hr. Søren i Sennels, og den netop tilstedeværende Anne Christensdatter, den selv samme, som den onde af Maren Spillemands mund havde påråbt som en hex og ophavet til hendes svaghed: Da sagde samme Anne Christensdatter og Maren Spillemand god dag til hver andre . . . , og da blandt andet, som dennem mellem faldt, spurgte Anne Christensdatter hende ad og sagde: Maren Christensdatter, hvorfor har du nu så skammeligen råbt på mig? Da sagde Maren Spillemand, at hun havde intet råbt på hende. Sagde Anne Christensdatter: Da Gud straf den, som har løjen mig på! Da sagde jeg, Mette Knudsdatter: Anne Christensdatter, hvem bander I? I skal vide, at det er Fanden, I bander,

18. Erik Nielsen.

19. Betegnelsen bruges om forskellige håndværkere: tømrer, hjulmand, stenbugger.

20. Kommissionsprotokollen p. 978; p. 982 f., aktstykke 168.

thi det er ham, som har råbt på Eder. Da sagde Anne Christensdatter til Maren Spillemand: Maren lille, vil I da forlade mig, hvad jeg haver gjort Eder imod? Da svarede Maren Spillemand: Vil Gud forlade Eder, jeg vil gerne forlade Eder. Da sagde Anne Christensdatter: Da giv du mig din hånd derpå, så bliver du kvit og får det intet mere. Da sagde Maren Spillemand: Det skal jeg tro Gud for, at han skal bevare mig. Da sagde Anne Christensdatter atter igen: Du får det intet mere. Da sagde Maren Spillemand videre: Hvad var det for en snak, I sagde til min fader? Da sagde Anne Christensdatter: Hvad var det for en snak? Svarede Maren Spillemand: Det var den tid, han vilde gå hen i sit arbejde, og han da var hos Eder og begærede, at I vilde udi hans fraværelse forstrække hans hustru noget til føden, som han ved sin hjemkomst vilde betale, hvilket I og lovede hannem. Og da han tog afsked og gav hånd og befalede Eder i Guds vold, svarede I hannem: Dersom vi findes ikke før igen, da gid vi findes i Helvedes pine! Hvor da min fader svarede Eder: Gud bevare mig derfra, det har jeg intet fortjent; har I fortjent det, det ved I selv. Og sagde Maren Spillemand til hende: Dersom jeg bliver ydermere at skade, da skylder jeg Eder offentligen derfor ved Eders navn. Og gik da Anne Christensdatter ad døren, og hun var næppe kommen ud, før Maren Spillemand fik ondt i hendes skinneben i den højre ben -. For resten har Anne Christensdatter nogen grund til vrede, for: imidlertid Maren Spillemand og Anne Christensdatter af Skinnerup havde den omvunden tale mellem hverandre, da tilspurgte Mette Knudsdatter Maren Spillemand, om hun kunde vide, hvorfor hun var bleven hende så gram, at hun således havde vist ondt i hende. Da sagde Maren Spillemand, det var for intet andet, end hun ikke vilde gå og sælge Anne Christensdatters tyvkoste²¹. Og det skete og i Anne Christensdatters påhør²² -.

Med stor vægt hviler Maren Spillemands mistanke på Anne Christensdatter for at have forvoldt hendes triste sygdom, navnlig på grund af den besynderlige oplevelse, som hun mange år senere i et lyst øjeblik kan berette om for to dannemænd: Jens Knudsen af Tisted og Esge-Jensen ibidem, som af øvrigheden var befalet at høre den anfægtede og plagede Maren Christensdatter Spillemand hendes ord og beskyldning imod bemeldte Anne Christensdatter af Skinnerup; som skete i går, den 2. martii [1696], da Gud havde forlenet bemeldte Maren Spillemand.

21. Ms.: tiufkaaste.

22. O. c. p. 1019-22, aktst. 170.

den tålmodighed og frihed for anfægtelse og plage af den onde fjende, og da ved fuldkommen fornuft og forstand gjorde efterfølgende bekendelse for os og beskylding imod Anne Christensdatter, som hun begærede, vi igen på hendes vegne på tinget vilde afhjemle, såsom hun selv ej var i den tilstand, at hun didhen kunde komme. Og var hendes ord således som følger: At for ti år siden til nu førstkommende Sankte Hans nat, da hun, Maren Christensdatter, og hendes søster, Karen Christensdatter, kom om natten fra vækkeild²³, som stod på stenbroen sønden for Erik Nielsens i Skinnerup, og der de vilde gå hjem og kom sønden Lille Thomases Vestenkær²⁴ i Skinnerup, kom tvende kvinder mod dem, som kom høkkende på deres hæle i vejsporen og havde lige som et skørt hver om sin hals. Hvorover Karen Christensdatter blev forskrækket, men Maren Christensdatter bad god aften tvende gange til dennem, men de ikke vilde svare. Så sagde hun atter igen: Svarer i Guds navn! Da svarede den ene af fornævnte tvende kvinder, som var Anne Christensdatter Lille Thomases kone i Skinnerup: Ja, Maren, ti stille! Hvortil Maren Christensdatter svarede: Vil I gøre os ræd? Hvi kommer I udi sådan skikkelse? Hvortil Anne Christensdatter svarede: Går I hjem til Eders seng! Men den anden kvinde, som fulgtest med, svarede dennem intet²⁵ —.

Og hvem tør vel tro, at Anne Christensdatter er skyldfri, når Djævelen selv af Maren Spillemands mund beklager at måtte tjene hende mod sin vilje, sådan som den vidnefaste attest om hendes tilstand i høsten 1696 erklærer: Det første vi fornåm Maren Spillemands elendighed, da gik hun over gulvet natterne igennem, nogen tid med største pine og smerte og moxen mange melankoliske tanker og sagde, at hun brændte op inden i, og Helvedes angst var over sig. Og begærte hun, at vi skulde siunge og læse Guds ord, og befandt sig nogen forlindring ved dets kraft. Men strax derefter begyndte hun i elendige måder at regere og forværredes dag efter dag med usædvanlig skrålen og vrålen og regerede så stærk, at mange mennesker ikke kunde holde hende i sengen, hvilket er vel mange Guds børn vitterligt. Og var der nogle Guds børn, som talte til

23. Ms.: veche Ild. — Vågellid. St. Hans blus. I trykkejlslisten til Beretning. 1699, rettes tekstens Vekild til Vette-Ild, og der tilføjes: Er et slags Baal som gemeene Mand udi Jydland og andre Stæder optænder paa Marken her og der. St. Hans Aften, indbildende dennem, at naar de det gjør, kand de ikke blive forgiort (som de siger) det gandske Aar. — Vættellid bruges som betegnelse for forskellige lysfænomener. St. Elms ild, overnaturlig Ild over nedgravede skatte o. s. v.

24. Ms.: vesten kier.

25. Kommissionsprotokollen p. 975 f., aktstykke 168.

Maren Spillemands, imidlertid hun regerede, men da blev der talt af hendes mund, og sagde: Maren er dum og døv! Jeg er hendes lemmer mægtig og regerer dem! Og blev der talt af hendes mund, når der blev holdt bøn og sang: Nu vilde jeg heller være udi Helvede end her, men jeg skal dog være her, fordi jeg er manet herind af min mollej²⁶ Anne Christensdatter, Lille Thomases kone i Skinnerup²⁷ —.

Så almindelig udråbt er Anne Christensdatter tilsidst, så enige er alle om at stå hende imod, at selv hendes egen præst, den forskræmte drukkenbolt, hæderlige og vellærde mand hr. Hans Spjelderup, endelig også, i marts 1696, lader sig drive frem med de andre og aflægger sit rystende vidnesbyrd om den rædsel, som i lang tid har tyranniseret ham: Da vidner jeg ved Gud og hans hellige ord, at hun udi lang tid haver været for trolddom berygtet, i lige måde sær forargelse givet i menigheden, idet hun ved Herrens hellige altere det annammede brød og vin haver udi sit tørklæde forvaret, hvilket for mig nogle gange er passeret, men jeg ikke fuldkommelingen turde fæste mig derved heller tiltale hende for alteret, indtil hun nu sidste gang gik til Guds bord, da jeg nøjere gav agt på hende og så, at hun udkaste det udi sit tørklæde, men jeg desværre, formedelst min skrøbelighed, ikke kunde eller turde antaste hende derfor heller under tjenestens forrettelse stride med hende derom, men måtte i mit hjerte med vemodighed sukke til Gud, at han så stor ugudelighed vilde åbenbare og straffe —. At Hans Spjelderup endelig har vovet dette afgørende skridt, er det bedste bevis, ikke på at Anne Christensdatter var almindelig erkendt som hex, men på, at man nu anså hende for overbevist og i hvert fald delvis uskadelliggjort. For hidtil har den gode mand vel skullet vogte sig og har kun nu og da vovet at beklage sig for venner. For eksempel kan hæderlig studiosus Poul Rytter bevidne: at på nytårsdag sidst, da hr. Hans Spjelderup kom hjem fra tjenestens forrettelse udi Skinnerup kirke, beklagede han sig over at være meget angergiven, fordi at han havde betjent Anne Christensdatter med Christi legem og blod. Sagde sig derhos at være ilde ankommen med hende, fordi at dersom han nedviste hende, befrygtede han sig for fortræd. Og at han antog hende, var ham en anstød udi hans samvittighed²⁸ —. Her står jo tydeligt at læse mellem linjerne, at præsten frygt-somt og samvittighedsløst har tolereret hexens ugudelige omgang med alterens sacramento, brødet og vinen, Frelserens legeme og blod, op-

26. morlille.

27. Kommissionsprotokollen p. 587, aktstykket 111.

28. O. c. p. 979-81, aktst. 168.

bevaret til senere ugudelig brug, en sag af dødsens alvor, som han visse-
lig ved første blotte mistanke burde have indberettet til sin øvrighed.
Thi kunster af denne art kan ikke behandles for seriøst og bør standses,
så hurtigt ske kan, for ikke at gribe om sig og blive almindelige. Det er
ikke ret længe siden biskop Bircherod måtte notere i sin journal: Fik
jeg brev fra provsten i Kær herred, hr. Hans Rosenberg, og præsten i
Aaby²⁹, hvor udi mig tilkende gaves, at en kvinde i Aaby sogn havde
de 2 sidste gange, da hun gik til Guds bord, udspruddet den velsignede
vin, så snart hun fik den i munden. Hvorfor de begærede min betænk-
ning og vilje at vide, hvorledes de sig udi denne casu med hende skulde
forholde. Adjecerant relationi, eam esse artis magicæ suspectam³⁰ —. Og
bispren er måske ved samme lejlighed blevet mindet om sit otte år ældre
notat om et lignende alvorligt tilfælde: Blev tvende soldater i Køben-
havn halshugne, fordi de havde taget hostiam ud af deres mund i sacra-
mentet og siden ved skændig misbrug profaneret det³¹ —.

Og kan de gode mænd af Skinnerup måske ikke med ren samvittighed
beskyldte Anne Christensdatter for noget ondt med hensyn til dem selv
og deres eget hus, så må de dog alle ærligt vidne, at hun, siden Maren
Spillemands kom hjem fra Aggersborg, har været berygtet som den, der
havde forårsaget hendes onde. Og helt løs snak kan det vel ikke være,
når: trofaste folk både af Løgstør og Hanherred havde sagt, . . . at den
onde ånd udi Aggersborg kirke, udi præstens og menighedens forsamling,
ved bøn og besværelse rundt haver udsagt, han havde en moder i Skinne-
rup, hedde Anne Christensdatter, og hendes mand hedde Thomas Chris-
tensen³² —.

Anne Christensdatter er ond og skadevoldende, og hexeri i berigelses-
hensigt er åbenbart ikke hendes egentlige fag. Det væsentlige, der frem-
kommer i den retning, er en meget beskeden tilståelse af Fanden, som
gennem det besatte barns, Kirsten Langgaards mund indrømmer: at
Anne Christensdatter af Skinnerup gik om kilden³³ på Sankt Hans nat
og tog så vand og stene og kaste i hendes kærne, og så fik hun så
meget smør, så meget smør³⁴ —. Og så naturligvis en del gammel snak.
Den dør sjælden helt, den kan tages frem og oplives ved passende lej-
lighed. For tyve år siden kom Djævelen til Anne Christensdatter på

29. Jens Nielsen Winther.

30. Bircherods dagbog 6.8.94. Adjecerant etc.: De havde føjet til beretningen, at hun var mis-
tænkt for trolddom. —

31. O. c. 15.3.87.

32. Kommissionsprotokollen p. 981 f., aktstykket 168.

33. D. v. s.: brønden. — Ms.: kielden.

34. O. c. p. 1034, aktst. 175.

engen mellem Skinnerup og Tisted, og hun gav sig i hans tjeneste med sjæl og liv og tanker, lønnet med hans løfte om 2000 rigsdaler³⁵. Men efter hendes tilsyneladende økonomiske omstændigheder at dømme ser det for resten ikke ud til, at Fanden i dette tilfælde har været synderlig ordholdende.

Til naboernes gamle snak og rodfæstede mistanke, til den fordrukne præsts rystende beskyldninger, til Maren Spillemands noget betvivlede, men så hyppigt og så ihærdigt aflagte vidnesbyrd kommer, som et tillæg der indebærer den højeste fare for Anne Christensdatter, de beskyldninger som fra februar 1696 rettes mod hende ved et barn. Dem er der jo i hvert fald ingen fornuftig grund til at forklare som resultat af snedige hævnplaner eller overlagt ondskab. Ole Langgaards datter Kirsten fødtes den 10. august 1687³⁶. Hun har altid været et mærkeligt og svageligt barn, selvom hendes sygdomsanfald vel ikke, sådan som nogle vil mene³⁷, har kunnet spores lige fra hendes fødsel.

Om hendes svaghed, dens art og ophav, ja, om andet mere, kan skolemester Peder Christensen Fjerritslev vidne, både efter de erfaringer, han har gjort i sit eget hus, og efter hvad han har set hos latinskolehøreren Jacob Pedersen: at Olle Pedersen Langgaards lille datter, et lidet pigebarn ungefær på ni års alder, haver gået i skole til hannem en 3 års tid og haft et meget godt nemme. Men mod det sidste år, hun gik i skole, som var anno 95, haver han tid efter anden bemærket nogle sære miner og fagter hos hende, hvorover han sig undertiden noget forundrede, kunde dog ej andet tænke, end det var enten en sær barnagtighed eller anden naturlig svaghed. Men som hun på det sidste blev så svag, at hun endeligen nødtest at kvittere skolen, haver hun nogen stund ligget ved sengen hjemme, og stedse efter egen bekendelse befunden stor smerte i hendes ene fod og lår. Og som hun kom sig noget igen, er hun af hendes fader beskikket til tugt og lære hos hæderlig og vel-lærde Jacob Pedersen, collega scholæ, og hans hustru udi Tisted, da det strax derefter er blevet rygtbar, at hun, Gud bedre det, af Djævelen legemlig er besåt. Og haver jeg efter den tid med mange andre Guds børn ofte været til stede i bemeldte Jacob Pedersens hus såvel som udi Tisted kirke, når dette onde samme liden pige er påkommen, og med stor forskrækkelse, vemodighed og grædende tåre det anset, hvorledes

35. O. c. p. 988; p. 994, aktst. 168.

36. O. c. p. 865, aktst. 167.

37. Niels Benzons votum, bl. 116 (Jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 294).

den onde ånd haver forventt barnets ansigt med forfærdelige og Guds forbarmelige siun og fagter, og mesten altid med en sær forventt røst liudelig talt igennem barnets mund mange underlige og gruelige ord, som jeg ikke nær kan erindre, og for vidtløftig er at opregne. Iblandt andet har han sagt, at Anne Christensdatter, Lille Thomases kone i Skinnerup, var hans moder, og hun havde sagt ham tjeneste til for 20 år siden på engen imellem Tisted og Skinnerup. Og han havde såt et tegn på hendes ene side eller skulder. Desligeste, at han havde skaffet hende mange penge, tid efter anden, hvilke han havde stålet fra en købmand i København ved navn Jens Nielsen norden for Slottet, og hun havde skrevet sig til hannem med legem og sjæl. I lige måde sagde den onde igennem barnets mund, at Karen Lauridsdatter på Skovsted bakke og hendes søster ved Skovsted vad³⁸ var hans søstere. Og sagde samme djævelskab sig at hedde Hvide Rot, og dersom både hans moder Anne Christensdatter og de andre to i Skovsted ikke bleve brændt, da skulde han blive hos barnet. Og hans broder Luser³⁹, som var hos Maren Spillemands, skulde også blive hos hende i ti år endnu. Sagde og, at Den store Mand⁴⁰ vilde nu endeligen have det åbenbaret og straffet, enddog han sagde det mod sin vilje. Og om hans moder ikke kom ud til hannem, da skulde han aldrig vige⁴¹ —.

Det er næsten en selvfølge, at heller ikke Ole Langgaard med hensyn til sit barns sygdom har ladet Aggersborg-præstens hemmelige kræfter uforsøgt, men i nogen tid har fået hende anbragt der i præstegården. Nogen forhåbning om hjælp har han vel fået gennem præstens breve til ham, men er også blevet bestyrket i sin formodning om hendes sygdoms art. I det ene brev (27.9.95) meldes: at barnet da var kommen så vidt, at der var tegn til helbred, og blev ikke så angriben som tilforn med skrig og legemlige besværlighed og pinagtighed, strækker og gaber ikke som tilforn, står på sine fødder, æder brød, nævner Jesu navn, er rolig og glad etc. Sådanne expressioner havde præsten vel ikke skreven, dersom han ikke havde mærket ved barnet en særdeles sygdom⁴² —. At barnet har været endog meget sygt, tør man vel slutte af disse bemærkninger, og hvis hr. Palle i sit lidt tidligere brev (21.9.95)

38. Ms.: Schousted bach. Schousted vaad. — Skovsted er en landsby en mils vej nordøst for Tisted.

39. Ms.: Lutzer.

40. D. v. s.: Gud.

41. Kommissionsprotokollen p. 994–97, aktskykke 168.

42. C. Raschs votum 9.1.98, bl. 67 (Jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 145).

virkelig har skrevet faderen til: at den onde ikke nu længere så strengeligen trakterede hans datter, som tilforn⁴³ –, så er det klart, at Ole Langgaard må regne med, at Kirstens sygdom er forårsaget af en djævel, som slette mennesker har manet ind i hende. Men der er nogle, som påstår, at der i brevet ikke stod »den onde« men »det onde«, hvilket gør en forskel og kan give anledning til en del diskussion.

Værre end Anne Christensdatter er vel ingen, men Anne Ibsdatter Vert er nok næsten lige så slem, det må Jens Tinstrup og hans kone Maren Madsdatter sande, som har lidt så meget ondt af det Satans lem, som de vidner om på bytinget. Hvilken tilknytning hun oprindeligt har haft til Jens Tinstrup, kan ikke ses, men det er tydeligt, at hans kone lige fra ægteskabets indgåelse har følt sig generet af hendes nærværelse, enten hun så har været hans tjenestepige eller husholderske, eller måske blot har boet dør om dør med ham: For en tyve år siden nu sidst afvigte påske, da var jeg, Maren Madsdatter, næsten kvalt udi min seng om natten, og udi forskrækkelse så jeg op, og da øjensunlig blev jeg var, det var fornævnte troldkvinde Anne Vert⁴⁴, eller den fule ånd i hendes gestalt, som greb mig udi min svælg og villet kvalt mig. Nogle dage derefter blev en af vores køer galen, gabte⁴⁵ i gården og kunde ikke tude, sprang i vejret, så elendighed var at se på den, vilde ikke æde det, som vi rørte vores hænder ved, og fik vi aldrig nytte af den derefter. Min mand var i Tinstrup med hæderlig hr. magister Anders Hebo; hørte jeg katter udi vores gård, som sang. Da jeg så fornævnte katter, nogle snese, både blå, hvide og grå og brogede, søgte de mig, så jeg faldt baglæns ind ad vores gårddør. De sprang ad mig som hunde, begyndte at rive. Dog Gud mig nådelig fra dennem bevarede. Så var og ukræ af rotter og mus her i husene, uhørlig mange. De ikke aleneste skar deres korn og hvælede⁴⁶ ude og inde, mens de grov huller i laden, løfte store stene op, gjorde graver og huller som store rævehuler. Den første vinter, jeg kom til min mand, sad fornævnte Anne Vert her i huset. Da mesten altid havde hun en kat uden for døren i forstuen og mjevede. Og når de bryggede, da lå der en kat på gærkarret, og jeg fik så ingen held af min[e] brygninger. En sort kat sprang til et stor lius, som stod og brændte i vores bryggers, tog det i sin mund og slæbede liuset om-

43. Højesteret 19.10.97, protokol B p. 450 (jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol.).

44. Ms.: Anne Val. – Hun blev 16.10.1670 gift med Peder Lauridsen Vert (Tisted kirkebog).

45. Ms.: gaabte.

46. Ms.: schaar deris korn og veldede –.

kring i ildingen⁴⁷. Luen af liuset brændte bag efter kattens bene. Alt det vi løb, kunde vi ikke nå at træde på liusbranden eller få det fra katten. Strax derefter blev både katten og liuset ren borte og forsvundet. Derefter om natten øste vi vand der, som fornævnte kat løb, og befalede vores hus udi Guds vold. Alt hvad mad, jeg kogede ved ilden, da kunde jeg aldrig gå så snart fra det og komme tilbage igen, de tvende parter jo var borte af maden. Og der var aldrig nogen menneske tilstede, man derfor kunde have mistænkt. Så blev jeg, Jens Tinstrup, rasende og afsindig. Fire karle måtte våge over mig nat og dag i fjorten uger. Min hemmelighed blev mig fratagen⁴⁸. Jeg sov ingen søvnblunde i fornævnte fjorten uger. Jeg kunde ikke tåle at se min kæreste for mine øjne. Når jeg så hende, vilde jeg gøre hende ondt, brød hendes ryg i stykker og kryste hendes næse i sønder og udi adskillige måder handlede ilde med hende, og udi rasenhed løb jeg loftet over. Siden rådførte vi os med højtlærde magister Hebo, hvad råd der var til sligt. Sagde han: Siger til Anne Vert, den troldkvinde, hun er skyldig i al Eders ulykke. I skal ellers ikke havde med den skarn at bestille. Så drog den skarn derefter til Torsted. Ungefær for to år siden kom hun til mig på Haldager⁴⁹ og sagde: Vi havde agtet at få råd med Eder, men den gang stod I Eder⁵⁰ —.

Ulykker har altid fulgt hende, og det er ikke så sært, at Salmand Madsen af Torsted mistænker hende for trolddom, når han husker på, hvad der fulgte efter hans tur til Tinstrup sammen med lægdsmanden Bertel Nielsen, som skulde tage Anders Ibsen, Annes broder, til soldat. Snart efter døde der tre bæster for ham, og adskillige steder i hans hus, men mest for munden af køerne, sad der troldsmør⁵¹. Men lægdsmanden gik det endda værre, for skønt han dengang var i sit lovlige ærinde, fulgte det på, at: hans højre hånd siden den tid er bleven hennem ganske unyttig og krum⁵² —.

Samme Anne Vert er åbenbart en slem hex, og hun må da også vedstå: at ungefær for 20 år siden havde hun forsoret hendes dåb og

47. brændslet.

48. Bevirkning af impotens var en af de almindeligste beskyldninger mod hexene. Se et uhyggeligt eksempel i Johan Brunsmann. *Køge Huskors*. 1953, p. 174, note. Jfr. F. Ohrt, *Danmarks Trylleformler* I, 1917, p. 462, nr. 1032.

49. Ms.: holde agger.

50. Kommissionsprotokollen p. 1070-72, aktstykke 183.

51. Forskellige svampevæxter på gl. træværk m. m. betegnedes af folketroen som smør, tabt af hexene, når de havde stjålet mælk.

52. Kommissionsprotokollen p. 1060 f., aktstykke 181.

kristendom og indgivet sig til Djævelen. Og da var Djævelen for hende ligesom i en gammel kærlings gestalt, og skete om aftenen på marken, som hun nu ikke egentlig kan huske, hvad mark det var⁵³ —. Og for resten var hun allerede for femten år siden, vel omkring 1681, da hun kom til Torsted, ledsaget af en trofast berygtelse for trolddom⁵⁴.

Enten nu sygdom er Guds vilje, som man får at skikke sig i med tålmodighed, eller den er vist ind i een af slemme mennesker (og heller ikke det kan jo ske uden Guds tilladelse), så kan den komme på i eet øjeblik og helt uventet. Den stakkels pige Anne Jensdatter fra Legind har fået det at mærke, hun fortæller grædende: at for tre år siden [i 1694] en løverdag aften fjorten dage efter kyndelmisse, da gik hun ud at ville to hendes hoved i Legind, og der var en anden pige inde hos hende i stegerset, som hun viste fra sig at hente sig nogle klæder. Og som hun vilde sy nogle sting på hendes klæder og bukkede hendes hoved ned at ville bide tråden⁵⁵ af, da skadde hun intet, mens da hun tog hovedet op igen, blev hun så elendig siug, og fem ugers tid derefter regerede det hende i hver lem, hun havde, så to karle kunde næppe holde hende, så rystede det hende; dog kunde hun sanse. Elleve uger derefter, da tog det til at gø hos hende, og hun kunde høre og sanse, men kunde ikke ændre det⁵⁶ —.

Vorherre må vide, hvad det er, der plager hende. Og når han engang i sin miskundhed vil åbenbare, hvem der er skyld i Maren Spillemands og Kirsten Langgaards ulykker, kommer det måske for en dag, at også hendes svaghed er vist ind i hende af onde mennesker. Men selv ved hun ikke, hvem hun med nogen ret kan mistænke, og fra hende lyder der kun enkelte, ubestemte anklager.

Anne Legind er en stille pige, og hun har hjemme en tre mils vej ude vestpå, ovre ved Nørhaa, så hende tales der ikke så meget om. Med Maren Spillemands og Kirsten Langgaard er det en anden sag, og allerede før jul 1695 omtales de mand og mand imellem åbenbart og almindeligt som besatte af Djævelen⁵⁷.

53. O. c. p. 1065, aktst. 181.

54. O. c. p. 1061, aktst. 181.

55. Ms.: traaen.

56. O. c. p. 677 f.

57. O. c. p. 135 f.

En konfrontation

Det er meget sandsynligt, at Anne Christensdatter har en del personlige fjender, der ganske bortset fra mulig skyld og forbrydelse vil glæde sig, hvis det går hende ilde. Men det er ikke et sådant almindeligt fjendskab, der nu gør en aktion imod hende mulig og nødvendig, men simpelt hen den kendsgerning, at snakken om hende og troen på hendes skadelige hexekunster har nået en sådan grad af offentlighed, at det lille samfund, hvori hun hører hjemme, ikke længer kan tolerere hende, hverken hendes allerede udførte bedrifter eller risikoen for en stadig fortsættelse, over for hvilken ingen kan føle sig sikker. En eller flere af dem, hun har ramt, må gribe ind og få sat en stopper for hendes virksomhed, og vedkommende kan temmelig trygt stole på, at i hans egen kreds, som af egen erfaring kender sagens sikre detaljer, vil han have succes; for langt det store flertal vil stå bag ham og støtte ham med mange fældende vidneudsagn. Flokken vil blive stor, og den vil bestå af forskellige grupper med fælles mål. De før nævnte mulige private fjender og uvenner vil være der, for det er en given ting, at den, man føler fjendskab til, er et slet menneske. En del frygtagtige vil tage mod til sig og vidne imod hende, for den, man frygter, er ond, ellers havde frygten jo ingen grund. Farlige for hende er også de troende, og det gælder både læg og lærd, for de er på vagt; ikke for deres egen, men for Guds riges sag, og de vil i deres nidkærhed meget let tolke enhver selv nok så lille afvigelse fra menighedens norm som tegn på afsværgelse og frafald. Andre føler sig vel som ansvarlige lemmer af samfundet og må ud fra verdslige synspunkter kræve orden og regelmæssighed. Også deres vidneudsagn vil ubevidst blive farvet af ønsket om, at sære og generende udvæxter fjernes af hensyn til det fælles bedste. Til disse grupper af hver for sig ansvarsbevidste anklagere kommer så som altid den store flok af medløbere, der efter ringe evne vurderer situationen for at slutte sig til det sandsynligvis sejrende parti. Og endelig en del sensationslystne og effektjægere der, oversete i det daglige, nu øjner chancen for at skabe sig en vis nimbus og selvrespekt ved at udtale sig så indgående og detaljeret om sagen, at de i vidneudsagnets øjeblik faktisk synes at være mennesker af nogen

betydning, med en viden og et erfaringsindhold, der placerer dem lidt over den helt jævne, ubetydelige hob. Men om dem alle gælder det, at de hver for sig er fuldt ærlige og overbeviste om deres udsagns retfærdige objektivitet. Og det løfter at føle sig i flok med alle de andre, ja, med både fornemme og lærde folk, i denne vigtige sag, der nok i første række går ud på at forhindre Anne Christensdatters onde kunster, men som dybere set er en fægtning med fjenden i Guds evigt standende strid med den ganske vist for længst overvundne og kuede, men stadig oprørske og farlige Djævel.

Jo klarere det bliver, at Anne Christensdatters sag må bringes til afgørelse for den verdslige ret, des ivrigere bliver de, der er interesserede i sagen, for at have deres kommende anklager forberedt og underbygget. Derimod er hendes mulige forsvarere få og uvirksomme og kan egentlig ikke foretage sig noget effektivt. Thi hvordan kan man på forhånd samle beviser for, at hun ikke er en troldkvinde, nu, da jernbyrd og vandprøve er afskaffet som lovlige bevismuligheder? Der er foreløbig ikke meget andet at gøre end at vente og se tiden an.

Men de, der har hende mistænkt, og de, der føler sig forvissede om, at hun er en hex, lægger sagen sikkert til rette og nøjes ikke med at samle alle de gamle historier om hende sammen. De sætter alle sejl til for at fremskaffe nyt og fyldigt materiale. Og de ivrigste, med præsten Ole Bjørn i spidsen, foreslår, at den mistænkte konfronteres med sine formodede ofre, Maren Spillemands og Kirsten Langgaard. Ved en sådan lejlighed, hvor parterne er stillet over for hinanden i vidners nærværelse, den for hexeri mistænkte og hendes antagne ofre og de i dem boende onde ånder, kan man anråbe Gud om sikre tegn, ja, man kan for så vidt tvinge beviserne frem, for når den onde ånd besværges i Guds navn, kan han efter reglerne ikke tale usandhed, men hans fremtvungne beskyldninger står til troende og er fældende for den, de rammer. Og på samme måde som den myrdedes lig bløder af sine sår, når morderen tvinges til at lægge sin hånd på det¹, således vil den onde ånd, der af en hex er vist ind i et stakkels menneske, med glædesudbrud, larm og råb og heftige gebærder give sig til kende, hvis hun tvinges til at lægge sin hånd på offeret.

Anne Christensdatter er bange og vil nødtigt komme, men må dog omsider bevæge sig dertil. For så vidt prøver hun heller ikke at vige fra sit ansvar, men er kommet fra Skinnerup til Tisted og er taget ind

1. Chr. Villads Christensen. Baareprøven. 1900.

hos sin søn, der er hos Thomas Graversen. Og skønt hun endnu ikke er anklaget for nogen domstol, er hun dog så udråbt af alle, og det er så klart nu, hvor sagen bærer hen, at by- og herredsfoged Emmik Erikson den 22. februar efter Ole Bjørns begæring og på rettens vegne befaler mænd at hente hende. Nu har hun kun det forfængelige håb, at de besatte for en gangs skyld vil være tavse og undlade at råbe på hende, men hendes udtalelse herom, som Maren Christensdatter Søborg har hørt i Thomas Graversens hus: at de anfægtede blev vel dumme i dag, fordi hun var kommen herud –, er kun egnet til at gøre hende end mere mistænkt².

Maren Spillemands har i sin sygdom ophold hos Maren Mikkelsdatter ved kirken, og Kirsten Langgaard har allerede i nogen tid boet hos Jacob Pedersen, hører ved latinskolen, og får sin optugtelse af ham og hans hustru Karen Pedersdatter³, så vidt hendes tilstand tillader det. Og i disse dage er både hun og Maren Spillemands for det meste omgivet af mange gode og medlidende mennesker, syngende, bedende, spørgende, snakkende og iagttagende, med Ole Bjørn og Poul Rytter i spidsen. Og både Maren og Kirsten er urolige og opstemte og siger ting, der er endnu mærkeligere, end de plejer at være. Og af deres mund råbes stadig, at Anne Christensdatter er en hex, og at hun og hendes med søstre må brændes.

Og nu kommer de med Anne Christensdatter.

Om dette Anne Christensdatters første fremmøde i Tisted, den tvungne konfrontation med Maren Spillemands og Kirsten Langgaard, foreligger der adskillige skildringer, for de, der har været til stede, er mere end villige til at aflægge detaljeret beretning om den på samme tid uhyggelige og interessante oplevelse. I alle hovedtræk er vidnesbyrdene i overensstemmelse, men naturligvis har den ene heftet sig mere ved visse detaljer end den anden, og enkelte har også gjort deres iagttagelser over mindre iøjnefaldende træk ved siden af selve det centrale optrin. Ole Bjørns egen skildring af denne experimentelle forundersøgelse i sagen er vigtig og giver tilmed ufrivilligt og vel netop derfor et forbavsende skarpt billede af Anne Christensdatters rystende, ængsteligt famlende gammelkonehænder. Hun: kom først ind til Maren Spillemand, da ånden ligesom tilforne råbte på hende, Anne Christensdatter af Skinnerup, ved navn og kaldede hende moderlille, og i det første hun

2. Kommissionsprotokollen p. 993 f., jfr. p. 987, 989, 997 f., 1011, aktstykke 168.

3. O. c. p. 995, 997, aktstykke 168; p. 1036, aktstykke 175.

indkom, rakte hun sin hånd ud, ligesom hun vilde give hannem hånd, og da på en usædvanlig måde kravled omkring med sine fingre og negle på hans fingre, som han ikke kunde betænke, hvad skulde betyde, og derfor stræbede at få hånden tilbage fra hende igen, hvor da befandt sig på den middelste finger på den højre hånd et spor af hendes negl, som hun havde revet blodet ud, hvilket strax på steden blev forevist de omstående, som derom kan videre bære vidne. Og der han strax derefter kom til barnet, som og hårdelig var forespændt og i lang tid lå, ligesom hun var dum, indtil man med nød fik Anne Christensdatter til, did ind som barnet var, da gav den onde ånd sig strax med mange sær glædelig miner til kende og kaldte hende moderlille, memmelille og andet mere. Og da Anne Christensdatter nægted, at hun ikke var hans moder, sagde den onde af barnets mund: Jo, vist er du min moder, du haver givet dig til mig med legem og sjæl for tyve år siden, da jeg kom til dig på Skinnerup eng, med andet mere, som andre, som til stede var, kan bedre omvinde. Hvorefter han, magister Bjørn, besindede sig og tilspurgte Anne Christensdatter, hvorfore hun, som meldt er, rev blodet af hans finger. Da nægted hun det offentlig⁴. –

Til konstatering af vidnesbyrdenes overensstemmelse kan anføres danske skolemesters Peder Christensen Fjerritslevs af flere andre bevidnede lidt fyldigere beretning om det selv samme, Anne Christensdatters besøg hos Maren Spillemands og umiddelbart derefter hos Kirsten Langgaard. Maren: lå ligesom dum og da ikke kunde tale, men strax derefter med underlig liud og sær stemme så blideligen på Anne Christensdatter. Og som velermeldte magister Olle, som da var nærværendes, hårdeligen tiltalte samme kvinde af Skinnerup, og hun benægtede sig at være skyldig i sligt, som den onde ånd råbte på hende for (vilde endogså forfejre⁵ sin sag med Susanne uskyldighed), da greb hun i det samme på magister Olufs hånd og rev blodet ud af hans ene finger, som han strax viste for os alle, som da tilstede var, og sagde til Anne Christensdatter: Du skal få skam, for du river mig! Hvad mening har du med dette? Hvilket Anne Christensdatter strax benægtede. Og som magister Olle så vel som vi andre bad Gud hjerteligen, at han vilde give nogen tegn, om samme kvinde af Skinnerup var skyldig udi dette, som hun beskyldtest for, da haver den onde fjende i samme øjeblik skrækkelig og forfærdelig regeret samme Maren Spillemands. Og som oft-

4. O. c. p. 987 f., aktsykke 168.

5. besmykke.

bemeldte kvinde af Skinnerup kom i Jacob Pedersens hus (hvor hun dog ganske nødig vilde været, men omsider dog efter øvrighedens befaling endelig måtte gå derind) og det første hun kom ind i stuen, lå barnet, ligesom hun havde været dum. Og der magister Oluf bad Anne Christensdatter, at hun skulde lægge hendes hånd på barnet, da fløj barnet op i samme øjeblik og med stor glæde og hænders klappelse bad hende være velkommen og kaldede hende moderlille mangfoldige gange. Dernæst haver den onde ånd barnet med gruelig, ynkelig og forskrækkelige fagter, råb og skrig plaget og tribuleret. Og som magister Olle befalede i den hellig trefoldigheds navn denne onde ånd at udfare, svarede han, han kunde intet komme ud, så længe hans moderlille var derinde. Og da blev bemeldte Anne Christensdatter befalet at gå ud. Og der magister Olle atter befalede den onde ånd at udfare, sagde han: Min moder står i gangen endnu, jeg kan ikke fare ud, så længe min moder er her i huset. Og der hun da blev udvist af gangen, blev det strax godt med barnet⁶. —

De andre tilstedeværende har ligesom Peder Christensen Fjerritslev set og hørt det samme som Ole Bjørn, men nogle af dem har heftet sig ved andre detalier. Blandt dem er Peder Esgesen, som først fortæller om, hvordan Ole Bjørn hos Kirsten Langgaard i Jacob Hørers hus holder bøn og påkaldelse af Gud i Himlen, at han vil åbenbare, om Anne Christensdatter er skyldig i barnets ulykke. Og tegnene er tydelige og Anne Christensdatter imod: Som hun da lagde sin hånd på barnet, strax taleden den onde af barnets mund med et sær høj skrig: Bette moder, bette moder, Anne Chrensdatter, est du her! Det var løgn, du talte, sagde kvinden, jeg er ej din moder og har ej heller med dig at bestille. Strax svarede den onde hende hastig igen: Det er ikke løgn! Du har givet dig mig med legem og sjæl og har vist mig herind; kan intet være med fred for dig, thi du pisker mig dertil. Jeg har tit siddet⁷ i din nøglehul i din lomme⁸, og ligget på dine fødder og varmet dem, jeg gør dig godt, men du est ond ved mig igen. Med mange flere råb og skrig råbte den onde stedse på sin moderlille, bettemoder Anne Christensdatter Lille Thomases kone i Skinnerup. Og hvem der sagde: Nej, hun er ikke din moder, da sagde han alt: Jo, hun er visselig min bedste moder, thi jeg har mærket hende på hendes højre side neden på hendes

6. Kommissionsprotokollen p. 997-99, aktstykke 168.

7. Ms.: saat.

8. Ms.: lomme.

skulder. – Og ydermere beretter Peder Esgeesen: at han bemeldte dag var også i det hus, hvor den anden stakkels anfægtede kvinde Maren Spillemand er, hvor og var tilstede bemeldte Anne Christensdatter af Skinnerup. Da sagde den onde af bemeldte Maren Spillemands mund: Nu må jeg intet tale. Da sagde magister Bjørn: Luser (som den onde selv sagde sig at hedde), hvorfor kan du ikke nu tale? Her er den kvinde, du kalder din moder. Da råbte kvinden og bad, at Gud vilde gøre her tegn⁹. Ret i det samme regerede den onde strax så stærk og forfærdelig, således at magister Bjørn og en stor hob folk måtte holde den anfægtede¹⁰. –

Det er i forholdet mellem Anne Christensdatter og Kirsten Langgaard, at Djævelen giver sig tydeligst til kende. Det er allerede uhyggeligt at høre barnet forudsige Annes ankomst og hvem hendes ledsagere er, og endnu uhyggeligere, at forudsigelsen viser sig sand, og det virkelig er Peder Skytte og amtmandens kammertjener, der kommer med hende. Og at hun er en hex, som kan gøre ondt, skal man nok ikke betvivle, når man ser, at den ene af hendes ledsagere, Peder Skytte, så snart han er kommet inden for døren, rammes af et grimt uheld og sætter sig i et kar mælk¹¹.

For andre detaljer kan monsieur Christian Frederik Mavors, studiosus, gøre rede: hvorledes Djævelen hos barnet, som ellers plejer at sladre nok, tillukte både barnets mund og øjen, den tid Anne Christensdatter kom ind i Jacob Hørers stue, indtil hr. magister Olle med andre Guds børn havde længe ligget udi bønnen, og hvorledes da på een gang barnet begyndte at smile, den tid Anne Christensdatter efter hr. magister Olles begæring lagde hånden på dets hoved, hvorvel at øjnene en tid lang var tillukt, til alles forundring, og noget derefter oplod både øjen og mund. Og kunde man næppe holde barnet i sengen for den glæde, Satan havde at se sin moder, som han sagde. – Student Mavors har også hørt, hvorledes Fanden af barnet: udi fornævnte Anne Christensdatters øjne sagde, at hun skulde til bojel¹² anden dag ad aften til Hekkenfeld og afhentes i en sort karet med sex sorte heste for; og skulde hun da erschiene i en sort silkekjortel med en top på hovedet, og skulde Hvide Rot være skaffer¹³. –

9. Sål. ms.; fejl for: jertegn?

10. O. c. p. 989–91, akstykke 168.

11. O. c. p. 1006, akstykke 168.

12. gilde.

13. Kommissionsprotokollen p. 1005, akstykke 168.

Andre iagttagelser gjorde ved samme lejlighed munder ud i, at Anne Christensdatter aldeles ikke er den frygtsomme gamle kone, som nogle måske har fået indtryk af nu, hvor hun modstræbende og rystende har ladet sig føre for Maren og Kirsten. Maren Hansdatter Anders Lauridsens kan bevidne, at hun endog er fremkommet med trusler, for: iblandt andet, som passeret til Jacob Hørers, kom Anne Christensdatter ind med monsieur Poul Rytter af fremmerset; og sagde Anne Christensdatter: Gud straffe Eder, Poul Rytter, for mig I liuver på! Da sagde han: Nej, jeg liuver dig intet på. Da sagde hun: Jeg skal tro Gud for, I skal få en ulykke. Da sagde Poul Rytter, den skulde hun selv få. Da sagde hun: Ja, du skal dog få skam! – Og Søren Mikkelsen Jelling har en vigtig forklaring til een af de stedfundne episoder: Belangende at Anne Christensdatter i Skinnerup rev blodet af magister Bjørns finger, sagde ånden: kunde hun have fået magt til at vredet fingeren omkring, så kunde hun have fået magt at lagt magister Olle ned på hans seng, så han ikke skulde kommet derop mere¹⁴. –

Skønt konfrontationen har udpeget Anne Christensdatter som den skyldige, og skønt Guds eget tegn er blevet et for alle tydeligt bevis på hendes forbrydelse, er hun umiddelbart derefter, hjulpet af sin djævel og af sin hexesøster ikke veget tilbage fra at fremture i sin ondskab og søge at få hævn over dem, der mest var hovedmænd i afsløringen, både den fromme Ole Bjørn og hans nidkære hjælper, studiosus Poul Rytter. Som flere andre har Abild Møller med egne øren hørt Djævelen bekende, at natten efter den dag, da Anne Christensdatters fremstilling for de to anfægtede havde fundet sted, var hun, Anne Christensdatter, og hans søster Karen Lauridsdatter på Skovsted bakke: i tvende hvide kattelignelser på magister Bjørns seng... Og sagde den onde videre, at han var selv som en rotte under Poul Rytters hovedpude og hans syster Karen Lauridsdatter i Skovsted som en kat på dynen og villet revet hans strube ud, om de havde måt for Den store Mand¹⁵. –

Med de ved hendes hexekunster besatte mennesker er det heller ikke, trods afsløringen, blevet bedre, for da Maren og Kirsten fastelavns søndag, som var dagen efter Anne Christensdatters tvungne fremmøde, mens menigheden endnu sang salmen for højmesse: bleve opførte til kirken og blev båren igennem kirken op i koret, råbende og skrigende,

14. O. c. p. 1004. aktstykke 168. – Søren Jelling, der fungerer som kirkebetjent: nærer sig af noget ringe brændevinssalg (Skatteligning 25.2.96 i Tistedes rev. regnsk. 1696–97). Han blev født i 1656 (døbt 5.10., kirkebogen).

15. O. c. p. 992 f., aktstykke 168; Jfr. p. 988, 1003 f.

nemlig barnet Kirsten Langgaard, men Maren Spillemands blev ledt op i altergulvet, – da måtte selv rektor Niels Ebbesen Aagaard, som hidtil trods alle rygter havde været en tvivler, nu tro, at her var tilfælde af virkelig legemlig besættelse¹⁶. –

Og tættere og tættere snører nettet sig sammen om Anne Christensdatter, der nu også viser sig at have tvunget den onde ånd til at aflægge falsk og dødelig farligt vidnesbyrd mod hendes næste. For tiltalt af en nidkær Guds mand og på rette måde kan ikke engang hendes egen djævel (der for resten ikke tjener hende af lyst, men af tvang) hjælpe hende, men må frem med sandheden og tilmed optræde ikke som hexens, men som den almægtige Guds sendebud. På den måde kan den mærkelige situation fremkomme, at djævelen i hexens offer, som hun har tvunget til at stemple den eller den uskyldige som en arg troldkvinde, nu på Guds befaling må æde sine ord i sig igen og renvaske den uskyldigt beklikkede for det onde rygte. Allerede fastelavns mandag om aftenen, det var den 24. februar, hørte Maren Pedersdatter en i denne henseende meget oplysende samtale mellem Ole Bjørn og den djævel, som havde bolig i Maren Spillemands. Hun var just på det tidspunkt plaget: Imidlertid kom magister Ole og derind, sagde til den onde: Er du her? Da svarede den onde igennem Maren Spillemands mund strax ja, og sagde da mag. Bjørn: Er du ene? (såsom det onde tilforne havde sagt sig at være 18). Og hvem haver nu sendt dig ud? Da svarede det onde: Det har Den store Mand. Da sagde magister Oluf: Hvad haver du da at udrette? Svarede det onde: Jeg har løjen på Birgitte Pallesdatter og sagt, hun var en troldkone. Og det havde hans moder kommen hannem til, for hun var vred ved hende. Og kaldte den onde magister Oluf: Olle Sladder, og bad ham sige til amtmanden (som han sagde kom hjem i morgen), at han skulde lade tage hans moder Anne Christensdatter og hans syster på Skovsted bakke og lade dem brænde, eller han skulde fare i lensmanden og splitte ham ad, thi ellers skulde han være der hos de anfægtede i tolv år¹⁷. –

Nu kommer hendes gamle forbrydelser da også for en dag, og det er endda godt, når hun har holdt sig til sin egen familie, men alligevel lige stærkt nok, når man nu også skal høre, at hun har myrdet sin egen søn Peder Thomasen, fordi han var hende for gudfrygtig. Og Djævelen må just i de samme dage ved fastelavn bekende gennem Kirsten Langgaards

16. O. c. p. 135 f., jfr. p. 1002.

17. O. c. p. 1000 f., akistykke 168.

mund: at Anne Christensdatter i Skinnerup ej vilde, at hendes søn skulde leve længere, for han holdt ved Den store Mand. Og fik han hans svaghed i hans fod og siden i kroppen for brystet med hoste, og så blev han blå, så døde han, og Den store Mand gik af med hannem¹⁹. –

Det strålende resultat af konfrontationen og den rige efterhøst af kendsgerninger i dagene lige derefter viser tilfulde, hvor udbredt og velkendt sagen allerede gennem længere tid må have været. Det er sandsynligt, at den virkelig har været så at sige alle i Tisted og omegn bekendt ved juletid 1695¹⁹. Blandt denne sags mange besynderlige og uforståelige hændelser må da også den helt utrolige regnes, at bispem i Aalborg først fik nys om den i februar 96. Men faktum er det, at han afgiver den forklaring i retten²⁰, og at de selv samme ord står at læse i hans dagbog, som jo rigtignok er en formodentlig noget bearbejdet renskrift af gamle notater: D. 8. februar fik jeg allerførste gang, ved nogle rejsende personer fra Thy, tidender om tre mennesker i Tisted, nemlig et pigebarn på ti år, item to andre voxne kvindfolk, Maren Spillemand og Anne Jensdatter, som skulde være legemlig af djævelen besætte. Denne spargement, hvilken havde sig allerede over den største del af landet udbred, tiltog siden jo mer og mer med mangfoldige og fast urimelige relationer, som ikke lettelig fandt sted hos mig, endel formedelst deres store absurditet, endel fordi jeg fra sognepræsten mag. Ole Bjørn ingen skriftlig underretning om denne handel bekom²¹. –

Det er let nok at være bagklog. Med bispens vantro var det faktisk til at begynde med kun så som så.

19. O. c. p. 1034, aktstykke 175; jfr. p. 1003, aktstykke 169.

19. Jfr. p. 116.

20. Kommissionsprotokollen p. 386, aktstykke 82.

21. Bircherods dagbog.

Herredsting og byting

På baggrund af den vished om Anne Christensdatters skyld, som især er opnået ved hendes fremstilling for Maren Spillemands og Kirsten Langgaard, er hun den 25. februar blevet stævnet til at give møde for Hillerslev og Hundborg herredsting: angående nogle ord, som den onde af Olle Langgaards barn og Maren Christensdatter Spillemand haver talt, og hendes rygte, som udi hendes egen nærværelse den 22. februarii sidst afviget og tilforn og derefter udi mange godtfolkes nærværelse er passeret —. I samme anledning er samme dag alle Skinnerup sognemænd og andre beboere, ingen undtagne, stævnet: angående hvad rygte og skyld forskrevne Anne Christensdatter haver haft hos dennem, førend dette er opkommen —. I den lange række af andre indstævnede vidner læses, foruden Christen Spillemand i Nors, Marens fader, og mange flere, også en række mere prominente navne: sognepræsten til Skinnerup, kapellan i Tisted hr. Hans Jacobsen Spjelderup; magister Ole Bjørn, sognepræst; monsieur Jacob von Holten og hans kæreste; Christian Frederik Mavors, studiosus; Poul Rytter, studiosus; Jacob Pedersen og Christoffer Mumme, colleger i Tisted skole; Peder Christensen Fjerritslev¹.

Og som en tydelig understregning af, hvor nødvendigt det nu er at skride ind mod Anne Christensdatter og hendes formodede tilhængere, raser Kirsten Langgaard i kirken efter aftensang samme dag, som Anne er blevet stævnet for herredstinget². Og dagen efter: efter bededags prædiken, blev ommeldte liden pige Kirsten Olufsdatter opfordret i kirken, hvor da velbårne hr. kancelliråd og amtmand Jørgen Scheel Due med mange andre Guds børn var forsamlet. Haver den onde ånd sagt af barnets mund blandt andet, at dersom amtmanden ikke lod brænde Anne Christensdatter og hans syster i Skovsted, skulde han fare i hannem og hans børn, thi Den store Mand vilde nu endelig have det åbenbaret og straffet³ —.

Det er en højst ejendommelig situation, og temmelig uholdbar, der

1. Kommissionsprotokollen p. 971–73, aktsykke 168.

2. O. c. p. 1002, aktst. 168.

3. O. c. p. 999, aktst. 168, jfr. p. 1002.

nu er opstået. Næsten alle erkender Anne Christensdatter som skyldig, retssagen, som hun er stævnet til, må for menigmand nærmest synes en formssag. Men hun er stadig løs og ledig, kan teoretisk gøre, hvad hun vil, rejse sin vej, hvis hun da har et sted at ty til (en sådan flugt vil ganske vist være så god en bekendelse som nogen), hævne sig på sine fjender, hvis kræfterne og de onde ånder stadig står hende bi. Men tilstanden bliver heller ikke af lang varighed, for netop for at forebygge sligt forlanger een af hendes hovedmodstandere, Ole Langgaard, at hun skal fængsles, hvilket han kan gøre, når hun er tilstrækkelig mistænkt og beskyldt, og han forøvrigt påtager sig det dermed forbundne ansvar og omkostningerne. Sagen skal, efter reglen, gå til amtmanden, som derefter lader foretage det videre fornødne. Og altså skriver Ole Langgaard:

Højædle og velbårne hr. cancelliråd og amtmand, Jørgen Scheel Due, højgunstige herre og beforder. Allerydmygst haver jeg at andrage, hvorledes (desværre mange godtfolk er bekendt og videndes) mit umyndige barn Kirsten Olufsdatter af den onde ånd er anfægtet og ilde medhandlet, som jeg efter åndens sigtelse og anledning af hendes rygte haver Anne Christensdatter, sal. Thomas Christensens hustru i Skinnerup, med hendes tilhængere mistænkt, og derfor sigter, at hun skulde være årsag udi denne mit barns anfægning og besættelse. Altså anholder allerydmygst velbårne hr. amtmand som øvrighed af Gud og hans majestæt beskikket, at velbårne hr. amtmand vilde lade hende, Anne Christensdatter, gribe og fængsle på mit forsvar og omkostning, såvidt hendes person og sagen angår. Og ellers vilde vente velbårne hr. amtmands assistance til sagens grundig udførelse og forgang, eftersom jeg ikke udi loven er kyndig eller forstår sagen den selver at udføre. Jeg vil vente et gunstigt svar, som Gud vil erkende, hvorom jeg daglig vil anholde, Gud dette med et langvarende liv vil belønne til al prosperitets erønskning. Og forbliver velbårne hr. cancelliråd og amtmands allerydmygste tjener, Oluf Pedersen Langgaard. Tisted d. 26. februarii, anno 1696⁴ —.

Amtmanden har da heller ikke på nogen måde siddet Ole Langgaards anmodning overhørig, men har samme dag ladet afskrift af hans skrivelse samt arrestordre mod Anne Christensdatter og pålæg om sagsøgning tilflyde amtsforvalteren, et dokument, som allerede i sig selv er et anklageskrift imod hende:

Af ovenskrevne Oluf Pedersen Langgaard i Tisted hans begæring, som

er rigtig kopi efter originalen, må ugerne fornemmes, hvorledes Anne Christensdatter, sal. Thomas Christensens hustru udi Skinnerup, skulde været årsag og skyldig udi den besættelse, hans umyndige datter Kirsten Olufsdatter er med behæftet og angreben, som Tisted menighed vel er videndes. Da som han søger aleneste assistance til sagens udførsel og hendes persons pågribelse og afstraffelse, som man ej kunde nægte hannem, men som ingen ridefoged er ved amtet, langt mindre dygtige procuratorer her ved stedet findes, og sådanne ukristlige gerninger andre til afsky exemplariter bør at afstraffes, så vilde kongl. maj.s amtsforvalter, ædle Jens Hansen, lade fornævnte Anne Christensdatter indhente til Tisted, hæfte og bevare og lade udføre sagen imod hende efter kongl. majestæts allernådigste udgangne loves anledning, på fornævnte Oluf Pedersen Langgaard hans forsvar og omkostning, dog at delinkventens bo ved rettens middel inventeres og sekvestreres til sagens udførsel og uddrag . . . Tisted Bisgaard d. 26. februarii anno 1696. Jørgen Scheel Due⁵ —. Jens Hansen er forsigtig og ikke sikker på, at det hører til hans embede at påtage sig sagen. Han mener, at den rettelig burde have været henvist til byfogden. Derimod er det hans pligt at påtage sig inventeringen og sekvestreringen af boet. Det skriver han til amtmanden dagen efter udstedelsen af denne ordre⁶. Men han holder sig ingenlunde klar af sagen alligevel. Og der er ikke meget, som tyder på, at han virkelig har ønsket det.

Men da de trak Anne Christensdatter i kælderens, stod Jens Vert så nær, at han let kunde opfange de onde ord, hun sagde. Han har ikke tænkt sig at møde frem som vidne af den grund. Men så skulde han hellere helt have holdt sin mund og ikke fortalt det til alle og enhver.

Og Kirstens onde ånd fortsætter til forfærdelse og sorg for Peder Skolemester og den øvrige forsamling, og stedse vildere, sådan som han er begyndt tirsdag og onsdag: På torsdag den 27de næst efter, der Anne Christensdatter blev pågreben, blev hun opled i kirken til barnet, som der da var tilstede. Haver den onde ånd råbt af barnets mund på Anne Christensdatter af Skinnerup og kaldet hende hans moderlille, klappet med hænderne, og anstillede sig meget glædelig. Og der Anne Christensdatter blev befaleet at ligge hånd på barnet, vendte de barnets ryg til

5. O. c. p. 841 f., akst. 163. — Jens Hansens regnskab over udgifterne ved Anne Christensdatters fængsling, hendes underhold og processen mod hende findes i Ducholm. Ørum og Vestervig amts kontributionsregnskab 1698.

6. Danske Kancelli, Henlagte sager 1696–97, under 20.8.96.

hende. Som hun da lagde hånden på barnets ryg, idet for den onde således afsted med barnet, så et stenhjerte måtte græde derover⁷ —.

Efter Anne Christensdatters anholdelse fortsættes forundersøgelsen, nu også ad direkte retslig vej, idet øvrigheden, som med rette forudsætter at Maren Spillemands vil være for svag til selv at comparere på herredstinget, ved sine udsendte mænd i tide sikrer sig hendes detaljerede forklaring om sagens opkomst og begyndelse⁸. Men også hendes private anklagere samler oplysninger og attester lige til det sidste. Endnu den samme dag, ja, i det sidste øjeblik, før sagen første gang skal for på herredstinget, er både Ole Bjørn og Poul Rytter så travlt optagne af at samle materiale til belysning af Anne Christensdatters ugudelighed under altergangen hos hr. Hans Jacobsen Spjelderup⁹, at de ikke tager i betragtning, at de har tilskuere, både Jacob von Holten og Knud Riber, på hvis varige tavshed de burde have tvivlet. I hvert fald er Jacob von Holten ingen ven af Ole Bjørn, og det har næppe bedrøvet ham meget, at han et helt år senere har følt sig forpligtet til, efter opfordring, at skildre den store travlhed hos disse Anne Christensdatters avindsmænd. Endda med visse ubehagelige biomstændigheder: Angående en attest, som forrige kapellan hr. Hans Jacobsen Spjelderup i Tisted skal have udgivet imod den for trolddom anholdte kvinde Anne Christensdatter udi Skinnerup, da indkom jeg forleden år, 1696 d. 3. martii, udi mag. Ole Bjørns hus, hvor da strax efter mig indkom studiosus Poul Rytter med en attest på sexskillings papir angående bemeldte Anne Christensdatters forhold ved sakramentets annæmmelse i Skinnerup kirke, som Poul Rytter oplæste for magister Oluf Bjørn og sagde sig den at have skreven og af bemeldte hr. Hans Spjelderup at være underskreven. Hvor da magister Ole Bjørn tog samme attest og sagde til Poul Rytter: Det er skarn; den får at være på en anden måde. Derpå blev sendt bud efter et andet stykke stemplet papir. Imidlertid korrigerede magister Oluf Bjørn samme attest og indrettede den efter hans tykke og sagde derefter til Poul Rytter: Sådan skal attesten være. Sætter Eder nu ned og skriver den således. Og som Poul Rytter sad ved magister Oluf Bjørns bord og for hastighed skyld, efterdi det var på tiden at gå til tinge, begyndte at springe over nogle ord, som hannem af magister Oluf Bjørn var foreskreven, og magister Oluf Bjørn, som, imidlertid Poul Rytter

7. Kommissionsprotokollen p. 1000. aktstykket 168.

8. Jfr. p. 108 f.

9. Jfr. p. 110.

sad og skrev, gik og spadserede op og ned ad gulvet, mærkede dette, blev han ganske fortørnet på Poul Rytter, fordi han vilde ikke skrive lige ord efter det, som hannem udi den forrige og af magister Bjørn korri-gerede attest var foreskreven. Og hvis tiden havde det villet tilstede, vilde mag. Ole Bjørn haft, at Poul Rytter skulde tredje gang have om-skreven samme attest. Mens Poul Rytter gik ud og lod attesten anden gang af hr. Hans Jacobsen underskrive og kom så strax igen til magister Oluf og sagde: Her er attesten. Jeg droges nok med hr. Hans, inden han vilde skrive den således under. Mens som den ikke efter magister Oluf Bjørns vilje var indrettet, da blev derudi raderet af Poul Rytter efter mag. Olufs befaling¹⁰ —.

Fra Tisted er der kun en lille halv mils vej til Hillerslev og Hundborg herreders tingsted: Sønden Skinderup ved en Høj, kaldes Møgel Høy¹¹ —. Noget tinghus er der ikke, og tinget holdes som af arild under åben himmel, en højst ejendommelig, oldtidspræget funktion fuldt levende i moderne tid¹². De jyske landsdommeres før omtalte betænkning af 1687¹³ havde ganske vist foreslået, at der skulde lægges et tinghus på stedet, men det er blevet ved tanken alene, og det kan godt hænde, når en rask blæst tager del i retsmødet, at Fanden tager ved dokumenterne, som det skete den onsdag, da en attest fløj bort på herredstinget: at Fanden tog den hen, for den var så kraftig, den måt ej komme for, for den var på stemplet papir¹⁴ —.

Tingdagen er tirsdag, og tirsdag den 3. marts 1696 tager behandlingen af den omfattende sag mod Anne Christensdatter sin begyndelse. Dommersædet beklædes i Emmik Eriksens lovlige forfald af Laurids Pedersen Morsing som sættefoged og formand for de otte lovbevalde tinghørere, tilforordnet af amtmanden.

De instævnedes antal er stort, foruden det hele Skinnerup er omkring 35 personer tilsagt, og skriveren Christoffer Nielsen vil få nok at gøre, når de mange vidner får lejlighed til at aflægge detaljerede beretninger om, hvad de har hørt og set.

På Ole Langgårds og amtsforvalter Jens Hansens vegne er velforstandig Hans Olesen til stede. Og sagen ligger nu klar. Jens Laursen Vert af

10. Kommissionsprotokollen p. 830 f., aktstykke 159.

11. Jyske Samlinger 5. R. II, 1935–36, p. 187 f.

12. Fogtmans Reskripter III, 1793, p. 365 f. (4.6.1717); Jfr. Saml. t. jydsk Hist. og Topogr. 4. R. III, 1917–19, p. 233; Poul Johs. Jørgensen, Dansk Retshistorie, 1947, p. 244, p. 511 f.

13. Jfr. p. 56.

14. Kommissionsprotokollen p. 1033, aktstykke 175.

Tisted og Jens Christensen Søb, tjenende Ole Langgaard, har lovmæssigt stævnet Anne Christensdatter i anledning af Kirsten Langgaards og Maren Spillemands udsagn om hende og på grundlag af hendes almindelige rygte. Og amtmændene har ikke alene ladet Ole Langgaards forlangende om hendes fængsling gå videre til amtsforvalteren, men det er også ham, der udtrykkelig har givet amtsforvalteren ordre til at påtage sig sagen imod hende. Og det er i visse tilfælde meget behageligt at kunne fralægge sig et tungt ansvar ved at henvise til en overordnet. Endelig er da også selve anklagen blevet klart formuleret, idet Ole Langgaard: her for retten fuldkommen sigtede og beskyldede bemeldte Anne Christensdatter, som personlig udi retten stod tilstede, for at være skyldig udi den anfægtning og besættelse, som hans fattig umyndig barn, et barn på ni år gammel, er med beladt¹⁵ —.

Maren Spillemands har, som forudset, ikke selv kunnet give møde, men hendes så sent som i går aflagte beretning til Jens Knudsen og Esge Jensen foreligger, og den udtaler sig tydeligt nok om Anne Christensdatter i hendes funktion som hex. At den handler om en nu ti år gammel begivenhed, gør den ikke mindre troværdig, og forøvrigt har Maren Spillemands søster Karen med ed bevidnet, at det dengang just gik sådan til. Og endelig har Maren selv udtalt: at hun ingen anden vidste at sigte eller saggive for det, hun så elendig og hårdelig haver været plaget af den onde ånd nu ungefær fjorten år, end som fornævnte Anne Christensdatter¹⁶ —.

Naturligvis er Maren Spillemands forældre vigtige vidner, og Christen Christensen forklarer under ed, hvordan hans: fattige barn Maren Christensdatter ungefær 13 à 14 år¹⁷ haver været anfægtet og plaget af den onde fjende, men dog ofte i hele og halve år tillige havde været fri og entlediget¹⁸ —, og hvordan han gennem Anne Christensdatters mærkelige udtalelse først er kommet til kundskab om hendes sygdoms art¹⁹. Og han kan tilføje, at: anno 1693, udi foråret, da hans datter Maren Christensdatter udi hendes høje anfægtelse blandt andre søgte sognepresten hr. Palle N.²⁰ i Aggersborg om redning, da kom det først op, at Anne

15. O. c. p. 971–75, aktst. 168.

16. O. c. p. 976 f., aktst. 168.

17. Ms.: aarerer.

18. O. c. p. 977, aktst. 168.

19. Jfr. p. 106.

20. Således ms., fejl for M(adsen). — Hr. Palle er meget utilfreds med her på herredstinget at være stemplet som interessant i sagen og søger senere, ved stævning af Laurids Pedersen Morsing og Hans Olesen, for landstinget at blive renset for alle beskyldninger og rygter i forbindelse med Maren Spillemands. Jfr. Viborg Landstings Justitsprotokol 14.8.96.

Christensdatter havde været årsag udi slig hendes plage, og siden den tid havde han altid haft hende mistænkt²¹ —. Endelig er der jo også sket det, at hans hustru Kirsten Christensdatter forleden år, på en tid, da Maren var fri for den onde, kom ind til Anne Christensdatter i Skinnerup og takkede Gud, som havde befriet Maren: Da sagde Anne Christensdatter: Hun bliver ikke så fri, men hun får det endnu en gang —. Lige indtil da havde Kirsten ellers altid tvivlet om Anne Christensdatters skyld: såsom Anne Christensdatter altid havde gjort sig så skær og ren derfor —. Men her for retten søger Anne Christensdatter snedigt nok at forklare denne sin mistænkelige udtalelse, som hun ikke kan fragå, som en bøn til Gud om, at Maren ikke må blive rask, før hun tager sin løgn om Anne Christensdatters hexeri i sig igen²².

Nu kommer også den attest af Hans Spjelderup om Anne Christensdatters ugudelige omgang med brødet og vinen, til sin ret, den som Ole Bjørn og Poul Rytter endnu i formiddags havde så travlt med selv at skrive og lade kapellanen underskrive, eftersom hans skrøbelighed (og måske i endnu højere grad hans frygt for hexen) ikke tillader ham at møde frem i egen person. Men den raske og nidkære Poul Rytter er til stede og kan aflægge korporlig ed på, at Hans Spjelderup over for ham har udtalt sig netop i den retning, som den nu foreliggende attest viser. En og anden af de tilstedeværende på tinget kan måske nok få det indtryk, at det er Poul Rytter og Ole Bjørn, som på baggrund af disse udtalelser, der godt kan minde om en drukken mands tågesnak, i sidste øjeblik har aftvunget kapellanen attesten, eller rettere sagt dens underskrift. Men det gør intet til sagen. Som den foreligger nu, er den fuldt gyldig, og farlig for Anne Christensdatter, ikke alene ved sin konkrete oplysning om hendes handlinger, men også ved sin tale om hendes gamle berygtelse og, med særligt henblik på Kirsten Langgaard, om den: bekendelse ved Satan, ved barnets tunge, at Anne Christensdatter i Skinnerup haver ved trolddom hende med sin Hvide Rot fortryllet²³ —.

En for en træder Skinnerups bønder frem og aflægger deres vidnesbyrd, roligt og uden had, og lytter man, kan man nok fornemme et ubevidst forsvar for Anne Christensdatter i den kendsgerning, at de alle som een kun taler om rygter, de fleste pegende mod Aggersborg, hvor den underlige hr. Palle residerer, og mod Skinnerups egen præst, den

21. Kommissionsprotokollen p. 977 f., aktstykke 168.

22. O. c. p. 978 f., aktst. 168.

23. O. c. p. 979, aktstykke 168.

fordrukne hr. Hans. Personlig er der ingen af sognemændene, der kan henføre noget indtruffet onde til Anne Christensdatter, men alle er de jo klare over, at hun i de sidste tre år, siden Maren Spillemands kom hjem fra Aggersborg, har været slemt berygtet. Den gamle latterlige historie om hr. Anders' og hr. Hans' skrappe examination med påfølgende afprygling af Marens bandende lillebror får betydning nu, for dengang var der altså, som det også udtrykkeligt anføres, ingen, der offentligt omtalte Anne som den, der havde påført Maren hendes sygdom²⁴. Og Annes sønners vrede over den mistanke, som ved Marens udtalelser er blevet kastet på deres mor, og deres voldelige overfald på Christen Spillemand i samme anledning²⁵, behøver man ikke nødvendigvis at forklare som uretfærdigt selvforsvar, men kan meget godt opfatte det som et uheldigt udslag af retfærdig harme. Og da Anne Christensdatters søn Niels Thomasen på sin moders vegne spørger bønderne, om de før har hørt noget til indholdet af den erklæring, som Maren Spillemands idag har indgivet for retten, og som hendes søster har bevidnet²⁶, må de alle benægte det. Og det er egentlig meget påfaldende, at en så besynderlig historie som den om Anne Christensdatters hexedans Sankt Hans nat ikke forlængst er blevet hver mands viden i det hele herred.

Men hvad forstår ulærde bønder sig på så subtile sager? I en sådan handel om hexeri og besættelse, hvori Djævelen selv er impliceret, bør naturligvis theologen have det afgørende ord, eftersom han er den eneste, der har sikkert og fyldigt kendskab til det, der tales om. Hvor de ærlige bønder kun kan se det ondes virkninger, kan han vexle ord med den onde selv, tvinge ham til at tale sandhed og mangel gang for en stund forhindre ham i at plage sit offer. Endelig kan præsten, hvis han er from og nidkær, og ikke en rystende kujon som Hans Spjelderup, udtale sig uforblommet selv i hexens nærværelse, for Herren selv vil være hans skjold mod alle den ondes pile. Og Ole Bjørns vidnesbyrd er omfattende, indgående og sagligt og bygger helt og holdent på den ondes egne udtalelser af Maren Spillemands og Kirsten Langgaard, som han så ofte på embeds vegne har besøgt. Og både hjemme og i kirken har de onde ånder, endda ofte uden at være blevet adspurgt, tydeligt påråbt og beskyldt Anne Christensdatter og tilmed sagt: at de imod deres vilje måtte åbenbare det, fordi at Den store Mand endelig vilde have det straffet,

24. O. c. p. 981 f., aktst. 168. Jfr. foran, p. 103 f.

25. Jfr. p. 106 f.

26. O. c. p. 985, aktst. 168. Jfr. foran, p. 108 f.

og sagt, at samme mennesker ej kunde blive fri, før hun blev brændt —. Og lige som for at opmuntre øvrigheden til at gøre Guds vilje har de onde ånder truet med at fare i både amtmanden og hans børn (dem har han jo adskillige af²⁷), hvis han ikke bruger sin myndighed. Og Ole Bjørn fortæller videre, hvordan han, efter inderlig bøn til Gud om at lade den rette sandhed komme for lyset, har fået Anne Christensdatter konfronteret med både Maren og Kirsten, og hvordan den onde ånd stadig er blevet ved sine påstande, og hvordan Anne Christensdatter tydeligt nok i hele sin væremåde har virket uhyggelig og hexeagtig, en lang beretning, som varer, til mørket bryder frem og standser retshandlingen på tinget²⁸. Men man er langt fra færdig med gennemgangen af Anne Christensdatters sag, og næste dag må retten atter sættes.

Og så er der tilmed i dag sket det, at det nu er blevet klart for alle, at Anne Christensdatter ikke er den eneste. For i Ole Bjørns nærværelse har den onde af barnets mund også råbt på de to Skovsted-kvinder Karen Nielsdatter (som også kaldes Karen Lauridsdatter) og Maren Nielsdatter. De skal også brændes af øvrigheden, hvis der skal komme en ende på de onde plager, for ellers kan de besatte ikke blive fri for deres uvelkomne gæster. Og den syge pige fra Legind, Anne Jensdatter, er også besat, og det har Ole Fiskers kone i Istrup sørget for²⁹.

Den første tingdag stod i præsternes og bøndernes tegn, onsdagen er mest præget af de fra Tisted indstævnedes vidner. Peder Esgesens beretning om Fandens tale af Maren Spillemands og Kirsten Langgaard³⁰ bevidnes og udbygges af mange, mest kvinder. Mads Dideriksen er også i denne vidneflokk, men han er en tænksom mand, som ikke ynder forhastede beskyldninger. Når Kirsten Langgaards djævel har tiltalt Anne Christensdatter som »moderlille«, og man så har hørt Anne Christensdatter svare: »barnlille«, så behøver det jo ikke at betyde, at hun vedkender sig moderskabet til den onde ånd. Mads Dideriksen har i hvert fald det indtryk, at det ikke var ånden, men barnet, Anne mente³¹. Men Peder Esgesen har også i kirken hørt den af magister Bjørn omtalte opmuntrende trussel mod amtmanden³². Her kan Søren Mikkelsen Jelling, Abild Møller og andre, også på baggrund af besøg hos Kirsten Langgaard, fortælle, hvad det egentlig var for katte og rotter, der om

27. Jfr. p. 53.

28. Kommissionsprotokollen p. 985-88. aktstykke 168. Jfr. foran, p. 119 f.

29. O. c. p. 988. aktst. 168.

30. Jfr. p. 121 f.

31. Kommissionsprotokollen p. 992. aktstykke 168.

32. O. c. p. 991. aktst. 168.

natten huserede i Ole Bjørns, i Poul Rytters og endog i Ole Langgaards senge³³. Men Peder Skolemesters vidne er det udførligste af dem alle, en grundig fremstilling af sagens hele nyeste forløb, både om Kirsten Langgaard selv, som han kender så godt, fordi han i flere år har haft hende i sin skole, men især om de sidste dages ophidsende begivenheder³⁴.

Ole Bjørns trofaste assistenter, studenterne Christian Frederik Mavors og Poul Rytter, er endnu bedre inde i sagen end skolemesteren, men de har jo også studeret, og Mavors fremfører sin forklaring vel ordnet i femten punkter, hvoraf de fleste ganske vist er gentagelser af, hvad andre før ham har vidnet. Men noget er nyt og vigtigt og farligt for Anne Christensdatter. Foruden allerede anførte enkeltheder³⁵ har student Mavors f. ex. med egne øjne set Kirsten Langgaards djævel Hvide Rotte: i sin fulde positur komme hoppende ind ad Jacob Hørers dør til barnet, hvilket meget derefter rasede —. Og han kan også anføre et mærkeligt og uklart dobbeltspil mellem hexen og den djævel, som hun har vist ind i barnet, for ved en bestemt lejlighed: kom en fremmed mand ind i Jacob Hørers hus, hvorpå Satan begyndte at skoggerle af barnets mund og at råbe på mandens navn, Tord, hvortil manden svarede: Hvorpå kender du mig? Jo, sagde Fanden, jeg kender dig ret vel, ti du hedder Tord og bor på Holm³⁶, og jeg stjæler tit liung på din hede til min moder Anne Christensdatter. Bekendte derhos, at Anne Christensdatter og selv tog liung der³⁷ —. Det kan vel så blive vanskeligt at afgøre, hvem der ved den enkelte lejlighed er tyven, Anne eller Fanden.

Samme Hvide Rotte har også ved Kirsten Langgaard og i Mavors' nærværelse refereret: at når hans moder Anne Christensdatter blev brændt, vilde han fare som en sort ravn under hendes skørt, at hun ej skulde blive omvendt —. Et ganske frisk eksempel på den onde ånds evner kan Mavors også fremføre, det er så nyt som fra igår aftes, for da han og Christoffer Mumme vendte tilbage til Tisted fra tinget, var de inde hos Kirsten Langgaard. Og da kunde Satan, når han blev udspurgt, i alle enkeltheder gøre rede for, hvad der få timer i forvejen var forefaldet på tinget. Han var endog klar over, at visse af bøndernes vidneudsagn var at opfatte som et forsvar for Anne Christensdatter³⁸. Og

33. O. c. p. 1003 f., aktst. 168. Jfr. foran, p. 123.

34. Jfr. p. 112 f.

35. Jfr. p. 122.

36. Holmegaarde i det til Skinnerup grænsende Ø. Vandet sogn. Den kaldes i 1688: Paa Holme (Trap: Danmark V, 1924, p. 355).

37. Om llyngens værdi, llyngtyveri m. v. se Hugo Matthiessen, Den sorte Jyde, 1939, p. 40 ff.

38. Kommissionsprotokollen p. 1005-08, akistykke 168: p. 538 f., aktst. 106. Jfr. foran, p. 132 f.

hvis den Niels Thomasen af Skinnerup, som på et bryllup har erklæret sig rede til på tinget at bevise, at hun er en hex, er den samme som hendes før nævnte søn, så er det en endnu alvorligere sag, hvis han da ikke har sagt det i overstadig drukkenskab og for at gøre sig interessant for de øvrige bryllupsgæster³⁹. Hans fornuftige optræden på herredstinget igår kunde tyde på, at det sidste har været tilfældet⁴⁰.

En hel del af de af Mavors fremførte påstande kan Christoffer Mumme, hører ved latinskolen og biskoppens protegé, edeligt bevidne; blandt andet indestår han for Mavors syn af djævelen Hvide Rotte i fuld positur⁴¹.

Monsieur Poul Rytters, sidste betydningsfulde vidnes, beretning er som et kort og klart resumé af helheden. Den urene ånd hos de to ilde plagede mennesker er udsendt af Anne Christensdatter, som i tyve samfældige år har været i forbund med ham. Og nu er tiden inde, at hun skal brændes, og den onde ånd må benytte sig af de besattes tunger for at åbenbare hendes synder. Hun har to søstre i Skovsted, lige så perfectionerede i trolddom som hun selv. Hendes to djævle, Hviderotte og Luser, regerer henholdsvis barnet Kirsten Langgaard og Maren Spillemands, hvilket Poul Rytter mange gange, og det både nat og dag, har set med hjertens vemodighed. Ole Fiskers kone i Istrup har en djævel, som hedder Skam, og det er ham, der nu i to års tid har plaget Anne Legind. Djævelen har selv sagt, at Anne Christensdatter var den rette og sandsynlige troldkvinde, som havde gjort barnet dets skade; og han har desuden sagt, at han havde tegnet hende på ryggen, på den højre side: Hvilket tegn at jeg kunde se, tog jeg Anne Christensdatter med gode ord i enerum, at hun vilde lade mig se Fandens tegn på hende. Fandt jeg for øjnene⁴², som Fanden havde sagt, tegnet på den højre side. Og da jeg indkom i stuen, hvor barnet ilde plagedest, begyndte Djævelen af barnets mund at spørge, om det ikke sandt var, som han havde sagt, hvortil jeg svarede nej. Fanden tvært imod: Ja! Ti nu ved jeg, at du var ude med hende og så det -. Forøvrigt har den fule ånd mange gange forklaret Poul Rytter om de tidligere omtalte nattebesøg af katte og rotter i sengene⁴³.

For så vidt er sagen nu fuldt oplyst. Og retten spørger til slut Anne Christensdatter, hvem hendes husbond er, siden ingen, end ikke hendes

39. O. c. p. 1008 f., aktst. 168.

40. Jfr. p. 133.

41. Kommissionsprotokollen p. 1009, aktstykke 168.

42. Ms.: øyene.

43. O. c. p. 1009-11, aktst. 168.

børn, i dag møder for at forsvare hende. Og hun bør ansøge om at få en forsvarer for det unægtelig sandsynlige tilfældes skyld, at sagen vil gå hende imod. Selv kan hun oplyse, at hendes søn, hos hvem hun nu sidst har opholdt sig, bor på Thomas Graversens ejendom; og hun ved ingen, der kan svare for hende.

Hans Ollesen tilspurgte Anne Christensdatter, hvad hun mod disse vidtløftige vidner havde at svare til sin befrielse. Hvortil hun svarede, at det var løgn, den onde ånd haver sagt⁴⁴. –

Der går tre uger, inden Anne Christensdatters sag atter kommer til behandling på Hillerslev og Hundborg herredsting. Og i mellemtiden sker der forskelligt, som ikke taler til hendes fordel. For det første er de ord af hende, som Jens Vert hørte, da de trak af med hende til fængslet⁴⁵, nu kendt af alle: at dersom hun skulde lide, skulde der og flere lide, endogså de, som bar guldkæder og armbånd –. Tilmed er Jens Vert, nogle dage efter at Anne Christensdatters sag første gang var til behandling på herredstinget, og hvor han altså beholdt sin viden hos sig selv, blevet komplimeret af Fanden, da han aflagde en visit hos Maren Mikkelsdatter for at se til Maren Spillemands: Det første han da indkom, sagde den onde af den besatte Maren Spillemand: Der kommer Jens Vert! Og sagde: Du skal have tak, fordi du ej vil vinde på min molej om de guldkæder og armbånd⁴⁶ –.

Og dag efter dag råber den onde af Maren Spillemands: at hverken barnet Kirsten Ollesdatter, ikke heller Maren Spillemands blev entlediget, hvor ofte meget hæderlig og højlærde mand magister Olle Bjørn Djævelen uddrev, fra denne deres elendighed. Men når Anne Christensdatter af Skinnerup blev brændt⁴⁷, skulde de besatte blive frelste og alting godt med dem⁴⁸ –.

Midt i det hele er tilmed en ny sag mod Anne Christensdatter ved at tage form. Den kan blive hende lige så farlig som hendes forgørelse af Kirsten Langgaard og Maren Spillemands. Og det er til stor skade for hende, at djævlene Luser og Hvide Rotte, som hun har vist ind i de to kvinder, nu lader sig besværge og tvinge til at tale sandhed. Det er især Hviderotte, der er ubehagelig åbenmundet.

Hans Jacobsen Spjelderup er ringe og har været det længe. Han

44. O. c. p. 1011, akst. 168.

45. Jfr. p. 128.

46. Kommissionsprotokollen p. 1044 f., aktstykke 177.

47. Ms.: blefue brænte –. Det originale dokument har formodentlig omtalt endnu en hex foruden Anne Christensdatter.

48. O. c. p. 1038, akst. 175.

ryster, hans hukommelse slår ham fejl, han taber mælet og går i stå midt i sin prædiken. De siger, han drikker, og det er allerede længe siden, klager over ham kom biskoppen for øre. Dengang klarede han sig ved ydmygt løfte om bod og bedring, men biskoppen skal nok holde øje med ham, han har ham i sine notater: 1695. D. 2. novemb. tilbringes mig skrivelse fra hr. Hans Spjelderup, sognepræst til Skinnerup og kapellan i Tisted, hvor udi han søger at excusere sig for de hannem tillagte excesser og beder, at han fremdeles ved sit kald og brød må forblive, og lover, at ingen klager fremdeles over hannem skal høres⁴⁹ –.

Men meget bedre er det ikke blevet med ham, det er næsten ikke til at tro, at man kan blive sådan af brændevin alene. Og det er ham til nogen trøst, og det tjener noget til hans forsvar, når det nu viser sig, at hans svagheder også har andre årsager.

Ved de onde ånders udtalelser kommer det for en dag, at den anklagede Anne Christensdatter også her har en meget virksom finger med i spillet. Der er mange, blandt dem også Poul Rytter, som dag efter dag hører Hvide Rotte af Kirsten Langgaards mund råbe op og forklare, hvordan Anne Christensdatter: tyve års tid siden haver givet sig til Fanden og midlertid ved sit kogleri og trolddoms kunst gjort hr. Hans Spjelderup sin skade, at han ej lang tid sit anbettede kald kunde eller haver forrettet som tilforne. Måden, på hvilken hun hannem beskadigede, var, at en dag, hun vilde gå til Guds bord, tog sand i hånden trende gange og udkaste det af kirken for kirkedøren udi Djævlens, Djævlens, Djævlens navn. Derforuden mange gange haver Anne Christensdatter ved sit hexeri forhindret hannem på prædikestolen, at han ikke kunde efter sit ønske til Guds ære og tilhørernes fornøjelse forrette gudstjeneste. I lige måde sagde den slemme ånd, at når hun gik til alterens sakramente, udspytte både vin og brød udi sit tørklæde, thi hun kunde ikke beholde det til hendes sjælegavn og glæde⁵⁰ –.

Nøjagtig det samme har Peder Skolemester hørt af Maren Spillemands, og da var Fanden tilmed malicious nok til at drage en ubehagelig sammenligning mellem den samme tid tilstedeværende Boje Nielsen og den fraværende hr. Hans: Da han indkom, lå Maren Spillemands på sengen og var hårdelig anfægtet af den onde. Da såd Boje Nielsen hos hende på sengestokken og holdt om hendes hænder, og han satte sig ved hovedet af sengen. Da sagde den onde af Maren Spillemands mund: Se til den slemme grimme Boje, ser, han sidder og rister med hans

49. Bircherods dagbog.

50. Kommissionsprotokollen p. 1037 f., aktstykke 175.

hoved, ligesom hr. Hans. Da sagde skolemester: Hvad mener din fule ånd dermed? Da svarede han af pigens mund: Min moder har taget hans hukommelse fra hannem. Da spurgte skolemester: Hvem er din moder? Han sagde: Anne Christensdatter i Skinnerup -. Hvorpå Djævelen har fortalt om hendes onde kunst med sandet i Djævelens navn og om hendes ugudelighed med sakramentet: Og når hun gik til Den store Mands bord, da tog hun brødet og vinen og spyttede det i hendes tørklæde, og når hun kom hjem, grov hun det ned under hendes brosten⁵¹ -.

Der er mange, som kan stå inde for, at Fanden virkelig har talt de ord af Kirstens og Marens mund, som Poul Rytter og Peder Skolemester har hørt; der er Anne Christensdatter Anders Pedersens, Maren Hansdatter Sirichs Anders Lauridsens, Maren Pedersdatter, Maren Christensdatter Møller, Maren Christensdatter Søborg, Ole Langgaards to piger Maren Christensdatter og Maren Pedersdatter og flere endnu⁵².

Og lørdagen den 14. marts møder da byfogdens bud op ved hexens fængsel, og stævner med otte og fjorten dages varsel Anne Christensdatter, Lille Thomas' kone af Skinnerup, til at give møde på Tisted byting: angående at hun hr. Hans haver fortroldet efter den onde ånds sigelse af Ole Langgaards besatte barn -. Og de stævner også mange andre personer til at udtale sig som vidner i samme sag. Så vil det nok blive klart, om Fanden talte sandhed forleden dag, da han af barnet sagde de ord, som i nogen grad kan tjene til undskyldning for Hans Spjelderup: Ja, ja, de siger vel, at hr. Hans drikker brændevin; han har det ikke alt deraf⁵³ -.

Forhøret på herredstinget den 24. marts bringer ikke meget nyt, men det lidet, der fremkommer, er i hvert fald aldeles ikke egnet til at gavne Anne Christensdatters sag. Og nu er der ikke engang, sådan som sidst, en og anden, der dog giver udtryk for nogen tvivl om hendes skyld. Hun har ingen, der forsvarer hende, og hendes egen indvending er kun svag imod Mette Knudsdatters og Anne Ertmandsdatters lange fortælling om hendes og Maren Spillemands møde⁵⁴ og mod Christen Spillemands beedigelse af hendes mærkelige og uhyggelige tale til ham⁵⁵. For til det hele kan hun kun sige så meget, at det ikke er sandhed alt sammen: Thi hun havde intet ondt vist i nogen⁵⁶ -.

51. O. c. p. 1036 f., aktst. 175.

52. O. c. p. 1033-35, aktst. 175.

53. O. c. p. 1032 f., aktst. 175.

54. Jfr. p. 107 f.

55. Jfr. p. 106.

56. Kommissionsprotokollen p. 1022, aktstykke 170.

Det er nok på tide, at hun bliver gjort uskadelig, for ikke længe efter kommer det frem, at Peder Poulsen af Torup, som var tilstede på samme herredsting, hørte, at hun blev tilspurgt af nogle Skinnerup-kvinder, hvordan hun stod sig. Da sagde hun: Hovsom⁵⁷. Og derhos sagde, at dersom hun kunde noget, som hun skulde lide for, da skulde flere deres børn få forsmædelse end hendes⁵⁸ —.

På bytinget fire dage senere viser det sig, at hr. Hans Spjelderups sag imod hende er så vel underbygget af vidner, der har overværet de onde ånders tale af de besattes munde, at der føjes et nyt og tungt vejende afsnit til hendes i forvejen lange synderegister. Og skønt retsmødet ikke er synderlig langvarigt, bliver der dog lejlighed til at fremdrage også andre og ikke mindre compromitterende detaillier. Vidne efter vidne kaldes frem og forklarer, een hvordan Fanden til fordel for Anne Christensdatter har grebet ind i retsmødet og bortført vigtige dokumenter⁵⁹, en anden, hvordan han til punkt og prikke kan gøre rede for hendes troldereri med Jesu legeme og blod bare for at forhindre hr. Hans i hans prædiken⁶⁰. Mordet på hendes egen søn bliver også belyst⁶¹, og et af vidnerne har hørt hende skændes med Fanden, da han påstod, at hun skaffede sig smørlykke med vand og sten fra kilden: Og sagde da fornævnte Anne Christensdatter til Fanden, at det var løgn, og at hun havde ingen kilde. Da sagde han, det vidste han vel; men om Jens' kilde⁶² —.

Og både om hendes fortroldelse af hr. Hans og om nødvendigheden af at brænde hende foreligger der en attest af 21. marts ved Poul Rytter. Og her på bytinget vedstår han samme attest, corporligt, med ed og oprakte fingre⁶³.

Måske har visse andre turdet håbe, at man for al den alarm om Anne Christensdatter skulde miste interessen for dem. Sådan går det nu ikke, trolddom er en alt for alvorlig sag til at blive glemt, hvis der først går frasagn om den. Men det er rigtigt, at Anne Christensdatters sag foreløbig overskygger alt andet, selvom det huskes, at Ole Bjørn den 3. marts på herredstinget efter Fandens tale af barnets mund kunde udlægge

57. mådeligt, så som så.

58. Kommissionsprotokollen p. 1045. aktstykket 177.

59. Jfr. p. 130.

60. Jfr. p. 139.

61. Jfr. p. 124 f.

62. Kommissionsprotokollen p. 1034. aktstykket 175. Jfr. foran, p. 111.

63. O. c. p. 1037-39, aktst. 175. Jfr. foran p. 138.

Karen Nielsdatter (eller Lauridsdatter) og Maren Nielsdatter fra Skovsted og Ole Fiskers kone i Istrup som hexe, og at Poul Rytter endda kunde give den djævel navnet Skam, som den sidstnævnte havde vist ind i Anne Legind⁶⁴. Tilmed har Ole Bjørn på herredstinget den 24. marts fremlagt et skriftligt vidne om Karen Lauridsdatter af Skovsted⁶⁵. Og i hvert fald vil mistanken mod Anne Vert ikke løbe ud i sandet efter den meget mærkelige oplevelse, som Envold Christensen af Torsted og hans kone Maren Andersdatter havde i begyndelsen af indeværende marts måned. Da: kom en norsk kvinde ind i deres hus, som sagde sig at have hjem 300 mile oppe i Norge, og begærte noget almisse af hende, nemlig konen, til at koge en potte kål på. Hvortil hun svarede, hun havde lidet at give af. Som og den norske kvinde straxen bejaede: at hun vidste det vel, at der var liden forråd, formedelst onde mennesker havde lagt hånd på dem. Dog gav de hende noget efter deres evne, og da hun havde fået dette almisse, spurgte hun dem ad, om de ikke for tre år siden miste en høvde⁶⁶, som blev gal, og i fjor, om de da ikke miste en plovbæst? Hvortil de svarede ja, at det var alt for sandhed. Svarede denne norske kvinde, at den første høvde, som døde og blev gal, det var manden Envold Christensen tillavet, og den død skulde han have haft. Imidlertid var der en anden kvinde inde hos, som nikkede ad dennem og sagde, de skulde ikkun blive ved hende med ord, så fik de vel mere at vide. Derefter ydermere sagde den norske kvinde, de kunde se deres skademand hver dag for deres øjen, som de vilde dog gøre godt, om de kunde: Hun går daglig i døren hos Eder. . . . Og sagde derhos denne norske kvinde, hun skulde dog sige dem, hvor deres lykke var nedersåt, og derpå sagde, at dette var nedgravet, et horn en alen i jorden under deres seng, og begærte derpå, at de skulde fly hende en håndfuld salt på en tallerken, som hun fordelte i tre hober. Stod så og så sig noget om på jorden ved sengestokken, kaste så saltet derned og bad så Envold Christensen, han skulde grave på stedet med en spade og sætte sin højre fod på tallerket, imedens han grov, og kast så jorden op i Jesu navn. Hvilket han også gjorde, kaste strax en stor hulle. Men som han intet fandt, sagde hun: Lad mig se spaden. Hvor hun da lugtede til den og bad, han skulde endnu grave bedre ind under sengen. Og strax han kaste bedre ind under sengen, som hun bad, fandttest et horn

64. O. c. p. 1010, aktst. 168.

65. O. c. p. 1023 f., aktst. 171.

66. Ms.: høfde, ♂: høved, ko.

som en bukkehorn til at tykke, hvor udi fandtest først hår, smør, så hår igen, dernæst tre biugkorn, et stykke jern, så en lag smør igen; nok fandtest en vejel⁶⁷ hår, som skulde være af deres egen hår, med tre knuder på håret; endnu fandtest en negl enten af en tå eller af en finger, derefter fandtest en tør, indsv[u]nden hånd, som dem kunde tykke, med hud, fingre og negle, og allersidst i hornet noget smør, som siuntest ganske frisk. Hvilket horn den norske kvinde bad, de skulde hugge i fire stykker og kaste på ilden med samtlig spøgeriet, som der udi var, hvilket også skete. Siden den tid havde de mistanke til bemeldte Anne Vert for trolddoms kunster og for deres ulykke⁶⁸ —.

Det vil sandsynligvis ikke vare længe, før også Anne Vert bliver stillet for retten.

67. Ms.: veyel. Ny kgl. S. 423 fol. og Thott 176 fol.: vritde. Både *vejel* og *vritle* er alm. betegnelse for en sammenrullet tot.

68. Kommissionsprotokollen p. 1057–59, aktstykke 181.

Ole Bjørns relation

Kong Christian den Femtes Danske Lovs anden bogs 11. cap. art. 6 siger: Præsterne paa Landsbyerne skulle holde tilbørlig Lykkelse, Gierder, Hegnet og andet, med deris Naboer, paa det de skulle ikke komme i Kiv og Trette med dem; Men holde sig fra deris Gadestævne, ej heller komme til Tinge, uden de højliggen nødis dertil, og have tilforn derom sig med deris Provst og Superintendent raadført. –

Det lader til, at hverken Ole Bjørn eller Jens Bircherod har hængt i lovens bogstav. Præsten har andet at bestille end at forhandle med sin biskop, han er optaget af at samle vidner og attester og har allerede et par gange været til tinge, før biskoppen overhovedet af ham får noget at vide om de skrækelige begivenheder. Desuden har mester Ole jo også sine patienter at passe, Maren Spillemands og Kirsten Langgaard, som er meget urolige. Og nu er også Anne Jensdatter fra Legind kommet til Tisted for at søge hjælp for sit ulidelige, fortvivlede tungsind hos den nidkære præst¹. Ole Bjørn gør, hvad han kan, for at hjælpe de stakkels mennesker, og ud fra den overbevisning, at de alle er besatte, kræver han i kirken menighedens forbøn for dem. Ja til yderligere gavn og sikkerhed har han selv sammenskrevet en særlig bøn i denne anledning, og den læses ikke alene af ham selv i hans egen kirke, men også af præsterne i omegnens kirker, og det både før og efter prædiken. Den beder Gud om hjælp for de arme, legemlig besatte mennesker, og skønt den er holdt i ret almindelige vendinger, gør den dog indtryk, netop fordi den så jævnt taler om besættelsen som en utvivlsom realitet, og indirekte også om hexene ved sin opfordring til Gud om at: styre eller styrte alle Djævelens onde redskab, som her udi have del eller skyld –, og om at åbenbare de skyldige, så de i tide kan blive frelst og ikke skal fortabes. Smukt er det også, at der bedes om beskyttelse for de måske uskyldigt mistænkte: Tilsted ikke den bedragelige ånd med nogen løgnagtig påsagn og bagvaskelse uden grund og årsag at føre noget uskyldigt menneske i fare eller beskæmmelse på sit ærlige navn og rygte –. Bønnen er i det hele taget et ord i rette tid mod den overhåndtagende

1. Beretning, 1699, p. 18; jfr. nedenfor, p. 148.

vantro, især hos øvrigheden, som år efter år giver hexe og troldkvinder stadig større spillerum: Over alt, da opvække nådeligen øvrighedens hjerter til en sand iver og nidkærhed for Guds ære og retfærdigheds befordring til Satans beskæmmelse og de arme menneskers redning og frelse. Amen² —. En sådan fremgangsmåde er forøvrigt ikke usædvanlig, og flere af præsterne, som har fået bønnens formular udleveret af deres provst, tror, at den er kommet fra biskoppen i Aalborg³.

Og da biskoppen, som i hvert fald allerede i begyndelsen af februar var klar over, at det var galt fat i Tisted, endelig hen imod midten af marts skrev til Ole Bjørn, har brevet ikke udelukkende eller specielt taget sigte på denne sag, men har været en fyldigere embedsskrivelse: udi adskillige anliggende⁴ —, blandt andet om Ole Langgaards fortsatte bortvisning fra alterens sacramento⁵. Men altså samtidig om besættelsen: med begæring, at han vilde ufortøvet her udi efterleve sin pligt og mig om benævnte besættelses handel nogen udførlig kundskab skriftligen meddele til nærmere efterretning⁶ —.

Når Ole Bjørn ikke ufortøvet har efterkommet biskoppens anmodning, er det måske, fordi skrivelsen også har talt om forskellige andre sager, så han ikke har følt sig forpligtet til efterrettelighed på netop dette punkt. Han kan jo i nødsfald også undskylde sig med, at han først må have tilstrækkeligt kendskab til sagen⁷. Og det kan også godt tænkes, at det måske ikke har conveneret præsten at indføre biskoppen i denne sag, som han uden tvivl har betragtet som sit eget område, og som allerede er ved at bringe ham i anseelse og berømmelse. I hvert fald går der endnu en rum tid, før bispen får svar fra præsten, og indtil videre må han altså, ligesom tidligere, lade sig nøje med, hvad han ad andre veje kan indsamle. Blandt andet fra velbårne Jørgen Scheel Due, amtmand over Ty og Mors, som har besøgt ham en dag ved midten af april og fortalt ham adskilligt om det besynderlige væsen i Tisted. Den fromme amtmand nærer aldeles ingen tvivl om, at de to piger, Maren Spillemands og Kirsten Langgaard, er korporligt besatte af onde ånder⁸.

2. Kommissionsprotokollen p. 1024–26, aktstykke 172. Aalborg Bisparkiv, Dokum. og breve vedr. Tisted købstad: Kirkelige forhold 1574–1723 (jfr. note 11).

3. O. c. p. 103 f., aktst. 21.

4. Bircherods dagbog 14.3.96.

5. Peder Lemvigs votum, bl. 30 (jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 90); jfr. Bircherods dagbog 19.8.95 og foran, p. 88 f.

6. Kommissionsprotokollen p. 387, aktstykke 82.

7. Højesteret 29.11.97, protokol A, p. 432; B, p. 540 (jfr. Ny kgl. S. 423 fol.).

8. Bircherods dagbog 16.4.96.

Hidtil har biskoppen åbenbart behandlet rygterne fra Tisted temmelig koldsindigt og har vel betragtet det hele som et af de sædvanlige små tilfælde af besættelse og hexeri, der måske nok kunde resultere i et enkelt bål eller to, men som så også var ude af verden uden at efterlade sig andre spor end nogen for andre daglige begivenheder hastigt hændende snak og nogle få beskrevne blade i tingbøgerne, som næppe mange vilde tage sig tid til at læse.

Men som tiden går og rygterne tager fart, bliver han ærgerlig og utålmodig over den lange ventetid og rykker, dog kun ved mundtligt bud og forøvrigt foreløbig uden succes, for et svar⁹.

Og så modtager han altså langt om længe, overbragt ham af provsten for Hundborg herred hr. Poul Jensen Snedsted, som alligevel kom rejssende til påske-landemodet i Aalborg, den beretning, som Ole Bjørn endelig den 18. april har fået skrevet sammen¹⁰.

Ret beset er sagen jo ikke så omfattende: tre besatte piger, en enkelt arresteret hex, som der endnu ikke er gået dom over, samt et par mere eller mindre mistænkte. Men Ole Bjørn har ikke ligget på den lade side, relationen er fyldig og detailleret, og dens forfatter behersker tilfulde hexevæsenets hele systematik og terminologi. Og han kan til evidens påvise, at alt, hvad der kræves af en virkelig legemlig besættelse, her er tilstede, punkt for punkt, undtagen de besattes kendskab til fremmede sprog. For resten glemmer Ole Bjørn ikke at stille sig selv i relief som Guds udvalgte, ydmyge redskab til de stakkels menneskers mulige frelse. Og han afholder sig heller ikke fra at fremsætte, og det ikke som en teori til biskoppens overvejelse, men som en direkte oplysning til ham, en forklaring af Guds mening med at sende denne plage over menneskene. Han kan også underrette biskoppen om, hvad der bør foretages for at standse samme onde. Han er en kapacitet på området, og der er al grund til at antage, at sagen, hvis den drives videre, som han har begyndt, vil tjene ikke alene til Guds, men også til Ole Bjørns ære. Måske også til hans befordring:

Kort og sandfærdig Beretning¹¹ om de sig her udi Tistæd befindende

9. Kommissionsprotokollen p. 387, aktstykke 82.

10. O. c. p. 387 f., aktst. 82.

11. Aftrykt efter Beretning, 1699, p. 13-23 = Kommissionsprotokollen p. 15-25, hvorfra enkelte afvigelser er tilføjet i []. Et expl. i Aalborg Bispearkiv. Dokumenter og breve vedr. Tisted købstad: Kirkelige forhold 1574-1723, fortsættes med Ole Bjørns bøn for de besatte (jfr. p. 143). Da det lille manuskript imidlertid afsluttes med den af biskop Bircherod forfattede bøn (se p. 155), indført med samme hånd (vist Ole Bjørns) som det foregående, kan det foreliggende eksemplar næppe være den egentlige original.

Legemlig besatte Mennsker, og dessen Beskaffenhed, som nu fast paa et fierding Aar, Tid efter anden, jo meere og meere haver yttret sig, og befindes saaledes:

1. Er her en Pige fød i Skinderup, Navnlig: Maren Christens Daatter Spillemand, som for 13 Aar siden først skal have fornummet til dette onde, og skal af min Sal. Formand ofte været forsøgt at drive, men ikke kommen videre dermed end i hendes Laar, hvor det fast paa 10 Aars Tid før min Ankomst hid til Kaldet, skal have givet sig tilkiende, men staaet i Tvil, om det skulle være en Legemlig Besættelse, eller anden forgiftig Troldoms Virkning [ms.: effect] formedelst Satans onde Redskab, eller og nogen anden ugemeen og fast overnaturlig Svaghed, ja endeel haver og vildet føre det stakkels Menneske i Mistanke, som der skulle være noget selvgiort Skrømteri og affectat Verk der under.

Nogen Tid efter min Ankomst haver dette Onde igien begyndt at tee sig forfærdeligere, som jeg og ved Guds Ords og Aands Kraft nogle gange haver drevet, saa Mennesket er kommet til sin Rolighed og forige Helbrede igien, hvorved alting saaledes en Tid lang er bleven i Stilhed og relinqveret in suspenso¹², hvad det egentlig kunde være, omendskiønt det nok lod sig ansee at være Diævelens Spøgeri og Troldom der under.

2. Men forleden Sommer (1695) haver et lidet Barn paa 9 Aars Alder, navnlig Kirsten Olufs Daatter, som er Oluf Pedersen Langgaards Daatter her i Byen, fornummet ligesaadan Anstød, og efter at jeg nogle gange havde været hos, og givet Agt paa Barnets Svaghed, syntes det vel at være nesten af samme Beskaffenhed, som med ovenbemælte Pige, men derhos ikke ulig et Fang af den faldende Syge eller deslige naturlig Svaghed og Raseri, hvorfor jeg raadde Barnets Fader, at hand skulde lade hende komme ned til Aalborg, at forfarne Medici tillige med Byens Præster og Geistlige disbedre kunde fornemme hendes Tilstand og derom skønne; Hvilket mit Raad hand og lod sig befalde og lovede at følge, men siden, overtalt af andre, lod hende ikke komme længer end til Agersborg, hvor hun nogen kort Tid udi Sognepræstens Hr. Pales Huus, og under hans Opsyn er forbleven.

Efter at Barnet var kommet fra Agersborg hid til Byen igien, haver det Onde efterhaanden kiendeligere yttret sig, men er dog ved Bøn og GUDs Paakaldelse saavidt dreven og bragt til Stilhed igien, at Barnet næstendeelen [ms.: mestendeelen] haver været roligt en Tid lang, og syntes alleene som nogle Levninger af en naturlig Svaghed at være efterladt hos hende.

12. er ladt uafgiort.

3. Men der det kom ungefer til mit in Januario udi nærværende [indeværende] Aar, haver det omsider for alvor yttret sig hos begge ovenbemælte Personer, at mand efter Haanden haver kundet ligne det eene med det andet, og Tid efter anden jo meere og meere kunde fornemme vera obsessionis corporalis signa, tam primaria, saa som 1. Abditarum rerum notitiam¹³, at de haver vist [at sige] adskilligt som skede fra-værende, særdeles indbyrdes hos de besatte, som dog var lang fra hinanden i adskillige Huse; Kiendt adskillige fremmede Personer, og vist at nævne dennem ved deres Navne, som Menniskene aldrig tilforn havde seet eller kiendt, ejheller efter at den paroxysmus var over og det Onde drevet, kunde kiende, og andet saadant meere. 2. Admirandum & præter naturale robur & potentiam¹⁴, saa at end ogsaa Barnet undertiden ikke af 7 eller 8 stærke Mennsker kunde holdes og styres; Alleeniste Latinsk eller andre fremmede sprog haver mand ikke fornummet den onde Aand at lade sig høre med hidindtil, videre end hand saa undertiden kunde støde ud med et Ord, og sige: som for Exempel: jeg er en Diabolus, og tilspurd hvad Diabolus var? svared en Forfører og Bagvasker, it. at Satan var en Modstandere i sin Betydning etc. qvam Secundaria Obsessionis Signa¹⁵, saa som

(a) Horrendam vociferationem & ululatum¹⁶, hvor iblant de saa tydelig haver exprimeret Kattes, Hundes, Haners, Svins, Oxers og andre Besters Lyd, saa at de som ikke saae hvad det var, kunde ikke skille det fra Dyrenes eget Lyd.

(b) Dei blasphemationem, proximi cavillationem¹⁷, som haver været forskrekkelig at høre, særdeles af den grumme Bespottelses Aand som regerer hos Barnet.

(c) Gestuum deformationem¹⁸, med forfærdelig Siun, Ansigtets, Munds og Øynes grumme Forvendelse og Udspilelse, umenniskelig Skaagren, Skummen og Fraaden af Munden, Tænders skiæren, og Klæders Sønderrivelse baade paa sig selv og andre etc.

(d) Corporum excruciationem¹⁹, som haver været erbarmelig at see, hvorledes den onde Aand haver pinet de arme Mennsker, blæst dennem op, og trækket dennem sammen igien, vriet deres Arme, Hænder, Halse

13. en legemlig besættelses sande tegn. såvel primære såsom kendskab til skjulte ting o. s. v. (Fortsættelsen, om de sekundære tegn, følger i afsnittets sidste linje).

14. en beundringsværdig og mere end naturlig kraft og styrke.

15. såvel som sekundære tegn på besættelse o. s. v.

16. skrækkelig skrigen og hylene.

17. Guds bespottelse og forhånelse af næsten.

18. unaturlige gebærder.

19. legemernes pine.

og andre Lemmer omkring, og kastet Hovedet bag ned paa deres Ryg, saa mand ikke kunde tænke andet, end de var gandske af Led.

(e) *Insolitam corporis & proximorum læsionem*²⁰, saasom at rive Haaret baade af sig selv og andre nærværende, og med Slag, Biden og Sliden gjøre [alt] det Onde, som ikke med største Magt blev hindret.

(f) *Admirandam corporum motionem*²¹, med forunderlige Spring og Legemets Ophævelse, saa at den onde Aand haver bødet sig til at flyve op med dennem, og føre dennem op under Loftet, om det hannem maatte tilstædes.

(g) *Rerum gestarum oblivionem*²², saa at de Besætte intet haver vist af sig selv, eller hvad der var passeret imidlertid Paroxysmus paastod, etc.

4. Her haver mand og faaet at vide ved den onde Aands Tilkiendegivelse, en Deel onde Mennisker og Satans Lemmer, som skulde forvoldet de arme Mennisker dette Onde, af hvilke hidindtil ikkun en eeniste er paagreben og sat fast²³, men synes at frugte lidet til nogen ret Bekiendelse, formedelst hendes forstokkede Hiertes Haardhed, før end flere af de andre bliver sat hver paa sit Stæd, at den ene kand frygte for den anden.

5. Tilmed er fornnummen, at Barnet for 7 Aar siden skal først have faaet det Onde i sin Fod, da hun ikke haver været to Aar gammel, som hun endnu gemeenligen finder ofte at sætte sig under Fodbladet, som en Flintsteen, hvorfra det i et Øjeblik springer omkring, og giver sig op i de andre Lemmer, Bryst, Hovet, Ansigt, Øjne, etc.

6. Foruden ovenbemældte tvende, er og kommen hid til Byen, i den Forhaabning, ved Guds Naade og min ringe Tieniste at blive hiulpen, en anden Pige af Lægind udi Nørhaa Sogn, navnlig Anne Jens Daatter, som nesten skal være af samme Beskaffenhed som de andre, alleniste det Onde er hidindtil ikke kommen til den Tummel og Raseriis Høyde, som hos de andre, men haver dog nogle gange saavit ladet sig forstaa, at være der indmanet af en Kvinde udi Istrup som er Oluf Fiskers Kone sammestæds, og at mand skulle tage hende fat, hvilket og igiennem de andre Besættes Munde er bekræftet, og tillige navngivet to Diævle som skulle være i hende, nemlig Skamm og Oss, af hvilke den ene skal være stum, hvorudover det Onde sielden og lidet hidindtil hos hende taler.

7. Den Diævel som gemeenligen regerer hos Barnet, kalder sig Hvid

20. usædvanlige angreb både på eget legeme og på andre nærværende.

21. beundringsværdig kropslig bevægelighed.

22. forglemmelse af det skeete.

23. Anne Christensdatter, jfr. p. 127.

Rotte, i hvilken Gestalt hand og ofte er seet, ikke alleniste af de Besatte, men end og af andre, og særdeles af min Søster Søn Christian Friderich Mavors i Jacob Hørers Stue, imidlertid Barnet var der i Huset, og end her i mit Sengekammer af min Tieniste Pige, som ellers og meget andet Spøgeri ofte baade inden og uden Huset af adskillige fornemmes.

8. Den Diævel, som er hos Maren Spillemand, kalder sig Luser, og raaber de begge idelig paa deres Moder, som de kalder den Qvinde der sidder, ved hendes Navn Molil eller Molei, som deres Pronunsiasion gemeenlig falder, og truer sterk, at dersom de ikke lader hende med nogle andre, som de og meget paaraaber, brænde, da skulle de fare i dennem, og særdeles i Amtmanden og hans Børn.

9. Ellers er nogle Gange befunden, efter den onde Aands sigelse, at de haver været 18 tillige i hver af dennem, og haver Diævelen navngivet efterskrevne igiennem Maren Spillemands Mund, som paa Stædet er bleven optegnede, med hvad hver deres Forretning skulle være.

(1.) Luser, Moderens (som ovenbemælt) Sendebud, hand skal tage hendes (den Besættes) Siæl og forfølge hende til hand kand overvinde hende.

(2.) Rotas, hand skal forstyrre hende, hun skal falde fra den slemme Tro, hand skal lade sig see synlig viis som een Ild, for at forstyrre hendes Tro, NB. Det er og ofte saaledes befunden, at Mennisket er bleven frygtagtig og svagtroende over saadan Syn, som er kommen hende for.

(3.) Hvid Rotte, Hand skal forstyrre hendes Samvittighed, hun skal blive forskrekket, saa skal hendes Tro svekkes.

(4.) Satan, Modstandere, hand skal imodstaa dig (saasom Ordene falt til mig) og hende.

(5.) Feite, Hoffærdig, hand feyer for min Moder da er jeg ydmyg hos hende.

(6.) Fante, jeg skal forhindre, du (forstaa mig, som den Onde tiltalte) skal intet got gjøre, hende det Skarn (sc. den Besætte) thi saa bliver min Moder vred, hand skal skyde Piile.

(7.) Rørel, hand skal sætte Ont imellem Ægteskab, og imellem andre Folk i Husene.

(8.) Sladder, hand skal bagvaske og komme dennem til at sige Løgn.

(9.) Fluardt, hand skal flyve udi hende, som en Flue, og i de andres Ørne udi Kirken, hand skal forstyrre Hørelsen.

(10.) (11.) (12.) (13.) (14.) (15.) (16.) (17.) (18.) heder Forstyrre

hver en, de skal være med og styrke vore Brødre (NB. Saa kaldte Diævlene hinanden) iblant dennem er Kus Skrивeren, hand skal optegne alle de Synder som begaaes, denne ynkede Fanden selv, at hand havde saa meget travelt. NB. Disse Navne og Bestillinger, er efter Fandens egne Ord igiennem bemælte Maren Spillemands Mund.

10. Det gaar undertiden saa hæftig til, at mand maa ligge i Bønnen og kontinuere heele 3, 4 ja 5 Timer, dog imidlertid for nogen respiration, afvexle med beqvemme Psalmer at lade synge imellem, ved hvilket Middel GUd haver givet mig den Naade, at de onde Aander, (i hvor mange de undertiden haver været) mangfoldige, ja over de hundrede gange er dreven, og haver de Besætte gemeenligen seet dennem ved Udfarten i adskillige Lignelser, somme Tider som Iild udi Kugler, Pile, gloende Stænger etc. Bitzel; Somme Tider, som Katte, Rotter, Ravne og andre Fugle, item Fluor etc. Og haver gemeenlig saadanne Syner været Tegn og Forsikring for de Besatte, at de da var skildt ved det Onde, saalænge det varede, som undertiden var gandske kort, saa det tit og ofte samme Time er kommen igien, og ved Ankomsten ladet sig tilsyne for de arme Mennisker.

11. Undertiden haver og den onde Aand skiulet sig, og talet igiennem de Besættes Mund, ligesom de skadde intet, for at blive dennem qvit, som kom at infestere²⁴ hannem med Bøn og GUds Paakaldelse, og særdeles mig, som Satan og ofte med sleske Ord haver villet afvende fra mit Forsæt, og sagt: jeg skulle gaa hiem, jeg var træt, jeg blev ellers syg, jeg skulle lade Hr. Hans²⁵ eller en anden komme etc. Denne Satans Træk haver og Gud omsider aabenbaret, dog haver mand ofte maat lade sig nøye, naar mand fik det nogenledes stillet, omendskiønt mand nok kunde mærke, at det Onde ikke fuldkommen var dreven, paa det mand ikke formeget skulle udmatte baade sig selv og de arme forspendte Mennisker.

12. Men at det Onde saa idelig og hastig kommer igien, skeer ikke uden GUds besynderlige Raad og Villie, ikke for at plage disse arme Mennisker frem for andre, (som kand kiendes af de mangfoldige underlige Befrielsler, saa at de hidindtil intet skader enten paa Sind eller Sands, Helbred eller Fornuft) men derved ligesom at drive Menniskene, særdeles Øvrigheden, at de ikke skulle blive søvnagtige i saa forfærdelig en Sags ivrige Inquisition til Retfærdigheds Befordring og de Skyldiges

24. true, angribe.

25. Hans Spjelderup, kapellanen.

Straf; Det jeg (efter den Erfaring jeg hidindtil haver) holder for et utvilagtig Kiendetegn, og kand ikke ominere²⁶ nogen endelig Ophør eller Befrielse fra dette Onde, førend saadan Exsecution over de Skyldige uforbigiængeligen skeer.

13. Forandringen udi Stiil og Skrift viiser nok, hvad Rolighed jeg haver til at sammenskrive dette, thi Barnets elendige Tilstand (som er her i mit Huus) haver med Skraal og Vraal ofte interrumperet det for mig, saa nyligen 19 Diævle fra hende er dreven, som hun haver bekiendt at være udfaren saa efterhaanden to og to tillige, ligesom Ravne.

14. Iligemaade er og de 18 onde Geister og Gaster, som i Aftes blev dreven fra Maren Spillemands, dennem hun og saae udfare som en Sverm af Bier eller Fluor, med et hvidt eller blank Sværd efter sig, i Dag kommen igien, og atter ved GUDs Naade de nærværende Studenteres²⁷ og andre Guds Børns Bønner, og mine (endskiøndt fraværendes, som og nogle gange tilforn er skeed) inderlig Suk, uddreven, saa hun haver seet dennem fare ud efter haanden, først 6, siden 4, og saa 2 og 2 indtil de alle ere kommen bort, Gud forbarme sig over os, og gjøre her paa en god Ende for sit hellige Navns [ære] skyld, Amen.

Dette er saa vit jeg i denne Skynding haver kundet samle og erindre, som og videre af de Akter og Vidnisbyrd som til Tinge er gangen, kand oplyses; Ellers synes mig at denne Handel meget ligner den bekendte Historie og Beretning om Kiøge Huskaars²⁸, ja i mange Maader overgaar den i Forskrekkelser, saa at den onde Aand end ogsaa offentlig her i Kirken haver ladet sig høre imod mig, da jeg stod paa Prædikestolen i mit Embedes Forretning, ikke allene af de Besættets Mund, (som tit er skeed) mens end og af Kirke-Hvelvingen, som særdeles blev hørt sidst afvigte Dominica Invocavit²⁹, efter at jeg midt under Prædiken havde uddrevet den Onde ved GUDs Ords og Aands Kraft fra Maren Spillemands, som var bleven meget urolig i Kirken under Prædiken, og der jeg havde gjort offentlig Taksigelse til Gud for samme hendes Befrielse, og var imod Enden med Prædiken og sagde disse Ord, at mand ingen Plads skulle give Diævelen, thi hvor hand fik en Fod eller Finger ind, ville hand have det alt, da blev mig lydeligen svaret af det Nørre Udsbud³⁰ Articulata voce³¹ trende gange, ligesom til Konfirmation

26. varsle. forudsige.

27. Rytter og Mavors.

28. Tredje udgave af Johan Brunsmunds bog om Køge Huskors var udkommet i 1691. 2. latinske udgave kom 1695. den tyske oversættelse 1696.

29. I søndag i fasten. I 1696 faldt den 1. marts.

paa det jeg havde sagt, ja det vil jeg, ja det vil jeg, ja det vil jeg, trende gange i rad, som jeg baade selv (om endskiønt ikke saa tydelig) og andre mange Mennisker (endda tydeligere) hørte og kand bevidne; GUD vende alting til sit herlige Navns Ære, Satans Beskiemmelse og Menniskenes Frelse. Amen. —

Ole Bjørns omhyggelige beretning afgør for så vidt sagen, som den ikke lader nogen mulighed åben for tvivl om tilfældets beskaffenhed og tilmed anviser afstraffelse af den eller de skyldige som eneste mulighed for de lidendes befrielse. Endnu tydeligere i samme retning peger den mere private følgeskrivelse til biskoppen, hvormed han ledsager sin tjenstlige indberetning. For af dette missive, der er af samme dato som beretningen, 18.4., ses ganske klart, at han vil have de af de besatte piger påråbte kvindfolk til bål og brand. For øvrigt er han høflig nok til at anmode biskoppen om råd og hjælp, og foreslår, da han, som sagt i beretningen, er stærkt anstrængt af at våge og bede, at præsterne i de tre nærmeste herreder i Thy må tilsiges, så der altid skal være to af dem i byen, nat og dag: hver sine 24 timer per vices³². . . . Men for alting beder jeg så omhyggeligen som ydmygeligen, at sagen således allerunderdanigst måtte foredrages hans. maj., at de som retten skal befordre, kunde ved nogen sær kongelig befalning animeres i denne handel og betages den frygt, som andres exemplar, der i deslige procedurer haver mislykket, synes at have indjaget dennem. Thi der vil nok hårdere klemmer på sådanne Satans lemmer, om de ellers skal bringes til den rette sandheds bekendelse og omvendelse, den Gud nådeligen hos dennem forarbejde for Jesu Christi skyld³³ —.

Rent bortset fra at Tisted-præsten uden tvivl har ment at være på den rette vej i sin ortodoxe fastholden ved den gamle, fra katolicismen overtagne hexelære, som i mange kredse nu var stærkt på retur, har det næppe kølnet hans iver at forestille sig sin egen person som leder af et stort foretagende og med adskillige embedsbrødre som sine underordnede assistenter. Og udsigten til at blive omtalt med hæder og respekt ved hove har formodentlig heller ikke forekommet ham utiltalende.

Skønt sent er det for så vidt på et heldigt tidspunkt, biskop Bircherod har modtaget relation og missive fra Ole Bjørn, og måske har denne selv regnet med, at sagen nu kunde blive behandlet på påske-landemodet,

30. D. v. s.: nordre tværskib eller sideskib.

31. med klar røst.

32. skiftevis.

33. Kommissionsprotokollen p. 1028 f., aktstykket 173, jfr. p. 888 f., aktst. 167.

som tog sin begyndelse den 22. april, en god uges tid efter helligdagene³⁴. Året efter mindes biskoppen meget tydeligt, hvor forsigtig og fuld af mistanke han allerede dengang var over for denne sag: Der merbemeldte magister Bjørns relation mig da omsider til hænde kom, tog jeg den med mig udi provsternes convent på landemodet d. 23. april, deres betænkning om dens indhold at fornemme, og kan de gode mænd, så mange af dennem, som endnu ere levende, og da tilstede vare, samtligen med mig testere, hvor høyligen jeg in synodo over den scrupulerede, formedelst adskillige choser, som derudi fandtest og mig temmelig suspect forekom³⁵ —. I virkeligheden har biskoppens standpunkt på dette tidlige tidspunkt nok været knap så klart for mange godtfolk fra Thy, og det både gejstlige og verdslige, har i de samme dage besøgt ham og berettet ham sælsomme ting både om Maren Spillemands og Kirsten Langgaard, og de har endda bekræftet det med dyre eder. Så Jens Bircherod har, som han siger, måttet tro i hvert fald så meget, som han vidste, Gud kunde tænkes at ville tillade af den slags ting. Tilmed har de fleste af præsterne, og i særdeleshed de, som havde hjemme i egnen, været af den mening, at det nødvendigvis måtte være en legemlig besættelse eller andet djævelskab, som anfægtede disse mennesker. Biskoppen har da også forholdsvis let ladet sig foranledige til, at de anstalter måtte træffes, som ritualet foreskriver for sådanne tilfælde; men endelig ikke andet eller mere.

Hverken biskoppen eller provsterne er nemlig blinde for den lidenskab og subjektivitet, der præger relationen, som er blevet oplæst og diskuteret på landemodet. Skønt de fleste tror, at Ole Bjørn i hovedsagen har ret, er de klare over, at han kan have fejlet og overdrevet i mange detaljer. Og derfor er de noget forsigtige og lidt tilbageholdende, og biskoppen kan senere med god samvittighed understrege, at han på synoden ikke tog nogen afgørende stilling til spørgsmålet, hvorvidt her var tale om en virkelig, legemlig besættelse. Og at han pålagde Ole Bjørn: at han udi den bøn, hvilken han selv på prædikestolen havde indført, fik at forandre de ord, med hvilken han syntest Satans ord af de besættede at ville verificere³⁶ —. Men for øvrigt har sagen slet ikke vakt noget større røre på synoden, hvor den glider ind som et normalt

34. Iflg. Bircherods dagbog og hans indlæg af 1.3.97 (Kommissionsprotokollen p. 388) har sagens egentlige behandling fundet sted 23.4., men adskillige af kommissionsprotokollens aktstykker er dateret 24.4., landemodets sidste dag. Påskedag faldt i 1696 12.4.

35. Kommissionsprotokollen p. 388 f., aktstykke 82.

36. O. c. p. 389 f., aktst. 82.

punkt på dagsordenen, blandt adskillige andre sager: Såsom sognepræsten i Tisted, mag Ole Bjørn, havde medgivet til hr. biskoppen en vidtløftig relation af d. 18. april sidst afvigte, om nogle menneskers i Tisted, hvilke man holder for at være besatte, deres elendige tilstand, hvilken relation blev for landemodet oplæst, så blev efter ritualens anledning cap. 6 art. 3 p. 230 seq. anordnet, at præsterne udi de 3 næstbeliggende herreder, nemlig Hundborg-, Hassing- og Hillerslev herred, skulde stå bemeldte mag. Ole Bjørn bi i de anfægtedes opvartning og besøgelse, så længe dette onde påstår, således at tvende af bemeldte herreders præster kunde altid være tilstede i byen i 24 timer og per vices continuere hos de anfægtede med bøn og sang, så længe paroxysmus påstår, på det og mag. Ole således kunde have nogen ved hånden at conferere med udi hvis vanskelige casibus derved kunde forefalde. — Vigtigere er egentlig den passus, som afslutter landemodets protokollat. Den viser, at conventet til punkt og prikke har fulgt lovens bogstav og taget alle muligheder i betragtning: Ellers blev derhos rådsomt eragtet, at bemeldte anfægtedes pårørende venner skulde efter ritualens anledning p. 231³⁷ lade dennem med forderligste til en sted henføre, hvor een eller flere medici kunde om deres svaghed, så vidt den måske kan befindes at være naturlig, at deliberere. Og lovede provsten i Hvetbo herred, hr. Jacob Ottesen, at ville efter den forfarenhed, han har in medicina, gøre herudi sin flid med dennem, om de hannem derom besøgendes vorder³⁸ —.

Trods al forsigtighed og trods alle forbehold i enkeltheder har man imidlertid i hovedsagen uden videre betænkelighed fulgt Ole Bjørn, og synodalet af 22. april har kun kunnet bestyrke ham i hans opfattelse, hvis han, hvad der for resten næppe er troligt, havde sådan approbation behov³⁹. Synodens beslutning er faktisk truffet med al hensyntagen til Ole Bjørns fremstilling af sagen⁴⁰.

Den form, under hvilken biskop Bircherod på den sidste dag i april meddeler Ole Bjørn sin og synodens afgørelse i sagen, giver på ingen måde udtryk for mistillid og tvivl og er ikke egnet til at få Ole Bjørn til at fare med lempe. Den kritik, der kommer til orde imod ham, er

37. Danmarks og Norgis Kirke-Ritual, (1685). Her anføres nævnte sted, at de præster, som opvarter de anfægtede, »skulle allerførst i nogle Medicorum Overværelse nogle gange komme tilsammen hos den Anfægtede, og vel med hinanden overveje, om den Svaghed kand være naturlig eller ej».

38. Aalborg Bispearkiv, Landemodeprotokol for Aalborg Stift 1673–1705, 22. april 96, IV, 4. Jfr. Kommissionsprotokollen p. 1029 f., aktstykke 174.

39. Jfr. Windings votum, bl. 90 (jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 209).

40. Kommissionsprotokollen p. 890, aktstykke 167, jfr. p. 1029 f., aktst. 174.

såre ringe, formet som en venlig advarsel med forslag om knap så kategorisk i kirkebønnen for de besatte – for selve besættelsen betvivles ikke – at hentyde til hexene, Djævelens onde redskab; det vil nok være rådeligere at gøre udtrykket betinget og mere ubestemt: på det man ikke skulde synes at være for færdige til at tro alt, hvad den løgnagtige ånd af de besættets mund udplabrer⁴¹. Thi efter hans angivelse kan dog ingen dommere dømmes hine berygtede folk til bål eller brand, med mindre man hos dennem finder noget andet bevisligt at holde om. Imidlertid skal det dog ikke manqvere, at jeg jo på højere steder dette, til rettens mulige befordring, skal vide at andrage, og haver derfor begært af provsten, at han mig af tingbogen en videmeret udskrift med forderligste vil forskaffe af alle de actis, som hidindtil udi denne sag er passeret og kan tjene os til nærmere opliusing⁴² –.

Ole Bjørn kan med rette modtage dette som fuld anerkendelse af sin fremgangsmåde. Og han har på ingen måde været nødt til at opgive noget af sin værdighed som sagens drivende, aktive kraft; tvært imod. Bispens eget bidrag er pauvert, en formular til en bøn, der kan bruges direkte til de anfægtedes trøst (hvorimod Bjørns kirkebøn, kun med få og uvæsentlige rettelser, med biskoppens billigelse stadig står ved magt), og en sidebemærkning der, formet som et fromt ønske, i virkeligheden giver udtryk for farisæisk tilfredshed med Kirsten Langgaards legemlige besættelse og med, at Ole Langgaard nu nok får sin fortjente straf for sin stædighed⁴³: Gud give, at Oluf Langgaards obsessio spiritualis⁴⁴ ikke skulde en stor del (efter den højstes uransagelige domme) hans fattige barn denne obsessionem corporalem⁴⁵ have forvoldet. Dette venerandus vir⁴⁶ hannem også nok kunde forholde etc.⁴⁷ –.

Og biskoppens obligeante brev og den af ham forfattede bøn til de syges trøst gør både Ole Bjørn og de anfægtede endnu mere sikre i deres sag⁴⁸.

Provsterne fra Thy og andre, som kom til Aalborg i anledning af landemodet, har vidst andet og mere om begivenhederne i Tisted end

41. Ms.: udpladber.

42. O. c. p. 361–63, aktst. 76.

43. Jfr. p. 88 f.

44. Åndelige besættelse.

45. Legemlige besættelse.

46. Deres velærværdighed.

47. Kommissionsprotokollen p. 363, aktstykket 76.

48. Jfr. Højesteret 2.11.97, protokol B, p. 483 (jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol.); O. Krabbes votum 12.1.98, bl. 193; Marcus Gjæges votum 12.1.98, bl. 202 (jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 434 f., p. 473).

Ole Bjørns relation giver udtryk for. Relationen er en udmærket og klar oversigt over selve hovedsagen, besættelsen, dens årsager og mulige hjælpemidler. Men den tilstræber ikke at give noget billede af det røre, som de besattes råb og gestus, frygten for og hadet til hexene, håbet og ønsket om deres afstraffelse har bevirket hos den lokale befolkning, Tisteds borgere og omegnens bønder. Den giver heller ikke klart udtryk for den almindelige tiltro til hele sagen, som behersker egnen. Men det kan altså de tilrejsende give, og det af landemodet udstedte synodale indeholder, ved siden af approberingen af de af Ole Bjørn truffne foranstaltninger og løfterne om hjælp, et afsnit, som tydeligt tilstræber at forhindre alt for vide kredses direkte indblanding i sagen: Ellers såsom rygten går, at adskillige iblandt den gemene mand skulde søge til de formente besatte i Tisted, ligesom til et orakel, og hos den urene ånd, hvilken de tro der at være tilstede, rådføre og bespørge sig om forlorne tings igenskaffelse og andet deslige, da må sådan dårskab hos gemene mand af præsterne alvorligen hindres og dennem foreholdes, at såfremt nogen herefter befindes sig med sådan rådførsel at betjene, skal de foruden anden vilkårlig straf være kirkens disciplin undergivet⁴⁹.

Synoden har kort sagt i virkeligheden været ganske ude af stand til at danne sig en mening om sagen, og det har heller ikke været let. På den ene side har den Ole Bjørns, en anset og lærd kollegas bestemte udtalelser at holde sig til, på den anden side finder den adskilligt af det, som han og andre forelægger, ganske utroligt, ja, en del af det temmelig mistænkeligt. Og så bliver resultatet altså det mærkelige og inkonsekvente, at man så at sige giver Ole Bjørn *carte blanche* til at fortsætte, som han har begyndt, ønsker ham held og lykke og Guds hjælp med foretagendet, samtidig med at man beroliger sin egen samvittighed ved at tvivle om noget og tage afstand fra andet. Synodens og biskoppens standpunkt er ikke klart. Men derfor kan det godt senere vise sig, at det tilfældigvis var klogt.

Men biskoppen har da i hvert fald opnået at få fyldig besked om begivenhederne, både sådan som de tager sig ud for Ole Bjørn og for andre. Så nu er han i stand til nogenlunde at holde sin embedsbroder i Aarhus, biskop Braem, underrettet om det mærkelige tilfælde: D. 15. maji begærede episcopus Arhusiensis dr. Braem af mig udi en skrivelse, som jeg med posten fra hannem bekom, at jeg vilde meddele hannem

49. Aalborg Bispearkiv, Landemodeprotokol for Aalborg Stift 1673-1705, 22. april 96, IV, 5. Jfr. Kommissionsprotokollen p. 1031, aktstykke 174; jfr. p. 360, aktst. 75.

en underretning om obsessis Tistadiensibus⁵⁰. – D. 20. maji skrev jeg til biskop Braem i Aarhus og gav hannem den underretning, som jeg vidste, om de anfægtede mennesker i Tisted⁵¹ –.

Hjemme i Tisted er der kun ringe mulighed for og ingen fornuftig grund til at tvivle om, at Fanden er løs, ganske uden hensyn til bispen i Aalborg og hans landemode. Anne Christensdatters fængsling og forhørene over hende bevirker, at både gammelt og nyt om hende bliver draget frem og gennemdiskuteret, og i de fleste beretninger og attester optræder hun sådan, at man ikke kan tvivle på, at hun er en troldkvinde. De altid velunderrettede veninder Mette Knudsdatter og Anne Ertmandsdatter har netop i ugen før påskehelligdagene været i Skinnerup for at bede om deres brød, blandt andre steder til Jens Simonsens, hvor Jens Simonsens kone svarede: Jeg får at give Eder noget, for I vandt så vel på den gammel djævel, der sidder i Tisted. Og sagde derhos, at hun alene kunde vundet hende på ilden, om hun havde villet⁵². Da svarede de: Hvi gjorde I ikke det? Nej, svarede hun, for jeg gid ikke! Og sagde hun ydermere, at Anne Christensdatter kom engang løbende ind til hende og sagde: Der kommer Fanden ind til hende østen kæret! Som hun spurgte, hvem det var, svarede Anne Christensdatter hende, at det var Maren Spillemand. Da svarede Jens Simonsens kone videre: O nej, sig ej så, hun har ondt nok ligevel; kan ske, hun har det mest for din skyld! Da sagde Anne Christensdatter: Har hun det for min skyld? Da svarede Jens Simonsens kone: Ja! Da sagde Anne Christensdatter: Det skal du få skam for, det skal jeg ramme dig for! Og sagde Jens Simonsens kone videre, at samme Anne Christensdatter gik strax hjem og sled Fanden i [en] tyremie⁵³, og atter igen sled hun hannem i en pisk og vilde have Fanden til at råbe på hende –. Og den samme snak har også andre hørt, og ikke alene af Jens Simonsens kone. For Djævelen har også talt sådan af Maren Spillemands mund⁵⁴.

Anne Christensdatter selv sidder i sit fængsel og får besøg af Ole Bjørn, der prøver på at bringe hende til bekendelse⁵⁵, og hun får også midt i maj besøg af fire dannekvinder, Maren Madsdatter Mikkel Tin-

50. om de Tistedske besatte.

51. Bircherods dagbog.

52. Ms.: vllt.

53. Tyrens avlelem anvendtes til fremstilling af en kraftig pisk.

54. Kommissionsprotokollen p. 1042–44, aktstykke 177.

55. O. c. p. 1039, aktst. 176.

strups, Maren Madsdatter Jens Tinstrups, Maren Mikkelsdatter Peder Esgesens og Maren Pedersdatter Anders Dahls. De er sendt af byfogden for at se og syne, om der måtte findes noget tegn eller mærke på hendes krop, for det har jo Fanden påstået og Poul Rytter set med egne øjne⁵⁶. Og de fire koner finder: på hendes højre skuldre forneden en brunagtig mærke, ungefær af skikkelsen som en latinsk enne med en prik ovenfor, hvis lignelse de havde udgjort på papir således $\cdot \vee$, og var det ikke nogen ader⁵⁷, men alene af en sær couleur i huden, og var hun ellers andensteds på ryggen besat med pletter af samme couleur -. Fanden prøver forøvrigt ikke at lægge skjul på denne sin virksomhed, for en af de fire koner, det er Maren Mikkil Tinstrups, vidner: at en dag eller noget derefter, dette siun var forrettet, var hun i huset hos den anfægtede Maren Spillemand. Da iblandt andet, som den onde ånd talte af hende, soer han om Vor Herres død og pine, at han havde såt den samme mærke på Anne Christensdatter, den hun og de andre havde set på hende⁵⁸ -.

Anne Christensdatter kommer igen for retten, både på herredsting og byting. Detaljer om retsmødet på herredstinget den 28. april er nu utilgængelige, men så meget ses, at det er blevet søgt fastslået, at hun er skyldig i Maren Spillemands onde⁵⁹. Til gengæld er sagens behandling på bytinget den 6. juni velkendt, hvor hun, indstævnet på foranledning af kongelig majestæts amtsforvalter Jens Hansen og Ole Langgaard, blandt andet skal stå til regnskab for hendes mærkelige og mistænkelige udtalelser til Jens Simonsens kone, og dengang hun blev pågrebet og anholdt⁶⁰. Men hun er også indstævnet i anledning af det nu foreliggende synsvidne over Djævelens mærke på hendes skulder. Spørgsmålenes præcisering har lettet arbejdet for stævningsmændene. Christen Hansen og Peder Smed har, foruden hovedpersonen, kun skullet indkalde en lille snes personer, fire mænd og femten kvinder⁶¹.

Amtmanden har overdraget amtsforvalter Jens Hansen at føre sagen mod Anne Christensdatter, og amtsforvalteren har sendt sin fuldmægtig Jens Christensen Rodsted i retten, hvor han også optræder på Ole Langgaards vegne. Amtsforvalterfuldmægtigen er grundig og skarp,

56. Jfr. p. 136.

57. blodåre.

58. Kommissionsprotokollen p. 1049 f., aktstykke 178.

59. O. c. p. 891, aktst. 167.

60. Jfr. p. 137.

61. Kommissionsprotokollen p. 1040 f., aktstykke 177; p. 1048, aktst. 178.

men i realiteten kommer sagen ikke ret meget videre, end den længe har været, for Anne Christensdatter nægter stadig både nyt og gammelt. Og hvor hun ikke kan nægte et factum, kan hun give en forklaring, som i nogen grad afviger fra vidneudsagn og attester.

Hverken Jens Simonsens kone eller hans datter har givet møde, så Rodsted må lade sig nøje med et par fremmødte tiggerkvinders anden-hånds referat af Anne Christensdatters gamle snak om Maren Spillemands i Jens Simonsens hus⁶². Men da referatets indhold kan bekræftes af flere tilstedeværende, er det så godt som nogen original. Og hendes onde udtalelser, da de trak hende i fængsel, og senere på herredstinget⁶³, kommer nu også til rettens kundskab i bevidnet form.

Men når Rodsted vender sig direkte til Anne Christensdatter, nægter hun, helt eller delvis. I hvert fald nægter hun, at hun gik hjem fra Jens Simonsens og piskede Fanden.

Og de gamle sager, som Rodsted møder op med, afviser hun. Hendes mærkelige optræden Sankt Hans nat for ti år siden og hendes samtale med Maren Spillemands ved samme lejlighed⁶⁴ nægter hun pure, hun var der ikke. Og når hun allerede i 1684 kunde, som den første, indse, at det var den onde, som var hos Maren Spillemands⁶⁵, så var det ikke, fordi hun var skyld i hans tilstedeværelse, men fordi hun nogle år i forvejen havde set andre, besatte, som var ligedan. Rigtigt er det, som hun også tidligere har indrømmet, at hun sagde, Maren ikke blev fri for sit onde uden videre, men det var da nærmest at forstå som en appel til Guds retfærdighed om at straffe Maren, der havde påstået hende, den uskyldige, som en hex. Hvad angår den af mange iagttagne scene, da hun rev magister Ole Bjørns finger til blods⁶⁶, da må hun vel nu som før nægte det, når hun ikke selv ved noget deraf. Derimod vil hun ikke nægte, at hun, dengang hun kom til Tisted for at konfronteres med de besatte, sagde, at i dag blev Maren Spillemand nok stum⁶⁷. Men det var ikke sagt i anden mening, end at det blev Maren jo så tit. Og Poul Rytter har hun aldeles ikke, som påstået af et vidne, lovet nogen skam eller ulykke⁶⁸: Endnu tilspurgt hende, hvi hun sagde til Christen Spille-

62. Jfr. p. 157.

63. Jfr. p. 140.

64. Jfr. p. 108 f

65. Jfr. p. 106.

66. Jfr. p. 119 f.

67. Jfr. p. 119.

68. Jfr. p. 123.

mand: Samles vi ej før, da gid vi samles i Helvedes pine!⁶⁹ svarede, at hun sagde det af galskab⁷⁰ —. Alt i alt har Anne Christensdatter bestået Jens Christensen Rodstedts examination fint og givet ham svar på tiltale. Men hun har selvfølger også i kælderens haft ro og tid til grundigt at overlægge sin sag, og Rodsted er vel heller ikke så fin en mand, at man ikke tør modsige ham.

Men een ting kan kun i hvert fald ikke løbe fra, Djævelens mærke på hendes skulder, det, som Fanden selv har omtalt, som Poul Rytter selv har set, og om hvilket fire dannekvinder har afgivet en attest, som de beediger her på bytinget: Og blev Anne Christensdatter ellers her for retten af tvende mænd, nemlig Niels Møller og Niels Vestervig, besigtiget, og befandttest ligesom omvundet er, hvorpå de gjorde deres ed efter loven⁷¹ —.

Hexejagten er gået ind, der skal tyndes ud i bestanden. Og fordi det går trevnt med Anne Christensdatter, som nægter og kommer med udflugter, skal man ikke glemme, at også andre er mistænkte. Finfølelse og omsorg for smukke folks gode navn og rygte har ladet en del dokumenter forsvinde under et tykt lag sværte, som forhindrer senere tider i detaljeret at følge et par åbenbart mindre prominente troldkvinders løbebane. Om Karen Nielsdatter (eller Lauridsdatter) og Maren Nielsdatter, begge af Skovsted, og Ole Fiskers kone i Istrup, som Ole Bjørn udlagde på herredstingets møder i marts⁷², vides ikke meget. Heller ikke om en vis Kirsten Sørensdatter, også hun fra Skovsted. Hendes navn dukker op i et afsnit af Hillerslev og Hundborg herredstings protokol, som åbenbart ved et tilfælde ikke er blevet slettet. Det ses, at hun og Karen Nielsdatter har følt jorden brænde under deres fødder, for de er ikke efter tilsigelse mødt på tinget den 28. april. Altså må sagen mod dem udsættes i fjorten dage, til hvilken tid de må give møde: såfremt de ej vil vente extremiteten af en personlig pågribelse —. Det er netop disse to, som kort tid derefter, i arrestordren mod Anne Vert, omtales som fængslede: Men som ingen kældere eller fængsel er her i byen, siden rådhuset blev nedbrudt, måtte man leje 2 kældere til dem⁷³ —.

69. Jfr. p. 108.

70. Kommissionsprotokollen p. 1040–47. aktstykket 177.

71. O. c. p. 1047–50. aktst. 178.

72. Jfr. p. 134, 141.

73. Hillerslev og Hundborg herreders justitsprotokol 28.4.96. Jens Hansen i Dueholm, Ørum og Vestervig a.s. kontributionsregnskab 1698.

Men referatet af retsmødet den 12. maj er lige så omhyggelig skjult som mange andre sider i protokollen og synes ikke gengivet andet sted.

Men Anne Vert er ved at blive en hovedperson, hvis prominente skæbne ikke sådan som ubetydeligere medsøstres lader sig skjule. Hun er ganske klar over, at den megen snak er ved at tage en for hende uheldig retning, og noget efter påske har hun forsøgt at bringe sig i sikkerhed og er forsvundet fra sit hus i Torsted⁷⁴. Det er måske ikke så klogt af hende, for ingen vil forklare hendes flugt som motiveret ved mistillid til rettens evne til upartisk og uhildet afgørelse af hendes sag. Det vil blive en alvorlig anklage imod hende, at hun: af frygt for hendes misgerninger og af samvittigheds banghed haver forladt hus og hjem og fast hen ved syv uger løbet udi skygge og skjul⁷⁵, længe før der nogen tid blev søgt efter hende⁷⁶ —. Alle og enhver vil kunne indse, at en mistænkt, der således undviger, må have en sort samvittighed. Flugten dømmes hende faktisk skyldig: Hvo der flyer gjør sig selv sagfærdig —, siger ordsproget⁷⁷. Den arrestordre, som amtmand Jørgen Scheel Due må udstede mod hende, da hendes udeblivelse ikke længer kan tolereres, stempler hende temmelig direkte som hex og foreskriver foranstaltninger med stikbreve og grænsespærringer, som om hun er en farlig statsforbryder: Som man efter ansøgning og begæring har været forårsaget på kongelig majestæts vegne nogle for trolddom berygtede kvindfolk at lade pågribe, af hvilke fra Skovsted i Hillerslev sogn allerede tvende ere sat fast, og den fornemste, eller rettere sagt: slemmeste, navnlig Anne Vert fra Torsted, af frygt for pågribelse er undvigt og ikke skal være at opspørge, så på hans kongelig majestæts vegne anbefales og forbiudes hermed færgemanden ved Oddesund at overføre her fra landet enten denne bemeldte Anne Vert af Torsted eller andre deslige kvindfolk, med mindre de bringer med sig deres sognepræsts attest og bevis, som derforuden af provsten bør være ratificeret (hvorum de og nu fra amtsforvalteren er tilskreven). Dog haver han denne ordre at holde hemmelig og ingen det lade vide, at det ikke skulde spørges ud i landet, og hun derover entholde sig derfra. Men dersom det kunde hænde sig, hun der måtte ankomme, haver han hende at anholde og straxen ved kongelig majestæts rytterbønder skikke her ud til Tisted og til amtsforvalteren levere, som er beordret hende tillige med de andre

74. Kommissionsprotokollen p. 1060, aktstykke 181.

75. Ms.: schuge og schiul.

76. Hillerslev og Hundborg herreders justitsprotokol 4.8.96.

77. Peder Syv, Danske Ord-Sprog, 1682, p. 111 (udg. v. Aage Hansen, 1944, p. 65).

at hæfte og sagen imod dem at udføre. Hvilket forskrevne han haver udi tilbørlig agt at tage og sig efterretlig at holde, så fremt han ikke vil anses og straffes som sådanne folks medvidere og som de, der huser og hæler fredløse. Tisted d. 29. maj anno 1696. J. S. Due⁷⁸ —.

Amtmandens ordre var kun et par dage gammel, da hun, pinseaften, blev pågrebet: Den 1. juni er Anne Vert af Torsted her til byen hidført fra Thyholm, hvorhen hun fra hendes hus var borttrømt og undviget af frygt for pågribelse og vilde været over Odesund. Givet en rytter, som hende opsøgte, 4 m. og derforuden betalt vognleje af 1 vogn herud med hende 4 m. 8 sk.⁷⁹ —. Og nu, da hun sidder bag lås og slå i Tisted, kan den normale transit af gamle kællinger mellem Thyholm og Harsyssel atter for en tid foregå uhindret. Men pinsemandag sad Maren Madsdatter Jens Tinstrups i kirken hos Sidsel Torp og sagde: Nu, i Guds navn, nu har de fået Anne Vert⁸⁰; vilde hun kun gøre noget godt og bekende noget. Da svarede Sidsel Torp: Da må de vel have hende, ti hun er nok en vitterlig troldkvinde; og så var hendes moder for hende⁸¹.

Men i Aalborg har biskop Jens Bircherod fået tid til at samle tanker og tænke sagen grundigere igennem. Og den tvivl, som allerede har givet sig udtryk i den noget vaklende formulering af provstemodets resolution, voxer sig åbenbart stærkere og stærkere, jo mere hexesagen griber om sig, og jo flere beretninger, der når ham, om mærkelige begivenheder i Thy. I begyndelsen af juni kan han notere i sin dagbog: Såsom mag. Henrik Stampe vår hos mig om morgenen, og jeg iblandt anden discours gav hannem tilkende den store tvivl og suspicion, jeg jo mere og mere begyndte at fatte om det hexeris og besættelses tøj udi Tisted, så lod han sig fornemme at være med mig i samme tanker og tilsendte mig om aftenen fra sit bibliothek dr. Joh. Conr. Dannhaweri Scheid- und Absag-Brief einem ungenanten Priester aus Cöln auff sein Anworts-Schreiben, an einen seiner vertrauten guten freunde, über das zu Strassburg (also titulirte) vom Teuffel besessene Adelige Jungfräulin, gegeben, etc. Af hvilken tractat jeg ser, den højberømte sal. theologum udi sådanne tilfælde ej heller at have våren så lettroende som mange gejstlige hos os nu (desværre) sig anstiller⁸² —. Det læste afhænger åben-

78. Kommissionsprotokollen p. 842 f., aktstykke 164.

79. O. c. p. 1060, akts. 181. — Jens Hansen i Dueholm, Ørum og Vestervig a.s kontributionsregnskaber 1698.

80. Ms.: Anne Wat.

81. O. c. p. 1074 f., aktst. 183.

82. Bircherods dagbog 5.6.96.

bart i nogen grad af den læsende. Samme værk af den 1666 afdøde theologiske Strasbourg-professor Johann Conrad Dannhauer benyttedes i 1674 af Johan Brunsmann, da han vilde forsvare og opretholde troen på legemlige besættelser⁸³.

Anne Christensdatter blev på sit sted, skønt hun var bange, og hun bider fra sig, så længe hun kan. Anne Vert, som stak af, men snart blev bragt til stede, er ikke nær så standhaftig. Og der er meget, der tyder på, at hun selv mener, at hun er skyldig.

Holger Sørensen Schandorph, den lille hidsige præst i Snedsted, er blandt dem, som efter landemodets beslutning skal hjælpe Ole Bjørn med at opvarte de besatte, så for tiden opholder han sig meget i Tisted. Han interesserer sig også for Anne Vert, konfererer med Ole Bjørn om hende, besøger hende flere gange om dagen i fængslet og holder kor hos hende med andre Guds børn. Og Anne Vert er ikke forhærdet, men beder, at Gud vil gøre et tegn, om hun er skyldig⁸⁴. Og allerede den 8. juni om eftermiddagen, da hun endnu kun har siddet der en god uges tid, bekender hun adskilligt for ham og byfoged Emmik Eriksen, mærkelige og ubyggelige ting, som man ikke skulde tro mulige, hvis man ikke vidste, at det er en af hexenes kæreste opgaver at sætte splid i ægteskaber og forhindre det naturlige samliv mellem ægtefæller. Og hun gør det frivillig, unød og utvungen, uden fængsel og bånd: Først at hun havde forsøret sin dåb og kristendom. For det andet, at hun ved trolldoms kunst og gerning havde gjort det, at Envold Christensen i Torsted haver været ulykkelig på sit kvæg og bæster, så vel som i andre måder. Blev tilspurgt, hvorfor hun det havde gjort. Svarede: Fordi han ikke vilde have hendes søster. Bekendte og, at det horn, som for nogen tid siden fandtest nedgravet under bemeldte Envold Christensens seng med spøgeri udi, havde hun derind praktiseret. For det tredje bekendte hun at have forgjort Jens Tinstруп i Tisted og taget hans manddom fra hannem og tøjret⁸⁵ den ved vejrmøllerne her vesten for byen. For det fjerde, at hun tillige med Anne Christensdatter af Skinnerup havde været om at få det onde i Oluf Langgaards barn og Maren Spillemands. For det femte bekendte hun, at hendes dreng, som Djævlen havde givet hende til opvartning, han hedde Lutz –.

83. Johan Brunsmann, *Køge Huskors*, 1953, p. 162 ff., p. 247.

84. Kommissionsprotokollen p. 1073 f., aktstykke 183.

85. Ms.: tyred.

Og denne bekendelse holder hun fast ved og refererer den samme dag for sine fangevogtere Niels Grøngaard og Anders Olesen Vig. Oven i købet med tilføjelse af noget, som åbenbart står såvel hende som Anne Christensdatter for hovedet, hvor de så har det fra, og foregøgler dem nogen trøst, at: skulde hun lide, skulde de også lide, der bar tre lag kæder om halsen⁸⁶ —. Og dagen efter, da hun gentager sine ord for magister Holger og amtsforvalterens tjener Visti Jensen, er hendes to fangevogtere atter nærværende. Tilmed har man så opfyldt hendes bøn om at blive ført til Sjørrind præstegård, for at hun kunde tale med sin egen sjælesørger. Og i Sjørrind præstegård har hun for provsten hr. Poul Jensen Snedsted og adskillige andre fastholdt sin bekendelse. Og nu bekender hun ydermere, at Karen Skægshøj⁸⁷ i Tisted sammen med hende og Anne Christensdatter er skyldig i Maren Spillemands og Kirsten Langgaards ulykke: Og derforuden sagde, at Maren Persdatter Skaris af Tinstруп er ikke fri i ovenmeldte beskyldinger⁸⁸ —.

Anne Verts bekendelse er frivillig, for så vidt som hun står fri og ubunden for præsterne. Men ingen ved, hvordan hun har haft det i de foregående otte dage. Måske er det et ondt fængsel og hårde klemmer, som Ole Bjørn har foreslået, der har åbnet munden på den gamle udlevede kælling⁸⁹. Men hendes bekendelse er såre velkommen og sætter fart i foretagendet. Samme dag, som den er faldet, skriver Holger Sørensen Schandorph amtsforvalterfuldmægtig Jens Rodsted til, at han uden opsættelse må sørge for, at Maren Skaris bliver stævnet: Jeg stræber, stræb du og for Guds ære!⁹⁰ — Og samme glade travlhed har grebet Ole Bjørn, der denne gang ikke tøver med at sende sin kære biskop et trods Fandens onde kunster frydefuldt og triumferende brev med opmuntring til snarest muligt at forårsage bålene tændt. Han har ikke engang givet sig tid til at afvente Anne Verts udvidede bekendelse i Sjørrind præstegård, hvorimod han omhyggeligt fremsender hendes bekendelse for Schandorph med forskellige andre dokumenter og lover, at flere skal følge: Nu er det, des Gud være ære, omsider kommen så vidt, at Gud har åbnet munden og hjertet på den ene af de pågrebne troldkvinder til en frivillig bekendelse, som herhos følger tillige med fire tingsvidner samme handel angående. Der ere endnu flere tingsvidner førte og faldne her til bytinget, og end flere vil efterfølge, som,

86. Jfr. p. 137.

87. Ms.: Skægs Høy. Andre former: Schægshøj, Scheishøls, Scheshøj, Skiægssøe.

88. Kommissionsprotokollen p. 594–98, aktstykket 113; p. 1061–64, aktst. 181.

89. O. c. p. 916, aktst. 167.

90. Niels Benzons votum 27.12.97, bl. 125 (Jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 301).

så snart jeg kan få dem udskrevne, skyldigst skal blive communiceret. Fornemmes og, at den samme Anne Vert, som har gjort denne hofølgende bekendelse, endnu mere og udførligere skal have bekendt for provsten hr. Poul i Sjørrind, som er hendes egen sognepræst, udi fleres påhør, som og med forderligste skal meddeles. Men det er utroligt, hvor hårdt det går til i disse dage med de arme forespændte mennesker, og særdeles barnet, imidlertid Satan med sit redskab er i denne hårde betryk og bekendelses knibe. Dog har denne gode Gud hidindtil underliggen hjulpet, at de arme mennesker intet skader enten på sind eller sans, liv eller helbrede, langt mindre på sjæl, fornuft eller tro, så vi aldrig den gode Gud kan fuldtakke, der altid holder i den tyngeste ende og så kendeligen udviser sin store magt og herlighed. Er der nu nogen, der tvivler, om det skal være legemlig besættelse med Satans⁹¹ spøgeri og trolddom derhos, da kan de nu få den håndgribelige tro i hænderne, derom jeg dog aldrig har kunnet tvivle, siden jeg de indicia, som min forrige relation omformelder, så kendeligen har fornuppen. Jeg skal fremdeles se til at kunne på det korteste få befattet det fornemste og mærkeligste, som siden samme relation er passeret. Og står nu meget på, at sagen på højere steder således kunde blive incamineret, at retfærdighed, til de skyldiges straf, med tilbørlig nidkærhed og iver kunde blive befordret, såsom des forinden ingen fuldkommen befrielse er at formode. Gud vende alle ting til sit herlige navns ære, Satans beskæmmelse og menneskens trøst, glæde og frelse. Amen. Udi hvilket ønske jeg slutter troligen, recommenderende mig fremdeles i Eders højærværdigheds sædvånlige velbevågenhed, samt forblivende Eders velædle højærværdigheds ydmygste og pligtærbødigste tjener, Ole Bjørn. Tisted den 9ende junii 1696⁹² —.

Og samme dag er Anne Vert blevet stævnet for herredstinget med otte dages varsel, til den 16. juni. Og mange vidner, blandt andre samtlige Torsted bymænd, er tilsagt. Indstævnedene er også Anne Christensdatter af Skinnerup og Maren Persdatter Skaris Niels Christensens i Tinstrup: til vindes påhør og til spørgsmål at svare anlangende deres berygtelse og trolddoms øvelse —. Anne Vert og Anne Christensdatter har stævningsmændene fundet på deres plads i Tisted, Maren Pedersdatter har de truffet i hendes eget hus i Tinstrup⁹³.

Med Anne Verts allerede aflagte og flere gange gentagne tilståelse er

91. Ms.: Sattens.

92. Kommissionsprotokollen p. 1050–52, aktstykke 179.

93. O. c. p. 1056 f., aktst. 181.

sagen klar, og retsmødet på herredstinget forløber da også temmelig harmonisk. Fra Holger Sørensen Schandorph, som er til landsting i Viborg i disse dage, foreligger attesten om hendes bekendelse, påtegnet af byfogden og af vagtholdet. Og provstens attest om bekendelsen i Sjørrind præstegård bliver også oplæst på herredstinget. Og Anne Vert: efter forskrevne attester liudeligen var oplæst for hende, vedstod og bejaede i alle sine ord og punkter således at have bekendt -. Og da hun, efter Envold Christensens beretning om tryllehornet, blev: her for retten tilspurgt, på hvad måde hun havde indbragt dette horn med spøgeri ind under Envold Christensens seng, svarede, at det havde Satan for hende gjort -. Og gammel mistanke bliver nu taget frem i lyset: Anders Ulgaard af Torsted vandt . . . at han havde kendt fornævnte Anne Vert i 25 år, og da imidlertid havde hun været berygtet for trolddom; og dertil havde hende mistænkt for hans søster Kirsten Pedersdatter, at hun skulde have forgjort, som sanseløs undertiden, og intet kan være sig til gavn i nogen måder -. Salmand Madsens atten år gamle historie om, hvordan det gik, da de vilde tage hendes broder til soldat⁹⁴, kommer nu også til rettens kundskab. Og alle er klare over, at hun må være skyldig, på grund af: hendes undvigelse fra hendes hus formedelst hun bar frygt at skulle vorde pågreben for hendes trolddomskunster -. Og forøvrigt er hendes berygtelse som hex gammel og rodfæstet på egnen⁹⁵. Her på herredstinget står hun nu for Anne Christensdatter og skylder: fuldt ud på hende, at hun var lige så god, ja end værre, udi trolddoms kunst, end hun var -. Og det gentager hun adskillige gange, som om det skulde gøre hendes egen sag bedre. Forøvrigt nægter Anne Christensdatter som sædvanlig.

Var og tilstede Niels Skarisen⁹⁶ i Tinstrup på sin kone Maren Pedersdatters vegne og ikke noget hertil havde at svare. Men hvad Gud og øvrigheden herudi gjorde, vilde han være fornøjet med⁹⁷ -.

Der er ingen her på herredstinget, som giver udtryk for den formodning, at Anne Vert har en skrue løs.

For resten ser det ud, som om hexe i disse junidage, hen under Sankt Hans, sværmer og leger farligt om bålet som møl om lyset. En af dem,

94. Jfr. p. 115.

95. Jfr. p. 116.

96. Niels Christensen Skarisen. d. v. s. Zachariassen. Hans kone Maren Persdatter kaldes afvektende Maren Niels Skarisens, M. Skarisdatter, M. Skaris.

97. Kommissionsprotokollen p. 1055-66, aktykke 181. Extract af Anne Verts bekendelse på herredstinget 16.6.96 foreligger i Ny kgl. Saml. 423 fol. og Thott 176 fol.

også hun en Maren Pedersdatter, kommer i hvert fald for en stund ind i lyskeglen. Det fremgår af indholdet i en attest, der fremkommer et halvt års tid efter, at begivenheden, den ikke ualmindelige ugudelige omgang med sacramentet⁹⁸, har fundet sted ude i Øster Agger: Anno 1696, d. 10. junii var vi underskrevne med andre Guds børn udi Agger kirke til en bededagsprædiken, og da så vi, at en kvinde ved navn Maren Pedersdatter Trans var til alters samme tid. Og der præsten havde meddelt hende vinet, da tog hun det i hendes håndddug. Dagen derefter kom hun ind til mig. Da spurgte jeg hende ad, hvad hun vilde, eftersom hun aldrig havde været i mit hus tilforn. Svarede hun, at hendes dreng stod her synden for og grov torve. Spurgte jeg hende ad, hvor hun var i går, hvortil hun svarede: Jeg var til alters med andre Guds børn. Da sagde jeg: Var det sanden, at I tog vinen og brødet af Eders mund i Eders håndddug? Svarede hun: Hvad kommer det Eder ved? Da sagde jeg: I gjorde en stor synd derved! Svarede hun: I er ikke min skriftefader! Hvortil jeg svarede: Det er jeg alt for ringe til, men dog skal jeg skrifte dig, førend du går ud! Så gav jeg hende en ørefigen eller to. Så gik hun ud af mit hus. Tirsdagen derefter, som var den 16. junii, var vi udi Tisted marked med noget tør fisk at sælge, hvor vi da var ned i byen og havde noget at bestille. Da gik jeg forbi det hus, som Maren Hansdatter var i. Da hørte jeg, mange folk var derinde. Så gik jeg derind. Da så jeg magister Oluf Bjørn også derinde og læste og sang for Maren Hansdatter, som var siug, og begærede magister Oluf, at vi, så mange som var der inde i huset, vilde falde på vores knæer og bede tillige med hannem, at Vor Herre vilde hjælpe den siuge. Og som jeg såd ved døren på mine knæ, blev der råbt af Maren Hansdatters mund: den høje Aggerbomand, der sidder ved døren, han slog en troldkone forleden dag i hans hus! Den første slag⁹⁹, han gav hende, det skadde hun intet af, men ved den anden slag gik blodet ud! Da svarede magister Oluf og sagde: Ti stille, dit skarn! Lad mig høre, om det er sandt, som du siger! Så rejste jeg mig op og sagde: Ja, det er sandt, det var mig, som det gjorde. Da spurgte han mig ad, om det var sandt, der blev talt af hendes mund. Da svarede jeg: Ja, det var så, som der blev talt af hendes mund, men om Satan skulde sige sandhed eller ej, det ved jeg ikke. Da blev der atter talt af fornævnte Maren Hansdatters mund: Ja, du skal få skam for det! Da svarede jeg: Det tror jeg ikke, at jeg skal få

98. Jfr. p. 110 f.

99. Ms.: slaug.

nogen skade, ti alle hår på mit hoved ere talte, og der skal ikke een falde af uden min himmelske faders vilje. Da svarede magister Oluf og sagde: Jeg tror ikke, at Satan eller hans lemmer skal få den magt at tilføje noget Guds barn skade. Dette testes ved vores hænders underskrift, så sandt hjælp os Gud og hans hellige ord. Af Øster Agger d. 23. februarii anno 1697. Mads MSS Sørensen. Peder Lassen¹⁰⁰ —.

Det går, som man måtte vente: med intensivering af hexejagten, med retsmødernes publicering af hexenes samlede kunster og med indretningen af en regelmæssig præsteopvartning af de besatte og anfægtede tager disses antal til og kulminerer deres anfalds styrke.

De onde ånder kæmper fortvivlet for at holde skansen. De er i defensiven. Guds stridsmænd, Ole Bjørn og de mobiliserede ordensbrødre sekunderet af Poul Rytter og andre føler sig sikre på sejren.

Men Djævelen mærker sig truet, jærtegn og undere viser det. Kirsten Langgaard er i Ole Bjørns hus nu for bedre at blive opvartet med bøn og salmesang og for stadig at være ved hånden. Og samme dag, og just i det øjeblik, Holger Schandorph siger til magister Ole, at han nu, for tredje gang den dag, vil gå til Anne Vert i fængslet for om muligt at få hende til at bekende noget: da i det samme blev Ole Langgaards barn angreben, og biede magister Holger, indtil hun igen blev tilpas. Strax derpå gik magister Holger ned til Anne Vert, og som han nu var hos hende og ved Guds ånds bistand bragte hende til nogen bekendelse, blev barnet igen angreben så heftig som ikke nogen tid tilforn, og råbte den onde ånd, at Anne Vert vilde nu til Den store Mand —. Og hver gang de fører Anne Christensdatter forbi præstegården, til tinget og fra tinget, bliver barnet også angreben og den onde ånd råber på sin morlille og springer op i vinduet¹⁰¹.

Samme dag som Anne Vert går til bekendelse for den nidkære magister Holger, bliver Anders Lauridsens pæne unge kone, Maren Hansdatter Sirichs angreben af en sygdom, der dag efter dag tager til i uhygge og vækker mistanke, som snart skal blive til vished. For otte dage senere taler Djævelen af hendes hals og skælder og bander og råber op om, hvem han egentlig var på jagt efter, da han for i hende. Og så kan man godt forstå, at Ole Bjørn må tage sig særlig omhyggeligt af hende. Beretningen om dette første forløb af hendes sygdom er forfattet, noget

100. Kommissionsprotokollen p. 612–14, aktstykke 117.

101. O. c. p. 1073 f., aktst. 183.

kejtet, men meget præcist og malende, af Karen Andersdatter Smed og underskrevet af flere: Den 8. junii anno 1696 er Maren Hansdatter bleven svag, og havde begyndelse som en sprinkelsiuge¹⁰² med raseri og megen snak til om torsdagen den 11. dito. Begærte hun at tale med magister Oluf og var da meget svag. Der magister Oluf kom til hende, spurgte han om hendes svaghed. Svarede hun: Som med den, der vil til Guds rige! Og så trøstede han hende med Guds ord, og hun begærte at blive delagtig i Jesu legem og blod, som hun og bekom. Derpå lå hun ligesom tilforne bort med raseri til om søndagen den 14. Da blev hun mere svag og begærte så at tale med Poul Rytter¹⁰³, som en temmelig tid blev søgt efter i byen, og fandt ham til Christen Andersens ved kirken. Begærte af hannem at komme til hende. Svarede han, han havde prædiket tre prædikener i dag og var træt, mens dersom han kunde, vilde han komme. Dog kom han ikke. Og som hun lå således bort med stor længsel, begærte hun at få Christian Frederik til sig, som kom og trøstede hende med Guds ord og meget ypperlige sprog af Pauli og andre Christi apostels ord. Lå en bog hos hende, og begærte af Christian Frederik, han vilde læse for hende derudi, som han og gjorde. Og imidlertid han var derinde udi nogle godtfolks nærværelse, var hun rolig. Kom så bud efter ham, at han skulde komme hjem mod aften. Der han nu var udgåen, fik hun meget ondt og klagede sig ej at blive ved livet og lå så bort en times tid. Og kom nogle af skolebørnene tillige med andre folk derind og spurgte, hvor det var med hende. Sagde hun: Som den, der til Himmerig vil! Og da begærte Anders Pedersens kone, at skolebørnene vilde siunge en åndelig salme, nemlig: Vor Gud han er så fast en borg etc. Begyndte hun så at le og spurgte, hvad de vilde hos hende, hun kunde vel ligge, alligevel de vare ikke hos hende. Og spurgte, hvorfor skolebørnene de vare komne derind. Dertil folket svarede, de vare gået der omkring, så vilde de se, hvor det var med hende. Så sprang hun op og gæde som en hund. Blev skolebørnene derover bange og løbe bort, og hendes ansigt blev ganske forvendt, meget uherskelig¹⁰⁴ grimt. Og opløfte hendes bryst, så der var 6 à 8 mennesker om at holde hende. Så gik jeg, Karen Andersdatter Smed, efter Christian Frederik, og han strax kom efter mig og havde Jens Mortensen Farver med sig. Så kom Anne

102. Sygdom ledsaget af pletagtigt udslet. Her tænkes rimeligvis på plettyfus, der ofte medfører hallucinationer og angstfølelser.

103. Ms.: Reüter. — Han bruger selv samme underskrift.

104. Ms.: uherskelig, d. v. s. ufint, uskønt (?). Jfr. Ordb. over det danske Sprog: hersk, II herske.

Christensdatter på torvet og Erland Mikkelsen imod mig, og da slog Anne Christensdatter i sine hænder og sagde: Det er ilde fat! Der nu Christian Frederik kom ind af døren, da blev råbt af hendes hals med forfærdelig skrig: De vil ikke tro, der skal blive endnu to besatte! . . . Og er det at agte, at den 15. dito kom hendes moster Anne Christensdatter på torvet og Karen Pedersdatter til hende og havde hende af sengen i de tanker, hun skulde gå på jorden. Da så vi, at hendes fødder slæbte efter hende, som de vare døde, og hun ingen styrke havde udi dem. Og gav de hende både onde og gode ord, at hun skulde gå. Så svarede hun dem, hun kunde ikke. Og holdte de det med hende fra sengen til vindverne og fra vindverne til sengen igen. Der hun kom til sengen, kunde hun springe og gå alene i sengen og røre alle hendes lemmer. Og der hun blev syg, blev talt af hendes hals: Det er den niende dag, jeg for i den tæve, i den østre stette¹⁰⁵, da hun gik fra aftensang, og hendes to djævelunger¹⁰⁶ gik for ved hende, og Oluf Sladder og Jens Christensen gik efter hende og talte om min molleje, der sad i kælderens. Jeg har taget hendes styrke fra hende, fra hendes bæltsted. Jeg skulde have faret i Oluf Sladder, da kom den tæve i vejen for mig; så for jeg i hende; dersom hun ikke bliver båren i Oluf Sladders seng inden den elvte dag, så skal hun aldrig gå mere! Så blev hun opbåren til magister Olufs og var meget hårdt angreben, at 12 à 14 mennesker med stor magt næppe kunde bære og regere hende, med forskrækkelig larmen og råben af hendes hals¹⁰⁷ —. Og nu ligger hun i magister Oluf Bjørns seng, og han holder bønnemøder hos hende med salmesang og besværgelser. Og hun raser og profeterer allerede dagen efter for en stor forsamling af skrækslagne troende, også udensogns folk som den lange Aggerbo¹⁰⁸.

Men Maren Hansdatter Sirichs er kun den første i en lang række af kvinder, som, supplerende de gammelkendte tilfælde Maren Spillemands og Kirsten Langgaard, i disse junidage tiltrækker sig opmærksomheden ved at vise tydelige symptomer på at være besatte af onde ånder.

Først er der Anne Pedersdatter Jens Bondes, daglønnersken, som den 13. juni får det med svimelse og riven indvortes og strax tager til at rase og råbe på visse godtfolk¹⁰⁹. En attest, udstedt af fire Tisted-kvinder, viser Ole Bjørn og de tilkaldte præster i deres funktion som åndemanere og djævlebesværgere, og det er nok værd at mærke sig, hvor fast en

105. kirkegårdsplågen.

106. Vel hendes to småbørn. *Jfr.* p. 71.

107. Kommissionsprotokollen p. 527–31, aktstykke 101.

108. *Jfr.* p. 167.

109. Kommissionsprotokollen p. 644, aktstykke 128.

mand som Holger Schandorph endnu på denne tid tror på Fanden, når denne angiver et par tilstedeværende kvinder som nye hexe: Først blev der skikket bud efter magister Oluf Bjørn, at han vilde komme ned til hende, som han også gjorde. Blev så strax begært af magister Bjørn, at der måtte skikkes bud efter de præster, som da efter hans højærværdigheds, biskoppens, befaling var tilstede i byen for de siuges skyld, at ville komme til hannem. Og strax derefter kom magister Holger Schandorph ind i huset, og lidet derefter kom hr. Peder Roaldsen i Agerholm også derind, og da begærte magister Bjørn, at magister Holger vilde være ved sengen hos den siuge og holde hendes hænder: desmidlertid jeg læser bønnen. Hvortil magister Holger svarede: Bliver I hos hende; jeg vil læse bønnen. Så faldt magister Holger og hr. Peder Roaldsen på deres knæ tillige med alle de mennesker, udi huset var tilstede, desmidlertid han læste bønnen og mange gange repeterede de ord i bønnen (som den siuge alarmed og romstere): Herren straffe dig, Satan! Item: Herud, din fule ånd! Og der bønnen var endet, tilspurgte magister Holger den siuge og anfægtede menneske: Hvor er du kommen herind, din fule ånd? Hvortil blev svaret af den siuges og anfægtedes mund: Maren Væver og Karen Væver! Spurgte så magister Holger ad, hvad det var for folk, som blev navngivet, om de var i huset tilstede. Hvortil blev svaret af hendes mand Jens Bonde: Her står de! Da sagde magister Holger: Står til side, I Guds børn, og lad de to djævle stå! Og sagde disse ord: Skammer Eder først for alle de Guds børn, I står iblandt! Og skammer Eder for englene i Himmelen og den store Gud! Ydermere sagde til dem: O, I fordømte bæster og troldkvinder! Her hører vi, at Satan råber på Eder! Og sagde til dem: Omvender Eder, ellers er I allerede udi Satans strikker! Og skød dem begge tillige strax ud af døren og tillagde disse ord: Vil ikke andre lade Eder brænde, så vil jeg lade Eder brænde!¹¹⁰ – Der er en anden attest om den selv samme episode, ved Søren Mikkelsen Jelling, hvis detaillier supplerer helhedsbilledet: Jeg hørte ved tingen samme dag og tid, at der kom bud til magister Holger Sørensen Schandorph ved retten¹¹¹, om han vilde være så god og komme til Jens Bondes til magister Oluf, og strax gik han der fra retten og kom til mig ved døren og bad mig, at jeg vilde gå med hannem til Jens Bondes, thi han sagde, han vidste ikke, hvor det var. Hvortil jeg svarede ja, og gik med hannem derhen. Og udi desimidlertid, der vi nu gik derhen, sagde jeg til magister Holger: Gud hjælp os, nu lever vi udi en bedrøvelig tid

110. O. c. p. 614–16, akst. 118.

111. Der synes ikke bevaret oplysninger om dette retsmøde ved bytinget 13.6.

i denne by. Da svarede magister Holger: Ja, det skader¹¹² ikke, thi nu kan vi fornemme, at Gud byder Satan at sige sandhed, dog det er imod hans vilje, på det at disse troldkvinder skal åbenbares. Og der vi kom imod huset, sagde jeg: Der bor Jens Bonde. Da sagde magister Holger: I skal gå ind med mig, jeg kan ikke holde hender ene. Og sagde til mig: Bliv fast udi troen til Gud og strid med Eders gudelig bønner imod Satan. Og der jeg kom der ind med hannem, så jeg, at magister Oluf Bjørn sad på sengen ved fødderne, og da hørte jeg, at magister Oluf sagde til magister Holger: Her ser vi endnu Herrens underlig gerninger! Og rakte sine hænder tillige med øjen op imod loften og sagde: Gud, forbarme dig over os for Jesu døds skyld! . . .¹¹³ Desimidlertid hørte jeg, at magister Oluf sagde til magister Holger: Jeg har¹¹⁴ ikke tid, her at blive; vær så god og bliv her en kort tid, thi jeg skal til min annexogn at skrifte. Og bad magister Holger, dersom hun bekommer sig noget, og hun vilde være meddelet Christi legem og blod, at han vilde da meddele hender det: om han siunes, at hun er vel beredt dertil. Kort derefter, ved magister Holgers bøn til Gud, kom hun sig, så at han tilspurgte hender, om hun vilde være meddelet Christi legem og blod. Da sagde hun ja. Da bad magister Holger, at jeg skulde hente kalk og disk til magister Olufs, hvilket jeg strax hentede¹¹⁵. Og der alting var forrettet, og hun var meddelet Christi legem og blod, og han liuste Herrens velsignelse over hender, begyndte hun med stor skrålen og gøen. Da sagde magister Holger nogle gange: Herren straf dig, Satan! og var desmidtid mange Guds børn derinde, som jeg ikke kan mindes, hvilket Gud selver skal åbenbare. Og jeg bar så kalk og disk til magister Olufs igen¹¹⁶ —.

Alt, både symptomerne og, endnu mere, kuren, tyder på, at Anne Pedersdatter lider af en regulær legemlig besættelse af en eller flere onde ånder. Måske står hendes sygdoms udbrud kun i ringe grad i forbindelse med det faktum, at hun just samme dag har været hos Dorte Bentsdatter for at hjælpe hende med at tulle øl, selvom der ved dette arbejde med at hælde det færdigbryggede øl på tønderne jo nok går en del i halsen i stedet for i spunshullet¹¹⁷.

112. Manuskriptet: *schar*.

113. Her fortælles episoden mellem Schandorph og Maren og Karen Væver.

114. Ms.: *hafde*.

115. Ms.: *hente det*.

116. Kommissionsprotokollen p. 617–19, aktstykke 119.

117. O. c. p. 681.

Nu bliver også Anne Krogsgaard syg, den pige, som indtil påske tjente hos Ole Bjørn, og som siden, noget uvelkommen, har holdt til hos sin onkel Jep Pram. Foreløbig arter hendes anfægtelse sig nu ikke synderlig original eller opsigtsvækkende, hun bliver syg midt i juni: med gråd og et forbistret siun, men tog ej til at rase før den 18. næst efter, forholdt sig siden ligesom de andre fleste, med Guds bespottelse og næstens beskæmmelse¹¹⁸ —. Så det er troligt nok, at hun også er besat af Djævelen, og så må man være forberedt på mærkelige udbrud, hvad dag det skal være.

Syg bliver også Anne Andersdatter, den pæne jomfru, som er datter af bødker Anders Pedersen på torvet. For samme dag som Anne Krogsgaard bliver anfægtet, får Anne Andersdatter det ud på aftenen: med gråd og hjerteklemmelse, som varede i tre uger, før hun fik det med råben og raseri¹¹⁹ —.

Et kraftigt tilløb til anfægtelse rammer også hexejægeren Holger Sørensen Schandorphs kone. Men tvært imod at bestyrke ham i hans iver, bliver dette formodentlig netop den første af flere årsager til, at han efterhånden får et andet syn på sagen. Eet er det, at en flok unge piger og et par jævne koner lader sig besætte af Fanden, noget andet, hvis en af de ansete præsters hustruer begynder at gå fra sans og samling. Så bliver det mere mistænkeligt. Ved midten af juni måned må hr. Holger afsted, han skal give møde på landstinget i Viborg, en fraværelse på en 14 dages tid¹²⁰. Og ved samme tid er hans kone en tur i Tisted og aflægger et uforsigtigt besøg hos Maren Hansdatter Sirichs, hvem hun antræffer i magister Oles seng. Og denne påbegyndte sengekur har åbenbart endnu ikke stillet hendes djævel, for han er såre uvenlig imod præstekonen og siger, at han vil fare i hende: Hvor udover hun dånedede og blev båret som død ud i badskærens hus, og endelig kommet til sit eget hus, hvor hun ungefær ti eller tolv dage havde stor urolighed, fik liden eller ingen søvn, havde en *passionem hystericam* — . Men da hr. Holger mod slutningen af juni måned kom hjem til præstegården i Snedsted og allerede på vejen havde spurgt, at hans kone skulde være besat, blev han vel noget consterneret, men: trøstede hende og sagde, hun skulde kast foragt på dette; det er kun en forskrækkelse med mere etc. — Inden længe bliver præstekonen da også frisk igen. Men samtidig

118. O. c. p. 645, aktst. 128.

119. O. c. p. 645 f., aktst. 128.

120. O. c. p. 594 f., aktst. 113; p. 1061 f., aktst. 181.

har altså hr. Holger fattet nogen mistanke, som han dog endnu holder hos sig selv¹²¹.

For resten er Schandorph ikke den eneste af de opvartende præster, som Djævelen og hans lemmer udsætter for sindsoprivende oplevelser. Og de er ikke alle så skarpsindige og modne som Snedsted-præsten. Den unge hr. Mourids Andersen i Sønderhaa er også tilsagt til turnustjenesten hos de stakkels anfægtede mennesker, og at han i Tisted iagt-tager deres overnaturlige styrke og gudsbespottelser og hører røsten af deres mund uden at se tungen i munden røre sig, det er altsammen noget, han kan bære, det deler han med andre. Men når hexene sender Fanden selv efter ham, medens han kører ensom i sit lovlige ærinde på de øde veje mellem Sønderhaa og Tisted, kan kun den nådige Gud hjælpe ham, som han også giver udtryk for i sin attest om en såre uhyggelig og farlig oplevelse: Den 20. maji sidst afvigte, som var dagen for Christi himmelfartsdag, rejste jeg ud til Tisted om morgenen, og under vejs mødte mig trende harer, som dansede smuk krydsdans¹²² udi vejen for mig vel en halv fjerdings vejs, på hvilket jeg højliggen undrede mig. Og varede det, indtil så længe jeg kom til en korsvej, da sprang de alle tre af vejen ud ad heden til, hvor de vigede af igen til vejen og lagde sig der udi, indtil jeg kom dem så nær, at jeg kunde skudt dem med en puffert. Da vigede de to af, men den tredje blev liggendes i vejen, indtil hesten kom den så nær, at den kunde slaget den for panden med foden. Da gav den et spring forbi bæsterne, tæt om min venstre arm og bag vognen, så det var, ligesom een kunde slaget en kniv i mit hjerte. Hvorpå jeg bad den tillige med de andre fare den vej, de vare komne, Gud skulde nok ledsage mig. Siden hørte jeg af de formente besattes munde, at det skulde være Fanden, som var efter mig og vilde tilført mig skade, men, Gud være ære, jeg kom dog uskadt både frem og tilbage¹²³ —.

Rettens sværd er halvt af skeden, flere hexe sidder bag lås og slå, tre herreders præster synger salmer og læser bønner, magister Ole og magister Holger truer djævlene. Og de anfægtedes og besattes antal

121. Schandorphs relation, Rostgd. nr. 2, 4^e, p. 275.

122. Korsedans, krydstur, en dans, hvor flere personer danser krydsvis om hinanden. Se O. Nielsen, Kjøbenhavn paa Holbergs Tid, 1884, p. 204; ifr. Jean de France, 2. act, 4. sc.

123. Kommissionsprotokollen p. 88 f., aktstykket 17 (hvor een har skrevet i margin: NB. Dette var i foraaerd da harorne ramler, och løber med hin anden).

voxer, den daglige tilvæxt kulminerer den 17. juni med fem, måske sex, nye tilfælde. Karen Spillemands, den kønne sy pige, besøger sin søster Maren, der allerede længe har ligget syg og anfægtet hos Maren Mikkelsdatter på torvet, og så bliver Karen selv syg: Men hvorledes kan ej egentlig udspørges, men som det strax rygtedest, gik kvinden, hos hvem hun sig opholdt, til hende, og fandt hende til magister Olle Bjørns, liggende på en seng, betagen med megen gråd –. De får hende så hjem i hendes logi igen, men syg er hun, og dagen efter er hun som de andre og råber op om adskillige¹²⁴. Det går på samme måde med Anne Jacobsdatter, men hende har man ikke så megen medlidenhed med for hendes slette rygtes skyld: Hendes tilfald begyndtes den 17. junii sidst med nogen sindsens urolighed og opkastelse, som varede til den 19. Og da tog hun til at rase og råbe ligesom de andre¹²⁵ –. Og Karen Toftum, en pige af endnu slettere anseelse, arter sig nu på samme måde: med gråd og en forbistret siun, og strax derpå tog til at rase og råbe på adskillige godtfolk¹²⁶ –. Og blot synet af hende er nok til, at den skikkelige, men for resten noget enfoldige Anne Lauridsdatter Gris: samme dag fik en forskrækkelse . . . og derpå måtte gå til sengs med nogen banghed og rædsel på en fem dags tid, men hverken rasede eller råbte på nogen¹²⁷ –. Folk stimler sammen og undrer sig over disse nye eksempler på Satans kunster, men utidig nysgerrighed kan blive straffet. Inger Fusmand, som i forvejen har tendenser i retning af sygelighed og tungsind, skulde heller være blevet hjemme. Hun: fik hendes svaghed, som hun var borte at beskue Anne Gris den 17. junii, og rasede den samme time, hun kom hjem i sit hus¹²⁸ –. Endelig skulde jo også Anne Nielsdatter Dahl, en drivert og rendekælling, samme dag få et lignende anfald, men det kan godt være, at hun bare, som ikke så sjældent sker, har været noget drukken den dag og de følgende. Selv har hun ikke tænkt sig, at hun led af en besættelse, men Sankt Hans dag tager hendes tilstand en sådan vending med svimelse og dånelse, at hendes datter får bud efter præsterne. Og skønt hun ved den lejlighed forholder sig som de andre besatte, har hendes tilstand dog hos magister Holger vakt mistanke om, at hun mest var besat af en brændevinsdjævel, og hans deraf følgende

124. Kommissionsprotokollen p. 646, aktstykke 128.

125. O. c. p. 646 f., aktstykke 128.

126. O. c. p. 648, aktst. 128.

127. O. c. p. 898; Jfr. p. 647, aktst. 128.

128. O. c. p. 647, aktst. 128.

trusler har også virket. Hun: skal strax samme dag være kommen i andre tanker, at det var kun skarn og galenskab, hun foretog, og derfor opholdt samme dag og ej fik det mere¹²⁹ —.

Det er på tide, at biskoppen skaffer sig syn for sagn i denne affære, der griber så voldsomt om sig i hans stift, og at han ikke nøjes med at bygge på Ole Bjørns og ligesindedes alarmerende indberetninger og breve og på, hvad tilrejsende personer fra Thy fortæller ham. Ole Bjørns skrivelse den 9. juni, om Anne Verts bekendelse m. m.¹³⁰, har tvært imod sin hensigt styrket den første så svage tvivl i hans sind, og den er voxet sig stærkere ved en del sære beretninger, som andre har opvartet ham med. Christoffer Mumme er just ved denne tid, smukt anbefalet af Ole Bjørn, som roser ham meget og i sit brev giver til kende, at han nødigt vil miste ham, men dog ikke hindre hans lykke¹³¹, blevet forflyttet fra Tistedes fattige til Aalborgs anselige latinske skole. I Tisted var han med til at opvarte besatte, opspore hexe, forfølge djævl, levere vidnesbyrd. I Aalborg, hvor han får det hele på afstand, vågner der også hos ham en tvivl, og endda stærkere end biskoppens. Og det er et stort held for Mumme, at han slap fra Tisted i rette tid, inden han endnu var blevet uhjælpeligt indblandet i den mærkelige sag. Og at han endnu er en ung og vellidt mand, hvis undskyldninger næsten altid vil blive vel optaget. Endog en undskyldning for, at han er kommet til at aflægge et edeligt vidnesbyrd, som han senere må fragå¹³².

Siden samtalen med Henrik Stampe¹³³ og modtagelsen af Ole Bjørns brev om Anne Vert er biskoppen blevet klar over, at han snarest muligt bør begive sig til skuepladsen for begivenhederne¹³⁴. Men hans andre embedsforretninger lægger ham hindringer i vejen, og dagene går, uden at han kan komme afsted. Da kommer, ved midten af måneden, flere og langt alvorligere tidender fra Tisted: nemlig at der, foruden de andre tre [Maren Spillemands, Kirsten Langgaard, Anne Legind] vare end 9 eller 10 andre kvindfolk i lige måde bleven besatte —. Og biskoppen nødes til at bryde alting over tvært og forføje sig derhen¹³⁵.

Om begivenhederne i Tisted indtil den 17.6. kendes et brev fra prov-

129. O. c. p. 648, aktst. 128; jfr. p. 679 f.

130. Jfr. p. 164 f.

131. Peder Lermvigs votum, bl. 41 (jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol. p. 112).

132. Jfr. p. 136.

133. Jfr. p. 162.

134. Kommissionsprotokollen p. 919, aktstykket 167.

135. O. c. p. 390 f., aktst. 82.

sten hr. Poul Jensen Snedsted i Sjørrind til Jens Bircherod. Han melder om de ti nye angrebne, til hvis opvarning de hidtil beordrede præster fra naboherrederne ikke strækker til, og han foreslår, at også præsterne i Refs herred og Vester Han herred tilsiges til at gøre tjeneste i Tisted. Og Ole Bjørn har i stor hast påtegnet samme skrivelse: Siden apostlernes tider tror jeg næppe, er sket større ting og tegn, end her nu passerer! – Men detaillier har han ikke tid til at berette. Biskoppen kan bare mobilisere flere præster, som hr. Poul har foreslået¹³⁶.

Det må bero på en fejltagelse, enten forårsaget af præsternes travlhed eller af afskriveren, når brevet optræder dateret 19. juni, for Bircherod har noteret i sin dagbog, at han modtog det den 18. Sandsynligvis er det skrevet allerede 17.6., lige da de mange nye anfald var begyndt at vise sig, og så i største hast expederet til Aalborg, hvor biskoppen nok har kunnet modtage det næste dags aften. Og den følgende dag er han på rejse norden om Limfjorden ad Tisted til. Men i Aabybro viger han af fra vejen og kører mod nord og kommer om aftenen, ved solens nedgang, til hr. Jacob Ottesen i hans præstegård i Ingstrup. For nu har biskoppen overvejet sagen. Selv nærer han stærk tvivl om, at det forholder sig rigtigt med besættelserne, han frygter, at der kan være bedrageri under. Men han ved, at nogle antager, at der også kan være tale om en naturlig sygdom, og siden hr. Jacob Ottesen har nogen kundskab i medicinen, beder biskoppen ham om at rejse med for at iagttage tilfældene. Og han skal tage passende medicin med for om muligt at kunne yde hjælp. Jacob Ottesen er gammel nu og vil helst fritages for den lange rejse. Men på den anden side vil han gerne være sin biskop til vilje og tilsiger ham sin bistand¹³⁷.

136. O. c. p. 1054, aktst. 180.

137. O. c. p. 423, aktst. 87.

Hillerslev-konferencen

Biskoppen vil ikke helt til Tisted denne gang, og det er klogt af ham, at han gør ophold i Hillerslev en lille mils vej nordøst for byen. Ellers kunde folk let få det indtryk, at han tillægger sagen større betydning, end den fortjener. Og han undgår også en alt for stor sammenstimlen af almuen, som i sin ophidselse og uforstand sandsynligvis vil bedømme situationen helt forkert. Han må så sætte sig ud over, at en og anden måske får den ide, at han standser i Hillerslev, fordi han er bange for Fanden og ikke tør komme til Tisted.

Men tidligt næste morgen rejser altså Jens Bircherod og Jacob Ottesen i Jesu navn fra Ingstrup: Kom derefter om Søndag morgen [21.6.] til Hillerslev præstegård, hvor biskoppen strax skrev velbårne amtmand Jørgen Scheel Duc til og bad hannem, at han vilde bevise ham den ven-skab, og umage sig at rejse til Hillerslev præstegård til hannem, hvilken begæring den velbårne gode mand også efterkom. Og strax han did var kommen, blev besluttet, at tvende af de forment besatte personer, som vare Maren Spillemands og Oluf Langgaards datter, bleve til Hillerslev præstegård henførte¹ -.

Den forestående examen, som Ole Bjørn får nys om, da der pludselig kommer bud efter Maren Spillemands og Kirsten Langgaard, er han ikke glad ved. Han er uforberedt på situationen, og han kan ikke lide denne inspektion, der jo tydeligt er et udtryk for mistillid til hans opfat-telse af sagen. Og sæt nu, at den onde ånd er udspekuleret nok til at sætte ham i en slem knibe ved ikke at give sig til kende for biskoppen. Maren Spillemands kan han endda være rolig for, det skal nok gå, hun er et voxent menneske, og hun kan, om fornødent, tage sagen i sin egen hånd, hvis Fanden skulde finde på at svigte. Men Kirsten Langgaard er et barn, som måske lader sig dupere, måske lader sig besnakke, så biskoppen får et forkert indtryk og tror, at hun ikke fejler noget, og at hun bare har spillet komedie. Hun må for en sikkerheds skyld styrkes og opmuntres: Da der var kommen bud, hun skulde komme til Hillerslev præstegård, til bispen, da havde magister Oluf hende inden i hans kam-

1. Kommissionsprotokollen p. 424, aktstykke 87.

mer, og der gav han hende, da som tilforne, rosiner, mandeler og æbler, og med lokken og truen formanede hende at sige fast, hun var besat, og at hun skulde tage sig vare for bispen, at han ikke lokkede eller truede hende til at sige andet eller gøre andet, end som hun var besat² —. Men forøvrigt vil han jo selv være tilstede og vil i påkommende tilfælde kunne gribe ind, vejledende og forklarende.

Hvad de onde ånder i Maren Spillemands og Kirsten angår, havde Ole Bjørn ikke behøvet at nære nogen bekymring. De fungerer upåklage- ligt. Værre er det, at hverken biskoppen, Jacob Ottesen eller flertallet af de andre tilstedeværende i Hillerslev føler sig overbevist om deres realitet.

Ved examinationen sker der vigtige og mærkelige ting, den bliver et første vendepunkt i hele sagens historie. For skønt biskoppen formelt indrømmer Ole Bjørn en mulighed for at have ret og i det hele taget kun optræder klogt formanende og advarende mod overdrivelser og for- øvrigt iagttager et sømmeligt kollegialt hensyn til præsten, er hans ind- vendinger dog af en sådan art, at Ole Bjørn føler sig personlig ramt. Han bliver vred, fordi han pludselig skal til at forsvare selve det prin- cipielle grundlag for den sag, der allerede er så langt fremskreden, at den efter hans mening meget snart burde fejres med et par hexebål. Han bliver uartig og påståelig, og i følelsen af, at man stærkt regner med den mulighed, at hans hypotese er helt forkert, bliver han, fra at være en begejstret profet for en god sag, temmelig pludselig til en gold for- malist, for hvem det i hovedsagen gælder om at få ret, enten han så har det eller ej. Og i sin iver og hidsighed forløber han sig, prøver at dupere biskoppen, falder så dybt som til brugen af en infantil og ufrugtbar logik. Situationen, dens ånd og tone, lyder i Jacob Ottesens skildring af mødets videre forløb:

Der de [Maren Spillemands og Ole Langgaards datter] did vare komne, tog biskoppen Maren Spillemands med sig ind i en anden stue og havde der nogen tid en hemmelige tale med hende, hvilken jeg eller nogen anden ikke hørte. Men der Maren Spillemands var kommen i stuen igen, hvor amtmanden og jeg og andre flere vare, sagde hun til nogle, som hos stode: Biskoppen vil slet intet tro, at jeg eller de andre ere besætte af Djævlen. Det er, Gud bedre det, alt for sandt! Han skal vel måske få noget andet at fornemme ret strax! Derefter blev Oluf Langgaards dåtter indled i stuen til biskoppen, og magister Oluf Bjørn:

2. O. c. p. 579 f., nktst. 110.

fulgte med. Og strax hun var ind kommen, begyndte hun igen at agere sin forment besættelses exercitia, at råbe og huje, gabe og gø og spytte på alle omstående. Da kaldede biskoppen mig ind til dem, at jeg skulde se, hvorledes hun sig forholdt. Strax sagde magister Oluf Bjørn: Ja, jeg ser, I er kommen her med biskoppen, at I med Eders medicamenter skal drive Djævlén. Driver ham nu ud! Hvortil jeg svarede: Så vidt jeg endnu har set og hørt af hende, da er den djævel god at drive uden medicin og lægedom. Efter min tykke, da kunde et godt ris være hendes bedste lægedom. Derpå begyndte biskoppen, både på latin og på danske, at tale til mag. Oluf og holdt en human og mærkværdig samtale med hennem . . ., i hvilken discours magister Oluf Bjørn sin biskop som sin øvrighed mere ubesindelligen og ubeskeden, end man havde formodet, beegnede, ej alene med latterlige miner, men replicerede på biskoppens spørgsmål de ting, som vare absurda et horrenda³, at det undrede mig, at biskoppen opbar og forsmeltede det med sådan høflig tålmodighed. Imidlertid dette passerede, begyndte Maren Spillemands i den anden stue at agere lige på den samme måde, som vi havde tilforn set på Oluf Langgaards datter, og det så egentlig, som de havde haft een læremester tilsammen, med at råbe og hvælle, gø og gabe, sprætte og sparke med hænder og fødder. Men ihvor meget de således fores og sparked med fødderne, vidste de så vel at tage sig vare, de ej skulde støde sig eller gøre sig selv nogen skade, hvilket biskoppen og jeg gave nøje agt på, og gav os ikke ringe årsage at tvivle om deres legemlig besættelse, men fast mere trode derefter, som tilforn, at det var noget fictum⁴ og selvgjort tøj⁵ —.

Biskoppens eget referat udfylder Jacob Ottesens beretning med oplysninger om hans hemmelige samtale med Maren Spillemands, hendes barnets opførsel, Ole Bjørns uforskammede stædighed. Men referatet er forfattet tre fjerdingår efter begivenheden og kan i nogen grad være farvet af biskoppens ønske om at fastslå, at han allerede ved mødet i Hillerslev ikke alene nærede formodning om, men var fuldstændig klar over, at de anfægtede simulerede, og at Ole Bjørn tog fejl. Faktisk har han dog den gang ikke været mere sikker i sin sag, end at han har holdt bøn og salmesang for at prøve, hvordan de eventuelle djæвле vilde reagere over for Guds ord. Men han kan jo altid forklare, at det var på

3. urimelige og gruelige.

4. fingeret, opdigtet.

5. Kommissionsprotokollen p. 424-27. sktistykke 87.

en søndag, hvor man alligevel synger og beder, og nogen egentlig exorcisme har han til sit held ikke indladt sig på: Der den første [Maren Spillemands] kom, og jeg hende i eenrum examinerede, vidste hun, efter sin spidsfindighed, brav at stå for orde i de fleste sine gensvar, enddog hun noget iblandt fremførte, hvoraf jeg let kunde fatte mistanke. Noget derefter ankom også mag. Oluf Bjørn og førte barnet Kirsten Langaard med sig, som da var i sin ficto paroxysmo⁶, og blev lagt ind på bænken i en liden stue, hvor jeg aldeles intet så eller hørte af hende, uden hvad enhver anden ved egne og naturlige kræfter kunde gøre. Og der jeg derfore, så snart hendes første action holdt oppe, mig udi en discours med mag. Oluf indlod og gav hannem tilkende mine scrupuler over hans indgivne relation, såsom jeg fandt stor årsag at drage dens sandfærdige beskaffenhed i tvivl, gav han mig på min tiltale adskillige besynderlige og uhøflige svar. . . . Derefter begyndte de begge, både Maren Spillemand og barnet, i en anden stue på een tid at rase og at fylde både mine og andre omkringståendes øren med deres skrål, enddog intet unaturligt i nogen måde hos dennem observeredes, ja ingen besættelses, men mange bedrægeris tegn sig hos dennem lod tilsiuene. . . . At jeg også kunde se og erfare, hvorledes de sig ved Guds ords hørelse anstillede, læste og sang jeg samme tid tillige med de andre hosværende folk nogle gudelige bønner og salmer inde hos dennem, særdeles efterdi det var en sabbat, som på sådan gudelig devotion burde at anvendes, enddog jeg in precis⁷ undså mig for nogle ord at fremføre, med hvilke jeg nogen legemlig besættelses djævel⁸ skulde siunes at ville besvære, men ikkun i almindelighed bad Gud, at han af nåde vilde forbarme sig over dennem. . . . Imidlertid så jeg deres mundvrængen, spytten og foragtelige gebærder ad Guds ord, dog med ingen anden adfærd end hvad ethvert forbandet og udædisk menneske forsættlig og naturlig vis kunde anstille⁹ —.

Meget klogt har biskoppen til senere brug, foruden ovenanførte referat af handlingens forløb, optegnet hovedpunkterne af sin samtale med Ole Bjørn, en række spørgsmål og svar, der, skønt de er redigeret af den ene part i sagen, ikke lader nogen tvivl tilbage om, at biskoppen virkelig har udvist rolig venlighed over for præstens ophidsede påståelighed. Den af Jens Bircherod høfligt fremførte frygt for, at Ole Bjørn skulde prostituere både sig selv og sit embede ved at hævde tilstede-

6. i sit foregivne besættelsesanfald.

7. i bønnerne.

8. Ms.: diefl.

9. Kommissionsprotokollen p. 391-93, aktstykke 82.

værelsen af en legemlig besættelse, afviser Bjørn med stor iver og påstående: at der nu våre tolv legemlig af Djævelen besætte mennesker i Tisted menighed, og at han vilde, om det gjordes fornøden, følge selv til København med dennem og forsvare sin mening, hvor og når det skulde være -. Ligeså advarer biskoppen Ole Bjørn mod at begå den slemme fejltagelse at opstille Djævelen så at sige som et nyt princip for åbenbaringer: idet han både mundtlig og skriftlig påstod, at man, efter Djævelens sigelse og påråbelse af hine besættets munde, skulde pågribe, ja til bloddom og execution føre dennem, som for trolddom beskyldtes, ligesom Satan skulde være poenitentia præco¹⁰ og Guds viljes herold i synden at udrydde -. Men Ole Bjørn fejler denne indvending til side med en ikke synderlig velvalgt bemærkning om, at det så ud til, at Gud i dette tilfælde greb ind på en særlig måde. Endnu skarpere, for ikke at sige uartigere, bliver præsten, da biskoppen gør ham opmærksom på, at han tager fejl, når han påstår, at de besatte ikke kan helbredes, før de pågældende troldfolk er henrettet: ligesom Gud ikke ved sin velsignende hånd kunde restituere mig ablatum¹¹, førend den mordbrænder eller tyv, der mig mine midler kunde have berøvet, først fik sin fortjente straf -. For hertil svarer Ole Bjørn, at han ikke ventede nogen befrielse for de anfægtede, før de skyldige, som Satan (efter Guds vilje og befaling) angav, blev straffet. Da Jens Bircherod hertil venligt-sarkastisk spørger, om han da er en profet, der forudsiger tilkommende ting, nøjes Ole Bjørn ikke med at svare ja, men finder det passende i denne forbindelse at henvise til Amos 3¹². Og nu, da han er kommet i gang med skriftstederne - de er jo altid anvendelige - besvarer han biskoppens anmodning til ham om at påvise de signa primaria et indubitabilia obsessionis corporalis¹³ hos Ole Langgaards barn, ved at citere, fra Matt. 12, 39: denne onde og horagtige slægt begærer tegn!

Ikke engang nu løber vreden af med biskoppen. Han gør sagtmodig opmærksom på, at citatet er fejlagtigt anvendt, det er Christi ord til farisæerne. Men alle fornuftige theologer hævder, at en ret besættelse må kendes på tegnene. Ole Bjørn påstår, at disse tegn også findes hos hans besatte, blot med undtagelse af kendskabet til fremmede sprog: hvilket

10. bødspredikant.

11. gengive mig det bortstjålne.

12. Sandsynligvis Amos 3,7-9: Den HERRE HERRE glør intet, uden hand aabenbarer sin Lønlighed for Propheterne, sine Tjenere. Løwen brøler, huo skulde icke frycte? Den HERRE HERRE taler, huo skulde icke spaa?

13. de primære og utvivlsomme tegn på legemlig besættelse.

ene kendetegn Gud måske efter sit uforgribelige råd til en tid vilde have forborgen —.

Endelig hævder han, tvært imod sin biskop, at ritualen intet sted forbyder at lade de besatte føre til kirken, så der fremkommer uorden og forstyrrelse i gudstjenesten.

Og alt dette fremførte Ole Bjørn med heftige og ivrige ord og hævdede at ville forsvare til den yderste ende hvert ord i sin til bispens indgivne relation.

Biskoppen har også været forsigtig nok til at lade dette referat af samtalen testere af hans ledsager Jacob Ottesen, af Anders Jacobsen Borchorst, den unge hører ved latinskolen i Tisted, som også var tilstede, og af hr. Ole Nielsen, præsten i Hillerslev. Sidstnævnte kan dog ikke edeligt indestå for alle detaljer, såsom han ind imellem har haft andet at bestille: først med barnet, siden med den kvinde af Legind, som vilde endelig have trænet sig ind i stuen til hans velædle højærværdighed¹⁴ —.

Men om Anne Jensdatter Legind selv er løbet til Hillerslev for om muligt at søge hjælp hos bispens for sin ulykke, eller om hun er kommet derud efter opfordring af Ole Bjørn for at underbygge hans sag med sit eksempel, er ikke oplyst.

Stort set kan biskop Bircherod godt være tilfreds med resultatet af mødet i Hillerslev. Vel må han indrømme, at de forment besatte under examinationen: brav vidste at stå for orde (såsom de ere nogle raffinerede gaste) —. Han har givet nøje agt på dem, men har ikke fundet sikre tegn til besættelse. Tvært imod: Thi der jeg latine tiltalte dem: Si dæmon es, responde mihi lingua illa, qua te alloquor, ut te ipsissimum esse persentiscam¹⁵, svarede mig af barnet det ene ord »gloria«, men af de andre slet intet —. Og de har under anfaldene meget godt kunnet nævne biskoppen ved navn, men ikke uden for anfaldene, hvilket er sælsomt, idet de meget vel vidste, hvem de blev sendt ud til i Hillerslev. Og hvad de ellers foretog sig, kunde gøres af ethvert andet menneske, som vilde tage sig sådan galskab for. Det er på ingen måde lykkedes ham at bringe: hine forbandede mennesker og djævels lemmer til sandheds beken-delse¹⁶ —. Men han har nu dannet sig et personligt indtryk af situationen, han er blevet bestyrket i sine bange anelser om, at sagen i hvert fald

14. Kommissionsprotokollen p. 405–11, aktstykke 83.

15. Hvis du er en djævel, så svar mig på det sprog, hvori jeg tiltaler dig, så jeg tydeligt kan mærke, at det er dig selv skinbarlig.

16. Bircherods Brev til en anden Biskop. Gl. kgl. Saml. 3304 4°. Ny kgl. Saml. 832 fol.

ikke ganske forholder sig sådan, som Ole Bjørn påstår, og han er klar over, hvilken fremgangsmåde, der bør anvendes, for at videre oplysning kan opnås. Men længere kan han heller ikke komme netop ved denne lejlighed. Dels har han, selv her i det lille Hillerslev, været generet af en noget ophidset forsamling af almue, som ikke på nogen måde har været til sinds uden videre at kvittere nydelsen af den spænding, som bevidstheden om Fandens besøg på egnen og udsigten til et par hexebål bevirker. Dels har den tilkaldte amtmand, from og noget frygtsom som han er, i dette tilfælde indtaget den naive lægmands standpunkt og har ikke villet gå ind på biskoppens forslag om at isolere de anfægtede som et radikalt middel til ondets opklaring. Biskoppens resumé herom lyder: Som jeg ellers i det øvrige intet videre den tid kunde ved dennem udrette, både fordi jeg så mig omkringringet af en hob simpel og uforstandig almue, der ikke skulde i så hastig en skynding ville lade sig bringe til raison, så og fordi amtmanden der på steden, velbyrdig Jørgen Scheel Due, som efter min venlig anmodning var samme dag kommen fra Tisted ud til Hillerslev, var ikke at overtale til at afsondre hine forment besætte fra hinanden på adskillige steder uden for Tisted, hvor man ved andre og tjenligere midler kunde anvendt nærmere flid med dennem til sandheds udforskning, så nødtes jeg til at differere¹⁷ til min hjemkomst den anstalt, som jeg ved denne handel højst fornøden eragtede. Rejste derfor i en skynding hjem til Aalborg igen¹⁸ —.

Dog ikke så hurtigt, at det har givet indtryk af utilfredshed eller vrede eller absolut forkastelse af besættelses- og hexehypotesen. Jens Bircherod har åbenbart på dette tidspunkt haft den meget rosværdige og navnlig for en theolog af de dage ikke helt almindelige indstilling, at han ikke vilde dømme om en sag, før han kendte den til bunds, og at han tilmed vilde sætte alt ind på at skaffe sig denne kundskab. Altså har han: dimitteret Ole Bjørn fornøjelig fra sig og trøstet hannem med mere hjælp af præster til assistentz¹⁹ —. Hvorpå han omgående har søgt vicestiftamtmandens støtte til gennemførelse af den plan, som amtmanden havde spændt ben for.

Men hjemme i Tisted holdtes samme dag en forsamling i præstens storstue, Ole Bjørn, Christian Frederik og Charlotte Amalie Mavors og deres moder, Kirsten Langgaard og Anne, hendes mosters pige, og

17. opsætte.

18. Kommissionsprotokollen p. 393, aktstykke 82.

19. Marcus Gjæges votum 12.1.98, bl. 202. (Jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 475.)

Maren Spillemands: Og som de da spurgte Maren Spillemands ad, hvorledes det løb af i Hillerslev, da fortalte de [Maren og Kirsten], hvorledes de havde været i færd med bispem og givet hannem hans titel, og hvor mange, der havde holdt dem. Og der barnet sagde, hun havde og kaldet ham Jens Vantro med mere, da skulde Maren Spillemands have sagt, at hvis hun ikke havde været, da havde barnet dog faret ud med noget, som var mag. Oluf imod²⁰ —.

I Aalborg voxer tvivlen sig endnu stærkere efter biskoppens hjemkomst fra Hillerslev, og Christoffer Mumme, den nye hører, finder sig foranlediget til at sende Christian Frederik Mavors et bekymret brev, hvori han omhyggeligt sørger for at henvise til, at han jo allerede tidligere har givet udtryk for sin tvivl om de forment besatte. Og nu vil sandhed komme for lyset: så det ængster ham, at bispem og magister Ole skulde være så vidt indviklede udi deres bedrageri²¹ —.

Men biskoppen går strax efter sin hjemkomst til vicesiftamtmanden, kancelliråd, læge Niels Jespersen, hans gode ven, og refererer ham: dette væsens forefundne beskaffenhed og den store tvivl, som jeg om den foregivne besættelses rigtighed havde. Hvorpå han tillige med mig strax resolverede at lade de forment besatte een efter anden føre fra Tisted her ned til Aalborg for at prøve grangiveligere deres adfærd, når man fik dennem fra det sted og den samkvem afsondret, hvor de i deres bedrageri og ondskab dagligen styrkedes —. Ordene kan lyde som en anklage mod Ole Bjørn, men giver næppe udtryk for andet end stærk formodning om, at han har ladet sig tage ved næsen af sine udspekulerede patienter, der altså først og fremmest bør forhindres i gensidig påvirkning og indbyrdes aftaler. Og allerede den 24. juni, tre dage efter mødet i Hillerslev, afrejser kancelliråd Jespersens og biskop Bircherods betroede mand Lorends Mein, ledsaget af Søren Skoflikker og forsynet med fornøden fuldmagt og befaling til at afhente Maren Spillemands²².

Intet er fuldkomment, heller ikke lægens og theologens fælles plan om foreløbig at få den fornemste af de såkaldte besatte, Maren Spillemands, afsondret og under kyndig, uhildet observation. For Lorends Mein, der rejser ud som vicesiftamtmandens og biskoppens håndgangne mand for at røgte det ærinde, som deres kloge skepsis har påbudt, vender tilbage som en troende og trofast tilhænger af det Tistedske besættelsesparti.

20. Kommissionsprotokollen p. 580, aktstykke 110.

21. Niels Benzons votum 27.12.97, bl. 126. (Jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 304.)

22. Kommissionsprotokollen p. 394, aktstykke 82.

Hvilket man ikke kan fortænke ham i, når man tager i betragtning det skuespil, han bliver vidne til i Tisted, med amtmand, byfoged, hex, præst og besat i hovedrollerne, og når man lytter til hans lange beretning om den forfærdelige rejse med det syge og rasende kvindemenneske fra Tisted til Aalborg. For Fanden er en tung last på vognen, og vejen bliver lang, over Klim og Kollerup og Brovst, hvorfra der kan skydes en dog under disse omstændigheder ikke ufarlig genvej over de brede vejler mod Haldager land og Rødslet, indtil man så endelig andendagen hen under aften når Sundby og skal med færgen over fjorden, før man er hjemme:

Da jeg, Lorends Mein, var i Tisted og fornævnte Maren Spillemands derfra skulde affordre, annammede jeg hende i byfogden Emmik Erik-sens hus, hvor da samme dag, som var en løverdag den 27. junii, retten blev holdt²³, og da var magister Holger af Snedsted hos retten og sad hos hr. amtmand Jørgen Scheel Due. Og da stod for retten en gammel kvinde²⁴, som blev sagt at være en af de pågrebne troldkvinder. Og hørte jeg, at byfogden sagde til hende: om hun vidste noget, skulde hun nu sige det frem. Svarede hun, at hun vidste intet. Da sagde hr. amtmand Jørgen Scheel Due: Din gammel djævel! Du har bekendt een gang, nu kan du ikke gå derfra. Hvilket og byfogden sagde: Det var for sildig, hun havde een gang bekendt for retten, nu kunde hun ikke gå derfra. Og talte så amtmanden til mig: Mein, vil I nu bort? Dertil jeg svarede: Ja, om Gud vil. Gud hjælpe os, jeg har aldrig set sådant siun tilforne. Gud send os vel frem med hende! Da svarede amtmanden: Ja, I må vel sige det. Men dog har I ikkun set lidet deraf! Derpå magister Holger sagde: Er det den mand, som skal tage Maren Spillemands til Aalborg? Hvorpå han gik ind i byfogdens lille stue, hvor Maren var inde og var angreben, gøede som en hund, og livct sprang usigeligt i hende. Og talte magister Holger til hende udi samme hendes færd, men hvad ham blev svaret af hendes mund, kunde jeg ikke forstå, om det var fremmed sprog eller ej, såsom det blev så hastig og spæd²⁵ talt. Så faldt magister Holger på knæ og bad, vi alle skulde falde på knæ og bede et andægtig Fader vor. Og efter bønnen sagde til mig, jeg havde højlig fornøden at bede, Gud vilde sende mig vel frem med hende, og sagde derhos, jeg skulde vide, at jeg havde en sjæl at svare til, som jeg kunde se, at Gud havde

23. Om samme bytingsmøde jfr. p. 192.

24. Anne Vert.

25. Ms.: spe.

tilladt Djævelen at plage hende, og at vi for alting skulde se til, når fristelsen kom, at hun ej kom fra os, at den onde ikke fordærvede hende, at hun slog ikke hendes hals itu.

På vejen var hun tit og ofte heftig angreben, gøede som en hund, galede som en hane, og brystet tillige med maven blev opblæst, som hun kunde lavet fremmelig til barsel, så fuldkommelig som vi vel har set mange dannekvinder har gået med tvende børn under bælte ej har våren så tyk, som hun blev, hvilket os siuntest at være unaturligt. Der vi om aftenen kom til Klim præstegård med hende, sagde præsten hr. Anders²⁶ til hende, det var fantasi og galenskab, hun for med, med andre ord han havde til hende, som vi ej nu kan erindre. Men som vi havde været der en time eller mere, blev hun angreben, så at tvende karle måtte holde hende, og gik op fra jorden over alenhøj og tog Søren Christensen med sig ungefær en halv alen fra jorden. Da sagde hr. Anders: Søren, gør I Eder nu gal med hende? Så bad Søren, at præsten vilde lade hans folk hjælpe ham. Da tren præsten til hende, og blev da talt af hendes mund: Anders, gak bort fra hende! Så kom præstens broder, som er en fuldkommen før karl, og tog fat på hende. Og var så trende føre folk om hende. Da sagde præstens broder: Nej, broder, her er intet godt på færde! Og var hun så hel urolig imod en times tid. Der hr. Anders så det, lod han lægge tvende dyner på jorden i hans stue, som han selv lå udi, som hun blev lagt på.

Om morgenen, som var søndag, blev hun og meget hart forespændt, med gøen, galen og springen i livet. Har både Søren og jeg da, såvel som oftere siden, følt på hendes lår og arme, over klæderne, og givet nøje agt, at når hun fik ondt, kom det op af hendes lår ligesom noget levendes mellem hud og kød og gik op i maven, og så begyndte det onde med hende at kaste hendes hoved bag ned på ryggen²⁷, mere end midt ner på ryggen²⁸, med hoppen og springen i livet, gøen og galen samt skogren og hvællen af halsen. Og når det forlod hende, kom det ner af hendes arme som en liden levendes ting mellem hud og kød og løb i armen lige ud af handleddet, som det vilde gå ud af hendes fingerender. Og i det det onde forlod hende, blev talt af hendes mund: Nu far jeg ud! Og da vi spurgte: Hvor far din fule ånd hen? blev svaret: Jeg far til min moder i Tisted.

26. Anders Andersen.

27. Ms.: Røgen.

28. Sål. ms.

Der vi kom til Kollerup, begyndtest prædiken. Gik jeg, Lorends Mein, ind i kirken og fik tvende folk med os på vejen, såsom vi altid havde tvende ridende karle med os af frygt, at vi ikke skulde kunne regere hende, eftersom det ikke altid havde ens regering og så stærk som undertiden. Fik hun så ondt ved kirken. Da blev talt af hendes mund: Jeg var i Tisted hos min moder. Og blev så skrækkelig opblæst, hopped, spytted, galed og gøede og blev bøjet baglængs tilbage, at rumpe og hoved var hos hver andre, og med stor skrækkelse at vi havde fire stærke mennesker nok at gøre at holde hende på vognen, hvilket varede ikkun stakket. Og førend hun fik bedre, blev talt af hendes mund: Til middag vil jeg være her igen. Som og skete, ti der hun fik ondt på vejen, spurgte jeg en ærlig, troværdig mand ad, som var med os på vejen (hvilken mand er kirkeværge til Kollerup kirke), hvor tid det var på dagen. Svarede han os: Høje middag.

Som vi nu kom til Brovst noget på eftermiddagen og bedede²⁹, tog vi ind i præstegården med hende, og der hun kom i storetuen, begyndte det onde med hende som en latter, som ellers altid havde den manér, og kaste hovedet moxen ned til rumpen, baglængs, hvilket siuntest at være ganske unaturligt. Imidlertid kom en gammel kvinde ind at ville se hende. Da begyndte hun at le og hoppe og kaste med hovedet, maven og brystet opblæst, og var hel forfærdelig, at tre folk havde nok at gøre at forvare hendes hoved, at det ej kom til skade. Og blev så råbt af hendes hals: Du er en køn, Du! Du est min! Og det ord »min« blev råbt mange gange. Så løb jeg, Lorends Mein, til og hjalp de andre og bad, kvinden skulde gå bort. Mens vi alle blev overspyttet i øjnene af det onde. Og var præstens broder hos, som var mærkeligt, at der han kom, blev råbt af hendes hals: Dav³⁰, Jørgen! Du prædker mig til spot! Og sagde: Gak bort! Du prædker mig til spot! Og så sandt Gud lever og skal være min sjæl nådig på dommens dag, vidste jeg aldrig, hvad samme person hedde, eller kunde tænke, at han var student, ti han gik i en grå klædekjol. Og han selv blev ganske underlig og gik fra os ind i den østre stue. Og da blev talt af hendes mund: Nu må jeg bort, hans suk klemmer mig! Som vi og spurgte samme studiosus, om han havde gjort nogen bøn til Gud over hende, da han var der i stuen, svarede han: Ja, Gud ved, jeg sukkede inderlig for hende og bad, at Gud vilde hjælpe hende. Og berettede han, at han aldrig havde set hende, ej heller våren i Tisted uden een gang rejst der igennem byen og formedelst tørst sprang

29. Ms.: beete.

30. Ms.: dag.

af vognen og drak en pot øl og rejste strax igen. Imidlertid kom præsten hr. Søren³¹ fra sognen og gav sig til hende. Blev så sjungen: Nu bede vi den Hellig Ånd³². Da vi havde sjungen den tvende og begyndte den tredje gang, blev talt af hendes hals: Nu farer jeg til Helvede; og en mil nær Aalborg vil jeg være her igen. Så blev hun køn. Derefter spurgte bemeldte præstens broder og jeg hende ad, om hun nu vidste, hvad han hedde. Da svarede hun nej, hun vidste det intet, hun havde aldrig set ham eller været der i egnen nærmere end hos hr. Palle i Aggersborg. Da sagde han: I nævnte mit navn ret nu og vidste, hvad jeg var. Dertil hun svarede: Gud ved det, jeg ved det intet; men mange andre har og sagt, jeg har nævnet deres navne, som jeg ellers ikke kendte. Gud ved det, thi når jeg er siug, ved jeg intet af mig selv.

Der vi rejste fra Brovst, var hun køn, til vi kom til Haldager vejle, og som vi kom i vejlen, for hun op i vognen, hovedet tilbage, brystet og maven opblæst, gøde, galede og sprang forskrækkelig. Og blev råbt af hendes hals: Nu skal jeg splitte heste og vogn ad og drovne jer alle! Derpå sagde jeg: Din fule bæst har intet dermed at bestille! Du skal fare til Helvede, der est du bunden med mørkhedsens lænker, og Gud skal straffe dig, men Gud er med os! Blev svarct: Ja, du har Den store Mand med dig, jeg er verdens fyrste! Og da blev hendes hals stiv og hård og ansigtet ganske overlagt med rynker, at hendes mund var ej større, end en ært kunde komme derind. Og blev talt af hende: Nu er jeg hoffærdig! Blev så opløft baglængs i vognen som en bue, brystet og maven hård og opblæst, at det gik langt over ansigtet, så vi næppelig kunde se ansigtet. Der vi nu kom til Haldager land, som er ved Aalborg side, blev talt af hende: Så du det? Jeg gjorde dog vognen tung. Og skogrede usigelig, og det er vist, at, ved vor sjæles ed, var ej mere vand på vejlen end ikke slet op til egerne over fælgen³³, uden ved Haldager var ungefær vand til midt oppå egerne. Dog drog hestene så stærk, som der kunde have våren 6 à 8 tønder rug på vognen til læs. Så det var jammerlig og skrækkelig at høre og se den store ynck og forskrækkelse, som varede vel udi to klokkestunde, fra vejlen begyndtes og midtvejs fra Haldager til Rødslet. Og er det ved vor sjæls ed passeret, når det onde vilde forlade hende, og blev talt: Nu far jeg derhen, til den tid vil

31. Søren Jørgensen Bagge.

32. Salmen, menighedens svar efter præstens bøn, indeholder i sidste strofe en meget stilfærdig omtale af den kristnes kamp mod Djævelen. Måske er det mest de græske ord, kyrle eleison. Herre, forbarm dig, som slutter hver strofe, der gør salmen anvendelig i situationer som den foreliggende.

33. Ms.: Jegerne over fellen.

jeg være her igen! manquerede ved Gud ej det allerringeste udi, det jo var tilstede hos hende og havde sin adfærd med gøen, galen, rækning og strækning, snakken, usigelig skogren og larmen. Så, ved vor saligheds Gud, har våren tre, fire, fem føre folk om hende og havde nok at bestille med hende, at holde hende i vognen, hun ikke skulde komme til skade.

I Sundby om natten og om morgenen, førend hun kom til Aalborg, var det og meget ondt med hende, som en stor del af Sundby folk har set og kan forklare, når de blev lovlig stævnet, deres vinde at aflægge.

Om mandagen, som var den 29. junii, kom vi her til Aalborg med hende. Og blev angreben ved byfogdens, uden for Matis bøssemagers dør, og var fire føre karle om at bære hende ind i Hellig Aands kloster, gøde, galede, hvælde med usigelig larmen på gaden, indtil hun kom i klostergården³⁴ —.

Lorends Meins rejseskildring giver ikke læserne noget indtryk af, at han i Tisted har benyttet lejligheden til at besøge de profeterende kvindemennesker. Heller ikke afmaler den det sidste, farlige stykke vej, overfarten over det smalle, men dybe sund. Og biskoppens dagbog, hvori Maren Spillemands ankomst er noteret, har heller ikke heftet sig ved det: Om morgenen tidlig lod jeg den gode Maren Spillemand (som vår om aftenen tilforn til Sundby fra Tisted ankommen) hid til Aalborg overføre og ind på Conventhuset ledsage, hvor jeg tilligemed kancelliråd Jespersen og hele ministerium Alburgense os samme tid indfandt. Ved sin ankomst vår hun hel uregerlig og samlede folk efter hende, gaden igennem. Men der hun kom ind til os, anstillede hun sig stille og skikkelig og med beskede³⁵ —. Men biskoppen, hvis mistanke siden besøget i Hillerslev næsten er blevet til vished, har dog ikke nægtet sig den fornøjelse at skildre den skrækslagne Lorends Meins pinagtige situation. Bispemanden kan sagtens snakke, for det første er det ikke ham, der skal føre Fanden over Sundet, for det andet tror han ikke på ham i dette tilfælde. Men det gør Lorends Mein og Søren Skoflikker. Maren Spillemands to ledsagere var ankommet med hende til Sundby om aftenen sildig: Og næst følgende morgen tidlig klokken fem kom bemeldte Lorends Mein til mig og gav mig deres ankomst tilkendende og derhos med sitren og bæven fortalte den forfærdelige siun, man havde set på hende undervejs. Sagde og derhos, at den onde ånd ud af en af de besættets mund i Tisted

34. Kommissionsprotokollen p. 544-52. aktstykket 107.

35. Bircherods dagbog 29.6.96.

havde befalet hannem at tilbære mig et budskab, hvilket han sagde sig gerne at ville tie, dersom det ikke var hannem så hart og strengelig befalet at sige det, nemlig: at dersom jeg ikke stræbede for at få de af Satan påberåbte troldfolk brændt, da skulde inden en stakket tid. . . al ulykke komme over mit hus, og Djævelen skulde i lige måde fare både i mig og min hustru. Enddog jeg ikkun lo ad denne kærling-trussel, som dette Djævelens postbud tilbragte mig; og tror næppelig, at han noget tid med så stor frygt og bævelse har efterlevet Guds befalinger i de ti budord, som han den tid efter sin tanke og indbilding efterlevede Satans ordre. Imidlertid, som han indstændelig begærede, at een eller to præster måtte beordres til at følges med hannem over til Sundby for at hente Maren Spillemands derfra over fjorden, hvor han ikke ellers sig med hende turde betro, og jeg da lod hr. Mogens Dyre begive sig did, blev hun så i deres gelejde ført over vandet, hvor hun (efter hr. Mogenses beretning) begyndte igen i båden at anfange sit sædvånlige raseri. Men der bemeldte hr. Mogens befol, at man skulde binde hende, om hun ikke vilde ligge stille, holdt hun strax oppe med sit ganteri og vilde ikke gerne, at folk skulde se, hvor svag en styrke hendes Luser havde. Der hun nu var bragt hid til byen og skulde føres hen til Conventhuset, . . . gjorde hun sig igen gal på gaden, dog med ingen anden tilskabelse end som enhver, der haver en hals at skråle af, sig selv kan gøre. Men der hun kom ind for vores convent, lod hun det strax uden for døren holde op med sig³⁶ -. Mogens Dyres egen beretning om overfarten er i overensstemmelse med biskoppens. Det er denne, som har givet ordre til at lade Maren Spillemands: binde med reb på kågen, om hun befandtest for meget uregerlig. Og efter at hun er påskyndet at ikklæde sig, som da lå på en seng, og er omsider kommen ud på fjorden, har hun begyndt at vende øjne, vride mund og sparke med fødderne, indtil muligt hun hørte, at hun skulde bindes med reb, da har hun rejst sig igen³⁷ -.

Biskoppen og vicestiftamtmanden kunde ikke forudse, at Lorends Mein vilde blive en af de bedste støtter for besættelsessagen i dens Aalborgske fase. I så fald havde de nok valgt en mindre samvittighedsfuld kværulant til sendefærden efter Maren Spillemands.

Maren Spillemands bortførelse sætter på ingen måde punktum for udviklingen i Tisted. Den er kommet ind i sin faste gænge, den er blevet

36. Kommissionsprotokollen p. 394-96, aktstykke 82.

37. O. c. p. 598 f.

dagligdags og fortsætter inden for de givne rammer uden hensyn til, hvad bispem i Aalborg og vicestiftamtmanden tror eller foretager sig. Den 20. juni er Anne Vert atter blevet stævnet, og det både til byting og til herredsting angående hendes troldoms forøvelser og gerninger³⁸. Og på bytingets følgende retsmøde, lørdag d. 27. juni, som blev holdt i byfogden Emmik Eriksens hus, og som netop var det, der overværedes af Lorends Mein og jog ham en skræk i livet, som han ikke forvandt, er Anne Verts sag igen kommet et godt stykke fremad, for de attester og vidnesbyrd, der fremlægges mod hende, vedgår hun villigt. Her fremstår Jens Tinstrup og hans kone Maren Madsdatter og beskylder Anne Vert og fastholder deres indgivne attest om de plager, som hun har udsat dem for³⁹. Og Anne Vert: blev tilspurgt, om det var hende, som, efter vindesformelding, havde Maren Jens Tinstrups om struben? Svarede ja, at det var hende, hun kunde ej nægte det⁴⁰ —. Og som et extra tillæg til beviserne om hendes skyld kommer det nu til rettens kundskab, at den onde ånd i Kirsten Langgaard raser hos Ole Bjørn, når han og magister Holger taler sammen om Anne Vert og hendes bekendelser⁴¹. Og både Ole Bjørn og magister Holger har attesteret: dette mirakel, som skulde være et ufejlbarlig tegn, at denne gamle kælling måtte endelig være en troldkvinde⁴² —. På herredstinget den følgende tirsdag, månedens sidste dag, er Anne Vert om muligt endnu mere fjøelig, hun vedstår til punkt og prikke sine tidligere, sidst på herredstinget den 16., aflagte bekendelser⁴³, ja, hun udvider dem glad og gerne med højst interessante og skrækkelige enkeltheder. Har man mod til at spørge, savner hun ikke mod til at svare, og det viser sig, at Fanden huserer langt værre på egnen, end man skulde have troet, for hexene er løbet sammen og har organiseret sig i en hemmelig tolvmandsforening, med natlige møder under åben himmel, efter bedste mønster af de berømte hexe-sabbater: Og ydermere bekendte sig sin dåbs og kristendoms forsværgelse at være sket på Ørum bymark. Og når nogen forsamling skete, var det på samme mark, på en høj. Og vidste, eller troede hun ej andet, end hun var selv personlig til stede udi hendes legemlig gestalt og ikke i nogen anden lignelse. Blev videre tilspurgt, at efterdi hun tilforne havde bekendt at

38. O. c. p. 1067, aktst. 182; p. 1069, aktst. 183.

39. Jfr. p. 114 f.

40. Kommissionsprotokollen p. 1073, aktstykket 183.

41. Jfr. p. 168.

42. Kommissionsprotokollen p. 917, aktstykket 167.

43. Jfr. p. 166.

have forsoret sin dåb og kristendom, om hun da og ikke tillige havde forsoret sin Gud, hvortil hun svarede jo. Og bekendte hun, at når nogen forsamling skete, som meldt er, da var de tolv, og alle kvinder; blandt andre var Niels Skarisens kone af Tinstrup, Anne Christensdatter af Skinnerup, Karen Skægshøj af Tisted. Bekendte ellers, at den hånd, som blandt andet befandttest udi den under Envold Christensen af Torsted hans seng indpraktiserede og for nogen tid siden befundne horn med trolddom udi, var en hånd af en naturlig barn, af ben, hud og sener. Bekendte ellers, at alt det, som fandttests udi samme horn, såsom hår, smør, byg, negle, det omvundne hånd og hvad mere derudi fandttest, havde hun selv lagt derudi. Bekendte ellers, at da hun således ind- og begav sig til Fanden med sjæl og legeme, da lovede og tilsagde han hende alt godt, at hun skulde kunne gøre, hvad hun vilde. Blev tilspurgt, hvad tjeneste hendes dreng Luser⁴⁴ gjorde hende. Svarede, at alt, hvad hun befalede hannem at udrette, det gjorde han⁴⁵ —.

Christoffer Nielsen skriver flittigt i sin protokol, tilståelse efter tilståelse, hun vil ikke kunne fragå dem, ønsker det åbenbart heller ikke. Og der er stadig ingen, som giver udtryk for den formodning, at Anne Vert har en skrue løs.

Og folk i Tisted savner ikke stof til samtale, for selvom de besatte kvindfolk efterhånden i nogen grad savner nyhedens interesse, så forefalder der dog et og andet i deres adfærd, som er værd at bemærke og omtale. Det er just i dagene omkring Sankt Hans, at Anne Nielsdatter Dahl bliver syg på en så påfaldende måde, at mange tror, hun er besat af Djævelen, mens andre dog hælder til den anskuelse, at hun snarere er besat af en god brændevinsrus⁴⁶ —. Det samme gælder ved omtrent samme tid om Jens Bondes kone Anne Pedersdatter, kun med den forskel, at tvivlerne i dette tilfælde foretrækker at forklare hendes djævel som en ølrus⁴⁷. Men for resten kan man næppe tillade sig at blive syg i Tisted i disse dage, før det hedder sig, at man er besat af den onde ånd. Til Anne Lauridsdatter Gris⁴⁸, der er gået i seng med svimmelhed og angstfønmelser, bliver Ole Bjørn omgående tilkaldt, og han trøster hende med Guds ord og foreholder hende, om der er noget, hun angrer, som andre ikke må høre; så bør hun betro sig til ham. Og han

44. Ms.: Ludz.

45. Kommissionsprotokollen p. 1067 f., aktstykke 182.

46. Jfr. p. 175.

47. Jfr. p. 172.

48. Jfr. p. 175.

spørger hende også, om hun har nogen fjender. Hun kan benægte begge dele: Så bad magister Olle Bjørn hende, hun skulde give sig tilfreds og ikke fatte nogle gale indbildinger, Vor Herre skulde vel hjælpe hende —. Dette tyder jo ikke på, at præsten har villet indprædike hende tanker om at være besat. Men maskineriet er igang og lader sig ikke standse, og i den følgende tid kommer magister Bjørn, Christian Frederik Mavors, Poul Rytter og præsterne fra landet til hende og synger og læser for hende ligesom for de andre, og hun er aldeles ikke tilfreds med således i praxis at blive regnet til de besattes tal⁴⁹. Og hos Ole Bjørn raser og skriger Kirsten Langgaard og er skiftevis venlig og uartig mod dem, der kommer for at se til hende. Den unge bissekræmmer Christen Jensen, som er til Sankt Hans marked i Tisted med sine varer, må naturligvis som alle andre se patienten i præstegården: Da var han intet kommet ind ad magister Olles stuedør, før barnet sagde, han skulde gå ud og sælge hans søm i Djævels navn. Så råbte hun og skreg, men hvad det var, må Gud i Himmelen vide⁵⁰ —.

Mere opsigt vækker det, når fornemme folks børn, om hvem man ikke skulde tro sådant, også anfægtes af Djævelen. Nogle dage efter Sankt Hans, den 28. juni, bliver den pæne pige Gertrud, bødkerens datter på torvet, syg i sin plads hos Envold Nielsen⁵¹. Der er grund til at have opmærksomheden henvendt på, om dette tilfælde også skulde vise sig at være en besættelse af onde ånder. For hendes søster Anne har allerede for nogen tid siden haft et sært tilfælde, der godt kan se ud til at være sådan noget⁵². Måske giver de to piger sig en dag til at sige interessante ting. Og man kan aldrig vide, om der måske alligevel skulde være noget om de grimme ting, helt utrolige som de er, der af andre besattes munde er blevet sagt om deres moder⁵³.

49. Kommissionsprotokollen p. 651 f.

50. O. c. p. 853.

51. O. c. p. 649, aktst. 128. Jfr. foran, p. 65.

52. Jfr. p. 173.

53. Jfr. p. 304.

Maren Spillemands bekendelse

Maren Spillemands fremstilling for kancelliråd Jespersen, biskop Bircherod og den Aalborgske gejstlighed strax efter hendes ankomst til byen den 29. juni er for en foreløbig præsentation at regne. Endnu på gaden har hun været vild og uregerlig, men fremstillet for de gode, hæderlige mænd i konventstuen i Klosteret er hun blevet rolig, og hun har forklaret, hvordan hun har båret sit kors således i 13–14 år, og hvordan, næst Gud, hr. Palle i Aggersborg for tre–fire år siden har hjulpet hende ved bøn og påkaldelse¹. Men hendes anfald har en tydelig tilbøjelighed til ikke at komme til udbrud, når der tales forstandigt, roligt og venligt til hende, hvorimod de villigt nok honorerer en nysgerrigt spørgende, deltagende og troende almues forventninger. Det er een af grundene til, at bispren, kancelliråden og andre mistænker hende for at spille komedie. Hendes stilfærdige optræden for herrerne i konventstuen er ganske kortvarig: indtil hun kom ud derfra igen, hen i Jacob Pedersens hus, hvor hun så sig omkringringet af en hob gemen almue, der hendes adfærd kunde admirere, og da atter med sine sædvånlige gestikulationer anfangede². – Og det har just ikke været Bircherods og Jespersens mening, at Maren Spillemands skulde udbrede den Tistedske tro blandt de små og enfoldige af Aalborgs almue. Men i flokken er der også, foruden Christoffer Mumme, latinskolehørerne Jens Pedersen Rimand og Peder Morsing, af hvilke den første i en ganske vist langt senere (6.3.97) affattet erklæring i knudret skolemesterstil bl. a. har givet et levende billede af Maren Spillemands korte ophold hos Jacob Pedersen. Det er nu ikke sikkert, at Rimand og Morsing, da de denne første gang aflagde besøg hos Maren, var så sikre på, at hun simulerede, som de senere påstår at have været. I hvert fald anfører Rimand noget, der ligner en undskyldning for, at de har sunget flittigt med på de dæmonfordrivende salmer: Den første dag, Maren Spillemands kom her til byen, hændede det sig, at jeg tillige med Peder Morsing, femte classes kollega her i skolen, gik forbi hendes logamente på Klosterjorden. Og som hun samme tid

1. Kommissionsprotokollen p. 552, aktstykke 107.

2. O. c. p. 396, aktstykke 82.

var i hendes formente paroxysmo, som da ligesom alle nye og usædvanlige ting var des begærligere at se, som den i førstningen var rar og sælsom, gik vi ind ad stuen, som hun lå, hvor vi da så adskillige personer alle stå endrægtelig i sang og læsen intent³, at vi måtte også siunge med de fugle, vi var hos, og sang da: Nu bede vi den etc., Vi troe allesammen på een Gud etc.⁴, Vor Gud han er så fast en borg etc.⁵ Men Lorends Mein⁶ stod besynderlig for sangen. Imidlertid så vi Maren Spillemands ligge i en opredt seng og tvende karle samme tid ligge på hendes bene og holde dem, men Christoffer Mumme hendes hænder, som han lagde på hendes bryst. Og da så jeg imidlertid nogle usømmelige legemets gebærder og forandringer af hende, scil.: hun vrængte munden, skævede og vendte øjnene, ophævede hendes bryst, satte sine næver i siden, nu løfte hovedet fra puden, nu lagde det til igen, kaste det nu til den ene, nu til den anden side i sengen, så vidt puden nåede og ikke længere, så at jeg forundrede mig over, at hun ikke gjorde enten sig selv eller andre nogen skade, uden hun engang tenerede⁷ det, der Mumme havde taget sin hånd fra hendes bryst og slaget hendes hænder løs (thi da siuntens paroxysmus at være overstanden), da hun rejste sig op i sengen og med hendes mund gramsed efter ham, ligesom hun vilde bide ham; hvorforfore een af de omstående løb til at holde hende siden i hendes da udslaget hår og på den måde afskår hende passen til videre bevægelser og sådanne kunsters øvelse. Hellers skikkede hun sig og ikke aleneste meget spottig imod de omkringstående, besynderlig imod Morsing og mig og dem, som i sådan adfærd nogen sær devotion i læsen og siungen betegnede, nu med mundens skæven, nu med stærk og hastig spytten oven på hinanden; men endog bespottelig imod Gud og hans ord med samme ommeldte gebærder og lader, dog meget heftigere ligesom Jesu navn og hans forløsnings gerninger i salmerne indfaldte og af de siungende bleve exclamerede⁸. Men besynderlig øvede hun al sin magt og prøvede al sin styrke under den salme: Vor Gud han er så fast en borg etc. Og der vi kom til det vers: Det al verden fuld af djævle var etc., ved en hastig forandring, som strax begyndte i gråd, kom til sig selv igen. ligesom man

3. opmærksomt. anspændt.

4. Det oldkristne Credo. trosbekendelsen. findes i oversættelse allerede i de ældste danske salmebøger.

5. Luthers salme er som direkte rettet mod Djævelen særlig anvendelig ved lejligheder som denne. Jfr. Johan Brunsmand, Køge Huskors, 1953, p. 256.

6. Ms.: Meyner.

7. forsøgte.

8. udråbte.

af sådan afsky til Jesu navn og hans forløsnings gerninger skulde slutte nogen sær djævels nærværelse og det des mere fordi han⁹ under den salme: Vor Gud han er så fast etc. med stor krig og strid blev uddreven. Men kort før det onde havde forladt Maren Spillemands (også under den samme salme), havde mester Villums kone taget så stærkt om hendes arm, at både jeg og en anden måtte sige til hende: Ak, bryder ikke hendes arm! Så at disse optøjer kunde nok synes i førstningen underliggen for et uskyldigt og enfoldigt menneske, der vilde tro andre lige så vel som sig (og somme bedre end sig selv), at han måtte, når han så hen til den mensur og tempo, hun i hendes formentede extasi med hendes spottelig og bespottelig gebærder imod Jesu navn og hans forløsnings gerninger holdte, idet hun dem så kunde føje, forøge og formindske, ligesom vi vores devotion i sang og læsen enten intenderede eller remitterede¹⁰, falde til den tanke, de andre omstændigheder eragtet, at det kunde være, om ikke corporalis dæmonis obsessio, da assistentia¹¹ eller noget af dem begge, fornemmelig når han og var præoccuperet af impressioner¹² nu af det store og vidt dissemineret¹³ rygte, nu af magister Olufs egen relation, som i henseende til hans store credit, han havde både hos mig og andre, syntes at være infallibel¹⁴, og især forgyvet og forgiftet af affekter, der mere ser hen til det, man vil se, end alt det man ser . . . mesten alle sandsers brug udi paroxysmo vare skinbarlige, såsom: øjnene stod åben og så skævt og skummelt ud, ligesom hun så, vi os i vor devotion anstillede. Ørene¹⁵ stod også åben, så at hun kunde le og skogre stærk, ligesom hun hørte Jesu navn og hans forløsnings gerninger i salmerne indfalde, og derfor, der man havde begyndt den salme: Vor Gud han er så etc., råbte højt mange gange: Nej, nej! ligesom hun den salme ikke vilde høre. Følelsen havde hun og, så at hun følte¹⁶, at Mumme havde taget sin hånd over hendes bryst, hvorpå hun strax gramsed efter ham. Så kunde hun og føle, at een holdte hende i hendes hår, hvorfore hun og siden frem for tilforn lå stille. Men på de andre sansers brug havde man ingen experiment¹⁷. —

9. Ms.: hun.

10. forstærkede eller svækkede.

11. om ikke en legemlig djævelbesættelse, så dog bistand, nærværelse (af en sådan djævel).

12. forudindtaget p. g. af ydre påvirkninger.

13. udsprede.

14. ufejlbarlig.

15. Ms.: øynene.

16. Ms.: fulgte.

17. Kommissionsprotokollen p. 659-63, aktistykke 132.

Tanken om, at Maren Spillemands fortsat skal logere hos Jacob Pedersens, må under sådanne omstændigheder naturligvis opgives, og der skaffes hende ved bispens venlige overtalelser omgående et fornemmere, sikrere og utilgængeligere opholdssted hos provsten, magister Peder Reenberg¹⁸. Og så går det også, som man kunde vente og håbe. Her i det rolige hus uden overrend af nyfigne, fjantede, godtroende småfolk, og påvirket af den kloge, overlegne provst og hans selvsikre kone bliver hun strax stille og medgørlig og synes, at de fine folk, som hun nu er sammen med, må have ret. Selv ved hun hverken ud eller ind, for de anfald, som hun har lidt af, siden hun var barn, kalder magister Ole og amtmanden og hele hendes daglige omgangskreds for den onde ånds besættelse, men bispem og vicesiftamtmanden siger, at det er noget, hun selv finder på. Og det er jo sådan, at når hun har sine anfald, siger hun meget, som hun ikke ved af, og gør ting, som hun ikke kan undlade. Men der er også tilfælde, hvor hun meget vel er klar over, hvad hun siger og gør, og hun kan heller ikke sige sig fri for at have sagt og gjort det, som hun ved, vil behage Ole Bjørn, som gør hende interessant i hans øjne, og som han venter af hende. Men nu er hun i provstens hus i Aalborg, og selvom de er rolige og venlige imod hende, lægger de ingen skjul på, hvad der venter hende, hvis hun fremturer i sin adfærd. Og måske er det hele virkelig bare noget, hun bilder sig ind. Og Christoffer Mumme, som under tavsheds løfte har villet have hende til at indrømme, at hun spiller en komedie, og som har iagttaget hendes adfærd allerede hos Jacob Pedersen på Klosterjorden, kommer til hende også hos provsten allerede dagen efter hendes ankomst til Aalborg og bliver ved at sige, at hun spiller komedie, og han udmaler gyseligt for hende, hvordan det vil gå, hvis hun nu ikke bekender, og så prøver hun at forklare ham sin tilstand, så godt hun kan, fordi hun stoler på ham og tror, de er ene sammen og uden vidner. Men det er de ikke, og Mumme er så snild en mand, at han kan sværge sin saligheds ed på ikke at ville røbe hende og så alligevel få et retsgyldigt vidnesbyrd ud af det hemmelige skriftemål: Strax er kommen til mig N. N. med trussel og undsigelse i magister Peder Reenbergs hus den 30. junii sidst afvigte, at een skulde holde mig og tvende skulde piske mig, jo, bøddelen skulde skære min tunge levendes af min nakke og afhugge mit hoved og sætte det på en stage og mit legem i galgebakken¹⁹, om jeg ej vilde sige jo, at

18. O. c. p. 396, aktstykke 82.

19. Jfr. Danske Lov, 6. bog, 1. cap., 7. art.

jeg havde gjort mig det selv. Men vilde jeg sige ja dertil, vilde han fly mig over til Sundby, biskoppen uafvidende, at jeg skulde komme hjem igen. Hvilket var Christoffer Mumme. Og på det han kunde få mig desto bedre besnæret, var tvende bestilt af ham, som stod bag ved et skærmbræt, mig uafvidende. Og der jeg udi min fristelse (som det nylig havde forladt mig, at jeg ikke havde min fulde sands) svarede ham ja, kom de frem. Og han bad dem drages til minde, at jeg havde sagt, jeg havde gjort mig det selv. Og i samme hans forlokkelse kom han mig under med venlig favnetag og kyste mig, som Judas gjorde ved Christum²⁰. – Det anførte udsnit af Maren Spillemands lange beretning er måske noget overdrevet i sin skildring af Mummens udmaling af, hvad der forestod hende, hvis hun ikke bekendte. Tonen i hans udtalelser er væsentlig, og den har vel snarere været lokkende, advarende og beklagende end grov og truende. Endnu væsentligere er den sindstilstand, hans tale har bragt Maren Spillemands i, både den øjeblikkelige og den, hun ved nærmere eftertanke er nået til. Men dette forviklede spind lader sig ikke udrede. Det faktum bliver tilbage, at Christoffer Mumme, den samme, som først ærligt troede på besættelsen og dernæst lige så ærligt sadlede om og tvivlede og så, mindre ærligt, sørgede for i et brev at bedyre, hvordan han egentlig altid havde været en tvivler²¹, nu arbejder i den gode sags og sin egen interessers tjeneste med hemmeligt lyttende vidner bag et skærmbræt. Opera buffa, ren komedie! Men med Christoffer Mummens kristelige samvittighed og saligheds ed i salveten bliver spionernes beretning et såre vigtigt dokument, Maren Spillemands bekendelse af 30.6.96:

Efterretning om hvis der af os underskrevne blev hørt af Maren Spillemands mund, da hun gjorde denne bekendelse for Christoffer Mumme i magister Peder Reenbergs hus d. 30. junii anno 1696.

Da Christoffer Mumme kom ind i stuen til hende, og hun ikke vidste os tvende at være hemmelig nærværendes, des foreholdt han hende af Guds ord, hvor højt hun havde fortørnet Gud med denne store bespottelse, så hun dermed vilde ligesom narre både Gud og menneskene, og bad hende derfor bekende sine synder, men fornemmelig dette store bedrægeri, såfremt hun vilde have nåde hos Gud. Da sagde hun, at hun nok vilde bekende det, men på den forsikring, han havde gjort hende tilforn, at han aldrig vilde røbe hende.

20. Kommissionsprotokollen p. 497. aktst. 98

21. Jfr. p. 185.

Derpå tilspurgte han hende:

1. Om hun ikke bekendte, at hun selv havde gjort sig dette (sc. den formentede besættelse)? Hvortil hun svarede: Jo, men meget deraf ved Satans indskydelse.

2. Spurgte han hende, hvorledes hun imidlertid havde brugt altarens sacramento? Hvortil hun svarede: Ligesom et spøgelse! Sagde sig og vel ofte at ville haft nogen andagt derved, men kunde aldrig have nogen anger eller andagt.

3. Blev hun tilspurgt, om hun ikke i den paroxysmo kunde vel have tvingt sig selv og ikke udråbt så manges navne som troldkvinder, om hun havde villet? Svarede: Jo; dog ligesom i en forstyrrelse. Men strax tilspurgt, om hun dog ikke kunde holdt inde med sådan råben, svarede: Jo, somme tider.

4. Tilspurgt: Hvorfor hun ikke lige så vel udlagde andre som Anne Sø? Svarede: at hun altid havde talt ilde om hende. Item: Hvorfor hun ikke lige så vel råbte på andre som på Karen Skægsø, Anne Vert etc.? Svarede: Fordi de vare berygtede tilforn.

5. Tilspurgt: Om hun ikke havde oplagt råd med de andre, som på samme måde sig anstiller? Svarede: Nej. Dog syntes hende, at det var på samme måder med dem, som med hende.

6. Tilspurgt: Om hun aldrig herefter vilde få det mere? Svarede: Nej, så sandt hun vilde vente sig nåde hos Gud.

7. Imellem disse spørgsmål tog hun trende gange løfte af Christoffer Mumme, at han aldrig skulde røbe hende, men den sidste gang med de formalier: så sandt han vilde møde hende for Guds dom.

Dette overskrevne således at være passeret i vores påhør testerer vi, så sandt vi vil vente os hjælp af Gud og hans hellige ord, og vil være gestændige hvor og når påskes.

Otto Jørgensen Stenløs.

Mikkel Frandsen²².

I sit skriftemål har Maren Spillemands indrømmet, at hun nu og da bevidst har spillet den rolle, som hun til andre tider ubevidst er blevet kastet ud i af kræfter, som hun ikke selv er herre over, men hvis virkninger hun er vel kendt med fra de beretninger, som hendes omgivelser lige fra hendes barneår har meddelt hende. Hun har også, ufuldkomment og famlende, prøvet at forklare for Christoffer Mumme de forskellige forestillinger, der behersker hende under anfaldene, men nu, mens hun

22. Kommissionsprotokollen p. 480-82, aktistykke 96.

er ved sin fulde sands og samling, står det hele hende fjernt og uvirkeligt, som om det ikke vedkommer hende, men drejer sig om et andet menneske. For resten interesserer alt dette ikke hendes skriftefader syndeligt i øjeblikket. Han hefter sig kun ved de detaljer af hendes bekendelse, der med lidt god vilje kan kaldes tilståelse af bedrageri. Holder man sig til dette, at hun »har gjort sig det selv«, og ser man bort fra de betydelige indskrænkninger, hun selv gør i denne indrømmelse, og fra al den anden tågesnak, ligger det hele pludselig klart i dagen: Det ganske postyr i Tisted er åbenbart eet stort bedrageri af en flok fantastiske og forbandede kvindemennesker, der helt har fordrejet hovedet på Ole Bjørn og andre og har været nær ved at få bispen og andre hædersmænd i deres garn også. Og formand for laget er Maren Spillemands.

For resten er hun ingen martyr, langt mindre nogen helgen, og hun prøver efter evne, nu da vinden blæser fra en anden kant, at få den ikke alt for stærkt imod sig. Hun er snu nok til at snakke sine omgivelser efter munden, måske regner hun med at opnå fordele ved det. Allerede dagen efter at hun har set Mumme blive så tilfreds ved det, som han kalder hendes tilståelse, går hun ad egen drift videre ad samme vej og spiller den bodfærdiges rolle for den besøgende hr. Mogens Dyre: da hun med allerstørste gråd og tåre, uden nogen hans spørgsmål, sagde: Jeg må vel græde, at jeg så har narret den gode magister Olle og andre mange Guds præster. Det skær mig i mit hjerte! O Gud give, jeg måtte finde magister Oluf i Guds rige! O, jeg fordømte! Med andre græsselige ord, som hun sagde²³. – Endnu frommere, grædende og med bog i hånd, modtager hun Jens Rimand, og nu vil hun dog tildele Ole Bjørn en passende del af skylden: Gud forlad magister Ole, så har han gjort!²⁴ –

Det skal snart vise sig, at skeptikerne triumferer for tidligt. Sejren er endnu langt borte. Og de troendes parti, som allerede har deres tilhængere inden for Aalborgs område, er ikke til sinds uden videre at opgive kampen. Maren Spillemands bekendelse er et spinkelt halmstrå at støtte sig til, og udtrykket i hendes øjne, når hun står mellem begge partiets repræsentanter, tyder på en tilbøjelighed til at slutte sig til dem, som er dygtigst til at jage hende en skræk i livet eller stille hende fordele i udsigt. Et tilfældigt møde med Christoffer Mumme skaffer Lorends Mein kundskab om hendes første bekendelse og sætter ham for en stund

23. O. c. p. 599.

24. O. c. p. 665 f., aktstykket 132.

i en pinlig situation: Om tirsdagen, som var den 30te dito [3: juni], kom jeg, Lorends Mein, til Christoffer Mumme på gaden og vilde gå op til magister Peder Reenbergs og set, hvorledes det var med Maren. Da sagde Mumme til mig, at hun havde bekendt, hun havde gjort sig det selv. Svarede jeg hannem, det var umuligt, og da skulde hun få en skammelig færd. Og sagde jeg derhos, jeg vilde ind til hende og tage hende i skole. Da svarede Mumme, dersom jeg vilde tale hende noget ondt til derfor, skulde jeg ikke komme derind. Gik dog derind med ham, og da lå hun i en seng og så så bluelig op til mig, som hun vilde sagt mig noget, og jeg talte intet til hende²⁵. –

For Jens Bircherod kommer Maren Spillemands bekendelse, sådan som den nu er, meget belejligt som en ønskelig bekræftelse på berettigelsen af den tvivl, han allerede i nogen tid har næret, og som han også gav udtryk for i Hillerslev. Men dengang kunde han, som ny mand i sagen, i virkeligheden ikke stå sig i diskussionen med specialisten Ole Bjørn, og faktisk har han ikke hidtil kunnet indvende noget afgørende over for Tisted-præstens formalistiske og logiske måde at tage sagen på²⁶. Advarsler har han ikke ladet det skorte på; og formaninger om forsigtighed. Men en afgørende og kraftig indgriben i hele sagen med deraf flydende ændring af den anvendte fremgangsmåde har han ikke hidtil turdet indlade sig på. Nu kan det blive anderledes, for selvom han samvittighedsfuldt holder sig til ordlyden af Marens bekendelse og tager hensyn til alle dens undskyldende momenter, såsom at Djævelen jo faktisk også har en finger med i spillet, når et sådant sygt menneske digter sig en legemlig besættelse på, så udelukker hendes bekendelse om be- drageriet dog enhver mulighed for, at her foreligger ægte legemlig be- sættelse. Og herfra synes det da en let sag at slutte sig til arten af alle de andre kvindfolks tilstand. Epidemien må åbenbart gribes an på en helt anden måde, end det hidtil er sket, så vil alting sikkert snart gå i lave igen. Foreløbig kan man nu, Gud være takket, ånde befriet op efter forskrækkelsen. Og håbe på, at Ole Bjørn vil være fornuftig nok til at lade bispen undskylde ham bedst muligt som en skikkelig og godtroende person, der har ladet sig tage ved næsen af en flok fantastiske kvinde- menneskers aberi og gøglespil. Men først og fremmest må bispen sætte en stopper for hele det store, nu så latterlige, apparat, som han lod sig forlede til at sætte i gang til støtte for Ole Bjørn. Det er ærgerligt nok,

25. O. c. p. 552, aktstykke 107.

26. Marcus Gjæves votum 12.1.98, bl. 202. (Jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol. p. 473).

at bispem selv har en smule part i sagen ved den af ham forfattede bøn til trøst for de forment besatte. Det havde været bedre, om den var blevet tilbagekaldt for længe siden. Og bedst, om den aldrig var skrevet.

Bispen tøver ikke. Dateret samme dag som attesten om Maren Spillemands bekendelse for Mumme afsendes Jens Bircherods ordre til provsterne af Hundborg, Hillerslev og Hassing herreder, hvorved han: haver revoceret og ophævet den anstalt, han om samme væsen havde gjort²⁷. – Først og fremmest takker bispem naturligvis Gud for bedrageriets åbenbarelse: idet jeg ved møjsommelig flid haver bragt Maren Spillemands først afsted til den rette bekendelse –. Hendes såkaldte besættelse har: for en del våren en naturlig svaghed, som ved naturlige og legemlige midler havde ladet sig drive, om forfarne medici havde tilforne våren hos hende, en del (og fornemmeligen) noget selvgjort og optænkt værk ved Satans onde indskydelse, men aldrig nogen hans legemlig besættelse, som hun lettroende folk . . . så stadeligen haver indbildet. – Men siden bispem endelig er kommet til den rette kundskab om hendes og alle de andres opdigtede besættelse, så skal provster og præster nu holde inde med den bøn, som de hidtil efter Ole Bjørns tilskyndelse og uden bispens befaling på prædikestolen har holdt for de besatte. Når bispem i sin tid foranledigede, at påske-landemodet satte hele det store apparat i gang for de besatte med bøn og gudelig opvartning, kom det af, at han da støttede sig til godtfolks, ja også præsters relationer, men især på Ole Bjørns skriftlige indberetning: i hvilken man dog nu omsider befunder den gode mand højeligen at have hallucineret. – Missivet indeholder en særskilt ordre til Ole Bjørns provst, hr. Povl Snedsted, der omgående skal affordre magister Ole de to originale exemplarer af den bøn, som bispem efter Ole Bjørns egen vrang anledning tilskikkede ham for et par måneder siden til brug i husene hos de besatte, thi Guds navn bør ikke misbruges. Og på Fruedag, Mariæ bebudelse d. 2. juli, om det kan nås, men i hvert fald først kommende søndag, skal provster og præster i stedet for den tidligere brugte bøn for de besatte, forfattet af Ole Bjørn, efter prædiken holde takkebøn efter hermed følgende formular, og så for øvrigt formane almuen til at tage sig vare for Satans list og bedrageri: og ikke af onde meneskers opdigtet løgn så letteligen og skammeligen herefter lade sig forføre til slig dårlig credulitet, superstition og vantro, hvorved Djævelen i mange måder den ære er tilføjet, som Gud alene

27. Kommissionsprotokollen p. 92. aktstykke 18.

tilkommer. – Og så vil biskoppen for øvrigt selv inden længe rejse til Tisted for at træffe videre anstalt til overtroens udryddelse²⁸.

Jens Bircherod sørger også for, at de interesserede i København bliver holdt à jour om sagen på forsvarlig måde: D. 1. julii skrev jeg vidtløfteligen til justitsråd Poul Vinding og refererede hannem den hele historie om det bedrægelige djævels væsen i Tisted, og hvor vidt vi allerede vår kommen hermed i sandheds erfaring²⁹. –

Hjemme i Aalborg har bispen let ved at gennemføre sin Fruedagstakkebøn, og det er let nok at supplere hans ikke fuldførte notat for denne dag: D. 2. julii lod jeg ved alle præsterne i Aalborg gøre taksigelse af prædikestolene, fordi Gud nådeligen havde begyndt at...³⁰ – Og hans missive til provsterne er også nået hurtigt frem. Allerede 1. juli har hr. Mourids Andersen Nors til Sønderhaa, som just da var i Tisted for efter ordre at hjælpe magister Ole med opvarningen af de besatte mennesker, modtaget bispens budskab til videre besøgelse. Og morgenen derefter har han personlig bragt skrivelsen ud til provsten i Nors, Anders Nielsen Lyngby, og har dør deltaget i en daglang diskussion om sagens beskaffenhed³¹. Og førstkommande søndag herefter er den af biskoppen forfattede takkebøn for Guds åbenbaring af bedrageriet blevet læst fra prædikestolene i Hillerslev, Hundborg og Hassing herreder. Men for resten er bispens mening ikke blevet fattet ret, for takkebønnen er kun blevet læst den ene gang; og tanken var, at den indtil videre skulde lyde hver søndag³².

Men der er mange i Tisted, som hverken kan, vil eller tør tro på, at alt det, der nu så længe har optaget dem og været det stadige stof til udvexling af tanker og iagttagelser, så let vil opløse sig i røg og tåge. Og at miraklernes tid aldeles ikke er forbi endnu, fremgår tydeligt af hr. Mourids Andersens beretning om Maren Hansdatter Sirichs profeteren. Efter besøget og diskussionen i Nors provstegård er han, i selskab med Anders Jacobsen Borchorst vendt hjem til Tisted: og kom til magister Oluf Bjørns førend vi talede med noget menneske, hvor vi fandt Anders Lauridsens kone, navnlig Maren Hansdatter, anfægtet, som strax sagde alt det, som var passeret i Nors præstegård, og hvad domme dør vare fældede om denne anfægtelse; og at vi ikke kunde sidde over borde

28. O. c. p. 1075–78, aktst. 184. Kopi, attesteret af Ole Bjørn, i Koncepter og Indlæg til Jyske Tegnelser 1695–1699.

29. Bircherods dagbog.

30. Bircherods dagbog.

31. Kommissionsprotokollen p. 89, aktst. 17.

32. O. c. p. 104 og 109, aktst. 21; p. 113, aktst. 22.

der sammesteds, at vi jo skulde have Fanden til confekt. Så at det var umuligt, at noget menneske sådant skulde vide, med mindre det havde været nærværendes eller og af andre fået det at vide³³. –

I Aalborg gør man, hvad man kan, for at underbygge, stramme og udvide Maren Spillemands i virkeligheden temmelig tågede bekendelse, og det lykkes faktisk også at få hende til at indse og derpå til beredviligt at indrømme, at hendes tilstand i betydelig højere grad, end hun hidtil har villet tro, må opfattes som komediespil og bedrageri: Anno 1696 d. 4de julii var tillige med kancelliråd Jespersen hele ministerium Aalburgense i biskoppens hus forsamlet, hvor da Maren Christensdatter Spillemand endnu anden gang³⁴ for dennem blev fremkaldet og efter spørgsmål til hende fremførte gjorde sin bekendelse. – Om sin tilstands art forklarer hun meget ærligt: at af begyndelsen vidste hun vel ikke andet, end der var noget spøgeri hos hende; men siden en tid lang haver hun forsætlig gjort sig det selv og bekender derfor sig ingen tid at have været af Djævelen besæt på den måde, som hun haver indbildet folk. . . Af begyndelsen, der hun var i sit alders trettende år, og hun undertiden fandt til noget krybendes i lår og lemmer, da vilde folk samme tid indbilde hende, at der skulde være noget ondt hos hende, og styrkede hende så i den første indbilding. Men der hun omsider så Oluf Langgaards barns fagter og gebærder i sin formenende anfægtning, og at det gik samme barn an, da blev hun efter Satans onde tilskyndelse des mere styrket og opmuntret til at abe hende efter og at føre andre fuldkommelig i tankerne om sin legemlig besættelse. – Og tilspurgt: om hun, når den opdigtede raseri påkom, kunde sandse og vide alt, hvad hun sagde og gjorde, så og hvad der hos hende af andre blev bestilt, – svarede hun: Ja, mestenpart. – Årsag til at påråbe de for trolddom beskyldte personer fik hun: efterdi hun hørte barnet råbe på dem, så gjorde hun sig, efter Satans onde indskydelse, barnets ord nyttig. – I samme forbindelse har man så forelagt hende det spørgsmål: om hun holdte og troede Oluf Langgaards barn at være besat? Hvortil hun svarede, at hun nok havde troet det. Dog havde hun og ofte fundet faut³⁵ hos hende, besynderlig når hun i den formente besættelse haver knebet på hendes lemmer og da befunden hende ikke at være uden følelse. – Angående de andre, som endnu holdes for at være besatte, udtaler hun, at: hun ikke nogen

33. O. c. p. 89 f., ak:st. 17.

34. Jfr. p. 190, 195.

35. fejl. mangel (fr.: faute).

tid havde lagt råd op med dennem; men det tror hun nok stadig, at der er den samme faut hos dem tilhobe; item at hun hos nogle af dennem, særdeles Karen Toftum, har fundet tegn til samme bedrægeri, såsom at en aftensang, da benævnte Karen Toftum sagde midt under prædiken: Nu råber jeg! hun da svarede sig selv strax derpå: Jeg må intet for Den store Mand og for Oluf Sladder. –

Om sig selv må Maren Spillemands ved samme lejlighed videre indrømme, at hun i virkeligheden ikke kan beskyldte nogen af de personer for trolddom, som så ofte er blevet påstået af hende. Med hendes djævels navn, Luser, har det sig sådan: at hun hørte det navn først nævnes af barnets mund, som sagde, at broder Luser var hos Maren Spillemand. Siden lod hun folk blive i den vantro. – Og med de syn, som hun påstår at have haft under sine anfald, har det ikke været bedre bevendt: undertiden forebragtes hende vel noget i fantasi for øjnene, men de fleste tider slet intet, enddog hun folk i den indbildning haver ført. – Ej heller har hun: i samme sin fingerede anfægtning vidst andre at nævne ved navn, end de som hun tilforn har kendt. – Sluttelig adspurgt: om hun angret og fortryder den ugudelige gerning, at hun i så lang tid har bespottet Gud, bedraget menneskene, og særdeles Guds ords tjenere, og med ond påtale beskæmmet sin næste –, svarer hun ja: Når hun tænker derpå, er det ligesom, der sad en kniv i hendes hjerte; og tænker på Tisted ikke uden med en vederstyggelighed. Item, at hun så mange gange har haft i sinde at ville åbenbare det for præsten, men så har Satans onde indskydelse styrket hende igen i sit forrige ugudelige forsæt, at hun ikke kunde gøre det³⁶. –

Muligvis har Maren Spillemands regnet med at blive frigivet, hvis hun bekendte tilstrækkeligt for de høje herrer i Aalborg. Christoffer Mumme har jo åbenbart bibragt hende forestillinger i den retning. Eller måske har hun regnet med at få en behagelig tilværelse som et højt estimeret vidne, hvis timelige velbefindende måtte være af højeste interesse for både bispem og kancelliråden. Er noget sådant tilfældet, har hendes håb bedraget hende, for hun er snarere kommet fra sengen i halmen. For to dage efter sin officielle bekendelse, 6. juli, er hun blevet fjernet fra magister Reenbergs hus og har foreløbig, i næsten fire måneder, fået ophold i Klostret, efter hendes egen oplysning vel at mærke i bolt og jern³⁷. Og her får hun igen besøg af Rimand: da lå hun også og læste i en bog, med meget glad og trøstefuld mod, og der jeg spurgte

36. Kommissionsprotokollen p. 482-86, aktstykke 96.

37. O. c. p. 498, aktst. 98.

ad: Maren, hvor står det nu til? Hvor er I tilfreds? da svarte hun: Meget vel. Gud ske lov, jeg er bleven omvendt, jeg er så glad i mit sind nu, men jeg aldrig [havde] en rolig time tilforn. Og talte mange gange i den mening . . . hun var gerne tilfreds, hvad hun skulde lide, kunde hun kun komme til hendes frelsere; denne korte tids pinagtighed er ikke den herlighed værd, etc.: Denne handlede intet uretfærdig, men vi få det, vore gerninger forskyldte. Og andre sådanne både pønitense- og trøstesprog, og imidlertid både ynkede og forbandede magister Ole. Og denne tanke og tale havde hun længe og beklagede sig imidlertid, at hun kun havde noget ondt i hendes bryster³⁸. –

Den spændende sag har efterhånden antaget et sådant omfang og en sådan karakter, at den vækker opsigt i hele landet. Det vil unægtelig være af betydning at få klarhed over, om Fanden selv eller en udsøgt skare af hans onde engle virkelig for en stund skulde have slået sig ned i Nørrejylland for som en flok højst ubehagelige missionærer at forkynde Guds vilje for de vantro. Det skal også blive interessant at se, om Tisted-præsten virkelig kan hamle op med Aalborg-bispen. Og ganske uanset, om det virkelig er onde ånder, der taler gennem de såkaldte besattes munde, eller disse besatte vil vise sig blot at være en flok løgnagtige og bagtaleriske sladderkællinger, så er de historier, som de selv og deres bagmænd sørger for at få indført i rettens protokoller, og som andre sørger for at få spredt over det ganske land, sikre på at finde årvågne tilhørere. For nogle af de slemme ting, der fortælls, drejer sig om velhavende og fornemme folk med kendte navne. De fleste må nøjes med anden- og trediehåndsoplysninger, som næppe er de kedligste, men andre har forbindelser i inderkredsene og kan ved direkte henvendelse få rygterne korrigeret. Og ganske få dage efter Maren Spillemands bekendelse modtager biskop Bircherod opfordringer til at fremkomme med fyldestgørende oplysninger: D. 10. juli skrivelse bekommen fra biskop Braem i Aarhus med begæring at, som han haver spurgt mig ved egen inquisition at være kommen i nærmere oplusning om det formente besættelses-væsen i Tisted, jeg hannem da en liden underretning om dessen beskaffenhed vilde meddele. I lige måde brev fra min broder magister Thoma bekommen af samme indhold³⁹. – Anmodningerne kommer bispen ret godt tilpas, for det er meget nyttigt således at blive tvunget til at optrække den intrikate sags hovedlinjer fra først til sidst. Og det er også nyttigt, at der på et forholdsvis tidligt tids-

38. O. c. p. 666, aktst. 132.

39. Bircherods dagbog.

punkt bliver udarbejdet en sådan oversigt, der viser, hvor hurtigt bispen er blevet mistænksom, og hvor snart han og hans hjælpere har skåret gennem alt vrøvlet og bragt sagen nær til afklaring. Et skrift af denne art er desuden påkrævet som fortsættelse af og korrektur til det brev om samme sag, som bispen den 20. maj sendte sin embedsbroder i Aarhus. Det bliver da også en hel lille afhandling, bispen allerede dagen efter at have modtaget opfordringen, 11.7., kan afsende. Den går først til biskop Gerner i Viborg, som er Jens Bircherods svoger, og han vil så godhedsfuldt snarest muligt expedere den videre til biskop Braem. I sit tidligere brev om sagen har Bircherod ikke haft lejlighed til i tilstrækkelig høj grad at understrege sin allerede dengang nærede stærke mistanke til hele affæren. Han havde jo kun Ole Bjørns relation at bygge på samt mange, både gejstlige og verdslige, øjenvidners beretninger. Og da endog de lærdeste af egnens provster forsikrede ham, at sagen havde sin rigtighed, måtte han opsætte sin dom, til han selv fik syn for sagn. Men da fabeln blev for grov, og både Ole Bjørn og hans provst, en smuk gammel mand, meddelte, at nu var der ti nye besatte, måtte bispen selv afsted og foranstaltede altså det vigtige møde i Hillerslev, som i høj grad bestyrkede ham i hans mistanke, uden at det dog lykkedes ham at rokke Ole Bjørn i hans stædige mening. Men til gengæld har så Maren Spillemands overførsel til Aalborg vist sig at være et probat middel til videre opklaring, for her: hvor hun fornåm sig ingen medhold at have som i Tisted, men blev både af mig og flere med skarpe ord og trusler tiltalt, – har hun snart, og det flere gange, åbent vedgået sine langvarige trækker og imposturer. Da denne fremgangsmåde altså synes at være en farbar vej, har man sendt bud til Tisted efter flere af de besatte, først og fremmest Kirsten Langgaard, som bispen har dannet sig et tydeligt indtryk af under sit besøg i Hillerslev: Hun er af naturen et sælsomt og så spidsfindigt et barn, at jeg hendes lige af den alder aldrig har kendt, så Djævelen har i hende fundet et meget bekvemt redskab til sine imposturer at exercere. – Men barnets fader Ole Langgaard (og ham har bispen også i erindring, men ikke for det godes skyld⁴⁰) gør knuder og vil ikke lade Kirsten komme: Ja, det er grueligt at referere, hvorledes det arme forhærdede folk i Tisted kan ikke endnu lade sig fra deres stærke indbilding og vantro dimovere, men tør sige, at det er Djævelen af Maren Spillemands mund, og ikke hende selv, der har gjort den bekendelse for os, for at styrke biskoppen og de andre i Aalborg i deres

40. Jfr. p. 83 f.

vantrø og tvivl, etc. . . . Det siunes, at de langt hellere samtligen vil, at det skal være og blive en besættelse, som grasserer iblandt dem, end at mendacium skal blive detegeret⁴¹. – Og Ole Bjørn, en mand, som bispen hidtil har agtet og æret for hans berømmelige lærdoms og levnedsskyld, har desværre ladet sig narre i en sådan grad, at han åbenbart har styrket både de besatte i deres ugudelige forehavende og almuen i dens vantrø. Sagen er, med den faldne bekendelse, imidlertid i så god gænge, at den ikke må gå i stå: Vi har for otte dage siden gjort til hove ansøgning om en kommissions anstillelse til denne forfærdelige sags ivrige inquisition og derpå med første allernådigste resolution forventer⁴². –

Dateret samme dag som biskoppens brev, og formodentlig netop affødt af det, foreligger provst Reenbergss lille tilsvarende beretning til en af hans pårørende. Den er af interesse, fordi den oplyser visse ellers ukendte detaljer ved Maren Spillemands første tid i Aalborg, sådant som Palle Madsens optræden som usikkert vidne og provstindens optræden som en velvillig, men noget håndfast læge: Angående de besættede personer i Tisted, da vil jeg her bona fide referere, hvad derom her i byen er passeret, og så lade hans ærværdighed selv dømme, hvad om den udsprede relation kan være. . . . Sognepræsten mag. Ole Bjørn tog hende [Kirsten Langgaard] i huset til sig og nok i en god intention anvendte al den flid, hans embede tilkom i sådan casu. Strax derefter tog det en pige an, hedder Maren Christensdatter Spillemands, er nu 27 år gammel. Det greb videre om sig, indtil de på det sidste bleve 16 personer, men alle kvindfolk og fattige, undtagen barnet, hvis fader skal være ved middel og velhavende. Alle ved[kommende?] var overtalt, det var så; mange smukke og lærde mænd, som brugte deres flid, var og i de tanker, indtil vores kære hr. biskop, hans velædle højærværdighed mag. Bircherod, selv rejste derned en mils vej nær Tisted og lod barnet og Maren Spillemands, som de 2 fornemste, kalde til sig. Præsten mag. Ole Bjørn kom med, og som biskoppen intet fandt de signa veræ corporalis obsessionis⁴³, disputerede han det med sognepræsten, men han var intet at bringe af de tanker. De anfægtede bleve og ved med deres vånlige ord og gebærder. Hvorudover biskoppen da rejste hjem, men strax tillige med cancelliråd Jespersen gav ordre, at denne Maren Spillemands blev ført her til Aalborg, hvilket skete mandagen den 29. junii,

41. at Iøgngen skal blive åbenbaret.

42. Bircherods Brev til en anden Biskop. Gl. kgl. Saml. 3304 4°. Ny kgl. Saml. 832 fol.

43. tegn på en virkelig legemlig besættelse.

da hun strax hora 8.a antemeridiana⁴⁴ blev ført ind på konvent-huset. . . . På vejen og ret som hun skulde ind for retten havde hun sig sælsom med råb og skrig, men blev for retten strax stille, svarte vittig og vel til alle spørgsmål: Hun fornam i hendes lår en riven og sliden, da hun var 13 år gl., hvilket de havde sagt, skulde være det onde. Hun havde haft det fra og til, indtil nu hun var 27 år gl., men ikke haft det så stærk, førend hun så, barnet blev så angrebet, og alle sagde, hun var besat. Så mente denne Maren Spillemands, det var det samme, hun havde. En præst, hr. Palle i Aggersborg, havde og sagt det. Men hr. Palle stod her (thi han var kaldet herhid i samme sag) og nægtede det. Imidlertid tøvede vi i retten næsten til klokken var 12, og ventede, anfægtningen skulde gribe hende an, men forgæves. Vi spurgte, om nogen havde vist det onde i hende, som hun kunde vide? Resp.⁴⁵: Nej! Om hun vidste, de vare troldfolk, som vare satte?⁴⁶ Om hun havde haft nogen udstand med nogen af dem? Rsp.: Nej. Hvorfor hun havde råbt på dem? Rp.: Hun vidste intet deraf videre, end andre havde sagt det, at Fanden råbte på dem, når hun var angreben og in paroxysmo. Så snart den paroxysmus var over, vidste hun intet, hvad sagt var. . . . Så blev hun klokken over halvgåen 12 ført i en borgeres hus, hvor biskoppen og jeg toge ved at mødes, så snart anfægtningen kom. Strax hun kom i huset, begyndte hun sine vånlige sæder, de omstående af folk og almue med sang og læsning. Biskoppen og jeg vilde derhen, men som jeg er ganske afmægtig til at gå, lod jeg hende komme i mit hus at have hende ved hånden, lukte hende i en stue, lod [de] folk være hos, der skulde være hos hende, resten forbød jeg. Næppe ankommen, før hun rasede, skreg, råbte, rejste maven og brystet op. Min hustru løb strax til, tog salt og kaste hende i munden i tanke, det kunde være epilepsia, men hun spøjte det strax ud, hvilket hun ikke havde gjort, havde hun været epileptica⁴⁷. Midlertid kom jeg selv til. Da gøede hun som en hund og vilde gale som en hane. Jeg mærkede strax, det var ikke vel naturligt hunde- eller hane-mål, så og, at de som holdte hende, vare rædde og brugte ikke styrke, da een ret vel kunde holde hende. Hvorfore jeg in paroxysmo talte hende hart til. Hun sagtede sig. Så tog min

44. kl. 8 om morgenen.

45. respondit: hun svarede.

46. D. v. s. fængslede.

47. Salt blev alm. brugt som ondt-, også djævie-fordrivende middel (se Fellbergs ordbog); spec. om viet salt (Peder smid oc Atzer bonde. 1577, titelbl.: Vituand, viede Ljuss. vit Salt, oc vide Palmer) se F. Ohrt, Danmarks Trylleformler I, 1917, p. 320 og Da signed Krist, 1927, p. 352.

hustru et godt bånd og lod hende binde hart om livet, og en karl satte sine næver på hendes mave. . . . Det tog hende end engang på eftermiddagen, der blev brugt den samme kur. Hvorpå hun sov vel den nat. Andendagen tog det hende om formiddagen end engang, men hel lemfældig. Siden var alting godt med hende, da hun på samme tirsdag eftermiddag og om dagen efter blev bragt til bekendelse: at hun havde fingeret det, hun var aldrig besat, men da hun så, det gik barnet an, og folket troede [det], og de præster, der var i egnen, så gjorde hun og ligeså. Denne bekendelse bliver hun ved og gjorde den offentlige vedståelse igen for hr. biskoppen, Jespersen og hele ministerio d. 4. julii. Den 5. julii, mandagen efter, blev hun ført af mit hus og ligger nu i jern i en stue i klosteret, og bestilt en kvinde hos hende, som vakter. Hvad siden bliver sluttet, ventes ordre om fra kancelliet. Men imidlertid blev der skikket bud efter barnet, det skulde komme her ned, men faderen vilde ikke, tog hende af mag. Bjørns hus, hos hvem hun ved beskikkelse blev affordret. Faderen gav onde ord og sagde, han ikke vilde skikke sit barn uden kongens absolute ordre, så ere hans ord. Nu er der skikket befaling igen i kongens navn, at både faderen og barnet skal komme og 2 til af de fornemmeste og stærkeste, som end holdes for at være besatte. De vare forventendes her i aftes i det seneste, men endnu intet ankomne. Nu kan hver retsindig endelig slutte, der må være falskhed hos, særdeles barnet, som skal være af sin alder et træskt og skalkagtigt barn. . . . Men troede faderen, at hans barn var besat, så måtte han jo takke Gud og alle de, der vilde bruge flid og have omsorg, at det kunde blive hjulpet fra sådan en plage. Tror han det ikke, hvorfor hindrer han da, at sandhed må ikke komme til liuset og sætter sig imod øvrigheden? Jeg haver hermed enfoldeligen skreven min kære svoger til al sagen, så vidt mig er bevidst, hvoraf jeg letteligen tror, at han bliver af de tanker som vi her, at det er løgn og bedrageri, hvad hidindtil er spargeret.

Aalborg d. 11. julii,
1696

P. Reenberg.

P. s.: den relation, der løber om som fra mag. Oluf, måtte han ønske, var aldrig af nogen set eller læst⁴⁸.

48. Langebeks Excerpter 258 fol.

Travle forberedelser

Når en uvildig kommission skal nedsættes for at inkvirere og proponere i en indviklet sag, vil utvivlsomt den af sagens stridende parter, som har foreslået eller ansøgt om kommissionens nedsættelse, for det meste have de bedste kort på hånden og gode chancer for at blive betragtet som den, der uden skelen til egen fordel kun stræber efter sandheds erkendelse og retfærdig afgørelse. Den umiddelbart efter Maren Spillemands bekendelse fra biskop Bircherod og vicestiftamtmand Jespersen til hove indgivne ansøgning (vedlagt Marens bekendelse)¹ om en sådan kommissions nedsættelse er da heller ikke den eneste. For bispens missive til herredsprovsterne og hans og vicestiftamtmandens forlangende om at få flere af de besatte, og navnlig Ole Langgaards datter, transporteret til Aalborg, har vakt røre og modstand i Tisted, hvor de i besættelses-sagen interesserede aldeles ikke ønsker at få sagen rullet op af stiftsmyndighederne i Aalborg, navnlig ikke da det jo tydeligt mærkes, at disse, samtidig med at de tager meget alvorlig fat med inspektion på stedet, arrestationer og krydsforhør, tillige er begyndt at trække på smilebåndet. Og det er i det hele taget aldrig rart, når sådan en sag skal behandles af udenforstående overordnede, der mange gange vil hefte sig ved ubetydelige detaljer og låne øre til sagen uvedkommende momenter for i dem at finde motiver til de enkelte personers handlinger i de enkelte tilfælde. På den måde kan der komme så meget til større kredses kundskab, som helst skulde have været holdt inden for den hviskende bysnaks grænser. Måske også om præsten. Og hvorom alting er, kan Tisted-folkene i hvert fald ikke være tjent med, at Aalborg-bispen og vicestiftamtmanden skal decidere i sagen, såsom de allerede har dannet sig et åbenbart forkert indtryk af både den og dens personer og tilmed bilder sig ind efter et kort besøg på egnen (men ikke på åstedet) og et enkelt forhør med påfølgende tvivlsomme tilståelse at sidde inde med

1. Koncepter og Indlæg til Jyske Tegnelser 1695-99, nr. 32: Skrivelse fra Bircherod til Moth 5.7.96. Biskoppen beretter om sagens gang til og med Maren Spillemands bekendelse, fortæller om modstand mod grundig undersøgelse og klager over, at Ole Langgaard ikke vil lade Kirsten rejse til Aalborg: måske frygtendes for sin datters velfortjent overførsel til spindehuset. - Og brevet slutter med anmodning om en kommissions nedsættelse.

større kundskaber end de lokale specialister, som nu i lang tid har haft lejlighed til med egne øjne at se Fanden drive sit spil. Men nu, når man ikke vil anerkende de hjemlige myndigheders, verdsliges såvel som gejstliges, kompetence, er en kommission visselig at ønske. Den bør bestå af uvildige, udenstifts folk, uden forkundskaber og uden forhåndsindstilling. Og dens væsentlige opgave bør i virkeligheden være den at sætte vicestiftamtmanden og den vantro biskop på plads. Og stillet over for Gud og kongen er vi alle lige, så gode borgere og indvånere af Tisted kan vel lige så godt som bispen og kancelliråden i Aalborg indsende en underdanig supplik til monarken. Den skal forklare kongen, hvordan sagen virkelig er, ikke som den opfattes i Aalborg. Den skal sørge for, at myndighederne der ved deres indblanding i sagen ikke fratager de lokale myndigheder deres kompetence. Og den skal snildelig foranledige, at bispen og kancelliråden bliver draget til ansvar, idet den bønfaller om, at det må blive undersøgt, hvordan det egentlig forholder sig med Marens bekendelse. Dens ord taler ganske vist om, at Maren Spillemands bør straffes strengt, hvis hendes bekendelse holder, men mellem linjerne læses endnu tydeligere, at den må være hende aftvungen, og altså ugyldig:

Stormægtigste, allernådigste arve-konge og herre.

Såsom den store jammer og elendighed, som denne fattige Tisted by formedelst Satans grumme Tyranni ved det forfærdelige trolddoms- og besættelses-væsen efter Guds underlige og skjulte råd er overkommen, desværre over det ganske land og kongerige er bleven altfor kundbar, så at det dagligen med flere og fast uørlige eksempler til det ganske lands og særdeles denne fattige bys indbygges store fare og forskrækelse forøges, dog imod al formodning fornemmes, at øvrigheden i Aalborg, som haver begyndt at inquirere i sagen, skal være kommen i de tanker, at det ikke skulde være nogen ret legemlig besættelse eller trolddom, . . . og det formedelst eet eneste menneskes, navnlig Maren Spillemands, bekendelse, som de have separeret fra de andre (hvilke nu ere 12 eller 13 i tallet) og henført hende fra sit rette foro ned til Aalborg, hvor hun skal have bekendt at have selv gjort sig sådant, og derhos være nogen naturlig svaghed derunder, hvormed de ligesom synes at ville kuldaste den håndgribelige og daglige forfarenhed, som allerede ved retten og mange førte tingsvidner, ja en del af de beskyldte troldkvinders egen frivillig bekendelse er verificeret og videre med tvende herreders præsters vidne, som de anførte har besøgt, desværre altfor

sandfærdig kan oplyses og bekræftes, hvorledes de kan tale om skjulte og forborgne ting, som befindes ved flittig udforskning at være sandt: så ere vi fattige undersåtter på menige byens indbyggers vegne i så farlig og vidt udseende sag, der rører Guds ære og landets velfærd så nær an, højlig forårsaget i allerdybeste underdanighed at indfly til Eders kongl. majestæts (næst Guds) høje og kraftige beskærmelse og supplicando begære, at Eders kongl. majestæt allernaadigst vilde til sandheds oplysning og retfærdigheds befordring forordne visse deputerede af forstand og myndighed, uden dette stift, som udi sagen uden nogen persons anseelse kunde inquirere og kende, og at bemeldte Maren Spillemands måtte føres i sin frelse² igen og tillige med de andre her på steden og i egnen befindende sig anfægtede og beskyldte mennesker for sit rette foro og forordnede øvrighed examineres, på det den rette sandhed ved Guds nåde kunde komme til lyset og desbedre erfares, hvorledes med fornævnte hendes uformodentlige bekendelse må være tilgangen, at sådan uhørlig ugudelighed da efter retfærdighed måtte blive afstraffet til de uskyldiges frelse og Guds overhængende [vredes el. l.] nådige afvendelse, hvorom dette ganske land og særdeles denne fattige by så uafadeligen sukker, til hvilken ende vi og haver begært af Eders kongelige majestæts amtmand velbårne Jørgen Scheel Due, som selv disse erbarmelige tilfælde haver set og hørt, denne vores allerunderdanigste højnødtrængende supplik med os vilde contestere, forventende herpå Eders kongelig majestæts allernådigste resolution og bønnhørelse, som retfærdigheds og sandheds Gud nådeligen vil belønne.

Forbliver hermed Eders kongelig majestæts allerunderdanigste tro arveundersåtter og tjenere. —

Tisted d. 3. julii
anno 1696.

Der er gode, vederhæftige folk blandt underskriverne, navne som Jens Hansen, amtsforvalteren³, Emmik Eriksen, byfogden, Laurids Nielsen, den tidligere rådmand, Jacob von Holten, landstingsskriveren, Ove Ottesen, organist, Peder Sattelmeyer, chirurgus, Peder Christensen Fjerritslev, skolemester, og flere. Og supplikken er også forsynet med fyl-

2. frihed.

3. Kommissionsprotokollen p. 46 f., aktstykke 8.

digere anmærkninger af nogle, som må forudsættes at have særligt kendskab til sagen: Jens Mortensen Farver underskriver ikke alene for sig selv, men også for en: fattig, fremmed, værgeløs kvinde navnlig Anne Jacobsdatter udi et mit lejehus her i byen i største elendighed af den onde fjende plaget –, Jens Simonsen Dahl på Anne Lauridsdatter Gris' vegne: som er til huse hos mig i elendigste måder ilde plaget. – For Karen Toftum: som i denne sin store elendighed er fremmed og værgeløs –, prenter Peder Pedersen sit navns tre bogstaver, P. P. S., og Jep Nielsen Krogsgaard sætter sit J. N. S.: på egne så og min broderdatter Anne Krogsgaards vegne af lige elendighed her i mit hus. – Andre underskrifter lyder: Anders Pedersen, som på tvende mine fattige døtre må se denne store elendighed, at de så erbarmelig er plaget af den onde fjende. – Anders Lauridsen: som på min fattige hustru må se lige erbarmelige elendighed, og derforuden haver tvende (små, så godt som spæde) børn, som ikke kan være fra deres fattig moder. – Jens Nielsen Bonde: som på min fattige hustru har måt se ynkelig siun. – Men endnu interessantere er det at konstatere den mistillid til myndighederne i Aalborg, som kommer til tydeligt, næsten truende udtryk i Ole Langgaards og Christen Spillemands underskrifter:

Olle Pedersen Langgaard, som på mit lille 9 års gammel barn må se samme ynkelig jammer og elendighed, foruden at de nu søger at ville føre mit barn fra mig ned til Aalborg, hvor jeg ikke kan være nærværendes at se hendes medfart, og derfor hermed supplicerer at mit barn måtte blive her hjemme udi sin frelse og frihed. –

Christen Christensen Spillemand, som i lige måde må se dette samme jammerlige siun på tvende mine meget elendige og ilde plagede døtre, af hvilke den ene uden min vilje og vidskab er nedført til Aalborg, hvor Gud maa vide, hvorledes med hendes medfart og bekendelse er tilgangen, og med vemodige hjertesuk indstilles til al barmhjertigheds fader [i] himmelen og landsens nådige fader på jorden at rette og dømme derudi, eftersom jeg ikke kan føre det over mit faderlige hjerte, hvor fattig og elendig jeg er, at lade det upåklaget for Gud og kongen, og derfor dette, som er skrevet med min egen hånd, endnu som en fattig, højbedrøvet fader på mine fattige, elendige børns vegne allerunderdanigst underskriver. –

Man bør vel i Tisted turde håbe, at denne supplik og dens attester fra ærlige folk, som af egen erfaring ved, hvor skoen trykker, vil blive højere vurderet til hove end en skrivelse fra udenforstående myndig-

heder i Aalborg, biskop og vicestiftamtmand ganske vist, men uden andet at bygge på end bispens korte, overfladiske undersøgelse af sagen og en bekendelse af så tvivlsom karakter, at den nærmest må antages at være aftvunget, for ikke at sige forfalsket. Og i København vil man ikke behøve at trække på skuldrene, fordi de fleste af underskriverne er ganske jævne folk, når amtmanden nogle dage senere ikke holder sig for god til at gå i lag med dem:

Efter supplicanternes indstændig begæring da kan jeg som et lem af denne menighed med sandhed contestere, at jeg ofte udi Tisted kirke under gudstjenestes forretning (men ingensinde i husene) haver set og hørt med største forskrækkelse og vemodighed, at de anfægtede tre eller flere undertiden tillige med stor bulder og skrig haver bespottet Gud og hans hellige ord, som og talet imod præsterne, som stod på prædikestolen, så her desværre er en jammerlig tilstand udi denne fattige by, hvilket udi allerdybeste underdanighed indstilles til Eders kongelig majestæts allernådigste vilje af Eders kongelig majestæts allerunderdanigste tro tjenere

J. S. Due⁴. –

Tisted Bisgaard d. 9. julii 1696.

Men Tisted-borgernes supplik vil måske miste noget af sin slagkraft, fordi alle er klare over, at den i virkeligheden er stilet og opsat af magister Ole⁵, som synes at have nogen interesse i at spænde ben for biskop Bircherods og kancelliråd Jespersens foretagender. Naturligvis er man, sådan som sagerne nu står, ikke i Aalborg uvidende om, hvad der sker i Tisted, men kan i tide træffe sine forholdsregler. Og den almindelige folkestemning og dagens begivenheder i den lille by kan vel det af Bircherod og Jespersen afsendte bud – for der går forskellige missiver og øvrighedsbefalinger fra Aalborg til Tisted i disse dage – fortælle om, når han vender tilbage⁶. Og forbindelserne i København bliver holdt underrettet om slagets gang, omhyggeligt og hurtigt. Er den ridende post allerede afgået fra Aalborg, uden at man har fået bud og brev med ham, så kan en kurér endnu nå ham i Randers, så ingen tid går tabt⁷.

4. O. c. p. 40–45, aktstykke 7. (Original i Koncepter og Indlæg til Lyske Tegnelser 1695–1699).

5. O. c. p. 925 f. Højesteret 3.11.1697, protokol B. p. 487.

6. Bircherods dagbog 4.7.96.

7. Bircherods dagbog 5.7.96.

Tisted savner stadig ikke spændende underholdning, der er hele tiden nok at snakke om, at tage parti for eller imod. Vel har Anne Nielsdatter Dahl en periode, hvor hun hverken er drukken eller besat⁸, men til gengæld får de, som er samlet til froprædiken på fjerde søndag efter Trinitatis, 5. juli, deres andagt helt forstyrret af en gyselig oplevelse: Efter prædiken, der Poul Rytter, som den tid prædikede froprædiken for capellanen . . . hr. Hans Jacobsen Spjelderup, begyndte at læse bøn-
nen efter prædiken, som hans højærværdighed biskoppen haver for-
ordnet af prædikestolen at læses, gik Maren Hansdatter af hendes stol
og vilde gå ud af kirken, mens som hun gik ned i kirken, snart under
orgelværket, faldt hun baglængs over i gangen, og det med stor skrigen
og råben, og regerede så med hænder og fødder, at hun ikke kunde
skjule sig selv. Over sligt elendighed, som vi så på hende, gik en del
både mands og kvinders personer ud af vores stole og vilde hjælpe
hende, og var det med største magt, at otte eller ti mennesker af mænds
og kvinders personer vare mægtig for at bære hende ud af kirken til
huset, og da blev råbt af hendes mund på mange fornemme folk både i
Aalborg og Tisted, og det med store eder og bander, og sagde ydermere,
at det var hendes søsters bøn i Aalborg, som blev læst. Derforuden blev
talt af hendes mund med udrakt tunge, at de skulde komme med en
sløv kniv og afskære hendes tunge, på det at det kunde være længe, og
lovede os alle en ulykke, og det med råben og skrigen og mange guds-
bespottelser, som vi hørte af hendes mund, både da og andre tider⁹. –
Beretningen om Maren Hansdatter Sirichs anfægtelse i kirken skyldes
fem Tisted-kvinder, og for dem er der ingen tvivl om, at det har været
den onde selv, der har betaget konen sans og samling og al blufærdig-
hed, og det på en søndag, under gudstjenesten. Langt senere, da magister
Holger Schandorph forlængst var hørt op med at tro på Fandens kor-
porlige medvirken i den Tistedske affære, mindes han meget vel den
samme scene og giver en kortere, men endnu mere drastisk beskrivelse
af den: Den kone var ublu udi kirken, blottede sig alt under prædiken,
lod sig falde ud af stolen, skældte på præsten. Og var sådan en alarm,
at ingen vidste andet, end det var Djævelen. Hun lod sig offentlig falde
på gaden, blottet sig, skreg: Vil I se Fanden! Hun råbte mange ud for
trolddom etc., bespotted Gud etc.¹⁰ –

8. Kommissionsprotokollen p. 680.

9. O. c. p. 533 f., aktstykke 102.

10. Schandorphs relation, Rostfd. nr. 2. 4°. p. 279 f.

Hvor konerne ser Djævelens grimme kunster, ser magister Holger kun Marens skamløse komediespil. Ingen af parterne rammer det rette. Men konernes diagnose tyder egentlig på større forståelse af patientens tilstand end magisterens.

Og på baggrund af de uhyggelige og uforståelige begivenheder er det egentlig ikke så sært, at man i Tisted finder det sikrere at stole på egne daglige erfaringer end på Aalborg-myndighedernes påstand, at hele sagen er eet stort bedrageri. Det ser ikke engang ud til, at hexene har følt sig sikre på, at den udenbys vantro vil fri dem for videre tiltale. Og myndighederne i Tisted spiller også åbent spil med dem, for da en af de mindre fremtrædende af dem foretrækker den usikre frihed for det sikre ophold i fangekælderens, lader amtmanden sætte efter hende, som om hun var en anden Anne Vert. Den 5. juli, samme søndag som Maren Hansdatter gjorde forargelig skandale i kirken og på gaden, udgår Jørgen Scheel Dues befaling: Såsom den for trolddoms kunsters øvelse anholdene Kirsten Sørensdatter af Skovsted haver brudt kælderens, hvor udi hun var, og undviget med jernen hun på sig havde, så haver I, Skaris Jensen, at tage en tre eller fire gode mænd af rytterbønderne med Eder og tillige med amtsforvalterens udskikkede folk straxen søge efter hender og ransage udi Skovsted, Kløv og andre mistænkelige steder, hvor hun skulde kunne findes, og hender så straxen her udføre til tilbørlig straf for hendes gerninger og andre til eksempel; dette uden forsømmelse at forrette, som det hans majestæts tjeneste angår. – Hertil endda en efterskrift: Til dette at bestille befales og Peder Christensen, Jens Bødker, Just Jensen i Kelstrup og Staffen Christensen i Skovsted, som følger og grangiveligen søger fornævnte Kirsten Sørensdatter¹¹. –

De beklagelser over Ole Langgaards stædighed med hensyn til hans datter Kirstens Aalborg-rejse, som Jens Bircherod den 11. juli gav udtryk for i sit brev til kollegerne¹², er ikke uberettigede, skønt biskoppen på dette tidspunkt kun var ved begyndelsen af en række vanskeligheder og ærgrelser, som skulde blive betydelig flere og langvarigere end nogen kunde ane, opstemt som man var på baggrund af Maren Spillemands brugbare bekendelse. Mandens tværhed og træskhed var vel bekendt, det var ikke at vente, at han godvillig og under hånden skulde lade sin datter rejse til Aalborg, hvis han kunde komme til at genere nogen ved

11. Kommissionsprotokollen p. 843 f., aktstykke 165.

12. Jfr. p. 208.

at sige nej. Men man havde åbenbart ikke forestillet sig, at han vilde vove at sætte sig op mod sin lovlige myndighed. Og altså blev det i første omgang byfogden, den skikkelige Emmik Eriksen, som fra vice-stiftamtmand og biskop fik pålæg om at ordne den lille sag om Kirsten Langgaards rejse:

Hans kongl. majestæts byfoged, seigneur Emmik Eriksen.

Som den nedkomne Maren Spillemands examen haver givet os den forlangte opliøsning udi den eftersøgte sandhed, og vi den samme, næst Gud, nærmere agter os af Kirsten Langgaards overhørelse at udforske, haver vi og holdt nødig hender her ned til os at lade føre, hvorfore vi hr. byfogden hermed vil have bedt og i hans kongl. majestæts høje navn befalet, at han, straxen efter at dette ham ved vores udskikkede indhændiget er, bestiller en vogn og tvende karle, som hender uden al ophold her hidfører, og derhos af al mulighed forhindrer, at hun med de andre forment besatte ingen samtale før hendes bortrejse haver. Derudi formodes hr. byfogden efter sit embedes pligt drager al tilbørlig flid og nidkærhed, såsom det sigter til Guds ære og Satans riges forstyrrelse, og som han siden agter på højere steder at forsvare. Vi sende med budet fire slettedaler til fortæring og rejsekost etc. på vejen. Hvad videre medgår, ville vi her betale. Befalende ham Gud forblive

Aalborg, d. 30. junii 1696.

hr. byfogdens tjenstvilligste
J. Bircherod. N. Jespersen.

(Vil barnets fader Oluf Langgaard medfølge, tillades det ham, om han straxen er tilrede, og ellers ingen uden de dertil beskikkede tvende karle, som haver på vejen hender at påpasse, at hun sikkerlig hid vorder ført. Adieu)¹³.

I Aalborg ser det måske let nok ud, byfogden har jo blot at bruge sin myndighed. Og når det er ham, der giver bispens og vicesiftamtmandens ordre videre, må det også blive hans sag, at ordren bliver fulgt. Men det bliver den ikke, og det er højst ubehageligt for ham, at den myndighed han har, ikke er tilstrækkelig respekteret. Det eneste, han får ud af sagen, er, at hans overordnede bliver utilfredse med ham, og

13. Kommissionsprotokollen p. 1135 f., aktstykke 195. (Original i Koncepter og Indlæg til Jyske Tegnelser 1695-1699).

at han ikke alene bestyrker Ole Langgaard i et gammelt uvenskab til ham¹⁴, men også får Ole Bjørn til fjende. Og byfogden hørte dog ellers til blandt dem, der fromt troede på besættelsen og ivrigt jagde hexene. En pinlig situation, at skulle gå de vantros ærinde. Men måske har Ole Langgaard så stor respekt for de høje herrer, at han vil falde til føje, uden at Emmik Eriksen behøver at optræde personlig. Byfogden forsøger, han sender Jens Jacobsen og Jens Hansen Hattemager til Ole Langgaard med bispens og vicestiftamtmandens brev. Og det går, som han har frygtet, ikke som han har håbet. De to mænd vender tilbage med Ole Langgaards ganske ligefremme og for øvrigt umotiverede afslag. Men som alle ved, opholder pigebarnet sig for tiden hos Ole Bjørn, og måske er han mere forstående og forsigtig. De to mænd må afsted igen, og denne gang medbringer de ikke alene den højtidelige skrivelse fra Aalborg, men også et høfligt brev fra byfogden til præsten, en forsigtig anmodning om at få Kirsten udleveret: Så vilde jeg ved dette fornemme hos hr. magister, om barnet må være følgagtig, såsom vognen og personerne allerede er parat, som hende skal nedføre. Og skulde Olle Langgaard, som siges, have gjort forbud hos hr. magister, at han ikke måtte lade barnet være følgagtig, vil jeg formode, det ikke bliver taget i observants imod sådan høje befalinger, helst efterdi det sigtes til Guds ære og Satans riges forstyrrelse. Ventes herpå hr. magisterens gode betænkende. —

Ole Bjørn indrømmer beredvilligt, at Ole Langgaard har forbudt ham at udlevere Kirsten. Og hans svar på byfogdens anmodning bliver naturligvis, at han ikke har noget som helst imod, at Kirsten kommer til Aalborg, men den sag tilkommer det faderen at afgøre.

Frem og tilbage er lige langt, men tiden går, og Ole Langgaard har fået lejlighed til at udspekulere et par nye tracasserier, der virker endnu bedre end et umotiveret afslag. Efter hjemkomsten med Ole Bjørns svar må byfogdens sendemænd for anden gang til Ole Langgaard, som måske kan have betænkt sig. Det har han for så vidt også, han er knap så afvisende som første gang, hans afslag er betinget. Men betingelserne er rigtignok af en egen art: han vilde ingenlunde tilstede hans barn at føres til Aalborg, med mindre byfogden vilde stille hannem så nøjagtig caution, at hans barn ikke skulde komme til skade enten på sit liv eller i andre måder, eller også hannem blev forevist kongl. majestæts absolut befaling. — Ingen af de to krav lader sig af gode grunde opfylde. Kon-

14. Jfr. p. 67 f.

gens egen ordre eksisterer ikke. Og hvem kan kautionere for et andet menneskes liv og helsen? Der er ikke andet for, end at byfogden selv må afsted. Men først løber han til amtmanden om råd og får hans fuldmægtig Knud Riber med sig som vidne på Ole Langgaards mund, der siger det samme, som den sagde før og måske lidt mere, for nu har Ole haft lejlighed til at vurdere situationen sammen med præsten, og det forekommer dem, at de står stærkt. Fra Riber foreligger der en kort attest om besøget: Efter min velbårne herres befaling var jeg opgangen med byfogden seigneur Emmik Eriksen til Oluf Langgaard, som fandtes udi magister Oluf Bjørns hus udi Tisted, for at råde hannem, at han godvilligen vilde lade hans datter Kirsten Olufsdatter at følges til Aalborg efter øvrighedens befaling, som han ingenslunde vilde uden kongelig befaling, eller forsikring for hender hannem gaves, med mange trodsige ord, han begejntede byfogden med, og man så uden effekt måtte gå fra hannem¹⁵.

Og længere kom så Kirsten Langgaard ikke denne julidag. Og hvis Ole Langgaard tør fortsætte på samme måde, kan det godt vare længe, før hun får lov at besøge bispem i Aalborg.

Det havde naturligvis været let nok for vicestiftamtmand og biskop at finde på nogenlunde antagelige forklarende undskyldninger for Ole Langgaard, hvis de havde foretrukket at give efter for ham. Der er ti mile fra Tisted til Aalborg, en lang rejse for en lille pige, og man burde måske hellere få et af de voxne kvindemennesker tilsendt i stedet for. Men det går ikke an, for vicestiftamtmanden har givet sin ordre i kongens navn, og hvis det nu skal tolereres, at en simpel borger og bonde sætter sig op mod sådan høj befaling, kan der meget nemt komme mere på spil end opklaringen af en provincial bedragerisag. Kirsten skal til Aalborg, med eller mod faderens vilje, og der må bibringes ham forståelsen af, at vel er monarken landets fader, men en Ole Langgaard har at rette sig efter den af Gud og kongen indsatte øvrighed, og for hans egen skyld helst efter en af dens lavere instanser. Men vil han ikke vise byfogden tilbørlig respekt, må man dog gå ud fra, at han ikke tør trodse selve vicestiftamtmanden. Niels Jepsen skriver ham personligt til, så snart oplysningerne om hans uforskammede stædighed er nået til Aalborg, en kort og klar ordre i kongens navn, som han nok vil få vanskeligt ved at sno sig fra. Den sendes til Emmik Eriksen, som på vanlig vis skal lade den forkynde for Ole Langgaard ved to beskikkede

15. Kommissionsprotokollen p. 1137-39. aktst.196.

mænd. Og der er også et par følgeskrivelser med til brug for byfogden, men dem har han foreløbig at holde for sig selv, de skal kun bruges, hvis Ole Langgaard mod forventning atter skulde vise sig opsætsig mod den udstedte befaling: Som til sandheds oplusning behøves Kirsten Ollufsdatter Langgaards nærværelse, så anbefales i hans kongelige majestæts høje navn hermed hendes fader Olle Pedersen Langgaard, at han hende inden torsdag den 9de julii her ind til Aalborg fremsender, såfremt han ej vil undgælde og svare til al den ulempe af slig hans mutvillighed kan følge¹⁰. – Skulde det nu ske, at Ole Langgaard fortsætter, som han har begyndt, har byfogden altså de nævnte to supplerende følgeskrivelser at støtte sig til. Den første af dem vil han med held kunne læse for Ole Langgaard, hvis denne tøver med at efterkomme befalingen. Den er nemlig, skønt stilet til Emmik Eriksen, tydeligt nok skrevet til Ole Langgaard, for hvem stiftamtmanden naturligvis ikke kan nedlade sig til personligt at kommentere og underbygge en streng befalings kortfattede ordlyd. Men forhåbentlig vil den gode mand forstå, at nu er det alvor, når han hører, hvad samme høje øvrighedsperson har skrevet til byfogden: Ugerne og med fortrydelse fornemmer jeg Oluf Langgaards opsætsighed imod den hr. byfogden meddelte befaling i hans kongelig majestæts høje navn til hans datters hidførsel til Aalborg, . . . som i længden vil komme ham til bugbid. At han vilde påstå hans kongelig majestæts egen befaling derudinden, er hel dårligt og ubesindig af ham som en privat, som dependerer af den øvrighed, Gud og kongen nådigst haver behaget at anordne, da, hvis ikkun befalingen havde sket af hr. byfogden i højstbemeldte kongelig navn, burde han allerunderdanigst den at have været derfor hørsomligst Han kan vel tænke, man i Guds ære ej må skæmte, og vil han sit barns velfærd og salighed forsætte og sig imod øvrigheds befaling imodsætte, det da ej vorder ham så let enten for Gud eller kongen at svare Hans barn er ej noget onde her at ske hos os i nogen måde besluttet, men mere hender et kammer, seng og opvartning i biskoppens hus tillavet. Er det så, hun efter foregivende legemlig skal være besat, ville vi formode Guds nådigste bistand til hendes befrielse. Er det anderledes, kommer, næst Gud, sandheden for liuset, og faderen da i begge [tilfælde] med os at glæde sig og takke Guds høje barmhjertighed imod sit barn til hendes velfærd og salighed og hans sinds rolighed og trøst som til god kristen samvittighed, at han ingen midler haver forsømt eller forbigået efter kristelig tilbud af gejstlig og verdslig øvrighed til hendes frelse og evig saligheds kundskab og

erlangelse. Ifald faderen endnu skulde imod befaling findes halsstarrig, haver hr. byfoged, efter at han haver ladet ham vide dette mit betænkende om hans døtters medfart her, og til hvad henseende det er gjort, da udi hans kongelig majestæts allerhøjstbemeldte navn hender, Kirsten Olufsdatter, at tage og lade hidføre på biskoppens og min bekostning, indtil videre anstalt fra hove kommer, hvorledes bekostningen skal refunderes. Jeg formoder hr. byfoged efter sit embedes pligt derudinden gør al tilbørlig anstalt, at barnet undervejs bliver tilbørligen og vel beobagtet, at hun ej noget tilkommer, hvortil vil beskikkes tvende gode mænd foruden kusken¹⁷. —

Og skulde nu mod forventning det tilfælde indtræffe, at Ole Langgaard trods ovenstående formaning finder på at fremture i sin frækhed, så er der som sagt endnu en følgeskrivelse med befalingen, en skrappere dosis i form af en formel befaling til byfogden om de forholdsregler, der skal tages, i fald Ole Langgaard ikke makker ret. Da har byfogden i kongens navn at lade Kirsten arrestere, enten hun så findes i sin faders hus eller hos Ole Bjørn, og samtidig stævne Ole Langgaard for bytinget til anklage og straf for hans overtrædelse af kongelig majestæts befalinger. Da byfogden her er part i sagen, må der beskikkes en sættemdommer, og det har vicesiftamtmand Jespersen allerede bedt amtmanden på stedet, Jørgen Scheel Due, om at tage sig af, såsom Jespersen selv dels bor langt borte, dels er overhængt med andre forretninger. Men han vil nok selv følge med i sagen og pålægger byfogden stadig pr. bud at holde ham underrettet om processens forgang: da jeg ej skal mangle at maintainere den myndighed, kongen haver nådigst behaget at ikklæde øvrigheden med¹⁸. —

Det kan være ubehageligt nok for Emmik Eriksen, der lige fra første færd har deltaget i hexejagten, gyst for Fandens kunster i de besatte, og som for få dage siden satte sit navn under Tisted-borgernes supplik til kongen, nu tvunget af sit embede, at se sig nødsaget til at optræde som de skeptiske Aalborgenserers repræsentant på stedet og tilmed at skulle fare frem med lovens streg mod egne meningsfæller i denne sag som Ole Langgaard og Ole Bjørn. Men han er ikke den eneste, som kommer i klemme på den måde, for amtmand Jørgen Scheel Due kan ikke sidde en skrivelse fra vicesiftamtmanden overhørig. Skønt også han fromt tror på Fanden og på hexene og på de besatte kvindemennesker, har han allerede måttet lade sin fuldmægtig assistere byfogden i

17. O. c. p. 1141-44, aktst. 198.

18. O. c. p. 1144 f., aktst. 199.

en, dog forgæves, aktion mod Ole Langgaard, og nu får også han, samtidig med byfogden, brev fra Niels Jespersen med venlig og høflig bøn om yderligere hjælp i samme sag, og med et referat af det hidtil foretagne, der nok indrømmer Fandens tilstedeværelse i Tisted, men kun som ophavsmand til et djævelsk bedrageri, der nu hurtigst muligt må opklares. Kopi af Maren Spillemands bekendelse medfølger¹⁹. Og også Jørgen Scheel Due er en af underskriverne af den Tistedske supplik til kongen.

Det er unægtelig et stort apparat, Niels Jespersen har sat i gang for at formå Ole Langgaard til at sende Kirsten til Aalborg eller selv komme derhen med hende, så bispren kan få lejlighed til at tale med hende. Men så skulde man da også tro, at Ole Langgaard nu vil give sig med det gode eller i hvert fald indse, at der ikke er nogen vej udenom. Men så kender man ikke Ole Langgaard ret. Vicestiftamtmandens klare ordre af 6. juli har han rigtigt modtaget, men den er det ham en smal sag at liste udenom, endda med et par såre høflige uforskammetheder, udtrykkende tvivl om Aalborgfolkernes tilstrækkelige forstand og myndighed og antydende, at det såmænd godt kan tænkes, at de vil fremtvinge urigtige tilståelser. Forøvrigt kan de bare lade være med at blande sig i denne sag, som er henskudt til kongelig majestæt selv. Og det er svært så hans faderlige kærlighed til den lille pige bryder frem i den påtegning, som han den 8. juli forsyner vicestiftamtmandens ordre med:

Såsom jeg på mit umyndige barns vegne tillige med Tisted bys indbyggere og de andre anfægtede deres pårørende allerunderdanigst til hans kongelig majestæt har suppliceret om visse deputerede uden for stiftet, af forstand og myndighed, der de anfægtede her ved steden kunde examinere og sagens egentlig beskaffenhed grundeligen udforske, så vel og at hans majestæt allernådigst vilde tage dennem udi protektion, at de måtte komme og blive udi deres frelse og frihed og ikke drages fra deres forum, helst efterdi man tvivler, at med dennem ikke retteligen skulde omgås, så formoder jeg allerydmygligst, at hr. vicestiftamtmand ikke ængster mig derom, at jeg mit lille barn skulde overgive eller lade henføre, hvor jeg ikke kunde have opsigt og være vidende, hvorledes dermed omgås, mens at hr. amtmanden lader dermed betæmme²⁰, til hans kongelig majestæts allernådigste resolution erholdes²¹. —

19. O. c. p. 1139-41. aktst. 197.

20. stå hen.

21. Kommissionsprotokollen p. 1147. aktstykket 200.

Skønt det er en næsten utrolig frækhed, Ole Langgaard udviser ved således, meget ærbødig i formen, men temmelig uforskammet i meningen, at afslå at parere ordre, kommer hans svar dog ikke kancelliråd Jespersen ganske uventet, dertil er Oles stædighed efterhånden for velkendt. Han har endda på forhånd forsøgt at bøde på Kirstens eventuelle udeblivelse ved at fremskaffe en substitut for hende. Hans ordre af 6. juli til byfogden bærer i denne anledning et postscriptum: Skulde befalingen om Oluf Langgaards døtters hidførsel formedelst faderens genstridig dumdristighed ej nå effekt, bedes og i samme allerhøjstbemeldte kongl. majestæts navn befales hr. byfoged, at han under tilbørlig varetægt her indsender Maren Hansdatter Anders Lauridsens hustru. Til bekostning sendes fire slettedaler, som siden kan forklares, og resten her, om tilligges noget, at betales²². – Maren Hansdatter Sirich hører absolut til de mere prominente besatte, hun logerer for tiden i præstegården, hvor hun både siger og gør mærkelige ting. Hun vil uden tvivl fuldt ud kunne erstatte Kirsten Langgaard.

Men Maren Sirichs kommer heller ikke! Og hendes mand forstår at sno sig lige så fint som Ole Langgaard, når det gælder at krybe uden om en ordre, der, skønt klar og bestemt, fremsættes af byfogden i form af en følgeskrivelse til kancellirådens instrux fra Aalborg: Velærede gode ven Anders Lauridsen. Af hosfølgende kan I fornemme velædle og velbyrdige hr. kancelliråd Jespersens gunstig vilje og befaling om Eders hustru Maren Hansdatters nedførelse til Aalborg, efterdi Olluf Langgaard ingenlunde vil tilstede sit barns nedførelse. Formoder I uden modsigelse lader hende være følgagtig, såsom så god anstalt er gjort til hendes bortførelse, så I ganske ingen bekostning vorder tilføjet og derfor desmindre, ja ganske ingen årsage kan have, sådant at imodsige. Venter herpå Eders skriftlig svar²³. – Det skriftlige svar kommer omgående, finere i stilen og høfligere i tonen end Ole Langgaards, men af samme indhold og resultat: Denne velbårne hr. kancelliråd og vicesiftamtmand Jespersens vilje og begæring skulde og burde jeg hørsommeligt efterlevet, om det havde været muligt, men som min stakkels kone nu er så meget hart anfægtet, at hun næppelig af 5 à 6 mennesker kan regeres, som haver kontinueret siden i går middags, kan det ikke lade sig gøre, og om man skønt vilde binde hende og did nedføre, skulde og burde jeg skyldigst medfølge, hvilket umuligt kan ske, såsom vi har

22. O. c. p. 1146, aktst. 199.

23. O. c. p. 383 f., aktst. 81.

tvende små umyndige børn, der hver tid og time behøver tilsun og opsig. Jeg og derforuden tillige med Tisted bys indbyggere og de andre anfægtede deres pårørende allerunderdanigst [har] suppliceret, at de måtte blive udi deres frelse og frihed og her ved kongelige deputerede examineres. Vil allerydmygeligst formode hr. kancelliråd anser disse lovlige undskyldninger, fornemmelig de tvende første, at være årsage nok, at jeg begæringen ikke efterkommer, og ikke vorder mig ugunstig eller henregner mig fattige mand til genstridighed. Thi Gud skal være vidne, at jeg det gerne havde efterkommet, om det var mig mulig.

Jeg fattige mand udi alt øvrigt er og stedse forbliver velvise hr. byfogeds hørsommeligste og lydigste tjener
Anders Lauridsen²⁴. –

Tisted den 8. Julii
anno 1696.

I Aalborg må de nok indtil videre lade sig nøje med Maren Spillemands. Og vicestiftamtmanden og bispemå i betragtning af den uhørte og samstemmende stædighed få det indtryk bestyrket, at visse kredse i Tisted har interesse i at forkludre sagen og trække den i langdrag. Er der sådanne bagmænd – og Ole Langgaard selv kan i hvert fald næppe uden hjælp sætte en skrivelse i stil og skik som den, hvormed han har besvaret vicestiftamtmandens ordre – må mistanken især falde på Ole Bjørn, skønt det vil være uhørt højt spil af ham således næsten at opmuntre til oprør, bare fordi han er bange for at blive til nar og at måtte indrømme, at han har taget fejl, og at bispemå er klogere end han. Men det kan jo være, at han af andre grunde foretrækker, at der ikke bliver rodet for meget op i ligegyldige detaljer. Måske er der visse sagen uvedkommende forhold, som han ikke ønsker debatteret i større kredse. Men før eller senere vil vicestiftamtmanden og biskoppen jo nok få at høre, hvad folk i Tisted snakker om.

Støttet af Ole Langgaard, der også har et horn i siden på bispemå, gør Ole Bjørn alt, hvad han kan, for at den undersøgelseskommission, der ventes nedsat – enten der nu ved hove vil blive taget mest hensyn til biskoppens eller til præstens ønsker – skal forefinde et fyldigt og sikkert materiale, som den ikke kan komme uden om eller bortforklare. Den

almindelige snak, rygterne, som ændrer sig fra dag til dag, er ikke noget at byde den. Men hvad der står indført i rettens bøger, er vidnefaste realiteter, som den må tage hensynt til, de står der, så ingen kan løbe fra sit ord eller ændre det. Ja, kunde man få det hele dokumenteret og protokolleret i tide, vilde kommissionens opgave blive den simple, uden mange nye detaillerede forhør, at lægge faktum til faktum og komme til et tydeligt resultat, over for hvilket nogle udenbys folks uforskammede tvivl og den tilståelse, som de, formodentlig ved tvang eller besnakkelse, har fralokket Maren Spillemands, vil komme ynkeligt til kort. Og det vil i hvert fald være af betydning, hvis det på denne måde kan vises, at sagen ikke alene drejer sig om ubetydelige småfolk, men at der er flere gode navne imellem, mere eller mindre direkte implicerede. Herved vil man tilmed vinde den fordel at få understreget over for visse fornemme personer, som kan have godt af at mærke det, at det ikke på forhånd kan anses for umuligt, at de har en finger med i spillet, sådan som Djævelen har påstået af de besattes munde. Måske er der ikke noget om det, men det er dog altid bedst, at muligheden bliver fastholdt i tingbøgerne. Og lidt vil der jo altid blive hængende ved.

Ole Bjørn går til amtsforvalteren i Tisted, Jens Hansen, og foranlediger, at han i kongens navn indstævner mange personer til forskellige retsmøder, så sagen kan blive grundigt oplyst i alle enkeltheder og vidneudsagnene blive fastlagt, inden kommissionen ankommer²⁵. Aktionen varer en måneds tid, men Ole Bjørn har været for ivrig og snubler over sine egne ben.

De præster, fra Hillerslev, Hundborg og Hassing herreder, der nu i så lang tid har været med til at pleje og passe de anfægtede mennesker i Tisted, har ikke hidtil været synderlig ivrige til at holde tand for tunge, men har meget villigt fortalt om deres mærkelige oplevelser og interessante erfaringer. Vil alle disse hæderlige Guds mænd nu, til indføring i retslige dokumenter, blot stå ved det væsentlige af, hvad de før har sagt, vil ingen kommission, selv om den måske vil lægge ringe vægt på lægfolks udtalelser på byting og herredsting, kunne bestride, at Fanden har drevet og stadig driver sit spil i Tisted.

Men præsterne skal indkaldes for den gejstlige ret, og Jens Hansen må til de tre herredsprovster for at få dem indstævnet. Og den 6. juli stævner da først Anders Nielsen Lyngby i Nors, efter anmodning af amtsforvalteren, på kongelig majestæts og Ole Langgaards vegne, Hil-

25. O. c. p. 926 f., aktst. 167.

lerslev herreds præster til at give møde i Skinnerup kirke den 14. juli kl. 10 formiddag for at erklære sig om, hvad de til dato har fornummet hos de anfægtede. Til samme tid og sted stævnes også de anfægtede i Tisted med deres lavværger og formyndere. Og til samme rettergang stævner amtsforvalteren selv en række troldkvinder, ikke alene de to mest prominente, Anne Christensdatter af Skinnerup og Anne Vert af Torsted, men også nogle mindre fremtrædende, Maren Niels Skarisens af Tinstrup, Karen Lauridsdatter på Skovsted bakke og Karen Skægs-høj i Tisted.

Men samme stævning indeholder også en passus, som vil give Jens Hansen en hel del ubehageligheder, for man kan ikke være for forsigtig med at nævne visse godtfolk sammen med pak, selvom det sker på den høfligste måde, så stævningen kaldes en memorial og indstævningen får form af en høflig anmodning: I lige måde anmeldes det og efterskrevne godtfolk om de til samme tider og steder ville behage at møde bemeldte vidner at anhøre, i fald (og imod al forhåbning) det nogen af dennem eller deres skulde anrøre, nemlig velædle Envold Nielsen til Kølbygaard, Thomas²⁶ Graversen, Maren sal. Anders Vævers med hendes datter og deres lavværger, Poul Olufsen ved Klitmøller og Jacob Tinstrup i bemeldte Tinstrup nu beboende²⁷. —

Disse sidstnævnte personer er aldeles ikke tilbøjelige til at lade sig forhøre, som meningen egentlig er, sammen med en flok gale kvindemennesker, af hvilke nogle er af så lav stand, at de knap nok kan regnes til ærligt folk, medens andre er af ligefrem tvivlsomt rygte. Og de synes heller ikke om at blive nævnt i dokumenter sammen med en række for trolddom stærkt mistænkte, anklagede og fængslede personer. Hvad de syge mennesker i deres onde galskab finder på at beskyldte dem eller navnlig deres hustruer for, det må de vel prøve at se bort fra med en god samvittighed og håbe, at intet ærbart og fornuftigt menneske vil tiltro dem sådant. Men hvis de nu af folk som Ole Bjørn, Ole Langgaard og Jens Hansen og hans fuldmægtig Jens Christensen Rodsted skal ligesom tvinges til at have del i selve sagen, er det på tide at bide fra sig. Og de er ikke uden kræfter. Først og fremmest har de i Envold Nielsen Bjerregaard en fører af sjælden styrke, måske egnens mægtigste, rigeste og mest misundte mand. Hvis han vil træde i skranken til forsvar for sig og Anne Sø mod dette lumske anslag mod deres velstand og

26. Ms.: Thommis.

27. O. c. p. 1088-91. aktst. 199.

lykke, så kan de andre godtfolk også håbe at få fred for deres plage-
ånder ved klogt og forsigtigt at følge i hans spor. De fortjener det.
Thomas Graversen er en af Tistedes bedste borgere. Maren Thomas-
datter, hun som sammen med sin datter Karen blev så grimt beskyldt
af Anne Pedersdatter Jens Bondes og derpå offentligt overfuset af den
nyligt til byen ankomne Holger Schandorph, der åbenbart ikke vidste,
hvem han havde for sig²⁸, er enke efter Anders Christensen Væver²⁹.
Og både Poul Olufsen ved Klitmøller og Jacob Laursen i Tinstруп³⁰ er
gode navne, Poul Olufsen er endda en af de mest fremstående mænd i
Klitmøller, et af centrene for den betydelige nørrejyske skudehandel³¹,
og så velhavende, at han i 1690 sammen med Peder Bendixen kunde
bekoste en smuk ny prædikestol til kirken i Vester Vandet³².

Hvis Ole Bjørn har ventet sig store resultater af retsmødet i Skinnerup
den 14. juli, bliver han skuffet, for mødet som helhed bliver en fiasko
og tilmed et nederlag for både citanterne og deres bagmænd. Provsten
Anders Nielsen Lyngby beklæder sædet som forhørsdommer, men af
hans assessorer har kun den ene, hr. Christen Øland til Hunstrup og
Østerild, givet møde. At den anden vilde udeblive, burde man næsten
kunne sige sig selv, såsom man til dette hverv havde udset sig ingen
anden end hr. Hans Spjelderup til Skinnerup, der ikke er tilbøjelig til,
hvis han på nogen måde kan undgå det, at komme i nærheden af Anne
Christensdatter. Men for resten er han virkelig så svag og skrøbelig
for tiden, at han ikke kan give møde og sender Poul Rytter og en
anden ærlig mand, Erland Mikkelsen, med sin undskyldning. Amtsfor-
valteren er ikke mødt i egen person, men har sendt sin fuldmægtig Jens
Christensen Rodsted. Og han oplæser både provstestævningen og den
memorial, som Jens Hansen har ladet følge med den. Stævningsmændene
aflægger deres beretning om det af dem udførte hverv, og det viser sig
strax, at udførelsen af det har været præget af forskellige uregelmæssig-
heder, så visse af de tilsagte er blevet stævnet for sent. Og ved det tre
gange gentagne navneopråb både af de i rette og urette tid indstævnedes
viser det sig, som et blik på den såre tynde forsamling vel allerede har
kunnet forvisse provsten om, at kun få har givet møde. Af præsterne er
overhovedet ingen til stede.

28. Jfr. p. 171.

29. Kommissionsprotokollen p. 93, aktstykket 18: p. 1108, aktst. 191.

30. O. c. p. 1113, aktst. 192.

31. C. Klitgaard, Den vendsysselske Skudehandel. Vendsysselske Aarbøger, 1916, p. 280-349.

32. Danmarks Kirker, Tisted Amt I, 1940, p. 276.

Men til stede er Envold Nielsen Bjerregaard, og ham skyldes det, at provsteakten om mødet i Skinnerup kirke trods alt er blevet et fyldigt og livligt dokument, ikke uden en vis dramatik. For Envold Nielsen udsætter først de skikkelige stævningmænd og derpå Jens Christensen Rodsted for et såre ubehageligt og lammende krydsforhør i anledning af stævningsforretningens uregelmæssigheder, hvorpå han giver fuldt afløb for sin harme over: ved dette udstedte stævнемål sig og sine til vanrygte over landet at være blamret, ligesom han skulde interessere³³ troldvæsen, da han dog i det fald både byder meneskene og Satan trods. Dersom hr. amtsforvalter og adhærenter holder det kogleri [i] Tisted for Satans besættelse, og for hans ord, som af de forment besatte ere talte, da gøre de ikke som brave folk, at de flikke ærlige folkes navne ind i deres stævninger iblandt personer, som virkelig er fængslet for trolddom. Og skulde jeg holde for de folk at være meget værre end Djævelen, der sætter tro til hans ord og vil bruge dem til bevis i nogen sag. Dersom det befindes mit eller mines navn at være talt af de forment besattes egen bedragelighed til noget vanrygte, skal jeg søge dem som æreskændere. Mens har Satan brugt deres mund at tale til min eller andre Guds børns beskæmmelse, og jeg ser derom de ærværdige, hæderlige og meget vellærde præsternes oplysning, kaster jeg kun foragt mod Satan som en løgnagtig ånd. Beder derfor hr. amtsforvalter vil drage ærlige folkes gode navn og rygte, som er kærere end livet, i nogen consideration og ikke således udvælge sig nogle få deres ærlige navn at lade løbe landet om efter egne eller andres affecter, som ikke bør regere i så vigtigt et væsen, forhåbende, at der er en barmhjertig gud, som er mægtig at føre for lyset det, som ligger skjult i mørket. Havde gerne ønsket, at de gode mænd, præsterne, her for retten vilde mødt efter stævнемålet, at de da herom kunde gjort nogen oplysning. Tager mig ellers herhos forbeholden min tilbørlig påtale for hvis jeg ved det udstedte stævнемål på ære og lempe er handlet for nær. – Det er en temmelig spagfærdig Jens Rodsted, som med lidet held tager ordet og prøver på at forklare, at man på ingen måde har tænkt sig at affrontere eller blamere Envold Nielsen eller andre ærlige folk. Han gentager forsikringen et par gange og giver for resten Envold Nielsen ret i det meste af, hvad han har sagt om Fanden og de besatte. Og Envold Nielsen begærer kort og klart: at hans navn herefter af slige stævнемål måtte udelades og hans navn i landsens protokol ikke til vanrygte måtte ind-

33. være deltager i.

føres, så længe hr. amtsforvalter eller de, processen på hans vegne fører, ikke med lovfaste vidnesbiurd kunne overbevise hannem eller hans noget til forklejning enten udi een eller anden måde. Det, som passeret er, vilde han befale Gud og tiden, som al ting åbenbarer, og tilbørlig påtale på sine steder. —

For resten tør man af Jens Rodsteds forsigtige indlæg slutte, at Envold Nielsen allerede tidligere har bedt sig fritaget for at blive rodet ind i sagen. Rodsted påstår nemlig, at Envold Nielsen selv har givet nogen anledning til sin indkaldelse ved den skrivelse, som han har sendt Ole Bjørn, og antyder, at Envold for så vidt må være interesseret i en sådan rettergang, som han måske netop derved vil kunne opnå det, som han har forlangt i samme skrivelse og endnu forlanger. Men dette er i virkeligheden en pinlig sag, for det viser tydeligt, at Ole Bjørn først og fremmest har prøvet på at få så mange som muligt af de besatte kvinders hexebeskyldninger mod Anne Sø frem for retten og protokolleret. Hvad Envold Nielsen skrev til Ole Bjørn, var nemlig en simpel forespørgsel om, hvem de var, der påråbte hans hustru. Og Ole Bjørns svar gik ud på, at Envold skulde stævne ham til tinge, så vilde han udførligt vidne alt, hvad han havde hørt. Men derved vil Anne Sø blive indført i rettens bøger som de andre for trolddom påråbte kvinder³⁴.

Og så slutter provsteretten i Skinnerup noget mat dermed, at provsten på grund af det utilstrækkelige fremmøde indstævner de få tilstedeværende og de mange udeblevne til nyt møde den 29. juli, samme klokkeslet og sted³⁵.

Dette påfølgende møde er bedre besøgt end det første, og Jens Christensen Rodsted har fået tid til at samle tankerne. Men det har Envold Nielsen også. Og resultatet bliver ikke meget uligt det første. Så snart de retslige formaliteter er overstået, stævningens fremlæggelse og stævningsmændenes påstand om lovmæssigt udført hverv, træder Envold Nielsen frem og afgiver sin indsigelse, denne gang skriftligt: Ærværdige, hæderlige og meget vellærde hr. provst, højfornemme ven. Gud bedre det, vantroen er bleven så stor iblandt menneskene, at de sætter tro til Satans ord og derom ville føre vidnesbyrd, og at de ville udlede sandhed af løgnerens mund. Hvad fuldmagt hr. amtsforvalter haver til denne proces, og allermost så affectat³⁶ iblandt mange fornemme folk at udlede

34. Peder Lemvigs votum, bl. 40. Jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 110).

35. Kommissionsprotokollen p. 1088-97, aktstykke 189.

36. lidenskabeligt, ivrigt.

sig nogle få til at indflikke i sine stævninger, måtte gerne spørges. – Det lange indlæg fortsætter som en række indvendinger i anledning af adskillige detaljer. For det første har Envold Nielsen naturligvis allerede opdaget Ole Bjørns og consorters egentlige bevæggrund til at få en stor vidneførsel gennemført inden den forventede kongelige kommission træder i funktion, og han påviser derfor, mere skeptisk end høfligt, det farlige i at lade præsterne udtale sig allerede nu: Thi det skulde falde noget sælsomt ud, at de gode mænd præsterne nu skulde forklare eet, og commissarierne siden befinde andet. – Hertil kommer, at en person som Maren Spillemands, der jo dog må siges at være et hovedvidne, viser sig ikke at være lovligt stævnet, så lidt som biskoppen og vicesiftamtmanden i Aalborg. Og disse herrer burde dog, i betragtning af at de faktisk af amtsforvalteren selv og hans bagmænd i den af dem underskrevne supplik til kongen er blevet sat under mistanke for at have fremtvunget Marens bekendelse, også have været tilsagt til rettergangen. Kort og godt går Envold Niensens indlæg ud på, at man bør vente med at foretage sig noget, indtil kongens resolution i anledning af borgerskabets supplik foreligger.

I dag er der også indsigelse mod stævningen fra Poul Olufsen i Klitmøller, der noget ligefrem forlanger ikke at blive stævnet som vidne: anlangende nogle, som foregives, anfægtede mennesker udi Tisted by deres vanskelige og tvivlagtig tilstand, hvorom, Gud være lovet, allerede nogen oplysning skal være kommen –, men anklaget: om nogen haver os (ham og hans hustru) noget uærligt at beskyldes for, hvortil så videre skal blive svaret. – Og Thomas Graversen, hvis skriftlige protest også fremlægges, ses at være blevet mere og mere skadelig, alt mens han skrev den. Først beder han, ydmygt, at blive oplyst om, med hvilken autoritet amtsforvalteren har indstævnet ham i anledning af det, som nogle mærkeligt syge menesker i Tisted har udråbt om ham og hans pårørende og således til allerstørste æresforklejnelse henregnet dem blandt de fortrolddom virkelig påråbte personer. Hvorpå han med stigende skarphed, så ordene tilsidst snubler over hverandre, spørger: hvorfor hr. amtsforvalter i sådan en il vover således at lade os indføre i så mange protokoller til evig beskæmmelse for posteriteten, og ikke har den tålmodighed, at der først efter den allerunderdanigste supplik her fra stedet må blive påkendt, hvad det skal være, af hvilket disse mennesker plages, enten det, efter en dels mening, skal være af den løgnagtig ånd selv,

Djævelen, eller ikke. Thi som dette nu ad interim³⁷ foretages, lader det sig ikke ulige anses, at han enten må bære tvivl om, at en dels mening udi denne handel ej skulde nyde bifald, og derfor, førend de af hans kongl. majestæt dertil allernådigst beskikkede kan ankomme, ved disse vidners førsel vil knytte dennem denne uopløselig knude, da jeg dog i denne tilfald siger både ham, Fanden og alle dem, som vil reflektere til den fule ånds ord og gøgleri og fæste sin tro på nogens beskæmmelse, trods nogen tør indbilde sig, at herved vil blive nogen interesse at søge Og derfor først på mine egne vegne protesterer imod hr. forvalter, at han uden grund og fundament (af hvad regering må han bedst selv vide) påfører mig sådan æreblama, af hvilken post jeg ydermere vil betjene mig til min ære videre at maintainere imod hannem, og for det 2det protesterer og formener, at der intet i denne sag bør til min eller andres æres beskæmmelse at foretages i nogen ret, førend hans kongelig majestæts allernådigste vilje og resolution på den ommeldte supplikation allernådigst kommer. —

Og hvad kan en stakkels enke som Maren Thomasdatter sal. Anders Christensen Vævers med sine faderløse børn gøre andet end også at protestere mod den ærsforklejnning, som følger af en stævning, udstedt på grundlag af: ord, der af de formente anfægtede er talt og udråbt, . . . da ingen af mine naboer eller andre godtfolk med sandhed mig eller mine børn noget uærligt i ringeste måder skal påsige. Men hvorledes denne onde pårøb og beskæmmelses ord er først fingerede, det skal den trofaste Gud udaf sin hellige trone selv dømmе og kende på. —

Jens Christensen Rodsted svarer meget roligt og velovervejet på protesterne. Men det ændrer ikke sagens gang. For provsten resolverer, at da hverken biskop eller vicesiftamtmand eller Maren Spillemands er lovligt stævned, kan vidnerne ikke stedes til forhør i dag³⁸.

Og der bliver ikke flere retsmøder i Skinnerup kirke om denne sag.

Men sagen er lagt stort op, Ole Bjørn har også foranlediget amtsforvalteren til at lade indstævne præsterne fra Hundborg og Hassing herreder, for de ved også meget om de besatte. Og så kan man få en del fornemme personers navne indført i endnu flere dokumenter.

Der kommer trods store anstrengelser ikke noget ud af rettergangen for Hassing herreds vedkommende. Amtsforvalteren har ganske vist ladet

37. i mellemtiden.

38. Kommissionsprotokollen p. 1111–25, aktstykkе 192.

provst Ludvig Jørgensen Vadum i Bedsted ved stævning af 6. juli, lignende den af Hillerslev herreds provst udstedte, stævne herredspræsterne og de anfægtede til Harring kirke 16.7. Og selv har amtsforvalteren stævnet en del fornemme vidner og troldkvinderne til samme tid og sted³⁹. Men fremmødet den 16. juli er ringe, samtlige anfægtede fremsender, selv eller ved lavværger eller andre pårørende, høflige undskyldninger, fordi de er for svage til at komme til Harring. Og provsten har åbenbart allerede i sit stille sind besluttet, at der ikke skal blive nogen vidneførsel den dag, for han stiller strax amtsforvalterens fuldmægtig visse spørgsmål, om der foreligger nogen kongelig befaling til Jens Hansen om at føre nogen sag vedrørende de anfægtede, om stævningen er lovlig forkyndt for alle, eftersom hverken stævningsmændene selv har givet møde, eller deres påskrifter af stævningen foreligger, endelig også om hans højærværdighed biskoppen er indstævnet, siden han dog både ved tilbagekaldelsen af de ved ham trufne hjælpeforanstaltninger for de anfægtede og ved sin takkebøn for bedrageriets opklarelse må siges at have del i sagen. Jens Christensen Rodsted svarer klart nok og noget utålmodigt på provstens ubehagelige spørgsmål og viser logisk, at de ikke er af nogen vægt. Hvorpå provsten alligevel resolverer, at da der ikke fremlægges nogen kongelig befaling af den nævnte art, da det ikke kan ses, at stævningen er foregået efter reglerne, da Maren Spillemands (som sidder fængslet i Aalborg) og biskoppen faktisk ikke er indstævned, kan vidnerne under sådanne omstændigheder ikke stedes til forhør⁴⁰.

Men Jens Hansen vil ikke give op, skønt man skulde tro, han snart kunde mærke, hvorfra vinden blæser. Allerede dagen efter den flove rettergang i Harring foranlediger han provst Vadum til at udsende en ny stævning, af et sådant indhold, at provsten ikke til sin tid vil kunne afvise vidneførelsen med sine formelle indvendinger. Den omfatter nemlig også biskoppen: at han vilde behage til bemeldte tid og sted (Hørdum kirke, 5.8.) at comparere, om han ellers kan have noget herimod at svare. – Og så naturligvis en del godtfolk, sammen med de anfægtede og de for trolddom beskyldte kvindemennesker⁴¹.

Og stævningsmændene begiver sig på vej til de mange personer. De kommer også til Aalborg, den 23. juli har de forkyndt stævningen for

39. O. c. p. 1090 f., akist. 189; p. 1098 f., akist. 190.

40. O. c. p. 1097–1103, aktat. 190.

41. O. c. p. 91–94, akist. 18.

biskoppen, og de har også haft et høfligt brev med til ham fra Jens Hansen, som beklager, at man må inkommodere ham med denne stævning. Men skylden er provst Ludvig Jørgensen Vadums, som ved sine protestationer og indvendinger tilmed har: spildt mig retten og forårsaget stor omkostning⁴², – hvilket nok kan forarge en kongelig tjenestemand i provinsadministrationen. Biskoppen kender meget godt Jens Hansen, med hvem han har haft tjenstlige forhandlinger om det gejstlige gods i Thy og på Morsø⁴³, og han anser ham for at være en brav mand. Så stævningsmændene får et venligt svar med hjem til ham: Der jeg fra amtsforvalteren i Tisted Jens Hansen skrivelse bekom, hvoraf jeg fornåm hannem mer end tjenlig eller fornøden eragtedes udi den såkaldet besættelses handel sig at indvikle og at være i lige vantro og vildfarelse med de andre stædens indbyggere, skrev jeg hannem igen tilbage med tromenende advarsel, at han vilde udi dette farlige og vidt-udseende værk tage sig vare⁴⁴. – Thomas Pedersen og Bertel Pedersen har ikke haft svært ved at få bispen i tale, det har været nemt nok for stævningsmændene at udføre første del af deres hverv i Aalborg. Men Maren Spillemands er det vanskeligere at træffe, som det fremgår af deres egen beretning: Så begærede vi og at måtte komme ind og stævne Maren Spillemands, som sidder i fængsel i Klosteret, hvilket blev nægtet. Så gik vi til byfogden⁴⁵ og begærte, han vilde assistere os derudi, at vi kunde få stævningen lovlig forkyndet, som svarede os, han havde intet dermed at gøre. Dog rådde han os, at vi skulde forkynde den lydelig for porten, om vi ikke kunde komme nærmere til hende. Og da vi kom til Klosteret, læste forstanderen⁴⁶ stævningen og sagde så, vi måtte gå til døren og forkynde den, men ikke komme ind til hende. Og som vi da havde begyndt og læst noget lidet deraf, råbte han, at vi skulde holde

42. O. c. p. 96–98, aktst. 19.

43. Bircherods dagbog 24.7.95.

44. O. c. 23.7.96. – Kopj af skrivelsen foreligger i Da. Kancelli. Biskoppen meddeler amtsforvalteren, at kongen ved lige ankommen ordre har nedsat en kommission, hvorfor han nu vil forbyde sine underordnede gejstlige at vidne andet sted end for denne kommission. Brevet slutter med den tromenende advarsel: Vil derfor have hannem som min højærede ven kærligen advaret, at han i det vanskelige, farlige og vidt udseende væsen for Guds og sin egen velfærds skyld tager sig vare, såsom denne handel vil, så vist som Gud lever, anderledes udfalde end de godfolk i Tisted indbilder sig, og Gud give at mange ikke allerede ved dette værk således haver forgrebet sig, at det måske skal blive dennem vanskelig at ansvare udi længden, tiden skal alting med alsom snarest opdage og bringe megen uhørlig bedræveri for liuset, dertil må han sig sikkerligen forlade. – Danske Kancelli, Henlagte sager 1696–97, under 20.8.96.

45. Laurids Svendsen Hviid.

46. Mathias Juell.

op, nu skulde vi få svar, enten vi måtte læse den eller ej. Lidet efter budet kom ind, sagde han, vi måtte ikke læse den, det var uforholden. Så gik vi ud og læste den for porten⁴⁷. –

Og så bliver det den 6. august, og retten er sat i Hørдум kirke. Et kortvarigt møde, hvor der hverken bliver brug for de fremmødte vidner eller de indsendte dokumenter, ikke engang for den interessante beretning om troldharene fra hr. Mourids Andersen i Sønderhaa, som Ole Bjørn ventede sig så meget af⁴⁸. For provst Ludvig Jørgensen Vadum hæver strax retten igen med den oplysning, at da han just har modtaget en befaling af 5.8. fra biskoppen: at jeg mig med denne vidne intet måtte befatte eller i protokollen lade indføre, understod jeg mig ikke min gunstige hr. biskops ordre at overgå⁴⁹. –

Og tilsvarende forsøg for Hundborg herreds vedkommende har ikke givet Ole Bjørn og consorter rigere frugter. Tisted ligger i Hundborg herred, så blandt de gejstlige personer, som provst Povl Jensen Snedsted i Sjørrind, efter amtsforvalterens anmodning, den 8. juli stævner til at møde i Tisted den 27. i samme måned, er ikke alene Ole Bjørn selv, men også de hæderlige studiosi Christian Frederik Mavors og Poul Pedersen Rytter. Derimod har hr. Hans Spjelderup lovligt forfald, han ligger for døden og vil om føje tid være befriet for al frygt, enten den så gælder hexens trusler eller biskoppens reprimander⁵⁰.

Det tegner til at blive et godt og livligt møde, for her i købstaden er tilskuerne flere end på landet, og de besatte sørger også for, at folk ikke går forgæves. Netop som de syge eller forment besatte er ved at samle sig, sådan at en del af dem er bragt ind i kirken, medens andre endnu er ude på kirkegården, bliver pludselig hele flokken rasende og stemmer op med hylene og skrigen og anstiller sig på det groveste, så den halve by har nok at gøre med at få dem bragt hjem igen⁵¹. Og Reinhold Rødders kone Mette Gertsdatter bliver så altereret over at høre de besattes larm på kirkegården og ved at se dem gå til angreb på Jørgen Scheel Due, stedets amtmand, at hun selv bliver som gal og ikke er sig selv mægtig resten af dagen, besat af frygt for at falde i samme tilstand som de andre⁵².

47. Kommissionsprotokollen p. 94 f., aktstykke 18.

48. Jfr. p. 174.

49. Kommissionsprotokollen p. 96.

50. Hist. Aarb. Thisted Amt, 1944–46, p. 66. Hans Spjelderup døde 30.7.96 og blev begravet 7.8.

51. Kommissionsprotokollen p. 650, aktstykke 128.

52. O. c. p. 654 f., aktst. 129.

Men ingen vidner bliver stedt til forhør i dag. Thi så snart retten er sat, fremfører Envold Nielsen Bjerregaard sin protest mod indstævningen, og i følelsen af, at Guds retfærdighed og kongens højberømmelige lov nok til sin tid vil klare sagen, truer han sine såkaldte æreskændere, både dem, der har bagtalt ham og hans, og dem, der har blameret ham ved at lade hans gode navn løbe landet om i en stævning: De godtfolk får at brokke i, siden vil gås om, hvem der skal søbe af! – Og de andre indstævnede fornemme personer slutter op om Envold Nielsen, der herpå har sin sædvanlige frugtesløse diskussion med amtsforvalterens fuldmægtig. Og provsten konkluderer, at såsom der foreligger en supplik fra borgerne om en kommissions nedsættelse, og eftersom biskop og vicestiftamtmand ikke er indstævnet: så bliver denne gang ingen vidner i denne sag ført⁵³. –

Biskoppens sikkerhed i den sag, som han før stod så forsigtig og tvivlende overfor, har ikke alene fået ham til at advare amtsforvalteren mod at prostituere sig ved for stor iver, men har endog tilladt ham uden videre at forbyde provsteretten i Hørdum. Og han har faktisk også al grund til at føle sig sikker i bevidstheden om den støtte, som han kan vente fra allerhøjeste sted. Der går flere breve mellem ham og hovedstaden i disse bevægede dage, og alle er de egnede til at stemme ham optimistisk. Den 20. juli, et par dage før han skriver det advarende brev til Jens Hansen, har han modtaget en skrivelse (af 14.7.) fra justitsråd Poul Vinding med tak for beretningen om Maren Spillemands tilståelse og med opmuntrende oplysninger om sagens behandling til hove: Jeg er min højærede kære svoger højlig for-obligeret for hans udførlige relation om de formentlige besatte folk i Tisted, hvilken haver synderlig fornøjet mig og flere andre, der hidindtil haver været i lige tanker med min svoger, at der var noget bedrageri under, og kan man ikke noksom se sig for i slige tilfælde. Jeg haver og efter begæring talet med hr. geheimeråd Moth om den begærte commission, som han med forderligst vil stræbe hos hans kongl. majestæt at expedere. Det siunes nok at vil blive et vidtløftig værk, såsom det haver grebet temmelig vidt om sig, og kan ske meget vil opdages, som nu ligger i skjul⁵⁴. – Og allerede en uge efter er der brev igen fra samme korrespondent: Fra justitsråd Poul Vinding skrivelse bekommen, d. 21. hujus Hafniæ date-ret, hvori han giver mig til kende, hvad videre deliberation man haver

53. O. c. p. 1103–11, aktst. 191.

54. Bircherods dagbog.

fattet sig til hove over den Satans tumult i Tisted⁵⁵. – Skønt Poul Vinding har skyndt sig at skrive, er indholdet af hans brev dog ikke nyt for biskoppen, for allerede tre dage før har han haft besøg af sin gode ven vicestiftamtmanden: D. 24. juli lod cancelliråd Niels Jespersen mig vide, at kongl. majestæt havde, efter vores underdanigst forslag og begæring, allernådigst beordret hr. etatsråd Otte Skeel og hannem til at være kommissarier i det Tistediske besættelses og trolddoms væsens nøjagtigere og skarpere inquisition og ransagning⁵⁶. – Med den kommission kan biskoppen være sikker på, at sagen vil blive behandlet lidenskabsløst og fornuftigt. Niels Jespersen og han har jo allerede sammen arbejdet på dens opklaring, og deres opfattelse af den er nogenlunde den samme, omend biskoppen hælder til den anskuelse, at det ondskabsfulde bedrageri er hovedmomentet, medens lægen regner med, at en sygelig tilstand hos de såkaldte besatte bærer en stor del af skylden for deres ulykkelige raseri. Og amtmand Otte Ottesen Skeel, der i over 30 år har boet på Birkelse, er en rolig og fornuftig mand, der har så gammelt og godt et kendskab til egnens befolkning, at han næppe vil lade sig forvirre af galskaben.

Ole Bjørn prøver ganske vist også at få støtte for sin sag fra høje steder, men ganske uden held. Han tror at have en gunstig patron i den indflydelsesrige geheimeråd Moth, den selv samme, som beforder Jespersens og Bircherods supplik til kongen. Bjørn skriver ham til allerede den 9. juli, en ydmyg og smigrende skrivelse der skal underbygge den af det Tistedske borgerskab samme dag indsendte supplik om en kommissions nedsættelse. For Ole Bjørn vil helst selv bestemme, hvem der skal sidde i den. Af præstens brev kan man imidlertid uden større vanskelighed slutte, at han selv er den egentlige ophavsmand til samme supplik, og det er også tydeligt nok, at han nu er mere interesseret i at vinde sin egen sag end i just at få besættelsessagen opklaret. Han bruger store og uforsigtige ord, som kan komme ham dyrt at stå:

Højædle og velbårne hr. geheimeråd og ober-secreterer, højgunstige patron og mægtige beforder.

Iblandt det ganske lands almindelige sucke og særdeles denne fattige bys elendige jammer, som dagligen voxer, kan jeg, som Guds ords ringe og uværdige tjener på stedet, ikke underlade dets høje necessitet for Eders excellence med vemodighed at andrage, og i særdeleshed at min

55. O. c. 27.7.96.

56. O. c.

velmente enfoldighed i disse ugemene og fast siden apostlernes tider i christenheden uohørte tilfælde hos øvrigheden her ved stiftet så ilde interpreteres, ja så hastig og uforhørt på et eneste menneskes bekendelse (som meget omtvils) ganske kondemneres. Min enfoldige beretning af d. 18. aprilis sidst afvigt (som in synoda Aalburgensi er ventileret og bifalden) er indrettet efter de indicia, som theologi orthodoxi funderer en ret legemlig besættelse på og efter min ringe forstand og forfarenhed i de da ikkun 3 værende anfægtedes exemplar og beskaffenhed således er befunden, som siden både hos mig og det hele lands indbyggere langt mere er stadfæstet ved så mange forskrækkelige exemplar tid efter anden, som nu ere ikke mindre end 13 i tallet (foruden de, som endnu kan tviles om, og begynder at ytre sig hos nogle fast på samme maner) og ikke for menneskelige øjne kan ses, så vidt jeg forstår, at være enten nogen naturlig svaghed eller opdigtet bedrægeri af så mange mennesker på og over hinanden, som dog, efter fornævnte bekendelse, præsumeres. Men om jeg end i min enfoldige mening skulde have hallucineret, da er jeg ikke den eneste, som er i sådan vildfarelse, men fast det hele land, både læg og lærd, ja mange som i stand og forstand langt overgår min ringe person, hvilket mig siunes i så vanskelig og intricat en sag ikke kunde være at undre på, langt mindre at der i et så vigtigt og vidt udseende værk burde med så hastige domme imod nogen præcipiteres. Dette alene påstår jeg ydmygeligen, at det ikke kan udråbes for nogen vrang beretning, som man efter sin enfoldige mening og forfarenhed gør og giver, sålænge man ikke er bedre opliust eller forstår anderledes, omendskønt man end udi noget kunde være bedragen, som jeg, ved min højeste sandhed, endnu ikke ved, hvorudi skal bestå.

Men skulde der, mod al formodning, være herunder noget opspunden værk af menneskens bedrægeri, som ikke kan penetreres, helst med sådan forfærdelig Guds navns bespottelse og bespyttelse, så og mange fornemme og andre ærlige fattige menneskers løgnagtige pårøbeelse, da kan ingen dom være for hård imod så uohørlig og fast utrolig ugudelighed, og derfor des højere fornøden eragtes, at sagen om dette besættelses og trolddoms væsen af uvildige og højmyndige kommissarier (af det slags, som Jethro forud tilrådde sin svoger, Exod. XVIII, 21 ⁶⁷) måtte her på stedet, hvor dette erbarmelige theatrum er, des ivrigere efter-

57. Her, som i Hillerslev, er Ole Bjørn temmelig uforskammet i sin anvendelse af Skriftens ord på den foreliggende situation. 2. Mosebog 18,21 lyder: Oc see dig om iblant alt Folcket om nogle fromme Mænd, som frycte Gud oc ere sandruc, oc hade Gerrighed. -

forskes og examineres. Men kunde vi blive så lykkelige og få i så højvigtig en sag Eders excellenses egen upartiske person (på hvis højberømmelige sincereté alle i det ganske kongerige reflekterer) tillige med biskop Bornemann og hvilke videre af facultate theologica et medica bedst kunde adjungeres, måtte vi leve i des større forsikring (næst Guds usvigelige råd og hjælp) om sagens grundige efterforskning og ønskelige udgang, hvorom fornemmes af menige byens indbyggere og særdeles de anfægtedes pårørende og værger allerunderdanigst at være suppliceret, og ej påtvivles at finde Eders excellenses fuldkomne befordring udi ivrigste måde, eftersom det angår Guds ære, som bør vindiceres, og det ganske lands velfærd, som herunder pericliterer⁵⁸ og sukker. Over alt beder og formoder jeg så ydmygeligen som omhyggeligen, at, om noget viderværdigt i denne besværlige og vigtige sag imod min ringe person mig uafvidende skulde tenteres eller af nogen foretages, jeg da som en fattig og retsindig Guds ords tjener i dette mit besværlige embede måtte ved Eders excellenses kraftige patrocinium nyde en nødig beskærmelse tillige med andre fattige betrængte indbyggere i dette land og by til sandheds opliusning og retfærdigheds befordring under så gudfrygtig og retfærdig en konge, som Himmelen Gud fremdeles vilde bevare og velsigne. Imidlertid skal jeg ikke aflade i mine daglige bønner at ihukomme Eders excellence med sin høj-adelige familie hos den høje og almægtige Gud, som er det eneste, min ringhed formår til min allerskyldigste taknemmeligheds aflæggelse imod Eders excellenses store og højbefundne velbevågenhed. I hvilken forsikring jeg lever og dør

Eders excellenses allerydmygste og pligt-ærbødigste tjener

O. Bjørn.⁵⁹

Tisted d. 9. jului 1696.

Det er på høje tid, at sagen kommer i hænderne på fornuftige og uvildige folk. For ikke alene raser de gale kvindemennesker værre end nogen sinde nu i disse julidage, men det forlyder også, at når præsten tager sig så flittigt af dem, er det ikke alene for at fordrive djævlene med bøn og salmesang, og hans håndspålggelse siges at være af en egen

58. står på spil, er i fare.

59. Kommissionsprotokollen p. 1081 f., aktykke 187. (Original i Koncepter og Indlæg til Jyske Tegnelser 1695-1699).

art. Bispen kan næppe tro, hvad han hører, han må anse det for løs folkesnak⁶⁰, men han lytter opmærksomt til gæstens uhyggelige beretning fra Tisted: Om aftenen kom amtmanden af Thy, velbårne Jørgen Scheel Due til mig med skrækkelige relationer om . . .⁶¹. —

60. O. c. p. 401, aktst. 82.

61. Bircherods dagbog 30.7.96, notatet ikke fuldført.

Den første kommission, Skeel og Jespersen

Såsom for os allerunderdanigst er bleven andraget, at der skal være stor bedrageri forborgen under den såkaldet besættelses og trolddoms handel, som i vor købsted Tisted på nogen tid skal være foregåen og endnu fremture, så, på det den rette sandhed kan komme for lyset og de skyldige tilbørligen vorde straffet, er vores allernådigste vilje og befaling, at I retter Eders lejlighed efter samtlige vedkommende på en belejlig tid og sted med allerforderligste for Eder at lade kalde, og efter at I om den ganske handel ved flittig og fuldkommen ransagning god efterretning haver bekommen, da om des beskaffenhed en udførlig relation skriftlig forfatter, som I os, til videre vores allernådigste resolution under Eders hænder og signeter, det snarest muligt er, allerunderdanigst haver at tilskikke. Skulde og nogen af de vedkommende i ovenskrevne bedrageri befindes så grove og strafværdige, at I fornøden eragte, at man sig om deres personer bør at forsikre, så haver I udi vores navn at give stedernes øvrighed, hvor de bor eller sig opholder, det strax tilkende, at de samme personer uden ophold lader anholde og indtil videre ordre vel forvare. Hafn. 14.7.96¹ —.

Kongens befaling til kancelliråd Niels Jespersen og amtmand Otte Skeel fastslår ikke alene som en mulighed, at der er bedrageri med i spillet, men antyder det som næsten sikkert. Den taler om eventuelle skyldige, der bør straffes, og den udstyrer de to kommissarier med en udstrakt myndighed til at lade de værste af bedragerne arrestere. Som et fingerpeg er ordren altså klar nok, det ses, hvem der har den sikreste støtte og de bedste forbindelser til hove. Derimod er der visse tvivlsomme detaljer; det er f. ex. ikke så sikkert, hvad der menes med, at Skeel og Jespersen skal indkalde de vedkommende på belejlig tid og sted. Der kan være tilfælde, hvor man vil mene, at belejligheden gælder kommissarierne, andre, hvor man nærmest vil tro, der er tænkt på hensyntagen til de implicerede, vidnerne eller andre interesserede; navnlig når disse er af nogen anseelse. Sådant er petitesser, men visse folk, f. ex. af Ole Langgaards type, kan godt falde på at hænge sig i sligt, hvis de kan drille nogen med det.

1. Jyske Tegnelser XVIII. bl. 455 f.

Men de kongelige kommissarier Jespersen og Skeel går selvfølgelig, og rimeligvis med rette, ud fra, at det er dem, som skal bestemme tiden og lejligheden. Der går ikke mange dage, efter at de har modtaget kongens missive, før de prøver på at gennemføre den opgave, der for blot tre uger siden havde vist sig umulig for vicesiftamtmand Jespersen og biskop Bircherod, nemlig at få Kirsten Langgaard og hendes fader til Aalborg. De ved fra de tidligere forsøg, at byfogden i Tisted, Emmik Eriksen, det nødvendige retslige mellemed, ikke viser stor kraft i slige sager, derfor lyder den ordre, kommissarierne tilskikker ham, streng og advarende, nu skal der ikke være mulighed for misforståelse:

Kongl. maj.s byfoged Emmik Eriksen. Såsom vi underskrevne haver erhholdet hans kongl. maj.s nådigste befaling, dat. København slot den 14. juluii afvigte, at erkyndige os om den besættelses og trolddoms handel i Tisted og derom gøre underdanigst vores relation, med videre befallingens indhold, så haver vi, samme kongl. befaling underdanigst at efterkomme indtil vi de vedkommende på en belejlig tid og sted for os kan indkalde, agtet, at Kirsten Langgaard med sin fader Oluf Langgaard strax møder for os i Aalborg, som vi eragte ske kan den 28. juluii, hvilke personer I ville på vores regning med en vogn lade forsiune til Sundby, og hvis de sig derudi vægrer, da at bruge den myndighed, at det dog sker. Alt dette ligger vi på Eders forsvar, om det forsømmes. Imidlertid, så kær Eders konges nåde er Eder, tilser I, at de angivne vel forvares og ikke undkommer, som vi med forderligste skal gøre den anstalt, at hans kongl. maj.s nådigste befaling underdanigst efterkommes. Dette insinueres Eder med tvende mænd, som tegner Eders svar, og hvor vidt I herudi forretter² —.

Befalingen udgår fra Skeels gård Birkelse den 23. juli 96. Men de sender den ikke direkte til byfogden, for det er bedre, at amtmanden i Tisted, Jørgen Scheel Due, også bliver mindet om, at han, der jo desværre i sin godtroenhed er blevet lidt for stærkt impliceret i sagen, er kongelig embedsmand og før noget andet må bidrage til, at kongelige befalinger efterkommes. Altså sender de skrivelsen til ham: om han vilde befordre denne befaling til byfogden og tilholde samme, at det efterkommes, det er en sag af temmelig konsekvens og derfor behøver nogen myndig assistens, og vi forbliver, næst Guds varetægts ønske, velbårne hr. amtmands tjenstvillige tjenere³ —.

2. Kommissionsprotokollen p. 1149, aktstykke 202.

3. O. c. p. 1148, aktst. 201.

Nu er både amtmand og byfoged ansvarlige for, at Ole Langgaard retter sig efter kongens befaling. Og byfogden beordrer to dannemænd, Laurids Jensen og Jens Lauridsen Vert, til ham med den modtagne skrivelse, for at han må forstå, at nu er det alvor. Denne lørdag, den 25. juli, er Ole Langgaard imidlertid ikke i sit hus i Tisted, så ved middagstid rider de to betroede mænd ad Søgaard til. Måske er det lidt uheldigt, at Laurids Jensen før udridningen fra byen har styrket sig, så han allerede er ved en halv rus, og at han også får noget på Søgaard. Ikke at det just betyder meget, men det kan godt give anledning til lidt spot og smilende tvivl om værdien af drukne retsbetjentes vidneudsagn⁴. På Søgaard træffer de Ole Langgaard, forelæser ham den medbragte befaling og leverer ham en verificeret afskrift af den. Men Ole Langgaard lader sig på ingen måde dupere af sligt og mener, at hverken amtmand eller byfoged har noget at befale ham, han anerkender ingen anden øvrighed end kongen og hans gehejmråd! Begge mændene hører hans udtalelse: at han ingenlunde vilde lade hans barn komme ned til Aalborg, førend han så kongelig ordre og befaling, at hun skulde der parere -. Men noget direkte svar på den medbragte befaling kan de ikke få af ham, de opnår kun hans løfte, at han strax vil komme til Tisted, hvor han vil tage endeligt standpunkt til sagen⁵. Og med den besked må Laurids Jensen og Jens Lauridsen ride hjem til byfogden. Og lørdagen har ikke varslet nogen fredelig søndag.

Emmik Eriksen er en sagtmodig, altfor sagtmodig mand. Men han tør ikke sidde de kongelige kommissariers og amtmand Scheel Dues ordre overhørig for at undgå splid med Ole Langgaard. Og tidligt søndag morgen, før højmesse, stiller Jens Lauridsen og Laurids Jensen atter hos Ole Langgaard, denne gang i hans hus i Tisted, og forlanger hans lovede svar på den tilstillede befaling. Men Ole Langgaard er naturligvis ikke sen til at benytte sig af tidspunktet. Nu er der ikke tid til at udfærdige nogen skrivelse, der er kirkegang, han kan ikke resolve sig til noget svar, før prædiken er ude; de skal få det i eftermiddag. Men forøvrigt gentager han, og det er egentlig svar nok, hvad han sagde igår, at Kirsten kommer ikke til Aalborg, før han har set kongens egen ordre⁶.

4. O. c. p. 1182 f., aktst. 205.

5. O. c. p. 1150, aktst. 202; p. 1161 f., aktst. 205.

6. O. c. p. 1150, aktst. 202; p. 1161 f., aktst. 205.

Og endnu en gang prøver byfogden med det gode at bringe manden til fornuft og sig selv ud af kniben:

Velærede gode ven Oluf Pedersen Langgaard. Som jeg af Eders givne svar til de udskikkede tvende mænd ugerne må fornemme, at I ingenlunde vil bekvemme Eder, efter de højbydende herrers ordre, som Eder er forevist, at comparere udi Aalborg med Eders datter Kirsten Olufsdatter, så vilde jeg ikke endnu underlade at bede og råde, at I Eder vel betænker og fatter Eder en anden sind. Dette er nu den tredje gang⁷, I haver nægtet sådan billig begæring, som er alene henset til Eders datters kur og velstand. Der er ingen, som søger Eders fortræd, om I ikke det selv ved Eders genstridighed forårsager. I ser jo vel, at de høje herrers befaling sigter derhen, om I ikke Eder villigen vil bekvemme, det da skal foretages imod Eders vilje, som også næppelig bliver underladt, foruden hvis Eder videre for ulydighed kan vorde tilføjet. Derfor råder jeg endnu, at I skåner Eder selv, og vil herom vente Eders videre betænkende med disse udskikkede, eller de Eders svar herpå at tegne. Tisted den 26. julii anno 1696. Emmik Eriksen⁸ —.

Laurids Jensen og Anders Pedersen Tilsted bærer brevet til Ole Langgaard og leverer det til ham selv. Klokken er nu eet, og højmessen er ovre. Han lover at give svar, så snart som aftensang er ude. Og der kommer intet svar⁹.

Amtmand Jørgen Scheel Due føler sig åbenbart ikke helt sikker på, at Ole Langgaard vil efterkomme de kongelige kommissariers befaling; og efter aftensang aflægger han en visit hos byfogden, hvad han ikke bliver meget klogere af. Men nu går amtmand og byfoged til fælles aktion og sender Ole Langgaard fire mænd på halsen, Laurids Jensen, Carsten Larsen Skomager, Peder Christensen og Jens Nielsen Bonde, med befaling til ham ufortøvet at begive sig til byfogdens hus. Over for et sådant opbud må han vel give efter. Der er altid besvær med Ole Langgaard, og det er kun en ringe ting, at de udskikkede fire mænd ikke træffer ham hjemme. Pigen kan endda oplyse, at han er hos præsten, Ole Bjørn, hvor de også rigtigt træffer ham og forretter deres ærinde. Men Ole Langgaard har sandelig ikke tid lige nu til at komme til amtmand og byfoged. Formiddag og eftermiddag har han undskyldt

7. Jfr. p. 218 ff.

8. Kommissionsprotokollen p. 1150 f., aktstykke 203.

9. O. c. p. 1151 f., aktst. 203; p. 1163, aktst. 205.

sit svars udeblivelse med henvisning til gudstjenesterne, nu undskylder han sin egen udeblivelse med, at han skriver flittigt på samme svar. Og de fire får ikke Ole Langgaard med sig, men kommer alene tilbage til amtmand og byfoged, der omgående sender dem afsted igen med befaling til at forrette det dem pålagte hverv. Selvfølgelig søger de Ole Langgaard hos præsten, hvor han lige var, og selvfølgelig finder de ham ikke der, men må til hans eget hus for at få den besked, at han ikke kan følge, for han har endnu ikke sit svar færdig. Sagen begynder at blive pinlig, også for de fire gode mænd, der tilbringer deres søndag aften med at løbe nar i Tistedes gader.

Men een af dem, Laurids Jensen, skildrer få dage efter, den 8.8. på bytinget, begivenhedernes mere dramatiske slutning: Som de [de fire udsendte] havde givet denne svar fra dem til amtmanden og byfogden, sagde byfogden: Det er nu vel høj tid, at han kunde have givet svar siden igår klokken 12, hannem blev leveret de høje herrers befaling på Søgaard. Så blev de igen strengelig befalet af amtmanden at gå til Oluf Langgaard at sige ham, at hvis han ikke strax vilde komme til dem, som ofte var begært, skulde han lade ham tage og sætte i bolt og jern, og bad dem sige ham det. Da sagde byfogden: Betænker Eder herudi, hr. amtmand, her er ingen jern ledig. Da sagde amtmanden: Så tager jernet af en af troldkvinderne. Og så gik de til Olle Langgaard og berettede ham hr. amtmands ord og befaling. Da svarede Oluf Langgaard, han havde intet hos dem at bestille, vilde de hannem noget, så måtte de gå til hannem. Som vi så havde svaret amtmanden igen og sagt Olle Langgaards ord, blev jeg befalet at gå igen til hannem i hans hus og forblive der, til han fik hans svar færdig, og så skulde han komme til dennem dermed. Som de da var der i huset, kom byfogden til dem, som var imod aften, og med disse ord talte til Ole Langgaard: Olle, hvorfor beviser I Eder så ulydig og trodsig imod Eders øvrighed, at I ikke ville komme til amtmanden og mig efter så mange og ofte gjorde begæringer? Da svarede Langgaard, han havde haft at bestille med hans svar på de høje herrers befaling. Da sagde byfogden, han skulde lære ham til at bevise lydighed mod dem. Da sagde Oluf Langgaard: Hvorfore skulde jeg komme til Eder, eftersom jeg trues med bolt og jern? Da sagde byfogden: Nu skal I gå med mig! Da sagde Oluf nej, og derpå soer de mod hverandre og brugte mange genstridig ord mod byfogden, så byfogden trækked sin degen, dog ikke i ringeste måder præsentered den imod Oluf Langgaard. Men Langgaard i det samme greb fat om byfog-

dens liv og om hans degen og førte ham ud på gulvet med sig ganske vredelig, så både byfogdens hat og paryk kom af hans hoved. Byfogden holdt fast om Olufs halsklud, og bad Olle, at han vilde slippe. Da sagde byfogden nej, han skulde bie, til amtmanden kom. Og som byfogden, som forskrevet står, blev således beegnet af Langgaard, bad han en gå til amtmanden og lade ham vide, hvorledes han blev imodtagen af Langgaard, og så kom amtmanden derind til dem og sagde til Langgaard: Du opsætsig og trodsig kompan, som beviser dig så ulydig i mange måder mod din øvrighed, hvorfor vilde du ikke respektere din øvrigheds ordre og befaling, som for dig ved dannemænd er forkyndet, og godvillig med din dåtter forføje dig til Aalborg efter befaling? Hvis du det ikke gør, skal jeg lære dig dertil og i bolt og jern bringe dig derned, som her er tilstede. Da sagde Langgaard: Jeg skyder mig til lands lov og ret! Og nogle unyttige ord, han havde til amtmanden. Og som Olufs svar på de høje herrers befaling blev leveret amtmanden i hånden, som blev oplæst for hannem der i huset, sagde amtmanden: Denne svar har magister Oluf opspunden. Hvilket Oluf Langgaard ved ed nægtede. Og for de unyttige ord, han havde til amtmanden, greb han hannem i håret og slog hannem i ansigtet, at blodet kom af hans næse. Og da de vilde haft jern på hannem, sagde Langgaard, han havde ikke forskyldt at sættes i jern, og ingen skulde sætte jern på hannem, uden amtmanden og byfogden vilde selv lægge det på hannem. I det samme kom Jens Christensen Rodsted og Simon Marqvorsen også ind med nogle bønder. Hvad deres tanker var i samme allarm, kan jeg ikke vide. Og som amtmanden og byfogden endeligen vilde haft jern på Olle Langgaard, præsentered bemeldte Rodsted og Simon Marqvorsen at ville cavere for hannem, så amtmanden og byfogden måtte gå derfra med uforrettet sag¹⁰ —.

Når det er kommet så vidt som til ærerørige skældsord, hådrag, næsestyver, ja, blanke våben, er det vigtigt, at sagen kan oplyses i alle enkeltheder, og det er godt, at det ene vidne ser og hører, hvad der måske undgår det andet vidnes opmærksomhed. Men der er dog ingen af vidnerne, som tør bekræfte det forlydende, at Emmik Eriksen: da han indkom i Oluf Langgaards hus, tiltalte Oluf Langgaard med hårde ord og skældede hannem for tølper, skurk, skælm, hund og deslige¹¹ —. Og der er heller ingen, som har hørt: at amtmanden skældede Oluf

10. O. c. p. 1164–67, aktst. 205.

11. O. c. p. 1168, aktst. 205.

Langgaard enten for skælm eller andet uærligt, . . . men de hørte, at han skældede Oluf Langgaard for hund og bæst¹² —. At amtmandens og byfogdens optræden ikke har været så brutal, som Ole Langgaard giver det udseende af, påstår også amtmandens kusk Christen Pedersen, der naturligt nok er kommet sin herre til hjælp i en ubehagelig situation: Noget lidet efter hr. amtmanden var indkommen i Oluf Langgaards hus, kom han og derind, og som han da indkom, havde Oluf Langgaard amtmanden omkuld på bænken ved boddøren¹³, og så han, at Olle Langgaard havde den ene hånd ved amtmanden og den anden hånd i byfogdens kårdefæste, og som han da gik hen og vilde hjælpe amtmanden op igen, som og skete, og da det var sket, begærede Emmik Eriksen, han vilde hjælpe ham hans kårde løs af Oluf Langgaards hånd, såsom Emmik Eriksen sagde sig ingen onde at ville gøre med den. Og hjalp han så kården løs fra Oluf Langgaard. Så gik Oluf Langgaard til vindvet og råbte ud, at der vilde komme folk ind at redde ham, ti de vilde myrde ham i hans eget hus. Og kom da huset strax fuld af folk. Og hørte han, at amtmanden sagde: Jeg skal lære din hund at parere! Og derpå slog amtmanden hannem et lidet slag, som alt skete siden amtmanden var kommen op igen af bænken. Og så gik Olle Langgaard hen og tog et stykke papir på bordet og rakte amtmanden og sagde, der var hans svar, og flyede amtmanden det hen til een, som skulde læse det, som og skete¹⁴ —. Den ellers så fredelige byfogeds martialske optræden har nok været et paradenummer, som der ikke bør lægges for meget i, i hvert fald er Ole Langgaard da ikke blevet synderlig ræd for den dragne klinge, thi: det første Emmik Eriksen vilde trække sin kårde ud udi Oluf Pedersen Langgaards hus, så svingede han den over sin egen hoved, og i det samme underløb Oluf Langgaard hannem og fik hannem om livet, og hverken blev stukken eller huggen efter nogen, eller Oluf Langgaard fik nogen skade¹⁵ —. Dog har Jens Christensen Rodsted, som sammen med de andre ophidsede tilskuere er kommet til ved tummelen, set Ole Langgaard: stå til bordet og ganske overblodig både ansigt og på klæderne —. Men det er ikke af byfogdens sabelhug, men af amtmandens næsestyver¹⁶.

12. O. c. p. 1170, aktst. 205.

13. Ms.: boedgren.

14. O. c. p. 1169, aktistykke 205.

15. O. c. p. 1175, aktst. 205.

16. O. c. p. 1180, aktst. 205. Flere vidneudsagn fremkom 13.8.96 på Hassing Refs herredsting, hvortil O. L. havde stævnet Emmik Eriksen og Scheel Due for overlast. Jens Nielsen af

Søndagen er gået til ende, amtmand og byfoged, assisteret af fire hæderlige borgere, har trods flittige forsøg siden tidlig morgen hverken med lempe eller vold kunnet formå Ole Langgaard til at rette sig efter øvrighedens befaling. Og den simple sag at arrestere ham for hans opsætsighed har de måttet opgive af frygt for den på Ole Langgaards råb tilstrømmende hob, der har vist tilbøjelighed til at tage hans parti mod myndighederne. Et par af dem, blandt hvilke Jens Christensen Rodsted, har desuden gjort sig den respektløse fornøjelse at cavere for mandens tilstedeværelse, så det retslige grundlag for at belægge ham med lænker er faldet bort.

Eet er der dog kommet ud af amtmandens og byfogdens søndagsbesøg hos Ole Langgaard, for under en pause i kampens hede har han leveret amtmanden et dokument. Det er dateret Søgaard den 25. juli og indeholder det svar på de kongelige kommissariers ved byfogden fremsendte befaling, som man ikke hidtil har kunnet fravriste ham. Men man må, skønt Ole Langgaard bander på, at det ikke er tilfældet, dele amtmandens mistanke om, at Ole Bjørn har været med til at opsætte denne skrivelse:

Af denne mig fra kongl. maj.s byfoged ved tvende dannemænd tilstillede kopi haver jeg allerunderdanigst erfaret, at hans kongl. maj. allernådigst skal have behaget at befale hr. etatsråd, velbårne Otte Skeel og hr. kancelliråd, velbårne Niels Jespersen at inquirere og erkyndige sig om den besættelses og trolddoms handel udi Tisted og derpå stille denne ordre, at jeg, tillige med mit umyndige, hart anfægtede barn skulde møde i Aalborg d. 28nde juli, og hvis jeg mig derudi skulde vægre, da det dog ved myndighed og magt skulde ske. Da som højstbemeldte kongl. deputerede ikke mentionerer, at den kongl. befaling sligt tilholder; det og falder mig som en enkemand ganske ubelejligt nu udi min trange høb-jæring og påtrængende høst at rejse nogensteds, for andre mine forretninger det ikke bevilger; jeg også tillige med andre de anfægtedes ved-

Faartoft vidner, at: Emmik Eriksen fliede bysvenden Peder Skipper sin kæp og drog sin degen ud, og da tog Oluf Langgaard fat på ham, efter at Emmik Eriksen vilde have stødt til hannem med degnen, og fik ham fat om livet. – Mere har vidnet ikke set, fordi han forlod huset. Men Jens Nielsen, tjenende Niels Visiterer, er blevet der noget længere og har set, at: Emmik Eriksen havde hans dragendes degen for ved Oluf Langgaards bryst, og amtmanden tog om degnen og bad, han skulde stikke den i skeden, og amtmanden sagde til Peder Skipper: Sæt den bæst fast i Jern! og nogle gange repetered det. Da sagde Peder Skipper: Fallille, jeg kan intet holde ham! Og amtmanden befalede Christen Kusk: Går du hen og sæt ham fast i Jern! – Af skældsord har disse vidner noteret sig: tølper, uforstandlg bøffel, fleagl. – Hassing Refs herreders tingbog 13.8.1696; afskr. i Danske Kancelli, Henlagte sager 1696–97, under 20.8.96; trykt i Hist. Aarb. Thisted Amt, 1938 (se note 20).

kommende samt menige Tisted bys indbyggere haver (efter mit forrige svar og erklæring på hr. cancelliråd og amtmænd Jespersens begæring¹⁷) allerunderdanigst suppliceret til hans kongl. majestæt, at de anfægtede måtte komme og blive udi deres frihed og frelse og ikke dragets fra deres forum, mens der ved visse deputerede måtte examineres, hvorpå vi allerforderligste forventer allernådigst resolution; over alt så befrygter jeg for mit umyndige barn til Aalborg at lade nedkomme, såsom det er spargeret, at den forhen nedbragte anfægtede ganske¹⁸ slet skal være accommenderet, endel ved den kur, som skal være brugt at fordrive Fanden med, endel med det hårde fængsel, hun er ibragt efter den bekendelse, der formenes den onde ånd af hende har gjort; altså beder jeg alledyrmeligst, de høje velbårne herrer optager denne min undskyldning i bedste måder, at jeg ikke deres indstændig begæring kan efterleve. Skal magten øves og bruges imod mig, og jeg mod min vilje skal føres, nødes jeg at følge, men da lever jeg dog udi det allerunderdanigste håb at niude protektion og forsvar under min allernådigste arvekonge og herre, der bær den høje berømmelse og retfærdigheds hanthævning og befordring. Søggaard den 25. julii 1696, Oluf Pedersen Langgaard¹⁹ —.

Krigen mellem det lokale, man kan næsten sige private initiativ og den enevældige konges civile magtmidler er i høj grad intensiveret og stjæler for øjeblikket den største del af godtfolks opmærksomhed. Hvem tænker vel medlidende eller forarget på de besattes rasen nu? De er brikker i det lystige spil mellem Tisted-præsten og Aalborg-bispen, og kun som sådanne er deres mærkelige reaktioner i øjeblikket genstand for iagttagelse og bedømmelse. Hvem tænker med gysen og afsky på hexene i deres kælderfængsler? Deres sag vil gå sin rutinemæssige gang, og de kan godt risikere at blive brændt, levende, men deres liv eller død har nu væsentlig interesse som tegn på sejr eller nederlag for de lokalpatriotiske besættelsestilhængere i Tisted. Som et symbol på, at der er kommet et nyt hovedpunkt ind i sagen, lyder Jørgen Scheel Dues bemærkning, da man vil lægge Ole Langgaard, den mest direkte aktive af oprørerne i lænker, men savner de dertil fornødne rekvisitter: Så tager jernet af een af troldkvinderne —.

Ole Langgaards store og stedse stigende genstridighed²⁰ kan komme

17. Jfr. p. 224.

18. Ms.: Iche gandsche.

19. Kommissionsprotokollen p. 1152–54, aktstykket 204.

20. O. c. p. 1155, aktst. 205. Om hele episoden jfr. Henr. Laursen, Oluf Langgaard og Amtmanden. Hist. Aarb. Thisted Amt, 1938. p. 121–32.

ham dyrt at stå, og det har da heller ikke skortet på både venlige og uvenlige advarsler. Men det foreløbige resultat er det, at hverken fader eller datter kommer til Aalborg, denne gang så lidt som tidligere. Og de kongelige kommissarier må indtil videre give sig andet at bestille.

Maren Spillemands har man ved hånden, og hun må atter holde for. Nu har hun siden sin bekendelse i dagene omkring 4. juli siddet i fængsel i Hellig Aands Kloster²¹. Og i begyndelsen har hun været rolig og from, men nu i den sidste tid har hun ikke haft det godt, der har været stor uro hos hende, som Klosters folk, der holder opsyn med hende, kan bevidne, og det i så samstemmende mangfoldighed, at man ikke tør tvivle om de mærkelige og uhyggelige begivenheder. Der er Christen Poulsen, tærsker i Klosteret, og ladefoged Niels Thommesen og gamle Maren Sulsted fra fattighuset. Casper Hansen med træbenet og Dumme Carl, to af lemmerne, har også været med, men af dem kan kun Casper vidne, for talens brug er nægtet Carl. Helt galt bliver det i dagene omkring 20. juli, måneklare aftener, så de godt kan se i Marens stue, også når de ikke har lys²². Fra denne tid, fortæller ladefogden: havde hun været således i svaghed, at 5 à 6 mennesker ikke kunde regere hende. Og havde der været to eller tre til, havde det gjortest fornøden. Og så passerede der både hos hende og os fra den tid og indtil den 13. augusti med gloende katters og rotters lignelse nogle gange, og nogle gange i andre katters og rotters lignelse, alt om natten, så vi²³ lide stor tribulats og ful, slem stank og lugt undertiden²⁴ -. Også Christen Poulsen har: mange gange set gloende kattes og gloende rottes lignelser hos Maren Spillemands om natten, og de havde somme tider lys hos sig²⁵ -. Og han fortæller om en slem oplevelse en af disse nætter, og han gentager det, så der er små afvigelser i detaljerne, uden at uhyggen dog af den grund mister noget af sin styrke: En gang om en løverdag aften²⁶ var vi 5 à 6 folk [4 folk], som sad ved bordet i den stue, som Maren Spillemands var inde, kom en kat [et sort ting], som os siuntest var sort, og en umanerlig slem lugt, hvilken kat spillede om vore bene. Og der den kom om mine, Christen Poulsen, og Casper Hansens ben, da så vi den

21. Jfr. p. 206.

22. Kommissionsprotokollen p. 566 f., aktstykket 108.

23. Ms.: dj.

24. Kommissionsprotokollen p. 560 f., aktstykket 108.

25. O. c. p. 558, aktst. 108.

26. Dato er ikke oplyst. Under hensyn til de følgende begivenheder er der snarest tale om 18.7.

løb til steden, som Maren lå [og op i sengen til hende og var til siune som en stor sort rotte], og så begyndte det at tale hos hende. [Så begyndte Maren Spillemands at skogre og le og blev usigelig tyk i livet]. Så gik jeg, Christen Poulsen, til hende og spurgte, hvor det var med hende. Blev svaret: Gak din vej! Så gik Casper til hende og i lige måde måtte gå fra hende. Gik vi så til bordet igen og sad allesammen stille ved bordet [og begyndte at læse og synge]. Som vi da sad bedst, blev hun opløft fra stedet, hun lå på [af sengen, som var halm, der lå plat på jorden, og en dyne ovenpå] til midt på væggene, halvvejs op til loftet, ungefær tre alne højt. Og i samme løft blev hun udkast på jorden med hoved og legeme (og fødderne, som lå i jernet, lå på yderkanten²⁷ af fladsengen, hun lå på), ganske nøgen uden den bare særk. Så sprang jeg, Christen Poulsen, til og tog hende og løfte hende i sengen igen. Da blev talt af hende: Det var bra! Og det ord »bra« blev råbt mange gange. Gøede, galede, og med usigelig springen i livet. Blev talt igen, som vi sad med sang og læsning: Sladder, sladder! mange gange²⁸ —.

Om hvad der skete mandagen den 20.7. og natten derefter, har Maren Sulsted senere aflagt et malende og dyrt beediget vidnesbyrd²⁹, der heller ikke tyder på, at Maren Spillemands har befundet sig vel, eller at det har været hyggeligt at skulle pleje hende: Fjorten dage efter, en mandag, som Maren Spillemands var kommen ind i Klosteret, da så hun, at Maren Spillemands var så tyk som en kone der går på faldende fod med to børn, (og efter rettens tilspørgelse tilstod hun, at hun, når hun læste prent, skrift kunde hun ikke læse, brugte hun briller, hvilke hun havde brugt i 13 år; og så videre forfulgte hendes vidne:) og at Maren Spillemands bryster vare så store som yveret på en ko, der skal føde en kalv til verden. Så fattede hendes sygdom hende an en mandag aften, klokken var imellem 9 og 10, da tog det hende an, at vidnet og fire karle kunde ikke holde hende. Så blev den dumme afslagen til muren med jernet, som lå om Maren Spillemands bene, så højt som fem kvarter³⁰, mens jernen kom ikke af Maren Spillemands bene. Og Maren Spillemands blev selv opløft fra hendes seng og i vejret ungefær syv kvarter, og derhos råbte og skreg og sagde, at hendes mave og bryster de brændte op, og vidnet var da hende så nær, at hun havde hånd på hende. Om

27. Ms.: uder kant.

28. Kommissionsprotokollen p. 572 f., aktstykke 108. Enkelte tilføjelser og varianter fra samme vidnes anden fremstilling, o. c. p. 557 f., aktst. 108, er vedføjlet i [].

29. Jfr. p. 80.

30. Ms.: quarteer.

tirsdagen derefter ved samme klokkeslet antog det Maren Spillemands ligesådan igen, og når hun kunde være to natter fri i ugen, tog det hende an igen på andre måder, nemlig fra alle hendes tæer og drog hende op til hendes hovedkrone, ligesom en misdæder kunde blevet skruet af mestermanden, og holdt hende somme natter 3 à 3½ og 4 timer. Og dersom nogen synder så havde blevet medhandlet, af mestermanden, som hun, så havde de kunnet set sol og måne igennem hende. Og hun [Maren Sulsted] hørte at der kom susendes og brusendes inde i den anden stue, som retten holdes³¹, og døren sloges op ind på dem om natten, og det foer hen i hver hjørne af stuen, som Maren Spilmands hun lå. Så foer det ud af vindvet, enddog vindverne vare lukte. Mens nogle ruder blev brudt, og der var nogle åbne, som det gik ud af. Så kom der en gloende kat og foer op under dynen til Maren Spillemands, og det var i månskin, mens de havde ingen lys i stuen. Så sprang den gloende kat ned i jernet og spillede i jernet, og så kaste vidnet dynen og lagnen op, som lå på Maren Spillemands, og så legemlig, at katten spilled i jernet, og hendes fødder lå ganske stille. Og dette var St. Olufs nat³², at dette skete. Der kom og mange tider gloende rotter, og vidnet var to gange i fristelse dermed, og de gloende rotter kom på vidnets hals og vilde have kvalt hende begge gangene³³ -. De samme begivenheder kan Casper med træbenet fuldelig bevidne og endda udbygge: Ellers har der også gået spøgeri derinde i gloende katter og rotters lignelse, alt om natten, og så det ved månskin, såsom de ikke havde lius, uden når hun fik hendes mad til sig, hvilket lius ungefær kunde vare en times tid. Ste. Olufs dags nat, da dånede Maren Spillemands, og så begyndte det at ringle i jernet, hvorpå vidnet gik hen at ville erfare, hvad der var på færde. Da lå hendes bene ganske stille. Så gik vidnet ud efter Niels Thommesen og Christen Poulsen, som samtligen kom ind og følte på Maren Spillemands bene, som endda lå stille, og jernene ringlede. Så lidet efter talte Maren Spillemands og bad, Gud skulde hjælpe sig. En gang, 3 eller 4, hente vidnet Christen Poulsen ind til sig om natten, for der var sådan bulder, larm og slag i stuen, som de vare, men de så intet. Og undertiden blev Maren Spillemands tyk og undertiden smal, og han så, at Maren Spillemands kaste hendes hoved ned på ryggen, både om natten og dagen, som skete nogle gange, og har hun gøet som

31. Konventstuen.

32. Hellig Olavs dag er 29.7.

33. Kommissionsprotokollen p. 564-66, aktstykke 108.

en hund og galet som en hane. En gang eller to kom hun af sengen, som var red med halm på gulvet og dyne på, men hvordan hun kom deraf, ved han ikke. Hendes styrke angående vidste han ikke at dømme om, men han satte det til Gud³⁴ —. Niels Thommesen og Christen Poulsen var også med, da det gik an den mandag aften, så de ikke kunde holde Maren Spillemands i sengen: ti hun var forfærdelig med opblæsning og springen i livet Mens vi kunde ikke holde hende. Så gik jeg, Niels Thommesen, ud i gården at kalde på en dumme, navnlig Carl, som kom ind til os, så var vi fem føre folk; da, så sandt Gud lever og skal være os nådig på dommens dag, lå vi alle fem mennesker på hendes legeme, og blev hun og vi opløft over en alen fra stedet, som hun lå, og lå jeg, Christen Poulsen, over hendes mave. Da har jeg fornummet, at der krøb noget levendes i hende, ligesom det kunde have været en katkilling, mens hvad det var, ved Gud (og er hannem bedst bekendt). Og når det løb op i hende, blev jeg opløft fra hende, og når det kom neder igen, blev jeg bortkast fra hende, ud på gulvet. Og den dumme lå på hendes ben, over jernet hun havde på benen; blev han opløft over en alen højt, og benene lå stille, og jernet usigelig ringlede, som der kunde have været een, der kunde have leget dermed. Hvilken hårde fristelse varede en fuldkommen time³⁵ —.

Andre af hospitalets folk har gjort lignende erfaringer. Volborg Jensdatter fortæller, hvordan hun så: Maren Spillemands for ud af sengen, og jernen om benen de klamrede, men jernene vare faste på benet, og det var for vidnet som et blink, og om dagen klokken 10. Så spurgte Casper Hansen hende ad, hvordan det var med hende. Maren svarede, hun vidste det intet. Og som han rejste hende op, da slog hun hovedet ned på ryggen, ligesom halsen kunde været i stykker. Og som hun havde ligget lidet, tog Casper og vidnet hende og lagde hende ned i sengen, og så tog hun til at gø som en liden hund, og så gik vidnet ud af døren, fordi hun turde ikke bie der længere —. Anne Olufsdatter, sygepassersken, bliver lige så forskrækket. Engang: var hun inde hos Maren Spillemands. Da så hun, der kom noget krybendes op imellem klæderne på Maren Spillemands lår, op i hendes side; for hendes øjne var det at tykke som en rotte, alligevel hun ikke følte³⁶ derpå; og så kom det op i hendes arm og endtest i hendes kindben, da blev det ligesom et æble³⁷

34. O. c. p. 567 f., aktst. 108.

35. O. c. p. 570 f., aktst. 108; jfr. p. 558, aktst. 108.

36. Ms.: fulde.

i hendes kindben; så kaste hun hendes arme over hendes eget hoved og lå næsgrus, men vilde ikke svare vidnet, som talte til hende. En anden gang kom hun på lige måde derind, da så hun, Maren Spillemands sad ved bordet og læste i en bog; og de begge takkede Gud, at Maren var bleven så smal; i det sprak Marens trøje i begge siderne. Siden turde hun ikke komme derind³⁷ —.

Men enten Maren nu er syg eller gal eller hun bevidst simulerer, skal hun altså i forhør, for den kongelige kommission må vise sig ihærdig. For resten er det også påkrævet, at man lader hende gentage sin be- drageritilståelse, for nu har der været visse hemmelige udsendinge hos hende for at få hende til at trække sin tilståelse tilbage³⁸. I hvert fald har klosterforstanderen Mathias Juel selv overrasket et mystisk sendebud hos hende. Og sendebudets onde samvittighed lyser ud af ham, både ved hans nervøse tale og ved hans hast, da han rejser sig og går: Ungefær to eller tre uger efter at Maren Spillemands var indlagt udi kammeret ved konventhuset, kom en formiddag den kvinde [Maren Sulsted], som våged over hender, til mig og bad, at jeg endelig vilde komme ind til hender, der var en mand fra Tisted hos Maren Spillemands, som sad og styrkede hender udi henders galskab og talte om de mangfoldige besatte, der endnu var udi Tisted, med videre, så hun befrygted, om han blev længe hos hender, hun da skulde blive ligesom tilforn. Hvorover jeg strax gik ind med hender, og da jeg kom ind udi kammeret, sad samme ovenmeldte person hos hender, og da han blev mig var, hilsede han og sagde: Jeg sidder og taler med den stakkels elendige Maren Spillemands, om hun vil have bud til henders forældre (såsom de det af hannem havde begært). Bejamrede derhos henders elendige tilstand, sagde, at han havde fortælt hender, hvilken en ynkelig elendighed, der var nu udi Tisted, mere end tilforn, så der var over tretten eller fjorten endnu, som jammerlig var besatte, hvilken fornævnte tale han uden nogens adspørgelse med en hast udtalede. Hvorpå jeg spurgte, hvem der havde tilladt hannem således at tale med Maren Spillemands og styrke hender udi henders forrige ondskab? Ja, så fremt han ej gik fra hender, vilde jeg se at få dem, som skulde hjælpe ham ud! Hvortil han ikke svarede et ord, mens tog sin kæp og handsker, som lå på henders seng, og gik strax bort. Og så vidt jeg af tilsionskvinden og

37. Ms.: ebbel.

38. Kommissionsprotokollen p. 735 f.

39. Jfr. p. 258. citat af Bircherods dagbog 29.7.

andre kunde fornemme, blev fornævnte Maren Spillemands efter den tid ustadig igen udi sine ord og bekendelse, da hun tilforn udi de foregående uger havde altid beklaget sin dårlighed og Guds fortørnelse⁴⁰ —. Den uvelkomne, af Mathias Juel ukendte gæst viser sig at have været: en skarns mand af Tisted ved navn Peder Andersen [Skærbæk], som siges at skal være dømt til en tremarksmand, fra hendes forføriske ledere og anhang sammesteds udsendt⁴¹ —.

Sådanne besøg bør selvfølgelig ikke finde sted, men det er kun ret og rimeligt, at biskoppen nu og da ser til hende og gør, hvad han kan, for at styrke hende i hendes bestandighed. Så sent som den dag, retten skal holdes, er han hos hende, og han tør siden ved sin højeste saligheds ed bevidne, at hun allerede da, medens de var ene sammen, fremsatte højest interessante bekendelser for ham⁴². Hendes egen erindring om denne episode er vel ikke i direkte modstrid med biskoppens vidnesbyrd, men hun lægger i hvert fald vægt på andre punkter og fortæller, at hun: selv beklagede min nød og elendighed for hannem, hvortil han svarede, det var ej andet end fantasi, dertil jeg sagde: Det kender Gud, at det er ikke fantasi, mens dem, der er hos mig nat og dag, fornemmer andet, om de måtte stå til troen hos hr. biskoppen. Så tog han 2 mark op og gav mig og bad, jeg skulde købe derfor, hvad jeg vilde, og sagde så, jeg skulde gå ind for retten⁴³ —.

Nu står hun for dem i konventstuen, hvor retten holdes, og efter at kommissarierne har sikret sig, at hun stadig fastholder sin tidligere bekendelse om ved sit komediespil at have villet bedrage godfolk, forelægger de hende en række spørgsmål, hvis besvarelser dels er egnede til at fastslå den gjorte bekendelses frivillighed, dels skal styrke hendes glæde ved således at have lettet sin tunge samvittighed; forsøg på at lade hende udtale sig om de andre besatte hjemme i Tisted giver derimod ikke nye resultater af betydning:

1. Om hun vedstår forrige bekendelse den 4. julii gjort, som og allerede til hans excellense hr. geheimråd og obersekreterer Moth er til allerunderdanigst andragelse for hans kongl. maj. overskikket. Særdeles, at hun ikke var legemlig besat, mens at hun havde folk det indbildet. — Svarede: Hun blev ved den samme bekendelse fuld og fast, at hun ej havde været legemlig besat, mens at hun havde folk det således indbildet.

40. Kommissionsprotokollen p. 523-25, aktstykke 100.

41. O. c. p. 398, aktst. 82.

42. Jfr. p. 258 f., citat af Kommissionsprotokollen p. 1195, aktstykke 211.

43. Kommissionsprotokollen p. 498 f., aktstykke 98.

2. Om hun kan sige af nogen ved hårdhed eller ond medfart til slig bekendelse at have været tvunget. Og om hun den ej god- og frivillig gjorde, da hun om sin dårlighed blev undervist og opliust. – Svarede: At hun aldrig havde dertil af nogen været tvunget eller forledt, mens den frivillig gjort, efter at hun om sin synd var bleven grundig af Guds ord opliust.

3. Om hun ikke haver fundet sig større rolighed nu, hun haver bekendt sin synd, end der hun måtte så stille sig, muligt for at vinde noget derved, muligt for at føre andre med sig i vildfarelse og vantro. – Svarede: Jo, visse havde hun fundet større rolighed i sin sjæl og samvittighed, hvorefter hun takkede inderlig Gud og bad om hans værdige Hellig Aands kraft og styrke. Bekendte, at hun ikke vidste sin synd da, eftersom den⁴⁴ da var hender sød for den føde og ophold, hun derved nød.

4. Om det ikke er af hjertet, hun haver gjort denne bekendelse, og ikke af skrømt. Så at dersom hun kunde komme igen løs til Tisted, hun da måske vilde begynde på den forrige fordømte vis. – Svarede: Hun ønsker sig aldrig at komme igen til Tisted, bekendende sig der alt for hart at have syndet, og det hjertelig nu at fortryde, såsom hun var så vel tilforn af Gud opliust, at hun kunde endog erindre sig prædikner i år og dag. Vilde og aldrig tænke på slig dårligheds begyndelse, mens daglig stræbe ved Guds nåde at imodstå slig anfægtninger og sit levned ved gudsfrygt forbedre, hvortil hun vilde kræve den højeste Gud til vidne.

5. Om hun ved, hvad hun ved sådan sit forargelig forhold, gudsbespottelse og hans hellige ords foragt haver fortjent, og hvormed hun vilde herefter bevise sin omvendelse og ikke, som her siges, når der kommer gemen folk til, begynde at tale om hendes forrige dårlighed med glæde. – Bekender: at hun derved havde fortjent Guds vrede, evig fordømmelse og timelig straf og lover sig ej nogen tid for nogen at udlade anderledes end med fortrydelse over sin synd og taksigelse til Gud for sin omvendelse og tilrådelse, at enhver vogte sig fra slig og andre synder.

6. Hvad hun ved om de andre i Tisted, som er i lige vildfarelse og gøre sig selv Helvede her, før de får den hisset, om de ikke omvender sig. – Svarede: Hun vidste ej synderligt om dem, videre end hun tilforn havde åbenbaret om Oluf Langgaards datter Kirsten, at hun kneb hende i foden, da hun gav sig ud for at være i besættelsen, at hun da følede

44. Ms.: det.

det, som hun ej kunde have gjort, om hun havde været ret besat. Item om Karen Toftums væsen, indført i forrige bekendelse⁴⁵.

7. Om hun aldrig blev af nogen advaret, at hun var på de dårlige veje, og at hun skulde det åbenbare. — Svarede: Det var hendes ulykke, at hun mere derudi blev styrket og ej alvorlig advaret, mens endog bleven mange gange tilsagt (uden for den tid hun havde⁴⁶ anfægtningen), at hun var besat, så hun deraf tiltog i sin ondskab, hvilken hender dog mange gange hjertelig fortrød, så at hun og satte sig for, det at ville have åbenbaret, mens så igen af andre derfor anset, da, til hun hid indkom og derom [blev] bedre opliust, derudi fremturede.

For det sidste bad hun om nåde og forladelse af Gud og i dybeste ydmyghed om hans kongl. maj.s barmhjertighed til hendes velfortjente erkendte straffes formildelse⁴⁷ —.

Kommissionen har høfligt anmodet biskoppen om at være til stede ved dette nye forhør over Maren Spillemands: Den 29. julii vår jeg tilligemed de tvende forordnede kommissarier Otte Skeel og N. Jespersen udi conventstuen i Den H. Aands Kloster i Aalborg, hvor vi lod Maren Spillemand kalde ind for os, som da tredje gang, med angergiven bodfærdighed, gjorde sin fuldkommen bekendelse (i hvor vel nogle clandestini emissarii⁴⁸ havde i foregående dage gjort al deres flid hende derfra at afvende), scil. at hendes besættelse havde våren et idel selv-gjort og opdigtet værk⁴⁹ —.

Sidste punkt i Maren Spillemands bekendelse for Skeel og Jespersen har antydnet, at hun hjemme i Tisted snarest er blevet bestyret både i sin tro på at være besat og i sin lyst til at bedrage sine omgivelser. Hun er rimeligvis fremkommet med mere i denne forbindelse, men protokol-latet af hendes bekendelse oplyser det ikke. Derimod tør biskop Bircherod langt senere beedige, at hun ved denne lejlighed har fremført en alvorlig anklage, direkte rettet mod Poul Rytter: Kan jeg underskrevne dette ved min højeste saligheds ed testere og bekræfte, at onsdagen den 29. julii 1696 bekendte Maren Spillemand først for mig udi eenrum, siden i begge kommissariers, sal. etatsråd Skeels og sal. cancelliråd Jespersens påhør, at Poul Rytter, som, desværre, sig nogen tid lang i Tisted opholdte, haver hende og de andre såkaldede besætte udi deres forsæt-

45. Jfr. p. 205 f.

46. Ms.: ei hafde

47. Kommissionsprotokollen p. 486–89, aktstykke 97.

48. hemmelige udsendinge.

49. Bircherods dagbog 29.7.96.

lige raseri jævnlig styrket, og er mange gange, når hun end ikke havde sat sig for denne galenskab at bruge, kommen til hende på gaden med disse ord: Maren, hvi går I her ude for hver mands øjen besat, og ikke heller går hen og lægger Eder? Og når hun da svarede hannem nej, sig ikke nu at være anfægtet, soer han og bad alle onde ånder fare i sig, om hun ikke var skinbarligen besat, han kunde se det på hendes øjne, og det var ikkun Fanden, som talte af hende. Så hun måtte derudover ofte skabe sig til med sine sædvånlige besættelsesgebærder, enten hun selv vilde eller ikke. Aalborg den 10. martii, anno 1697. J. Bircherod⁵⁰ —.

Man tager højlig fejl, hvis man tror, at man kan binde Maren Spillemands til een bestemt tilståelse. En bekendelse mere eller mindre betyder lidet for hende, vankelmødig, påvirkelig og upålidelig som hun er. Hun giver alle ret, den ene efter den anden, for selv ved hun ofte hverken ud eller ind, og det er ikke så sært, når så mange kloge folk forener sig om at undervise hende om det rette. Og sendebudet fra Tisted har ikke undladt at gøre lige så stærkt indtryk på hende som biskoppen. I sin naive snuhed, og rimeligvis støttet af andres kloge råd, lykkes det hende faktisk umiddelbart efter forhøret, hvor hun har gentaget sin tilståelse, at tilbagekalde den igen under snedig henvisning til, at den er aftvunget hende, ikke af kommissarierne og ikke af biskoppen, men af Djævelen. Hendes egne ord om forhøret den 29.7. er disse: Der jeg nu kom ind for retten, kom noget løbendes op i mit højre ben og løb langs op af min højre side i mit legeme og satte sig i mit højre øre, og var det, ligesom det havde sagt til mig: Sig ja, du skalt sige ja, du har gjort dig det selv. Og da, så sandt Gud er i Himmelen, blev jeg ganske underlig, og kom det så strax i min hals, at jeg ej kunde granske, hvad der enten blev talt eller gjort, så alt det, de spurgte mig til om, sagde jeg jo til. Men Gud skal vinde med mig og dømme retfærdelig, jeg ikke vidste, hvad jeg svarede til. Mens der jeg var kommen fra retten i mit fængsel og kom til mig selv igen, faldt jeg i stor gråd. Eftersom jeg formærked, at det ej havde våren ret fat med mig, har jeg jamret mig, at min sans var borte, som jeg formoder nogle Guds børn noksom med deres sandhed tilstår om min bedrøvelse og klagemål derover⁵¹ —. De Guds børn, hun tænker på, er hendes vogtere, og som bevis på, at dette ikke er noget, hun senere har opspundet, foreligger da også fra Christen Poulsen og Niels Thommesen et vidne om hendes tilstand og udtalelser den dag,

50. Kommissionsprotokollen p. 1195 f., aktstykket 211.

51. O. c. p. 499, aktst. 98.

hun havde været til forhør: Der hun var kommen neder fra retten, græd hun bitterlig. Spurgte jeg, Niels Thommesen Ladefoged⁵², og Christen Poulsen hende, hvad hun skadde. Svarede hun os: Jeg har forråd mit liv! Da sagde vil til hende: Gud forlade Jer, hvi har I sagt så og liuuet på Gud i Himmelen og Jer selv? Da svarede hun: Djævelen sad i min hals og vristed mine kæber og tunge til den tale, thi jeg vidste intet af mig selv. Og når jeg kommer for retten, kan eller må jeg ej sige andet, end hvad de spørger mig om; i hvad det er, må jeg sige ja. Og så såre jeg kommer for retten, kommer der noget og kryber op af min højre ben og sætter sig i mit højre øre og siger: Sig lige som de; du skal sige ja. At alt dette således i Guds sandhed er passeret, det vinder vi med vores hænders underskrift og for ting og dom vil ved vores korporlige ed aflægge, når det af os vorder begært, så sandt hjælpe os Gud og hans hellige ord til salighed. Og som jeg Christen Poulsen ikke kan skrive selv, haver jeg bedet Lorends Mein og Jacob Pedersen, som alt dette haver hørt af mig opregne, med mig til stadfæstelse vilde underskrive. Datum Aalborg den 21. novemb. anno 1696. CPS, bemærker Christen Poulsens navn. Niels Thommesen. Til vitterlighed efter begæring: Jacob Pedersen, eghd. Lorends Mein, m. m. ppria. – Og på samme dokument har Lorends Mein til yderligere bekræftelse gjort den tilføjelse ved sin højeste saligheds ed, at Maren Spillemands har beklaget sig til ham over sin ulykkelige sanseløshed, når hun stilles for retten, så hun ikke er herre over sin egen tunge⁵³.

Kommissarierne og biskoppen kan heller ikke glæde sig over, at de besættelsessymptomer, som ifølge Marens bekendelse skulde være selv-gjorte, nu ophører. I hvert fald fortsætter det med hendes person forbundne spøgeri så lystigt som nogensinde, som en understregning af bekendelsens falskhed, og det i god gammel stil med temmelig bastante fænomener, der taler til den jævne mands sanser. Christen Poulsen og Niels Thommesen har noteret sig de tidspunkter, det har været særlig slemt, og både den 29. juli og den 4. august har det om natten været svært uhyggeligt at høre lænken om Marens ben ringle i indtil to timer i træk, skønt benene lå ganske stille. Og 8. august har der været: usigelig spøgeri, som var i gloende katters lignelse tvende gange og sex gange med andre katters lignelse hos hende, og ellers med gloende rotters lig-

52. Ms.: laaefoged.

53. Kommissionsprotokollen p. 573 f., aktstykket 108: jfr. tilsvarende vidnesbyrd af Christen Poulsen, o. c. p. 561, aktst. 107.

nelse, som har løft os op fra sengen med hende, over en alen høj, som hun lå, og løbet omkring os i mange tal -. Endelig har Christen Poulsen under en kulmination af uhyggen grebet en øxe og i Guds navn givet sig i kast med spøgeriet: Den 13. aug. blev jeg, Christen Poulsen, igen indkaldet klokken tolv om natten, og da spøjede det med skrumlen og slag, som de kunde have kast nogle hundrede stykker sten i stuen, der hun lå. Og kom et stor slag ned for mit ansigt, som en sten, og faldt lige ned for mit ansigt; og siuntest intet på gulvet om morgenen. Og var det uendelig med skrig⁵⁴, som det kunde have våren med katte, både inde i huset og uden for vinduerne, som hun var inde. Så stod jeg op af stolen, jeg sad på, og havde en øxe i hånden og slog omkring med den og sagde: Vig bort, Satan! Du har intet med Guds børn at bestille! Hvilke hårde tumlen og fristelse varede over to klokketimer⁵⁵ -.

Ingen kan beskyldte kommissionen for at mangle iver, den arbejder flittigt efter sine bestemte retningslinjer, og i planerne indgår naturligvis også en rejse til åstedet eller i hvert fald dets umiddelbare nærhed, så man bedre kan inspicere forholdene og forhøre en større flok af de i sagen implicerede. Denne gang vælges Nors som hovedkvarter, ikke fordi kommissarierne er bange for at møde Fanden i Tisted, men for, som det var tilfældet ved konferencen i Hillerslev, at undgå for stort overløb af almuen. Biskoppen må naturligvis med, og i det hele taget kan man ikke undvære ham i kommissionen. En høflig skrivelse i anledning af den forestående Tistedrejse optager ham formelt som kommissionens bisidder, hvorved han, som naturligt er, reelt bliver dens formand og ledende kraft: Højærværdig hr. superintendent. Såsom vi underskrevne haver erholdet hans kongl. majt.s nådigst befaling af d. 14. jului at erkyn-dige os videre om den besættelses og trolddoms handel i Tisted og derom give vores underdanigst relation, så skulde det meget kunne contribuere til den anbefalte kommissions bedre fremgang, om Eders højærværdighed vilde overvære med os denne ransagning og examen i denne sag hos samtlig vedkommende, dermed, næst Gud, den rette sandhed kan komme for liuset og de skyldige tilbørligen vorde straffet. Som nu Guds ære og manges salighed herved befordres⁵⁶, ville vi os forsikre om hans assistents, såsom vi agter, næst Gud, førstkommende mandag at begive

54. Ms.: schreeg.

55. Kommissionsprotokollen p. 571 f., aktskykke 108.

56. Ms.: befodris.

os på rejsen til Tisted eller der i egnen, samme kongl. befaling underdanigst at efterkomme. Og vi forbliver, næst Guds varetægts trohjertig ønske, Eders højærværdigheds tjenstvilligste Otte Skeel, N. Jespersen⁵⁷ —.

Tisted-amtmanden må også være med, når det gælder inspektion på stedet, og foreløbig samles man mandag, efter planen, men sent om aftenen, i Øsløs: D. 3. august imod middags tid rejste jeg tilligemed kancelliråd Jespersen over fjorden og igennem Vendsyssel ad Hanherred. Kom ved månskin over Bygholms vejle og om aftenen ganske sildig til Øsløs, hvor velbårne Otte Skeel og Jørgen Scheel Due efter aftale sig hos os indfunde⁵⁸ —. Dagen efter når man det valgte sted, som har så bekvem og kort en forbindelse til Tisted, kun en god mils vej: D. 4. august tog jeg tillige med monsr. Skeel, monsr. Due og monsr. Jespersen fra Øsløs til Nors præstegård, hvor kommissarierne strax gjorde anstalt og præparatoria til de såkaldede besættes afhentelse fra Tisted⁵⁹ —.

Kommissionen er parat til at tage fat, og den slår naturligvis allerførst en klo i Ole Langgaard, der må til Nors for at blive skældt ud af de høje herrer. Mærkeligt, at man dog fik ham så langt: Efter at vi havde hørt prædiken udi Nors kirke, lod vi først Oluf Langgaard, en trodsig og stivsindet kompan, fra Tisted til os udfordre⁶⁰, og læste hannem teksten, for . . .⁶¹ —. Noget egentligt referat af Ole Langgaards optræden for kommissarierne i Nors foreligger ikke, men naturligvis er han blevet skældt ud for sin ubegribelige ulydighed mod den kongelige ordre om at sende sin datter til Aalborg. »Trodsig« og »stivnakket« er ordene. Og et faktum er det, at der endnu vil gå lang tid, før Kirstens så meget ønskede rejse finder sted. I dette tilfælde kan man altså ikke notere nogen succes for kommissionen, myndighederne kan stadig ikke hamle op med Ole Langgaard. Det havde nok alligevel været bedre, om kommissarierne ikke havde lagt vejen om ad Øsløs og taget kvarter i Nors, men var kommet direkte og uventet til selve Tisted, for naturligvis er alle deres bevægelser nøje kendt i byen, og Ole Langgaard har fået tid nok til at tænke sig om og til at tale med Ole Bjørn. Og Ole Bjørn har også fået tid til at tale med Maren Hansdatter Sirichs og de andre kvindemennesker og forberede dem til examinationen i Nors. I hvert fald be-

57. Bircherods dagbog 28.7.96.

58. O. c. 3.8.96.

59. O. c.

60. Ms.: udfordre.

61. O. c. 5.8.96, notatet ikke afsluttet.

kender Maren Sirichs selv senere, at: hvad han sagde til de andre, ved hun ikke, men hvad hende angår, da søgte han det først at afvende hos hendes mand, at hun ikke skulde komme did, men der hun endelig efter byfogdens anstalt måtte fort med de andre, havde magister Oluf hende inde i sit eget hus og alvorlig formanede hende til at stå fast i sin bekendelse for kommissarierne, at hun var legemlig besat. Thi, sagde han, dersom I lader Eder bringe til noget andet, da bliver det både Eders og min ulykke, og da bliver Eders tunge skåren ud af Eders hals⁶² —. Sandsynligvis har hun nøje fulgt sin sognepræsts råd, og det har Anne Krogsgaard åbenbart også forsøgt. Under selve examinationen har hun ganske vist været manerlig, men umiddelbart efter har hun prøvet på at sætte den lille landsby på den anden ende med sine kunster. Sådan tager det sig i hvert fald ud for Jens Bircherod, der senere bevidner: at der hun in augusti [måned] udi sidst afvigte år vår i Nors præstegård af de kongl. kommissarier sal. etatsråd Otte Skeel og sal. cancelliråd Jespersen i min præsens examineret og var igen gåen bort fra os hen i et hus i samme landsby, kom noget derefter een løbendes til os og gav os tilkende hende at være bleven anfægtet, hvorfore velbemeldte Jespersen og jeg med flere strax skyndede os derhen. Og så snart vi tren ind ad døren i den stue, hvor hun sad på bænken med sit ganteri, sagde hun til tvende, som stod og holdte på hende: Står tilside, at jeg kan gøre min kompliment! Hvorpå hun med hovedets og hændernes affectat gebærder bukkede sig for os og gjorde sin reverents og lod strax derpå sin formente anfægtning ophøre. Hvorfore og kommissarierne af sådan ridicule aberi, som ikke var nogen den ringeste svagheds, langt mindre nogen besættelses tegn, fattede sig om hende frem for nogen af de andre en stærk mistanke, at det måtte være bedrageri, hun for med⁶³ —. På examinationens anden dag har Anne Jacobsdatter drevet et endnu muntre spil og har raset fortræffeligt for kommissarierne, som uden biskoppens kloge indgriben måske vilde have lagt mere ind i dette tilfælde end i andre. Det er Jens Bircherod (hvem hun visselig ikke skåner), som i begyndelsen af følgende år beretter om det livlige optrin, under hvilket han, der ikke er medlem af kommissionen, men tilkaldt specialist, tydeligt viser sig at være dens egentlige formand: At give om Anne Jacobsdatter, som er een af de formente besatte, min sandfærdige relation tilkende, så vidt jeg selv haver set og observeret, da kan jeg dette efterfølgende bekræfte.

62. Kommissionsprotokollen p. 59, aktstykke 10.

63. O. c. p. 600 f., aktst. 114.

Den 6. augusti sidst afvigte år 1696 blev samme kvindfolk, efter de forrige kommissariers sal. etatsråd Otte Skeels og sal. cancelliråd Niels Jespersens, som da tillige med mig vare i Nors præstegård, deres ordre, ført fra Tisted ud til os i samme præstegård og stillet til examen og forhør, hvor hun ikke (såvel som ej heller nogen af de andre), så længe hun sad for retten, lod sig sin raseri påkomme. Men der hun var kommen udenfor, begyndte hun at råbe og skråle, hvorover kommissarierne efter min begæring lod hende slæbe tilbage igen, ind i stuen til os, hvor hun 1½ kvarters tid holdt det ud med sit ganteri og lod, som hun vår så uregerlig, at hun af fire eller fem personer skulde holdes. Men der kommissarierne efter min tilskyndelse overlod hende sig selv og beføl, at man skulde slippe hende og lade hende falde på gulvet, blev hun ikke bevæget af noget sted, men ikkun af ondskab rev noget hår af sit hoved, bjæffede og galede somtid, dog ikkun med sin egen røst, og blandede så noget sladder ind iblandt, som mestendel gik ud på mig, hvilken hun kaldede Jens Vantro, og spæde, at fordi jeg hindrede Guds viljes fremgang med toppernes aflæggelse og andet deslige, skulde al ulykke komme over landet. Item at djævlene holdte så meget af mig, fordi jeg opbyggede deres rige og forhindrede troldkvindernes udryddelse etc. Men det barn, der er ufød, skulde græde derover, og andre deslige nugalia⁶⁴, hvilke i skønne måder rimede sig tilhobe. Der det omsider holdt oppe med sådan hendes adfærd, og det skulde hedde, at Fanden var faren af hende, klagede hun sig at være tørstig, hvilket vel var muligt, efterdi hun med sådan affectat motion sig havde udmattet. Og der provstens, hr. Anders Lyngby's hustru da bar til hende et krus med øl udi, sagde hun: O! Går bort fra mig med Eders top! På det at gemen mand, som stod der omkring, skulde tænke, at det vår for toppernes skyld, hun med dette onde plagedes, hvorfore hun og jævnlig haver kaldet sin formente djævel Topmager. Såsom hun og af min foregående discours med kommissarierne, der hun sad for retten, hørte, at en legemlig besættelse af Djævclen førte gemenligen lemmernes erbarmelig riven og sliden og pinlige medfart med sig, da dog disse såkaldede besætte sig ikke over nogen legemets ve beklagede, når deres paroxysmi vår overstanden etc., så lod bemeldte Anne Jacobsdatter samme tid, der hendes raseri holdt oppe, sine ord således falde, at hun i sit hoved og lemmer fandt stor smerte og ve, enddog man ikke kunde se på hende noget enten blodigt eller blåslagen i ringeste måder, så som hun ej heller,

64. sladder, sniksnak.

så længe hun lå på gulvet, gav sig nogle hårde stød, der sligt kunde forårsage . . . P. s. Medens hun lå i sin formente anfægtning, taledes hun to latinske ord: *injustum silentium*⁶⁵, men vidste intet mere af fremmede sprog end det samme, i hvor vel man hende på latinske og andre sprog tiltalte. Og der sal. kancelliråd Jespersen taledes til hende på italiensk, bad hun ham sluge det, hun kunde slemmest sige⁶⁶ —.

Der er ikke fremkommet noget afgørende under kommissionens arbejde i Nors i disse dage. Det er gået, som det ofte går ved slige lejligheder. De fleste af dem, der i forvejen har troet på besættelsen, har fundet deres tro bekræftet, og tvivlerne, deriblandt kommissarierne, er blevet grundigt forvisset om deres tvivls berettigelse. Som en afslutning på kommissionens rejse til Thy har biskoppen sammenkaldt gejstligheden til møde for at bebrejde den dens vildfarelse og godtroenhed og opmuntre den til større forsigtighed for fremtiden: D. 7. augusti havde jeg udi Nors kirke om formiddagen alle provsterne og præsterne af Hillerslev herred, Hundborg herred og Hassing herred forsamlede, hvor jeg i begge kongl. kommissariers Otte Skeels og N. Jespersens præsens med en vidtløftig tale foreholdte dennem, efter Guds ord og den sunde fornuft, deres store vildfarelse ved den formente besættelses og trolddoms handel, erindrede dennem deres ed og embedspligt, hvorved de tilholdtes, dogmata falsa et fanatica . . . —. Om man vil, kan man jo forestille sig det ufuldførte notat afsluttet med, at biskoppen smukt har mindet om, hvordan han selv for ikke så længe siden befalede præsterne at opvarde de besatte og selv skrev en bøn om deres befrielse m. v.⁶⁷

Mødet er hævet. Kommissarierne og biskoppen bereder sig til at rejse hjem for at bygge videre på de indvundne resultater, sådan de nu er. Men i nogle dage opholder de sig i Tisted, i forhenværende rådmand

65. Jfr. p. 338 ff.

66. Kommissionsprotokollen p. 428–31, aktstykket 88.

67. Bircherods dagbog, notatet ikke afsluttet. — dogmata etc.: falske og fantastiske lærdomme. — På efterårets landemøde sørger biskoppen for at få denne næse til provsterne, hvis godtroenhed har sat ham i så store ubehageligheder, gentaget og skriftfæstnet: Enddog det uhorlig bedrageri og græsselig vildfarelse, som tid efter anden åbenbares ved den såkaldte besættelsehandel i Tisted, kunde give til adskillige nødvendige erindringer stor og mærkelig anledning, så må det dog hermed bero til en anden tid, når sandheden bliver efter den nådige Guds uendelig godhed og retfærdighed fuldkommeligere ført til lys. Inidertid kan dette ikke forbigåes, at dnn. præpositi (de herrer provster) ville dog eftertænke, hvad deres juramenti membrum primum (deres embedseds første afsnit) iblandt andet indeholder, nemlig at de betimeligen skulle alle forekomne conscientiæ casus (samvittighedsspørgsmål) til deres biskop referere. Hvilket om man havde ved dette farlige væsen forsigtigere efterlevet og taget i agt, skulde vel den store ulempe våred forekommet, i hvilken nu desværre så mange mennesker ved deres grove vildfarelser og formastelser ere gerådede (Aalborg Bispearkiv, Landemødeprotokol for Aalborg stift, synodus Dionysiana 1696).

Laurids Nielsens hus, og iagttager begivenhedernes gang⁶⁸. Og den fromme amtmand Jørgen Scheel Due bor i Tisted, og nu er han fuldstændig befriet fra al tiltro til Ole Bjørn, mens han er mindre sikker på, at Djævelen ikke har en virksom finger med i spillet, hvad i hvert fald nogle af de anfægtede kvinder angår. Blandt dem er der et par pæne piger af god familie, som man ikke bør mistænke for bevidst bedrageri, og dem kan man godt besøge for at styrke dem med bøn og salmesang. Men amtmandens kristenkærlige visit hos Gertrud Andersdatter bliver ikke påskønnet efter fortjeneste. Den finder sted den 8. august, og der er allerede mange forsamlede om den syge pige, ikke blot hendes mor og søster, Anne Christensdatter og Maren, og Søren Mikkelsen Jelling, som er den, der har fortalt om det mærkelige bønnemøde, men også amtsforvalterens søsterdatter Anne Hansdatter og hans datter Else sammen med Karen Jacob Hørers og magister Bjørns to søsterdøtre og hans tjenestepige samt tre af de latinske skoledrenge og endnu en ung person. En skøn forsamling at optræde for. Men det bliver unægtelig Gertrud, der høster de fleste laurbær: Noget derefter kom hr. amtmand derind og gik til sengen til Gertrud Andersdatter og spurgte hende ad, hvor det stod til med hende, og begyndte at læse Guds ord for hende. Og imidlertid blev der talt af Gertrud Andersdatters mund: Hille bitter pine og død, Jørgen, vil du gøre dig til præst i Ole Sladders sted? Da svarede hr. amtmand: Ja, jeg skal blive en bedre præst end den hund! Og strax derefter befalede amtmanden, at de skulde siunge en salme, og sagde: Siung Vor Gud han er så fast en borg. Der den blev udsiungen, begyndte hr. amtmand selv at siunge: Når vi og fristes, lad os stå⁶⁹, og siden de vers ud til enden. Læste endda ydermere for Gertrud Andersdatter, og i desmidlertid blev talt af Gertrud Andersdatters mund forrige omvundne ord, og sagde: Jørgen, hvilken skøn profete gør du dig til! Da svarede hr. amtmand: Ja, jeg skal blive en bedre profete end den Bals og Belias præst og den falske profete! Da blev der udtalt af Gertrud Andersdatters mund med grinen og forrige ord og sagde: Jørgen, Jørgen, hvem mener du dermed? Da svarede hr. amtmand: Det mener jeg magister Oluf med⁷⁰ —. Andre vidner, der er nok af dem, thi flokken var stor, tillægger, at amtmanden yderligere spurgte Gertrud Anders-

68. Kommissionsprotokollen p. 281, aktstykke 55.

69. Strofe 7 af: Fader vor udi Himmerig (Kingo, Samlede Skrifter IV, 1941, p. 538): Naar vi og fristes lad os staa. At Satan os ey fange maa, Til hvilken side hand komme kand. Hielp os at vi faae Overhand, Med en fast Troe imod hans List, Der til hieip os O HERRe Christ. —

70. Kommissionsprotokollen p. 637 f., aktstykke 127.

datter og sagde: Hvem har bildet dig ind, min datter, at det skal være en besættelse? Dertil blev svaret af hendes mund med sædvånlig gruelig ed og grinen: Hvem mener du, der skulde bilde hende det ind? Dertil svarede amtmanden: Det haver magister Oluf gjort. Ydermere hørte de, at der blev talt af Gertrud Andersdatters mund: Hvem mener du, det er, du taler med? Amtmanden svarede: Jeg taler med Gertrud. Dertil blev svaret med banden og grinen: Det var, Guds bitter pine og død, løgn! Du taler med Fanden! Amtmanden svarede: Er du Fanden, da sig mig, hvad fristelse jeg haver været udi. Dertil blev svaret af Gertruds mund: Det ved jeg vel, om jeg vil sige det! Strax blev sagt til amtmanden: Kom ikke dynen af dig om natten? Amtmanden svarede: Holdt din mund! Det er nok! Derpå blev atter sagt af Gertruds mund med sædvånlig gruelig ed og grinen: Nu står du som en klippet so! ⁷¹ –

Og amtmanden må gå derfra i dybe tanker og med uro i sindet. For hvordan kan Gertrud vide, at dynen faldt af hans seng i nat? Hvis ikke Fanden selv har fortalt hende det?

Den kongelige ordre til kommissarierne indeholdt pålæg om snarest belejligt at indsende relation om sagen. Den er endnu langtfra så oplyst i detaljer, at nogen afsluttende beretning kan udarbejdes, men en åbenbart ret kortfattet skrivelse af Skeel og Jespersen dateres 19. august og indsendes til kancelliet. Dens ordlyd kendes ikke, men den gik ud på: at de anfægtedes adfærd var sygdom, som ved Satans assistentz udbrød i usædvanlige gebærder in paroxysmis, af råben, latter, gøen, Guds bespottelse, skrækelige konvulsioner, hårets afrivelse og, når de ikke holdtes, egen lemmers stødelse og marter. Især om Anne Jacobsdatter, at hun var højt anfægtet og kunde ikke holdes af fire personer; slog sit hoved meget elendig, afrykte håret med stor skrigen, bjæffen, efter paroxysmum var tørstig og klaged over pine etc.⁷² – Og naturligvis sørger

71. O. c. p. 639, aktst. 127.

72. Marcus Gjæves votum 12.1.98, bl. 207 (Jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol. p. 478). Den forsvundne indberetning giver under sagens gang anledning til nogen forvirring, idet Ole Bjørn, der er klar over, at den ikke stempler besættelsen som bedrageri, sørger for, at den bliver efterlyst (Højesteretsstævning 14.8.97, afdøde Otte Skeels og afdøde Niels Jespersens arvinger: at forklare hvor den kommissionsforretning er af bleven eller indleveret, som de efter vores allernådigste befaling udi dette omtvistede og såkaldede formente trolddoms og besættelsesvæsen skal have gjort inkvisition og givet deres beretning derom). – I virkeligheden har aktstykket under det meste af sagens senere forløb beroet hos Rosenvinge. Sammen med andre papirer tog han denne: Etatsråd Otte Skeels og Niels Jespersens relation dat. Aalborg den 19. augusti 1696 ang. de formente besatte – til sig 2.12.96 (Tillæg til Jyske Missiver 26.2.98). Måske har han, for ikke at få sagens klare oplæg forkludret, fundet det mest praktiakt, at der ikke blev taget hensyn til den under kommissionsrettergangen.

man også for omhyggeligt at holde alle andre vedkommende af betydning, i hovedstaden som andre steder, underrettet om de forefaldne enkeltheder. Denne korrespondance tager især biskoppen sig af: D. 12. august skrev jeg til justitsr. Poul Vinding i Københ., item til biskop Braem i Aarhus, så og til magister Christen Lauridsen⁷³ i Lintrup. De tvende første meddelte jeg nærmere underretning, om hvis ved min sidste henrejse i Thy var passeret og in quo rerum statu⁷⁴ alting med de (såkaldede) besatte samt andet mere nu sammesteds befandtes⁷⁵ -. Og videre en uge senere: D. 19. august skrev jeg til geheimeråd Moth vidtløfteligen om den tumult og Satans bedrageri i Tisted, med begæring at sagen således hans kongl. majt. måtte andrages og forestilles⁷⁶ -. Korrespondenterne viser sig ikke uskønsomme over for sådan høflig flid, både geheimeråden og justitsråden svarer omgående og til biskoppens fulde tilfredshed: D. 31. augusti skrivelse bekommen fra geheimeråd Moth, dateret Hafniæ d. 25. hujus, hvori han promitterer mig kongl. majt.s allernådigst og kraftigst protektion udi mit embedes forretninger ved den farlige væsen i Thy, så vel som og sin egen bevågne assistents udi det samme værk. Nok en missive fra justitsråd Vinding bekommen circa eandem materiam⁷⁷ -. Biskoppen har ikke noteret, at indledningen til Matthias Moths brev i første række retter en, ganske vist mild, bebrejdelse mod ham for påfaldende efterladenhed: Jeg haver i dag erholdet hans skrivelse dateret Aalborg den 19. hujus, hvorudaf jeg erfarer, hvad han om det bedrageri i Tisted har villet melde, og undres meget på, at hr. biskop ej før sligt haver tilkendegiven og sig enten til mig eller hans kongl. majt. selv adresseret i så vigtig en sag, da den i begyndelsen (såsom den alt in junio skal have tagen sin begyndelse) lettere kunde have bleven dæmpet, end nu den ved så lang tids forløb har taget daglig kræfter. Dog vil jeg, næst Guds hjælp! håbes, at der endnu skal stå råd til⁷⁸.

Og for egen regning arbejder biskoppen videre med sagen og prøver at føre den endnu et skridt videre. Det passer ham ikke så godt, at kommissarierne regner med, at der ikke foreligger groft bedrageri, men at der snarere er tale om naturlig sygdom eller hysteri samt Djævelens

73. Christen Lauridsen Wellejus, fra Odense, student samme år som Jens Bircherod. 1674.

74. i hvilken tingenes tilstand.

75. Bircherods dagbog.

76. O. c.

77. O. c. - circa etc.: om den samme sag.

78. Aalborg Bispearkiv. Dokumenter og breve vedr. Tisted købstad: Kirkelige forhold 1574-1723.

medvirkning. Det vil blive en alt for vægtig undskyldning for de forbandede mennesker i Tisted. For at få alt dette helt undersøgt, og helst helt afvist, skriver han til Odense, hvor han gennem sin familie har de bedste forbindelser, og hvis lægers dygtighed er ham bekendt: D. 29. august skrev jeg til Odense og lod begære medicorum urbis practicorum⁷⁹ betænkning og jugement om de skarns kvindfolk i Tisted og deres raseri, nemlig om den kunde (som kommissarierne nu agtede at foregive) henføres til nogen naturlig sygdom, i særdeleshed efterdi her våre så mange besynderlige circumstantier og indicia, hvilke, efter min og andres tykke, contrarium, scil. meram vel mixtam imposturam argue-rede⁸⁰ -. Og for at få tilfældet helt belyst ansøger han også om den højeste sagkundskabs udtalelser: D. 2. septemb. supplicerede jeg til kongl. maj.t med denne begæring, at facultas medica ved universitetet måtte allernådigst anbefales deres erklæring og betænkning at indgive over nogle propositioner, som⁸¹ -.

Kommissionen har ikke glemt Ole Langgaard, som havde fået pålæg om at stille med Kirsten i Aalborg den 28. juli, men som ikke kom. Kommissarierne må stadig i denne sag formelt holde sig til den stedlige øvrighed, Emmik Eriksen, hvem ansvaret for udførelsen af kommissionens ordrer allerede tidligere med så lidet held har været pålagt. Og geheimeråd Moth i København, som har fået at vide om sagen, bliver vred på denne byfoged, der ikke engang kan effektuere en befaling, og sender ham en næse: Kongelig maj.s byfoged. Såsom hr. etatsråd Otte Skeel og hr. kancelliråd Niels Jespersen, som af hans kongl. maj. allernådigst er anbefalet at examinere de personer i Tisted, som ere beskyldte for trolddom og siges at være besatte, haver givet mig tilkende, at de den 23. juli i haver beordret Eder at gøre sådan anstalt, at Kirsten Langgaard med hendes fader Oluf Pedersen Langgaard skulde møde for dem i kommissionen i Aalborg den 28. julii næst efter, men at de hverken har fået nogen svar fra Eder, ej heller er fornævnte fader og datter mødt til den foresatte tid, så haver I at erklære Eder, af hvad årsag I sådan deres befaling ej haver efterlevet. Og dersom det findes, at det er sket af modvillighed, må I vel vente, at det ej uden straf vil afgang, særdeles om I oftere udi det, som Eder til hans kongelig maj.s aller-

79. byens praktiserende lægers.

80. Bircherods dagbog. - contrarium etc.: viste det modsatte, nemlig helt eller delvist bedrageri.

81. Bircherods dagbog, notatet ikke afsluttet. Supplikens modtagelse er noteret i Kancellikollegiets protokol 28, 21.9.96, nr. 18.

nådigste viljes fuldbyrdelse bliver anbefalet, skulde findes ulydig eller efterladet. Jeg forbliver i det øvrige Eders velvillige M. Moth. København d. 4. augusti 1696⁸² -.

Det er nu egentlig synd for Emmik Eriksen, for fraeregnet at han til at begynde med har været noget veg i sin optræden i denne pinlige sag, der ser nem nok ud i Aalborg, og især i København, men som er pokkers vanskelig i Tisted, har han dog senere gjort, hvad han har kunnet, for at få Ole Langgaard afsted, har sat al sin fogedmyndighed ind og er endog gået så vidt som til at trække blank i Ole Langgaards egen stue. Det er ikke hans skyld, når der ikke har været noget at stille op med mandens utrolige stædighed. Og for så vidt kommer geheimerådens kritik da også for sent, som byfogden ikke efter det nylig passerede har lagt hænderne i skødet, men allerede (ganske vist med en ordre fra kancelliråd Jespersen i ryggen) har grebet til den foreløbig eneste udvej at stævne for bytinget både Ole Langgaard og en del af de urolige hoveder, som den 26. juli forsamledes truende i hans hus og forhindrede en arrestation. Stævningen er udgået den 1. august, og den omfatter først og fremmest Ole Langgaard, der skal stå til regnskab for sin opsætsige ulydighed, især den 26. juli, og forklare, hvem der har hjulpet ham med at koncipere de uartige besvarelser på de høje ordrer, som han har modtaget, og har tilrådet ham hans stivsindethed over for de lovlige myndigheder. Der er naturligvis ingen, der er i tvivl om, hvem der sigtes til, men bekendelse foreligger ikke. Til samme tid, 8.8., er også Jens Christensen Rodsted og Simon Marqvorsen indstævnet for at forklare om deres hensigter den samme 26. juli, da de meget ubejligt sammen med en flok sammenrottede bønder kom ind i Ole Langgaards hus. Endelig er naturligvis også de gode mænd tilsagt, der samme dag løb frem og tilbage i Tisteds gader som rettens sendebud, og som blev vidner til en god del af de dramatiske begivenheder. Men Emmik Eriksen, som selv er part i sagen, må vige sit dommersæde på bytinget, og vicestiftamtmanden, som er i Nors, hvor han netop har haft Ole Langgaard for sig og skældt ham grundigt ud, udnævner en sættemand i byfogdens sted, den forhenværende tolder Peder Marcussen⁸³.

Retsmødet er langvarigt, man bliver ikke færdig med den omfattende vidneførsel om lørdagen den 8. august, men må fortsætte om mandagen.

Jens Christensen Rodsted og Ole Langgaard har begge givet møde,

82. Kommissionsprotokollen p. 1183 f., aktstykke 206

83. O. c. p. 1154-56, aktst. 205

og Emmik Eriksen finder strax lejlighed til at bestride Rodstedts ret til ved denne lejlighed, hvor han selv er indstævnet, at optræde som Langgaards fuldmægtig. Men sætledommeren afviser protesten. Og så følger den lange vidneførsel og fremlæggelsen af dokumenter, indtil alt, hvad der er sket fra den 23. juli, da kommissarierne sendte ordre til Emmik Eriksen om Ole Langgaards Aalborg-rejse med Kirsten, til den 26., da amtmand og byfoged trods forenede kræfter måtte opgive arrestationen, er belyst. Men både vidneudsagn og dokumenter giver anledning til en del ret skarpe replikker mellem Emmik Eriksen og Jens Christensen Rodsted, og hver af dem må beklage, at han under de foreliggende omstændigheder ikke kan anse den anden for en brav mand.

Emmik Eriksen anmoder om, at Ole Langgaard under eds ansvar må forklare, hvem der har hjulpet ham med svarene på de tilstillede befalinger: såsom jeg erkender hans videnskab ikke at kan strække sig derhen, at han selv sådanne svar kunde beskrive uden andres hjælp og rådførelse⁸⁴ -. Og Emmik Eriksen vil også gerne vide, hvem det er, der har tilskyndet Langgaard til hans ulydighed. Men det kommer der ikke noget ud af, Langgaard bestrider pure hans ret til at stille sådanne spørgsmål: og måtte gerne spørge, hvad det hannem angår eller vedkommer; havde vel formodet bedre kløftighed hos en dommer og øvrighedsmand⁸⁵ -. Sætledommeren Peder Marcussen deler dog ikke Ole Langgaards mening og vil have ham til at svare, men Langgaard viger udenom under henvisning til, at eftersom han er sine fulde 25 år, da er han også sin egen værge, og at hvad der under hans hånd er kommet til de høje herrer, det skal han nok svare til. Og nogen ed i den af Emmik Eriksen ønskede retning vil han ingenlunde aflægge, såsom han mener, at loven ikke tilholder ham sådant. Men nu kan han alligevel ikke klare sig længere på denne måde, for Emmik Eriksens forlangende er netop i overensstemmelse med loven, og: i kraft af lovens 1. bogs 13. cap. 7. art.⁸⁶ tilfindes Oluf Pedersen at bøde til sagsøgeren og kongen hver 10 lod sølv⁸⁷ -. Ole Langgaard er blevet idømt en bøde. Men en dom er eet, dommens udførelse noget andet.

84. O. c. p. 1171.

85. O. c. p. 1172

86. Bliver nogen tilkævet at vidne i nogen Sag, og Dommeren legger hannem Eed for, sin Sandhed i den Sag at vidne, da bør hand at vidne ved sin Eed, alt hvad hannem derom vitterligt er, og hvis hand, enten af Dommeren, eller af Parterne, bliver tilspurt om til den Sags Oplysning: Eller bøde Sagsøgeren og Kongen, hver ti lod Sølv, med mindre hand kand og vil svære, at han veed intet deraf.

87. Kommissionsprotokollen p. 1174.

Hvad Jens Christensen Rodsted angår, må han naturligvis protestere kraftigt imod, at han nu af Emmik Eriksen skal gøres til den, som har forårsaget en sammenrottelse: hvilke grove, ubevislige ord han til videre påtale vil have sig forbeholden⁸⁸ —. Ydermere må han anke over, at en del af de fremlagte dokumenter, tvært imod forordningen, ikke er på stemplet papir! Hvad hans tilstedeværelse i Ole Langgaards hus den 26. juli angår, mener han ikke at være forpligtet til forklaring: anseende han var i den mening, at det ikke kunde formenes hannem at gå til hvilken ærlig mand her i byen, hannem lystede⁸⁹ —. Og at Simon Marqvorsen og de andre kom til Ole Langgaards hus, har han ikke forårsaget eller haft med at gøre: Den medfart og handel, manden blev begejnet med, kunde nok forårsage, at der samlede mange folk til⁹⁰ —. Og Jens Christensen Rodsted må bede sig fritaget for mistanke om at ville have overfaldet byfoged og amtmand ved samme lejlighed. Men Emmik Eriksen kan stadig ikke forstå, hvorledes Jens Christensen Rodsted, der selv er indstævnet, kan påtage sig at være Ole Langgaards prokurator i denne sag.

Og hermed er vidneførslen til ende om Ole Langgaards ulydighed, i hvilken der også er stævnet med 14 dages, 3, 4, 5 og 6 ugers varsel⁹¹, uden at det derfor er sikkert, at der kommer videre ud af det. Foreløbig prøver han at vende sig til den eneste herre, han påstår at anerkende, majestæten selv. En supplik til kongen har han færdig 20. august⁹², og det er troligt, at han selv har overrakt eller villet overrække den. I hvert fald opholder han sig i København en tid. Det er ikke rart at vide ham i hovedstaden, han taler godt for sig og er, når det passer ham, en bedrøvet fader, der kæmper for sit barn. Og for resten har han taget Kirsten med sig⁹³. Måske kunde han finde et villigt og medlidende øre ved hove: Til geheimeråd Moth skrev jeg atter om Oluf Langgaard, som jeg fornam til København at være overrejst, og gav hannem om samme mand og hans opsætsige genstridighed adskilligt tilkende⁹⁴ —.

88. O. c. p. 1176.

89. O. c. p. 1180.

90. O. c. p. 1181.

91. O. c. p. 1154–83, aklist. 205.

92. Siegfried Friis' votum 3.1.98, bl. 12 (jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 22). Klagen foreligger i Danske Kancelli, Henlagte sager 1695–97 under 20.8.96, en supplik hvori han, med bilag, skildrer den uret, ja vold, han er blevet udsat for, så han nu må søge kongens protektion for ikke at gå helt til grunde. Yderligere klager, med bøn om beskyttelse, foreligger i Kancellikollegiets protokol 28, 1696. 24. september nr. 39, 29. oktober nr. 3.

93. Kommissionsprotokollen p. 941.

94. Bircherods dagbog 5.9.96.

Suspensionen

Der er langt fra Tisted til København, og dør tager sagen sig enklere ud end hjemme, hvor de utallige, hinanden krydsende detaljer forvirrer og fordunkler ethvert overblik. Der kan næppe være tvivl om, at man »ved hove« – for ikke at erstatte dette begreb, som i nærværende tilfælde vel nærmest må betyde danske kancelli, med et enkelt navn: Matthias Moth – ved at læse mellem linjerne af de få, men indgående beretninger om tumulten i Tisted allerede nu føler sig temmelig overbevist om, at det ikke er Fanden, der huserer i byen og plager de gale kvindemennesker. Moth var søn af en kongelig livlæge, og hans eget oprindelige fag var medicinen, som han inden sin uformodede ophøjelse havde dyrket både hos Thomas Bartholin og under adskillige års studier i udlandet.

Biskop Bircherod har for længst skrevet til justitsråd, professor Poul Vinding, der også sidder i kancelliet, om Maren Spillemands epokegørende bekendelse i begyndelsen af juli¹, og Vinding har personlig haft lejlighed til at forhandle med Moth, den almægtige ober-sekretær, om sagen. Ved midten af måneden er der blevet nedsat en kommission, om hvis ringe slagkraft man jo ikke på forhånd kunde have nogen forestilling². Og i sit brev af 21. juli har Poul Vinding kunnet underrette Bircherod om, hvad man videre har besluttet at foretage sig³. Moth har åbenbart kort og godt konstateret, at den Satans tumult i Tisted grupperer sig tæt om præsten, det er ham, der præker og profeterer og gør ikke alene præstegården, men også Guds hus til en dårekiste. Og som tilmed sætter sig op mod sin bisp, der allerede for længe siden burde have skredet ind med anvendelse af al den myndighed, som hans høje embede giver ham. Brevet fra Vinding modtog biskoppen den 27. juli, om kommissionens nedsættelse er han allerede et par dage før blevet underrettet af sin ven kancelliråd Jespersen, og nu får han også lejlighed til at drøfte sagen, der er på et afgørende punkt i sin udvikling, med sin embedsbroder biskop Gerner: Med episcopo Wiburgense (som denne dag over

1. Jfr. p. 204.

2. Jfr. p. 242.

3. Jfr. p. 237 f.

hos os forblev og næstfølgende morgen før solens opgang rejste tilligemed sin kæreste bort fra os igen) talte jeg vidtløfteligen om det intricat og vanskelige tøj ved den såkaldede besættelseshandel i Tisted, og hørte hans mening og gode betænkning om det, som udi denne sags videre inkquisition skulde foretages⁴ —. Og nu vil han gribe kraftigt ind i sagen og komme den ventede kongelige ordre, hvis indhold han forudser, i forkøbet. Så kan ingen bebrejde ham, at han er efterladende. Allerede på vej til kommissionsforhøret i Nors⁵ foregriber han begivenhedernes gang og sørger for at holde kancelliet underrettet om det skridt, han agter at foretage sig: D. 4. august skrev jeg om morgenen tidlig fra Øsløps præstegård til justitsråd Poul Vinding i København og hannem mine skriftlige besværinger og beskyldninger imod magister Oluf Bjørns mangfoldige formastelser tilskikkede, på det man udi kongens kancelli måtte erfare, vide og se, hvad føje og skel jeg havde, hannem på sit embede at tiltale⁶ —. Og den 7. august retter biskoppen fra hovedkvarteret i Nors sit første vigtige slag mod Ole Bjørn, en ordre til Tisted-præstens provst, Poul Jensen Snedsted i Sjørrind, at han ufortøvet tilkalder præsterne hr. Jens Poulsen Paaske i Skjoldborg og hr. Peder Roaldsen i Vester og Øster Vandet og endnu samme dag sammen med dem begiver sig til magister Bjørn i Tisted og tilkendegiver ham, at biskoppen i kongens navn og på sit embeds vegne suspenderer ham, idet biskoppen meget mod sin vilje, men bundet af sin ed til Gud og kongen, ser sig nødsaget til retslig at tiltale ham. Klagerne over præsten går ud på, at han, trods biskoppens påmindelser, med sin vildfarende lærdom ikke alene højligt har forgrebet sig contra ortodoxiam, men tilmed daglig styrker almuen i dens vantro og både således og på andre måder overtræder sin embeds- ed: hvilket alt sammen hannem ved lovlig proces skal blive overbevist —. Processen skal føres, så snart biskoppen kommer hjem fra sin rejse, og ind til den er ført til ende, er det præsten forbudt at befatte sig med sine embedsforretninger. I mellemtiden må Tisted og Tilsted menigheder betjenes af andre præster efter de foranstaltninger, som Poul Jensen Snedsted og provsten i Hillerslev herred, hr. Anders Nielsen Lyngby i Nors, træffer⁷.

Som forlangt er biskoppens ordre samme dag blevet forkyndt for

4. Bircherods dagbog 1.8.96.

5. Jfr. p. 262.

6. Bircherods dagbog.

7. Kommissionsprotokollen p. 1086 f., aktstykke 188.

Ole Bjørn. Hans harmfulde forargelse giver sig udtryk i det brev, han dagen efter sender til den, der er både hans og biskoppens og så mange andres højgunstige patron og mægtige befordrer, Matthias Moth. Brevet er ikke uden kløgt, det indledes med en omtale af de skrækkelige tilstande i Tisted, som tiltager dag for dag, og som han allerede tidligere har givet geheimeråden en skildring af⁸. Til de viderværdigheder, han alt har haft af denne frygtelige sag, må han nu oven i købet tåle, at man farer frem imod ham: uden al forhør med suspension fra mit embede og anden høj ulempe —. Hvor god grund til klage, præsten har, vil Matthias Moth kunne se af de vedlagte dokumenter. Der er biskoppens proclama af 30. juni⁹, hvorved Bircherod efter Maren Spillemands første bekendelse tilbagekaldte de foranstaltninger, der var truffet til de besattes frelse, og: hvor udi jeg udråbes for vrang beretning og onde vildfarelser —. Der er hexen Anne Verts frivillige bekendelse, efter hvilken hun tilmed senere er dømt til bål og brand¹⁰, og som, ligesom også en lang række tingsvidner, fratager den af Maren Spillemands gjorte bekendelse al betydning. Og endelig er der det nu igår modtagne suspensionsbrev, et åbenbart overgreb og magtmisbrug. Men Ole Bjørn støtter sig, foruden til Matthias Moth, til Gud og til sin gode samvittighed og vil have hexene brændt. Thi det drejer sig jo ikke om forholdet mellem ham og biskoppen, men er en sag som: i højeste måder angår Guds ære og det hele lands velfærd, og ikke siunes ved nogen menneskelig magt, vælde eller visdom at kunne underdæmpes, førend retfærdighed finder sin fornøjelige forsoning, det jeg som Guds betroede vægttere på dette fattige, højbetrængte sted ikke med nogen god skel eller samvittighed kan lade være uadvaret¹¹ —.

Men suspensionen er et faktum, Ole Bjørn er i hvert fald indtil videre fordrevet fra sin prædikestol, og det er meningen, at almuen nu skal udrives af de vildfarelser, som hans virksomhed har ført den ind i. Det gælder ikke alene selve Tisted, men også de omliggende herreder, og biskoppen sikrer sig allerede på mødet i Nors, at den takkebøn, som han personlig havde forfattet i anledning af Maren Spillemands bekendelse, og som ved en fejltagelse kun var blevet læst i kirkerne en enkelt gang, i hvert fald fra nu af hver søndag lyder fra prædikestolene. Og

8. Jfr. p. 238 ff.

9. Jfr. p. 203.

10. På herredstinget 4.8.96, Hillerslev og Hundborg herreders justisprotokol. Jfr. p. 417.

11. Kommissionsprotokollen p. 1082-85, aktstykke 187.

han giver præsterne bestemt påbud om, at de hver prædikedag understreger, at den forment besættelse er een, stor vildfarelse¹².

I selve Tisted er hr. Holger Sørensen Scandorph til Snedsted, assisteret af hr. Peder Roaldsen til Vester og Øster Vandet, omgående blevet konstitueret i Ole Bjørns sted. Og allerede den 8. august begiver han sig til Tisted, hvor han endnu samme dag ved en venlig, men naturligvis for-gæves henvendelse til sin faldne embedsbroder prøver på med et rask greb at udrydde forvildelsen i dens rod og oprindelse: forføjede mig derpå til Tisted den 8. augusti sidst afvigt, som var en løverdag, og strax bød Jens Christensen Rodsted, som jeg vidste, var magister Ole Bjørns gode ven, at han vilde sige magister Ole Bjørn på mine vegne, det gjorde mig hjertelig ondt, han således er bleven suspenderet; måtte ikke fortænke mig, at jeg nu i dette ærinde var kommanderet; bad, han vilde afstå sin mening, efterdi hans påstande havde ingen fundamenter. Jeg forsikrede hannem, jeg hos hr. biskoppen vilde være hans ven. Og der jeg samme dag til bedestund gik af min stol ind i magister Oles stol, som han sad, for at give hannem anledning at tale med mig derom; men hvad han svarede mit bud, og hvad han taledede i stolen, som vi sad, henstiller jeg til hans samvittighed, og befinder vel nu hos sig selv det gamle ord, naviga Antycyras¹³ —. Dagen efter har han holdt sin første prædiken i Ole Bjørns sted, en begivenhed, der har fundet sted i biskoppens og kommissariernes overværelse, og som med rette er blevet fundet værdig til optagelse i bispens dagbog: D. 9. august holdte mag. Holger Schandorph, efter min ordre, sin første prædiken udi Tisted kirke, og da prædikede for menigheden en anden lærdom, end de nu (des værre!) en tid lang samme steds havde hørt, idet han lod dennem vide, hvad vildfarelse og vantro, de våre geråden udi, enddog denne tale vår det forblindede folk hel uangenem at høre¹⁴ —. At menigheden virkelig har fundet denne prædiken mildest talt uangenem, fremgår af dens opførsel mod den nye præst, hvis egen, mere detaillerede skildring af samme begivenhed også foreligger: Der jeg nu anden dagen, den 9. aug., prædikede, og jeg til aftensang gik af kirken, omringede Abild Møller med nogle kvinder mig i våbenhuset, råbte og larmede, hvorfor jeg ikke hjalp de arme mennesker, der plagedes af Djævelen . . . Da gjorde Anne

12. O. c. p. 104, aktst. 21.

13. O. c. p. 280 f., aktst. 55. — naviga Antycyras (som regel: naviga Anticyram): rejs til A. i Fokis. »Helleborus voxer paa den Ø Anticyra, hvormed Galenskøb cureres« (Peder Paars III. 2. note til v. 295; jfr. 4. Skæmtedigt v. 160).

14. Bircherods dagbog.

Krogsgaard sig gal i kirken. Jeg sagde: De haver ingen djævle. Endelig råbte jeg om hjælp, så jeg slap den gang¹⁵ -. Og rent bortset fra det ærgerlige og naragtige besvær, som de besatte kvindemennesker har forskaffet ham, har det ikke været nogen let post for ham fra Ole Bjørns egen prædikestol for Ole Bjørns egne hengivne tilhørere og tilhængere at skulle prædike plat imod den på stedet gældende tro. Men noget bedre valg end den bistre Holger Schandorph har man ikke kunnet træffe, han er en uforfærdet og stædig mand, der ikke giver op, skønt almuens holdning til ham undertiden antager karakter af en grov personlig forfølgelse, som han for resten ikke vil opholde sig videre ved: Jeg går forbi de mange forhånelser, eftertragtelser, mig er mødt, så jeg måtte vige af eet logement i et andet, og nu kort siden i mit kammer ej snart på mit liv er sikker; stormer med stene til vindverne¹⁶, slår vindvedskræderne¹⁷ ned, så jeg om aftenen, jeg går til seng, må tage mine papirer og lægge på gulvet¹⁸ -. Længe varer det dog ikke, før Holger Schandorph i hvert fald til en vis grad kan iagttage de lykkelige virkninger af sit arbejde: Jeg efter min ed, Guds ord og hans majts alvorlig befaling begyndte strax at udråbe det for bedrageri, lastede på den vrang lærdom, som var tilforn udprædiket. Da begyndte disse galne kvinder holde op at bespotte Gud og beskæmme godtfolk og alene hujed, skreg og råbte¹⁹ -. Og ganske uanset folks følelser og al deres snak om hans hårde ord og deres kritik over hans prædikener, hvori han: har både i tide og utide straffet, skældet, truet og formanet -, fastholder han sin vredagtige spot over den tåbelige kærlingskvalder: som at de havde set en gloende hare på præstens hoved, de havde set præstens søsterdatter i en gloende ildslue, med andet merc²⁰ -.

Den nye præsts stilling gøres ikke lettere af, at den gamle præst stadig er i byen og holder sindene i kog ved private samtaler om det, som han ikke mere må prædike offentligt. Herom må Holger Schandorph efter sin pligt holde biskoppen underrettet: D. 18. august fra m. Holger Schandorph skrivelse bekommen, hvori han højlig beklager sig over den store difficultet, hannem ved prædike-embedets administration i Tisted

15. Kommissionsprotokollen p. 281, aktstykke 55.

16. Ms.: vinderne.

17. vinduesskoderne.

18. Kommissionsprotokollen p. 281, aktstykke 55.

19. Schandorphs relation. Rostgaard nr. 2, 4°, p. 276.

20. Tisted bytings protokol 16.1.97.

udi i disse dage er mødt, formedelst den vildfarelse og forfærdelse, i hvilken den blinde almue af deres ulyksalige sognepræst m. Oluf Bjørn endnu ved privata colloquia²¹ dagligen styrkes, efter at det er hannem forbuden publice at lærc²² —. Og ved et og andet personligt møde kan biskoppen følge begivenhedernes yderligere udvikling: D. 25. august vår hos mig om morgenen i Øsløvs præstegård mag. Holger Schandorph og refererede mig, hvorledes tilstanden nu vår udi Tisted²³ —.

Også Holger Schandorphs kollega, Peder Roaldsen, får, men for resten uden uvenskab, Ole Bjørns stædighed at mærke. Det er ham vel bekendt, at Bjørn siden suspensionen stadig fremturer i sine påstande, og han har flere gange hørt ham påstå, at her foreligger en personlig besættelse ved Djævelen: såvel som de ord om troldfolk at pågribe og afstraffe og om pragt og hofart at afskaffe at være i sandhed talt og fremført af Djævelen selv igennem de formente besattes munde —. Hans personlige samtale med Ole Bjørn om samme sag har formet sig således: Fredagen den 21. aug. da jeg magister Ole Bjørn med sacramentet havde betjent, var jeg efter begæring og indbydelse i hans hus til middagsmåltid, og der hørte jeg hannem sin ovenmeldte mening at ville forsvare. Hans ord til mig med ivrighed vare disse: Ja, I går og prædiker efter biskoppens vilje, men jeg skal forsikre jer til, at den artikel skal herefter blive så diskuteret, som den aldrig har været tilforne. (Det var, at jeg havde samme dag af prædikestolen i Tisted lært og demonstreret, at de ord om trolddoms og andre synders udryddelse kunde ikke være talt af Djævelen). Men som jeg da placide bad ham, han vilde på den tid lade den diskurs fare, ellers vilde jeg strax gå min vej fort fra ham, fordi jeg ikke vilde være ham til nogen molest den dag, han havde været til Guds bord, så blev der heller ikke mere talt derom. Dog sagde han dette derhos samme tid, nemlig at hver mand i Tisted menighed var i samme tro og tanke derom som han. Ellers skal den gode mand ikke kunne nægte, at jeg jo kærligen haver bedet og formanet hannem at afstå sin mening og submittere sig for dem, han havde at gøre med i denne sag, såsom jeg ikke tykte, at han kunde bestå sig eller gøre alting så bevislig, som han selv formente²⁴ —.

Biskoppen har jugeret fuldstændig rigtigt, bekræftelse på sin korte forudseenhed modtager han efter kort tids forløb: D. 10. august bekom

21. private samtaler.

22. Bircherods dagbog.

23. Bircherods dagbog.

24. Kommissionsprotokollen p. 146 f., aktstykke 27.

jeg kongelig majt.s allernådigst befaling og skrivelse, d. 1. august Hafniæ dateret, hvorved jeg befales magister Oluf Bjørn, sognepræst i Tisted, fra sit embede (såfremt det ikke allerede vår sket), strax at suspendere²⁵ -. Kongens bud er som talt af bispens mund: Vor bevågenhed tilforn. Eftersom for os allerunderdanigst er bleven andraget, at den såkaldte besættelses- og trolddomshandel, som på nogen tid i vor købsted Tisted skal være foregåen, skal have været et forborgens bedrageri, og at den bøn, som du skal have tilskrevet provsterne der i egnen at indeholde med, skal de efter sognepræsten i Tisted magister Oluf Bjørns tilskyndelse have gjort, førend de nogen befaling fra dig, deres biskop, skal have bekommen, hvorved bemeldte magister Oluf Bjørn sig i særdeleshed højlig skal have forset, idet at både enfoldige folk og mange andre derved meget i deres vantro skal være bleven styrket, og han også dermed skal være årsag til, at Guds ord skammelige skal være bleven misbrugt, og Satan i mange måder tilføjet den ære, som Gud alene tilkommer, da er vores allernådigste vilje og befaling, at du forbemeldte magister Oluf Bjørn fra sit embede strax suspenderer ind til sagens uddrag, dog at han imidlertid kaldets indkomster nyder, og at du menigheden i samme tid med dygtige præster der af herredet igen lader forsyne, som menigheden sådan deres indbildede dårlighed kan forestille, og dennem herefter derfra råde såvel som og dennem foreholde, hvor skammelig Guds ære er bleven vanæret og bespottet. Dermed sker vor vilje Skrevet på vort slot, København den 1. augusti 1696. Under vor kongelig hånd og signet, Christian²⁶ -.

Nådige ord. Ole Bjørn får indtil videre lov at nyde sit embedes indtægter. Men meningen er tydelig nok den, at han ikke må påvirke menigheden: Nu burde magister Oluf at have lagt hånden på munden og ikke vider disputere denne sin galne og imod vores kristelige religion stridige lærdom²⁷ -. Men Ole Bjørn tier ikke, det får Schandorph at føle, så han som før nævnt opsøger Bircherod, endnu før denne er nået hjem til Aalborg. Og næppe er biskoppen kommet hjem, før han mærker, at interessen for sagen ikke er i aftagende: D. 26. august tog jeg kl. 8 fra Kokkedal og kom imod middagstid hjem igen til Aalborg, hvor mig tilbringes skrivelse fra episcopo Arhusiensi doct. Braem med yder-

25. Bircherods dagbog.

26. Kommissionsprotokollen p. 129 f., aktstykke 25. Jyske Tegnelser 18, bl. 456 f. Original i Aalborg Bispearkiv, Dokumenter og breve vedr. Tisted købstad: Kirkelige forhold 1574-1723. - Indstilling fra Kancelliet på grundlag af Bircherods klage foreligger i Koncepter og Indlæg til Jyske Tegnelser 1695-99. Jfr. Kancellikollegiets protokol 28. 1696. 23.7., nr. 23. Afskr. i Ny kgl. Saml. 423 fol.

27. Kommissionsprotokollen p. 938, aktstykke 167.

mere betænkning om den casu et causa dæmoniaca Tistadiensis²⁸, hvilken jeg i disse dage havde at bestille med²⁹ —.

Men heller ikke i København undgår det rette vedkommendes opmærksomhed, at Ole Bjørn ikke gør, som han bør, men i stedet for smukt at lade sagen gå sin på forhånd ventede opklaring i møde, tvært imod ved personlige besøg og inderlige samtaler i høj grad påvirker den menighed privat, som han ved suspensionen er blevet forhindret i at undervise offentligt. Det bliver hurtigt klart, at man ikke skal vente sig nogen synderlig fremgang, før man får lukket munden på Ole Bjørn. En arrestation kan man dårligt skride til, for præsten har ikke formelt forbrudt sig ved at overtræde noget bestemt forbud. Men nu kommer forbudet, tilmed understøttet af et påbud, som i høj grad vil vanskeliggøre dets overtrædelse. Biskoppen noterer allerunderdanigst: D. 7. septemb. bekom jeg med posten kongelig majt.s allernådigst brev og befaling således lydendes: C. 5. Vor bevågenhed tilforn. Vores allernådigste vilje og befaling er, at du sognepræsten i vor købsted Tisted mag. Ole Bjørn strax tilkendegiver, at han sig uden ophold til vor købsted Aalborg forføjer, der stadig forbliver indtil vores nærmere ordre, og imidlertid sig fra al correspondentz aldeles entholder. Dermed sker vor vilje. Befalendes dig Gud. Skrevet på vort slot Kronborg d. 29. augusti anno 1696. Under vor kongl. hånd og signet, Christian³⁰ —.

Midlet skulde synes ufejlbarligt, men det er ikke så godt, som det er tænkt. For Ole Bjørn er næsten lige så vanskelig at klare som Ole Langgaard. Men foreløbig har biskop Bircherod, der åbenbart glæder sig til at få magister Bjørn i en slags husarrest i Aalborg, nu ikke nogen mere presserende opgave end snarest muligt, allerede dagen efter modtagelsen af den kongelige ordre, at sørge for dens effektivering: D. 8. septemb. skrev jeg til m. Holger Schandorph og beføl hannem, at han skulde tage en præstemand til sig og med hannem forføje sig til m. Oluf Bjørns hus givendes ham dette til kende, at han Tisted, efter kongl. strenge befaling, ufortøvet skulde kvittere og sig til Aalborg udi det hannem anvist logement begive³¹ —.

Der går alligevel et par dage, biskoppens ordre skal nå Tisted, og

28. den Tistedske besættelsessag og tilfælde.

29. Bircherods dagbog.

30. Bircherods dagbog. — Afskrift i Aalborg Bispearkiv. Dokumenter og breve vedr. Tisted købstad: Kirkelige forhold 1574–1723, med påskrift af Bircherod: Originalen her af fik jeg ikke igen, efter at den med flere documenter var i retten indleveret. —

31. Bircherods dagbog.

Schandorph bruger også nogen tid, for han venter uro og opsætsighed og vil have vidner både på sin egen og på Ole Bjørns mund. Forkyndelsen af biskoppens ordre, ved Schandorph og Peder Roaldsen, overværes da også af byfogden og adskillige andre, som alle med deres underskrift højtideligt står inde for rigtigheden af beretningen om forkyndelsen af befalingen og om Ole Bjørn i Ole Langgaards rolle: Såsom vi underskrevne efter byfogdens, seigneur Emmik Eriksens befaling på hr. magister Holger Schandorphs begæring haver i dag den 12. septemb. været i magister Oluf Bjørns hus og hørt at magister Holger Sørensen Schandorph i Snedsted og hr. Peder Roaldsen i Agerholm ankynded magister Oluf Bjørn på hr. biskoppens befaling og ordre, at han efter hans kongelig majt.s allernådigste befaling dateret den 29. augusti sidst afvigte, sig fra Tisted til Aalborg cito³² ufortøvet skulde forføje, og det til byfogdens hus i Aalborg, hvor han skulde forblive indtil nærmere ordre, at al correspondentz hannem kunde betages. Hvorpå magister Oluf Bjørn begærte af magister Holger Sørensen, at han vilde unde hannem kopi af biskoppens brev. Hvorpå magister Holger Sørensen i begyndelsen vægrede sig i godtfolks nærværelse, mens endeligen tillod magister Holger Sørensen det, at magister Oluf Bjørn fik kopi deraf. Derpå magister Oluf Bjørn sagde, der han kopien til sig havde annammet, at biskoppens brev var ikke på stemplet papir, og hans majt.s befaling enten³³ in originali eller copia deraf var tilstede, hvorefter han kunde rette sig. Derpå magister Holger Sørensen svarede, om han ikke vilde respektere biskoppens ordre? Hvortil magister Oluf Bjørn svarede, at han gerne vilde respektere biskoppens og hver øvrigheds ordre, så vidt ret og billigt kunde være; og når han fik hans kongl. majest.s allernådigste befaling at se enten in originali eller ved vidimeret copi under biskoppens hånd, skulde han derefter i al tilbørlig underdanighed vide sig at rette. Dette er så sandt hjælpe os Gud og hans hellige ord -. Tilmed har dokumentet et postscriptum, undertegnet af byfogden og den også tilstedeværende hører Anders Borchorst, som viser, at forkyndelsen ikke er foregået slet så formfuldendt, som hoveddokumentet kunde lade formode. Og det omtaler også Ole Bjørns omgående, hidsige ulydighed: Ydermere, der vi var i magister Olufs hus, løb magister Oluf Bjørn til døren at holde den for mag. Holger og råbte, at byfogden skulde lade ham blive inde, og magister Holger gik dog bort. Og der vi siden gik i

32. hurtigt.

33. hverken.

byfogdens hus at skulle skrive hans svar op, kom magister Oluf Bjørn strax efter os og der indlod sig med bulder og larm med magister Holger, sagde blandt andet, at almuen i Tisted skulde lære mere af hans tålmodighed i denne sag end af alle magister Holgers prædikener; sagde og, at biskoppen kunde ikke befale ham at gå i byfogdens hus i Aalborg, dertil magister Holger svarede: Jo, I skal adlyde Eders øvrighed. Og enddog den kongl. arrest var magister Oluf Bjørn således i hans kongl. majest.s høje navn i rettens middels nærværelse anknyndiget, gik han dog derefter på tinget og agered sine sager, og anden dagen spurgte [vi], at han drog til bryllup til Klitmøllerne, og nu er rygtet, at han er ganske rejst fra byen, hvorhen vide vi ikke³⁴ —.

Hans optræden på bytinget er et led i en større forbindelse³⁵, som det er forståeligt nok, at han nødig bryder, hans deltagelse i brylluppet er en tåbelig og uforståelig ulydighed, hvis den ikke er et påskud, en gedulgt begyndelse på en længere rejse, hvis mål ikke omgående skal være kendt af alle og enhver. Men i hvert fald er det vidnefast: at han jo var samme tid i Vester Vandet kirke og fulgte brudgommen og siden i bryllupshuset til aftenen³⁶ —.

Men en Guds ords tjener skylder man større konsideration end en Ole Langgaard, der har ikke været tale om, at byfogden drog sin kårde eller at nogen gav præsten næsestyver, fordi han allerede ved befalingens forkyndelse viste sig opsætsig. Tvært imod. Man er høflig nok til at bøje sig for hans formelle krav og tilstiller ham i løbet af et par dage en af biskop Bircherod attesteret kopi af kongens befaling. Den 18. september vil Holger Schandorph i overværelse af to andre præster, byfogden og flere vidner atter forkynde befalingen og overrække skrivelsen til Ole Bjørn på hans bopæl. Men træffer ham ikke hjemme. Og der er åbenbart ingen, der ved, hvor han er henne. I hvert fald er der ingen, der oplyser det. Men Ole Bjørns søster Abigael modtager skrivelsen, som hun: selv konfererede og lovede at tilstille sin broder inden søndag aften, om det kunde ske. Ydermere forkyndede magister Holger Sørensen lydeligen for hende velædle højærværdigheds brev, at han sig i Aalborg i sit af velbemeldte biskoppen forordnede logement inden søndagen aften skulde forføje; som hun inden søndag aften lovede at tilkendegive hennem, om ske kunde³⁷ —.

Men det vil nok ikke kunne ske, for det vil være bedst for Ole Bjørn,

34. Kommissionsprotokollen p. 1125–28, aktstykke 193.

35. Jfr. p. 422 f.

36. Kommissionsprotokollen p. 148, aktstykke 27.

37. O. c. p. 1131 f., aktst. 193.

hvis han kan hævde, at han ikke har modtaget den kongelige ordre og biskoppens befaling. Og rimeligvis ved Abigael meget godt, at hun ikke vil træffe sin broder inden søndag aften. Men nogen direkte løgn gør hun sig ikke skyldig i, for hun lover som sagt kun at give ham besked, hvis det bliver muligt.

Ole Langgaard mener ikke at skylde nogen regnskab for sin færden, han rejser, når og hvorhen han vil og tager Kirsten med til København, skønt hun ventes med længsel i Aalborg. Ole Bjørn foretager den samme rejse. Og i København holder han sig ingenlunde i skjul, men indlogerer sig, endda med fuldmægtig og tjener, hos prammand Svend Aagesen i Vognmagergade³⁸. Men denne rejse kan blive en ubehagelig sag for ham, hvis man ikke vil anerkende hans formelle uvidenhed om kongens og biskoppens befalinger. Og det ser ud til, at man ikke vil. Den 2. oktober indgiver han til kongen en udførlig supplik med mange beklagelser over den hårde behandling, han er udsat for. Ikke alene er han suspenderet, men nu vil man også berøve ham frihed og frelse. Og biskoppen og synoden i Aalborg, som tidligere havde bifaldet hans relation om besættelsen og støttet ham i sagen med anordnet bøn og præsters opvartning af de besatte, optræder nu pludselig som hans anklagere: og ved en selvanordnet ret drager mig fra mit rette foro i Hundborg herred i Thy for en fremmed provst i Jerslev herred i Vendssyssel³⁹ —. Ole Bjørn må fly til kongens beskyttelse, at han ikke således skal drives bort og hverken kan have opsyn med sit hus eller ved hjælp af sine dokumenter forsvare sin sag. Han anviser selv kongen den vej, der bør følges i den vanskelige affære, og foreslår en ny, theologisk kommission, der formodentlig vil have bedre forudsætninger for at løse knuden end den af kongen allerede udnævnte, og beder: at der allernådigst måtte anordnes uvildige og højmyndige kommissarier, særdeles af facultate theologica her ved universitetet, som ikke alene kunde kende på forefaldne tvistigheder imellem hr. biskoppen, mig og andre interesserede, men endog have magt til videre fornøden inkquisition i dette vanskelige og vidt udscende væsen med vidners forhør, som hid indtil er hindret, samt vedkommendes examen udi enhvers frihed og frelse —. Og hvis nogen skulde have beført og anklaget ham for majestæten, beder han om lejlighed til at forsvare sig.

Han må vente en halv snes dage på svaret. Det foreligger den 13. ok-

38. Kjøbenhavns Diplomatarium III, 1877, p. 732.

39. Jfr. p. 387.

tober, underskrevet af Christian, paraferet af Matthias Moth: Vores allernådigste vilje og befaling er, at supplicanten sig strax og uden videre ophold til vor købsted Aalborg skal forføje og efter af dato den 29. augusti sidst forleden til biskoppen over Aalborg stift, os elskelig mag. Jens Bircherod, allernådigst ergangne befalings indhold sig allerunderdanigst retter, så og i det øvrige der forvente, hvis lov og ret medfører⁴⁰ —.

Ole Bjørn har løbet panden mod muren, og har ikke han selv, så har dog andre kunnet vente, at det vilde gå ham sådan. Thi man har, som biskoppen i denne forbindelse skal have udtrykt sig: banet vejen for ham, så han skal sige, han er kommen tidlig nok⁴¹ —. Allerede i et brev af 3. oktober har Matthias Moth bl. a. tilskrevet biskop Bircherod: Hvor vidt det er kommen med den proces imod mag. Ole Bjørn, længes jeg efter at vide. Han er nu selv kommen herover, muligt i den tanke at undskylde sin sag og dermed blive fri⁴². — Og da Ole Bjørn en halv snes dage senere indgiver sin supplik til kongen, er Moth på pletten og i stand til at holde biskoppen nøje underrettet i en øjeblikkelig rapport med nyttige bilag: Såsom mag. Oluf Bjørn haver til hans kongl. maj.t allerunderdanigst indgivet tvende enslydende supplikationer anl. kommissarier til at kende imellem Eders Velærværdighed, ham og andre interesserede med videre, og hans kongl. maj.t har derpå allernådigst resolveret, at han sig strax til Aalborg skulde forføje og rette sig efter den til Eders Velærværdighed allernådigst ergangne befaling af 29. aug. sidst forleden med videre, så har jeg ikke villet undlade Eders Velærværdighed den ene af fornævnte mag. Oluf Bjørns supplikationer at tilskikke tillige med en kopi af hans kongl. maj.ts derpå allernåd. fulgte resolution, om det kunde tjene Eders Velærværdighed noget til efterretning for videre derefter at tage sine mesures ved sagens løb. Hvad det her hos mag. Oluf Bjørn vil frugte, vides ikke endnu, såsom hannem ikke førend i morgen bliver kommunikeret højstbem. hans kongl. maj.ts allernåd. resolution. I det øvrige ønskede jeg gerne at vide, hvor vidt det med sagen er kommen, og at mig derforuden med allerførste måtte forståendes, hvis noget af importance derudinden kunde være passeret,

40. Kommissionsprotokollen p. 1132-35, aktstykket 194. Jfr. Kancellikollegiets protokol 28, 1696, oktober nr. 9; Kgl. Resolutionsbog 3, 1696-98, bl. 22; Dokumenter til samme, under 13.10.96 (påskrevet: Originalen til denne kopi haver Peder Andersen og Peter Platskovits [kancellibudene] fået at levere mag. Ole Bjørn til Svend Aagesen i Vognmagergaden i København d. 13. oktober 96).

41. Kommissionsprotokollen p. 502, aktstykket 98.

42. Aalborg Bispearkiv, Dokumenter og breve vedr. Tisted købstad: Kirkelige forhold 1574-1723.

såvel som og hvis herefter kan forefalde. Jeg forbliver stedse Eders Velærværdigheds tjenstvilligste, M. Moth⁴³.

Nogle håber, at Ole Bjørn må vinde sin sag og vende tilbage til Tisted i triumf. Andre ønsker, at han må tabe og aldrig komme der mere. Til disse sidste hører åbenbart hans gamle uven og tidligere foresatte, fhv. rektor i Aalborg Mogens Wingaard. For ham, der ikke har været i embede siden 1684⁴⁴, er det ikke så meget Guds riges fremgang og sandheds oplysning, der har interesse, som den eventuelle mulighed for at komme i brød, og han ønsker ikke at forspilde denne mulighed ved at komme for sent, men minder om sin person få måneder efter, at Ole Bjørn er suspenderet og få dage efter, at man af kongens svar på hans supplik tør regne med, at suspensionen vil blive fulgt af afskedigelse: Mag. Mogens Wingaard beder allerunderdanigst, at han må nyde Tisted kald, såfremt mag. Oluf Bjørn derfra skulde komme⁴⁵ —.

43. Aalborg Bisparkiv, I. c.: også i Copier af Ober-Secretærens Missiver 1691–97.

44. Jfr. p. 43.

45. Kancellikollegiets protokol 28. 1696, 22. oktober.

Om den tumult og Satans bedrageri i Tisted

Siden sidst i juni har Maren Spillemands siddet fængslet i Aalborg, og hun har også bekendt dernede, at hendes besættelse var noget, hun havde gjort sig selv for at narre folk. Men i Tisted kan man ikke lægge videre vægt på sligt, dels har hun igen tilbagekaldt sin bekendelse, dels har man jo i flere år kendt hendes tilfælde, både af selvsyn og af alt det, som andre og hun selv har fortalt om det. Sin sygdoms historie har hun nu selv troværdigt skildret i Aalborg, og denne skriftlige udarbejdelse kender man ikke i Tisted, men det siger intet, for den indeholder, til brug for Aalborg-folkene, en god del af det, som man i forvejen ved i Tisted: Der jeg var i mit trettende år så meget som fra Alle Helgens-dag, da jeg blev født, og til Sankt Pouls¹ dag, da stod jeg i mine forældres stue i Skinnerup, kom noget i mig ligesom en kold sten og for ned i mit bryst og for omkring i mig, så blev jeg så uregerlig, at fire karle næppe kunde holde mig. Så drog min fader til Tisted og hente sal. magister Anders, sognepræst ibidem, og sal. hr. Hans, kapellan sammesteds², hvilke gode mænd gjorde deres bedste med mig at få til rolighed, som dog ikkun lidet frugtede, mens blev og var jeg hel urolig i femten uger, og mesteparten var jeg dum. Imidlertid, der jeg da fik nogen rolighed igen, løb der noget op og ned i mit højre lår, og undertiden flagrede det op og ned i mig lige som en fugl, undertiden var det gloendes og brændte som ild, undertiden var det koldt som is, undertiden rev og sled det i mig, at jeg var så ve af pine, at det var umenneskeligt, og sad således altid i mit højre lår udi ti samfulde år, imellem det regerede mig. Der jeg fremvoxe i år og alder, begærte jeg at ville gå til Herrens bord. Der jeg nu var bleven forhørt af sal. magister Anders og hr. Hans og var kommen fra skrifte, regerede det mig så heftig igen, at jeg ikke kunde komme til Herrens bord, og det skete mange gange, når jeg vilde berede mig til det højværdige alterens sakramente, forhindrede det onde mig, at jeg ikke kunde komme dertil, som jeg gerne vilde og hjertelig attrædte derefter. Der nu Vor Herre havde bortkaldet sal. magister An-

1. 25. Januar, Pauli omvendelse.

2. Anders Hebo og Hans Spjelderup.

ders, blev jeg råd af fornemme smukke folk, at jeg skulde rejse til hr. Palle³ i Aggersborg, hvilket jeg gjorde, og han på prædikestolen ved bøn og påkaldelse til Gud for mig blev bønhørt, at det onde vigede fra mig en tid lang fra den 4. søndag efter påske anno 1693 til 3. juledag næst efter, da jeg gik til Skinnerup, kom der noget for mig som et gloendes hjul og for i min mund lige som gloendes sand, og fik ondt lige som tilforen, som jeg gav tilkende for mange præster der omkring, og kom så til hr. Søren i Sennels⁴ først i januarii måned 1694, hvor han af prædikestolen gjorde bøn og påkaldelse for mig til Gud; vigede det onde fra mig, og jeg var fri i sex uger. Derefter vilde jeg en dag gå fra Sennels og til Nors. Som jeg gik da bedst på vejen, var det, ligesom een kunde have slaget en gloendes kniv i mit fodeblad og for strax op i mit højre ben, så jeg måtte gå til Sennels igen, og jeg fik så stor ulidelig pine i mit ben, at jeg ej sov nat eller dag i sex uger, og en aften for det op i mit ben og legeme med større smerte og pine, hvorved jeg havde forventet Guds nådige forløsning fra verden, og da begærte jeg af hr. Søren i Sennels, mig måtte meddeles Christi legem og blod, som og skete, og ungefær tvende timer derefter at jeg var bleven beret, forsvandtes pinen i mig, og var det, som der kunde have løbet noget op i mig så stor som en røtte i nogle dage. Og der jeg kom noget til pas igen, gik jeg til Tisted at ville give magister Oluf min store elendighed tilkende, såsom han ej vilde antage min jammer efter min forrige tilkendegivelse. Men der jeg kom uden for hans hus, kom så stor forskrækkelse på mig, at jeg ikke kunde gå ind i huset, måtte jeg gå derfra, og gik hen at ville skrive hannem min elendighed til, og som jeg begyndte at skrive, kom der fristelse på mig, at jeg måtte lade blive og ej kunde. Gik jeg derefter til en af mine venner, og han skrev for mig om min elendighed, som jeg derefter flyede Simon Nielsen Kirkeprier i Tisted, og han leverede magister Oluf det. Derpå gik en mand af Tisted med mig til hannem, og gav ham min nød tilkende, men han var udi de tanker, han sådan min elendighed ej vilde tro (at være besat), men om natten derefter blev jeg så uregerlig, og en mand gik til magister Oluf, og blev så gjort bøn og påkaldelse til Gud for mig, og det onde vigede fra mig, at jeg blev fri på otte ugers tid derefter. En nat, der jeg lå i min seng, var det ligesom en fugl havde flagret op og ned uden på vinduerne, kom der en forgiftig ful stank ind i mig, og strax blev mit hjerte, lige som det

3. Palle Madsen.

4. Søren Madsen Høberg.

kunde have stået i brændendes brand, ligesom jeg skulde opbrændes indvortes, som således varede hos mig, at jeg ej sov nat heller dag i fem uger og da imidlertid af fortvivlelse søgte at omkomme mig selv, og var nogle gange ved fjorden, som folk afværgede, nogle gange ved en brønd, og trende gange på loftet at ville ombringe mig selv i min store ve og elendighed at slå min hals itu ud af loftet. Der det blev jo længer jo værre, beredte jeg mig at gå til Herrens bord, og der jeg havde været til skrifte, for det op og ned i mig og regerede mig meget heftig. Blev magister Oluf strax hent til mig, som gjorde bøn for mig til Gud, og det onde [veg] fra mig, og jeg blev fri, men Gud hjemsøgte mig strax derefter med samme fristelse, og holdt det med mig fremdeles tid efter anden, som Gud i Himmelen og mennesker på jorden er bekendt⁵. –

Præsterne, Holger Sørensen Schandorph og andre, som har opvartet hende i Tisted, inden hun førtes til Aalborg og bekendt, lægger nu i deres attester uvilkårlig mere vægt på at skildre hendes egen end hendes forment djævels ondskab. De kan alle, ligesom hr. Villum Schmidt til Harring og Stagstrup, bevidne hendes eller, som de fleste af dem altså mente, lige til bispen forbød det, hendes onde ånds ugudelighed: Jesu navns og Guds ords bespyttelse af hende, og når denne psalme blev siungen: Vor Gud han er så fast en borrig etc., sagde hun: Nej, jeg er en fyrste i luften, jeg er en pudserlig herre. Og når Guds ord blev læst for hende, sagde hun: Sladder, sladder; med mere ublu, som ikke snart med ord kan exprimeres⁶. – Sin spotske tunge har hun heller ikke vidst at holde i ave, som Ole Nielsen Hosum må beklage: Når jeg læste i bønningen disse ord, nemlig: Satan til beskæmmelse, vendte hun det om og sagde: Satan til beskærmelse. Og når jeg læste disse ord: Guds børn til beskærmelse, vendte hun det om og sagde: dem til beskæmmelse⁷. – Hr. Peder Roaldsen har gjort lignende erfaringer om hendes djævels grove mund, for når: det blev læst i bønningen, at hun som en anfægtet skulde have sejr, svarede hun: Jeg vil have victorie. Og når der blev læst i bønningen, at Gud vilde ikke tilstede Satan at slide hendes legeme, sagde hun, jo jeg vil pine hende, og når der blev læst i bønningen, at Satan skulde forlade hende, blev sagt: Jeg vil ikke. Item sagde hun, som det skulde være Satan: Jeg kan ikke svække hendes tro. Og kaldte mig:

5. Kommissionsprotokollen p. 492–96. aktstykke 98.

6. O. c. p. 120 f., aktst. 23; jfr. p. 275 f., aktst. 55.

7. O. c. p. 122. aktst. 23.

Sladder, og sagde: Ti stille, Per Sladder⁸. – Den samme store ugudelighed, endog under gudstjenesten i kirken, bevidnes også af Christoffer Mumme: Når hun haver været i paroxysmo, har hun eructeret og udspytet sær gudsbespottelse, som ej alene med blodige eder og bander, at enhver derved måtte forfærdes, hvilket blev på det sidste så sædvånligt, at man hørte hende næppe oplade sin mund i sådan adfærd, hun jo begyndte af Guds navn og Jesu hellige døds misbrug og vanhelgelse, men endog vrængede munden ad Jesu navn, spyttede⁹ forhånligen ad det mange gange; end kan jeg ikke erindre en eneste prædiken, hun rasede under, at hun jo råbte mod Guds ord: Sladder, sladder! Og når materien handlede om Satans riges¹⁰ nedbrydelse, svarede hun prædikanten: Nej, nej!¹¹ –

Efter Christian Frederik Mavors erfaring er det især hos hende, at de uhyggelige anfægtelser ligefrem har materialiseret sig levende og bevægeligt i kroppen: Hvad de indvortes bevægelser er angående, har jeg både øjensunlig set og håndgribelig påtagen, at der er løben noget meget levendes i deres lemmer, og når man har lagt hånden på og sagt: bort, i Jesu navn, har det forflyttet sig til en anden sted, særdeles med Maren Spillemands, som jeg gemenlig kunde se, før hun blev anfægtet, at det løb op og ned udi hendes lår¹². – Og noget lignende har også adskillige af de kvinder, som har våget og holdt opsyn hos hende, iagttaget: Kan jeg og andre Guds børn bekræfte, at vi haver set, at der haver faret noget i hendes lemmer, undertiden i hendes armer, maven, låre og bene, og når det regerede hendes ene fod, var det umuligt, at et menneske kunde holde hendes fod, som blev regeret, hvilket vi siunes efter vor ringe forstand ikke at være menneskeligt¹³. – Ja det kan endog forekomme skikkelige og ædruelige folk, (men senere hen vil de nødigt indrømme det), at de har set den skinbarlige Djævel i hendes hals som en blåagtig dunst og lue. Rektor Niels Ebbesen Aagaard: erindrede sig vel, at han en aften kom ind udi Maren Spilmands logament for at ville tale med magister [Ole Bjørn], som da var der. Og som vidnet vel et kvarters tid havde stået uden for døren for ikke at ville hindre deres andagt, som lå på deres knæ i stuen og bad om den siuges befrielse, gik

8. O. c. p. 124, aktst. 23.

9. Ms.: spotted.

10. Ms.: Sattens Rigens.

11. Kommissionsprotokollen p. 439, aktstykke 89.

12. O. c. p. 539, aktst. 106.

13. O. c. p. 588, aktst. 111.

han omsider ind, da hun blev entlediget fra hendes paroxysmus. Og som hun da sad i sengen og læste, lukte vidnet døren op og gik ind, mens det første han blev set i døren, kom hendes paroxysmus over hende igen, og blev der da sagt af hendes mund: Nu kommer jeg igen, fordi han kom ind. Og som hun længe havde larmet, begyndte hun på det sidste heftigere end ellers, som gerne plejede at ske noget for disse formentede djævlers udfarelse, skrækkelig at skribe, og af den stærke skrigen troede vidnet nok, at sådan blåagtig skin kom ham for, såsom han stod imellem liuset og hende, og som hun da efter hendes entleding sagde: Nu for han ud, spurgte magister Oluf hende ad, hvorledes han for ud, og hun svarede: Som en gloendes ild. Hvorpå vidnet hviskede til magister Ole og sagde, at ham siuntest ligesom noget blå, lueagtigt i hendes hals¹⁴. –

Hendes djævels nærmeste familie har Ingeborg Simonsdatter Kirkepriors og hendes fader gjort et lidt uhyggeligt, men for resten ganske uskadeligt og interessant bekendtskab med, og var det ikke, at Maren Spillemands netop også i denne forbindelse havde røbet sine sjældne evner og sin mærkelige viden, var episoden vel næppe blevet erindret. Men: en aften pikkede der noget på vore bare vindver, så gik min fader til døren og lukte den op, og da var intet Noget derefter blev Maren Spillemands siug, og da blev talt af hendes mund: Det var min broder, der pikkede på jer vindver¹⁵. – Og både hendes egen djævel og hans broder har åbenbart deres lyst af at forskrække folk, som en af kvinderne erfarer: En gang om natten, som jeg lå i min seng, hørte jeg en røst uden vindverne, som sagde: Nu skal jeg fare i dig! Og om morgenen, der Maren Spillemand regerede, da blev der talet af hendes mund: Det var mig, der talte uden vindverne. Og en aften, som jeg gik ud af min dør, da allerførste jeg kom ud af døren, blev jeg en siun var, hvilket siuntest mig at være ligesom en gloendes skyttel, og jeg sagde det aldrig til nogen menneske, så sandt hjælpe mig Gud, men om morgenen, der hun regerede, da blev der sagt: Det var min broder, du så i aftes¹⁶. –

Hendes profetiske evner har forbavset mange; også den før nævnte Ole Nielsen Hosum, til hvem hun engang under hans besøg sagde: Forleden dag var den person (som ikke må nævnes¹⁷) til skrifte, . . . de

14. O. c. p. 134 f.

15. O. c. p. 197, aktst. 40.

16. O. c. p. 587 f., aktst. 111.

17. Der er naturligvis tale om Anne Sg.

og de ord havde du til den person den gang, og det og det svar fik du. – Men der er løbet en del vand i stranden, siden hr. Ole fik den forskrækelse, og nu må han ved nøjere eftertanke hefte sig ved, at: ordene var ikke just de samme, men en del af meningen. – Og hendes i samme forbindelse fremsatte udtalelser om Anne Verts færden i Hundborg og Sjørrind har for resten også vist sig ikke at være i overensstemmelse med de faktiske forhold¹⁸.

Både om hende og om barnet Kirsten Langgaard gælder det, at de også i sovende, bevidstløs tilstand plages af ånderne: Magister Oluf Bjørn haver og fremført i sine prædikener, hvorledes han nyeligen havde mærket Satan en ny træk af, som han øved imod Maren Spillemands og Kirsten Olufsdatter, idet de begge som i en dånsel eller dyb søvn var henfalden, og siuntes, at de vare på fremmede steder, hvor de var beskåren deres præsts trøst af Guds ord, og fra alle deres gode venner, at det nu var forgæves for dem mere at stå imod med bøn og påkaldelse. Hvilket magister Oluf Bjørn udførte¹⁹ på den måde, ligesom Satan vilde således ført dem i fortvivlelse; sagde og, at han derimod havde trøstet dennem Magister Ole haver og af prædikestolen fremført om Maren Spillemand, at der var atten ravne om hende her uden for byen²⁰. –

Den, som især mener lige fra første færd at have haft mistanke om, at det ikke stod rigtigt til med de anfægtedes og specielt med Maren Spillemands ærlighed, er Christoffer Mumme. Hans udtalelser om hendes opførsel i Tisted bærer stærkt præg af denne opfattelse. Men den attest, hvori han omtaler hendes praktikker, er den selv samme, som indeholder hans beretning om hendes af ham selv fremkaldte bekendelse. Og den er ikke ført i pennen før 1. marts 1697. Der er ingen grund til at frakende ham fornuftig skepsis, men den har næppe været så gennemført og velordnet i foråret 96 som i foråret 97. Imidlertid mindes han i hvert fald nu, at præsteenken Karen Hebo, i overensstemmelse med sin afdøde mands anskuelse, havde forsøgt at indpode ham tvivl: så og andre, som fortalte, at Maren Spillemands var mere lad end gudfrygtig. – Og hos Mumme selv har Marens lystighed i det, der måtte anses for at være en dødelig ulykke, og hendes tydelige hengivenhed for vellevned og lathed givet anledning til yderligere tvivl om hendes oprigtighed: Maren Spillemands forhold angående, da forekom hun mig som den,

18. Kommissionsprotokollen p. 131 f.

19. forklarede.

20. Kommissionsprotokollen p. 166 f., aktstykket 30.

der holdt dette værk for en ringe ting, som ikke havde meget at betyde, hvorover hun tit og ofte holdt barnet, som da skulde være besat, på sit skødd, ja endog talte lystige skæmt med barnet, idet hun sagde: »mak'en sladders«, hvilket ord gemenlig deroppe betyder en skæmtefuld correktion; men der barnet hørte fejl og råbte efter samme ords lyd på en kvinde Maren Skarisdatter for trolddom, foregav derhos på sin djævels vegne, at Maren Spillemands bad hende det, smilede Maren Spillemand og med latterlig åsiun bad, Gud skulde straffe den løgnere. Item: såsom de urolige gemenlig begyndte sit raseri af skrækkelige eder, hændede det sig end en anden gang, at Maren Spillemand holdt barnet, som da skulde være besat, og der samme barn grusseligen bandede, smilede og lo Maren Spillemand derad, dog i det samme bad Gud straffe barnets djævel. Item: der en af dem, som for trolddom vare påråbte, kom for mag. Olufs dør at begære almisse, sprang Maren Spillemand til døren og med latter og tyssen refererede, at en af dem var der udenfor, som hendes Luser havde for trolddom beskyldt. Item: når det onde nu skulde være dreven, så jeg hende aldrig med gråd at tilføre Gud sin taksigelse, men tvært imod, så snart hun efter den hende pålagte sædvåne fik sine bønner udlæst, lagde hun sig ned i sengen at udspørge tilstanden hos de andre, men de fleste gange med latter at fortælle nogle sær skoptiske²¹ ord og øgenavne samt andre lystige particulariteter, som hendes djævel i raseriet skulde have fremført og hende igen bleven af husfolkene fortålt. — Tilmed har han ved flere lejligheder iagttaget, at hun er faldet ud af rollen som besat: såsom da hun engang bejamrede sig, at hun nødtes til at halte, fordi den ene fod var så øm, hvorudi djævlen skulde sidde; med hvilke lader hun og indkom i magister Bjørns hus, og der hun nogle gange havde sådan djævelens nærværelse med halten tilkendegivet, kaldte mag. Olufs søster ad hende hasteligen, hvorefter hun strax hastede lige frisk med begge fødderne ind til mag. Olufs søster i kammeret. Item: da hun efter befrielsen engang siuntes at lægge sig hen til en dyb søvn, anstillede hun sig med en idelig snorken²² og imidlertid i den af nogle omstående forment søvn kæmpede heftig imod Satan med Guds ord. Men når noget i huset sagteligen blev udtalt, oppeholdt snorken; og forekom mig, som hun efter sin gemene nysgerrighed vilde høre, hvad der blev fremført. — Såre mistænkeligt forekommer det også Mumme, at hendes beskyldninger for trolddom er noget usikre og efter

21. spotske.

22. Ms.: snurchen.

omstændighederne lader sig tilbagekalde: Befandtes hun i paroxysmo at lægge sig efter at gøre de mennesker spot og forhånelse, som hun ikke vel kunde lide, hvorudover hun har beskyldt nogle for trolddom, andre for løgn, somme for vantro. Men i nogle poster har hun været sær foranderlig, som iblandt andet den tid hun på sin djævels vegne efter mag. Olufs besværgelser skulde opregne troldkvinder, nævnte hun første gang 11 eller 12, men siden et lidet derefter tog sine ord tilbage igen og exciperede en af dennem. Item: der hun i sin djævels navn udråbte, at hun havde fået Anders Vævers²³ sjæl med sig til Helvede, og jeg sådan den salig afdødes beskæmmelse havde hørt, gik jeg op til hende, og efter at hun nu var befriet fra det forment onde og havde lagt sig hen lige som til en slummen, sagde jeg til de hosværende, at den sal. mand levede en oprigtig kristen. Lidet derefter begyndte hun med sit raseri og da sagde, at Den store Mand havde fået den afdøde; men derefter beskyldte hans datter for trolddom og foregav om hende, at hun skulde have båret et voxbarn udi sit hår til Den store Mands bord, det er: til Guds bord, hvorfore pigens rygte blev skammelig forklejnet²⁴. – Hendes eller hendes djævels egne fejltagelser er også egnede til at bestyrke tvivlen hos Mumme, der fortæller adskilligt herom. Bl. a.: hændede det sig en aften, at hun råbte, at Oluf Sladder pinte hende nu hjemme med sine bønner. Da bad de hosværende, at et bud hos magister Oluf sådant måtte forfare, hvilket og skete. Men der budet mag. Oluf sådant tilbragte, nægtede han ganske, at han ikke engang havde tænkt på hende, fordi han forhindredes ved en god vens besøgelse. – Og sådan går det gang på gang, men: når hun een gang træffede ret, blev den ene gang opskreven så højt til forundring, at de mange gange, som hun slog fejl, ikke eftertænktes. – Hendes så meget omtalte overnaturlige styrke under anfaldene påstår Mumme også at have haft sine tvivl om: Jeg så vel tre eller fire holdte på hende undertiden, men fornam aldrig, når jeg holdte hende, at der var da nogen ugemen, endsige overnaturlig styrke hos hende. Men for at holde folk i de tanker, at hun havde en unaturlig styrke, slog hun og sled om sig det meste hun kunde, og teede sig hel grum, når hun ramte på folk, men når hendes hånd undertiden slap løs for den holdende, plaskede hun den ikkun sagtelig imod væggen og syntes mere barmhjertig imod væggen end alle omstående mennesker; mens

23. Anders Christensen.

24. Voxfigurer, på en eller anden måde indviede (f. ex. døpte eller, som her, tagne til alters), forestillende den, der ønskedes påvirket ad magisk vej, omtales i mangfoldige beretninger om hexeri fra alle perioder, se f. ex. Margare: Murray, Heksenes Gud, 1953, p. 117 ff.

mig forekom det, som barmhjertigheden egentlig sigtede til hendes egen hånd, som hun ikke vilde beskadige. – Og hendes djævels sprogkundskaber er ret beset såre ringe: Udi fremmede sprog var Maren Spillemands Luser mærkelig slet og vankundig; af latin hørte jeg: diabolus og victoria; af tysk fortalte den tyske skollemester i Tisted Peder Fjerrikslev, at [da] han tilspurgte hende, hvem der havde vist Djævlen i hende, svarede hun på sin djævels vegne: min Mutter. Men der hun igen af samme sprog tilspurgtes en anden mening, svarede hun intet, hvilket mig forekom, ligesom Luser vilde gerne være ved sproget, om han kunde. – Nu og da røber hun direkte sig selv, f. ex. når Mumme ikke finder nogen vanskelighed ved at vække hende til live, ud af hendes dødlignende søvn: Undertiden lå hun og, ligesom hun skulde være død og henfalden, dog ansigtets farve i alle måder ubeskadiget, men en gang især lod hun sig opvække af mig på en synderlig måde, thi der budet, som skulde hente mig, klagede, at hun nu længe havde ligget død, og der var næppe livstegn mere at se hos hende, da gik jeg efter samme begæring til hende, og eftersom hendes Luser ikke ved bøn villet lade sig opvække, som jeg tilforn havde mærket, at hun var meget lattermild, talte jeg Luser til med skæmt og lystighed, hvorefter hun begyndte strax at smile og blev opvakt. Årsagen siuntes mig at være, fordi hun ikke kunde bare sig for latter. – Og på samme måde røbes hun af sin hengivenhed for mad og magelighed, skønt hun dog prøver på at lade sin onde ånd gøre sig gældende ved måltidet: Befandt jeg hende sær magelig i denne hendes adfærd, thi når hun somme tider sad på bænken og skulde være anfægtet, kunde næppe to eller tre styre hende, men når der blev sagt til hende, at hun skulde gå i sengen at lægge sig, gik hun stille og uden besværlighed hen at ligge. Item: når hende blev buden behagelig mad i den forment anfægtelse, vægrede hun sig ikke derved (dog med så skel, at de, som rakte hende maden, skulde først besvære Fanden), men sad og tog sit redelig måltid og vel sommetider lo gladeligen og spyttede ad de omstående –. For resten er hendes djævel såre vilkårlig i valget af de personer, han vil lade sig fordrive af, hvilket nok må forarge theologen Mumme, der ser den onde blive drevet: undertiden af et lille barn, engang af amtsforvalterens lille søn i Tisted, hvilken indkom til hende og lagde sig ned at læse. Da begyndte Maren Spillemand at råbe om denne samme lille, at han pinte hende så hart, og derpå blev hun frelst (som det kaldtes), hvorefter det lille stakkels

barn lagde sig atter ned og takkede Gud med de få ord, han kunde i sin barndom have lært —. Forargelig er endelig også hendes pukken på sin stærke tro og guds frygt, den hendes djævel laster hende for: Især brugte hun denne måde, når hendes tro skulde efterforskes, hvorfor det hændede sig engang, at Maren Spillemands og barnet var samlede til mag. Oluf Bjørns, og skulde begge være anfægtede, da, der barnet fornåm, at Maren Spillemands sagde på sin djævels vegne, at det skarn han var udi, navnlig Maren Spillemand, havde så stærk en tro, som ingen anden i den ganske by, brugte barnet de samme ord om sig. Omsider kom det så vidt, at begge disse djævel trættede med hinanden, Hvid Rotte sagde, at han var en præst og undertiden hen i Frankrig at prædike, derimod at Luser var ikkun hans degn. Luser svarede, at hans broder Hvid Rotte var ikkun en lumpen, en lumpen præst, men han selv en fyrste²⁵ —.

Andre mindes, men senere, at de har fattet mistanke på grund af det komediespil, der til tider opførtes med Poul Rytter og Maren Spillemands som hovedaktører. En attest fortæller at: Poul Rytter sad på sengen tvært over Maren Spillemands og favnede hende, og hun hannem, og når det skete, kunde hun strax blive frisk, og når han bad hende, hun skulde stræbe noget selv, sagde hun strax: Nu forlod han mig! Og der hr. Peder²⁶ spurgte, hvor han for hen, sagde hun, at han for ned i hendes højre fod, og Poul Rytter bekræftede det samme. Videre sagde Poul Rytter til hr. Christen²⁷ og hr. Peder, at der skulde en af dem optegne, hvis der passerede hos den besatte. Hvortil hr. Peder svarede, at biskoppen havde ikke beskikket os til at skrive noget efter Fandens mund, men alene at opvarte de anfægtede med bøn og salmer etc., hvorefter Poul Rytter blev meget fortørnet og gik ud af døren og knurrede . . . Hr. Peder i Hjørdemaal bekendte endnu, at han så Poul Rytter og Maren Spillemand at vinke ad hverandre, og da kom paroxysmus strax på Maren Spillemand²⁸ —.

Maren Spillemands er borte fra Tisted, men nu og da hører man fra hende og om hende i hendes nye kvarter; og om hendes der gjorte bekendelse kan man jo tro, hvad man vil. Og Ole Bjørn kommer i modvind, han bliver suspenderet, ja forvist, og en hel del af hans venner

25. Kommissionsprotokollen p. 434—48. aktstykke 89.

26. Peder Nielsen til Hjørdemaal.

27. Christen Pedersen Ølond til Hunstrup og Østerlid.

28. Kommissionsprotokollen p. 117—19. aktstykke 22.

og tilhængere sadler om, så hurtigt de kan, og så godt de kan, men mange hænger stadig ved ham. Og hverken hans eller Maren Spillemands forsvinding fra skuepladsen får spillet til at standse.

De konstituerede præster prædiker mod det, som nu kaldes galskab, men det hjælper kun langsomt, for troen er gammel og indgroet, og der er mange, som nødtigt vil opgive den og indrømme for sig selv og andre, at de har været tåber. Og for resten er det jo ikke ret længe siden, de med egne øjne så hr. Holger Schandorph selv trøste de besatte med bøn og salmesang, mane Fanden og truc hexene. Og det er jo ikke alle, som lider at søbe den kål, de selv har spyttet i.

Endelig har man jo også Djævelens onde gerninger i frisk minde, og så længe flokken af hans ofre, lige fraregnet Maren Spillemands, er til stede som levende vidner, skal hukommelsen nok blive holdt vågen. For til de gamle tegn kommer der nye, lige til den dag, da de stakkels kvindemennesker bringes af byen.

Dog er de ikke alle lige sikre og fremtrædende vidner om besættelsens realitet. Nogle er gledet noget i baggrunden, hos andre viser anfægtelsen sig at have været af mild og momentan karakter. Der er også nogle godtfolks børn, som nu, da man i bedre kredse nogenlunde mener at kunne forudse, hvordan sagen vil ende, helst skal reddes ud af forvirringen så stilfærdigt som muligt. Endelig er der dem, som holder ud til den bitre ende og først, men forgæves, ved en sen bekendelse, prøver på at slippe for den rejse til Aalborg, der står som et skræmmebillede for dem. Og så et par stykker, der påstår sig fuldstændig sikre i deres sag og som bliver ved, så længe nogen gider høre på dem.

En fyldig supplerings af de allerede foran, især i kapitlet om Ole Bjørns relation, anførte eksempler på disse besattes og anfægtedes virksomhed i Tisted, den ene ved siden af den anden, giver en række såre oplysende, livlige og afvejlende billeder. Men man bør her have for øje, at flertallet af attester og vidnesbyrd – og det gælder i særlig grad de opvartende præsters – er afgivne en rum tid efter Maren Spillemands bekendelse og bispens forbud mod at tro på besættelsen. Dette forhold farver i nogen grad visse dele af den samlede oversigt.

Helt i baggrunden er den stakkels Anne Legind kommen, hendes tilknytning til Tisted er egentlig kun for en gæsteoptræden at regne, og Ole Bjørn kan med rette, men samtidig uforsigtigt, siden han dog har behandlet hende som besat, påstå, at han kun kender lidet til hende²⁹.

29. O. c. p. 679.

Om sin sygdoms pludselige opståen har hun selv fortalt³⁰, også om sin ivrige, men forgæves søgen efter helbredelse hos de præster, der stod i højest ry for lægekunst der på egnen, hvordan hun: rejste til hr. Palle i Aggersborg at ville lade sig kurere, og der blev det noget bedre med hende. Og da hr. Palle bad hende rejse bort, efter at han havde læst og siunget for hende i kirken og hjemme i sit hus nogle uger, og han sagde ikke at kunne hjælpe hende videre, faldt hun på hendes knæ og bad, Gud vilde åbenbare, om hun var selv skyld i hendes siugdøm eller onde mennesker. Så tog det til at råbe af hendes mund på Olle Fiskers kone i Istrup, hvilket hun ligeledes kunde høre og sanse, men umuligt ændre det. Så kom hun omsider til Tisted at ville søge råd hos mag. Olle Bjørn³¹ –.

Men der er også andre, der har behandlet hende, hr. Niels Hegelund i Sønderhaa har taget sig pænt og fornuftigt af hende, fordi hendes farbroder Niels Christensen i Legind beder: at jeg for den gamle venskabs skyld han havde haft ej alene med mig, men endog med min sal. fader vilde stræbe at hjælpe hende, såsom han ingen omkostning vilde spare til hendes timelig velfærd, om muligt var at fremme, hvorfor jeg og da gjorde al mig mulig flid og lod forskrive adskillige som mig syntest herde tjenlige medikamenter fra apotheket, mens, Gud bedre det, både min umage og hans store omkostning var alt forgæves. – Og Niels Hegelund fortæller i samme attest om hendes farbroders videre forsøg på at hjælpe hende: Siden søgte han for hende adskillige steder om råd, indtil han endelig hørte, at hr. Palle Madsen, sognepræst til Aggersborg, og skulde være noget kyndig i lægekunsten, hvorefter han og lod hende did forskikke, hvor hun en tid lang forblev i tanke sin forrige sundhed igen at erlange, men der skal siugdømmen, (som mig er berettet), sig således have ladet til siune, at hun af alle hosværende blev holdt for at være besat. Og da hun derefter kom hjem, nægter jeg ikke, at jeg jo af den condolence, jeg bar såvel over hendes elendighed som over min gamle vens derover store hjertesorg og bedrøvelse, mange gange drog ned til hende for at trøste hende af Guds ord. Men jeg endda ikke tilfulde troede hende legemlig at være besat, gav hende derfor på ny igen adskillige medicamenter i den mening at hjælpe hende, men alting var forgæves, siugdømmen formerede sig jo mere og mere, så at jeg på det sidste holdt op at spille så stor omkostning på så ulægelig en

30. Jfr. p. 116.

31. Kommissionsprotokollen p. 678.

siugdøm, men siden drog jeg tit og ofte ned til hende at trøste hende, hun og mange gange kom her op til mig at lade sig trøste, men aldrig jeg styrkede hende i nogen ond gerning eller forhærdelse, men derimod bad hende, hun skulde altid have Gud for øjne, som havde pålagt hende dette kors, thi han kunde og, når det så behagede ham, skille hende derved. Og over alt skulde hun vide, at Gud ingenlunde fristede hende over sin evne³². – Noget anderledes lyder hendes egen sognepræsts, hr. Christen Sørensen Hjortsvangs, fortolkning, men den ene præst lider sjældent, at den anden ukaldet optræder som hyrde i hans hjord, og det kan godt have anslået den noget bitre tone i beretningen: Det skete imod min vilje, at hr. Niels Hegelund i Sønderhaa, som mange gange var i Legind hos Anne Jensdatter, i min menighed, og vilde drive Djævelen af hende, og hørte jeg mange gange, at han Djævelen manede. Men jeg undrede, han det vilde gøre, thi jeg holdte det for narreri. Jeg kan for min person med god samvittighed bestå, at jeg aldrig fik hvid, skilling eller skillings værd for min rejsen, thi hun kunde aldrig lide mig, for jeg straffede hende Den 9de søndag trin. under prædiken gjorde hun sig gal og råbte: Ole Fiskers kone, Ole Fiskers kone! Jeg befalte, de skulde tage hende af kirken. På eftermiddag rejste jeg til Legind og da straffede hende derfor, siden den tid gjorde hun sig ej mere gal, enddog hun altid tilforn så vel som siden var fuldkommelingen i den gale indbilding. Gud forlade dem, der har styrket hende derudi, at det var Djævelen, der var i hende, men hvad hr. Niels i Sønderhaa videre har talt med hende i Aggersborg og i Legind, får han selv at forklare³³ –. Men Ole Bjørn har ikke været i tvivl, han har modtaget hende som den tredie besatte og har behandlet hende efter alle kunstens regler og med megen præstelig suffisance. Hun: blev engang opkaldet i altergulvet efter bøn, og efter at magister Oluf Bjørn havde gjort bøn, trådte han til hende og æskede Djævelen, at han skulde give sig til kende: Giv dig til kende, din hund, jeg ved, du est her! Da hun imidlertid stod og tav stille, rystede og skælvede, og når magister Oluf tilspurgte hende, om hun fornam noget til ham, pegede hun da på sit bryst, da på halsen, og randt tåre hende på kinderne, hvorpå han trøstede hende og sagde: Giver Eder kun tilfreds, I skal næst Guds hjælp blive hjulpen. Tror I, at jeg kan, næst Guds hjælp, hjælpe Eder? Og da hun sagde ja, svarede han: Gud styrke Eders tro³⁴ –. Endog hendes noget undselige djævels navn har

32. O. c. p. 206–08, aktst. 44.

33. O. c. p. 656 f., aktst. 131.

34. O. c. p. 138 f., aktst. 26 (Niels Ebbesen Aagaard).

han vidst at fremtvinge, idet han: har gjort bøn for Anne Jensdatter af Legind i hendes logement og sagt til den formentede djævel: Est du her, din hund? Hvad er dit navn? Da noget efter blev sagt af hendes mund: Skam³⁵ -. Til yderligere vitterlighed har jo Kirsten Langgaards djævel også råbt, at Anne Leginds ondes sande ophav er Ole Fiskers kone i Istrup³⁶. For resten synes det, som om hendes djævel er et vrøvlehoved, hvis vakkende udtalelser kan bringe Ole Bjørn i nogen forlegenhed. F. ex. har hr. Christen Sørensen Hjortsvang haft sin morskab af at spørge Ole Bjørn: om det var sandhed alt det, Satan sagde? Dertil magister Ole svarede: Ja, når han bliver ængstet i Herrens navn, må han sige sandhed. Dertil jeg svarede: Der siges, at Satan skal have sagt, at Anne Jensdatter af Legind havde myrdet et barn; er det sandt? Dertil mag. Ole svarede: Det er sandt, at han haver sagt det, men han haver revoceret det igen. Dertil jeg svarede: Hvilket er nu sandt? Dertil mag. Olle svarede intet³⁷ -. Men hun selv frikendes ved Christoffer Mummies iagttagelser helt for mistanke om bevidst at ville bedrage sine omgivelser; tror hun sig besat, da er det fordi, klogere folk end hun selv har oplyst hende om hendes anfalds art. Og sin naive, stilfærdige godmodighed har hun heller ikke mistet: Anne Jensdatter af Legind belangende, da øvede hun sit galskab ej nær så grov som de andre, thi ingen gudsbespottelse har jeg nogen tid hørt hos hende, ej heller at hun nogen sinde råbte på eller beskæmmede nogen uden Oluf Fiskers kone. Ellers fornåm jeg nok, at hun gemenlig rystede og skælvede, når det onde for alvor skulde antaste hende. Men når hun var occuperet med at neje til Jesu navn, opholdte skælven imidlertid. Item: Maren Spillemand fortalte mig, at Anne Jensdatter skulde sagt til hende, at hun skulde tvinge det onde, at det ej så skammelige og ublu skulde adskillige beskæmme. Item: der jeg en morgen besøgte Anne Legind, sagde hun mig forud, at det onde vilde ikke tale den tid; det gjorde ikke heller³⁸ -. Kun i Hillerslev optræder hun en dag, vild og forvirret³⁹, men er ellers en stille og tilbageholdende, tungsindig pige.

Der skal ikke meget til, før man regnes i de anfægtedes tal, og det er ikke nogen ufarlig sag at deltage i omgangen med de besatte, for de kan nu og da lade et betydningsfuldt ord falde om een, som så får vanskeligt ved at klare sig fri af flokken, ligesom det også kan være svært at modstå fristelsen til på denne måde at blive en person af nogen

35. O. c. p. 140 f., aktst. 26.

36. Jfr. p. 134.

37. O. c. p. 656, aktistykke 131.

38. O. c. p. 457 f., aktst. 89.

39. Jfr. p. 183.

betydning ud over det almindelige. Sådan gik det Simon Kirkepriors datter Ingeborg, som i sommer fik nogle smerter i sin ene fod og ubetænksomt har ladet sin tunge løbe: En gang, der jeg efter byfogdens befaling havde vagt hos Anne Krogsgaard til Boel Prams, da blev talt af Anne Krogsgaards mund, da hun blev siug, at Boel Pram havde vist den onde ånd til mig. Så kom Boel Pram, som sad i stuen, og sagde: Du løj, din slemme fule ånd, du liuver mig på! Så sagde jeg til Boel Pram: Boel, efterdi jeg hører, I ved, hvem det er, I taler til, da, dersom så er, jeg bliver noget ad skade, så fornemmer jeg, I skal have skyl-den⁴⁰ -. Disse udtalelser, som Ingeborg også har refereret andre steder og været uforsigtig nok til at gentage i Jacob von Holtens hus så sent som ved juletid, skal godtgøre, at hun har påstået sig besat af Djævelen. Og nu, da tiderne skifter, og troen med dem, må hun stille til indgående og højst ubehagelige forhør hos hr. Holger Schandorph, der ikke lægger fingrene imellem. Han har: truet hende med kaget og bære tiuvestenen⁴¹ her af byen, og skikkede trende gange bud efter hende. Kom hun til hannem nytårs aften i von Holtens hus, hvor da magister Holger og von Holten gjorde mange fritespørgsmål til hende⁴² -. Og hertil kommer jo også den historie om Fanden, som pikkede på hendes fars ruder⁴³.

Andre kommer, men det er mest, når de har drukket brændevin, blot ved at se på de besatte, i frygt og affekt og tror, at de også selv er udsat for Djævelens efterstræbelser: Ellers haver Reinhold Sadelmagers kone⁴⁴ og Karen Wolf i deres drukkenskab gebærdet dem ligesom de andre. men det kom ej videre. Der har og været andre, som i mange uger gjorde dem griller om at være inficeret af det samme og gik og skyttelte⁴⁵ da een lem, da en anden, slog hænder og fødder værgsløse⁴⁶, så at de intet vilde gøre eller tiltage dennem noget arbejde, sov om dagen og grollede⁴⁷ om natten, og fornemmelig vare disse Niels Chri-

40. Mindre høflig, men mere mundret, falder Ingeborgs replik til Boel i den form, som er kommet von Holten for øre: dersom jeg kommer noget ad skade, da schal din trolddiavel suare det. - O. c. p. 294, aktsl. 58.

41. Om kagstrykning og den vanærende processlon med tiuvestenen, »stadens sten« hængende i en kæde om halsen se Hugo Matthiessen, *De Kagstrøgne*, 1919, p. 65 ff. Ingeborgs optræden hjemler på ingen måde Holger Schandorph ret til at anvende disse trusler.

42. Kommissionsprotokollen p. 195-99, aktskykke 40; jfr. p. 294, aktsl. 58.

43. Jfr. p. 290.

44. Mette Gertsdatter.

45. Ms.: schythelte, jfr. ty.: schütteln.

46. pludselig, ubesindig.

47. buldre, jfr. ty.: grollen.

stensen Møllers datter vesten byen ved navn Maren og Thomas Christensen Møllers datter østen byen ved navn Ingeborg⁴⁸ —. Og i den anledning kommer Mette Gertsdatter også i forhør og må bortforklare sagen, som hun kan bedst ved at henvise til, at: da hørtes i byen her så mange hastig at blive syge, og strax blev de af mag. Oluf udråbte at være besatte. Mens hellers bekendte, hun blev strax igen ført af de tanker, og havde ingen at klage over uden magister Oluf, som sådanne galne mennesker lod føre i Guds hus, hende og andre skrøbelige kvindemennesker derved at skrække og føre i vantro⁴⁹ —.

Og er man først for alvor kommet i de besattes tal, er det næsten umuligt senere hen at blive erkendt som helt normal og helbredet uden samtidig at være stemplet som bedrager og simulant. Det er meget ubehageligt for pæne folk, når deres unge døtre slutter sig til den vilde flok og med deres anfald og profetier drager et undrende publikums opmærksomhed til huse. Det kan gå an, så længe sagen er et fromt menighedsanliggende, som den ansete sognepræst tager sig af med alvor og bekymring. Men sættes der så ind fra højere sted med mistanke mod præstens kompetance og med angreb og kritik, som efterhånden får troen til at vakle, da er det på høje tid at gøre, hvad man kan, for at få sådanne piger af vejen, at de kan undgå at vanære familien og gøre sig selv helt umulige i samfundet ved at skulle stilles for retten og måske lide dom. Gertrud og Anne, Anders Bødkers døtre, er i denne situation, Gertrud er blevet syg i sin tjeneste hos den fornemme Envold Nielsen og nu også Anne, som deres mor forklarer: Hendes datter Gertrud fik hendes svaghed først i borgemester Envolds hus en søndag aften, og efter datterens beretning til hende af slig en stank, hvorved hendes datter faldt i gråd og hjertklemmelse. Da det spargeredes, gik borgemester Envold Nielsen til pigen, som var i hans hus, og spurgte hende ad, hvad hun skadde. Pigen svarede, hun vidste det intet, men der var hende slig en hjertklemmelse påkommen. Derpå kom moderen efter budskikkelse fra borgemesters der did om aftenen mellem 10 og 11 og fandt hendes fornævnte datter ganske forandret, og tog hende så derfra med sig hjem, efter at hun havde tjent der i otte dage. Da så vidnet [moderen], at hendes barn kunde intet fortære; forklarede og at have set adskillige forandringer på hende, nemlig raseri, og med sær styrke, og når det var overstået, klagede hun ej heller —. Og det har artet sig

48. Kommissionsprotokollen p. 649. aktstykke 128.

49. O. c. p. 654 f., aktst. 129.

på lignende måde hos Anne: som fjorten dage tilforne i vidnets eget hus sig lige således som den forrige anstillede, [og] efter udstanden svaghed [erklærede?] ikke at have ondt i noget lem. Men når den ene blev angreben, antog det og mestendelen den anden datter⁵⁰ —. Deres tilstand har til tider været ret alvorlig, for der fortælles om mange andre uhyrligheder end om Gertruds, eller hendes djævels, uhøfligheder mod amtmand Jørgen Scheel Due⁵¹. Dog synes det at være så som så med den overmenneskelige styrke, som Djævelen siges at forlene dem med under anfaldene, og i den henseende ser det ud til, at Ole Bjørn med sin snak har bibragt folk meget overdrevne forestillinger. For eksempel kom byfogden engang sammen med amtmanden: udi Anders Pedersens hus, hvor da hans døttre begyndte at rase, ligesom de vilde springe af sengen. Løb så til den ene, navnlig Gertrud Andersdatter, greb hende om armene og da lettelig kunde holde hende selvanden, indtil magister Oluf Bjørn indkom og tiltalte ham med disse ord: Agter I at holde Djævelen? Nej, han er intet så god at holde! Dermed slap vidnet, og magister Oluf Bjørn med de hosværende begyndte at læse og siunge⁵² —. Envold Nielsen udtaler sig på lignende måde om Gertruds styrke, hun: havde sin formente besættelse i hans hus, men een person kunde uden besværing holde hende. Hendes moder har og alene mange gange holdet hende i hendes raseri⁵³ —. Men en djævel har de i kroppen, og Christian Frederik Mavors kan endda føle ham med hånden og kommandere med ham hos: Anne Andersdatter, som i førstningen var angreben over det ganske legeme; og der hun efter begæring var blevet berettet, satte det sig udi hendes venstre arm og løb continuerlig, til man sagde: Stil, i Jesu navn! Så var det stille en liden tid og begyndte så at løbe igen, til man igen sagde: Stil, i Jesu navn! Og når jeg lagde hånden på og sagde: Bort, i Jesu navn, vigede det ned udi den venstre side og løb der, til jeg tog hånden fra, så gik det op i axelen igen og løb, som det plejede⁵⁴ —. Og de mange, som i nysgerrighed eller medlidenhed besøger de anfægtede piger, får kun ilde løn for deres høflighed, og nogle af dem får en alvorlig skræk i livet over de onde ånders ugudelighed. Herom fortæller Johanne Pedersdatter Nascou fra Aalborg: Den tid jeg var til Tisted marked i juli måned 96, da jeg af velfornemme mon-

50. O. c. p. 267 f.

51. Jfr. p. 266 f.

52. O. c. p. 50, aktstykket 9.

53. O. c. p. 174 f.

54. O. c. p. 539 f., aktst. 106.

sieur Mathias Froms kæreste så tit blev anmodet, at jeg skulde gå ind med til Anders Pedersens i Tisted, da kom vi op på et kammer, da kom den ældste og tog imod os, da lå den anden i sengen, som var Anne, bandte så skrækkelig og sagde: Jeg kender dig nok, Johanne Pedersdatter af Aalborg, (jeg tror vel ikke, hun vidste mit navn før), begyndte at springe, så de tre føre folk, som holdt hende, havde nok at gøre. Jeg blev forskrækket og trinte tilbage, hun sagde: Hum dig tilbage, så gjorde og mammoisellen af Irup⁵⁵ i går! og det med en gruelig banden og latter, spyttten, gøen. De guds børn, som var derinde, sang og læste, hun blev noget stille. Imidlertid begyndte Gertrud Andersdatter med en skælven og rysten, så de måtte slippe den anden og få hende i seng og holdt hende, at hun ikke skulde gøre sig selv noget ondt, og da begyndte hun med hujen og skrigen, brølen og gøen, spyttten og banden og blev opblæst. Hendes egen moder og to andre holdt hende, som jeg ikke kendte. Vi læste og sang alle; blev dog ved som tilforn, thi kunde jeg ikke blive længer for forskrækkelse⁵⁶ —. I de samme markedsdage gør også Daniel Glasmeyer forretninger i Tisted, og en dag han: stod i hans bod, hørte han med mange flere, at de larmede oppe til Anders Pedersens, og han med mange flere gik derop; brugte Anders Pedersens tvende døtre sig med deres svaghed med usigelige råben og gøen. Da var Poul Rytter deroppe, læste og sang, og magister Oluf Bjørn kom samme tid derind og med de omstående gjorde bøn til Gud, at han vilde hjælpe dem. Imidlertid vare de ganske hel uregerlig, kom sig så igen, og moderen viste vidnet [Daniel] hendes egne arme, hvor de vare ganske opnappede, som hun for ham sagde, at hendes døtre det havde gjort⁵⁷ —. Støjen fra huset lyder over torvet og de nærliggende gader, og Villads Andersens, bissekræmmerens, kone, hørte: både natter og dage, men hun var der i byen, at Anders Pedersens børn de hvællede⁵⁸ og skreg, og mag. Oluf med flere sang og læste for dem, og han trykte ned på den enes hoved i sengen, den tid det havde hende fat⁵⁹ —, ligesom hendes mand også hørte: en stor hujen og skrigen inde til Anders Pedersens ved kirken, så de begyndte at siunge og læse. Natten efter fra klokken 2 til 3 eller 4 hørte han også med hujen, gøen og skrigen

55. Rimeligvis den 17-årige Helena Margaretha Helverskov, datter af ejeren til Irup v. Hørdum, landsdommer Chr. Herm. Helverskov. Se Hist. Aarb. Thisted Amt. 1925-29, p. 420 f.

56. Kommissionsprotokollen p. 626 f., aktstykket 124.

57. O. c. p. 717 f.

58. hvælle: råbe, skrige.

59. O. c. p. 738.

dersammesteds⁶⁰ –. Mere detailleret har Jens Andersen Bissekræmmer forklaret: at forleden Tisted marked var han der og så, mag. Oluf Bjørn lå på en af Anders Pedersens døtre, og Poul Rytter med, og som han kom op ad trappen, sagde samme Anders Pedersens datter: Jens Andersen, kom hid med din sømpose, (som han og havde hos sig). Så hvælte og skreg de og gav dem gruelig, og var magister Oluf ved sengen hos den ene af døtrene og Poul Rytter hos den anden, med mange andre flere folk, . . . så hoppede de af sengen og sled Poul Rytter i hans hår⁶¹. – De to pæne piger forfærder åbenbart især folk ved deres grove eder og forbandelser, men det er dog endnu værre, at de en overgang deltager i den sindssyge udråbning af deres egen moder, der bærer samme navn som en af de fornemste troldkvinder, Anne Christensdatter, sære og uhyggelige beskyldninger, som heldigvis er for grove til, at fornuftige folk, og allermindst deres fader Anders Pedersen, fæster nogen lid til dem. Og pigebørnenes egne onde ånder kommer da også til bedre erkendelse og bidrager endda positivt til at rense bødkerkonens rygte: Deres moder var udråbt for en troldkone, at hun skulde have fød et barn imellem tolv troldkoner og delt det udi tolv parter. Dette rygte vilde deres moder være erklæret for, gik derfor til alle de formentede djævl, fra den ene til den anden, og der djævlene ej hende vilde erklære, bliver hendes tvende døtre ligeledes som alle de andre, råber en dags tid på deres egen moder, men siden vender de om og siger: Den store Mand haver udsendt os at sige sandhed og må ikke lyve; det er løgn, vore brødre Luser og Hvid Rot sagt haver. Anne Christensdatter vor moder er ingen troldkone, hun er en ærlig kone. Så råbte siden de andre ligeså⁶². – Men hvorom nu alting er, har det ikke været behageligt for forældrene at have døtrene hjemme, og Anders Pedersen har allerede tidligt betragtet deres tilstand med nogen skepsis og har haft planer, som dog er blevet opgivet, om at få dem til læge i Viborg, hvortil man i Tisted var vant at søge i sværere tilfælde: Jeg kan ikke nægte, at jo mag. Olle Bjørn, Christian Frederik Mavors og Poul Rytter studiosi lige så vel indfandt dem hos mine fattige børn under det sær tilfælde, med hvilket de vare beheftede, med bøn, sang og læsning, som hos de andre formentede besatte. Dog fandt sådan deres impressioner og lærdom ikke længe plads hos mig, men først in julio sidst resolverede at ville for-

60. O. c. p. 719.

61. O. c. p. 853.

62. Schandorphs relation. Rostgaard nr. 2, 4° p. 281.

skikke mine børn til Viborg, for der ved doctoren, næst Guds nådige bistand, at lade dennem cureres, hvilket dog, formedelst magister Oluf Bjørns frarådelse, under forevending at ingen doctor eller læge samme deres tilfælde ved naturlig medicamenter kunde curere, blev indstillet⁶³ —. Og skønt Envold Nielsen ikke alene har rådet til, men endog har tilbudt at betale omkostningerne, har forældrene i nogen tid fulgt Ole Bjørns forestillinger. Envold Nielsen fortæller selv, at han lige fra begyndelsen har taget sig af pigerne, idet han følte sig forpligtet, fordi Gertrud skulde have været i hans tjeneste. Først og fremmest har han forbudt dem at søge kirken, og ydermere: erbudet sig på egen bekostning at ville forskikke dem til Viborg, . . . mens deres moder foregav, at det var magister Oluf Bjørn imod; og han havde sagt, at der kunde ingen doctor hjælpe dem, hun skulde kun lade dem blive hjemme, hvorfor det efterblev⁶⁴ —. Endelig bliver det dog Anders Pedersen for broget, og efter at det ved kommissionens optræden i Nors⁶⁵ er blevet ham klart, at der er andre meninger end præstens, der kan have gyldighed, har han opgivet Ole Bjørn og taget imod Envold Niensens tilbudte hjælp. Efter det omtalte møde i Nors: søgte jeg strax gode venner på hånden, ved hvis undsætning og gode recommendationer jeg ufortøvet, foruden længere at gøre mig tanker om noget unaturligt hos dennem, eller foruden længere at følge forriges råd, men uden forhålelse efter fire dages forløb forskikkede dennem til Ribe til den ærværdig og høj-lærde mand magister Jørgen Seerup, hvor de ere bleven antagne under kur og ved hans medicamenters hjælp, næst Guds nådige bistand, er bleven fuldkommen restitueret⁶⁶ —.

Gertruds og Annes helbredelse, hvortil vel deres fjernelse fra urocentret har bidraget lige så væsentligt som magister Seerups medicin, er et lille lykkeligt intermezzo i al elendigheden. Magister Jørgen Seerup, der foruden at være rektor for Ribe latinskole også driver en udstrakt og velsignelsesrig virksomhed som læge⁶⁷, modtager den 17. august et høfligt brev fra den med ham besvogrede tidligere borgmester i Tisted, og samtidig med brevet arriverer også pigebørnene med deres moder. Allerede dagen efter tager den travlt optagne Jørgen Seerup sig tid til

63. Kommissionsprotokollen p. 627 f., aktstykket 125.

64. O. c. p. 178.

65. Jfr. p. 262 ff.

66. Kommissionsprotokollen p. 628, aktstykket 125.

67. Jørgen Seerup (1660–1701) havde studeret medicin ved universiteterne i København og Leyden. I 1698 kaldtes han til København i anl. af kongens sygdom, 1699 udnævntes han til professor ved universitetet.

at sende Envold Nielsen en lang, fortrøstningsfuld skrivelse, ikke glemmende at referere den heldige kur, han har ladet en westphalsk jomfru blive til del, og heller ikke glemmende at gøre opmærksom på visse nødvendige økonomiske betingelser: Tillige med hans angemene af dato 11. august sidst afvigt ankom her igår tvende af Deres bys formente besatte, som jeg gerne vilde have antaget, dersom jeg udi mit hus dertil havde haft lejlighed, og vi ikke her på stedet havde en bestalter medicum, til hvilken jeg dennem haver remitteret, såsom både mit embedes occupationer den opvartning ikke tillader, som sådanne tilfælde udkræver, og 20 rigsdaler vil ikkun lidet forslå til medicamenter for tvende personer i sådan en tilfælde og til den sær diæt, som endelig udkræves og på denne kostbare sted vil falde dyre. Dersom justitsråd Worms søn⁶⁸, som er vores medic. doctor, ikke vil antage dennem, som siunes, eftersom deres moder ikke kan komme hannem i tale, skal de dog ikke gå trøstesløs bort, såfremt medicamenterne og deres fortæring kan blive mig uden skade, som for dennem i logamentet haver caveret, [idet jeg?] for min møje intet prætenderer. Den ældste af dennem havde sin paroxysmus i aftes, og så jeg ingen Satans kogleri hos hende, men alting naturligt og langt mildere end andre, som jeg i lige tilfælde, næst Guds bistand, haver hjulpet, iblandt hvilke en obriste Uterviichs⁶⁹ datter, som nu på andet år haver været fri fra sin skrækkelige tilfælde, som overgik alt det, jeg om Deres anfægtede haver hørt eller læst, hvorom både hun selv og hendes forældre og andre skal bære vidne. Hun var i Westphalen både af en del jesuiter og af de barfode munke antagen som en besat og lagt på et altare to timer hver dag udi et kapel, kaldes St. Rasmusses kapel⁷⁰, for derved at gøre et mirakel med hende, men som hun i så måde på 7 år ved exorcismos og messer intet forbedrede sig, blev hun hen til Ribe bragt til mig og endelig, næst Guds bistand, restitueret. Det vilde være for vidtløftigt at skrive alle de forskrækkelige tilfælde, som man så hos hende, særdeles at hendes nakke blev draget ned til hendes hæl og blev over en halv time i den positur, så stiv som jern, at sex karle ikke kunde holde hende. . . . Vil formode, at de tilskikkedes tilfælde

68. Præsident Mathias Worms stedsøn Christoffer de Hemmer. medicus og stadsfysikus i Ribe fra 1694. – søn. ms.: sær, der må være en skrivet fejl. formodentlig fremkaldt af ordet: sær to linjer tidligere.

69. Rimeligvis Adam Marcus Utterwig (Otterwich), chef for 2. jyske rytteriregiment. † 1706. Se Hirsch, Danske og norske Officerer, ms. i Kgl. Bibl., XII, p. 374.

70. Den hellige Erasmus, en af de fjorten »nødhjælpere«, var ellers sømandshelgen, men hjalp også mod mavesmerter.

ikke skal være af anden consideration. Dersom begæres underretning om andre skrækkelige symptomatibus ved jomfru Uterviigs svaghed, skal det gerne ske, deraf jeg skulde tro, mange skulde gøre sig tanke om besættelse. Forbliver i det øvrige, næst flittig og huldeste hilsen til Dennem samtlig, højærede hr. svogers tjenstberedvilligste J. Seerup⁷¹ —. Korrespondancen mellem Ribe-rektoren og Tisted-matadoren fortsætter, og den flittigt skrivende Jørgen Seerup er ganske klar over, at her ikke er tale om nogen besættelse. Den næste bulletin afsender han den 26. august, otte dage efter den første, og har vel intet nyt at berette, men stadig godt håb, for Gertruds anfald, som hun fik, den aften hun ankom, var vel en paroxysme: som varede på 3 timer, dog uden al fantasi og Satans kogleri. Om fantasien haver her ophørt, som på et fremmed sted, der ikke så vel kunde give materie dertil som Tisted, kunde muligt tvivles; mig siunes deres svaghed må være kommen af en alteration over det, de så og hørte i Tisted, og af en indbilding, at de, som ved denne alteration havde fået en naturlig moderconvulsion⁷², skulde være besatte af Satan, som de sig om de andre havde indbildet, hvilket muligt haver gjort deres tilfælde des forskrækkeligere. Thi det er intet at sige, hvad indbilding kan gøre i svaghederne, særdeles i de svagheder, som griber hjernen og senerne an⁷³ —. I sit tredie brev erklærer Seerup pigerne for helbredede og: intet af deres tilfælde videre at incommoderes, hvilket gør mig tanke, at en alteration og derhos fjøjede imagination om den hos de andre forment besættelse haver været årsag til deres tilfælde. Alting var hos den ældste så lidelig og mild, at jeg ikke kan penetrere, af hvad henseende en besættelse her kunde gøres nogen tanke på, som dertil ikke er allerringeste tegn i nogen måde. . . . Kan de på nogle uger forblive her i byen, da og med ordentlig medicin skal vorde forfaret og muligt tjeneste af min kæreste og mig gøres, som skulde prise os lykkelig, om vores ringhed højærede hr. svoger noget til tjeneste kunde udrette⁷⁴ —. Endelig følger som svar på Envold Nielsens forespørgsel til patienternes tilstand Seerups fjerde og sidste skrivelse, af 18. september, hvori han: kan forsikre, at der hos dennem er intet andet end en naturlig svaghed og aldeles ingen legemlig besættelse. Svagheden er en convulsio hysterica⁷⁵, så vidt jeg af Gertrud Andersdåtters paroxysmo haver er-

71. Kommissionsprotokollen p. 630-33, aktstykke 126.

72. hysteri (denne sygdom inentes fremkaldt af unormale tilstande, f. ex. krampe, i livmoderen).

73. Kommissionsprotokollen p. 633 f., aktstykke 126.

74. O. c. p. 634 f., akist. 126.

75. hysterisk krampe.

aget, og haver hun, siden hun her begyndte at bruge⁷⁶, ikke haft aller-ringeste anstød deraf, ikke heller hendes yngste søster uden en ganske ringe mindelse, som ikke er værd at skrive om. Min tanke er, at en alteration over det, de haver hørt og set i Tisted, haver været årsag til svagheden, som ved en fattet indbilding om besættelse haver taget over-hånd og så meget græsseligere ytret sig. Thi det er vel enhver bekendt, hvad moder-convulsionen kan komme afsted, og hvor meget indbilding i sådan tilfælde formår. Dersom jeg havde den ære at conferere med Deres gode sognepræst, skulde jeg vel formode det så klarligen at demonst-rere, at han herom ikke skulde bære videre tvivl, som jeg og vil forhåbe, han nu er udi langt andre tanker, særdeles om han medicos vilde behage at konsultere⁷⁷ —. Alle kan glæde sig over, at Annes og Gertruds sygdom altså ikke var så farlig som frygtet. Dog ikke Ole Bjørn, der ved denne helbredelse går glip af et par vigtige tilfælde af virkelig besættelse. Måske heller ikke Jens Bircherod, der ved samme lejlighed mister et par bekræftelser på, at Tisted-kvinderne er en flok regulære bedragere. Han har ved en senere lejlighed, åbenbart til brug ved den senere kongelige kommissions endelige domsafsigelse, bedt sin korrespondent på egnen, præsten i Lintrup, om at fremskaffe en attest fra Jørgen Seerup om pigebørnenes tilfælde. Men det ses ikke, at han har fundet svaret anvendeligt, og hans dagbogsnotat om samme sag falder noget tørt: Fra mag. Christen Lauridsen Wellejo skrivelse be-kommen, hvor udi han på mag. Jørgen Seerups vegne svarer mig, hvor vidt han om de tvende Anders Pedersens døtre af Tisted samt deres anfægtningers beskaffenhed kan testere⁷⁸. — Holger Schandorph beskri-ver kortelig deres helbredelse således, at da de til sidst skammede sig ved sådanne optøjer: haver de brugt medicin og deres forment djævel udpurget⁷⁹ —. Han har også, da han først selv blev klar over, at besæt-telsen var en fiktion, brugt al sin veltalende myndighed for at skærme dem mod påvirkning fra Ole Bjørn og hans tilhængere: Poul Rytter, som javnlig gik derind, straffede jeg, forbød hannem at være der og sagde til hannem, sådan een skulde stenes af byen med rådden æg⁸⁰ —. Anders Pedersens tredie datter, Maren⁸¹, har for resten også vist tegn til

76. nl. medicin, kur.

77. Kommissionsprotokollen p. 635 f., aktstykke 126.

78. Bircherods dagbog 1.2.97.

79. Schandorphs relation, Rostgaard nr. 2. 4°, p. 281.

80. Kommissionsprotokollen p. 279, aktstykke 55.

81. O. c. p. 638; p. 640.

at ville være besat, men det har været nemmere at kurere hende end søstrene, for Anders Pedersen fortæller selv: at en dag, som hans datter kom fra Karen Toftum og såtte sig til at spinde, da klagede hun sig, at der var noget, som rev hende i hendes ben og løb op og ned som en rotte; da tog han en stykke tavl⁸² og gav hende hug af og sagde: Skal du tæve føre mig Djævelen i huset! Og siden klagede hun sig ej ydermere⁸³ —.

Netop i de dage, hvor Ole Bjørn er blevet suspenderet og derpå forvist, er den niårige Kirsten Langgaard, en centralskikkelse blandt de besatte, ikke personlig på skuepladsen. Hendes fader har taget hende med sig til København, hvorfra han først vender hjem i begyndelsen af september⁸⁴, og måske har ikke alene denne rejse, men også den bevægelse og virksomhed, som hun er blevet bragt i ved hendes faders iver for at forhindre hendes Aalborg-rejse, ligefrem medført en bedring i hendes tilstand, som ellers har været tung nok. Svagelig har hun altid været, og til at begynde med har man troet hende plaget af den faldende syge og søgt råd derfor hos egnens lægekyndige præster, først hos hr. Niels Hegelund til Sønderhaa, der har gjort sin flid med hende: Fra min ungdom op har jeg altid lagt mig efter nogen videnskab i medicinen, har og cureret mange for adskillige slags siugdomme her i egnen, og i særdeleshed har jeg, Gud være æret, været sær lykkelig i at hjælpe dem, som laborerede epilepsia, gemenlig kaldet den faldende siuge. Af samme årsag lod Oluf Langgaard i Tisted mig med egen heste og vogn ved een sin svoger navnlig Laurids Lauridsen af Stagstrup hente ud til sig og begærte af mig, at jeg vilde gøre min flid i at hjælpe hans datter, som havde fået en sær tilfælde, som han ingenlunde kunde vide, hvad skulde være. Da jeg og strax var følgagtig, og gav hende noget ind imod den faldende siuge, såsom jeg af den paroxysmo, hun havde, endog i min nærværelse, ej andet kunde slutte, end at det jo var fornævnte siugdom, som og hendes egen fader og de hosværende samme tid troede⁸⁵ —. Kuren er blevet fortsat hos hr. Palle i Aggersborg, og efterhånden er det så blevet klart, at det næppe er nogen naturlig sygdom,

82. tagl, tov.

83. Kommissionsprotokollen p. 655 f., aktstykke 130. Den robuste kur for sligt var ikke ukendt. Marquis Couldray-Montpensier, som havde et par pigebørn i klosterscholen i Loudun, der ligesom alle de andre blev besatte af Fanden i 1630'erne, kaldte dem omgående hjem. »Jes fit bien traitter et bien fouetter; le Diable s'en alla tout aussytost«. (Les historiettes de Tallemant des Reaux II, 1854, p. 134).

84. Jfr. p. 272 samt Raschs votum 9.1.98, bl. 70 (jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 152).

85. Kommissionsprotokollen p. 206, aktstykke 44.

hun lider af, men en regulær djævlebesættelse. Med Guds tilladelse har den onde ånd Hvide Rotte, indtil menneskene bliver så gudfrygtige, at de brænder hexene, lovligt ophold i hendes legeme og forårsager mange mærkelige hændelser og mirakler. Diagnosen er Ole Bjørns, og den synes at interessere og more pigebarnet, for rent bortset fra hendes alvorlige anfald optræder hendes djævel muntert og uden hemninger med udråbning af adskillige hexe og slemme trusler mod amtmanden, hvis han ikke lader dem brænde⁸⁶. For resten antager samme djævels gudsbespottelser en form, som meget godt svarer til barnets unge alder: Især til dette spørgsmål, hvad hun tyktes om Christo, svarede hun: Æh, tvi, det er en skøn karl!⁸⁷ – Som hos de andre anfægtede viser hendes besættelse sig bl. a. i form af vildskab og overnaturlig styrke. Om en episode i Ole Bjørns hus vidner Mads Thommesen Bissekræmmer: at sidste St. Olufs markeds⁸⁸ tider, han kom op til Tisted, så han barnet ståendes i mag. Olufs vindver imellem mag. Olufs søster og søsterdatter. Så tog de barnet og bar det ind i en anden stue og kaste det på en seng. Og tillige med flere begærede [bissekræmmeren] af mag. Oluf Bjørn, at de måtte få barnet at se, som og skete, og de gik ind i stuen, i en anden næst hos, og så barnet liggendes på en kiste eller bænk på nogle klæder og . . . regerte grueligt med miner og sådant, og da så vidnet, at de med ham vare sex personer, som holdte på barnet, og hun sprang endda fra dem op til loftet, og hver gang de nævnte Jesu navn, så spyttede hun i magister Olufs og vidnets øjne og sagde til vidnet: Nu skal jeg fare i dig! Og kaldte magister Oluf: Sladder, hvorpå mag. Oluf svarede og sagde, han var ingen sladder: Men du est en løgner og skal være i Helvede, som du est kommen fra⁸⁹ –. Ikke alle tåler synet af barnets raseri i disse dage. Jens Andersen Klejnsmeds kone, Anne Christensdatter, var også kommet til marked i Tisted: Da så hun barnet Kirsten Langgaard var hel urolig i hendes mosters hus, og der var en tre eller fire om hende, og vidnet blev forskrækket og gik strax bort igen⁹⁰ –. Men andre lader sig ikke så let dupere og gør sig deres egne tanker om sagen. Den stærke Villads Andersen Bissekræmmer har også set: at der var fire eller fem, som lå på barnet, men han siuntest at

86. Jfr. p. 126.

87. Kommissionsprotokollen p. 455, aktstykke 89.

88. Ms.: marchens.

89. O. c. p. 720 f.

90. O. c. p. 852.

kunne bære hende under hans ene arm⁹¹ —. Og heller ikke Emmik Erik-
sen føler sig overbevist, for i Ole Bjørns hus så han engang, da Kirsten
blev angrebet: at Charlotte Mavors tog hende først på sit skød, derefter
lagde hende på en foldbænk⁹² og således magelig samme tid alene
kunde holde hende⁹³ —. Hertil svarer Envold Nielsens erklæring, at:
barnet Kirsten Olufsdatter er også af en person ved navn Søren Jelling
alene opbåren i skriftestolen⁹⁴ —. Hendes overnaturlige evner under
anfaldene manifesterer sig mest som en mærkelig og uforklarlig kund-
skab om fremmede personer. Som så mange andre er Maren, salig Niels
Mikkelsen Fiskers datter, kommet til St. Olufs-marked i Tisted: Da så
hun i mag. Olufs hus, som hun der indgik, at der vare sex kvinde-
mennesker om at holde Kirsten Langgaard. Og som hun stod i gangen,
og stuedøren stod åben, råbte Kirsten Langgaard på hende ved navn og
sagde, hvad klæder hun stod i, alligevel barnet kunde intet se hende.
Og så blev vidnet råbt ind i stuen for at fornemmes, hvad klæder hun
stod i. . . . Da hun var kommen ind i stuen, som for er meldt, sagde
barnet en svar ed og sagde: Oluf Sladder, nu kan du se, det er sandt⁹⁵ —.
I det hele taget drager markederne mange handlende til byen, og når
de benytter lejligheden til at besøge det mærkelige barn i præstegården,
får også de kendskab til hendes uforståelige viden. Karen Aagesdatter
fra Aalborg, Jens Poulsen Bissekræmmers hustru, fortæller: at næst
afvigte år [1696], St. Hans-marked, var hun rejst til Tisted og kom ind
i mag. Olufs hus en løverdag, da råbte barnet på hende: Kvinde, har
du hjemme i Aalborg? Om søndagen derefter, da aftensang var ude, da
kom der en mand ind i mag. Olles hus, og barnet sagde til ham: Villads,
kommer du der i din lædertrøje! Så kom der en ung karl ind med en
pose med søm udi, og så snart han satte den ene fod ind ad døren,
sagde barnet til ham: Gak hen og sælg din søm, det der far' djævelen
i dig! Så for han ud ad døren, blev bange og løb sin kås. Da kom Daniel
Glasmeyer derind, og barnet sagde til ham: Kommer du her, Daniel?
Kender du mig? sagde Daniel. Barnet svarede: Gak hen og pas på din
bod!⁹⁶ — Og disse beretninger er vidnefaste, om end citeringen af udta-
lelserne kan falde lidt forskelligt ud, og samme begivenhed af den ene

91. O. c. p. 720.

92. slagbænk.

93. Kommissionsprotokollen p. 50 f.

94. O. c. p. 174.

95. O. c. p. 846 f.

96. O. c. p. 737.

kan være henlagt til St. Hans-marked i juni, af en anden til St. Olufs-marked sidst i juli. Den nittenårige Christen Jensen Bissekræmmer, ham med sømposen, har på opfordring skyndt sig bort uden at tøve: Så råbte hun og skreg, men hvad det var, må Gud i Himmelen vide⁹⁷ –. Den lige nævnte Villads Kræmmer har selv refereret sin og Daniel Glasmeyers søndagsvisit i præstegården, hvor barnet hilste dem: Hille mænd Daniel, kommer du her! Jeg kender dig vel, du est nylig gift –, og: Hille mænd, Villads Kræmmer, kommer du der?⁹⁸ – Villads Kræmmer har ikke fundet det nødvendigt at hefte sig ved barnets omtale af det klædningsstykke, der åbenbart så godt som noget karakteristisk øgenavn har gjort ham kendt i både Thy og Himmerland, men det har hans kone, som var kommet med til marked: Da hørte hun, at det var lige sådant, som det gjeffede og gøde som en hund i magister Olufs stue, og med flere gik derind og så, det var barnet, og så fire eller fem holdte på det. Videre vidste hun ikke synderlig at sige, uden at hendes mand kom derind, og da sagde barnet til ham: Villads, kommer du der i din lædertrøje!⁹⁹ – Men Daniel Glasmeyer har mest heftet sig ved det forunderlige, at hun faktisk, som det forlyder, kan tale, uden at hendes tunge røres: En søndag, som var in julio 96, kom han til Tisted, og efter aftensang, han kom til torvet, hørte han med flere alarm i mag. Olufs hus. Gik så han derind, og Kirsten Langgaard, som dengang larmede, nævnede hans navn tillige med mange andres. Og vidnet kendte ikke hende. Da sagde vidnet til Kirsten Langgaard: Du kan ikke tale, med mindre du jo bruger din tunge? Hvortil hun svarede ham ej andet end skæmt, brugte så adskillige ord med gøen og sligt, som hun den tid brugte; og [vidnet] gik så bort. . . . Ungefær anden dagen derefter kom vidnet ind til Johanne Høstes, som er Kirsten Langgaards moster, der gik Kirsten Langgaard skikkelig inde på gulvet og løb så ud af døren og begyndte med adskillig råben og hujen. Så kom pigen i huset og tog barnet ind og lagde hende i seng, og havde adskillige ord og fagter. . . . Så sagde barnet til vidnet: Kan du huske¹⁰⁰, hvad du sagde til mig i magister Olufs hus? Så svarte vidnet nej. Barnet sagde, det var, at han havde sagt tilforne, hun kunde ikke tale, uden hun skulde røre hendes tunge; og talte nogle ord, som han ikke ved, hvad var, ej heller så eller kunde mærke, at tungen rørte sig. Da kom Poul Rytter og hendes fader Olle Langgaard ind og da

97. O. c. p. 853.

98. O. c. p. 719 f.

99. O. c. p. 738.

100. Ms.: housche.

begyndte samtelig at læse og siunge, og barnet sagde tvende gange: Lad mig fare, lad mig fare ad Helvede til! Og Poul Rytter svarede: Far derhen, og kom aldrig mere! Dermed fik barnet bedre og blev på stående fod frisk og skadde intet¹⁰¹ —. Og næsten med skræk har student Mavors berettet om hendes kendskab til Tord på Holm¹⁰²: item at hun kendte Anne Jensdatter af Leginds broder og nævnte ham ved navn, da han stod iblandt mange folk udi kirken, og hannem aldrig tilforn havde kendt etc.¹⁰³ —.

Men foruden de delte meninger om hendes djævels styrke er der endnu visse ting, som kan vække nogen tvivl hos en og anden. En besættelse er en såre alvorlig sag, men det kalder dog smilet frem hos mange tilhørere, når hendes djævel omtaler de personer venligt, som barnet godt kan lide, idet han meget snildt bider et stykke af navnet, når han ikke tør tage det hele i sin mund. Christoffer Mumme har selv været genstand for den onde ånds venlige omtale og lader i sin senere beretning skinne igennem, at han allerede da morede sig rigtig godt: Engang var jeg særdeles i barnets gunst, og der jeg desimidlertid holdt hende på mit skød i sit raseri, de da hosværende . . . berømede Christian Frederik og Poul Rytter i besynderlighed for deres store umage og omsorg for barnet etc., da mærkte samme barn Kirsten Langgaard, at mig blev ingen ros eller berømmelse tilføjet, som dog stod på den tid bedst i hendes credo¹⁰⁴. Thi sagde hun sagtelig: End Offer da? Med hvilket navn hun nævnte mig, fordi hun med de andre såkaldede besætte foregav, at de ikke kunde i paroxysmo udsige mit navn altsammen, fordi det begyndtes af Christ; derfor skulde deres djævel ikke tørdt beholdt uden den sidste part af navnet¹⁰⁵ —. Noget mistænkeligt er det også, at samme hendes djævel ikke er synderlig påståelig. Vel er Charlotte Mavors ikke i tvivl om, at barnet virkelig er besat, men hun kan dog ikke undlade at undre sig over, at den onde ånd ret ofte lader sig true til lydighed og tavshed. I hvert fald har Charlotte selv fortalt Mumme: at som hun nogle tider fornam, at barnet var så letfærdig til at udpladre alt det i paroxysmo, som hun i mag. Olufs hus hørte eller så, da hun var frisk, da truede hun barnet, at hun skulde ikke en dag længere blive i mag. [Olufs] hus, dersom hun ikke holdt inde med sådan råben og skvalder.

101. Kommissionsprotokollen p. 717–19.

102. Jfr. p. 135.

103. Kommissionsprotokollen p. 539, aktstykke 106.

104. *Illtro, credit.*

105. Kommissionsprotokollen p. 456 f., aktstykke 89.

Og efter den tid sagde Charlotte sig aldrig at have fornummet, at barnet med det ringeste har turdet udsige alt det, som i huset passerede. . . . Item sagde og Charlotte Mavors, at der hun så, at barnet engang vilde få det i kirken, truede hun det, og derefter blev hun stille og fik det ikke. Item: der samme barn råbte på Anne Christensdatter på torvet, kom samme påråbte kvinde ind til barnet og med ivrighed og hårdhed truede og udskældede den djævel, spurgte, hvad han havde på hende at råbe etc. Da blev barnet ved kvindens uformodentlige og hastige overkomst forbavset og udi begyndelsen intet svarede, men siden ikkun lidet, og det med sagte udmæle –. Tilmeld er Hvide Rotte åbenbart ikke ganske herre over Kirstens mund: Charlotte Mavors satte også sin betænkning hos dette, at barnet havde vel meget ondt, og djævelen talte vel meget igennem hendes mund, mens sagde sig derhos at have befunden, at hun blander¹⁰⁶ meget iblandt selv af sit barnesnak¹⁰⁷ –. Nu og da kan man også være så heldig at finde en naturlig forklaring på, at hun til manges store forbavelse kan nævne ukendte og ikke før sete fremmede ved deres rette navne. Hr. Peder Roaldsen har haft den oplevelse: der han engang vilde besøge Kirsten Olufsdatter Langgaard i mag. Ole Bjørns hus, og han, som han kom i forstuen, hørte, at hun havde sin paroxysmum inden for i stuen, blev han lidet stående stille uden for døren i forstuen, i den mening, at han vilde høre og fornemme, om barnet kunde vide, at han stod der uden fore, som sagt er. Men som slet intet af hende derom blev fornummet, lukte han døren op og strax stirrede på barnet, som hun og så på hannem. Han mente, hun strax skulde selv talt hannem til ved navn, hvilket ikke skete, men som han trådte lidet fra døren, hørte han Charlottam Mavors, som stod lige over barnet, at sige så sagte: Der kommer hr. Peder i Agerholm. Hvormed barnet strax på timen betjente sig og sagde til [ham]: Kommer du her, Peder Sladder!¹⁰⁸ – Endelig er det også betænkeligt, at hendes påråbelse af hexe mærkbart tiltager, når hun er i kur hos Ole Bjørn. Jacob Hører, hos hvem hun var i en slags pleje og opsyn i 17 uger, har sagt Envold Nielsen, at hun i al den tid ikke råbte på andre end de to anklagede, Anne Christensdatter og Anne Vert: Mens siden hun kom i mag. Olufs hus, er hendes mund så vel som Maren Hansdatters for alvor kommen på gang¹⁰⁹ –.

Trods alt dette er der god grund til ængstelse. En bredere oversigt

106. Ms.: blander.

107. O. c. p. 455 f., aktst. 89.

108. O. c. p. 126 f., aktst. 24.

109. O. c. p. 177.

over hendes alvorlige tilstand i denne sommer er netop givet af den samme fromme skolemand Jacob Pedersen: Hjemme i vort hus så vi Kirsten Olufsdatter Langgaard, når hun ikke var sig selv mægtig, hendes ansigtes grum og grim vanhældelse, tungens udrækkelse, rysten og skælven, spyttten på Guds ords tjenere og andre Guds børn, så og hoffærdige fagter og miner. Næst dette fornåm vi hos hende stor tungthed, thi mange sinde, når hun stod eller gik allerbedst, faldt eller dump hun ned til jorden. Jeg eller min kone var næppe mand for at løfte hende op igen fra jorden, lod hende derfor undertider ligge, og da krympedest hun sammen, dog lidet derefter stod hun op letteligen. Stor stindhed fornåm vi også hos hende og sådan en styrke, at 2, 3 à 4 havde nok at gøre, at de kunde holde hende, ikke løseligen, men med magt. Afsky var hos hende da til Jesu navn og Guds ord. Når Guds ord og gudelige bønner læstes og åndelige sange bleve sjungene, da hørtest af hende nu latter, græden, nu gøen, guffen, råben. Tit blev råbt af hende: An' Christendatter i Skinnerup, Karen Nielsdatter på Skovsted bakke. Mange gange lå hun dum hele timer; når hun omsider kom til sig igen, læste hun sin trosbekendelse, Fader vor, morgen- og aftenbønner med sammenlagte hænder, sang og med andre Guds børn, og undertiden ene¹¹⁰, at man kunde desbedre agte hvad og hvorledes, hun sang. Dersom hun blev tilspurgt om, hvad hende sket var, svarede hun nej, hun vidste det ikke. I denne hendes elendighed besøgte hende ofte mag. Oluf Bjørn, først kaldet, siden kaldet og ukaldet; hende besøgte også Christian Frederik, Poul Rytter, Christoffer Mumme og mange andre Guds børn, hvilke der så hendes elendighed og bade for hende til Gud, at han nådeligen vilde forbarme sig over hende og hjælpe hende efter hans guddommelig vilje. Ofte kom hun til sig selv, førend magister Oluf Bjørn gik bort, ofte når han var gået bort, når han tilforn havde liust Herrens velsignelse over hende. Og når hun kom sig, læste hun sin trosbekendelse, Fader vor og takkede Gud. I kirken var hendes tilstand også elendig, men når magister Oluf Bjørn med hosværende Guds børn gjorde bøn for hende og siunge samtligen åndelige sange, kom hun og til sig selv, læste sin trosbekendelse, Fader vor, og prisede Gud¹¹¹ -.

Der er allerede forhen fortalt adskilligt om, hvordan Maren Hansdatter Sirichs sygdom tog sin begyndelse tidligt i juni måned, hvordan hun blev bragt til Ole Bjørns bolig, og hvordan hun i hans seng har

110. Ms.: eener.

111. Kommissionsprotokollen p. 575 f., aktstykke 109.

raset og profeteret. Det er trods alt nok bedre, at hun er hos præsten end hos småbørnene hjemme, for der i huset har både Jacob Hører og hans kone set: hendes ansigtes grimme vanheldelse og tungens meget slem udrækkelse, og opfart ad loften over hendes seng; hørte og hos hende banden, gøen, latter, råben¹¹² —. Og et besøg kan begynde nok så fredeligt, som en stilfærdig samtale med hende, det ender dog med hendes djævels optøjer og vilde snak. Ved Olufsmarkedets tider vil Maren Nielsdatter også besøge Maren Hansdatter: Og der hun kom derind, bad hun hende sidde på en stol ved sengen; så kom amtsforvalterens søn Christian derind og satte sig på siden af sengen hos Maren Hansdatter, og da fortalte Maren Hansdatter hende om hendes svaghed, hvordan hun havde fået det, og det var kast for mag. Oluf, og hun var kommen over det¹¹³. Så vilde vidnet have gået, så bad amtsforvalterens søn, hun vilde bie, og så sang de den salme: Vor Gud han er så fast en borg etc., og den tid de sang på det andet vers, kom der slig en slem lugt for vidnets næse, og hun begyndte at holde for næsen, og i det samme for Maren Hansdatter af sengen over vidnets hoved hen til vindverne og gav det sådan et slag, så vidnet havde tænkt, vindverne havde faldet ud. Så gik vidnet ud og kaldte naboerne ind, de skulde komme ind at hjælpe Maren Hansdatter, hun var så svag. Så kom Thomas Graversens kone og så Anne Mules ind og fik hende i sengen igen, og en anden kone, som vidnet ikke kendte. Så råbte Maren Hansdatter på vidnet, hun skulde ingen tale til at holde på hende, for Den store Mand kunde holde hende alene —. Men: Maren Hansdatter [eller rettere, hendes onde ånd] sagde samme tid: Nu vil de have mig ned til min broder Maren Spillemands i Aalborg! Og sor en stor ed, de skulde ikke. Og sagde Maren Hansdatter iblandt anden snak til vidnet samme tid, at Peder Knudsens kone¹¹⁴ var kommen til marked, og hendes mand er bleven skudt ihjel for ti år siden¹¹⁵ —. Ved sine rasende anfald virker hun mægtigt på de tilstedeværende, men hvad egentlige undere angår, kan hendes djævel, fraregnet den lige nævnte luftfart, slet ikke stå mål med sine brødre hos de andre anfægtede. Han indskrænker sig til at kende en og anden fremmed person. Student Mavors var hos hende: da hun engang var anfægtet. Og imidlertid indkom en mand, som nylig var kommen fra København og af curiositet var hengåen slig anfægtning at anse, hvilken

112. O. c. p. 577, aktst. 109.

113. Jfr. p. 170.

114. Magdalene Jensdatter.

115. Kommissionsprotokollen p. 847–49.

hun strax vidste ved navn at nævne, Morten Christensen, da hun dog extra paroxysmum hannem efter tilspørgelse ikke vidste at navngive etc.¹¹⁶ – Og vel har hr. Mourids Nors aldrig set de to tunger i hendes mund, som snakken går om, men han har hørt hende: gø som en hund og dog ikke set tungen i munden røres¹¹⁷ –. Ole Bjørn roser sig af sengekurens succes, for i løbet af nogen tid kan Maren atter bruge sine lemmer. Men andre, Jacob von Holten, Envold Nielsen og flere, ser sagen på en anden måde, og Djævelen har da heller ikke større respekt for præsten, end at han stikker ham et blåt øje. Ole Bjørn har givet Maren Hansdatter ophold i sit hus: fordi bemeldte Maren Hansdatters djævel skulde sagt, at han skulde have faret i magister Ole, mens hun kom i vejen derfor, og at hun både på låre og bene var forgjort, at hun ikke kunde gå eller stå og aldrig kunde få bedre, uden hun kom i præstens egen seng at ligge. Og der hun kom i præstens seng, skal hun der have kunnet gået og stået, mens på jorden kunde hun ikke sætte fødderne til. Blev omsider tilpas, at hun kunde gå. Og magister Olle haver holdet dette for et stor miracul. Samme Maren Hansdatter haver og udi raseri slaget magister Oluf udi ansigtet et blåt øje, at han i nogle uger ikke selv prædikede, hvilket han adskillige gang haver sagt sig at have fået det samme for hans fjende¹¹⁸ –. Og for resten kan præsten heller ikke med varig virkning fordrive den onde ånd, der bl. a. forleder hende til de forhen omtalte exhibitionistiske excesser i kirken og på gaden¹¹⁹. Også på andre måder viser hun sig unormal, løgnagtig og med kleptomane tilbøjeligheder, som en attest udviser: Hun haver brugt tiuvagtighed og løgnagtighed imod os, og en del båret tilbage igen af det, hun haver stået fra os¹²⁰ –.

For et skarpt øje kan Maren Hansdatters opførsel nok forekomme noget mistænkelig, både hvad angår hendes kendskab til fremmede personer og hendes pukken på sin egen standhaftige guds frygt, der især viser sig som forargelse over biskoppens vantro. Hr. Anders Jacobsen Borchorst har skildret et par ret oplysende episoder fra hendes ophold hos magister Ole: Maren Hansdatters djævel sagde engang til mig, da hun var i magister Olufs hus, og jeg lod disse ord falde, at de personer, hvilke jeg hørte hende iblandt trolldfolkene at opregne, vare ingen anden

116. O. c. p. 539, aktstykket 106.

117. O. c. p. 83.

118. O. c. p. 159 f., akts. 30: [fr. p. 54 f. (Emmik Eriksen)].

119. Jfr. p. 217.

120. Kommissionsprotokollen p. 535 f., aktstykket 104.

end dennem, som hun kendte og var vred på. Da blev der sagt . . . : Nu vil jeg opregne nogles navne for dig, som du ved vel, at den rakker-tæve, jeg er udi, kender intet til. Så blev der nævnet borgemester Brun i Aalborg¹²¹, Maren Bjerring, hr. Anders¹²² i Mov og flere, og der jeg hørte mig omkring, da havde fornævnte Maren Hansdatter været en tid lang i Kærup præstegård, hvor hun havde om ej så lige set og kendt forbemeldte personer, så dog hørt tale om dem, eftersom de vare beslægtede og besvoglede med præstefolkene, som da boede sammesteds. Samme Maren Hansdatter var i magister Olufs hus. der han fik kopi af hans højærværdigheds brev til provsterne anlangende Maren Spillemands bekendelse og dette store bedrageris opliusning. Og magister Ole da læste den lydelig for dem alle, som vare i stuen. Da så jeg grangivelig, hvorledes Maren Hansdatter skiftede farve, bed tænderne sammen, gik ud i køkkenet, faldt om på gulvet og havde mangfoldige slemme ord om biskoppen og hans hus, som hun ikke nogen tid tilforn havde haft, så hendes djævel var hel forbitret på biskoppen, fordi han ikke vilde straffe synd og ugudelighed og have omsorg for, at de påråbte troldkvinder kunde blive brændt, og Fanden så kunde komme sin vej, thi han havde ingen lyst til at være hos hende, fordi hun hængte så hart ved Den store Mand, når hun var frisk, som ordene af hende samme tid faldt. Jeg var ikke i Tisted, da at denne Maren Hansdatter blev opført i magister Olufs hus og lagt i hans egen seng, som siges, men dog haver jeg set hende mange gange at ligge i hans seng i storestuen¹²³ —.

Det var Maren Hansdatter, som efter vicesiftamtmands og biskops ordre skulde til Aalborg, hvis Kirsten Langgaard ikke kom. Kirsten kom ikke, og Maren udeblev også¹²⁴. Bag denne stædighed aner man stærkere kræfter end Anders Lauridsens, og det vil være forståeligt nok, om Ole Bjørn fraråder, ja forbyder hende og hendes mand rejsen, at det ikke skal gå hende, som det gik Maren Spillemands. Man bør tilmed være særlig forsigtig i dette tilfælde, for der er mange, som har hørt hende, bandende i sin galskab, fremsætte trusler om en selvødelæggende bekendelse: at dersom hun skulde rejse ned til Aalborg, skulde hun sige alt, hvis der blev begæret af hende, hun skulde sige, på det hun kunde miste hendes liv¹²⁵ —. Og det kan jo ingen af parterne være tjent med.

121. Søren Jacobsen Brunow.

122. Anders Jacobsen Poulin.

123. Kommissionsprotokollen p. 245 f., aktstykke 51.

124. Jfr. p. 225 f.

125. Kommissionsprotokollen p. 535, aktstykke 103.

Måske navnlig ikke Ole Bjørn. Men som man når hen i november måned, da Ole Bjørn er borte, og kun hans søsterdatter Charlotte Mavors og de menige medlemmer af hans nu så hårdt trængte venneskare varetager hans interesser, da bliver det Maren Hansdatter klart, at turen til Aalborg undgår hun ikke, og så bekender hun hellere nu end senere, og hun glemmer ikke til sin undskyldning at anføre, at både Charlotte Mavors og Abild Møller har bestyrket hende i hendes forehavende med deres snak. Hendes bekendelse foreligger i to redaktioner, den ene som et selvstændigt, udførligt dokument af 20.11.96, underskrevet af Jacob von Holten, Johan Thorsen og Holger Schandorph. Og visselig indeholder dokumentet en tilståelse om, at hun har bedraget folk og fuldt bevidst bibragt dem falske forestillinger. Men også et fortvivlet og svagt forsøg på at forklare, at hun ikke har været sig selv mægtig. Men det sidste vil der nok blive lagt mindre vægt på end på det første:

Maren Hansdatters Andreas Lauridsens hustrues hendes frivillig bekendelse om hendes bedrageri udi det såkaldte besættelses- og trolddomsvæsen udi Tisted.

Anno 1696 den 20. novemb. vare vi underskrevne Jacob von Holten og Johan Thorsen, capellane samme steds, med magister Holger Schandorph efter hans begæring og venlig anmodning udi Maren Hansdatter Sirichs hus, som hun ved byfogden seigneur Emmik Eriksen havde begæret magister Holger at ville komme til hende. Og efter at hun af ham alvorligen blev påmindet om en retsindig bekendelse, at hun skulde bekende hendes sandhed, bekendte hun, at såsom hun med en naturlig sygdom var angreben, og såsom hun intet nogle dage havde ædet, blev hun af en stærk hovedpine beladt, så at hun blev meget underlig, og såsom hun i en drøm blev skrækket, idet hende siuntes, hendes fader og moder forekom hende og foreholdt hende hendes elendige tilstand, og såsom da Christian Frederik studiosus, mag. Oluf Bjørns søstersøn, kom til hende og begyndte at tiltale hende og synge, som for et besat menneske, begyndte hendes venner at beklage [hende], hvorføre hun faldt i des større alteration. Derefter blev hun båret i magister Olufs hus og lagt i hans egen seng udi hans studérkammer, som absolut sagde til hende, at hun var besat, i hvilken tro hun og kom og indbildede sig at være besat; hvor hun da forblev i hans hus mod tre ugers tid og da daglig af mag. Oluf såvel som af andre udi huset, Christian Frederik og hans søster Charlotte, blev styrket udi den mening, at hun var besat. Arsagen, hvorføre hun skulde ligge i mag. Olufs hus og i hans seng,

bekendte hun, at det var sagt, at hun ej kunde blive frisk, før hun kom i mag. Olufs seng at ligge. Årsagen til hendes forskrækkelse bekendte hun, at Christian Frederik kom ind til hende og sagde, at det blev sagt af Maren Spilmands djævel, at hun var besat, hvorfor Christian Frederik gjorde bøn, som meldt er, så at hun derover kom i den indbildning, at hun også var besat. Ellers bekendte hun ydermere, at hun med sin fulde sands og fornuft havde talet det, som til hendes [næstes?] beskæmmelse er udført, og derfor bad hjertelig med grædende tåre om nåde hos Gud og menneskene, og fortrød af hjertet, hvis passeret er, og særdeles hvis hun mod Gud havde talet; sagde, at hun stadig indbildte sig, at det var Satans indskydelse, indtil mag. Holger Schandorph i Laurids Nielsens hus, den tid commissarierne . . . in aug. var der, førte hende af den tankc; og sagde hun og, at barnet Kirsten Olufsdatter sagde, at hun så een med to lange øren bag mag. Oluf; bad og sandelig, at vi skulde [ikke] sige mag. Olufs søster Charlotte, hvad hun havde bekendt¹²⁶ —. Den anden, korte beretning om hendes bekendelse er udfærdiget af Holger Schandorph og indlagt i hans store, ofte citerede beretning til undersøgelseskommissionen om alle de anfægtede. Den er ikke i modstrid med den førstnævnte, men Schandorph hefter sig ved visse enkeltheder, navnlig ved de uhyrligheder, som Ole Bjørns trofaste har fyldt hendes øren med, og ved hendes åbenbare frygt for Charlotte Mavors. Han er efter hendes egen anmodning kommet til hende, og han har i von Holtens og kapellanens nærværelse formanet hende til nu at sige sandheden og har lovet at beskytte hende mod Charlotte (og derpå holdt sit løfte): hvorpå hun da frimodig, dog med grædende tåre bekendte, at hun med sin fulde forstand havde bespottet Gud, beskæmmet mennesken, og bad, jeg vilde bede godt for hende hos øvrigheden, bad mig og, jeg skulde ikke lade Charlotte det vide, før hun var af byen, bad mig og, jeg vilde følge hende noget på vejen (som jeg og gjorde, indtil hun kom en mils vej fra byen, at hun kunde vorde fri for Charlotte) og er endnu, Gud være ene ære, bestandig i sin bekendelse. Jeg vil ikke heller nægte, at Maren Hansdatter haver beklaget, hvorledes Charlotte og Abild Møller haver ført så megen sladder og dermed styrket hende i sin galskab, idet Abild Møller skal have sagt, at hun¹²⁷ så Fanden Hvide Rot sprang om natten på Maren Hansdatters bryst og villet faret i hende, men kunde ej, fordi Abild Møller bad så stærk.

126. Ny kgl. Saml. 423 fol.; Thott 176 c fol.

127. Ms.: hand.

Hun skal og have sagt, at hun så Fanden male¹²⁸ ved mester Oles gavlbænkrog. Charlotte skal have sagt, at hun så Fanden som en skorstensfejer med lang sort hår i brune klæder for hendes seng. Fanden skal Charlotte og have set som en hund ligget på hendes fødder, men hun taget fat på ham og slaget ham på jorden (en dristig pige). . . Denne Abild Møller er i magister Olufs formands tid, salig magister Hebo, for hendes sladders skyld forvist hans hus, hun haver en søn, der brød blokken i Tisted kirke. Jeg haver og hørt om den hare, der skulde været bag magister Oles hoved med to store lange ører¹²⁹ —. Fire dage senere kan biskoppen i Aalborg tage del i glæden: D. 24. novemb. hel behagelige tidender fra Tisted bekommen, nemlig at Maren Hansdatter Sirichs, der hun, efter justitsråd Bartholins ordre og anstalt skulde våren hid ned til Aalborg ført, lod hun sig af Gud til omvendelse og bekendelse røre, idet hun d. 20. novemb. sidst afvigt . . .¹³⁰ —.

Der er efterhånden kun få, som tror på, at Anne Pedersdatter Jens Bondes virkelig hører eller har hørt til blandt de besatte, sådan som hendes anfalds begyndelse med rasen og udråben af et par hexe lod ikke alene Ole Bjørn, men endog en skeptiker som Holger Sørensen Schandorph formode. Hendes hengivenhed til brændevin forklarer problemet på en mere naturlig måde, hendes tilstands rette art og årsag synes åbenbar for alle, selv for hendes medsøstre af de anfægtedes kompagni. Den morgen, hun første gang gjorde sig gal, kom Karen Toftum ind til Anne Skomagars og sagde: Gud bevare os, hvor fuld er Jens Bondes kone!¹³¹ — Efter flere sådanne tilfælde har hun endnu en sidste gang, i november, et anfald af den for hende selv så ubegribelige sygdom med hovedpine fjorten dage i træk. Men den egentlige galskab eller besættelse, under hvilken hun hverken kan sanse eller samle, holder hende kun en times tid og har fortaget sig så hurtigt, at Holger Schandorph, der på denne årstid gør sig helt andre forestillinger om de besatte end ved midsommertid, ikke kan: komme så snart, at hendes fictus paroxysmus¹³² jo var overstanden, og da sad hun og spandt ved sin kakkelovn, siuntes overmåde drukken, som og var et almindelig ord i byen den tid om hende; han truede hende og sagde, at når han fornam det igen,

128. Ms.: maale. Hvad det er, Fanden har målt eller malt, kan ikke oplyses. Bænkekrogen er det hjørne, som den faste bænk danner ved bordenden.

129. Kommissionsprotokollen p. 287 f., aktstykke 55.

130. Bircherods dagbog. Notatet ikke fuldført.

131. Kommissionsprotokollen p. 262. aktstykke 52.

132. Ms. har opr.: ficto paroxysmo. Ved senere tilføjede streger er o'erne ændret til den alm. 9tal-lignende forkortelse for -us.

skulde han lade hende slå digt¹³³ af med en kæp, og sad hun da og skammed sig; og nok grangivelig den gang kunde mærke, at det var hendes skælmeri¹³⁴. —

Mindst af alt skal man vente sig nogen forbedring hos et skarnsmenneske som Karen Toftum, og just med hensyn til hende er der al grund til at være på vagt, for fra sådan een kan bedrageri og bevidst ondskabsfuldhed altid ventes. Hendes anfald, enten de nu er ægte eller påtagne, har taget deres begyndelse i juni, og i den tid, som følger nærmest efter, mens præsternes opvartning endnu står på, får hun rig lejlighed til at vise megen grovhed mod Guds ords tjenere. Begærer hun at drikke, rækker hr. Ole Nielsen Hosum hende kruset i Jesu navn, men hun svarer nej, og forlanger det i Djævelens¹³⁵, og når hr. Ole Nielsen til Hillerslev: læste litaniet for Karen Toftum, svarede hun: Holdt din mund, jeg gider ikke hørt på det sladder og dask!¹³⁶ — Ikke smukkere behandler hun hr. Holger Sørensen Schandorph: Karen Toftum haver jeg hørt, haver i sin formente paroxysmo bespyttet Jesu navn, forvendt Guds ord. Når jeg sagde: Herren straffe dig, Satan, vendte hun det om og sagde: Hønen straffe Satan, spotskelig smilede, og når jeg med bøjede knæ gjorde bøn, spyttede hun mig i ansigtet og havde adskillige skogger, latter og beskæmmelse¹³⁷ —. For øvrigt er hun ikke særlig original i sine anfald, hun råber, åbenbart efter forbillede af Anne Pedersdatter, Maren og Karen Vævers ud som hexe¹³⁸, og hun har, akkurat som Maren Hansdatter, slemme exhibitionistiske tilbøjeligheder. Og hvis Marens tilfælde måske er ubevidste og altså, for så vidt hendes egen person angår, uskyldige (for naturligvis kan et stakkels menneskes klæder kom i uorden, når den faldende syge vælter det om på gulvet, og hvad Djævelen siger gennem dets mund, kan man jo sådan set ikke lægge mennesket til last), så ved et skarn som Karen Toftum nok, hvad hun gør, når hun netop vælger sig den fornemme og bistre Envold Nielsen som ufrivillig tilskuer. Hende har han: en gang set på Lilleorvet¹³⁹, og strax hun så hannem, begyndte hun hendes raseri, bad, at han skulde komme og se Fanden og ikke være vantro, og i det samme satte hun sig ned på en stenbro meget forvarligen, sprættede med fødderne og slog med armene og blev af tvende

133. Til gavns.

134. Kommissionsprotokollen p. 682.

135. O. c. p. 122 f., aktstykke 23.

136. O. c. p. 124, aktst. 23.

137. O. c. p. 278, aktst. 55.

138. O. c. p. 262, aktst. 52.

139. Ms.: Lild torfuit.

kvindespersoner indtrækket i hus¹⁴⁰-. Den almindelige situation vurderer hun listigt, og hen i august, just da besættelsestroen angribes så hårdt ved kommissariernes undersøgelser og forhør og ved Ole Bjørns suspension, aner hun, at der er fare på færde, optræder for kommissarierne og søger at stabilisere situationen med en voldsom opblussen af galskaben. Men det mislykkes, kun den ulærde, godtroende og altid villige almue lader sig narre, ikke den nu så skarpøjede Holger Schandorph: Den 13. august, der de . . . kongl. kommissarier endnu var i Tisted, i seigneur Laurids Nielsen hus, kom Karen Toftum i stuen, talte intet, pegte på sin strube og tegnede for sig som en dumme. Jeg truede hende og skamte hende ud og sagde, bøddelen skulde piske hende og lære hende til at tale, hvorfor en del blev vrede, jeg så vilde tale til det arme menneske. På eftermiddagen kom der bud fra Karen Toftum, jeg vilde komme til hende, og der jeg kom, sad Charlotte Mavors på sengen hos Karen Toftum, og nogle flere kvindefolk, blandt dem og Simon Marqvorsens hustru, og bad mig, jeg vilde læse for det arme menneske. Jeg taledes Karen Toftum til, men de sagde, hun var dum og døv. Jeg svarede: Hvad skal jeg her da? Hvo havde bud efter mig? Da undskyldte de sig alle, at ingen af dem skikkede bud efter mig. Jeg forbød dem, de ikke måtte læse for det skarn som for en besat, truede Karen Toftum som tilforn og gik bort. Ungefær en halvanden times tid derefter kom bud fra Karen Toftum igen, at jeg nu vilde komme, nu kunde hun tale. Jeg svarede nej, jeg vilde ikke komme til det skarn. Biede derfor en times tid, at de ej skulde vente min komme; bad monsieur Anders Jacobsen [Borchorst], collegam i Tisted skole, han vilde gå med mig og se hendes adfærd. Og som vi kom i forstuen så sagtelig og stod lidet ved døren, kunde vi lettelig høre, Karen Toftum med hendes selskabssøstre lo og havde småsnak; thi Karen Toftums seng var lige ved døren; slog jeg døren hastig op, og sad Karen Toftum op i sengen og åd, men hun gjorde sig strax gal, slog maden på os, kaste sig baglæns tilbage, smilede, gjorde miner, løfte maven op. Men jeg truede hende, så hendes djævel turde ikke den gang rumstere. Nogen tid derefter så jeg Karen Toftum sad i vindvet, og jeg begyndte at gå derhen; der jeg indkom, lå hun i sengen, sagde nej, hun var ej i vindvet. Sådanne stykker øvede Karen Toftum¹⁴¹ -. Heller ikke hr. Ole Nielsen til Hillerslev kan hun narre, for hendes djævel er ikke så stærk, som det siges, og han kan ikke latin: Jeg var hos Karen Toftum i hendes

140. O. c. p. 175.

141. Kommissionsprotokollen p. 281-83, aktstykke 55; jfr. p. 253, aktst. 51.

ficto paroxysmo og vilde se, om jeg kunde binde hendes djævel, og havde Anders Jacobsen Borchorst med mig, som tillige med mig bandt hende om hænder og fødder med tvende små bånd. Men hun lå og spotteligen smilede: Vilt du, sagde hun, binde Djævelen, Ole Sladder? Og spyttede mig ofte under øjnene, men hun begyndte ikke at bryde bånden i stykker, men blev liggendes stille og gav en bløendes lyd af sig, indtil vi løste hende af igen; og da vi tilspurgte på latin, at forsøge om det var Djævelen eller ej, da fik vi ingen svar, uden hvis hun lå og sladre på danske ¹⁴² —. Men jævne lægfolk, der ikke ved bedre, kan hun nok jage en skræk i livet, så sent som i september er Reinhold Sadelmager blevet bange for hende. Han: hørte at Karen Toftum sang horeviser under højmesse ved sin fulde forstand, som var Hr. Jon, han drog fra tinget og hjem, I er vel bon etc. ¹⁴³, og andre mange flere galskaber. Har og sagt til mig, når jeg vilde gøre kors for mig og læse: Nu skal jeg springe op og rive din skælm så små som mask ¹⁴⁴. Over den forskrækkelse og trussel løb jeg ud af døren og intet vilde have med hende at bestille, fordi jeg så, det var hendes galenskab ¹⁴⁵ —.

Inger Fusmand, den kønne skomagerkone, hører ikke til de mest fremtrædende i flokken, hun virker mest ved at gøre opmærksom på, at hun som en besat taler i tunger og kan fremmede sprog. Men det falder noget ilde ud, for hendes djævels tysk er endnu værre end Holger Schandorphs, om hvis besøg hos hende medio august Anders Jacobsen Borchorst fortæller: Magister Holger Schandorph og jeg kom engang ind til Inger Fusmands, da hun var rasendes og havde været til Guds bord samme dag. Da sagde hendes djævel til magister Holger: Kommer du der, Holger Sladder? Har du intet spurgt, at jeg kan sprog? Da talte han til hendes djævel først på græsk, men han svarede intet; derefter på latin, blev og heller intet svaret. Endelig talte han på tysk, sigende: Kand du deusch reden? Da blev der svaret: Ja, ich kand dydsch, ich kand dydsch! Dertil svarede han: Du musst hochdeütsch reden, sonst will ich mit dir nicht reden. Da svarede hendes djævel: Ich kand nicht bedre. Og som samme kvindes, navnlig Inger Fusmands, moder handlede sig meget uhøflig imod magister Holger, fordi han ikke vilde tillade hende at læse og siunge for hendes datter som for en besat, og hendes onde og slemme

142. O. c. p. 827, aktst. 156; jfr. p. 252 f., aktst. 51.

143. Af visen om Lave og Jon foreligger der en rig almueoverlevering, se Sv. Grundtvig, Danmarks gamle Folkeviser nr. 390.

144. Den grød der bliver tilbage af det til ølbrygning anvendte malt.

145. Kommissionsprotokollen p. 214 f., aktstykke 46.

mund forårsagede, at han sagde til mig, at jeg vilde skikke bud efter byfogden, da tog den forment besatte på og sagde: Moder, Gud betale Eder, at I så larmer, I flyr både mig og min stakkels mand og børn i ulykke¹⁴⁶ —. Hr. Holger har selv givet et par skildringer af samme episode og tilføjer, med henblik på Inger Fusmands sprogræstasjoner: Jeg svarede: Du est en ulærd djævel, truede hende med min stok, siden fornåm jeg aldrig mere til hendes galskab, så længe hun var udi byen¹⁴⁷ —. Endvidere: Da kunde hun tale viselig, der hun fornåm, jeg truede og tog hart på. Dette er at agte, at hun taledte til mig i sin *facto paroxysmo*: Du vedst ikke andet, end du taler med Inger Fusmand, men du taler med Djævelen¹⁴⁸ —. Svarende til dette pauvre resultat af Inger Fusmands djævels anstregelser har hendes spådomsevne også lige fra begyndelsen været ringe: Samme dag hun fik hendes raseri, stod orgemesteren Ove Ottesens hustru derinde¹⁴⁹ og blev så forskrækket, at de bar hende ud for et dødt menneske; strax spåede Inger Fusmands, at hun skulde blive besat anden dags morgen inden klokken elleve, som dog fejlede¹⁵⁰ —.

Når regnskabet således gøres op på eet bræt, er der egentlig ikke så meget at fortælle om Karen Spillemands, som man kunde tro. Men hun har vist tydelige tegn til besættelse¹⁵¹, og da hun er Marens søster, er opmærksomheden naturligvis rettet mod hende. Og hendes djævel er konsekvent nok, han lader sig ikke fordrive af alle og enhver og mindst af en frafalden, en vantro som Anders Jacobsen Borchorst: Efter hr. biskoppens forbud at opvarte de såkaldede besatte, kom jeg ikke til dem, men magister Oluf, Christian Frederik og Poul Rytter besøgte dem idelig, hvor udover alle de forment besatte bleve vrede på mig, at jeg ikke og vilde komme til dem. Nu hændte det sig engang, at der var ingen af disse tre forbemeldte at få til denne Karen Spillemand, ti de vare hos andre, da kom der bud til mig, at jeg vilde komme til hende, ti hun var saa meget elendig. Jeg gjorde det også og gik til hende, aleneste for at se hendes forhold . . . Jeg kunde ikke være så lykkelig, at jeg kunde få den gunst at drive hendes djævel ud, som jeg tilforn havde gjort, men blev straxen afvist, og hendes djævel sagde, at han ej nu vilde lade sig drive af mig, formedelst jeg nu var vantro, men tilforn, da mennesket kunde

146. O. c. p. 246 f., aktst. 51.

147. Schøndorphs relation. Røstgaard nr. 2. 4°. p. 277.

148. Kommissionsprotokollen p. 283, aktstykket 55.

149. Rettet fra ms.: orgemesteren og Otte Ottesens hustru.

150. O. c. p. 177.

151. Jfr. p. 175.

fordrage mig, blev jeg kaldet Anders Piner; sagde, at jeg pinnede Fanden med min stærke tro; men fordi jeg nu ikke vilde komme til dem, som jeg tilforn havde gjort, og de fornam, at jeg mere efterlevede hans højærværdigheds befaling end de andre, derfor skulde jeg have den titel, at jeg var vantro. Jeg spurgte samme tid denne Karen Spillemands Fanden af, hvem de troendes vare, eftersom jeg var vantro, da blev der svaret: Magister Oluf, Christian Frederik og Poul Rytter, de kan pine mig, du har vel og tilforn kunnet, men nu ikke. Så gik jeg fra det skarn. Lidet derefter kom en af de troendes og frelste hende¹⁵² —. Det træffer sig så, at hun kommer ud for et par episoder, som bestyrker både almuens og hende selv i troen, og i den forbindelse er Poul Rytters optræden betegnende, som det fremgår af hr. Ole Nielsens beretning om et besøg hos hende, dengang opvartningen endnu gik på: Engang forleden sommer, da opvartningen skete udi Tisted, kom jeg til Karen Spilmand med Poul Rytter, og som jeg befandt hende af ingen svaghed ([således] kaldte man det, når de af deres formente djævel blev anfægtet), og hun bekendte selv sig intet at skade, sagde Poul Rytter til hende: Jeg kan se på Jer, at I er ikke rigtig. Og endog hun svarede: Jeg skader intet, blev han dog ved og sagde: Jeg kan se det på Eders øjne. Men jeg svarede: Lad det blive og lad os gå bort, thi hun kan tidsnok blive gal. Og dermed gik vi bort¹⁵³ —. Men at der faktisk er noget alvorligt i vejen med hende, det kan ingen tvivle på, når det erfares, hvad Peder Andersen Skærbæk har oplevet i begyndelsen af september: D. 2. septemb. sidst, fra otte slet indtil elleve slet, var jeg inde hos Karen Spillemand ved de piger og folk, som da havde vagt hos hende. Da så jeg, at den onde ånd blev så stærk i hende, at han sled hende og fra os, som vare fire personer hos hende, af sengen, som hun lå på, og satte hende på hendes fødder på gulvet og bøjede hende bagover, hendes hoved bag imod hendes hæle, som han da derved vilde bryde hendes ryg i sønder, hvorover jeg og de andre, som var hos, brugte Guds hellige ord imod denne Satans grumhed noget hen, indtil det besatte legeme kom i stilhed så meget, at vi fik hende på sengen at ligge. Og så vi ideligen læste og sang Guds hellige ord for det arme besatte menneske, indtil den onde ånd forlod hende, og hun kom i stilhed. Dette skete tre gange, imidlertid jeg var derinde, mens imidlertid talede den onde ånd af hende til mig om min tro til Gud og andet mere, hvortil jeg svarede hannem af Guds ord, indtil han blev stille¹⁵⁴ —. Ende-

152. Kommissionsprotokollen p. 249–51, aktstykke 51.

153. O. c. p. 826 f., aktst. 156.

154. O. c. p. 1261 f., aktst. 234.

lig foreligger der jo også et vidnesbyrd om hendes anfægtelser af sex troværdige mennesker, blandt dem også Maren Pedersdatter, hos hvem hun i et fjerdingår har haft sit ophold, et kort og klart referat af faktiske begivenheder, ikke til at afvise: 1. Har hun udi hendes svaghed haft en unaturlig styrke, at vi har våren 6, 8 à 10 mennesker om hende og dog med al magt havde nok at gøre med hende, og endda er kommen fra os. 2. At hendes hoved blev kast og brødt baglængs tilbage, ner over hendes rumpe moxen til hendes hæle. 3. At hendes legeme blev stind og stiv som træ eller jern. 4. Blev hun ganske dum og kunde ikke tale udi 2 à 3 timer tillige. 5. Har hun gøet og guffet som en hund med umenneskelig råb, skrig, biden, riven og slag, hvilket os siuntest at være overnaturlig, og intet menneske, ihvor ugudelig og forhærdet det endog måtte være, aldrig sig således kunde anstille¹⁵⁵ —.

Og hun er selv uskyldig i, at de underfulde lyde, som hun udtaler, når hun har sine anfald, i vide kredse går for at være hebraisk, kaldæisk eller andet helligt sprog; det viser mest, hvordan ophidsede sind kan tage fjantet skæmt for ramme alvor. Den temmelig indviklede historie er fortalt i flere af sagens aktstykker, bedst af den videnskabsdyrkende degn i Nørholm, Jonas Nielsen Dalin, i et brev til hr. Poul¹⁵⁶ i Sønderholm. Han er meget vel klar over, at rytteren hverken er tyrk eller kyndig i det kaldæiske sprog, men han lytter til hans snak om en tidligere oplevelse og gengiver den således i sit brev: Ærværdig fader. Igår som tilforn havde jeg Christian Friederich Schwabe, rytter af Nørholm under hr. obriste Preens regiment¹⁵⁷, i mit hus for mig og begæred af hannem, han vilde mig in lectione ligvæ sanctæ¹⁵⁸ undervise. [Her følger et par prøver på den ejendommelige pædagogs lærdom]. Om mester Oluf Bjørn, for tiden af Tisted, berettede samme rytter, at han [rytteren] kom fra Holstebro til Tisted og kom ind til to af de forment patienter på stedet og gav sig ud for en badskær på hans profession og efter begæring åderlod de to personer. I det samme, beretter han, at mester Oluf Bjørn indkom i samme hus til ham med vred hu og trusler, spurgte, om han ikke var udskikket af biskoppen i Aalborg, og hvad han havde hos hans patienter at bestille. Og truede mester Oluf med opløft i vejret kæp, at han skulde prygle ham som en hund, hvor imod rytteren gentruede: hvis mester Oluf ikke lod ham, som en kongens rytter, blive i fred, vilde han med sin

155. O. c. p. 819–21, aktst. 152.

156. Poul Sørensen Kjærulf.

157. Adam Ehrenreich Preen, fra 1684 chef for 5. jyske nat. rytterregiment. Se Hirsch, Danske og norske Officerer VIII (ms. på Kgl. Bibl.).

158. D. v. s.: i læsningen af det hellige sprog, hebraisk.

krumsabel sig defendere. Er så rytteren efter hans beretning gåen derfra, hen i et værtshus i byen, hvor hannem beegnede tvende studenter, Poul Rytter og Christian Frederik, og da fornumme [de] af en mand fra Holstebro, at rytteren kunde flere sprog end de, scil. ebraisk og chaldæisk¹⁵⁹, som rytteren og selv falsk giver sig ud for. Der de det fornumme, og at han vesten fra Holstebro, og ikke udsikkert af hr. biskoppen i Aalborg, kom der til byen, berettede de det samme mester Oluf, som da begæred ved de to studenter, han vilde komme [at] se og høre hans patienter. Når han da kom til dem, har¹⁶⁰ han dem i hebraisk og chaldæisk sprog tiltalt, men fik ingen svar af dem i samme sprog, men alene hørte noget pladder af dem, som han intet forstod, hvad det skulde være, og at de kaldede mester Oluf: Oluf Sladder, og hvorfor han kom med den badskær derind, ham tilspurgte. Når rytteren var derfra udkommen og i et værtshus indkommen, kommer Poul Rytter og mester Olufs blodsvervante Christian Frederik til ham og spørger ham, om han ikke hørte, at de svarede hannem på hebraiske og chaldæisk, hvilket han efter hans bekendelse skal have nægtet. Da har de villet spendere vin på ham og bade hannem til gæst hos mester Oluf på nogle glas vin, hvorfra han sig undslog. Da er studenter Christian Frederik til rytteren fremkommen med et stykke slet papir med en opskrift derpå, og anmodet ham, han vilde skrive sin hånd derunder. Da beder tyrken hannem først læse det; når han det hørte læse, var indholdet dette, at han skulde hørte, at¹⁶¹ de formente patienter skulde svaret ham på ebraisk og chaldæisk, hvilket han siger sig stadigt at have nægtet. Og der han ydermere med promisser om skænk og gave af hannem dertil blev anmodet, siger han sig at have lovet, han vilde det underskrive på stemplet papir. Mens førend stemplet papir blev tilvejebragt, gik rytteren til skibs fra Tisted og undvigede dem¹⁶² —. Hvem den ene af de to sprogkyndige piger var, er ikke oplyst, men at den anden var Karen Spillemands, fremgår af andre aktstykker¹⁶³ og af Ole Bjørns egne udtalelser: at en dag, da en militair person ved navn Christian Frederik var i Tisted og lod sig forstå, såsom han kunde curere de anfægtede, da iblandt andet var han inde hos Karen Spillemand i hendes anfægtning, og han havde en samtale med hende, såvidt han kunde fornemme, idet han kom dertil: om Guds navn på hebraisk, hvortil hun svarede hannem på hver hans mening på dansk, men som han [Ole Bjørn] ikke nøje gav

159. Aramæisk, sproget i visse dele af det gl. test.

160. Ms.: huor.

161. Ms.: af.

162. Kommissionsprotokollen p. 672–76, aktstykke 133.

163. Schandorphs relation, Rostgaard nr. 2, 4°, p. 282.

agt efter. Idet han gik frem og tilbage på gulvet, hørte han, at der blev talt af hendes mund en hel sentenz på et ukendt fremmed sprog, hvorpå mag. Oluf tilspurgte bemeldte Christian Frederik, hvad det var, som blev talt af hendes mund. Svarede han, at hun på chaldæisk bad hannem kysse hende, som hun kunde sige slemmest¹⁶⁴ —. Men rygtet om Karen Spillemands djævelske sprogmeister er løbet byen om og er også kommet de andre anfægtedes mindre lærde djævel for øre, så de henviser den vildebegærlige til deres broder hos Karen. Og så er han en sinke, som ikke engang kan klare Anders Borchorsts latin: Vilde man tale til disse kvindfolk, når de havde deres raseri, på latin eller andet sprog, som de ikke forstode, når de vare friske, fik man det svar af deres djævel, at han ikke vilde bryde sit hoved med latin eller andet sprog, men han vilde tale det, som hver mand kunde forstå, men vilde man høre andet sprog, kunde man gå til hans broder, som var hos Karen Spillemand, han kunde tale fremmed sprog. Hvilket var den største løgn, ti der er aldrig blevet talt andet sprog hos hende end hos de andre . . . Jeg talede engang noget latin til Karen Spillemands djævel, som havde ord for at være den klogeste, men var ligesom de andre. Da blev der svaret, at det lystede hannen ikke i dag at tale latin; men for at forsøge, hvem der talede, enten mennesket eller djævelen, sagde jeg: Nu kan jeg høre, hvad for en djævel her er. Var det latin, jeg talte til dig? Da vidste hun ikke, hvad hun vilde svare, mens blev dum, som deres manér var undertiden at blive¹⁶⁵ —.

Som allerede nævnt er Jep Pram og Boel ikke så glade ved at have Anne Krogsgaard i huset. Hendes anfald er uhyggelige, og skønt hendes onde ånds styrke ikke er så påfaldende, bliver der dog uro og tilløb af folk, når hun tager på vej. Envold Nielsen så hende: i Jep Prams hus i hendes raseri, da blev hun alene holdt af bemeldte Jep Pram og Peder Felbereder, og den sidste satte sig på hendes bene. Da bandte hun hannem forfærdelig og beklagede sine bene. Noget derefter opholdte hendes raseri, og sagde sig at være frisk. Da rejste hun sig op i sengen og talte bemeldte Peder Felbereder ilde til, fordi han havde siddet på hendes bene; så at hendes klagemål var ens både i hendes raseri, og da hun var frisk. Det hændte sig en anden gang, at han med flere var gåen ind til denne Anne Krogs, da hun lå i hendes raseri, og hun blev af en mandsperson uden stor besværing holdt¹⁶⁶ —. Og det er heller ikke behageligt for værtsfolkene, når hun finder på at udråbe husmoderen som

164. Kommissionsprotokollen p. 671 f.

165. O. c. p. 255 f., aktstykket 51.

166. O. c. p. 175.

hex¹⁶⁷. Hertil kommer, at snakken går livligt i byen, at hun ikke kan holde sig klar af latinskoledrengene, og værre er det, at disse fylder hende med opsnappet hemmeligt nyt fra både Aalborg og Tisted; og det pladrer hun ud, når hun har sine anfald af besættelsen. Under disse anfald er hun så tilmed tilbøjelig til at fremsætte uhyggelige spådomme og til at medtage endog fornemme folk i beskyldningerne for hexeri. Alt dette er nu ikke så vanskeligt at trævle op, så snart Ole Bjørn er sat fra bestillingen, så hun ikke har hans moralske støtte. Og så får skoledrengene også deres rette løn for udvist flid og villighed, og det er ikke mere end rimeligt, når de ligefrem truer Jep Pram og prøver på at få hans kone udråbt som en hex, der har omgang med Fanden. På baggrund af byens megen snak om forholdene går, omkring midten af september, Holger Schandorph sammen med byfogden til den sengeliggende Jep Pram for at komme til klarhed over sagen, og der får de bekræftet, at: Anne Krogsgaard en aften i sommer snakkede om en spådom, at Tisted skulde flyde med blod, som hun sagde, Karen Spillemand skal have sagt, til hvilken Karen Spillemands Anne Krogsgaard jævnlig skal have ganget, og ganget ud i marken og holdt snak med hinanden. Jep Pram bekendte, at han for mange år siden haver hørt om samme spådom, som skal være kommen fra en kvinde, som boede her i byen og nu er i Himmersyssel, hvilken kvinde var her St. Olufs marked sidst forleden her i byen, hvorefter han haver det mistænkt, at den sladder var kommen fra samme kvinde, hvilken sladder og snak Anne Krogsgaard i hendes forment raseri skal igen have udsagt, og at hun vilde have bud efter magister Oluf Bjørn, hun havde hemmelig at sige ham; som og kom, og da sagde hun (ligesom det skulde være Djævelen): Jeg var hos Den store Mand kl. 7. Han græd, fordi de ej ville straffe synden. Og sagde ydermere, at Tisted skulde flyde med blod. Hun ellers i hendes forment raseri råbte på 18 troldkoner i by og uden by og begyndte altid i Aalborg og forfulgte således, ligesom de vare af høj stand til, som Poul Rytter nogle gange bad hende, hun skulde opregne, som og af hannem blev tegnet; men anden dagen, der hun var ganske frisk og skadde intet, blev sagt, at der fattedes tre, som ikke kunde huskes. Da, i hendes fulde forstand, opregnede hun dem igen og lagde de tre til ved navn, som anden-dagen blev forglemt, og besynderlig råbte hun på en fornemme kvinde her i byen¹⁶⁸. Da sagde Jep Pram: Råber du på hende, så får du vist

167. Jfr. p. 300.

168. Anne Sg.

en ulykke! Siden råbte hun aldrig mere på hende, men nok på de andre. Jep Pram og hans kone vandt ydermere, at der kom to latinskolespersoner her i byen, navnlig Christen Nielsen [Møller] og Peder [Christensen] Nors, som altid jævnlig havde gang til hende, og Christen Nielsen ligget hos hende mange nætter i senge og slikket med hende, hvilke begge to kom og fortalte alt, hvis sladder der kom fra Aalborg, fra Maren Spillemands og ellers hvad fremmed folk og andet nyt, de kunde spørge, som hun siden i hendes formente raseri har opregnet. Men som Jep Pram straffede Christen Nielsen derfor og sagde, han vilde ikke have deres gang til hende med slig sladder, da svarede Christen Nielsen: Jeg skal sige præsten, at I vil forsvare troldkoner. Gik bort og kom igen og sagde: Nu fik jeg has på Eder, nu haver jeg sagt det. Og siden blev råbt på Jep Prams kone, og sagde fornævnte Christen Nielsen til Jep Prams kone: Hvor er det ris, I piskede Fanden med i nat? Det ligger under Eders væv! Som hun lod hannem se, og fandt det ikke. Om andendagen kom han igen og havde de samme ord og sagde, at riset lå i ølkarret, eller i ovnen, som ej heller af hannem befandtes¹⁶⁹ —.

Det kan vel være rimeligt på dette sted at indskyde en kort omtale af de to skoledrenge's skæbne i den nærmest følgende tid. Den har ikke været blid, for just i de samme dage, da Schandorph har fremskaffet ovenstående attest fra Jep Pram, er de to unge mennesker blevet kaldt til Aalborg, hvilket afføder en noget dyster notits i bispens dagbog: D. 17. septemb. lod jeg tvende discipler af Tisted skole (hvilke jeg efter mag. Holger Sørensen Schandorphs begæring havde ladet hid til Aalborg nedføre) ved binos hypodidascalos¹⁷⁰ Janum Scottenburg et Christophorum Mummium skarpeligen examinere; såsom man havde refereret mig, dennem at være medvidere i en stor del af det bedrageri som . . .¹⁷¹ —. Mere detailleret og, når man erindrere, at skole-disciplin var det samme som en ubarmhjertig mængde prygl, og når man husker på Skottenborgs dygtighed just i dette fag, ikke mindre alvorlig, er Christoffer Mummies af Skottenborg bekræftede erklæring om det stedfundne forhold: at hans velædle højærværdighed havde dem inde udi Jens Skottenborgs, collegæ scholæ Aalburgensis stue, hvor han foreholdt dennem nogle attester, som hans højærværdighed fra Tisted skulde være tilskikkede, blandt andet

169. Kommissionsprotokollen p. 211–14. aktstykke 46; Jfr. Schandorphs relation, Rostgaard nr. 2, 4°, p. 277 f.

170. D. v. s.: tvende hørere.

171. Bircherods dagbog. Notatet ikke fuldført.

formeldendes, at disse discipler har ladet sig bruge til referendarier hos en og anden af de formentede besatte, for at fly de skarnsmennesker, særdeles Anne Krogsgaard, at vide, hvad der enten udi byen eller andensteds passerede, hvilket samme besatte eller bedragere siden betjente sig med, når de under deres formentede djævels råben noget pladder vilde udsige. Item: at Christen [Nielsen] Møller havde om natten ofte ligget udi sengen hos Anne Krogsgaard. Og som de disse på dennem og deres forhold indgivne attester ikke kunde fragå, beføl hr. biskoppen merbemeldte Jens Skottenborg dennem for sådan deres udyd og usømmelige forhold med skoledisciplin at straffe. Derefter gav de begge under deres hænder deres skriftlig bekendelse om, hvis praktikker de således i Tisted havde øvet¹⁷² —. Har de to unge fyre tænkt sig hermed at være ude af sagen og at de nu kunde fortsætte i hvert fald den boglige del af deres ungdoms-studier, har de taget fejl. For Schandorph, der som konstitueret for Ole Bjørn fører tilsyn med latinskolen i Tisted, tager ikke venligt mod de hjemvendende og stiller dem en ny Aalborg-rejse i udsigt, hvorfor de foretrækker at forsvinde i nogen tid¹⁷³ —.

Anne Krogsgaard er ikke dummere, end at hun nok kan indse, at sagen er ved at tage en for hende farlig vending. Hun vil gerne ud af den, men hun vil ud med manér, sit ry for at have været en af de udvalgte, en af de besatte, vil hun ikke miste, for resten med god ret, for det viser sig kort efter den af hende selv forudsagte befielse, at hun er lige gal. Herom fortæller Holger Schandorph detaillert: Denne Anne Krogsgaard havde spurgt, hun skulde til Aalborg med alle de formentede besatte, og brugte denne finesse for på en god manér at skille sig ved sin djævel: En fredag kaldte jeg hende i kammer, hvor hun begyndte at gebærde sig som en besat. De omstående sagde, jeg skulde vogte mig, jeg ej for ilde, de efter deres manér vilde holde hende, jeg forbød dem det. Endelig begyndte hun at råbe, jeg tog min stok og truede hende etc. Da sagde hun: Gud ske lov, nu fik jeg bedre! Og sagde ydermere til mig: Giver Eder tilfreds, det bliver snart godt, Fanden haver sagt, han vilde fare af mig¹⁷⁴ på mandag klokken fem. Jeg strax vidste, hvor det havde hjemme, sagde derfor om søndagen derefter til en præst, navnlig hr. Peder udi Agerholm¹⁷⁵, og refererede ham hendes forhavende

172. Kommissionsprotokollen p. 779 f., aktsykke 141.

173. Jfr. p. 408 ff.

174. Ms.: hende.

175. Peder Roaldsen.

finesse. Bad så, at han anden dagen vilde observere dette. Samme dag og samme klokkeslet begynder hun at huje og råbe, hr. Peder kommer strax, og da sagde hun: Gud ske lov, nu for Djævelen af mig som en ravn. Så vidste hun om fredagen, at Fanden vilde fare af hende om mandagen. Søndagen næst efter blev det overalt kundbart, at alle disse kvinder skulde fængslig bortføres til Aalborg. Mandagen kommer hendes fader¹⁷⁶, en bonde, protesterer, efterdi at Fanden er ikke mer i hende, hvorfor hun da skulde til Aalborg. Det er at mærke, at den hele uge igennem var hun ganske frisk indtil ottendedagen. Der hun blev fængslet, gjorde hun sig gal igen¹⁷⁷ —. For Aalborg-rejsen slipper hun da ikke, så lidt som de andre: Tiden var kommen, her gældte ingen snak, hun måtte i jern sluttes, og blev hun og Karen Toftum sat sammen i et hus. Her kom hendes formente djævel igen og begyndte alarme, her skulde man have hørt, hvor de da klingerde med lænkerne, en forfærdelig alarm¹⁷⁸ —. Og om selve begivenheden foreligger Peder Roaldsens attest: Den 7. september sidst afvigte om aftenen klokken ungefær 6 var jeg hos Anne Krogsgaard i hendes formente paroxysmus. Og da paroxysmus var expireret, hørte jeg hende sige: Nu for han (djævelen) ud af min mund, som en ravn. Og sagde hun derhos: Nu får jeg det aldrig mere. Derpå stod hun strax frisk op af sengen på sine ben, og der jeg spurgte, hvor hun kunde så lige vide, at hun skulde ikke få det mere, svarede en pige, navnlig Maren Møller, som og var der tilstede, at det var for nogle dage siden sagt af Karen Spillemands mund, at denne Anne Krogsgaard samme dag og tid skulde blive fri for den onde¹⁷⁹ —.

Endelig er der Anne Jacobsdatter med det slemme rygte og den fornemme position, som hun har vundet sig ved sin onde ånds overbevisende virksomhed, den selv Holger Schandorph i begyndelsen ikke kunde gennemskue, som det fremgår af adskillige af hendes sygepasseres vidnesbyrd: Når vi have vagt hos hende, hørte vi, at der blev talt af hendes mund: Nu kommer her fremmed i dag. Som også skete samme dag. Og kunde vide at tale om de mennesker, som hun aldrig havde set tilforn, meget mindre kendt, og sige, hvor de var, og hvor nær de var byen. Iblandt andres navne, som vi nu kan erindre, var Sara Madsdatter og Jens Minders kone, så og Poul Siuvfinger, som blev råbt af den syges

176. Jens Nielsen. jfr. p. 74.

177. Schandorphs relation. Rostgaard nr. 2. 4°. p. 278 f.; jfr. Kommissionsprotokollen p. 284 f. aktstykke 55.

178. Kommissionsprotokollen p. 285. aktst. 55.

179. O. c. p. 148 f. aktst. 28; p. 1128. aktst. 193.

mund: De er min! Og alt dette blev talt af hendes mund med tillukte øjne. Og imidlertid hun var syg og anfægtet, kom magister Holger Schandorph ind til hende og læste og sang bønner og psalmer, iblandt andet dette vers: O Herre, stød hannem hen under til Helvedes afgrund etc.¹⁸⁰ Item de ord: Herren straffe dig, Satan! Og det mange gange med bøjede knæ på jorden. Så gjorde magister Holger spørgsmål til det anfægtede menneske: Hvo haver vist din fule ånd ind i dette menneske? Hvor-til blev svaret af den syges mund: Anne Christensdatter. Spurgte magister Holger ad, om det var Anne Christensdatter af Skinnerup. Blev svart ham igen af den siuges mund: Nej, nej, det er Anne Christensdatter, Anders Pedersens kone på torvet. Da sagde magister Holger: Du løj, Satan! Blev svaret igen af den siuges mund: Du løjst selv, Holger! Hvor-til magister Holger svarede: Da skal jeg ved Gud tale ved hende, førend jeg rejser af byen¹⁸¹ —. Yderligere publikums-succes vinder hun derved, at hendes styrke under besættelsesanfaldene er over al forstand, der må, siger student Mavors, undertiden fire à fem, ja flere mennesker til at holde hende i hendes raseri, og hun er ellers: et skrøbeligt og svagt menneske¹⁸² —. Andre har set endnu værre, fire hæderlige mænd har bevidnet, at et langt større antal, hvordan de nu alle har kunnet få tag i hende på een gang, har været nødvendigt for at holde hende: at vi tit og ofte efter byfogdens, seigneur Emmik Eriksens befaling haver holdet vagt over Anne Jacobsdatter, som da var under Bjerget¹⁸³ til husværelse, og da mange gange udi hendes siugdom set, hvorledes hun uden nogen menneskelig hjælp er fløjen af sengen, og ikke nogen af os vidste eller kunde vide, på hvad måde, hun var kommen deraf. Så vi tog hende tit og mange gange imellem loften og jorden, så det var næppelig, at tolv eller fjorten mennesker kunde holde hende. Og udi samme hendes siugdom blev råbt mange kvindfolkes navne både i byen og uden byen¹⁸⁴ —. Hendes anseelse underbygges, ved at hendes djævel, naturligvis mod sin vilje, men efter Guds befaling, kæmper for den gode sag og ivrer mod kvinde-kønnets syndige pyntesyge. Det er ikke alene over for kommissarierne i Nors¹⁸⁵, hun har ivret mod topperne, i Tisted har hun grebet

180. Kan ikke påvises som citat. Udtrykket, der muligvis bygger på et skriftsted (f. ex. Luk. 8.31, Peters 2. brev 2,4, Johs. Åbenb. 20,2-3), synes ikke at kunne stamme fra et salmevers.

181. Kommissionsprotokollen p. 620 f., aktstykke 120.

182. O. c. p. 538, aktst. 106.

183. Om »Bjerget« i østkanten af byen og husrækken »Under Bjerget« se P. L. Hald, Af Thisted Købstads Historie, 1924, p. 125.

184. Kommissionsprotokollen p. 624 f., aktstykke 122.

185. Jfr. p. 264.

direkte ind mod denne forfængelige hovedbeklædning. Envold Nielsen har engang set hende: indledt i kirken af tvende andre kvindespersoner, og der hun gik forbi kvindestolen i den lille gang, snappede hun toppen af amtsforvalterens søsters hoved¹⁸⁶ —. I Nors nøjedes hun ikke med at profetere og moralisere, men gjorde det, som var end underfuldere, talte latin, kun to ord ganske vist, men gode nok. Og mere end nogen af de andre er hun en især hjemme højt agtet profet, hvis frygtelige spådoms nøjagtige ordlyd en vantro slægt desværre har haft held til at udslette¹⁸⁷, så en antydning af dens indhold møjsommeligt og usikkert må samles sammen, brudstykkevis, fra forskellige aktstykkers og referaters spredte bemærkninger: Udråbningen er sket den 6. september 96¹⁸⁸, og meningen er ungefærlig denne, at Anne Sø og bispens kone med flere vare troldkvinder, og dersom kongen, som hun kalder Christen af København, ikke lod brænde dem og de andre påråbte, da skal hans flåde forgå til vands og hans militie til lands, ja tyrken skal æde deres kød etc. Item, at Gale-Jens skrev falske breve¹⁸⁹ —. Det kan ikke nægtes, at hun ved denne sin spådom og ved sin optræden i det hele taget har: erucleret¹⁹⁰ usømmelige ord om hans kongl. majestæt, hans flåde og folk, samt ærrørigte ord imod bispens, hans hustru og andre, . . . skældet sig selv for en rakkerbælle, på det man des mere skulde tænke, at ikke hun, men Fanden talte det af hende, og det alt til den ende, at de påberåbte måtte blive brændte. Og der nogle af de omstående svarede, at de ikke bleve brændte, giver hun sig til at sværge højt og dyrt, at hun selv vilde brænde dem, og giver så skyld på de omstående, for hun bandede¹⁹¹ —.

Og denne: scandaleuse spådom om flådens undergang, pestilense, krig, hunger og trældom under Tyrken . . . den enfoldige almue til gruelse og forargelse¹⁹² —, synes oven i købet at have sat et vildskud, en pasquil, et anonymt flyveskrift beregnet til salg på gader og stræder. Fraregnet titlen har flyveskriftet, som venteligt er, ikke megen reel tilknytning til

186. Kommissionsprotokollen p. 176.

187. Jfr. p. 35.

188. Attest herom, ved Anders Kynde og en del kvinder, der hverken kan læse eller skrive, foreligger 26.9. (Jfr. p. 402; den fremlægges senere på bytinget (12.1.97) og henvises her til kommissionen, hvor den stemples som forbryderisk og henlægges.

189. Peder Lemvigs votum, bl. 35 (Jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 100); jfr. P. Hjorts votum, bl. 57 (Jfr. o. c. p. 120). N. Benzons votum, bl. 133 (Jfr. o. c. p. 322 f.), F. C. Adellers votum, bl. 88 (Jfr. o. c. p. 203 f.). Det sidste medtager motiveringen for biskop Bircherods falske brevskrivning: at der Ingen skrev galere breve end Gall Jens, på det hans kone ikke skulde brændes. —

190. udspøjet, givet fra sig.

191. Peder Lemvigs votum, bl. 23 (Jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 75).

192. S. Friis' votum, bl. 9 (Jfr. o. c. p. 16).

begivenhederne i Tisted, udover en såre grov hentydning til borgmesters kone, alias Anne Sjø:

Erschreckliche Historie, So am jüngst-abgewichenen September Monat zu Tiestädt in Jütland einer Hollsteinischen Provinz, Nach Göttlicher Verhängnüss Durch des leidigen Teuffels grausame Wuth und Betrug erhellet ist, Allen Welt-Christen zur Warnung vor Augen hiermit gestellet wird.

Gedruckt im Jahr 1697.

Es ist leider bekant, wie dass der böse Feind in einer Woche 14. Frauens-Personen leibhaftig besessen, und ist nicht gnug zubejammern, wie grausam sich der Teuffel durch Gottes Zulassung in selbiger Stadt erweist. Er hat eine Bürgermeisterin zur Königin über die Hexen gesetzt, und ihrem Mann 20000. Reichsthaler angeschaffet. Es hat der Teuffel mit ihr in Gegenwart vieler Leute öffentlich gebuhlet, der Mann hat sie zur Rede gestellet, als ers aber erfahren, dass sie eine Hexe war, hat er sie selber angeklaget, und ist von ihr gezogen. Sie hat dreymahl fort gewolt, ist aber von dem Teuffel wieder zu Hauss getrieben worden, also dass sie unmöglich aus der Stadt kommen können. In der Kirche, wann der Priester predigt, und die Leute zur Busse vermahnet, predigte der böse Feind auff seine Weise fast eben so sehr als der Priester. Der Bischoff von Alburg ist 2. Meil vor Tiestädt gewesen, zu erforschen, weil es in seinem Bezirck war, hat aber zu der Stadt nicht kommen wollen oder dürffen. Es ist auch ein Kind von 10. Jahren besessen worden, als man das Kind zu dem Bischoff brachte, sagte der Bischoff, bey dem Kinde ist keine Besessung zu spüren, darauff griff der Teuffel das Kind an, und richtete es abscheulich zu, und sagte: Wiltu es nicht glauben, dass ichs sey, der du doch einer von des grossen Gottes Diener seyn soltest, wie solten es denn die andern glauben, ich werde dich auch bald versuchen, wo du bey solchem bleibest, es ist mir leid genug, dass ichs dir und allen Leuten sagen muss, der grosse GOTT nöthiget mich darzu. Er sagte über laut, dass er noch zwey Städte und Edelhöfe überziehen wolte, welches aber der Höchste aus Gnaden abwenden, und des Satans Gewalt steuern und wehren wolle. Es ist genugsam zu spüren, dass es eine Straffe Gottes, umb der Sünde willen, so Er über dieses Land verhänget hat. Vergangene Woche hatte der Satan auch sein Spiel nahe bey Tiestädt auff einen Edelhoff, in dem ein Pensionarius selbigen Hofes, erstlich seine Frau, darnach seine eigene Tochter und die Dienst-Magd ermordet, worauff er sich nach diesen grausamen Mordthaten in seinem

Keller selbst auffgehänget, und also dem Teuffel einen fetten Braten gelieffert hat. Hierüber hat der böse Geist überlaut aus den Besessenen gelachtet. Ferner muss ich erzehlen, dass, wie er vor 14. Tagen einen gantzen Tag von dem Kinde weg war, und gegen Abend wieder kam, pustete er sehr aus dem Kinde, der Priester fragte: Wo er gewesen? Er antwortete: Ich bin in der Stadt bey Peter Schneidern gewesen, und habe ihm 4. Viertel Butter gebüttert. Magister Olo antwortete: Es ist eitel Lügen, was du sagest, und bist doch ein Lügener. Der Teuffel sagte, ich bin wohl ein Lügener, aber jetzo muss ich die Wahrheit sagen, wiltu es nicht glauben, so gehe hin in seinen Keller, und siehe, ob du es da nicht also befinden wirst. Hierauff gieng der Priester mit noch vier andere Männern dahin, und befundens, wie er ihnen gesagt hatte, worauff sich der Schneider selbst mit Gifft vergeben hat. Da solches geschahe, fuhr der Teuffel von dem Kinde aus, und war 2. Tage weg, wie er nun wieder kam, pustete er abermahl, und klagete sich sehr müde zu seyn, da man ihn fragete: Wo er gewesen? Antwortete er ich habe Peter Schneiders seine Seele nach der Höllen geleitet, denn meine andere Cammeraden haben anietzo keine Zeit, sondern sind geschäfttig, wie sie an allen Orthen in allen Ständen Zwiespalt, Uneinigheit und alles Unheil stifften möchten, und wann sich dann die Eitel-Gesinneten darzu verführen lassen, verursachet es dem grossen GOtt viel Verdruss, mir aber viel Freude, dass sein Hauffe klein, meiner aber gross vird. —

Der foreligger en anden, åbenbart lidt senere udgave af dette oplysende moralske skrift. Det er forsynet med forklarende kritiske og spotske noter, rettede mod den første udgaves »conciptent« og i høj grad egnede til at formørke den i forvejen dunkle text. Dette skrifs titel lyder:

Höret ihr Brüder Und Leset ihr Babels Kinder Wass der Gerechte GOtt dem Teuffel nicht nur zu gelassen, sondern auch zu thun befohlen hat und geschehen ist, Im jüngst abgewichenen September Monath zu Tiestädt in Jütland einer Holsteinischen Provintz.

Gedruckt im Jahr 1697¹⁹³.

Antagelsen, at flyvebladet er en direkte aflægger af Anne Jacobsdaters spådom, støttes foruden af indre grunde af det forhold, at Peder Lemvig nævner: det trykte pasqvil og skændelig attest — i samme ånddrag¹⁰⁴.

193. Begge de omtalte flyveblade findes på Det kgl. Bibl. (kat. 14, p. 293, 4°), en afskrift af »Höret ihr Brüder« i Langebeks Excerpter, 258 fol.

Det er slemt for Anne Sø, at sådan snak er kommet på tryk. Men for andre føles det endnu værre, at de ubetænksomt, med navns underskrift, har bevidnet, at Anne Jacobsdatter har fremsat sådan spådom med beskyldninger mod og udråbninger af fornemme personer. Det kan underskriverne let få ubehageligheder af nu, da vinden har vendt sig, selvom de faktisk har været i god tro. Men de udråbte og beskyldte er heller ikke glade ved tanken om, at dette aktstykke nu måske skal fremlægges i ret efter ret, oplæses og protokolleres. Og der er stærke kræfter i gang for at få det supprimeret, og i jo højere grad det vil lykkes, des bedre for alle parter.

Anne Jacobsdatters profetiske anseelse kommer ud for et stærkt stød, da det viser sig, at hendes faktiske talen latin i Nors lader sig forklare på en ganske naturlig måde. Mistanken kommer fra hr. Holger Schandorph, der skarpsindigt regner med, at latinens vej til Anne sikkert går over en skolediscipel. Og denne gang bliver der ikke brug for Skottenborgs bøddelvirksomhed, tilståelsen falder fromt og kønt, fordi Hans Tilsted, et fattigt barn, på 22 år, er en pæn fyr, der efter nogen tids forløb giver efter for sin samvittigheds påmindelser. Det er jo desuden bedre, at tilståelsen kommer fra ham end fra Anne Jacobsdatter, som måske vil forklare sagen på en anden måde end han: Anne Jacobsdatters latin blev røbt ved en discipel af Tisted skole, således at jeg [Holger Schandorph] bad og formanede at rector, magister Niels Ebbesen, vilde udforske, om ikke nogen af disciplerne i skolen havde lært hende de to latinske ord, som de gode mænd, de . . . kongel. commissarier måtte med forundring i Nors præstegård anhøre. Den 19. novembr. sidst gik samme discipel Hans Tilsted til skrifte, men jeg kendte hannem ej, men rector spurgte mig ad, om jeg kendte ham, og sagde: Der menes, det skal være han, som havde gang hos Anne Jacobsdatter. Jeg svarede, det var ilde, jeg ej vidst det tilform, bad, at rector strax vilde lade hannem komme til mig i mit kammer, som og skete; og efter megen formaning blev lidet klog. Anden dagen, en halv time før dag, kom samme discipel og bankede på mit kammerdør og sagde, det var han, som i aftes taledede med mig om Anne Jacobsdatter; sagde, at han ingen ro havde haft i nat at sove for de ord, jeg havde til hannem i aftes, sagde, at han ej med god samvittighed kunde gå til Guds bord, før han havde åbenbaret det; sagde og bekendte, at han havde lært hende de to latinske ord. Jeg bad hannem derpå i Jesu navn gå i kirken til Guds bord, og han vilde efter

prædiken komme til mig og give attest derpå, som han gjorde. Hvorpå jeg skikkede bud og bad velædle hr. borgemester Envold Nielsen Bjerregaard til Kølbygaard vilde give mig den ære at være overværende tillige med seigneur Jacob von Holten, landstings skriver i Viborg¹⁹⁵ —. Hans Christensen Tilsteds troværdige attest er et lettelsens suk. Det har heller ikke været let for den unge mand at bære så længe på sin farlige hemmelige viden om profetindens mærkelige evne, der satte så mange sind i bevægelse: Såsom hæderlige og højtlærde hr. magister Holger Schandorph haver begært af mig min sandfærdig kundskab angående Anne Jacobsdatters latin: *injustum silentium*, da er min sandhed derom således: at jeg som et fattig barn nogle mange gange holdte vagt over Anne Jacobsdatter for godtfolk, som gav mig kost i byen og jeg lå til logament hos, og imidlertid læste jeg over på mine lektier og fornemmelig også i min catechesi, og undertiden læste højt; og endogså disse ord: *injustum silentium*, som er *inter peccata pugnancia contra secundum præceptum*¹⁹⁶. Vi talte også om falske vidner, mens hun var frisk, og sagde hun: Der er mange, som vidner falske vidne på deres næste. Da svarede jeg, det er lige så stor en synd at spare sin sandhed, som at vidne løgn, som jeg sagde, var en synd imod det andet bud, som jeg kunde læse i min catechesi, og så blev det ord *injustum silentium* sagt for hende, men hun spurgte alt igen tre eller fire gange, hvad det hedde igen på latine. Sagde jeg hende det, som hun nogle gange sagde efter mig; men ikke at jeg gjorde det i nogen tanke, hun vilde bruge det til nogen bestyrkelse i hendes galskab, såsom jeg fornemmer, hun det i Nors præstegård skal have talt, og mange haver gjort sig forundring derover, lige som en ånd skulde have talt det. Og haver jeg dette ved magister Holgers mange gudelige formaninger, den dag jeg gik til skrifte, og ikke ved hans trussel eller lokken, dette bekendt, og det endnu i dag bekender, som er den dag, jeg gik til Guds bord. Og beder velædle hr. borgmester Envold Nielsen til Kølbygaard så og monsieur Jacob von Holten til vitterlighed med mig at underskrive. Og er overskrevne den rette sandhed, så sandt

195. Kommissionsprotokollen p. 285 ff., aktstykke 55; jfr. Schandorphs relation, Rostgaard nr. 2, 4°, p. 277.

196. uret fortielse, som omtales blandt de synder, der strider mod det 2. bud. — Hans Christensen Tilsted citerer ordret efter sin Luthers katekismus, hvor *injustum silentium* er regnet til de synder, hvorved mennesket misbruger Guds navn (f. ex. *Catechismus integer*, Hafn. 1646; *Catechesis epitome*, Hafn. 1627). Han finder åbenbart, at *injustum silentium* også kunde opfattes som en synd mod det 8. bud, idet han tænker på, at fortielse af sandfærdige vidnesbyrd kan give samme resultat som forelæggelse af falske. Men han har ikke medhold i forklaringerne. Anders Matthissen Hjørring i *Exercitatio Catechetica*, 1642, p. 60, nævner som en af synderne mod det 2. bud: Om mand tier naar mand skulle tale om Guds Navn.

hjælpe mig Gud og hans hellige ord. Tisted, i magister Holger Schandorphs studérkammer 20. november 1696. Hans Christensen Tilsted egen hånd, discipel i Tisted skole —. Attesten er medunderskrevet af Envold Nielsen og Jacob von Holten, der tillige bevidner, at Hans Christensen er: discipel udi anden lectie¹⁹⁷ —.

På dette tidspunkt er Anne Jacobsdatter imidlertid forlængst af byen, nu sidder hun i Aalborg. Hendes afrejse fra Tisted har fundet sted for en hel måned siden, og den formede sig som et storartet skuespil, en gadescene med Holger Schandorph som centralfigur, en flok forskræmte koner og piger bag halvdøren, hvis svage ly gengiver den ene af dem hendes sædvanlige næsvise og rappe replik. Det er Ingeborg Thomasdatter og Maren Christensdatter og Dorte Poulsdatter og Maren Nielsdatter, der har hørt, at i dag skal Anne Jacobsdatter rejse til Aalborg, og nu kommer de: gåendes der hen, som hun var til huse, at ville se, hvorledens den fattige svage kvinde kom afsted. Som vi da kom til huset, som hun var inde, hørte vi . . . magister Holger der inde i huset, som Anne Jacobsdatter var, med trussels ord og sagde med høj røst: Din tæve, din tunge skal skæres af din hals! Der vi sådan gruelige ord hørte, gik vi ind i Laurs Madsen Kyndes forstue og lukte den nederste gaddør til for os. Imidlertid kom magister Holger og Jacob von Holten ud fra Anne Jacobsdatter. Som de da gik vester ad fra huset, så han nogle gange op til os, som vi stod, gik så af vejen til døren og sagde til os: Græder I, kvinder, for jeg skiller Eder af med Djævelen? Svarede Maren Christensdatter: I siger selv, det er ingen djævel! Svarede Magister Holger: Hvem var den næsvis og den skarn? Hvad hedder du, din kardinålkvinde? Hvad hedder du? Svarede Maren Christensdatter: Jeg skal være mit navn bekendt, når behov gøres. [Magister Holger] gik så derfra og vester, til han kom til farverens hus, kom vognen imod hannem, som skulde bortføre Anne Jacobsdatter til Aalborg, gik så tilbage igen med vognen til Anne Jacobsdatters hus, stod så uden for huset i gaden hos vognen, befalede så Peder Skipper at gå ind og låde hender af jernet, at hun kunde gå i vognen. Der hun nu såd i vognen, befalede magister Holger at slutte hender i jernet igen, sagde så derhos: Gør jeg ret, eller jeg gør uret, at jeg lader sætte hender udi jern? Svarede Maren Christensdatter: Gud døøm imellem ret og uret! Rakte magister Holger sine hænder i vejret mod himmelen, med hans muf på den venstre hånd og en kæp i den højre hånd og sagde: Kom nu, Gud, og døøm! Ser I, hvor han kommer?¹⁹⁸

197. Kommissionsprotokollen p. 290–92, aktstykke 56. Ny kgl. Saml. 423 fol.: Thott 176 c fol.

198. Kommissionsprotokollen p. 1249–51, aktstykke 228.

– Det er ikke så sært, at de fire kvinder er blevet forskrækkede, hvis de har hørt magister Holgers hele tale til Anne Jacobsdatter og ikke alene de ord, som citeres i deres attest. For Hans Mortensen beretter, at: samme dag havde han vagt over Anne Jacobsdatter. Imidlertid kom magister Holger ind og havde med sig byens tjener Peder Skipper og da overfaldt Anne Jacobsdatter med hårde ord og sagde: Din hårdnakkede tæve, og truede hender med en kæp, som han havde i hånden, lige som han vilde have slagen hender. Bad Hans Mortensen, at han ikke skulde slå hender. Svarde magister Holger: Bøddelen skal slå hender! Din hoved skal ligge for din røv¹⁹⁹, og din tunge skal skæres af din hals, din løgnagtig tæve²⁰⁰ –.

Disse pigers og koners raseri har givet ikke alene dem selv og deres nærmeste, men hele byen og omegnen et såre uroligt år.

Rygterne om besættelsen er gamle, allerede før jul 1695 er både Maren Spillemands og Kirsten Langgaard i folkemunde i den anledning, men mange vil dog ikke tro det: førend fastelavn søndag 96, da de syge blev opførte til kirken og blev båren igennem kirken op i koret, råbende og skrigende, nemlig barnet Kirsten Langgaard, men Maren Spillemands blev led op i altergulvet, og skete imidlertid der siungtes for prædiken til højmesse²⁰¹.

Faren for, at smitten skal brede sig og udvikle sig til en landesot, er åbenbar, og til en given tid har tilstanden udviklet sig til uhyggelige optøjer med fælles optræden af de besattes faste flok og af en del mere stilfærdige tilfælde, som just ved denne lejlighed er blusset op. Det var den 27. juli, da retsmødet skulde holdes i Tisted kirke, at de besatte stimedede på kirkegården²⁰²: og nu her i forfærdeligste måde det grumme-ste, de kunde, anstillede dennem, så det halve folk i byen havde nok at gøre, før de fik enhver hjem til sit igen²⁰³ –.

De besattes anselse er stor, det vides, at deres onde ånder er tvungne til at tale sandhed, og at de sidder inde med viden om skjulte ting. Derfor søger folk til dem, kvinder, som er mistænkte for at være hexe, søger frikendelse, andre udspørger direkte om deres skæbne: Der haver

199. Ms.: ref. – Når der i galgebakker opgraves skeletter af halshuggede, findes hovedskallen nu og da anbragt på den af Schandorph antydende måde. Skikken, der holdt sig til op i 19. årh., har sin oprindelse i en ældgammel praxis, der tog sigte på at forbinde gengangerl. Se f. ex. Grettis saga kap. 35. Jfr. Jan de Vries, *Allgermanische Religionsgeschichte I*, 1956, p. 232.

200. Kommissionsprotokollen p. 1251, aktstykke 228.

201. O. c. p. 136.

202. Jfr. p. 236.

203. Kommissionsprotokollen p. 650, aktstykke 128.

og adskillige, som vare beløjede af kvindespersoner, både inden- og udenbys, søgt disse kvindfolk i deres raseri både udi magister Olufs hus og andensteds og brugt mund med dem at ville erklære sig, så stor har dårligheden været her i menigheden. Ja, der har været utrolig stor tilløb til disse mennesker af landet og byen, og mange enfoldige søgt dennem i deres paroxismit og gjort spørgsmål til dennem om deres lykke og ulykke som til et oracul²⁰⁴ —.

Tisted er kommet i ubehageligt landery, og mange er kommet rejsende lange veje som til et marked eller et skuespil: Udi kirken haver jævnlig ladet sig se folk fra andre menigheder at beskue og høre denne vederstyggelighed, som da gik i svang såvel inden som uden kirken²⁰⁵ —.

Naturligvis kan Tisted ikke lide, at Aalborg ler og trækker på skuldrene, men det er vel storbyens sædvanlige vantro, der gør sig gældende. Det passer sig så meget godt, at en Aalborgenser selv får lejlighed til både at høre, hvad Tistedfolkene mener om sagen og til at opleve et tydeligt eksempel på Djævelens alvidenhed. Peder Knudsens enke Magdalene Jensdatter fortæller: at da hun næstafvigte år kom til det Tisted marked, som holdtest, da de bjergede hø, og var inde til sal. Niels Mules enke og der efter begæring fik et kar sur mælk og ikke havde været i nogles hus der i byen, før hun kom derind, som var en søndag under aftensang, da sagde Anne Mules til vidnet [Magdalene Jensd.]: Gud forlade I Aalborg-folk, I måtte troet, såsom det tilgår her i byen. Vidnet [Magdalene Jensdatter] spurgte, hvad de skulde tro. Anne Mules sagde, de vare besatte af den onde, og end ydermere sagde, at hverken hun eller andre der i byen kunde tage sig nogen rolighed til . . . Så gik vidnet ud af Niels Mules hus og bygged sin bod, kom så derind igen; da sagde enken til vidnet, at hendes datter havde været inde hos en af de besatte, som er dem beslægtet . . ., og at den besatte skulde have sagt til fornævnte datter, som er ugift, at den sladdere skulde gå hjem til hendes moder: Ti nu sidder hun og snakker med en Aalborg-kone og sidder og søber sur mælk²⁰⁶ —.

Enkelte får at mærke, hvordan mørkets magter driver deres spil i Tisted, også hvor de besatte ikke er til stede. Student Mavors er genstand for deres drillerier, han kan fortælle meget om det: spøgeri, som sig i hobetal har tildragen ved min egen person udi Tisted, imidlertid dette

204. O. c. p. 164. aktst. 30.

205. O. c. p. 164. aktst. 30.

206. O. c. p. 358 f.

væsen således havde taget overhånd, med adskillige for mine øjen siunlige tingester som ild, en hvid kattes underlig gestalt, sværmen om ørnene som enten af bier eller spifluer, og det om vintertide om aftenen ved lius og uden lius, så jeg end derover har været forhindret og ikke kunnet nydet rolighed at læse i en bog. Item med loftens opløftelse under mine fødder, da jeg engang med hr. Mourids²⁰⁷ besøgte den berygtede kvinde Anne Vert om høj lius dag for af kristen medlidenhed at formane hende med andre af Guds ord til en sand omvendelse, med sligt og andet mere²⁰⁸ —.

Præsten har, både offentligt, fra prædikestolen, og privat påstået, at kvinderne var besatte af Djævelen selv, og at det var sket ved trolddom, og på prædikestolen har han tilføjet, at de, som ikke vilde tro det: de vare selv åndelig besatte og derfor i megen værre tilstand end disse²⁰⁹ —.

Et par af de besatte har han endda taget til sig i sit hus, nemlig barnet Kirsten Langgaard og skomagerkonen Maren Hansdatter Sirichs. Og den sidstnævnte er af sådan alder og udseende, at det giver anledning til en hel del snak, ligesom det jo sætter folks fantasi i bevægelse, at hun har præstens egen seng at ligge i²¹⁰ —.

Det synes tilmed, som om Ole Bjørn er blevet noget forfængelig, han er nok ikke blind for den mulighed, sagen giver ham, han ser sig selv i ånden som fremtidens autoritet på hexe- og besættelsesvæsnets område, uden konkurrence. Han har ikke engang været klog nok til at holde tæt med disse behagelige drømme, men: haver sagt [til rektor Niels Ebbesen Aagaard] sig at skulle gøre den opløsning udi den articulo de obsessione²¹¹, som ikke mange andre for hannem formedelst den expe-rients, han ved denne handel havde erlanget²¹² —.

Men mest opmærksomhed af alt vækker optrinene i selve kirken, hvor det mangen gang i denne tid har været plat umuligt at samle sig til nogen andagt. Allerede før besættelsen har grebet om sig blandt de mange, har Peder Andersen Skærbæk: mange gange sidste vinter og forår i kirken, når gudstjeneste der forrettedes, hørt og set, hvorledes at den onde ånd har angrebet de arme besatte mennesker meget hart, talt af deres munde, som af Maren Spilmands og af Oluf Langgaards dåtters,

207. Mourids Andersen Nors.

208. Kommissionsprotokollen p. 540 f.. aktstykket 106.

209. O. c. p. 159. aktst. 30.

210. O. c. p. 159. aktst. 30.

211. I det kapitel om besættelse.

212. Kommissionsprotokollen p. 108. aktstykket 21.

navnlig Kirsten Olufsdåtters mund, gøet som en liden hund i det første og sagt: Hold din mund, Oluf Sladder! Siden råbt og brølet højt og stort med høj brølen, hvor imod at præsten mester Oluf har talt af prædikestolen: Kommer du nu igen, din fordømte Helvedes hund! Hvad har du her i Guds menighed at bestille? Herren straffe dig, Satan! Jeg befaler dig i Jesu Christi navn at udvige! Hvortil Satan svarede af den besatte: Hvor skal jeg hen? Svarede mester Oluf: Du skalt til Helvede, som din art er. Undertiden derved blev den besatte stille, mens undertiden ikke, mens brølede og råbte, så to, tre og flere måtte føre og næsten bære dem ud af kirken²¹³ —. Der er nogle, som forarges over disse optrin, og som vil have, at præsten skal forbyde dem adgangen dør. Men det vil han ikke, det er synd, de har just nu Guds ords trøst fornøden, de er besatte og ikke bandsatte, siger han²¹⁴ —.

Ole Bjørns hele optræden har i høj grad måttet bidrage til at styrke besættelsestroen. Han har i eet og alt fulgt de besattes anvisninger og viderebragt deres budskaber til menigheden. Det er bevidnet af rektor Niels Ebbesen Aagaard: at magister Oluf Bjørn, førend de forment troldkvinder, som af de syges munde blev påråbte, blev angreben, på adskillige tider har stået på, at fornævnte endelig måtte pågribes og straffes, såfremt de siuge skulde få bedre; så og udi sin bøn efter prædiken på prædikedagene bedet, at Gud vilde opvække øvrighedens hjerter til nidkærhed i at straffe sådant. Eftersom af de siuges munde altid blev lastet på fruentimmerets topper, da har magister Oluf Bjørn ofte sagt, at efterdi menneskene ikke vilde agte Guds ords tjeneres påmindelser om hoffærdighed at aflægge, så måtte nu Satan selv af Helvede komme og laste på sådant, endog imod hans egen interesse; og blev endogså lastet af de siuge på tjenestepigers ruer²¹⁵ og anden små stads. Mag. Oluf Bjørn tit, medens andre prædikede, lod hente Maren Spillemands og barnet op til sig i koret, når de i kirken fik ondt, hvilke af en og anden kvindfolk, endog af Søren Jelling, blev i altergulvet opfulgt, som og tit sad og holdte dem udi skriftestolen. At magister Oluf Bjørn efter prædiken en gang eller to, det jeg ved, bad menigheden vilde blive tilstede at hjælpe hannem at gøre bøn til Gud for de anfægtede, og blev de siuge endogså anden tid opført til kirken; iblandt andet som magister Holger Schandorph engang kom op i koret, og Kirsten Olufs-

213. O. c. p. 1260 f., aktst. 234.

214. O. c. p. 160. aktst. 30.

215. linninger, manchetter.

datter imidlertid var urolig og sad på Christoffer Mummets skød, spurgte magister Oluf den formente djævel, om han kendte ham (og pegede på magister Holger), hvortil blev svaret nej. Og der han sagde, at han skulde se på hannem, sagdes igen nej²¹⁶ —. Præsten har også talt direkte til Djævelen og besvoret ham at tale sandhed, og det er: hørt nogle gange, at magister Oluf Bjørn har sagt: Alligevel at din hund er en løgnere, så må du dog sige sandhed, når du bliver besoret i den herre Zebaoths navn. — Det er også vidnefast, at Ole Bjørn i kirken: tit og ofte haver tiltalt de formente djævlæ ved navn, Hvidrot, Luser²¹⁷ —. Og gyseligt har det været at kunne vente sig den skinbarlige Fandens optræden i kirken: Magister Oluf Bjørn har nogle gange offentlig sagt af prædikestolen, at Satan havde sagt sig at ville være hos hannem på prædikestolen, og han haver vendet sig om og set efter hannem, om han var der²¹⁸ —.

Der er altid alarm i kirken under disse gudstjenester, et barokt skuespil med replikker, der flyver mellem præsten og de besattes onde ånd. Der er en hel del, der mener, at Ole Bjørn ikke spiller helt rent her, men tager tiden i agt og maner Fanden bort just i det øjeblik han ser, at de besatte er ved at blive rolige. Han: haver mange gange af prædikestolen, når de formente besatte, 2, 3 eller 4 tillige, haver begyndt at gø, gabe og råbe, opholdt med sin prædiken, tiltalt Satan med de ord: Herren straffe dig, Satan! Far ud, din hund! Besværet hannem at udfare af disse mennesker i den herre Zebaoths navn, ja endog brugt disse ord: Herre, stat op og lad dine fjender adspredes, og alle dem, som dig hade, fly for dit ansigt! Sagde og engang, at Satan, den fule ånd, var bunden med mørkhedens lænker. Da svarede Maren Spilmands bespotteligen: Lænken er i stykker! Disse kvindmennesker haver igen råbt imod og ofte kaldet hannem Oluf Sladder: Holdt munden, Oluf Sladder! og sagt til hannem på prædikestolen, at de skulde fare i hannem; han igen tiltalt deres formente djævel og befalet hannem at tie og ikke forstyrre Guds tjeneste, han skulde fare i Helvede og ikke i hannem eller noget Guds barn. Hvilket han så har holdet med dennem, indtil de blev bedre. Og når magister Ole mærkede, at det var på tide, at deres formente djævel vilde udfare, sade han: Far ud, din hund! Hvilket skete med vrål og skrål, og da råbte de af fuld hals og strube og undertiden sagde: Nu vil jeg! Nu vil jeg! Magister Ole spurgte dem og ad af prædikestolen,

216. Kommissionsprotokollen p. 137 f. aktstykket 26; jfr. p. 160, aktst. 30.

217. O. c. p. 140 f., aktst. 26.

218. O. c. p. 163, aktst. 30.

når de vare til pas, om de nu vare fri, hvortil de haver svaret hannem ja; og så formanede han menigheden med sig til bøn og påkaldelse, at de med hannem vilde takke Gud for deres befrielse og bede for hannem, at han måtte styrkes i ånd og kraft at imodstå den arrige Djævel²¹⁹ —.

Endnu større alarm har det givet, når Ole Bjørn, som tit er sket, har ladet andre prædike for sig og selv har siddet i skriftestolen, hvortil han har ladet de besatte bringe, snart ved Søren Jelling, snart ved forskellige kvinder: at skriftestolen somme tid haver været opfyldt med fire eller fem kvindfolk tillige, både syge og friske, som skulde holde på hinanden, hvor da præsten har siddet og gjort bøn, mens de skråled, stampe med fødderne imod jorden og alarmede tit, imedens de sade hos hannem og bankede hannem i ryggen, imedens han sad på hans knæ og læste, så det har været forunderligt at se derpå²²⁰ —.

Og nogle, især blandt bedre folk, er skeptikere, og de hefter sig ved alt, der kan give deres mistanke nogen bekræftelse. Envold Nielsen husker godt, at han var i kirken, den dag røsten lød fra hvælvingen²²¹, men røsten hørte han ikke, kun at det blev sagt, at den lød. Han har endog selv under en samtale spurgt magister Ole ad: om han hørte røsten, hvorpå han svarede . . . nej, han stod i hans embede og kunde ikke agte det; mens andre havde sagt hannem det²²² —. Det må også vække nogen tvivl hos Envold Nielsen om kvaliteten af de besattes onde ånder, når det: er vitterligt, at en ringe mand, ja en skoledreng, en kælling eller et ringe kvindfolk fik lige så vel magt at uddrive de formentede djævle som magister Olle eller andre præster, hvilket alle byens indbyggere er vitterligt²²³ —.

Ellers er det jo mest gået sådan, at selv fornuftige, rolige og velovervejende folk: ganske forskrækkedes fra at nægte sådan disse menneskers foregivende, fordi det så hellig og uden modsigelse blev af mag. Oluf og almuen omtalt²²⁴ —. Og at Tistedes jævne indvånere, blandt dem også Holger Schandorphs vært, tolder Christen Jensen Kærup, troede fast på besættelsen, er ikke så underligt, når alle de tilkaldte præster i deres lærdom sagde, det var en besættelse: og mere hr. magister Holger,

219. O. c. p. 160–63, aktst. 30.

220. O. c. p. 162, aktst. 30; jfr. p. 762 f., aktst. 140.

221. Jfr. p. 151 f.

222. O. c. p. 176.

223. O. c. p. 177.

224. O. c. p. 435, aktst. 89.

sognepræst udi Snedsted (som lå udi kammer hos mig), der mig siuntes at være en meget lærd mand, confirmerede det samme med mange eder, så jeg og moxen efter slig lærde folkes anledning kunde komme udi de samme tanker, tilmed når man gik udi kirken eller på gaden, hørte man ikke andet end forfærdelig skrig og råben, som man vel kunde altereres over²²⁵ —. Og det må sandelig forundre sådanne mennesker som organisten Ove Ottesen, at de nu skal tåle bebrejdelser, når de samtidig ser, hvordan præsterne, og især hr. Holger, der før gjorde jagt på hexe²²⁶ og fordrev onde ånder. nu pludselig har sadlet om. Før måtte man nødvendigvis tro: at der jo skulde være nogen djævelskab, som dennem regerede, efterdi magister Holger af Snedsted med sin udvirkning kom den formente troldkvinde sligt at bekende²²⁷. Og i hvorvel han i de tide derfor bar store nidkærhed og omsorg, så har han dog, siden han blev her constitueret sognepræst, immer af prædikestolen givet en anden forklaring, og deriblandt indført med høj røst Tisted bys kællinger og andet mere etc., hvilket man med forundring måtte høre²²⁸ —. Endnu i december må oplyste, fornuftige folk, samtidig med at de med afsky mindes disse forbandede kvindemenneskers ophidsende spådomme, beklage, at almuen endnu hænger ved troen: Disse kvindfolk og skvalders pak udråbte, at Tisted by St. Hans markedsdag²²⁹ skulde siunke inden klokken tolv slet, at mange skyndede sig af byen at undgå den ulykke. Siden har de udspreedt, at byen skulde brænde og forgå inden Mikkelsdag, med andre overflødig svalder om tegn over, hos og i byen, sær med råb over byen, sær med ild og adskillige diurs lignelse, at det haver været forskrækkeligt at høre og bo hos folk af sådan vantro, så at man tit har frygtet, at den sunde og salige lærdom skulde lide skibbrud hos os, særdeles da ikke alene den gemene både har hængt og endnu hænger ved samme vantro, ligesom Gud selv skulde beordret Satan at forkynde Guds ord og vilje²³⁰ —.

225. O. c. p. 185 f., aktsl. 35.

226. Ikke alene i Tisted under begyndelsen af besættelsesepidemien. men tidligere (1686) i sit eget sogn. Se Hist. Aarb. Thisted Amt IX. 1941. p. 13–32.

227. Anne Vert, jfr. p. 163.

228. Kommissionsprotokollen p. 189 f., aktstykket 37.

229. Ms.: marchen dag.

230. O. c. p. 164 f., aktsl. 30.

Skrækkelige relationer

De skrækkelige relationer, som amtmand Jørgen Scheel Due den 30. juli bragte biskop Bircherod¹, viser sig at have haft Ole Bjørn til emne og specielt at have omhandlet: den utugtige medfart med kvindekønnet i Tisted, som hannem nu af adskillige påtydes. – Men biskoppen har vægret sig ved at fæste lid til sådant: Jeg antog dette for en løs sparge-ment og folkesnak, den jeg ingenlunde troede². – Men hvad amtmanden har fortalt bispen som epokegørende, utroligt nyt, er hjemme i Tisted en gammel historic. Den er næsten blevet glemt for al den store tummel og larm i anledning af besættelsen, men hvem der vil, kan altid tage den frem og give den liv påny. Der snakkes i den lille by, rygterne går igen om mester Ole: for en og anden utugtig medfart, hvilken han brugte med det unge kvindekøn der i byen, idet han i skriftestolen beføl dem at komme hjem til sig for at undervises videre i de spørgsmål, som de ikke der kunde svare til, og siden på en sær måde tracterede dem³. –

Enten sådan en sag alene bliver genstand for fnisende snak og forarget hvisken, eller den fremstilles tørt og sagligt som en realitet, der bør gøres til genstand for alvorlige moralske overvejelser, er det ubehageligt for pæne folk, hvis deres børn er indblandet i den, og Envold Nielsen gør ret, når han råder vedkommende til at fare med lempe og ikke gøre skandalen større end nødvendigt. Envold Nielsen vil ikke nægte: at det jo i Tisted har været en gemen tale blandt almuen, at magister Oluf Bjørn på en sær måde examinerede det unge kvindkøn i deres børnelærdom. – Specielt nævner han: at Anders Pedersens hustru Anne Christensdatter engang var kommen til hannem i hans hus og i højeste måder beklagede sig, at magister Ole Bjørn med usømmelig håndgreb under klæderne havde beegnet hendes datter Maren Andersdatter, og spurgte [ham] til råds, om hun skulde rejse til provsten i Sjørrind at anklage magister Oluf, hvorpå [han] svarede hende nej, hun skulde lade hannem

1. Jfr. p. 241.

2. Kommissionsprotokollen p. 401, aktstykke 82.

3. O. c. p. 58, aktst. 10.

falde for en anden. Thi det siuntest, at hans ulykke var ikke langt fra døren⁴. —

Det vil ikke blive let for Ole Bjørn at rense sig for så almindelige og så gerne troede beskyldninger, og det bliver heller ikke let for ham at oparbejde en almindelig antagelse af, at han i givet fald ikke er meget værre end så mange andre. Han kan ikke engang få folk til at tro, at Envold Nielsen forfølger ham med sit had, fordi han har antaget sig en stakkels svigtet kvindes sag. For hendes breve til præsten kommer på et altfor udspekuleret belejligt tidspunkt, og den egentlige historie er så gammel nu, at ingen gider høre på den. De tre interessante breve fra Flensborg, af 30.6., 25.7. og 8.8.96, som i det mindste skulde have bevirket, at Envold Nielsen selv holdt munden lukket, kunde lige så gerne været uskrevne, skønt deres indhold går ud på, at: han, magister Ole, for den allerhøjeste Guds æres skyld var ombedet af en fremmed kvindespersion, som borgemester Envold for mange år siden skal have krænket og avlet en datter ved hende og imod borgemesters ed og løfter, som hun i sit brev andrager, hende skammeligen skal have bedraget⁵. — Ole Bjørns egne erotiske affærer er, omend noget ensformige, et langt nyere og langt pikantere samtaleemne. Og nu, mens han er suspenderet og borte fra byen, og mange regner med, at han ikke vil vende tilbage, tales der lidt mere villigt og åbent om dem end før.

Maren Hansdatter har under sit ophold i hans hus, påstår hun, været udsat for hans tilnærmelser. Dèr: tog han hende en dag ind i sit kammer og lukte døren i for dennem og da med adskillige utugtige ord og gebærder fristede hende til letfærdighed. Men der hun derudi ikke vilde samtykke, tog han et ris ned af sengen og sagde, hun for sin ulydighed skulde have en faderlig revselse, hvilken han var hende pligtig som hendes fader, og med magt tog hende over og hendes klæder op og gav hende med ris på rumpen det hårdeste han kunde. Hvilket dog hun vel vidste ikke at være vederfaret hende alene, men endog andre flere både koner og piger⁶. —

Forøvrigt lader det til, at sagen ikke er blevet taget så højtideligt af delinkventerne selv, det ser nærmest ud til, at de fleste af dem i deres indbyrdes snak har registreret fænomenet som et kuriøst tillæg til allerede erhvervet viden og erfaring om mandfolks mange gange såre mærkelige

4. O. c. p. 179.

5. O. c. p. 272.

6. O. c. p. 58 f., aktst. 10; jfr. p. 65 f.

opførsel. Maren Hansdatter, som jo har været præsten på nært hold, resumerer et åbenbart almindeligt samtaleemne i det unge kvindekøn, når hun, som appendix til sine egne oplevelser, tilføjer: at fra begyndelsen af, siden magister Oluf Bjørn blev deres sognepræst, havde hun vel hørt dette rygte om ham, men fornemmeligen i sidst forleden år. Og kunde hun ikke erindre sig, af hvem hun dem havde hørt videre end af Christoffer Niensens tvende halvsøstre Maren Pedersdatter og Else Pedersdatter, Thomas Graversens tjenestepige Helle, Anders Pedersens datter Marcen Andersdatter, nemlig den tid hun blev overhørt at skulle gå til alters; Salme Jensdatter, den dag hun skulde gå til Herrens bord, blev hun hent af Simon Kirkeprior af hendes forældres hus, som hun selv for Maren Hansdatter og andre haver bekendt, særdeles i Jacob Hørers hus, da hun kom fra magister Oluf Bjørns og græd og derhos sagde det, at hun måtte tage slagene på hendes skuldre. Hvad videre omgængelse han havde med dem, ved hun ikke; Anne Andersdatter Smed [og] hendes søster Karen Andersdatter Smed, som og for Maren Andersdatter har sagt i andres påhør, nemlig i Christen Skalderups kone Maren Andersdatters påhør, dette. Derforuden er hende berettet af mange, at magister Oluf Bjørn mange gange gik ind i mester Petters⁷ hus med riset i hans kjølærme og brugte samme måde med mester Peiters kone som med de andre⁸.

Det tilkommer Holger Sørensen Schandorph som konstitueret i Ole Bjørns embede ikke alene så vidt muligt at likvidere den lokale besættelse, men også at tage sig af denne specielle del af boet. Han holder sig, så godt han kan, underrettet om den delikate sag, og ved nytårstid har han haft et par af delinkventerne for sig og med noget besvær, for deres blufærdigheds skyld, fået et par udtalelser af dem: han havde hørt det om den faderlige revselse af Anders Pedersens datter Maren Andersdatters mund, som det for ham bekendte at hun kunde ikke nægte, at magister Ole Bjørn satte hende på sit skød, havde hånden under hendes klæder og baskede hende lidet på hendes rumpe, som hun med stor blufærdighed fortalte. En anden pige, navnlig Salme Bisgaard, havde fortalt ham, at hun i magister Ole Bjørns kammer blev og præsenteret det samme, mens hun vilde ikke, mens løb ud af døren og løb fra hannem⁹. –

Når man får fat på mindre blufærdige piger, sådanne, som måske

7. Peder Sattelmeyer, kirurgen.

8. Kommissionsprotokollen p. 64 f.

9. O. c. p. 295.

allerede har stået skrifte for lejermål, og som altså ikke har nogen synderlig blufærdighed at vigte sig med, kan man få mere at vide og med mindre besvær. Sal. Anders Smeds to døtre Anne og Karen tør i hvert fald nok udtale sig om deres oplevelser hos præsten. Men da er han ganske vist også borte, for Holger Schandorphs og Emmik Eriksens forhør af pigerne finder først sted langt hen i februar 1697. Anne Andersdatter bekender: at hun forleden år, ungefær fjorten dage for jul¹⁰, der hun skulde stå skrifte for hendes lejermål, blev hun indkaldet i mag. Oluf Bjørns hus i hans studérkammer, og der hun ej kunde læse, som han vilde, sagde han, hun skulde have en faderlig revselse. Og der hun svarede, hvor det stod skrevet, sagde han: Vil I disputere med mig? Abraham, en gammel mand, disputerede ikke med Gud om omskærelsen¹¹. Endelig måtte hun ligge sig over en stol, hvor han slog hende med ris på hendes bare rumpe og siden med hans bare hånd overstrøg hende, hvilket hun ikke vilde tilstede hannem mere, men stod op og gik fra ham. – Hendes søster Karen kan supplere Annes beretning, det ser ud til, at præsten har haft en munter dag. Hun fortæller: at hun også efter magister Olles befaling kom i hans kammer, efter at hendes søster var kommen fra hannem, og i lige måde vilde han give hende en faderlig revselse, og måtte endelig ligge over en stol, mens han slog hende på hendes bare rumpe og siden med hans bare hånd overstrøg hende på hendes rumpe, hvorudover hun stod op og løb fra hannem. – Mere tilbageholdende har Salme Jensdatter Bisgaard været, og hende har hr. Holger og byfogden også haft for sig. Hun fortæller dem: at mag. Ole Bjørn havde også nogle gange bud efter hende, men turde ej for det rygte skyld, han var udi om den faderlige revselse, gå til hannem; og der hun endelig måtte komme til hannem, som var en fredag, da hun skulde gå til Guds bord, ret som det ringte sammen, da ængstede mag. Oluf hende, at hun skulde have en faderlig revselse på hendes rumpe. Da svarede hun nej, at ingen havde givet hende på rumpen, siden hendes moder gav hende, da hun var et barn, ikke heller skulde han nu. Han sagde jo, at det skulde ske. Da sagde hun: da skal jeg ej tage det på det sted, om det endelig skal ske. Så måtte hun afklæde sig nøgen ovenom, og slog han hende med ris på hendes bare ryg, hvorudover hun gik grædendes bort fra hannem¹². –

10. Det var 29.11.95. se p. 66 note 87.

11. 1. Mosebog, 17.

12. Kommissionsprotokollen p. 380-82. aktstykke 80.

At Anne og Karen Andersdatter Smeds faktisk ikke hænger sig i sådanne småting, fremgår af, at de selv samme dag, 25.2., som forhøret hos hr. Holger og byfogden har fundet sted, udsteder en attest, som højtideligt bevidner Ole Bjørns taktfuldhed i omgangen med hans kvindelige sognebørn. Den er egnet til at bagatellisere hele sagen og svække vægten af deres udtalelser i forhøret: Eftersom Maren Hansdatter haver angiven nogle kvindespersoner her i Tisted, så haver Emmik Eriksen og magister Holger ladet mig Anne Andersdatter og Karen Andersdatter Smed ophente og tilspurgt os om den revselse, som magister Olle skulde have brugt med os. Som de da angik os på vor saligheds ed, da sagde vi vores sandhed, hvor da de tilspurgte os, om han havde ingen letfærdighed begært af os, hvilket vi med en god samvittighed ikke kunde sige, men om han havde givet os et slag eller to, fordi vi kunde ikke retteligen opregne vor børnelærdom, men det ikke på nogen uhøflig måde, dette testerer vi med egne hænder og vil videre være gestændig, hvor, når behov gøres, og at vi intet ufinhed kan beskyldte hannem, så sandt hjælp os Gud og hans hellig ord¹³. –

Men der er også andre, som efter nøjere eftertanke er mest tilbøjelige til at bagatellisere sagen. Nu vil Anne Christensdatter på Torvet fremstille den som noget ret ligegyldigt, hun knap nok husker, hun må dog vedgå: at hendes datter Maren Andersdatter for hende havde beret, at magister Oluf Bjørn, engang da hendes datter Maren Andersdatter skulde overhøres i hendes børnelærdom, førend hun første gang gik til alters, havde sat hende på sit skød og klappede hende på hendes bare lår eller rumpe, hvilket af delene det var, erindrede [hun] sig ikke. – Hun husker også godt, at hun har haft en samtale med Envold Nielsen i den anledning, og at han, som før fortalt, har haft de kloge ord til hende, at hun ikke skulde gøre noget ved sagen: han, magister Oluf, falder vel for en andens hånd¹⁴. – Men nu er sagen i gang, og Ole Bjørns modstandere er ikke til sinds at lade nogen slippe, som har udtalt sig i den. Dertil er den for godt et våben. Grebet an på rette måde vil den måske kunne bidrage væsentligt til at fremskynde hans endelige fald. Altså samles der attester, men det er ikke så let at få folk til at udstede dem, for før det er ganske sikkert, at Ole Bjørn ikke i triumf vil vende tilbage som sognepræst i Tisted, er det sin egen sag at udtale sig for tydeligt. Anne Christensdatter, som først var så forarget, men som nu ikke er meget

13. O. c. p. 472, akstykke 93 = p. 536 f., aktst. 105.

14. O. c. p. 265 f.

tilbøjelig til at lade sig bruge på denne front, har allerede forlængst fortrudt og synes, at hun har sagt alt for meget. Allerede før jul har hun prøvet at slå det hele hen, til stor ærgrelse for den gode sags stridsmænd. Jacob v. Holten har villet fravriste hende en skriftlig erklæring, men ikke fået den: jeg har våren hos hende i hendes hus om denne faderlig revselse, men hun holder sig ganske fremmed. Endelig sagde hun: Hvad om magister Ole havde tagen hendes dåtter og sat hende på sit skød, der var ikke så megen angelegen. Så det gør ingen gode med hende . . . Hun er bange, efter den sladder, her går, at magister Olle skulde komme igen, og derfor tør hun ikke give sin attest, måske hun frygter da også en faderlig revselse, om hun sig det understår¹⁵. —

15. O. c. p. 263, aktst. 52.

Bircherod og Bartholin, den rekonstruerede kommission

Kommissionen Skeel-Jespersen¹ har ikke haft ubetinget succes med sin behandling af den Tistedske besættelsessag. Man har fået Maren Spillemands til at gentage sin tilståelse, men så har hun omgående tilbagekaldt den. Og man har, trods stort opbud, ikke kunnet tvinge Ole Langgaard til at sende Kirsten til Aalborg. Positivt er der opnået, at man ved forhørene og forhandlingerne i Nors er blevet bestyrket i den antagelse, at her ikke er tale om nogen virkelig besættelse. Og man har opnået, at Ole Bjørn er blevet fjernet fra sin stilling, hvori han var en farlig mand, fordi han åbenbart modarbejdede sagens fulde opklaring.

Tilkaldt som en slags bisidder ved denne første kommission har Jens Bircherod været overmåde virksom. Det er især ham, der har taget sig af korrespondancen med indflydelsesrige kredse i hovedstaden, og det er gennem ham, de fleste oplysninger om den almindelige stemning i Thy erholdes: D. 9. septemb. kom justitsråd Rømers tjener Niels Paulin, som for provinciernes mile at afdele havde rejst landet omkring, tilbage fra Thy til Aalborg, refererede mig . . .² –

Niels Jespersen er ikke nogen gammeldags læge, han er, som den store Thomas Bartholin og andre samtidige, klar over, at: Hypochondrister er udsat for adskilligt, som Menigmand tillægger en overnaturlig Aarsag³ –, han regner hellere med sygdomme end med undere. Og resultatet af hans og Otte Skeels overvejelser munder ud i, at naturlige sygdomme har været om ikke den eneste så dog den væsentligste årsag til de såkaldte besattes mærkelige opførsel. Til et lignende resultat er Ribe-lægen Jørgen Seerup kommet for Anne og Gertrud Andersdatters vedkommende⁴.

1. Jfr. p. 242 ff.

2. Bircherods dagbog, notatet ikke fuldført. Om den på Ole Rømers foranstaltning udførte opmåling af landets hovedveje se N. E. Nørlund, Danmarks Kortlægning I, 1942, p. 57. Om Niels Paulins rejser på egnen og hans anmodning til Peder Klein om fri befordring i embeds medfør, se Rentekammerets Kopibog for Aalborg og Viborg Stifter 1696–97, bl. 178.

3. Jfr. Axel Garboe, Thomas Bartholin I, 1949, p. 185–89.

4. Jfr. p. 305 ff.

Jens Bircherod er theolog og af en anden mening. Han har i sin tid troet på besættelsen, men er blevet klogere, og hans egne iagttagelser i forbindelse med Maren Spillemands bekendelse bevirker, at han arbejder ud fra den enkle antagelse, at den hele sag er et groft og ugudeligt bedrageri, øvet på baggrund af de laveste motiver, dovenskab, hævnlyst, ondskabsfuldhed. Sygdommes medvirken vil han helst ikke anerkende, og det vil ikke være ham ukært, hvis lægevidenskaben vil give ham ret. Og lægevidenskaben er ikke repræsenteret af hans gode ven Niels Jespersen alene, der sidder dygtige og erfarne medici også andre steder i landet. Allerede den 29. august har han skrevet til de anerkendte læger Luja og Deichmann i sin hjemby Odense⁵ for at erfare deres mening om sagen, og den 6. september har doktor Luja sine svar færdige på Bircherods mange spørgsmål, der forresten uvilkårligt er formuleret sådan, at de i nogen grad er egnede til, at lægge ham de forventede svar i pennen. Henrik Luja er en fornuftig og ærlig mand, han påstår intet, men han er mere gammeldags end Niels Jespersen, det viser ikke alene indholdet, men fuldt så meget formen af hans svar på biskoppens spørgsmål.

Bircherod har spurgt, om sygdomme som epilepsi, phrenesi, furor uterinus o. s. v., sådant som Niels Jespersen har henvist til, kan tænkes at optræde epidemisk, så 10–12 kvindemennesker angribes deraf på een gang? Luja mener nej: Og er derfor det anførte eksempel vel intet andet end et fingirtes væsen og simulirte morbi, som man ofte finder iblandt slig folk at ske –.

Og kan i givet fald sådanne sygdomme som de nævnte medføre, at patienten udstøder voldsomme blasfemier: item mangfoldige bespottelser og smædord af affecter udpladder og udspyr til godtfolkes beskæmmelse under det skin, at Satan taler med deres tunger, item sådanne skandløse cavillas⁶ på ingen anden udgyder uden dennem alene, hvilke af antecedentibus⁷ kan erfares, at de rasende personer bærer et særdeles had og vrede til? – Luja: Epilepsia kommer ikke hos alle på een maner, nogle griber den an med stærk og græsselig skrig, somme giver en liud fra sig som får eller lam, andre som køer; andre galer som hane, andre hvisler som slangen, nogle gør som hunde, somme falder i en dyb søvn, andre betér stor glædskab og latter, og når de af søvn opvågner, ved de at fortælle mange indfald og seltsomme drømme; en del løber in gyrum⁸,

5. Jfr. p. 268 f.

6. spot.

7. D. v. s.: af de allerede foreliggende omstændigheder.

8. i kreds.

en del spår eller propheterer in paroxysmo, . . . hvilke seltsomme tilfæld vel kan give gemene og uforstandige eller uforfarcne folk som betroades⁹ anledning til at tro, at det ikke er naturlig svaghed . . . Dog er mig ikke bevidst, at disse morbi skulde føre nogen blasphemier imod Gud eller godtfolkes beskæmmelser og beklikkelser med sig, uden Satan kunde have sit spil derunder, eller, som vel er trolig, at de gør det af fri forsæt –.

Bircherod: Om nogen in suffocatione matricis¹⁰ kan ligge så rød som en ellekølle¹¹ i hovedet, item give horrendas vociferationes¹² af sig og ligge i en continuerlig raseris motion? – Her svarer Luja på latin og forklarer om ansigtets bleghed og legemets kulde ved sådanne tilfælde.

Der spørges videre, om de ovenmeldte sygdomme kan arte sig således, at patienten, som det har været tilfældet i Tisted, strax er frisk og rask, når paroxysmen er forbi? Luja oplyser, at patienten vel kan være rask og forrette noget; men der vil dog i nogen tid være mathed tilstede.

Om de anfægtede i Tisted kan antages at have det anderledes end Maren Spillemands? Luja kan naturligvis intet vide herom, men det må antages, at alle tilfældene er ens, da alle kvinderne har anstillet sig som Maren Spillemands. Og da bekendelsen jo viser, at hendes besættelse har været påtaget, så kan det samme antages for alle de andres vedkommende.

Bircherod: Om det derfor skal holdes for en naturlig svaghed, fordi de gaster, nu de fornemmer uråd, selv bekender omsider det således at være, item fordi de lader deres paroxysmum gå over med sig, når nogle medicamenter hældes i dennem? – Luja hævder, at deres egen bekendelse, at de lider af en naturlig svaghed, er ikke tilstrækkelig, den må bekræftes af upartiske vidner, som tidligere har set patienterne angrebne af slige tilfælde: Epileptici et hystericæ kan vel med medicamenter in paroxysmo opmuntres og des heftighed formindskes, mens lader sig dog ikke ved nogen castoreo¹³ eller lostilkevand¹⁴ eller sådan ringe medicamenter så jage til dørs, at den kan ganske blive borte; meget mindre lader Satan, hvor han ret haver taget herberge, ved dennem [sig] så forhindre, at han ikke skulde fare fort i sine onde gerninger og plager –.

9. troværdige (tilfælde).

10. krampe i livmoderen.

11. Elletræt kaldes også rød-el p. g. af sit veds stærkt røde farve.

12. forfærdelig skrigen.

13. Castoreum, bævergejl. et stof der udsøndres i særlige kirtler hos bæveren. anvendes i medicinen som beroligende, krampestillende middel.

14. Lostilk. Iøvstikke (Levisticum officinale) dyrkedes som lægeplante.

Er derfor af alle omstændigheder og ponderatis ponderandis¹⁵ trolig og at slutte, at såsom man iblandt de dovne, dagdrivere, landløbere og betleres orden finder mange ugudelige og bedragerske mennesker, der digter, liuver og lægger sig selv en bræk og svaghed til, som de dog ere fri for og skader intet, og med deres gebærder ved [at] anstille sig så artig derefter, at mange tager troen derpå, holder det for vist så at være og til medlidenhed og mildhed imod dennem derover bevæges, at disse enten alle eller en stor del deraf ere vel også af den samme orden¹⁶ —.

Med dette svar, som biskoppen modtager 11. september¹⁷, kan han være godt tilfreds, såsom det i alt væsentligt klart bekræfter hans egen antagelse, at her foreligger et tilfælde af groft bedrageri, som bør straffes strengt.

Jens Bircherod har imidlertid ikke alene henvendt sig til Odense-lægerne, han har også allerunderdanigst foreslået, at universitetets medicinske fakultet bliver spurgt¹⁸. I forbindelse med den i det nærmest følgende omtalte genoptagelse og afvikling af kommissionens afbrudte arbejde udgår kongelig befaling herom til universitetet den 22.9. Og allerede den 30. i samme måned kan facultetet, der har fået de forskellige herhen hørende breve og dokumenter forelagt, afgive sit responsum: Først er det vanskeligt at determinere noget vist, såsom personerne ikke ere her tilstede . . . , ses dog af adskillige, ja de fleste omstændigheder, at sligt ikke er sædvanligt udi sådanne siugdomme, som dette skulde refereres til, og derfor ufejlbarlig siunes at må være noget optænkt og med forsæt begået bedrageri for penge, gevinst eller andet —. Efter de forelagte dokumenter at dømme må mulighederne for phrenesis eller mania, epilepsia og furor uterinus eller obstructio matricis pure afvises: Og som dette da efter vores allerunderdanigste mening ikke kan være rette sygdommer, eller om der end kunde være derhos nogle accidentser af sygdommer, så ere de dog således beblandede med adskillige patienternes egen opdigt, at man klarligen kan slutte, at de deraf haver taget des større occasion til at øve deres ugudelighed og store bedrageri til Guds fortørmelse og menneskens afsky —. Bedragerierne vilde uden tvivl med lethed være blevet afsløret: dersom enhver af dennem havde været

15. efter moden overvejelse.

16. Kommissionsprotokollen p. 416–21, aktstykke 86.

17. Bircherods dagbog. Det samme dag modtagne responsum fra Peder Deichmann synes ikke bevaret.

18. Jfr. p. 269.

fra hverandre separeret og med prøver forsøgt, i særdeleshed barnet Kirsten Olufsdatter, som letteligen ved revselse med ris havde entholdt sig frå sådanne fingerede gebærder og andre optænkte løgne¹⁹ —. Et svar som, skønt heller ikke det ganske afviser muligheden for sygdommes medvirken, dog i en sådan grad trækker bedrageriet frem som hovedmoment, at biskoppen også i dette tilfælde bør være fuldt tilfreds: D. 12. octob. bekom jeg fra geh.råd h. Matthias Moth skrivelse tillige med kopi af facultatis medicæ erklæring og betænkning over mine forleden måned til dennem indgivne qvæstiones²⁰ —.

Samme dag, 11.9., som Bircherod modtager doktor Lujas svar, dør hans gode ven Niels Jespersen²¹. Og Otte Skeel ligger meget syg hjemme på Birkelse, så kommissionens arbejde går i stå af sig selv. Det medfører blandt andet, at Bircherods synspunkter har god udsigt til at blive de sejrende.

Når den af dødsfald og sygdom opløste kommissions arbejde skal fortsættes, er det naturligt, at tanken først og fremmest falder på biskop Jens Bircherod. Måske kan det kritiseres, at han optages i den rekonstruerede kommission, for han er jo på en måde selv part i sagen, men dels har denne allerede artet sig sådan, at man på højeste sted (som det bl. a. fremgår af den følgende kgl. befaling af 22.9.) er klar over, hvordan den i store træk videre vil udvikle sig, dels er han gennem sit embede og sit medarbejde i den første kommission den, som nu er bedst inde i alle sagens enkeltheder. Hans medarbejder og kommissionens egentlig udøvende magt bliver Christoffer Bartholin til Kaas, landsdommeren. Den kongelige befaling udstedes til ham og biskoppen den 22. september:

Såsom vi allernådigst havde anbefalet vores etatsråd, os elskelig Otte Skeel til Birkelse, og vores forrige kancelliråd, afgangne Niels Jespersen, at inqvirere om den såkaldet besættelses og trolddoms handel udi Tisted og Thy, og samme kommission formedelst den førstes svaghed og den andens dødelig afgang ikke skal være bragt til den fuldkommenhed, som vi os havde ventet, så have vi, for at komme desbedre efter sandhed, allernådigst for godt befunden at befale dig, os elskel. Christoffer

19. Kommissionsprotokollen p. 413-16. aktistykke 85. Ny kgl. Saml. 423 fol.: Thott 176 c fol.

20. Bircherods dagbog. Jfr. Kancellikollegiets protokol 28, 5.10.96. Moths følgeskrivelse af 6.10., hvori han beder om flere nyheder om sagen, findes i Aalborg Bispearkiv. Dokumenter og breve vedr. Tisted købstad: Kirkelige forhold 1574-1723. Samme i Copier af Ober-secretærens Missiver 1691-97, nr. 186. Jfr. Koncepter og Indlæg til samme 1691-99 A.

21. Carøe, Den danske Lægestand 1479-1788, 1909, p. 68. Jfr. foran, p. 95.

Bartholin, at lade de mest forhærdede af de forment besatte personer, nemlig Oluf Langgaards datter Kirsten Langgaard, Karen Toftum, Anne Krogsgaard, Karen Spilmands og Anne Jacobsdatter vel forvarede til vor købsted Aalborg henføre. Thi er vores allernådigste vilje og befaling, at når forskrevne personer til Aalborg ere komne, I da dennem, ligesom I det tjenligst eragte, med største flid og på det skarpeste examinerer og forhører, og efter at samme examen er overstanden, os om des beskaffenhed Eders allerunderdanigste relation og betænkende til videre allernådigste resolution med forderligste tilskikker. Imidlertid skal forskrevne personer enhver for sig i god forvaring forblive²². –

At denne udtrykkelige kongelige befaling først udgår 22. september må skyldes opløsningen af kommissionen Skeel-Jespersen og den derpå følgende udnævnelse af Bartholin-Bircherod. Thi allerede længe før havde Matthias Moth forberedt dette skridt. I sit brev til biskop Bircherod af 25. august²³ nævner han bl. a., at han i overmorgen vil rejse til kongen på Kronborg, hvor han vil søge at få: de fornemmeste af banden, nemlig Karen Toftum, Anne Krogsgaard, Karen Spillemands og Anne Jacobsdatter til Aalborg i fængsel, såvel som Ole Langgaards datter til min hr. biskops disposition til Aalborg, at hun der med ris og anden revselse kan føres til sandheds bekendelse. Jeg haver og skreven kommissarierne til i dag, de fornemmeste af disse personer at lade komme cen efter anden til Aalborg og dem der på ny på det skarpeste examinere og siden fængsligen anholde. I det øvrige skal jeg i alt, hvis til sandheds oplusning tjene kan, af al kraft assistere²⁴. . . –

Sex dage senere har biskoppen kongens befaling i hænde. Han noterer: Ankom med posten fra kancelliet kongelig majestæts allernådigst brev og befaling til mig og justitsråd Christoffer Bartholin, d. 22. sept. Hafniæ dateret, hvorudi vi befales i de forrige commissariers ved den såkaldet besættelses og trolddoms handel i Tisted, Otte Skeel og sal. Niels Jespersens sted at træde -. Og dagen efter: D. 29. septemb. skrev jeg til justitsråd og landsdommer Christoffer Bartholin på Kaas og sendte hannem den til os fra kancelliet ankommen kongl. befaling,

22. Jyske Tegnelser XVIII, bl. 464 f. Original i Aalborg Bispearkiv. Dok. og br. vedr. Tisted købstad: Kirkelige forhold 1574–1723. – Moths virksomhed fremgaar af et samme sted opbevaret brev af samme dato til Bircherod. Det er Moth, som efter at have erfaret Jespersens død og Skeels sygdom har foreslået Bartholin og Bircherod som kommissarier. Og han beder om til stadighed at blive holdt underrettet om sagens gang.

23. Jfr. p. 268.

24. Aalborg Bispearkiv. I. c.

vores kommission angående, og bad, at han sig til dens foretagelse med forderligst i Aalborg vilde indstille²⁵. –

I de samme dage, som undersøgelsesarbejdet overdrages til Bartholin og Bircherod, udgår der til støtte for dem andre kongelige befalinger. Det medicinske facultet får, som nævnt, efter Bircherods ønske ordre til at afgive et responsum, og Bartholin modtager yderligere befalinger til at fare strengt frem mod de såkaldte besatte. Samme dag, som den ovennævnte befaling til den nye kommission er udfærdiget, udgår en mere specificeret befaling om, hvad Bartholin har at foretage sig mod de i samme skrivelse nævnte mest forhærdede personer: Eftersom os allerunderdanigst er bleven forebragt, at i den såkaldte besættelses og trolddoms handel i Tisted og Thy skal efterskrevne personer, nemlig Kirsten Langgaard, Oluf Langgaards datter i Tisted, item Karen Toftum, Anne Krogsgaard, Karen Spilmands og Anne Jacobsdatter være mest forhærdede, da er vores allernådigste vilje og befaling, at du strax den anordning gør, at bemeldte Kirsten Langgaard vorder uden ophold under god forvaring ført fra Tisted til vor købsted Aalborg og til biskoppen. os elskelig mag. Jens Bircherod, på hvad sted, han det begærer, leveret. Desligeste når hun did er kommen, at da fornævnte Karen Toftum, Anne Krogsgaard, Karen Spilmands og Anne Jacobsdatter bliver, enhver for sig, den ene efter den anden, fra bemeldte Tisted og til Aalborg fængslet henført, hvor de, enhver på sit sted udi fængsel, som du for dennem haver at ordinere, indtil videre vores ordre skal forblive²⁶ –. Yderligere styrkelse af Christoffer Bartholins stilling også med hensyn til Tisted-sagen opnås ved, at han nu tillige overtager den afdøde Niels Jespersens funktion som vicesiftamtmand²⁷. Et af hans første hverv i den nye værdighed bliver da den at efterkomme de kongelige befalinger af 22. september: Samme dag [5.10.] og de tvende efterfølgende blev fire af de skarns kvindfolk, som sig tanqvam obsessas²⁸ havde anstillet, nemlig Anne Krogsgaard, Karen Toftum, Anne Jacobsdatter og Karen Spillemand efter obenbemeldte justitsråd Bartholins anstalt og anordning fra Tisted til Aalborg fængsligen nedførte²⁹ –. Befalingen havde også omfattet Kirsten, men Ole Langgaard har åbenbart ikke foreløbig større respekt for den nye vicesiftamtmand, end han havde for den tidligere.

25. Bircherods dagbog 28. og 29.9.96.

26. Jyske Tegnelser XVIII, bl. 464. Kommissionsprotokollen p. 1190, aktsiykke 208.

27. Bircherods dagbog 5.10.96.

28. Ilgesom besatte.

29. Bircherods dagbog 5.10.96.

Men det er måske mest, fordi det atter er byfogden Emmik Eriksen, som skal sørge for, at befalingerne sker fyldest³⁰.

I København er Matthias Moth ganske klar over, at de svage autoriteter i Jylland ikke alene trænger til al den opmuntring, de kan få, men at også tilskyndelse er på sin plads. I disse dage indeholder et brev fra ham til biskoppen følgende: Om hr. justitsråd Bartholin og Bispen har begyndt Deres anbefalede kommission ang. de forment besatte, og hvad derom påny er passeret, item om Oluf Langgaards datter er sendt til et eller andet sted, eller hun er kommen til Aalborg, ønskede jeg gerne at vide³¹. —

Det er af vigtighed, at forundersøgelsen bliver samvittighedsfuldt gennemført, for sagen har udviklet sig til et sådant omfang og vist sig at have så mange forgreninger, at et større apparat må sættes i gang, før den kan forhåbes afsluttet. Og Bartholin og Bircherod forhaster sig ikke, nu har de, foruden Maren Spillemands, et smukt udvalg af de påståede besatte at arbejde med, og desuden foreligger der blandt dokumenterne et par vigtige lægeerklæringer, som belyser sagen. Hvad de endnu i Tisted værende besatte angår, mener man at kunne bygge tilstrækkelig sikkert på tidligere iagttagelser og på attester. Formodentlig har biskoppen ønsket at kunne supplere disse responsa med den højeste theologiske videnskabs synspunkter: Med degnen af Rær, Laurids Vebo, som overrejste til København, skrev jeg til episcopum Sellandiæ dr. Bornemann og sendte hannem tilligemed min memorial til facultatem theologicam over de qvæstiones, på hvilke jeg deres resolution og betænkning begærde³² —. Men det ser ikke ud til, at de theologiske professorer har fremsat nogen officiel, samlet udtalelse, eller at en sådan i givet fald er nået frem til biskoppen i rette tid.

Den endelige afvikling af kommissionens arbejde afspejles i en række notater i biskoppens dagbog: D. 22. octob. anfangede jeg tilligemed justitsråd Christoffer Bartholin den os af kongelig majestæt allernådigst anbefalet commission med de såkaldede besættets examen —. D. 23. octobr. fortfarede Christoffer Bartholin og jeg med vores commission —. D. 26. octob. tog justitsråd og landsdommer Bartholin bort fra os igen, efter at vi havde forrettet vores commission, hvad inquisitionen i det forment besættelses væsen angår, og med vore hænder underskrevet den

30. Jfr. p. 371 ff.

31. Aalborg Bispearkiv, Dokumenter og breve vedr. Tisted købstad: Kirkelige forhold 1574-1723.

32. Bircherods dagbog 11.10.96.

relation, som vi om samme forretning til kongelig majestæt skulde overskikke —. D. 28. octob. bortsendte jeg til cancelliet min og justitsråd Bartholins allerunderdanigst relation til kongelig majestæt om vores forretning ved den os allernådigst anbefalet commission og vores betænkning om den såkaldet besættelseshandel samt dens egentlig beskaffenhed —.

Beretningen selv er ikke noget betydeligt dokument, men af interesse som et fyldigt resumé af sagens udvikling indtil slutningen af oktober, da Bartholin og Bircherod kunde afslutte det dem pålagte hverv:

Stormægtigste, allernådigste arve-konge og herre.

Efter Eders kongl. majestæts allernådigste befaling af d. 22. september haver vi de fire af de forment besatte kvindfolk, Karen Toftum, Anne Krogsgaard, Karen Spillemand og Anne Jacobsdatter (såsom Oluf Langaards datter var allerede tilforn af faderen bortført) hid til Aalborg ladet bringe, og dennem her sammesteds med største flid, og på den måde, som vi tjenligst kunde eragte, examineret, men funden hos dennem en halsstarrig forhærdelse, såsom de ingenlunde, hverken med onde eller med gode ord eller trusler til nogen ret sandheds bekendelse haver våren at bringe. Ikke des mindre ere os dog fra de fleste præster i Thy, hvilke dennem af begyndelsen ofte besøgte, såvel som og fra adskillige andre godtfolk, gejstlige og verdslige, hvilke deres adfærd længst haver observeret, mange documenter, attester og vidnesbyrd tilskikkede, af hvilke både disse personers og de andre så kaldede besættes impostura og selvgjort raseri letteligen kan blive dem overbevist. Thi:

1. Er aldrig det ringeste præternaturale, enten hvad robur, scientiam³³ eller andet deslige angår, nogensinde set eller hørt hos dennem, hvoraf nogen besættelse eller anden dæmonis assistentia sive incantatio³⁴ kunde slutes. Men hvad fabuler og snak iblandt folk kan være udført om adskillige mirakler og overnaturlige hændelser ved deres, så kaldet, anfægtning, befindes altsammen opdigtet og usandfærdigt.

2. Ses ingen sygdoms tegn hos dennem, men de ere af en sund og rød farve, friske og føre på lemmerne i alle måder. Og omendskønt de nu ofte klager sig at være ilde tilpas, så kan de dog ikke lettelig herudi stå til troendes, efterdi man af alle circumstantiis noksom kan eragte, at de for at palliere³⁵ med nogen påskud deres forrige misgerninger, nu sådan

33. styrke og viden.

34. nogen djævels tilstedeværelse eller nogen fortryllelse

35. besmykke, undskyldte.

svaghed opdiger. Og er det end herhos mærkværdigt, at så længe folk var omkring dennem, såsom besatte, med vagt og varetægt, da fandt de aldrig til ringeste hovedværk og vidste (såsom de selv, når deres fingeret paroxysmus var overstanden, foregav) ikke af deres anfægtning at sige uden efter vagtens beretning. Men nu man lader dem i deres fængsel tage sig selv, hedder det, at de finder sig så ganske matte og svage, når deres anfægtning er forbi.

3. Er dennem overbevist, hvorledes de samtlige (dog ikke allesammen med lige uforskammenhed, thi Kirsten Langgaard, Maren Spillemand, Karen Spillemand, Anne Krøsgaard, Anne Jacobsdatter, Karen Toftum, Maren Hansdatter og Inger Fusmand var udi denne ugudelighed de allerslemmeste og udædiske) haver, så længe de for besatte holdtes, græsselige gudsbespottelser udspytet, haver vrænget ad Guds ord, spyttet ad Guds og Jesu navn, så ofte det nævntes, sagt om Christo, Guds søn: Ja, det er en skøn karl, etc. og andet deslige mere, item på mange uberygtede godtfolk, særdeles dennem, hvilke de bare vrede og had til, skantlose smæord udpladret og dennem iblandt deres troldfolk opregnet, hvilket ikke af nogen siugd om at kunne forårsages facultas medica Hafniensis og andre forfarne medici, som vi i denne casu har consuleret, med eenstemmende mening bekræfter. Men siden den tid at øvrigheden med alvorlig inkquisition tog sig dette væsen an, og de fornam, at sådanne blamerende ord imod Guds og godtfolkes navne vilde fornemmeligen komme dennem til bugbid, haver de sig fra sådanne blasfemier og cavillis aldeles entholdet og ladet derefter deres raseri aleneste bestå i nogen vociferatione, latratu³⁶ og legemets ophævelse etc., så at denne hastige og almindelige forandring med dennem er en utvivlagtig bevisning på, at de med fri vilje og forsæt haver ladet sig denne furorem påkomme, og, når de formærkede uråd, haver deraf så meget remitteret, som dennem lystede.

4. Alle disse kvindfolk (når man Kirsten Langgaard og de tvende Anders Pedersens døtre Gertrud Andersdatter og Anne Andersdatter undtager, hvilke af en anden particulær tilskyndelse, som med tiden skal blive detegeret³⁷, har sig denne dårlighed foretaget) haver våren nogle trængende løsgængere og almisselemmer, som propter lucrum³⁸ dette handværk siunes at have exerceret, særdeles efterdi mag. Olve Bjørn

36. banden og gøen.

37. åbenbaret.

38. for vindings skyld.

haver jævnlig *proprio ausu*³⁹ til collectors indsamling for dennem ej aleneste i sine egne, men endog in vicinis ecclesiis ladet intimere⁴⁰. Og er det end mærkeligt, at næste dage for midsommers marked, da mange fremmede ventedes til Tisted, blev ti personer tillige af denne selvgjort besættelse angrebne. Men at ingen af de siugdommer, til hvilke denne besynderlige raseri kunde henføres, er morbus epidemicus, af hvilken så mange på en tid kunde befænges, har facultas medica i lige måde klarligen demonstreret.

5. Siden at mag. Holger Sørensen Schandorph er beordret Tisted menighed at opvarte og haver de skarns kvindfolk, når han kom i husene til dem og så deres galenskab, med hårde ord og trusler tiltalt, haver de aldrig i hans nærværelse understået sig med sådant at anfange, men når de endskønt lå i deres formente anfægtning og fornåm hannem at være uden for døren, haver de strax ladet deres besættelse ophøre. Hvilket på Anne Krogsgaard nogle gange er observeret.

6. Så er det og både om hende og de andre bevislig gjort, at når de enten nogen for trolddom udråbte eller andet deslige, som nogen kunde være mishageligt, udpladrede, og de vedkommende derudover med straf truede dennem, har de sig siden i deres formente paroxysmis fra samme tale og ord entholdet.

7. Er det med mange vidnesbyrd bekræftet, at de haver haft deres spioner og referendarios, som haver jævnlig skaffet dennem at vide, hvad andensteds både i byen og uden byen passerede, hvilket de igen under deres formente djævels råben har udsagt, når deres raseri er dennem påkommen. Og dette haver vankundige folk siden til arcanorum revelationes⁴¹ henført.

8. Ihvorvel de haver foregivet sig at være uden sans og følelse, når deres onde regerede dennem, så er det dog langt anderledes befunden, så ofte nogle enten med slag, stik eller anden deslige medfart haver sat prøve på dennem. Og når man haver lagt et klæde for deres øjne, den stund de skulde være besatte, haver de ikke vidst at nævne nogen af deres kyndinger, som imidlertid kom ind til dennem.

9. Siden øvrigheden haver anfanget udi dette bedrageri at inkvirere, og de fleste iblandt fornuftige og fornemme folk ikke længer det for nogen besættelse vil holde, tør de aldrig lade sig deres raseri påkomme

39. på eget ansvar.

40. ladet foranstalte i nabokirkerne.

41. hemmelighedens åbenbareiser.

i nogle sådanne folkes nærværelse, men aleneste når de haver nogen af den gemene almue hos sig, hvilke med en utidig medynk og vanvittig forundring dennem i deres impostura styrker. Ingen af os er, siden de fire er hid til Aalborg førte, bleven så lykkelig, at vi haver måt få deres besættelse at se, ihvor længe vi end haver haft dem ståendes hos os, uden aleneste een gang vi kom ind i fængslet til Karen Toftum, da hun skrålode efter sædvane, men så snart man gav hende et par stærke rap af en kæp, holdt hun oppe.

10. Det er observeret af alle, som dennem haver omgåets, at de i deres formente paroxysmis haver nøje taget sig vare for lemmernes stød eller beskadelse. Når een eller flere har våren om at holde på dennem, haver de værst regeret, men når ingen har befattet sig med dem, ere de bleven liggendes eller siddendes på eet sted ubevægelige og haver taget deres magelighed vel i agt. Hvilket altsammen udviser, at det har våren et forsættlig værk, som de haver exerceret.

11. De haver vidst forud at sige, når deres onde vilde komme, og når det igen vilde forlade dennem. Og er det mærkeligt ved Anne Krosgaard, at hun for nogle uger siden lod sin djævel forlade sig med disse ord, at han nu ikke mere vilde komme igen. Hvorfor og hendes fader kom at hente hende fra Tisted, sigendes sig vel at vide, at hans datter nu ikke skulde få det tiere. Den samme resolution havde og nogle af de andre fattet sig. Men så snart, at der kom tidender, at de skulde hid ud til Aalborg føres, begyndte de at rase igen i den tanke, at man så skulde bære frygt for at pågribe og fængsle dem. Så det er fuldkommen bevislig, at de haver øvet deres galskab, når de selv vilde, og holdt inde dermed, når dennem lystede.

12. Vi kan også for vore personer sancte testere, at alt det vi tilforn haver observeret på dennem udi Thy, hvor vi engang har set de fleste i deres raseri, var intet andet end idel bedrageri og hvad enhver impostor ved egne og naturlige kræfter selv kunde gøre.

13. Herforuden haver disse personer, endog førend de sig dette galskabs handværk foretoge, fast alle sammen haft et ganske slet rygte på sig. Thi Anne Jacobsdatter har taget offentlig skrift både for hor og løgn. De andre haver og længe for letfærdighed, tyveri, bagvaskelse, mened og flere lyder våren berygtede, så at man kan deraf let slutte, hvad for folk Satan haver til dette sit bedrageris redskab udvalgt.

14. Siden nogle af dem er kommen hid til byen, ere alle de andre, som endnu ere tilbage i Tisted, bleven ganske stille og lader ikke den

ringeste anfægtning hos sig nogetid formærke, alt i den forhåbning, at de dermed skal gå fri og ikke komme til at undgælde deres forrige misgerninger.

15. Herforuden haver vi ellers bekommen en god del attester om adskillige choses particulières, som man hos enhver især af ovenbemeldte personer haver tid efter anden observeret til deres bedrageris kendelige bevisning og åbenbaring. E. g. at Maren Hansdatter (som er endnu tilbage i Tisted og haver med Guds bespottelse og godtfolkes skammelige pålyvelse våren fast den allerslemmeste iblandt dem alle) simulerede sig at være på sit legemes underdel vissen og kunde ikke sit helbrede igen erlange, uden hun kom i mag. Ole Bjørns seng og sengeklæder at ligge, item at hun, så snart tidender kom den 2. juli fra Aalborg til Tisted om Maren Spillemands bekendelse, og at hun med de andre derved var bragt i mistanke etc., haver af forbitrelse strax ladet sig falde på gulvet og under sin forment djævels råben mange skantlose smæord på gejstligheden her i byen (ved hvis omhyggelige flid bemeldte Maren Spillemand til samme bekendelse var bragt) uden den ringeste undseelse haver udspytet, foruden andre flere udædiske stykker, som hende kan overbevises.

16. Om Anne Jacobsdatter er det befunden, at 2 latinske ord, injustum silentium, som hun i de forrige kommissariers nærværelse udpladrede (enddog det var ganske ingen obsessionis eller præternaturalis operationis indicium⁴²), dennem havde skoledrengene i Tisted lært hende. Og der samme skoledreng skulde våren herom videre examinerede, løb de af frygt for sagens uddrag deres vej bort⁴³. Samt andet mere af lige beskaffenhed, hvilket man ved hendes imposturam haver anmærket.

17. I lige måde er om Karen Toftums, Karen Spillemands, Anne Krogsgaards og Inger Fusmands besynderlige aktioner og kendelige bedragerier mærkværdige attester indkomne.

18. Der vi dennem in examine disse vidnesbyrd foreholdte, vare de dog så effrontées, at de det meste, som således om dennem omvundet var, ublueligt turde nægte. Men imidlertid tappede⁴⁴ vi dennem ved vores interrogatoria udi adskillige handgribelige løgne og contradictiorer, så de undertiden (ihvorvel de haver lært at stå for orde) i deres konfusion ikke vidste sig at finde eller svar i beredskab havde. Thi når

42. bevis på besættelse eller overnaturlig tilstand.

43. Her sammenblandes åbenbart forholdene omkring Anne Krogsgaard og Anne Jacobsdatter, se p. 330 ff. og 338 ff.

44. greb, fangede (Jfr. ty. ertappen).

de finder sig perturberede ⁴⁵, så er det deres almindelig svar og effugium: Gud må vide det.

19. Anne Krogsgaard var engang så vidt rørt, at hun for en af os i enrum bekendte, at noget af hvis hun i sin besættelse havde talt og begåen, var sket med hendes fulde vid og forsæt. Men en anden dag, der vi vare begge hos hende, gik hun fra sådan sin bekendelse igen og blev lige som tilforn i sin ondskabs halsstarrige benægtelse fremturende.

20. Hvad Maren Spillemand, som nu en tid lang her på steden har våren anholdet, 3 gange med sin sunde fornuft om sit forsætlige bedrageri haver bekendt, er længesiden til København overskikket, så at man om hende nu allerunderdanigst forlanger at vide, hvorledes Eders kongl. majestæt med hende fremdeles vil have forholdet.

Og såsom vi ellers af de andre ingen videre bekendelse, end som nu allerunderdanigst refereret er, enten med gode eller onde, i hvor skarpe-ligen vi dennem end har examineret, endnu haver kunnet bekomme, men forhærdelsens ånd siunes at være kommen over dennem til deres misgerningers fortrædelige benægtelse i den tanke og vrang indbiling, at når de ikkun intet selv om sig bekender, så skal der ingen fare være for dennem etc., da dog de indkomne dokumenter og attester, hvoraf deres forsætlige bedrageri allerede er og fremdeles kan blive dennem overbevist, ligger her så klare og fast uimodsigelige, at de skarns mennesker efter acta probata billigen kan dømmes, omendskønt de ikke godvilligen ville gå til bekendelse, hvilken de dog omsider tør lade sig bringe til, når de dødskyldige efter deres gerningers fortjeneste får deres dom, og de ser, at det vil ikke andet være etc. Altså henstilles dette i alledybste underdanighed til Eders kongl. majestæts egen allernådigste vilje og disposition, hvorledes både med disse, som nu her i Aalborg fængs-ligen anholdes, såvel som med de andre, hvilke endnu ere tilbage i Tisted, videre skal fortares og foreholdes, såsom det siunes, at det ikkun større forhærdelse hos dennem vil forårsage, om de længe således skulde hensidde.

Næst et højlyksaligt og langvarigt regimentes inderlig ønske, forbliver vi Eders kongl. majestæts, vores allernådigste arve-herres, allerunderdanigste, trolydigste tjenere,

Aalborg d. 28. octob. an. 1696.

J. Bircherod. Bartholin⁴⁶.

45. bragt i forvirring.

46. Koncepter og Indlæg til Lyske Tegnelser 1695-1699, nr. 63, 7.11.1696. Jfr. Kancellikollegiets protokol 28. 5.11.96, nr. 15.

Biskoppen har åbenbart følt afslutningen af dette kommissionsarbejde som et betydningsfuldt skridt. Han har, mener han vel, nu lagt kortene på bordet, nu kan andre overtage spillet. Kort tid efter relationens afsendelse, på Alle Helgens fest og dunkelt inspireret af dagens evangelium, Matth. 5, 13–16, synger han som en anden David Herren en lovsang, og den indeholder også en slags relation, som indanker sagen for den højeste dommer:

Det klare evangelisk ord,
 Den gyldne liusestage,
 Gud haver på sit nådes bord
 Indflyt i vore dage,
 Må vi på Alle Helgens fest
 Med glæde ihukomme.
 Enhver retsindig Herrens præst
 bestyrker jo de fromme
 Ved dette budskabs liflig røst.
 Men nu de præster findes,
 Som dæmper denne sjæle-trøst.
 Her nu, desværre! spindes
 På djævle-lærdoms fremgang mer,
 End på Guds ord'es rene
 Forkyndelse. Her findes fler',
 Som vil dets lius formene
 Ved kærling-pladders fantasi,
 End sandheds vej hanthæve.
 O Gud, stat selv din tjener bi
 Blandt disse vingårds-ræve.⁴⁷

Men der er langt til enden endnu, og der forestår biskoppen mange flere viderværdigheder, end han aner. Sagen er langt fra tilstrækkelig oplyst, den kan ikke endelig afgøres på grundlag af en fåtallig kommissions forhør af en del af de implicerede. Matthias Moth vil i hvert fald have undersøgelsen ført til bunds, alle de anfægtede skal for retten. Den 24.10. udgår en ny kongelig ordre til Christoffer Bartholin i denne anledning: Såsom der endnu skal være trende personer, ved navn Maren Hansdatter, Inger Fusmands og Anne Jensdatter af Legind, som skal være hel forhærdede i det forment besættelses værk i vor købsted Tisted, så, for at komme desbedre efter sandhed, er vores allernådigste vilje og befaling, at du strax den anordning gør, at forskrevne trende personer vorder uden ophold, enhver for sig, den ene efter den anden, fra be-

47. Bircherods dagbog 1.11.96.

meldte Tisted til vor købsted Aalborg fængslede henførte, hvor de enhver på sit sted udi fængsel, som du for dennem haver at ordinere, ind til videre vores ordre skal forblive⁴⁸ –. Og for at ingen skal slippe, følger en ny befaling, uden specifikation, den 7.11.: Vores allernådigste vilje og befaling er, at du strax den anordning gør, at de endnu i vor købsted Tisted værende formente besatte vorder uden ophold, enhver på sit sted udi bemeldte Tisted fængslig under god forvaring ind til videre ordre anholdne, såfremt det ikke allerede skulde være sket⁴⁹ –. Samme dag pålægges det magistraten i Aalborg, der formodentlig har kviet sig ved den extraudgift, som byen allerede har haft af de gale Tisted-kvindes underhold, at finde sig i folkeforøgelsen, som endda kan blive større, idet: både de af de formente besatte, som allerede fra vor købsted Tisted dertil Aalborg fængslede ere henførte, som andre af samme slags folk, som herefter did kunne blive henførte, – skal underholdes på Aalborg bys bekostning til sagens uddrag⁵⁰.

Disse omfattende ordrer, af hvilke de sidste er direkte fremkaldt af Bircherods og Bartholins indberetning⁵¹, står i forbindelse med en ny fase i sagens udvikling, nedsættelsen af den kommissionsdomstol, som skal gennemføre sagens endelige behandling med tiltale, anklage og dom, som senere kan prøves ved højeste ret. Den kongelige befaling herom udgår også den 7. november. Hvervet som generalfiscal, offentlig anklager, skal Mathias Rosenvinge påtage sig. Han er assessor i hofretten, kancellisekretær og vicelandsdommer i Fyn og Langeland. Måske kan Ole Bjørn og hans tilhængere føle sig noget foruroligede af tanken om, at Rosenvinge, der er nogenlunde jævnaldrende med biskoppen, som denne er født i Odense. De to er i samme år blevet studenter fra Odense Gymnasium, og Rosenvinge begyndte for resten også sin løbebane med at studere theologi ved Universitetet. Til lemmer af kommissionsdomstolen kaldes de nørrejske landsdommere og vicelandsdommere, det er, foruden Christoffer Bartholin til Kaas, justits- og kancelliråd Peder Madsen Lerche til Lerkenfeld, justits- og kancelliråd, højesteretsassessor Hans Bendtsen til Skærsø, kancelliråd Christian Cassius til Tanderup samt vicelandsdommer Hans Lange til Asmildkloster⁵². De

48. Jyske Tegnelser XVIII, bl. 471.

49. O. c. bl. 472 f.

50. O. c. bl. 473.

51. Kancellikollegiets protokol 28, 5.11.96, nr. 15.

52. Om dommerne på Nørrejylland's landsting se L. Laursen: Appellinstansernes Embedsetat 1660–1919, 1928, p. 97 f.

i denne anledning udstedte missiver er interessante derved, at de i formuleringen fastslår, at her er tale om en flok forbrydere, som skal anklages og dømmes. Til landsdommerne lyder kongens brev:

Såsom vi allernådigst haver anbefalet os elskelig Mathias Rosenvinge etc. i generalfiscals sted at lade tiltale de formente besatte fra vor købsted Tisted, såvel som og de, som udi det såkaldede besættelsesværk sammesteds kunde interessere, og dom over enhver af dennem for deres misgerninger og bedrageri efter lands lov og ret forsvarligen hænde, så er vores allernådigste vilje og befaling, at I retter Eders lejlighed efter Eder strax til vor købsted Aalborg at begive og der efter lovlig foregående stævnemål til de vedkommende, som kommissarier, efter lands lov og ret i sagen at kende og dømme, hvad straf enhver af de formente besatte og de udi det såkaldet besættelsesværk interesserede med deres misgerninger og bedrageri kan eragtes at have fortjent og sådan Eders forretning de vedkommende på ansøgning under Eders hænder og signeter beskrevet give, som I ville ansvar og bekendt være. Og haver vi allernådigst bevilget, at hvis vidner, som på enten af siderne til sagens opliusing kunde behøves, må og skal for Eder udi kommissionen efter loven føres. Dersom I og ikke alle formedelst svaghed eller anden lovlig forfald til den berammede tid og sted møde kunne, da skal de af Eder, som tilstede kommer, hermed fuldmagt have og anbefalet være alligevel med kommissionen at forføre og den uden ophold forsvarligen til endelighed at befordre⁵³ —.

Den til Mathias Rosenvinge stiledede befaling er, hvad karakteristikken af de såkaldte besatte og andre implicerede angår, af samme indhold som skrivelsen til landsdommerne, altså i sig selv en slags domfældelse: Så er vores allernådigste vilje og befaling, at du i generalfiscals sted strax lader tiltale bemeldte formente besatte og de udi det såkaldet besættelsesværk interesserede og dom over enhver af dennem efter lands lov og ret forsvarligen hænder. Hermed sker vor vilje⁵⁴ —.

Året går på hæld, og stort mere end denne forberedelse til sagens endelige afslutning vil man vel ikke kunne nå i 1696, for kommissionen, der skal sørge for, at anklagede og vidner bliver lovligt indstævned, og træffe andre forberedelser til arbejdet i Aalborg, vil ikke kunne træde

53. Jyske Tegnelser XVIII, bl. 472. Ny kgl. Saml. 423 fol.: Thott 176 c fol.

54. Kommissionsprotokollen p. 3 f., aktstykke 1.

i direkte funktion før i begyndelsen af det nye år. Men der sker i mellemtiden adskilligt, som får større eller mindre betydning for sagen.

Den, som man med størst længsel og forhåbning så længe har ventet til Aalborg, er stadig ikke ankommet, Kirsten Langgaard kan man ikke få fat på, hun er forsvundet fra Tisted, og hendes faders træske stædighed er stadig lige virkelysten. Moth kan holde øje med fader og datter i København, men prøver han at få dem fanget i Jylland, har han ikke meget større held med sig end byfogden i Tisted, skønt han igen, ved en skrivelse af 31.10.96, sætter vicesiftamtmanden på sporet: Såsom Oluf Pedersen Langgaard fra Tisted er for nogen tid siden med hans datter Kirsten Langgaard her til staden ankommen, men nu igen med bemeldte sin datter bortrejst, såsom han fornåm nok, at om han havde forbleven her længere, det da ikke vilde have udfaldet til hans bedste, så påtvivles ikke, at hr. justitsråd jo haver tilbørlig omsorg for, at merbemeldte Oluf Langgaards datter Kirsten Langgaard efter den til hennem af den 22. september næst afviget allernåd. ergangne befaling vorder under god forvaring ført til Aalborg og i det øvrige med hende efter forskrevne befaling forholdet⁵⁵. –

En befaling af 6.11. fra vicesiftamtmanden sidder Ole Langgaard, åbenbart af gammel dårlig vane endnu uden videre overhørig⁵⁶. Men han spiller et højt spil, og nu er det måske for sent, hvis han endelig beslutter sig til at rette sig efter de kongelige befalinger og de af dem flydende ordrer fra de lokale myndigheder.

Nu som tidligere påhviler det byfogden at skaffe Kirsten Langgaard til veje. Hidtil har han ikke haft held med sig i dette foretagende, og nu er hun som sagt forsvundet. Men hendes sandsynlige opholdssted kan man nok udspekulere, hvis man tænker sig om, og den 26. november rejser Emmik Eriksen til Mors og møder selvfemte på Overgaard hos Jens Mule, der er gift med Kirstens moster⁵⁷. Men skønt byfogdens formodning ikke har været fejlagtig, må han vende hjem med uforrettet sag: Anno 1696 d. 26. november var jeg underskrevne Emmik Eriksen kongelig majestæts byfoged udi Tisted, efter højædle og velbårne hr. justitsråd og vicesiftamtmand over Aalborg stift Christoffer Bartholin hans ordre, dateret Viborg den 6. november, på Overgaard i Mors hos

55. Copier af Ober-Secretærens Missiver 1691–97, nr. 192. Koncepter og Indlæg til samme 1691–99 A.

56. Kommissionsprotokollen p. 1186 f., aktst. 207; p. 1191 f., aktst. 209. Tisted bytings protokol 13.2.97.

57. Jfr. p. 66.

velagt Jens Mule og hans hustru, hvor også komparerede kongelig majestæts herredsfoged, seigneur Knud Jacobsen Roslev tillige med Christen Jensen, Niels Poulsen og Mikkel Nielsen, alle af Sundby i Mors, udi hvis nærværelse hr. justitsråds missive liudelig blev Jens Mule og hans hustru forelæst, med begæring de vilde levere Oluf Langgaards datter Kirsten Langgaard til dem, såsom det var hans kongelige majestæts allernådigste vilje, at både hun og flere af de forment besatte skulde leveres i Aalborg til hans velædle højjærværdighed biskoppen, magister Jens Bircherod. Hvor vi da af bemeldte Jens Mule og hans hustru blev svaret, at hun aftenen tilforn blev hendes fader Oluf Pedersen Langgaard på Søggaard leveret, og hun ikke mere var i deres hus eller under deres varetægt, hvorpå de gjorde deres ed. Andet kunde vi ikke blive vidende efter nøje efterforskning⁵⁸ -. Hvordan det vil gå, når byfogden efter de nu indhentede oplysninger søger Kirsten hos Ole Langgaard selv, har man jo nogen tidligere erfaring om, men vicesiftamtmandens befaling skal efterkommes, og dagen efter tager Emmik Eriksen til Søggaard, ledsaget af Jens Christensen og Laurids Jensen. Disse vidners attest fortæller om besøget: Anno 1696 den 27. november var vi underskrevne med hans kongl. majestæts byfoged udi Tisted Emmik Eriksen hos velagt Olle Langgaard på Søggaard og da forelæste hannem højjædle og velbårne hr. justitsråd Christoffer Bartholins missive af 6. november 96, hvor udi han befaledes at forskaffe Olle Langgaards datter Kirsten Olufsdatter til Aalborg og hende til hans højjærværdighed levere. Og da den forbemeldte [ordre?] Oluf Langgaard af byfogden var læst, sagde Oluf Langgaard ja, det var godt: Men jeg vil se den kongel. ordre, herudi påberåbes. Hvilket byfogden bad os drages til minde, at så blev svaret, og spurgte Olle Langgaard ad, hvor hans barn var, som svarede, at hun ikke var der på gården. Byfogden sagde: Jo, hun må vis være her, ti Jens Nielsen Mule og hans hustru haver ved ed bekræftet, at barnet den 25. november hendes fader er bleven leveret. Da soer han ved højeste ed, at hun ikke var der på gården. Er ikke da Jens Mules hustru her nu?, sagde byfogden, hvilket Ole Langgaard også nægtede. Byfogden svarede: Da må det jo være mærkelig, jeg ser jo Jens Mules vogn her i gården, hun må endelig være med. Olle svarede bestandig nej. Lidet efter kom dog Jens Mules kone i stuen. Da spurgte byfogden Ole Langgaard atter igen om barnet, men han vilde ingenlunde sige, hvor hun var. Da sagde byfogden: Jeg vil råde Eder som en ven, at I

58. Kommissionsprotokollen p. 1186 f.. aktstykke 207. Tisted bytings protokol 19.12.96.

lader hende komme derned til Aalborg, enten I vil levere hende til mig, eller I selv vil føre hende ned til Aalborg. Og spurgte derhos, når det kunde ske. Ole Langgaard svarede: når han kunde få lejlighed dertil. . . . Videre kunde byfogden og vi ikke samme tid forrette, såsom han ved mange dyre eder benægtede, hans datter var ej på gården, ikke heller vilde sige, hvor hun var. Måtte derfor begive os derfra med uforrettet ærinde⁵⁹ —.

Emmik Eriksen ønsker ikke at modtage endnu en næse, fordi et af de hverv, som han efter sin øvrigheds befaling prøver på at udføre, stadig mislykkes på grund af Ole Langgaards opsætsighed og trods. Hovedindholdet af hans skrivelse af 30.11. til Christoffer Bartholin er en beretning om hans forgæves anstrengelser både på Overgaard og på Søgaard og en direkte klage over Ole Langgaards uforsømmethed. Til yderligere dokumentation vedlægger han de to ovennævnte attester: Hans velbårenheds respektive skrivelse af 6. november haver jeg skyldigst efterlevet, så vidt mig muligt haver været, idet alle de derudi benævnte personer til Aalborg er nedkommen, uden Oluf Langgaards datter, som jeg ingenlunde kan bekomme, i hvor højt jeg mig end derom haver bemøjet, ti det er et meget grove og ulydig folk, man haver med at bestille. Jeg var forleden torsdag den 26. november på Overgaard i Mors og tillige med herredsfogden seigneur Knud Jacobsen og tre mænd begærede, barnet mig måtte leveres, at jeg den efter ordre kunde til Aalborg nedføre. Hvad vi da blev svaret, kan af indlagte instrument fornemmes. Om andendagen, den 27. dito, begav jeg mig med tvende mænd til hendes fader på Søgaard, hende at begære. Hvad vi der blev svaret, kan i lige måder af det andet instrument erfares. Nu var ingen af parterne sandt, dog undser de dennem ikke at spille gæk med mig, som således anmoder dennem på rettens vegne efter høje øvrigheds befalinger, hvilket jeg således må lade passere, ind til mig kan forsikres om hr. justitsråds højgunstig og kraftig assistance til min maintien⁶⁰ imod sådan trods og ulydighed både i dette og forrige erviste grovhed. Mig siunes de ved tingsvinder burde overbevises deres fauter⁶¹, at de ikke her udi har faret med sandhed, mens ligesom fixeret mig til at rejse fra en sted til en anden med uforrettet ærinde, hvorom jeg vil ydmygeligst vente nærmere ordre med forderligste⁶² —.

59. Kommissionsprotokollen p. 1188 f., aktstykke 207.

60. håndhævelse, myndighed.

61. fejl, forseelser.

62. Kommissionsprotokollen p. 1191-93, aktstykke 209.

Byfogden har åbenbart endelig tabt tålmodigheden og indset, at han ingen vegne kommer med det gode. Samme dag sender han Esge Jensen og Jokum Krejler til Ole Langgaard med stævning til bytinget den 19. december, hvor han vil have at forklare: når hans datter kom over fra Morsø, og om hun ikke var på Søggaard fredagen den 27. november. – Og for i det hele taget at udrede det tydeligt nok løgnagtige spind, hvormed man har fixeret byfogden, indstævnes dagen efter, den 1. december, også Jens Mule med hustru til samme tid, for: ved ed at forklare, når Olle Langgaards datter blev ført til Thy og leveret på Søggaard. – Hvordan Ole Langgaards modtagelse af stævningsmændene vilde have forment sig, hvis de havde truffet ham hjemme, kan ikke vides, men et fingerpeg om dybden af den respekt, man for tiden der på egnen viser byfogden og hans tjenestemænd, kan erholdes gennem Jens Mules og hans kones svar til Esge Jensen og Jokum Krejler, som: talte med Olle Langgaards tjenestepige Margrethe Christensdatter i hans hus i Tisted og med Jens Mule og hans hustru selv på Overgaard i Morsø. Og svarede Jens Mules hustru dennem trodselig, hun agtede ingen ting at møde til, hun havde hendes mand. Og han, Jens Mule, strax derpå i lige måde svarede, efter dette stævнемål vilde han ej møde til nogen ting, før han af byfogden blev stævnet skriftlig med skriftlig stævning på stemplet papir, mens ikke efter slig stævнемål⁶³ –.

Man er i det hele taget ikke til sinds længer at finde sig i Ole Langgaards opsætsighed, efterretning om hans sidste træk er omgående blevet tilstillet kancelliet, og allerede den 8. december udgår der atter en kongelig befaling til Christoffer Bartholin: Såsom vi for nogen tid siden allernådigst haver befalet, at Anne [!] Langgaard af vor købsted Tisted skal derfra til vor købsted Aalborg henføres for at blive der tillige med andre forhærdede i det såkaldet besættelsesværk examineret, og vi nu tvært imod må fornemme, at hendes fader Ole Langgaard skal have bragt hende til side og ej vil lade hende fremkomme, så er vores allernådigste vilje og befaling, at du strax ved byfogden i bemeldte Tisted lader forberørte Ole Langgaards person i byens fængsel eller arresthus arrestere, indtil han fornævnte sin datter til Aalborg fremskaffer og der til biskoppen lader levere⁶⁴ –. Ved skæbnens ironi bliver også denne yderste strenghed uden virkning, Emmik Eriksen får ikke den måske tvivlsomme fornøjelse at lade Ole Langgaard trække i arrest. For der

63. O. c. p. 1185 f., nktst. 207. Tisted bytings protokol 19.12.96.

64. Jyske Tegnelser XVIII, bl. 476 f. Kommissionsprotokollen p. 1194, aktstykke 210.

går nogle dage, inden befalingen kan nå frem til vicedistriktsmanden og fra ham til byfogden. Og så er Ole Langgaard ikke hjemme, og han har for resten gjort den kongelige befaling overflødig på selve udstedelsesdagen: D. 8. december om aftenen ankom omsider til Aalborg Oluf Langgaard af Tisted tillige med sin datter Kirsten Langgaard, efter at han en tid lang havde holdt hende nu på Morsø, nu anden steds forstue, og adskillige ordres om hendes tilstedebrevelse vår. . . .⁶⁵ —

Hvad der har foranlediget Ole Langgaard til at skifte sind just på denne dag, er ikke oplyst, en djævel må vel have hvisket ham noget i øret. Men skønt han altså endelig viser nogen tegn til lydighed, frir det ham dog ikke for eftertale. Foreløbig sker der nu ikke andet på bytinget den 19. december, end at Emmik Eriksen får tinglæst attesterne om expeditionerne til Overgaard og til Søgård og således fører bevis både for sin egen tjenstvillighed og for Ole Langgaards trodsighed⁶⁶.

For biskop Bircherod bliver der ikke megen lejlighed til lediggang, medens der ventes på, at kommissionsdomstolen kan komme til Aalborg og tage fat på sit arbejde. Først og fremmest må han se, hvor langt han kan nå med den sag, som han på embeds vegne har måttet anlægge mod Ole Bjørn⁶⁷. Andre ærgrelser skaffer Ole Langgaard ham, han er stadig en besværlig mand, når lejlighed byder sig. Efter befalingen skulde Kirsten leveres til biskoppen, men Ole Langgaard har foretrukket at bringe hende til amtsforvalter Peder Klein, og dèr må biskoppen så selv hente hende for at få hende anbragt i et efter hans, men ikke efter Ole Langgaards mening mere passende logi, først i bispegården, siden hos provst Reenberg. Ole Langgaard vil tilmed bestride biskoppens ret til at foretage dette skridt, ligesom han tvivler om, at biskoppen i det hele taget har noget at sige over ham og hans datter. Derfor udarbejder han, hjulpet af Lorends Mein⁶⁸, en på samme tid høflig og grov, bedende og truende skrivelse til Jens Bircherod, hvori han i højeste måder beklager sig over dennes optræden. Nu har Ole Langgaard, som den lydige undersåt han er, fulgt kongens og vicedistriktsmandens befalinger og efter ønske bragt sin datter til Aalborg og afleveret hende hos amtsforvalteren. Og så har biskoppen: ved nattetide mod midnatstider, — uden Ole Langgaards vidende ladet det stakkels barn hente: og sig hende i sit hus

65. Bircherods dagbog, notatet ikke fuldført.

66. Kommissionsprotokollen p. 1185-90, aktstykke 207. Tisted bytings protokol 19.12.96.

67. Jfr. p. 385 ff.

68. Kommissionsprotokollen p. 297.

antaget, som, Gud være lovet, har våren befriet fra det hårde anfægtelses kors og bånd ungefær siden St. Olsdag⁶⁹ —. Ole Langgaard må spørge biskoppen: hvad præntion han haver på mig eller mit barn, og hvad for sag —? Han ønsker også at vide, hvad biskoppen videre agter at foretage sig med barnet, for at han selv eller hans fuldmægtig kan være tilstede: at jeg mig ej derover på højere steder haver at besvære —. Og det kan vel aldrig, som han har hørt, være biskoppens mening, at han ikke må få sit stakkels barn i tale: Jeg har fornummet og set hendes længsel, gråd og adfærd, når jeg med hende har taget afsked —. Forøvrigt vil det vel være mest rimeligt, om han kan få Kirsten med sig hjem til Tisted nu i dag, hun skal møde på det hjemlige byting den 9. januar, og hvis hun kommer med nu, kan flere omkostninger og unødige rejser spares. Endelig udbeder han sig biskoppens regning for barnets kost og ophold, idet han ikke ønsker, at: denne bys indbyggere til mit barn eller for hendes skyld nogen bekostning skulle udgive eller påbyrde —.

Men biskoppen lader sig ikke provokere. Ole Langgaards skrivelse overbringes ham, som et vigtigt retsligt dokument, ved to dannemænd. Han nøjes med at forsyne den med sin påtegning: Denne beskikkelse haver jeg læst. Aalborg d. 17. december 1696. J. Bircherod⁷⁰.

En del tid bruger biskoppen også til forhør over og samtaler med de nu i stort antal tilstedeværende Tistedske koner og piger. De fleste af dem bliver efterhånden anbragt i nogenlunde human om end tvungen pension hos ærlige fattigfolk, selv den første og fornemste af disse gæster, Maren Spillemands, der efter et kortvarigt ophold hos provst Reenberg fra juli sad i rakkerhullet på Klosteret, og som derpå var anbragt i et af Slottets fængsler, får inden jul ophold hos Søren Skofliker på Klosterjorden⁷¹. Af og til har biskoppen da også noget udbytte af at underholde sig med dem, og med endnu større iver og forståelse kunde han måske i nogle tilfælde være nået betydelig videre: Der Anne Krogsgaard d. 7. oktober 1696 vår inde hos mig udi mit kammer, efter at hun indstændelig havde begært at komme mig i tale, og anmodede mig om, at hun måtte komme ned af Skadereden over den murede port, hvor hun efter amtsforvalterens anstalt vår indsat, og i et andet hus henføres, og jeg derpå svarede hende, at det stod ikke

69. Hellig Olavs dag, 29.7.

70. Kommissionsprotokollen p. 225–28. aktstykke 48.

71. O. c. p. 497 f., aktst. 98; 684 f., 851.

til mig herudi at dispensere, og ellers desforuden, ligesom tilforn, hende med mange ord søgte at bevæge til sandheds bekendelse og hendes onskabs fraståelse, da efter nogen betænkning gik hun hen og oplukte først den ene kammerdør og så den anden og så efter, om der var nogen udenfore, og der jeg spurgte hende ad, hvad hun så ud efter, sagde hun sig at have noget at åbenbare mig, som hun ikke vilde, at nogen anden dengang skulde høre. Videre adspurgt, hvad det var, svarede hun, at hun ikke kunde nægte, at hun jo i sin anfægtning havde vidst en stor del, af hvis hun da sagde og gjorde; men omendskønt hun med sin fulde sans og fornuft havde talt adskilligt, så var det dog for hende, ligesom hun af en sær indvortes tilskyndelse tildreven endelig skulde sige det. Der jeg fornam hende nogenledes at være på gode veje til sandheds bekendelse, og derfor med flere spørgsmål og gudelige formaninger søgte at opvække hendes samvittighed, bad hun om respit til næst følgende dag, så vilde hun åbenbare mere for mig. Men som jeg ikke siden fik lejlighed at tale ved hende førend i justitsråd Bartholins overværelse, og da igen foreholdt hende sine forrige ord til mig, vilde hun ikke være dennem gestændig, men fragik, hvis hun i så måder en del for mig bekendt havde ⁷² —.

Anne Jacobsdatter er helt forstokket, onskaben lyser hende ud af øjnene, når biskoppen har hende i forhør: Der justitsråd Bartholin og jeg hende, såvel som og flere af de andre, udi mit hus examinerede, var hun frem for nogen af de andre i sin besættelses halsstarrige forfægtelse fræk og uforskammet, og den gennemgroet malitie og fortrædelig hårdnakkenhed, som af hendes øjne udstikker, kunde hun ikke engang med nogle spagfærdige ord eller blødhjertigheds tegn forberge. Og som hendes formente djævel, Topmager kaldet, kunde ikke i Tisted nogle kvindfolks topper fordrage, men der sagdes, at hun fik ondt strax, når hun fik sådanne kvindeprydelse at se ⁷³, så hented vi en top frem og holdte hende den for øjnene, hvorpå hun lod disse ord falde: Ja, dersom det havde våren i min forrige tilstand, da skulde I vel ikke have bøden mig sligt! Hvormed hun udtrykkelig gav til kende, at hun savnede den bekvem tid og sted, hvor hun iblandt sit eget anhang sine gestikulationer uforment kunde exercere ⁷⁴ —.

Det ser ikke ud til, at første forsøg med Maren Hansdatter har givet

72. Kommissionsprotokollen p. 601 f., aktstykke 114.

73. Jfr. p. 334 f.

74. Kommissionsprotokollen p. 431 f.

andet resultat end, formodentlig, en almindelig vedgaaen af hendes bekendelse i Tisted for få dage siden⁷⁵, i hvert fald forlyder der intet derom: Den 29. novemb. om eftermiddagen havde jeg og mag. Peder Reenberg inde i min stue Maren Hansdatter Sirichs hos os, og hende med flid examinerede⁷⁶ —. Men månedsdagen derefter bliver udbyttet rigere: D. 29. decemb. havde jeg om formiddagen hele ministerium Aalburgense udi mag. Peder Reenbergs hus forsamlet, hvor jeg lod Maren Hansdatter Sirichs for os indkomme, som gjorde i vores nærværelse sin sandheds klare og fuldkommen bekendelse, hvilken jeg lod ved hr. Mogens Dyre føre til pens⁷⁷ —. Resultatet af dette forhør er et større aktstykke, som kan spare den kommende kommissionsdomstol for meget arbejde, ikke alene med hensyn til hende, men også hvad oplysninger om de andre anfægtede, om Ole Bjørn og om hans hjælpere angår. For Maren Hansdatter har svaret villigt og indgående på alle spørgsmål, og i det store og hele netop sådan, som man har kunnet ønske, hun vilde svare. Hun indrømmer gerne, at hun aldrig har været besat, og forklarer: at ingen har bedet hende sig således at anstille, men anledningen dertil var en naturlig svaghed, nemlig en stærk hovedpine, i hvilken svaghed hun blev berettet af magister Olle, og der han siden kom på prædikestolen, sagde han det offentlig for menigheden, at hun var besat, og at de skulde se, at det blev værre i Tisted end med Køge Huskors. Hvorpå Christian Frederik Mavors kom til hende på en søndag eftermiddag og sagde, hun døde ikke af denne siugdum. Så gik han bort til Maren Spillemands, som da var hos Maren Mikkelsdatter, hvilken råbte på, at Maren Hansdatter var besat, og hendes djævel skulde hedde Fante; hvorpå han skikkede tvende disciple af skolen tillige med amtsforvalterens børn, som begyndte strax at siunge salmer for hende som for en besat. Og der hun da bad dem gå bort i deres seng, efterdi de skulde i skole om morgenen, kom Christian Frederik i det samme og sagde, at disse hendes ord til børnene vare sagte af Djævelen, og begyndte han så selv at fortfare med sang for hende, nemlig det vers: Når vi og fristes, lad os stå etc.⁷⁸ Om anden dagen kom Poul Rytter og magister Oluf selv og tiltalte hende ligesom de andre besatte, og når hun vilde svare noget andet, som siuntest at være viseligt⁷⁹, da sagde

75. Jfr. p. 319 ff.

76. Bircherads dagbog.

77. O. c.

78. Jfr. p. 266.

79. Ms.: visseligt.

magister Oluf, at det var Djævelen, som talte af hende, og at Djævelen holdte sig stundom forborgen og var der dog; på hvilken måde de stedse holdte det med hende, og vilde kort ud have, at det skulde være en besættelse —. Hun må også tilstå, at: alt det, som hun på de tider haver talt eller sagt, være sig Guds bespottelse, folks påråbelse eller andet, så og alt, hvad hun haver videre i sin såkaldet besættelse begangen, det haver hun talt og gjort med sin fulde fornuft og sans. — Om sin påråbelse af en række personer forklarer hun, at den har fundet sted, fordi man indirekte har opfordret hende dertil: Ingen bad hende endelig at råbe på nogen, men som det skete ofte, at magister Oluf selv, Poul Rytter, Christian Frederik og Charlotta, nu een, nu en anden, kom til hende med disse ord: nu råbtes der af den og den iblandt de andre besatte, på de og de personer, hvilke de for hende navngav, hvilken måde de brugte for at give hende anledning til at råbe i lige måde på samme personer, såsom de og gerne lagde disse ord til: Topmager, Luser etc. haver nu sagt den og den at være en troldkone; ret nu kommer Fante (såsom Maren Hansdatters djævel skulde hedde), så skal vi vel få det samme af hannem at høre. Sådanne deres ord gjorde hun sig da nyttig og råbte siden på dem, som hun tænkte, de gerne vilde have påråbt —. En særlig interesse har biskoppen og præsterne i at komme til klarhed over alle omstændigheder ved den ejendommelige sengekur, som er blevet hende foreskrevet af Ole Bjørn. På deres spørgsmål herom svarer hun: Da magister Oluf kom til hende, sagde han iblandt andet mere dette, at han nok så og vidste, at hun både var forgjort og besat og havde en vissenhed forneden, og at hun ikke stod til at hjælpe, førend hun kom i hans egen hus og seng at ligge, item at man skulde få så store mirakler ved hende og andre at se, at man ikke havde set større siden apostlernes tider, hvoraf hun tog anledning under sin forment djævels råben disse samme ord at sige, at hvis hun skulde få bedre, skulde hun hen i magister Olufs eget hus og seng at ligge. Ydermere sagde hun, at der hun var kommen i hans seng, kaste han sig i sengen hos hende oven på klæderne, og som da flere folk vare hosværende, sagde han iblandt andet, at nu skulde de få at se, hvad for en kraft der var hos hannem, idet Gud havde givet ham den kraft og nåde at binde Djævelen, når han vilde, og komme Djævelen til at tale, når han i den herre Zebaots navn befol det, hvilket, sagde han, de kunde se på Maren Spillemands, hvis djævel haver været dum i mange år og ikke talt, førend magister Oluf kom ham dertil. Og det samme, sagde han, kunde de nu se både på

Maren Hansdatter og andre. Og denne hans magt over Satan vidste hun, at magister Oluf både da og mange andre gange roste [sig] af -. Og skulde denne beretning om sengekuren måske forekomme tilhørerne mindre pikant, end de havde ventet - for Ole Bjørns opførsel tyder nærmest på, at han har handlet i fuldskab eller anden let sindsforvirring - så får de deres lyst styret ved Marens skildring af hans øvrige, utugtige optræden både over for hende og andre⁸⁰. Hun vedgår også, at Ole Bjørn har instrueret hende grundigt inden forhøret i Nors⁸¹, og at han til at begynde med ligefrem forbød hendes Aalborg-rejse: Kommer I ned til Aalborg, så handler de ligeså med Eder, som de har handlet med Maren Spillemand. De har fået hende ned, de skal ikke få flere -. Forøvrigt er det ikke alt hendes skyld, når der har gået så sære rygter om hende, thi: meget mere blev i magister Olufs hus optegnet og opskrevet om de underlige ting, der skulde være set og hørt hos hende og de andre, end i sandhed er passeret. For eksempel: da hr. Mourids Nors kom derind engang, sagde magister Oluf til hannem og flere, at han havde set to tunger i hendes mund, item at hendes tunge havde været stille i hendes mund, når røsten havde talt af hende; hvilket hun med dyr ed bekræftede ikke nogen tid at være sket. Dog lod han dette med meget andet mere, som aldrig er sket, ved Christian Frederik føre til pens og som store mirakler og besættelsestegn udråbe -. Endelig udtaler hun på opfordring, at ingen ved lokken eller truen har bragt hende til at gøre denne bekendelse: Men hun takker Gud, som har rørt hendes hjerte og bevæget hende til denne sin sandheds bekendelse godvilligen at gøre hun vilde blive ved denne sin sandheds bekendelse og var tilfreds, hvorledes den fromme øvrighed vilde have det med hende. Gav ellers med megen gråd og vemodige tåre sin fortrydelse til kende over disse sine grove misgerninger, bad om nåde og ikke om retten og sagde, at de skulde svare det for Gud, som vare bedre opliuste og har dog forført hende til sådan udædiske gerninger⁸² -.

Også af barnet får biskoppen glæde, men mindre af Maren Spillemands, med hvis trodsige fromhed man ikke kan få bugt: Nu gik, Gud ske lov, barnet Kirsten Olufsdatter Langgaard foruden nogen tvang eller hård medfart godvillig til bekendelse, at hun aldrig enten havde våren besat eller havde troet sig at være besat, men vår til sit bedrageri forført

80. Jfr. p. 349.

81. Jfr. p. 262 f.

82. Kommissionsprotokollen p. 55-61, aktstykket 10.

og instigeret⁸³ af andre⁸⁴ —. Umiddelbart derefter prøver biskoppen på ved hjælp af Kirsten at få Maren Spillemands til atter at gå til bekendelse⁸⁵: D. 21. decemb. om eftermiddagen lod jeg i mag. Peder Reenbergs stue Oluf Langgaards liden datter Kirsten Langgaard med en anden af de såkaldede besætte konfrontere udi min og præsternes nærværelse. Og kunde vi ikke andet end med forundring høre på adskillige sælsomme praktikker og choses, som barnet tydde hende på i øjnene⁸⁶ —. Maren Spillemands, som henfører dette forhør til 22.12., har givet en malende skildring af sig selv som sandhedsvidne ved denne lejlighed, hvor hun, ene og gudhengiven, læser de vantro skriftkloge texten, hvilket hun forøvrigt har gjort flere gange, siden hun kaldte sin første bekendelse tilbage. Og hun lader sig aldeles ikke afficere af skænd eller af et umyndigt barns beskyldninger. Og truer de hende med bøddelen og galgebakken, så truer hun dem igen med kongen og højeste ret:

Den 22. decemb. blev jeg hent ved magister Peder Reenbergs kusk op i mag. Peders hus, hvor da var tilstede hans velædle højjærværdighed biskoppen, og tilspurgte mig, om jeg vilde stå ved den bekendelse, jeg havde gjort. Jeg sagde: Nej, jeg kan ikke stå ved den, ti jeg havde ikke min rette fornuft den tid. Da sagde biskoppen: Dersom du ikke står ved din bekendelse, da skal bøddelen skære din tunge af din hals og hugge den i små stykker for dine øjen, og han skal levendes partere dig og lægge dig på stejle og hjul. Jeg sagde: Ske Guds vilje! Jeg har begært nogle gange, at mig måtte meddeles Christi legem og blod. Bispen svarede: Når jeg beretter en hund, som går på gaden, så skal jeg berette dig. Maren Hansdatter har bekendt, at hun har gjort sig det selv, og dersom jeg ikke havde grebet dig og de andre, ellers havde der 60 gjort dem lige så gale som du, thi mag. Oluf bilded dem ind, at de var besat; derfor skal jeg selv drage til hans majestæt og bede for Maren Hansdatter, at hun skal beholde sit liv, og dersom du vilt blive ved din bekendelse, så skal jeg også bede for dig, at du også skalt beholde dit liv. Jeg svarede: Mit liv og død står alene i Guds hånd, men Gud lad denne sag aldrig blive neddæmpet, førend det bliver så vel åbenbaret for min nådig arvekonge og herre, som den er åbenbaret for Gud i Himmelen! Magister Peder sagde: Der skal ingen misdædere på jorden få så hård en død som du, thi når bøddelen slipper dig, så skal natmanden gå til dig

83. tilskyndet.

84. Bircherods dagbog 20.12.96.

85. Jfr. p. 259 f.

86. Bircherods dagbog.

og lægge dit legeme i galsebakken. Jeg sagde: Det er ikkun mit legeme, men min sjæl skal hvile i Abrahams skød. Han sagde: Din sjæl skal hvile imellem Fanden i Helvede! Da sagde jeg: Det går mig, som Gud vil og ikke som menneskene, men jeg kræver den retfærdige Gud til dommere, og han skal fælde en retfærdig dom imellem Eder og mig. Biskoppen svarede: Skalt du nævne Gud? Jeg sagde: Forbyder biskoppen mig at nævne Gud, da skal jeg klage hannem for den højeste ret, og da skal jeg give tilkende, hvad uret jeg nu sker. Biskoppen sagde: Du skalt blive fra retten! Jeg svarede: Jeg skal komme for retten, eftersom jeg er kaldet dertil! Kom så mag. Peders kæreste ind og havde Oluf Langgaards barn ved hånden. Og barnet sagde: Maren, du har bedet mig, at jeg skulde gøre mig gal, så sandt jeg vil have Himmerig; og Charlotte hørte derpå, at du sagde til min fader, at jeg var besat, og at den djævel, som skulde have været hos mig, kaldte du Hviderotte. Jeg svarede: Kirsten, jeg lægger ikke Eders ord i gem, thi I er ikkun et barn, men når jeg taler med Eders fader, da skal han sige, om han kan skyldte mig noget. Biskoppen sagde til mig: Vi har ikke gjort efter kongens befaling, thi der stod i kongens befaling, at vi skulde lægge dig i fængsel og bånd, og bøddelen skulde pine dig en gang om dagen. Jeg svarede: Gud forlade Eder det, om I ikke har gjort efter kongens befaling. Biskoppen sagde: Nu er disse troldkvinder, som du haver påråbt, hjemme af deres fængsel og sidder ved deres rok og spinder. Jeg svarede: Det er ikke des bedre, thi måske de ere i det åndelige fængsel. Biskoppen sagde: Du har haft omgængelse med Poul Rytter! Jeg svarede: Skal jeg nu have skyld for hannem? Tilforn skyldte I mig for mag. Oluf, enddog ingen mennesker, som er Guds børn, kan bevise hannem eller mig noget uskikkelig over, thi han er en Guds mand, som hindindtil har stridet for Guds ære. Magister Peders kæreste sagde: Var Fanden i dig, der du kom først her ind i huset? Jeg svarede: Det er Gud bedst bekendt, hvorledes det var med mig. Hun sagde: Det var mig, der gav dig det vied salt⁸⁷. Jeg svarede: Det var i al sandhed. Magister Peder sagde: Du har ligget så længe i bolt og jern og hård fængsel og bånd, lidt både frøst og kuld og megen genvordighed; er ikke dit hjerte endnu blødt? Jeg svarede: Gode magister Peder, jeg mindes det vel, at jeg er bleven lagt deri, mens jeg ved ikke hvorfor. Biskoppen sagde: Det er for dine grove misgerninger, du haver gjort. Svarede: Jeg har ingen misgerninger gjort, som jeg burde at fængsles for. Biskoppen sagde: Her står et umyndig barn og siger,

87. Jfr. p. 210.

du har lært hende dette galskab. Jeg svarede: Hun er et umyndig barn, hendes ord står ikke meget til troen. Hr. Poul Mørk sagde: Desmere umyndig hun er, des bedre står hendes ord til troen. Svarede: Vil han sige det? Biskoppen sagde: Det er Fanden udaf Helvede, som ler af din hals! Svarede: Hvorledes kan han le ud af mig, efterdi I vil ikke tro, han er hos mig. Derpå jeg blev afvist. Bad jeg så, de vilde ej skrive andet, end hvad der blev talt og sagt for mig, thi når jeg kom i mit logement, skriver jeg det selv op for at lægge frem, når jeg kommer for retten, på det hver mand kan se og skønne på, hvad uret jeg lider, thi nu har Gud givet min fulde sans, og [jeg] ved, hvad jeg har talt; mens Gud er bekendt, hvor længe jeg den må beholde⁸⁸ —.

Når biskoppen ikke er optaget af at forhøre kvinderne og true dem med døden og Djævelen, hvis de ikke vil bekende, kan han i stille stunder hengive sig til medfølelse for dem og deres ulykke. På den 24. søndag efter trinitatis lader han sig af dagens evangelium, Matth. 9, 18–21, forlede til at omsætte denne sin medfølelse på vers:

En kvinde med blodgang elendig beladt,
 En pige, som døden i struben greb fat,
 Guds kirke i dag forestilles.
 Den ene ved Frelserens hjælperig kraft
 Sin siugd om forvinder, den blodrige saft
 Udi hendes kildespring stilles.
 Den anden, Jairi hjertelskede barn,
 Udrives af dødens udspilede garn
 Ved livsens almægtige konning;
 Af døden, den slugende ædere, mad
 Vor himmelske Samson frembringer på fad,
 Og udaf den stærke går honning.
 Vi finder, desværre! de kvindfolk nu her,
 Hvis åndelig krankhed er visselig værr',
 End pen kan formå at beskrive.
 Ah, væ! Deres hjerter den fuleste ånd
 Beknyttet så har med forhærdelsens bånd,
 Som de ikke våre i live.
 Men sødste Jesu og frelsere kær,
 Besøg med din kraftige lægdom, som er
 Under dine saligheds vinger,
 De kvinder og piger, hvis jammerlig nød
 I slig sjælekrankhed og åndelig død
 Mig tåre af øjnene tvinger.⁸⁹

88. Kommissionsprotokollen p. 508–11, aktstykke 98.

For det meste forekommer det ham dog, at de ikke er medynk værd, især lider han det ikke, når nogle af dem prøver på at overbevise både sig selv og andre om deres uskyld: D. 10. januar måtte jeg både med latter og græmmelse høre adskillige kærling-drømme fortælles, hvilke de skarns kvindfolk, som i Aalborg våre arresterede, skulde i de sidst afvigte julenætter have haft, til en bevisning på deres formentede uskyldighed og ubillige medhandling. Med latter, siger jeg, måtte man høre disse fabulas aniles⁹⁰ –

Biskoppen skal også passe sine almindelige daglige forretninger, der er stadig andet til i verden end bedragerske kvindfolk og oprørske præster. Han må til borgmesteren Herman Werchmeister for strengt at påtale, at visse folk ikke kommer helligdagen i hu, han må have et ægtepar for sig, som har ligget deres spædbarn ihjel, for at idømme dem mulkt til hospitalet og offentligt skriftemål. Så skal der udnævnes en ny latinsk skolemester til Skagen, og klokkeren ved Budolfi kirke skal op hæve den skik, at der kimes ved præste-ordinationer, for det bruger man ikke andre steder⁹¹. Bispren og bispinden må også vise bispens formand i kommissionen, amtmand Otte Skeel, den sidste ære. Han døde på Birkelse den 25. november, den 16. december har bisættelsen fundet sted, og den 18. står begravelsesgildet. Men biskoppen og hans kone går heldigvis tidligt hjem: Den 18. dec. om middagen gjorde sal. Otte Skeels arvinger i Anders Jensen Høgs hus i Aalborg⁹² et gæstebud for de adelspersoner og andre byens fornemme, som næstforegående aften liget havde fulgt. Hvor jeg med min kæreste også vår indbøden. Efter at vi våre gåen derfra hjem igen, blev der et klammeri og slagsmål imellem nogle af gæsterne, da vinen regerede⁹³ –.

89. Bircherods dagbog 22.11.96.

90. O. c., notatet ikke fuldført. – fabulae aniles: kællingesnak.

91. O. c. 4.10., 8.11., 28.11., 20.10.96.

92. Om Høgs gæstgivergård se Otto Smith, Aalborg, 1931, p. 184 f.

93. Bircherods dagbog.

Gejstlig rettergang

Om endskiøndt det for mange og store Aarsagers Skyld, er meget vanskeligt nu i disse siste Tider at gjøre Forskel paa Aanderne, og ret til Grunde at kiende og udforske saadan Sathans legemlige og personlige Besættelse i Menniskene, saa kand dog en Guds Tiener, ikke letteligen fare vild derudi, naar hand spørger Gud til Raads derom, og indretter sin Prøve efter Guds hellige og salige Ord, hvorudi alle Sathans Anslag imod os arme Mennisker af Gud selv ere os forud aabenbarede tillige med en kraftig Recept og Lægedom imod en hver af dennem¹ –.

Ritualen indeholder meget andet, lige ved en snes sider, om, hvordan præsten skal gribe sagen an, når han stilles over for et tilfælde af formodet eller utvivlsom besættelse. Og nogle af de retningslinjer, som angives, er også betydelig mere praktiske og reelle end ovenstående noget ubestemte henvisning til Biblen og Vorherre.

Adskilligt af det, som er forefaldet i Tisted, er forudset i ritualen og reguleret af den. Og nogle af reglerne er blevet fulgt, men andre ikke.

Præsten har pligt til at komme, hvis han kaldes til nogen, som troes besat. Og kaldes han ikke, bør han komme af sig selv: Om hand saa tykkis, kand hand tage sine Medhielpere eller nogle andre Guds Børn der af Sognet med sig –. Ole Bjørn har opfyldt dette til punkt og prikke.

Derimod har han ikke fulgt ritualens påbud om at være forsigtig i sin bedømmelse af sådanne tilfælde. Men ritualen er unægtelig heller ikke synderlig klar og bestemt på dette punkt, den giver udtryk for, at: om endskiøndt slige Exempler, derfor Gud være æret! ere nu omstunder rare i Christenheden, siden den Sterkere er kommen over den Sterke, . . . Saa bør mand dog ikke holde det for Fabel, Drømme, Melankoliske Griller, eller anden Sindsens Urolighed, naar saadant høris iblandt os, og ikke tænke, at vi nu ere aldels fri for slige Sathans Anfægtninger –. Thi hvorfor skulde Djævelen ikke lige så vel findes hos os, som hos de Effeser og Filippiner, i vore dage som i de gamle tider? Men som sagt bør præsten altså, det understreges atter kraftigt, være forsigtig: saa at

1. Danmarks og Norgis Kirke-Ritual (1685), p. 232 f.

han ikke tager det ene for det andet, og dømmer den at være besat, som enten ikkun udvortis plagis af Dievelen, eller og ved Forgift eller anden Trolddom er bragt i den Tilstand, eller og maa skee af en naturlig Svag-
hed saaledis kan anstille sig, efterdi der ere adskillige Sygdomme, som udi et og andet ligner dem som ere besatte, saasom Maaned-syge, Raseri, den faldende Syge og andre deslige —.

Præsten, som kaldes til en sådan anfægtet, skal først og fremmest give sin biskop underretning om tilfældet. Det var Ole Bjørn noget længe om, men siden biskoppen har anerkendt den relation, som han langt om længe fremsendte, kan der vel ikke nu, så længe efter, fremføres bebrejdelser imod ham i den anledning.

Biskoppen skal beskikke præster fra omegnen, som kan hjælpe sognepræsten med den stadige opvartning af den eller de syge. Dette påbud fulgtes omgående.

Derimod har præsten ganske forsømt ritualens udtrykkelige befaling om at tilkalde læger, som sammen med præsterne skal afgøre, om den foreliggende svagthed måske kan være naturlig, eller om den måske bare er et djævelsk gøglespil.

Men den påbudte trøst ved bøn og opmuntring af Guds ord har de anfægtede i Tisted modtaget i rigeligt mål ved Ole Bjørn, Poul Rytter, Christian Frederik Mavors og de tilforordnede præster.

En uregelmæssighed er derimod begået ved den af Ole Bjørn forfattede bøn til hjælp for de anfægtede. Ritualen påbyder vel en sådan, men siger udtrykkelig, at den skal forfattes af biskoppen. Og der er også foreskrevet bestemte regler for dens anvendelse.

Ritualen siger også, at de syge og anfægtede kun ved ganske særlige anledninger bør føres til kirken. Men ved de af Ole Bjørn ledede gudstjenester har der åbenbart for det meste været et par stykker af dem eller flere til stede.

Hvad der iøvrigt anføres om præstens pligt til at formane den anfægtede og stadig henvise ham til, at Gud ingenlunde har forskudt ham, selvom han i sin uransagelige visdom har tilladt Djævelen at tage ophold i hans legeme og plage det, er almindeligheder, som Ole Bjørn meget let har kunnet udbygge og udforme langt bedre og kraftigere end ritualens forfattere.

Andre steder i ritualen, som også i Christian den Femtes Danske Lov, er der regler for biskop og præst, for den sidstes lydighed mod og ærbødighed for den første, og for begges pligter i deres embeder.

Ole Bjørn har sørgeligt nok gjort sig skyldig i så mange overtrædelser af disse og flere paragraffer, at Jens Bircherod nu føler det som sin uafviselige, ubehagelige pligt at lægge sag an imod ham.

Ole Bjørn kan ikke med rette beklage sig over, at biskoppen pludselig falder ham i ryggen, for næppe har Bircherod besluttet sig til at give efter for nødvendigheden og sagsøge præsten for hans tjenstlige forseelser, før han, hele tre uger før stævningen finder sted, loyalt meddeler ham det i en skrivelse, hvori også anklagepunkterne opregnes: vranglære, bestyrkelse af almuen i dens vantro, misligholdelse af embedseden².

Normalt skal Ole Bjørn stå til regnskab for sin egen provst, det påhviler i første instans ham at kende i en sag om en af hans sognepræsters forseelser. Men hr. Poul Jensen i Sjørrind er selv i nogen grad impliceret i sagen, bl. a. har han i sin tid, netop som hr. Oles provst, sammen med ham sendt biskoppen et brev med bøn om yderligere præstehjælp til det stadig stigende antal af besatte³. Man kan da ikke godt pålægge netop ham dommerhvervet ved denne lejlighed, og biskoppen må udpege en anden: D. 26. august skrev jeg til provsten i Jerslev herred, hr. Anders Jensen i Bredkær⁴, og beordrede hannem til at påtage sig dommerembedet i underretten udi den sag mod mag. Oluf Bjørn, eftersom hans egen herredsprovst, hr. Poul i Sjørrind, er selv i sagen interesseret⁵ -. Den 31. august stævnes da Ole Bjørn til at give møde for en tjenestemandret, som skal holdes i Gøttrup, omtrent midtvejs mellem Tisted og Aalborg, den 21. september. Men der bliver intet af, for nu ankommer den kongelige befaling, at Ole Bjørn skal begive sig til Aalborg og forblive der⁶. Biskoppen ser sig altså nødsaget til at ændre sin første plan, han lader Ole Bjørn stævne til i stedet for at give møde i Gøttrup at fremstille sig for retten i Aalborg den 26. september⁷.

Ole Bjørns hånlige trodsighed mod biskoppen ved mødet i Hillerslev i juni er nu, da det har vist sig, at han sandsynligvis savner ethvert fornuftigt grundlag for sine meninger, et kraftigt bevis for hans ulydighed mod sin øvrighed. Hans usømmelige optræden ved den nævnte lejlighed,

2. Jfr. p. 274.

3. Jfr. p. 176 f.

4. Hr. Anders Jensen til Hellevad. Præstegården er i Bredkær.

5. Bircherods dagbog.

6. Jfr. p. 280.

7. Højesteret 4.12.97, protokol A, p. 440 f., B p. 550 (også i Ny kgl. Saml. 423 fol.).

såvel som biskoppens venlige, men alvorlige formaninger og advarsler, fremgår klart af det referat, som biskoppen har udarbejdet, og som han har ladet bevidne af de øvrige mødedeltagere⁸. Det er også en overtrædelse af reglerne og en tilsidesættelse af biskoppens myndighed, at Ole Bjørn i sin tid indrettede en bøn til gavn for de besatte og ikke alene selv brugte den i Tisted, men også, gennem provsterne, foranledigede, at den blev brugt rundt om i kirkerne, før den på landemodet i april (med visse ændringer) blev autoriseret af biskoppen⁹. Tidligere har biskoppen ikke hængt sig i denne sag, men skal der endelig holdes regnskab over Ole Bjørns embedsforseelser, tæller også den med, så han sørger for ved forespørgsler til provster og præster at få den klarlagt i enkeltheder. Samstemmende indberetninger foreligger f. ex. både fra Poul Jensen Snedsted i Sjørrind og Jens Paaske i Skjoldborg og Kallerup¹⁰.

Biskoppens trofaste forbindelser i Tisted, d. v. s. Ole Bjørns modstandere, må også træde til for at skaffe ham oplysende materiale: D. 15. septemb. affærdiger jeg atter bud til borgemester Envold Nielsen i Tisted, item til mag. Holger Schandorph, og sender tilligemed tre skriftlige beskikkelser med begæring, at de på mine vegne ville lade de samme forkynde for de vedkommende, scil. . . .¹¹ — Det ser ud til, at bestræbelserne har frugtet, for få dage senere kan Bircherod notere: Om morgenen bekom jeg atter fra mine korrespondenter i Tisted skrivelser, hvor udi de lod mig vide, at mag. Ole Bjørn havde til sine forrige dårligheder og mishandlinger endnu lagt denne formastelse, at han¹² —

Den ene af de tre nævnte beskikkelser er åbenbart stilet til hr. Peder Roaldsen til Ø. og V. Vandet, hvem biskoppen gerne vil spare for at skulle rejse til retten i Aalborg og derfor forelægger et par spørgsmål til skriftlig besvarelse. Og Peder Roaldsen må bekræfte, at Ole Bjørn siden suspensionen er vedblevet at påstå, at her foreligger en reel besættelse, at hexene må pågribes og afstraffes, og at han agter at hævde sin opfattelse mod alle andres og bispens med¹³.

Som tiden går, får biskoppen et nyt og vigtigt klagemål mod præsten, hans direkte ulydighed. Han har, dagen efter at kongens forvisnings- og

8. Jfr. p. 180 ff.

9. Jfr. p. 153.

10. Kommissionsprotokollen p. 1080 f., aktistykke 186.

11. Bircherods dagbog, notatet ufuldført.

12. O. c. 20.9., notatet ufuldført.

13. Kommissionsprotokollen p. 144 f., aktistykke 27. Jfr. foran p. 278.

arrestordre er blevet ham forkyndt, ikke begivet sig til Aalborg, men er taget til bryllup i Klitmøller, og han har heller ikke derefter begivet sig til den af biskoppen anviste arrest hos byfogden i Aalborg. Biskoppen sørger for at skaffe sig hr. Peder Roaldsens skriftlige erklæring af 22. september om, at sagen virkelig, så utroligt det end lyder, forholder sig således¹⁴.

Biskoppens proces mod Ole Bjørn, som skal for retten i Aalborg, er mere omfattende, end man skulde tro: D. 26. septemb. lod jeg min foretagne proces og sag imod sognepræsten i Tisted, mag. Oluf Bjørn, udi det sønder kapel ved Vor Frue kirke i Aalborg ordentlig agere fra klokken 9 formiddag indtil 2 eftermiddag¹⁵ -. Der skal forhøres adskillige vidner, og en del dokumenter skal forelægges. Bl. a. har hr. Anders Borchorst måttet erklære sig om Ole Bjørns forhold¹⁶, og Maren Spillemands detaillerede bekendelse af 4. juli¹⁷ er blevet oplæst¹⁸. Af den fremgår vel, at hendes besættelse har været et delvis bevidst bedrageri, men den indeholder for så vidt et forsvar for Ole Bjørn, som den forudsætter, at han har været i god tro.

Men hermed er processen endnu langt fra færdig til påkendelse: D. 28. septemb. blev min sag imod mag. Oluf Bjørn i Vor Frue kirkes kapel atter ageret, og de øvrige mine beskyldningsposter, som i forrige session formedelst tidens kortheds skyld ikke bleve forhørte, nu ved min fuldmægtig Jens Rimand fremførte og protokollerede såvel som og mag. Olufs i retten indgivne indlæg, ved hvilket han (dog forgæves) søgte denne rettergang at kuldkaste. Sagen blev derpå af dommeren efter min tilståelse i tre uger opsat¹⁹ -. Det korte notat i journalen dækker åbenbart atter et langt dagværk. Selv er Ole Bjørn jo bortrejst og har ikke personlig givet møde i retten, han hævder, at den ham uafvidende er blevet forflyttet fra Gøttrup til Aalborg²⁰, og i dag indgiver han ved student Mavors et indlæg, hvori han dels påstår ikke at have fået lovligt kald og varsel, dels protesterer mod rettens flytning²¹. Alt dette er dog kun udflugter eller, som Jens Bircherod udtrykker sig, forgæves forsøg på at kuldkaste rettergangen, for biskoppens stævning til Aalborg, på

14. O. c. p. 148.

15. Bircherods dagbog.

16. Kommissionsprotokollen p. 258, aktstykke 51.

17. Jfr. p. 205 f.

18. Kommissionsprotokollen p. 486, aktstykke 96.

19. Bircherods dagbog.

20. Kommissionsprotokollen p. 25.

21. Højesteret 6.12.97, protokol A p. 441 f., B p. 551 (også i Ny kgl. Saml. 423 fol.).

grund af kongens befaling af 29. august, har været ganske lovmæssig²². Yderligere trækker retsmødet ud, fordi hr. Peder Roaldsens attest om Ole Bjørns ulydige bryllupsrejse til Vester Vandet og Klitmøller skal fremlægges og oplæses såvel som en del præsters erklæringer på biskoppens spørgsmål om hans usømmelige optræden ved Hillerslevmødet²³. Og Ole Bjørns rejse og de videre omstændigheder i forbindelse hermed vil medføre en helt ny proces. Men foreløbig udsættes den foreliggende proces altså i tre uger, til 19. oktober.

Og folk snakker og fortæller sære ting om den mærkelige proces, som ingen kender noget rigtigt til, udover at bispen ikke tror på, at Djævelen har slået sig ned i Tisted, og at præsten dør i samme anledning nægter at adlyde sin overordnede: Et sært og parum *conveniens exordium*²⁴ havde vel vor sognepræst mag. Reenberg i dag til sin højmesseprædiken. Imidlertid faldt det dog vel à propos og reprimerede adskillig folkeskvalder, som i disse dage hos os gik i svang²⁵ —.

Biskoppen lader ikke tiden gå unyttet hen, men forbereder sig omhyggeligt. Blandt andet sørger han for at holde kancelliet underrettet om sagens gang: D. 3. oktober svarede jeg hans excellense h. geheimeråd Moth på sin sidste skrivelse og lod hannem vide, hvad allerede vår ved den proces imod mag. Ole Bjørn passeret²⁶ —. Og han er ivrig for at skaffe sig så mange sikre oplysninger som muligt. Til den ende lader han Holger Sørensen Schandorph kalde menige præster af Hundborg herred til møde i Tisted kirke 5. oktober og forelægger dem en lang række, i alt 19, spørgsmål fra biskoppen til belysning af Ole Bjørns og de såkaldte besattes forhold. Navnlig skal det slås fast, hvornår og hvor længe disse præster har benyttet den af Ole Bjørn forfattede bøn, den han uretmæssigt har fået indført i adskillige kirker, inden den var autoriseret af biskoppen. Det viser sig, at Jens Bircherod her har et godt angrebepunkt på præsten, for adskillige svarer, at de flittigt har benyttet den, nogle i den tro, at den, som ritualen foreskriver, var forfattet af biskoppen. Af nogen vigtighed er også præsternes oplysninger om de besatte, for nu viser det sig, at ingen af præsterne har iagttaget noget overmenneskeligt hos dem, men vel en god del gudsbespottelse og anden forargelse, og selv om man af og til har set både tre og fire

22. O. c. 4.12.97.

23. Kommissionsprotokollen p. 410 f., aktstykket 83; jfr. foran p. 280 ff., 183.

24. D. v. s.: en lidet passende indledning.

25. Bircherods dagbog 27.9.96.

26. O. c.

holde på den rasende anfægtede, kan man jo ikke vide, hvor fast de har holdt. På biskoppens direkte spørgsmål om, hvad præsterne nu selv dømmes derom, svarer de alle: at de nu holder det for narreri —. Det må altså være Ole Bjørn, og han alene, der har ansvaret for almuens tro på besættelsen. Derimod viser det sig, at alle de ved det nævnte møde i Tisted adspurgte præster må erklære om Ole Bjørn: at han ikke udi deres præsencc haver talet noget usømmeligt om hans velædle højærværdighed hr. biskoppen —. I dagene derefter forelægges de samme spørgsmål for andre præster, forsamlede eller enkeltvis, og afføder de selv samme eller meget lignende svar. Det viser sig naturligvis også her, at kun såre få har troet på besættelsen som helhed og på de anfægtedes overnaturlige styrke i særdeleshed: På den 7de post svarer jeg, Anders Skive, at jeg aldrig anså dennem som besatte, men revsede deres raseri med slag på Maren Spillemands mund og stødte Poul Rytter til side, kunde derfor ej anse det for andet end naturligt. Jeg, Villum Schmidt, så vel adskillige motiones og røster, som dog ej andet end abisk og naturligt kan eragtes. Jeg, Christen Nyborg, så eller hørte intet andet, end som at hver menneske kunde gøre. Jeg, Mourids Nors, har set og hørt adskilligt narreri og særdeles set fire eller sex mennesker om en af de anfægtede at holde, men hvor hart de har holdt, ved jeg ikke —. Og bedømmelsen af de besattes optøjer går i samme retning: Vi har set og hørt hos alle dem, som vi . . . har været hos, største Guds bespottelse, hans ords og bønners foragt og forvendelse og Guds ords tjeneres bespyttelse og udskældelse med slemme og ublueste miner og gebærder —. Men skønt adskilligt fremkommer, som kan kritiseres, er der faktisk ingen, som mener med rette at turde påstå, at Ole Bjørn i samtaler eller i sin prædiken har udvist nogen uærbødighed mod hans højærværdighed biskoppen²⁷.

Materialet er stort nok alligevel, og biskoppen kan uddrage mange vigtige oplysninger af det, på grundlag af hvilke han kan udarbejde et vægtigt indlæg til retten: D. 10. oktob. opsatte jeg nogle ponderosas propositiones casuales angåendes mag. Ole Bjørns . . .²⁸ —.

D. 19. octob. blev i Vor Frue kirkes kapel udi Aalborg sagen imellem mig og mag. Olve Bjørn, efter at de tre uger, i hvilke man havde den optagen, nu våre forløbne, atter ageret²⁹ —. Ole Bjørn har atter villet

27. Kommissionsprotokollen p. 103-25. aktstykker 21, 22, 23.

28. Bircherods dagbog, notatet ufuldført. — ponderosas etc.: nogle vægtige, saglige (sagen vedrørende) bemærkninger.

29. O. c.

hævde ikke at være blevet lovlig indstævnet, men det må være vrøvl, eftersom prokurator Niels Sørensen på hans vegne begærede og fik sagen udsat i tre uger den 28. september³⁰. Så retten kan fremmes, og der føjes nyt til det allerede ved de to tidligere møder fremførte. Biskoppens anklage mod præsten er mådeholden, han nøjes med de tidligere påstande om vranglære og ulydighed, men ser bort fra anklagen for usædelighed, for resten ikke på grund af hensynsfuldhed mod Ole Bjørn, men simpelt hen fordi han trods alt ikke kan tænke sig sådant om ham³¹. Det er også ganske unødvendigt, for uden det er der alligevel nok til en streng dom over Ole Bjørn. Thi til de allerede førte beviser for hans vranglære og hans opsætsighed foreligger der også vigtige vidnesbyrd fra provst Jacob Ottesen i Ingstrup og fra hører Christoffer Mumme. Den første fortæller detaillert om mødet i Hillerslev³², den anden udtaler sig i større almindelighed om magister Bjørns forhold, navnlig med hensyn til de besatte og til hans prædikener³³.

Ved denne underret eller provsteakt i Vor Frue kirkes kapel i Aalborg afsiger da den 19. oktober provsten for Jerslev herred, hr. Anders Jensen i Bredkær, med Henrik Stampe og Mogens Dyre som bisiddere, sin dom i biskoppens sag mod Tisted-præsten. Ole Bjørn kan ikke undskylde sig med ikke at være lovlig stævnet, ej heller kan han med rette påstå ikke i god tid at være blevet oplyst om de mod ham rettede anklager. Og trods den opnåede udsættelse af sagen på tre uger har hverken han selv eller nogen på hans vegne fremført noget, som kan tale for hans frifindelse. Da nu biskoppen ikke kan give sit samtykke til videre opsættelse, må kendelsen afsiges. Ole Bjørn har ved sin vrang mening og sine øvrige utilbørlige forhold, hvori han trods advarsler fra både biskop og amtmand har fremturet, handlet imod de pligter, som både hans hellige embede og den skyldige ærbødighed og lydighed mod hans overordnede pålægger ham, og har derved forbrudt sit kald. Hvorvidt han, som biskoppen vil påstå, også bør miste kjole og krave samt idømmes sagens omkostninger, må henstilles til overrettens afgørelse³⁴.

Sagen skal for en højere instans, men først holder biskoppen geheime-råd Moth underrettet om udfaldet af den første proces³⁵. Og han lader

30. Højesteret 6.12.97, protokol A p. 442, B p. 552 (også i Ny kgl. Saml. 423 fol.).

31. Kommissionsprotokollen p. 401, aktstykke 82.

32. Jfr. p. 179 f.

33. Kommissionsprotokollen p. 460, aktstykke 89.

34. Kommissionsprotokollen p. 26 f. Her er domsafsigelsen dateret til 26.9., som er procedurens første dag. Jfr. Kommissionsprotokollen p. 412 og Bircherods dagbog 24.10.96, som begge har datoen: 19.10.

35. Bircherods dagbog 24.10.96.

Christoffer Bartholin, vicestiftamtmanden, udstede: den stævning og citation, ved hvilken jeg provstens, hr. Anders Jensens, dom over mag. Ole Bjørn til oberretten (ej alene til confirmation, men endog til skærpe) lod indstævne³⁶ —.

Det har tilmed vist sig nødvendigt at påføre Ole Bjørn en ny proces, det er biskoppens pligt at tiltale ham for hans ulydighed mod den kongelige befaling om at begive sig til Aalborg: D. 21. oktob. fra klokken 10 til 12 blev den anden sag, som jeg havde imod mag. Ole Bjørn, hans bortrejse af kongens arrest og opsætsig ulydighed imod kongelig ordres angående, i Vor Frue kirkes kapel ageret af Jens Pedersen Rimand, judicibus mag. Jacobo Langebech, domino Magno Dyræo et domino Paulo Mørch³⁷. Men som ingen på vederpartens vegne i retten mødte, blev denne sag med min bevilgning også i tre uger opsat³⁸ —. Retsmødet har været ganske kort, selve forbrydelsen er tilstrækkelig oplyst ved den tidligere modtagne erklæring fra hr. Peder Roaldsen³⁹, og den kongelige befaling af 29. august kan ikke give anledning til diskussion. Ved det følgende retsmøde, den 11. november⁴⁰, vil Ole Bjørn gøre gældende, at han ikke på nogen måde har sat sig ud over den kongelige befaling. Man har nok, den 12. september, forkyndt ham en befaling fra biskoppen, som på grundlag af kongens missive beordrede ham til Aalborg, hvor han skulde tage ophold i byfogdens hus. (Det sidste punkt siger kongebrevet faktisk ikke noget om). Men selve den kongelige befaling har han, trods anmodning, ikke kunnet få at se, den er først blevet ham forevist efter hans ankomst til Aalborg. Og forøvrigt er han ikke draget andre steder hen end til kongelig majestæt selv i København, hvorfra han, efter at have modtaget den kongelige resolution⁴¹, lydigt har begivet sig direkte til Aalborg⁴².

Biskoppen vil have Ole Bjørns sag for overretten: D. 30. novemb. skrev jeg til en del af provsterne i Vendsyssel og Hanherred og beordrede dennem at møde til i dag 14 dage i Aalborgs konventshus udi en extraordinaire session i mag. Ole Bjørns sag⁴³ —. Men dette betyder, at biskop og vicestiftamtmand indkalder til et ekstraordinært landemøde. Hverken Jens Bircherod eller Christoffer Bartholin er opmærksom på, at de der-

36. O. c. 26.10.96.

37. D. v. s.: med magister J. L., hr. M. D. og hr. P. M. som dommere.

38. Bircherods dagbog.

39. Jfr. p. 282.

40. Bircherods dagbog 11.11.96.

41. Jfr. p. 283 f.

42. Kommissionsprotokollen p. 378 f., aktstykket 79.

43. Bircherods dagbog.

ved overskrider deres kompetence, idet sådant ikke må finde sted uden kongelig dispensation. I øjeblikket er der måske heller ikke andre, der hefter sig ved det, men før eller senere vil det blive bemærket, og så vil der også blive taget stilling til dette indgreb i kongens myndighed. Nu samles landemodet til den bestemte tid som overret i Ole Bjørns sag, og som loven byder⁴⁴ deltager også vicesiftamtmanden: D. 14. decemb. havde jeg i konventhuset i Aalborg tillige med justitsråd Christoffer Bartholin nogle af provsterne, scil. mag. Peder Reenberg, hr. Hans Rosenberg, hr. Albert Christensen⁴⁵, hr. Jørgen Horne og hr. Jens Bloch forsamlede —. D. 15. decemb. vår mag. Ole Bjørns sag udi konventhuset i min præsens atter igen til forhør⁴⁶ —. Men for resten sker der realiter ikke andet på dette ekstraordinære landemode, end at sagen efter biskoppens egen begæring udsættes til det ordinære landemode, som skal holdes umiddelbart efter påske 1697⁴⁷. Formaliter foregår der noget mere, og mødet har fået en ret livlig slutning. Ole Bjørn protesterer ivrigt mod den efter hans mening uforskammede og ukorrekte behandling, han har været udsat for. Stævningen er i sig selv ulovlig, påstår han, og havde den end været formelt lovlig, så havde det i hvert fald ikke været i overensstemmelse med praxis at stævne fra Tisted til Aalborg med kun otte dages varsel. Med adskilligt mere, som let lader sig afvise, og som vel netop derfor resulterer i en explosion hos Ole Bjørn: Da provsten vilde ydermere have svaret til mag. Oles protestationer, brød mag. Oluf Bjørn af og gik ud fra retten, endskønt både retten og derforuden hans biskop trende gange bade og befalede hannem at bie, mens retten sad, og høre provstens svar, men mag. Ole vilde intet, men gik pludselig ud⁴⁸. —

Det hele begynder at antage et meget broget udseende. At det store anklagemateriale, som efterhånden er voxet frem om den Tistedske besættelsessag, alene for oversigtens skyld må deles i forskellige grupper, er klart, men at hver af disse nødvendigvis skal behandles af forskellige kommissioner eller af gejstlige under- og overretter er på den anden side i høj grad egnet til at øge forvirringen. Det foranlediger også Ole Bjørn til ved visse lejligheder at give udtryk for spottende forundring og til at stille forespørgsler om hvilke kendelser, der kan anses for gyldige. Og han kan med nogen grund beklage sig over at skulle anklages for delvis

44. Jfr. foran, p. 52.

45. Albert Christensen Olsdorff.

46. Bircherods dagbog.

47. Kommissionsprotokollen p. 25.

48. Aalborg Bispearkiv. Landemodeprotokol for Aalborg Stift 1673-1705, 14.12.96.

de samme forseelser nu for een, nu for en anden domstol. Det ser ud til, at biskoppen også helst vil have en ende på sin personlige andel i processerne, anklagerne for de tjenstlige forseelser, og her griber han da til den mulighed, der byder sig ved udnævnelsen den 7. november af en kommissionsdomstol⁴⁹. Rosenvinge har åbenbart haft lignende tanker som biskoppen: D. 1. januar havde jeg skrivelse fra Mathias Rosenvinge, vicelandsdommer i Fyn, generalfiscal og assessor i cancellicollegio, d. 26. decemb. dateret, hvor udi han meddelte mig nogle gavnlige concilia til mine mesures ved den trætte og sag imod mag. Oluf Bjørn ret at tage i agt⁵⁰ —. Og Jens Bircherod har omgående fulgt generalfiscalens gode råd: D. 2. januar opsatte jeg en supplique til hans kongl. majestæt med denne allerunderdanigst begæring og forslag, at eftersom Mathias Rosenvinge vår befalet at procedere imod de såkaldede besætte eller bedrageriske kvindfolk af Tisted samt deres complices og interessenter⁵¹, hans majestæt da også nådigst vilde beordre hannem sagen imod deres principal-anfører mag. Oluf Bjørn i lige måde for den berammede kongl. kommission at forfølge og der, efter hans mishandlingers beskaffenhed, dom over hannem at lade hænde. Hvilken proposition jeg gør, en del på det sagen imod hannem des snarere kan få ende og for indeværende års højesteret indkomme, hvilket ikke kan ske, om der først udi den for landemodet skulde decideres; en del og på det jeg kan entlediges fra videre forlaug⁵² til processens omkostning, som jeg ellers fremdeles måtte lave mig til, om jeg selv, tanqvam actor⁵³, med rettergangen imod hannem både for provstmodet og højesteret skulde fortfare⁵⁴ —. I de følgende dage har han så yderligere arbejdet med sit forslag og kan inden længe afsende det til cancelliet. Og eftersom biskoppens processer mod præsten egentlig hører hjemme under den gejstlige ret, bør kommissionsdomstolen, hvis den, som biskoppen foreslår, også skal omfatte disse sager, suppleres med et par gejstlige medlemmer: D. 6. januar skrev jeg til geheimeråd h. Matthias Moth og tilligemed overskikkede min underdanigst memorial til kongl. majestæt af d. 2. hujus angående processens fortsættelse imod mag. Ole Bjørn. Gjorde ellers derforuden for hans excellentse dette forslag, at dersom det måtte behage den høje

49. Jfr. p. 369 f.

50. Bircherods dagbog.

51. D. v. s.: deres medskyldige og de implicerede.

52. udlæg. forskud.

53. som anklager.

54. Bircherods dagbog.

øvrighed at lade bemeldte mag. Bjørn tillige med de andre skyldige af generalfiscal tiltale, så skulde det vel fornøden eragtes for hans skyld tvende gejstlige dommere til de andre kommissarier at adjungere; hvilke (efter min betænkning) bekvemmeligen kunde være en af de andre bisper i Jylland så og den øverste provst her i stiftet. Ti jeg kunde ikke med god føje udi denne kommission være dommere, både fordi jeg hidindtil for den gejstlige ret havde våren anklager og actor imod hannem, så og fordi jeg tanqvam testis⁵⁵ kunde give i denne besættelseshandel mærkelig opliusing, om hvis jeg selv haver set og hørt, hvilket med en dommers funktion ikke er competent⁵⁶ —.

Alt føjer sig efter biskoppens ønske. Allerede den 19. januar udgår, efter indstilling fra kancelliet 14. januar⁵⁷, den supplerende befaling til landsdommerne i Nørrejylland:

Eftersom vi den 7. november sidst forleden allernådigst haver befalet Eder at begive Eder til vor købsted Aalborg og der, som kommissarier, efter lands lov og ret at kende og dømme, hvad straf enhver af de formentede besatte fra vor købsted Tisted og de udi det såkaldet besættelsesværk sammesteds interesserede med deres misgerninger og bedrageri kan eragtes at have fortjent, hvorefter og samtlige vedkommende tillige med mag. Ole Bjørn, som formenes at være den fornemmeste interessent, skal være bleven indstævnet; og vi nu komme i erfaring, at der skal være gåen domme over magister Ole Bjørn for den gejstlige ret, hvor han ej skal have mødt til genmæle eller sin sags forsvar, og formedelst at samme domme skal stå under appellation, skal det hindre Eder med sagen at fortfare og ellers stor ophold og confusion forårsage. Da, på det mag. Ole Bjørn ej skal have årsag at klage, at han med retten haver været overilet, og at sandhed ved vedkommendes konfrontation des bedre kan komme for liuset og alle vederfares, hvis ret er, er hermed vores allernådigste vilje og befaling, at I såvel på forbemeldte mag. Ole Bjørns forseelser og mishandlinger i forberørte besættelsesværk som på andre interessenters efter Eders kommissions indhold forsvarligen skal kende og dømme, uagtet alle de domme, som hidindtil imod merbemeldte mag. Ole Bjørn for den gejstlige ret kan være passerede. Og have vi ellers allernådigst beordret os elskelig doct. Johan Braem, biskop over Aarhus stift, og mag. Peder Reenberg, provst over kleresiet og

55. som vidne.

56. Bircherøds dagbog.

57. Koncepter og Indlæg til Jyske Tegnelser 1695-99. (Afskrift i Ny kgl. Saml. 423 fol.). Jfr. Kancellikollegiets protokol 28. 14.1.1697.

sognepræst til Budolfi kirke udi Aalborg til Eder udi fornævnte kommission såvidt den ofte bemeldte mag. Ole Bjørn angår, at træde og tillige med Eder derudinden at kende og dømmme så vidt lands lov er gemæs og forsvarlig eragtes. Derefter I Eder allerunderdanigst haver at rette⁵⁸ —. Befalinger til biskop Braem og til provst Reenberg om at indtræde i kommissionen, for så vidt denne angår Ole Bjørn, udstedes samme dag⁵⁹. Og hermed er altså alt, hvad der har tilknytning til begivenhederne i Tisted, lige undtaget noget så underordnet som den retslige forfølgning af hexene, henlagt under den kongelige kommissionsdomstol.

Dermed er jo imidlertid hverken biskoppen eller Ole Bjørn ude af sagen, og den sidste er bekymret, fordi han har fået at vide, at den første har indsamlet vidnesbyrd om ham hos præsterne, som ligefrem har været sammenkaldt til møder i den anledning for at besvare biskoppens nitten spørgsmål⁶⁰. Ole Bjørn har også ladet sig fortælle, at præsterne ikke har haft lejlighed til at udtale sig frit, men at der har været udøvet en temmelig streng censur ved udfærdigelsen af deres svar til biskoppen. Det kunde godt ligne Holger Schandorph at foranstalte noget sådant, og hvis det kan bevises, vil det give Ole Bjørn et godt våben i hænde til den følgende procedure. Derfor sender den suspenderede og anklagede præst fra sit exil i Aalborg to dannemænd med en kærlig og kollegial skrivelse til de præster af Hassing herred, som den 6. oktober var forsamlede i Tisted for at svare på Jens Bircherods spørgsmål:

Ærværdige, hæderlige og meget vellærde gode mænd, mine højtærede brødre udi Christo.

Såsom magister Holger, sognepræst udi Snedsted, havde ved en sin skrivelse af hr. biskoppens brugte autoritet befalet præsterne i Hassing herred at møde udi Tisted hos hannem den 6. oktober sidst bortviget for at besvare nogle qvæstioner, som han på hr. biskoppens vegne havde at proponere, hvilket og skal være efterkommet og sammelingen sket udi seigneur Laurids Nielsens hus ibidem, hvor magister Holger skal have fremsat nogle poster, som han vilde, de gode mænd skulde beja'et og indgået, der de dog ikke kunde bifalde, men vilde bleven ved sandhed; hvor da magister Holger skal have udbrudt med disse ord nogle gange: Jeg vil, Guds bittere død, ikke have et ord indført af alt det, som kan

58. Jyske Tegnelser XIX, bl. 3 f. Kommissionsprotokollen p. 171 f., aktstykke 31. Også i Ny kgl. Saml. 423 fol.; Thott 176 c fol.

59. Jyske Tegnelser XIX, bl. 4-6. Kommissionsprotokollen p. 308 f., aktstykker 63-64.

60. Jfr. p. 390 f.

tusere⁶¹ biskoppen eller være hannem imod. Da, som Gud og alt landet er bekendt, hvor ganske uskyldig jeg efterstræbes og forfølges for sandheds skyld, som ej må høres, så er jeg forårsaget ved nærværende tvende dannemænd tjenstlig at begære, de som retsindige Guds tjenere og sandheds elskere vilde herpå skriftlig meddele mig enhver deres sandfærdige, beediget svar, om ikke således som ovenbemeldt, eller hvorledes, passerede; eller og mundtlig, at disse mine udskikkede det herpå kan fra sig give beskreven og ved ed bekræfte. Jeg forbliver uafsladelig Deres tjenstskyldigste broder og tjener i Christo, O. Bjørn. Aalborg d. 5. januarii anno 1697 –.

Sendemændene når rundt med skrivelsen, først til provst Ludvig Jørgensen Vadum i Bedsted. Men hr. Ludvig udtaler, at det skal han nok svare på til rette tid for øvrigheden. Og samme svar får sendemændene af de menige præster⁶².

61. berøje (pinligt), jfr. fr. toucher.

62. Kommissionsprotokollen p. 86 f., aktstykke 16.

De trofaste

Eftersom vores kære sognepræst og sjælesørgere, den ærværdige og vel-lærde mand magister Oluf Bjørn, uformodentlig skal være forårsaget at begære samtlige sine kære tilhøreres udi Tisted og Tilsted sogner, inden- og udenbys, sandfærdige kundskab, skudsmål og sognevidne anlangende hans forhold i lærdom, levned og omgængelse, og om nogen hannem derudi kunde have at beskylde i nogen måde, lidet eller meget, fra den tid han først er bleven dennem bekendt og til dette sit hellige embede af Gud og kongen beskikket indtil nærværende stund, da finde vi os ikke alene efter sådan hans billig begæring og lovlig indstævning til Tisted byting, men endog forhen af egen frivillig erbiudelse og omhyggelig hjertelav til velbemeldte vores kære sognepræst, der sådan kærlighed af os vel meriterer og fortjener, dertil i højeste måder forpligtet, og derfor hermed alle og enhver i fornævnte sogner, inden- og udenbys, fra den højeste indtil den ringeste, rig og fattig, gammel og unge, af hvad stand, køn eller vilkår det være kan, enhver husbonde for sig, sin hustrue, børn og pårørende, tyende¹ og ganske husgesinde, enker, unge og umyndige med deres lavværger, forsvar og formyndere for sig og alle deres vedkommende, ingen undtagen, som kan eller bør istemme, endrægtelig kundgør, bekender og vidner både for Gud og menneskene, at ingen af os haver velermeldte vores kære sjælesørger enten i lærdom, levned eller omgængelse i ringeste måder noget at beskylde eller påsige, men at vi alle og enhver ere i alle måder vel tilfreds og fornøjede med hannem som en vindskibelig, tro og retsindig Guds ords lærere, så vi intet heller ønsker og begærer, end at Gud og kongen vilde være os så nådig, at vi hannem fremdeles måtte niude og beholde, som den vi gerne ville leve og dø med og omsider for den store overhyrde på Guds retfærdige doms dag med hannem åbenbares. Særdeles vidner og bekender vi, at han har ført et meget skikkeligt, ædrueligt, kristeligt og fredsommeligt levned og aldrig givet årsag til nogen tvedragt, urolighed, oprør eller forstyrning i eller uden menigheden, langt mindre selv befunden at være en urolig

1. Ms.: tlfuende.

oprørere eller menighedens forstyrre, som uden al grund og føje hannem skal være forekast, men besynderlig haver vi eraget hans trohjertig flid og omsorg for sine betroede menigheder samt store tjenstvillighed imod fattige såvel som rige, siden denne erbarmelig tilstand med de mange ilde plagede og hart anfægtede mennesker i denne fattige Tisted by er påkommen, til hvis trøst og redning han ingen møje eller flid har sparet eller agtet nogen fare enten nat eller dag, men med bøn og tro stridet imod den onde fjende, styrket de mistrøstige og trøstet de rådeløse samvittigheder med utrolig sved og arbejde, som han aldrig kunde udstået, dersom Guds besynderlig kraft og styrke ikke havde opholdt hannem, så vi med des større suk og vemodighed nu må savne hannem i dette og anden hans højbesværlig embedes parter; og går os des nærmere til hjerte, at han for sådan sin trohjertig omhu og nidkærhed for Guds ære skal imod al formodning, uden mindste skyld og brøde (det vi uforgribeligen formener) finde så stor modstand og eftertragtelse, hvorfor den almægtige Gud efter sin store barmhjertighed snart vilde hjælpe og udfri hannem, det vi alle med endrægtige hjerter inderlig og idelig vil bede for hannem, ønskendes til slutning, at vi snart måtte se hannem på prædikestol igen i al selvbegærlig velmagt² samt os alle og enhver til vores store glæde og fornøjelse. Dette er vores sandfærdige, endrægtige fri vilje og tromenende skudsmål og vidnesbyrd om velmeldte vores kære sognepræst og sjælesørger, det vi sær og samtlige vil være gestændige i alle måder, hvor og når fornøden gøres, så sandt vi ville vente os hjælp af Gud og trøst af hans hellige ord. Til dets bekræftelse vi dette med vore egne hænder og bomærker frivillig stadfæster og underskriver³ —.

Ole Bjørn er drevet langt over i defensiven, men han er på ingen måde slået, når han den 11. september, en måned efter suspensionen⁴, kan modtage et sådant tillidsvotum. Det er forsynet med 118 underskrifter, og mange af dem gælder altså, som bemærket i dokumentet, for en husstands samlede antal af personer. Men det er ikke storborgerne, der har sat deres navne under. Ole Bjørn er i den situation, at han må støtte sig til almuen, og endda ikke til den mest opvakte del af den. Fireog-tredive af underskrifterne består alene af tre store bogstaver. Der er i disse tilfælde ikke engang tale om, at det er stakkels ulærde kvindfolk,

2. D. v. s. så god velstand, som man kan ønske sig selv.

3. Kommissionsprotokollen p. 73-79, aktstykke 11.

4. Jfr. p. 274 f.

der prenter deres navnetræk på denne primitive måde, for kun i et enkelt tilfælde forråder et D, til forskel fra det ellers gennemførte maskuline S, at monogrammet bærer er af hunkøn. Og de gode navne, som er med i flokken, hører alle hjemme i det ret jævne borgerskab, det er folk som amtsforvalterfuldmægtig Jens Christensen Rodsted, skolemester Peder Christensen Fjerritslev, bartskær Peder Sattelmeyer, kirkeprior Simon Nielsen, organist Ove Ottesen, farver Jens Mortensen, sadelmager Reinhold Rødder, prokurator Hans Jensen Buch. Men fattigfolk kan også være ærlige, og Ole Bjørns skudsmål er godt nok; for selv om hans uvenner påstår, at han selv har stilet det⁵, har han dog ikke selv kunnet forsyne det med underskrifter.

Tilmed suppleres dette gode, næsten offentlige skudsmål med en hel del mere private attester, udstedte af trofaste, som ikke i nødens stund falder fra deres sognepræst og sjælesørger, fordi den vantro bisp i Aalborg vil ham til livs: Det er i al Guds sandhed, at ærværdig, meget hæderlig og højtlærd mand hr. magister Oluf Jensen Bjørn, sognepræst her i Tisted, haver ideligen og altid, desmidlertid han her haver været sognepræst, prædiket og lært Guds hellige og salige ord ret, rent, purt og klart som en ret Guds lærere i alle måder, så jeg, Peder Andersen, ikke i mange år nogensteds i disse lande har hørt sådan gudelige lærdommer og prædikener som af velbemeldte hr. magister Bjørn. I levned og omgængelse haver han forholdet sig meget hæderligen, kristeligen og ædrueligen, så velbemeldte gode mand ingen forargelse har givet fra sig enten i lærdom, levned eller omgængelse i ringeste måder, og derfor intet andet kan velbemeldte hr. magister Oluf Jensen Bjørn eftertale, end det som gudeligt, kristeligt, hæderligt og berømmeligt er, hvilket således i alle ord og mening sandt og vist at være bekræfter vi med saligheds ed, så sandt hjælpe os Gud og hans hellige ord. – Denne attest, af 5. september⁶, er underskrevet af Peder Andersen Skærbæk, hans kone Kirsten Rasmusdatter og deres døtre Maren og Else, et par af de piger, som ifølge Maren Hansdatters bekendelse har været udsat for Ole Bjørns faderlige revselse⁷.

Nu er Peder Andersen som før oplyst⁸ en fanatisk tilhænger af Ole Bjørn, men også fra mere uvildige personer kommer der, dels i september, kort efter at suspensionen har fundet sted, dels i december, lige

5. O. c. p. 940, aktst. 167.

6. O. c. p. 79 f., aktst. 12.

7. Jfr. p. 349 f.

8. Jfr. p. 71, 255 f.

før kommissionsdomstolen skal træde i funktion, mange attester om Ole Bjørn. Peder Marcussen, den forhenværende tolder, kan udtale: at som velbemeldte hr. magister tog sit logemente i mit hus, det første han kom her til byen med hans kongl. majestæts allernådigste brev på Tisted kald, hvor han på nogle ugers tid både for og efter hans ordination forblev, indtil han fløtte i præsteresidentsen, levede han imidlertid et ædrueligt og skikkeligt levned, som han og siden stedse haver continueret. . . .⁹ – Også fra gamle Jens Svendsen foreligger der en attest, endda med en signet i rød lak hostrykt, underskrevet på egne og hele hans hus' vegne om Ole Bjørns kristelige levned, lære og ædruelighed. Den mister dog noget af sin betydning, da Gud og hver mand ved, at Jens Svendsen hverken kan læse eller skrive; men den er forøvrigt god nok, for det oplyses senere, at den med faderens billigelse er forfattet og underskrevet af sønnen Laurids Jensen¹⁰. Hertil slutter sig mange andre. Anne Andersdatter, Maren Christensdatter Søborg og Karen Andersdatter er trådt sammen til støtte for deres fordrevne sognepræst, ligeså: Anders Olufsen Smed og Søren Jensen Fruergaard samt en del kvinder, . . . af hvilke ingen kunde læse eller skrive –. I det hele taget slutter kvinderne op i flokke ført af eet eller et par mandfolk. Der foreligger således endnu en adresse, udgivet af Anders Kynde og en del kvinder: af hvilke ingen enten kan læse eller skrive undtagen Ellen Sørensdatter, og var samme attest skrevet af Laurids Morsing her i Tisted –. Samme skriver har også navnetvillingerne Ingeborg Thomasdatter Aalborg og Ingeborg Thomasdatter Møller brugt, og det har ligeledes: Ingeborg Simonsdatter og en del andre kvinder, som ej kunde læse eller skrive –. Søren Jelling, som også underskrev den store fællesadresse, udsteder tilige en særlig udtalelse, og en ellers ukendt person ved navn Peder Jensen og nogle andre personer: som ej har kunnet læst eller skrevet –, er også med¹¹.

Siden midten af september har Ole Bjørn ikke været i Tisted¹², så det er kun en del af disse attesters fremkomst, han har kunnet forårsage ved direkte, personligt fremmøde hos de pågældende. Resultatet af hans indsamling af attester vilde utvivlsomt være blevet større, om ikke af finere kvalitet, hvis han ikke havde set sig nødsaget til i hast at foretage den forgæves rejse til kongen og derefter havde måttet tage ophold i

9. Kommissionsprotokollen p. 80 f., aktstykke 13.

10. O. c. p. 765–68, jfr. p. 81 f., aktst. 14.

11. O. c. p. 769–71.

12. Jfr. p. 281 f.

Aalborg. Men der er folk i Tisted, som arbejder ivrigt for hans sag, bedst af alle hans søsterdatter Charlotte Amalie. Der er intet hemmeligt over denne virksomhed, han udtaler åbent, at siden han jo selv ved den kongl. befaling af 29. august¹³ er forhindret i at søge oplysninger til sit forsvar, har han måttet anvende hende til som sekretær eller fuldmægtig at fremskaffe attester og bevisligheder til sagens sande oplysning¹⁴. Nogen bedre forkæmper og forsvarer har han næppe kunnet ønske sig, trofast mod ham, missionerende, vidnende og brændende i troen (især på Djævelen), som hun er. Hun fører ikke uden held sin morbroders virksomhed videre og er til temmelig stor gene for Holger Schandorph, som må beklage: at siden han kom til Tisted at betjene menigheden efter øvrighedens ordre, da haver han fornummet stor hinder af Charlotte Mavors, først i det at hun mod øvrigheds ordre haver ladet sig finde hos de forment besatte, fornemmelig den 13. august, da mag. Holger fandt hende hos Karen Toftum, da hun lå dum, og han spurgte hende og de andre kvinder ad, hvo der havde haft bud efter ham, eftersom kvinden efter deres tale var dum, hvorpå hun og de andre kvinder undskyldte sig, at de ikke havde haft bud, enddog de samtlig bad ham, han skulde læse for mennesket, som af dem holdtest for dum. . . . Dernæst at den gemene enfoldige almue har søgt hen til hende og heller hørt hende end søgt Guds hus, så ganske få af dem er kommen til Guds hus, hvorover han sig hos øvrigheden tilforn har besværet med begæring, hun måtte komme af byen, at den gemene almue ej så tit skulde søge hende og derover få gang og tanker, såsom hun kraftig påstår, at det skal være en legemlig besættelse¹⁵ —. Og naturligvis må det i ganske særlig grad ærgre Holger Schandorph, når hun stædigt holder fast ved sine uhyggelige oplevelser med den lede Djævel og endda ikke undser sig for at ville påtvinge bedre folk samme tro. Kort før jul må kapellanen Johan Thorsen om nattetide afsted til præstegården for at berette en syg karl. Efter endt forretning giver han sig i samtale med Charlotte og opfordrer hende til at opgive sin falske tro, men hun vil bevise ham, at her virkelig foreligger en besættelse: Hvilket hun beviste med denne fabel, at i de tider, de besatte vare i huset, havde hun om nattetid, som hun opvågned i sengen, set Djævelen som en hund ligge over hende ved fødderne, hvilken hun greb fat på og slog på gulvet,

13. Jfr. p. 280.

14. Kommissionsprotokollen p. 609.

15. O. c. p. 609 f.

hvor han blev for hendes øjen til en ild —. Andre detaljer om samme uhyggelige sengefælde har hun ved samme tid delagtiggjort Emmik Erikson i. Han må beklage, at hun stadig holder fast ved sine påstande: og derhos fortalte, hvorledes en sort, ragget¹⁶ hund lå i sengen hos hende på hendes fødder, som hun sagde at være Djævelen, samt at stueloftet siutes at være en gloendes ild¹⁷ —.

I det hele taget er Charlotte Mavors meget aktiv og viger ikke tilbage fra direkte aktion, hvor hun tror at kunne støtte morbroderens sag. Fra et par kvinder, det er Ole Bjørns ovennævnte tilhængere Ingeborg Thomasdatter Aalborg og Ingeborg Thomasdatter Møller, skaffer hun en attest, der skal sværte Peder Roaldsen og vise, at han har taget Djævelen i forsvar: Er det os udi al sandhed vitterligt, at imidlertid hun [Anne Krogsgård] var udi største elendighed af sygdom anfægtet, kom hr. Peder Roaldsen, sognepræst til Vester og Øster Vandet menigheder, gangen ind udi huset til os og sagde disse ord: Kvinder, I cre galne! Tror I, at det er Djævelen, der regerer hende? I må ikke læse eller siunge det, som kan beskæmme Djævelen! Hvortil vi svarede: Vil hr. Peder forbyde os at læse eller siunge det, som hører Gud til? Da svarede han: I må vel læse og siunge Eders morgen- og aftenbønner og salmer og intet videre¹⁸ —.

Men hovedmodstanderen er den i Ole Bjørns embede konstituerede Holger Sørensen Schandorph, ham forfølger Charlotte Amalie med sin flok af mester Oles anhängere, hver gang der byder sig en lejlighed. At han har følt hende som bagmand for flertallet af disse idelige angreb, er der ikke tvivl om. Han har, som ovenfor nævnt, endda følt sig foranlediget til at foreslå hendes forvisning fra byen, et skridt man dog ikke har villet tage.

Der er faktisk nok at angribe hr. Holger for. At han er grusom og spotsk og ugudelig, kan vel ikke betvivles, når man mindes hans tale og trusler, dengang Anne Jacobsdatter skulde køre til Aalborg¹⁹. At han i sine prædikener giver menigheden stene for brød og tilmed benytter lejligheden til illoyale angreb på den endnu ikke dømte Ole Bjørn, fremgår af andre klager. Det har ikke været behageligt for Ole Bjørns trofaste at søge kirken i de dage, hvor Holger Schandorph skulde afprædike almuens dens vildfarelser. Men Bjørn er kun suspenderet, ikke afskediget,

16. stridhåret, forplukset.

17. Kommissionsprotokollen p. 292 f., aktstykke 57.

18. O. c. p. 152 f., aktst. 29.

19. Jfr. p. 340 f.

så hans sognebørn kan godt den 29. november sende ham et brev med mange beklagelser over, at han er blevet tvunget til at forlade dem:

Ærværdige, meget hæderlige og højlærde mand, magister Oluf Jensen Bjørn. Vi fattige mænd her af hans menighed nødes til med største vemodighed at beklage, hvorledes for os udi hans fraværelse af magister Holger Sørensen Schandorph er prædiket, idet han for det første haver sagt offentligt på prædikestolen, at vi havde tilforn en fantastiske lærere, for det andet en Belials²⁰ præst og en forførrere samt en farisæer, og for det tredje skældet den ganske menighed for vantroens børn, hvilket han snart i sin prædiken repeterer hver gang, så det er en stor ynke at høre, som menigheden kan med en god samvittighed vidne og vedstå, hvor og når begæres. Hvorfore vores inderlig bøn og begæring er til vores kære sjælesørgere, han vilde for Guds skyld andrage sådan vores store nød og klage for højre øvrighed, at vi fattige mennesker udi denne elendige og bedrøvelige tilstand måtte nyde en præst, som vilde prædike for os den rene Guds ord og textens forklaring foruden skælden og andet, som ikke kommer texten ved. Vi fattige mennesker her udi hans menighed kunde ikke underlade . . . at give hannem sådan vores nød tilkende, ønskendes at Gud allermægtigste vil snart sende os vores kære sjælesørgere igen, det vi alle sammen af inderste hjerter ønsker og begærer, det vi daglig vil bede Gud om, sluttendes hannem udi Herrens trygge beskærmelse både til sjæl og liv. Tisted d. 29ende november anno 1696. Og begæres videre, at vi tillige med hans ganske menigheds tilhørere måtte videre derom blive citeret, så skal enhver nok vidne sin sandhed, så vidt enhver er bevidst. —

Der er et dusin underskrifter på brevet. Men adskillige af underskriverne må tage forbehold, for de har ikke hørt, at Ole Bjørn er blevet skældt for en Belials præst²¹.

Tiden synes heller ikke at gøre magister Holger blidere, skønt han vel må kunde mærke, at menigheden krymper sig og raser under hans vantro spot med det hellige. Den 8. december må andre af menigheden sende deres rette sjælesørger endnu et begrædeligt brev:

Ærværdige, meget hæderlig og højlærde mand, magister Oluf Jensen Bjørn. Vi underskrevne, en del ringe folk af hans menighed i Tisted sogn må med største vemodighed for vores kære sjælesørgere andrage den store forfængelighed, som her i kirken af magister Holger Schan-

20. Ordet betyder: slothed, fordærvelse, men opfattedes tidligt som et egennavn for Djævelen.

21. Kommissionsprotokollen p. 1246-48, aktstykkene 226.

dorph bliver prædiken. Iblandt andet haver han udi sin prædiken indført og sagt, at der var ikkun een djævel til, og han lå bunden nederst udi Helvede udi jernlænker, og nu skal jeg slå dem tykkere. Af slige og andre flere bespottelige ord, desligeste af hans skælden, som han udskælder menigheden for vantroens børn og afgudsdyrkere, så og en Belials præst, en farisæer og en fantastiske lærere, som dennem tilforn undervist og lært haver, og roser sig deraf, at han var årsag til, at de siuge kom bort, og nu ikke mere skulle komme til Tisted igen, og derudover med sådanne ord bespotter den ganske menighed, hvorover den gemene almue er bleven så forskrækket og så godt som intet kunne forstå af hans prædiken, hvad som skulde høre Gud til, og en del gået ud af kirken med største vemodighed, så han aldeles med sligt fordærver prædiken og Guds rene ord, som burde på denne hellige sted at forrettes, som moxen den ganske menighed, når begæres, i sin tid vil være gestændige²². –

Alle muligheder skal udnyttes, Charlotte håber, at Holger Schandorph kan rammes for sin embedsførelse, thi i Ole Bjørns suspensionsbrev hed det udtrykkelig, at han indtil videre skulde nyde kaldets indkomster²³. Men hr. Holger vil åbenbart have betaling for sine ydelser, og får han dem ikke, har han ondt i halsen og kan ikke prædike: Anno 1696 den 27. oktober var jeg underskrevne Jens Nielsen Vestergaard i Faartoft udi magister Oluf Bjørns hus i Tisted og talte med Charlotte Amalie om ligprædiken over mit sal. barn, som jeg vilde have begravet torsdagen næst efter, som var den 29. dito, og betalte hende for ligprædiken. Gik så til rector scholæ, magister Niels Ebbesen, og fornøjede hannem, for skolebørn måtte siunge over graven; der fra til klokkeren og betalte hannem for ringen. Torsdags morgen, som liget skulde begraves samme dag, kom Simon Nielsen Kirkeprior til Faartoft til mig og lod mig vide, at magister Holger vilde ikke have barnets lig begravet førend søndag næst efter. Så drog jeg strax ud til Tisted og talte med magister Holger om ligprædiken, hvortil han svarede, at det ikke kunde ske førend på søndag. Da svarede jeg hannem, at jeg havde haft nogle folk hjemme til ligvagt, jeg kunde ikke gøre mere bekostning derpå. Spurgte mig så ad, om jeg havde givet penge for ligprædiken. Svarede jeg, at jeg betalte Charlotte Amalie dem i mag. Olufs hus. Da svarede han: Hvad skulde hun med dem? De penger kommer mig til! Jeg skal lære hende til at

22. O. c. p. 1248 f., aktst. 227.

23. Jfr. p. 279.

drage af byen efter de andre! Da spurgte jeg hannem ad, om han vilde være så god og prædike over liget, hvortil han svarede, at han ikke kunde, han havde ondt i hans hals. Da spurgte jeg hannem ad, om han vilde lade hr. Oluf²⁴ i Hundborg prædike. Da svarede han, at han var alt borte. Da spurgte jeg hannem ad, om han vilde kaste jord på liget. Svarede ja. Rejste så hjem igen, det snarest jeg kunde, fulgte så det sal. lig til kirkegården i sædvånlig tid, og der vi kom på kirkegården, blev liget nedsat i graven. Blev vi så ståendes ved graven en lang tid, og ingen præst kom, og skolebørnene stod også hos. Så gik Jens Nielsen og Anders Jellesen, begge af Faartoft, ned til magister Olufs og spurgte efter præsten og talte med Charlotte Amalie, hvortil hun svarede, at vi skulde gå til von Holtens og spørge efter magister Holger; og kom han så os i møde uden for von Holtens i gaden, og berettede hannem, at vi havde et lig i graven på kirkegården og havde tøvet længe efter præsten. Hvortil magister Holger svarede, at der ingen havde talt med hannem derom, hvortil vi svarede, at barnets fader havde talt med hannem derom i dag. Da svarede magister Holger: Jeg haver intet fået for at kaste jord på det, dog vil jeg gøre det. Nu er det ikke tid at komme med lig! Da svarede vi, at det var efter den sædvånlig gammel skik, som vi plejer at komme med lig. Hvortil magister Holger svarede, han skøtte intet derom: Men I skal komme efter forordning. Så gik han op og kaste muld på liget; gik han så i kirken, og der skolebørnen havde udsunget ved graven, ginge vi samtligen i kirken og vilde høre ligprædiken, men der blev intet prædiket²⁵. –

Det kan godt se ud til, at hr. Holger ved andre lejligheder har gjort sin finger noget for bred med hensyn til det Tistedske præstekalds forskellige accidenser, det tegner som til sagsanlæg, når Ole Bjørns fuldmægtig skikker ham tvende mænd med en truende skrivelse: Såsom magister Holger Sørensen Schandorph haver understået sig imod hans højærværdigheds biskoppens suspensionsbrev til magister Oluf Bjørn, der han af hans officio blev suspenderet, at opberge og hos sig beholde være sig ligpenge for lig at prædike over, offerpenge på alteret med børn, barselkvinder, brudefolk samt andre accidenter, som en præstekald tilhører, foruden dette, at magister Holger Schandorph nægtede at ville prædike ligprædiken over Jens Nielsen Vestergaards barn udi Faar-

24. Ole Nielsen Hosum.

25. Kommissionsprotokollen p. 1243–45, aktstykke 225. – Når kirkebogen oplyser, at Jens Vestergaards barn Niels blev begravet 28.10., beror det sikkert på fejlskrivning. Jens Vestergaard husker næppe galt af ugedagen, og den 29. var en torsdag.

toft, formedelst magister Holger ikke fik de penge, som for ligprædiken i magister Oluf Bjørns hus af manden selv blev leveret, da efter magister Oluf Bjørns skrivelse begæres ved disse tvende dannemænd magister Holgers udførlig og skriftlig svar herpå mig til efterretning, om han nogen ret eller myndighed af hans højærværdighed biskoppen kan være bemægtiget samme penge at opberge samt ligprædikener imod begæring at nægte. Begæres herpå hans udførlig skriftlig svar. Tisted den 7. november anno 1696. Charlotte Amalie Mavors. – Men hr. Holger tager sagen med overlegen ro. Sendemændene har søgt ham i hans: logemente udi Jacob von Holtens hus og vilde have forevist hannem samme beskikkelse, hvor da han ikke var tilstede. Men Jacob von Holtens kæreste svarede, at han ikke var tilstede, men var udi byen, hvor han var, vidste hun ikke. Fandt vi hannem så efter lang opsøgning udi byfogdens hus, hvor vi da kom i tale med hannem udi vinterstuen og da forelæste hannem samme beskikkelse. – Holger Schandorphs eneste svar på den højtidelige skrivelse er hans kvittering for modtagelsen²⁶.

Det må varme Ole Bjørn om hjertet, når han i sin landflygtighed erfarer, at en trofast flok hjemme stadig betragter ham som sin rette sjælehyrde og sogneherre. Sandsynligvis er det ganske bevidst, når de oven for anførte skrivelser fra lemmer af menigheden begge giver udtryk for denne anskuelse og desuden indebærer, at præsten bør bringe en vemodig klage frem for en højere myndighed. Parallelt hermed løber et par skrivelser, der også anmoder Ole Bjørn, der som sognepræst er latinskolens tilsynsførende, om på rette sted at klage over Holger Schandorphs magtmisbrug og åndelige grusomhed mod et par uskyldige disciple, de to, som så flittigt havde plejet omgang med Anne Krogsgaard og plaget Jep Pram og hans kone²⁷. Brevene er mere end noget andet anklageskrivelser mod Holger Schandorph. Først modtager Ole Bjørn et brev af 21.10. fra den ene ynglings bekymrede fader:

Ærværdig og meget højlræde mand, hr. magister Oluf Bjørn. Det er vel min fromme sjælesørger bevidst, at jeg fattige mand med al omhyggelighed har holdt min søn Christen Nielsen Møller udi latinske skole i mange år til tugt og lære med forhåbning i fremtiden for hannem at [have] fået nogen ære. Men som nu desværre er gået så synderlig til med hannem, idet at han for nogen tid siden blev af mag. Holger Søren-

26. O. c. p. 1241 f., aktst. 224. Aalborg Bispearkiv. Dokumenter og breve vedr. Tisted købstad: Kirkelige forhold 1574–1723.

27. Jfr. p. 330 f.

sen med magt herfra tagen og ført til Aalborg, hvor han blev pisket og hudstrøgen for at udsige og bekende, hvad hans højærværdighed biskoppen hannem havde ladet opskrive til en vinde imod de anfægtede mennesker, hvilket dog min søn nu åbenbarlig bekender i min og underskrevne dannemænds nærværelse at være hannem snart ubevidst, hvad som opskreven blev, og var ellers ganske usandfærdig en del deraf, hvis han der blev tilspurgt, men han sagde dog alligevel ja dertil, formedelst han kunde undgå mere piskning. Af denne årsag og for frygt, at han således igen skulde vorde henført og medhandlet, er han fra skolen undvigt, som ikke går mig fattige mand lidet til hjertet, thi det må noksom være bedrøveligt med fattige forældre, når de af yderste evne har stræbet at ville have deres børn forfremmet, og det alligevel i slig måde vorder mislinget. Jeg vilde nok have ham i skole igen, mens det må ikke tilstedes, og ikke heller kan han få beskeden at må komme en anden steds hen i skole. Denne min bedrøvelse og store klage vil jeg tjenstydmygst min gode fromme sjælesørgere ombede, han på sine steder for hans øvrighed vilde for Guds skyld andrage, at jeg kunde niude den nåde igen at få hannem i skole enten her eller andensteds og det således, at samme mit fattige barn herefter måtte vorde fri for sådans medfart. Den rige Gud, som bor i det høje, han vil det rigeligen belønne, som ellers, nådeligen af hjertet bedende, vilde udføre vores kære sjælesørgeres retfærdige sag til en god ende, det ønskes af alle velmenende her i hans menighed og særdeles af mig allertjenestydmygst. Niels Christensen. –

Peder Christensen er mere fremmelig end Christen Nielsen Møller, han behøver ikke at lade sin fader skrive for sig, men sender selv, ex Nors den 27nde november, et brev af lignende indhold: Ærværdig, meget hæderlig og vellærde mand, magister Oluf Bjørn. Jeg fattige og så godt som hyldestløse²⁸ barn giver hannem min store nød og medfart tilkende, hvorledes jeg for nogen tid siden tillige med Christen Møller her af skolen med magt af magister Holger Schandorph er udtagen og til Aalborg nedført, hvor jeg fattige barn er ganske ilde medhandlet med hudflettelse og piskning, at jeg skulde bekende og give det skriftlig under min hånd, hvad der af mig blev begært, om de siuge i Tisted deres tilstand og forhold, som jeg også måtte gøre, dog mig ganske ubevidst, om de siuges tilstand og forhold. Og som jeg var da hjemkommen til Tisted igen og vilde søge min skole som tilforne, blev jeg truet af magister Holger, at jeg anden gang skulde til Aalborg igen. Af dette blev jeg

28. hjælpeløs, uden tilflugt.

fattige barn bange og løb så fra skolen, som var den 6. oktober, og er så bleven udi skjul og landflygtighed til den 14. november, hvor jeg da fordristede mig til at søge hjem til fæderne sted, og vilde begive mig i skole igen. Beder derfor ganske venlig, at jeg fattige barn må blive med fred gåendes udi skole, eftersom jeg intet haver gjort i ringeste måder, som kunde være enten biskoppen eller magister Holger til nogen fortræd, meget mindre til skade. Sådant en stor velgerning imod mig fattige barn vil Gud selv rigeligen belønne, og hvis jeg fattige barn ikke må niude at søge skolen igen, da [beder jeg] magister Oluf det selv på højere steder at andrage, og jeg [ønsker] min klage videre at angive og min sandhed at sige, hvorledes med mig er handlet²⁹. –

Ingen kan forbyde Ole Bjørns venner at skrive attester og breve, som er ham særlig kærkomne, når han kan bruge dem som angrebsvåben mod Holger Schandorph. Hovedmændene i en virksomhed, som direkte og åbenlyst forhindrer Schandorph i det arbejde, som fra højeste sted er pålagt ham: at rive Tistedes almue ud af dens vildfarelse og vantro, kan man lettere ramme. I sin dagbog har biskoppen noteret: D. 13. oktober til geheimeråd Moth atter skreven og bortsendt til hannem mag. Holger Sørensens supplique angående den overvold, hannem vår sket af Christian Frederik Mavors³⁰. – Bircherod kunde have sparet sig denne fornyede henvendelse, for samme dag udgår følgende ordre fra kancelliet til Christoffer Bartholin: Såsom os allerunderdanigst er bleven foredragen, at efterskrevne tvende studenter, Christian Frederik Mavors og Poul Rytter sig i den såkaldet besættelses og trolddoms handel i vor købsted Tisted utilbørligen skal have forholdet, så er vores allernådigste vilje og befaling, at du dennem strax tilkendegiver, at de sig uden ophold ud af Aalborg stift begiver, under straf at lide fængsel på Bremerholm, såfremt de otte dage efter at sligt dennem er tilkendegiven, sig der i stiftet lader finde³¹. – Den 2. november modtager de to studenter fra Christoffer Bartholin den kongelige ordre, overbragt dem juridisk uan-gribeligt ved byfoged Emmik Eriksen og trende mænd. Deres stilling er absolut ikke behagelig. Allerede for lang tid siden har biskoppen forbudt dem prædikestolen, hvorved de er gået glip af en del indtægter. Og nu bliver de tilmed forvist fra deres opholdssted. Hvor Christian Frederik har fundet vinterkvarter, vides ikke, men Poul Rytter er naturligvis taget

29. Kommissionsprotokollen p. 772–76.

30. Bircherods dagbog.

31. Jyske Tegnelser XVIII. bl. 470.

hjem til familien i Horsens. Men det er ikke sikkert, at han der er en velkommen julegæst³². For ham selv tegner situationen sig som et sammenbrud af hele hans tilværelse, og hvad besværlighederne på rejsen fra Tisted til Horsens angår, kunde han åbenbart lige så gerne være forvist til Tranqvebar: idet jeg ikke aleneste er forbuden prædikestolen af superintendenten, velædle og højærværdige magister Jens Bircherod, men endog formedelst det mig besværlige påbud måtte kvittere min gode kondition hos velædle Hans Axel Pors og udi største vinters hjerte udi sådan hast inden otte dages udløb, ene, på ubekendte veje, mig til Horsens forføje³³. —

To anstødsstene er fjernet³⁴, Charlotte Amalie er tilbage i præstegården, og hun med hendes anhang kan være besværlig nok, men er tillige latterlig, hvilket gør hende mindre farlig. Jacob von Holten, som yder Holger Schandorph logi i Tisted, har blik for sligt. Medens hr. Holger ved midten af december er bortrejst fra byen³⁵, tilskriver han ham et brev om situationen, en alvorlig advarsel om at holde modstanderne tommelfingeren på øjet, men affattet i en satirisk og underfundig tone:

Ærværdig, hæderlig og højlærde hr. magister, min højærede ven. Når katten er ude af huset, så dantser musene på bordet, således går det nu her til i byen. Hr. magister var ikke snart af byen, strax opstode der falske profeter, nemlig Charlotte, Jens Farver og Laurids Morsing, og løbe hver i sin ende ad byen og udblæste om underlige tegn, som skulde være sket i Aalborg i disse dage, som Jens Farver ikke skammede sig ved at fortælle min kæreste, der igår kom fra hendes væverkone og forbi hans dør, da han hende i al høflighed indbad og fortalte, hvorledes der var nu sket så mange og store jertegn i Aalborg.

1: Som at Karen Spillemand var funden hængendes op under loftet, så der kunde ingen drage hende ned, hvilket en fremmed greve havde set på og strax rejst til København at give kongen det til kende og bevise, at mag. Olle havde ret at påstå, at det var den levendes Djævel, som regerede; og sådanne jertegn var der mange sket.

2: Nok, at den svenske ambassadeur i København haver ladet sig

32. Jfr. p. 61.

33. Kommissionsprotokollen p. 1197, aktstykke 212; jfr. p. 204, aktst. 43.

34. Det har taget længere tid end ventet at få de to studenter af byen. Allerede i sit ovennævnte brev af 25. 8. (se p. 268 med noter) skrev Moth til Bircherod: Jeg rejser overmorgen til kongen, som nu er på Kronborg, og skal stræbe at få mag. Bjørn til Aalborg (ordre herom udgik allerede 29. 8., se p. 280) og hans søstersøn Christian Frøderik og Poul Rytter af stiftet —

35. Formodentlig til landemødet i Aalborg. Jfr. foran. p. 393.

erkynde af magister Ole og andre og befunden i sandhed, at det var Djævelen, hvilken han også så vidt til hove haver disputeret, at kongen og hoffet er nu i ganske andre tanker, så inden stakket tid kommer mag. Oluf med stor ære igen på hans prædikestol, og vi andre får skam, som haver ståen hannem imod og givet attester på hannem.

3: Så beklagede Jens Farver sig, at vi havde sådan øvrighed, det Gud bedre os, mens det var karle i Aalborg, de agte bispem og præsterne ikke for et hår, så skulde vi også gøre her i byen.

4: Så haver Jens Farver efter hans egen sigelse også tit og ofte sat og drukket skåle med magister Ole i Aalborg, og havde set så mange, mange breve, som han hver postdag bekommer fra de store i København.

5: Så kommer fiscalen og fire kommissarier fra København, som skal være på mester Oles side og hjælpe hannem til rette og straffe hans modstandere og dem, som ikke vil tro, at Djævelen er i de siuge, etc. sådan forbandet sladder mere. Så han vilde endelig have min kæreste også at skulle falde mester Olle bi, som den hele by nu også er ganske i alarm og omvendt.

NB. NB. Kære hr. magister. Såfremt I ikke stræber at få disse tre skurrede bukke fra fårene adskilt, så stikker de den ganske hjord an, de regerer nu med deres parti denne by, så længe hr. magister er borte. Derfor beder jeg hr. magister, han kommer, det snarest muligt være kan, hjem igen. De gør ikke andet end holder sammenkomst om aftenen og tager den ene attest over den anden. Og er Lars Morsing skriver, Jens Farver er præsidet og Charlotte er hans assessor, Søren Jelling er byfoged og bysvend. Såsom i aftes var denne forsamling i magister Oles hus, hvor de havde for dennem indkaldet Søren Jelling, Ingeborg Simon Kirkepriors datter, Ingeborg Møllers i Østre Mølle, Mette Knudsdatter, Maren Jørgensdatter, som gave en attest fra dennem om hr. magister Schandorphs forhold hos Jens Bondes kone, da hun første gang var anfægtet, og hvorledes hr. magister berettede hende og udjagede Karen og Maren Vævers med stor skælden³⁶, med videre hvad da i de dage passerede, hvorom de og gave deres attest, som Laurids Morsing sammenskrev. I aften skal den 3. sammenkomst angå, nu ville de i fingre med hr. magister og siden med os andre, hvis de bliver ikke dæmpet . . .³⁷ Så at i moxen 2 dage, hr. magister haver våren borte, er her

36. Jfr. p. 171.

37. Det her udeladte afsnit af von Holtens brev indeholder bemærkninger om Karen Toftums og Anne Pedersdatters galskab, jfr. p. 321 f., med note 131 og 138.

passeret så meget nyt, som ikke alt kan skrives. I går den hele eftermiddag var kapellanen og Christian Jensen Tolder neder i Bisgaard og besøgte jomfruen³⁸. Hr. magister kan vel tænke, hvad diskurs der er falden. Ingeborg Aalborg, som tor alle præstekraver her omkring på landet, hun tør nu ikke tage en krave an at to, for hun er bange, hun skal få hr. magisters krave i med. Abild Møller er nu krøben af musehullet og kommen på gang igen, hun ser meget ilde ud . . .³⁹ Jeg sender herhos en vidtløftig memorial om mester Oles videre forhold, som jeg mig haver erindret siden Eders bortrejse. Det er noget hastig, og haver jeg ingen stunder at renskrive det.

Imidlertid ønsker jeg hr. magister en god og lykkelig hjemkomst med god forrettet sag, Djævelen og hans anhang til største bespottelse. Tisted d. 15. december 1696. Forbliver hr. magisters beredvilligste tjener, Jacob von Holten⁴⁰. —

38. Charlotte Amalie Mavors.

39. Det udeladte afsnit handler om Anne Christensdatter på torvet og den faderlige revselse. jfr. p. 353.

40. Kommissionsprotokollen p. 259–63. aktstykke 52.

Hexene

Det er ikke meget, der vides om hexene.

Men retten skal have sin gang, som man siger.

Siden midsommer har i ledende kredse både i Jylland og ved hove den opfattelse stedse mere bredt sig, at det hele postyr i Tisted er resultatet af et storartet og frækt bedrageri. For disse kredse må hexene, skønt deres angivelse, pågribelse, fængselsophold, forhør og domfældelse er fremkaldt af samme bedrageri, blive en sag uden central betydning.

Den gejstlige ret har taget sig af, at Ole Bjørn enten selv er medskyldig i bedrageriet, eller at han, hvad han som en lærd mand ikke må, har ladet sig tage ved næsen af den laveste del af sin egen menighed. Og dertil har den føjet undersøgelser og domme over hans vranglære og åbenlyse ulydighed mod hans overordnede.

Et par kongelige undersøgelseskommissioner og, sidst, en kommissionsdomstol har arbejdet eller arbejder stadig med de såkaldte besattes formodede bedragerier og gudsbespottelser.

Men allerede før dette kom i gang, slog den lokale, verdslige øvrighed sin klo i hexene. Dog kun i nogle stykker af dem. En del af de kvinder, som ved forskellige lejligheder er blevet udråbt som hexe af de stemmer, der talte gennem de besattes munde, sidder for højt, så højt, at det vil være ganske latterligt officielt at fæste lid til djævlens beskyldninger imod dem. Det er kvinder som den mægtige og rige Anne Sø, Jens Nielsen Bjerregaards hustru, og bispinden i Aalborg. Den første påråbes gang på gang, om den sidste høres kun en enkelt hentydning, som strax forstummer¹. Og ingen af de to bliver udsat for andre ubehageligheder end den at være ilde omtalt og begloet af almuen. Andre kommer i et stærkere søgelys, f. eks. Anne Christensdatter på torvet og Maren og Karen Vævers, der alle tre påråbes så stærkt, at endog Holger Sørensen Schandorph i begyndelsen er tilbøjelig til at antage dem for rette trolkvinder². Men alle er de åbenbart af så skikkelig anseelse i borger-skabet, at beskyldningerne kun holder sig i almuens lavere lag og ikke

1. Jfr. p. 335.

2. Jfr. p. 334, 171.

følges af nogen direkte, retslig aktion. Der er også en lille flok ellers ukendte personer, hvis navne nok kunde tyde på, at de hører til den store stime af småfolk, hvor man kan vente at få et par brændbare troldfolk i nettet. Her optræder en Sara Madsdatter og Jens Minders kone og endog en mandlig hex ved navn Poul Syvfinger. Men enten er de selv for små, eller maskerne for store, deres navne træffes kun en enkelt gang³. En anden, men ufuldstændig liste, fornemme og simple i forening, indeholder: adskillige kvinders personers navne, som af den siuge Anne Jacobsdatters hals med tillukte øjne blev udråbt . . . Sidsel Torp, Anne Sø, Anne Christensdatter på torvet, Krum-Gertrud, Sara Madsdatter, Kirsten Madsdatter, Lisbet, Maren Sort, Gertrud Sort, forpagterkone på Dronninglund, byfogdens kone i Hjørring, endnu mange flere, som ej kan erindres⁴. —

Det ser endda ud til, at nogle af de rigtige hexe er gået ram forbi. For eksempel synes Ole Fiskers kone i Istrup, den hex der skal have vist det onde ind i Anne Legind, ikke at have været stillet for retten. Man kan dog ikke slutte noget sikkert herom, for protokollerne fra byting, herredsting og landsting er som før nævnt⁵ dels meget fragmentarisk bevaret, dels på visse sider dækket af et tykt og tæt lag sværte, som meget ulykkeligt kan skjule sig under.

Det er faktisk kun et såre beskedent udvalg af hexe, hvis veje siden midsommer 1696 kan markeres ved enkelte punkter i et større, nu uoverskueligt net. Tydeligst følges hovedpersonerne Anne Christensdatter og Anne Vert. Som supplement hertil vides en smule om bipersonerne Kirsten Sørensdatter, Karen Lauridsdatter og Maren Pedersdatter Skaris.

Om Anne Christensdatter, der indtager en førende stilling i hexeflokken, og hvis tidligere virksomhed er ret vel oplyst, kan fra noget efter midten af juli ikke meget andet fortælles med sikkerhed, end at hendes sag på herredstinget gentagne gange er blevet udsat de normale 8 dage⁶. Det fremgår så af bemærkninger i indirekte kilder, at der den 22. september er afsagt dom over hende af herredsfogden Emmik Eriksen sammen med fem meddomsmænd, og at dommen har lydt på frifindelse. Efter ved samme lejlighed fremført begæring har Knud Pedersen Riber påtaget sig det videre forsvar af hende. Men den 30. i samme måned har tre andre meddomsmænd gjort deres ret og pligt og har afgivet dissens i

3. Jfr. p. 333.

4. Kommissionsprotokollen p. 471, aktstykke 92.

5. Se indledningen, p. 35.

6. Hillerslev og Hundborg herreders Justitsprotokol 21.7., 11.8., 25.8.96.

form af en særlig, for retten indgivet betænkning, gående ud på, at de har forstået på Emmik Eriksen, at han vil have Anne Christensdatter frikendt på landstinget: hvilket vi ikke siunes uden samvittigheds nag at kunne bifalde hannem udi. – For dem er det, på grundlag af alt det som tidligere er fremkommet om hende både ved hendes egne og andres udtalelser, klart: at hun er en offentlig troldkvinde og haver indgivet sig til Djævelen –, og altså rimeligt kunde straffes efter lovens 6. bogs 1. cap., 9. art. Men eftersom man ikke har kunnet bringe hende til at bekende, at hun til sine øvrige misgerninger også har forsvoret Gud og sin dåbspagt, så understår de sig dog ikke i at dømme hende efter nævnte § 9. Klart er det imidlertid, at hun i hvert fald har bespottet Gud og hans hellige sakramenter, hvorfor de for deres vedkommende dømmer hende efter lovens 6. bogs 1. cap., 7. art. De tre dissenterende dommere er faktisk mere omhyggelige og pligtopfyldende end Emmik Eriksen, thi der foreligger bekendelse af den anklagede, og loven er klar. Og ihvorvel de altså ikke tør følge herredsfogden og frikende Anne Christensdatter, viser de hende dog den mildhed, som er mulig, og vil redde hende fra den paragraf i Chr. V.s Danske Lov som siger: *Befindis nogen Troldmand, eller Troldqvinde, at have forsoret Gud og sin hellige Daab og Christendom, og hengivet sig til Dievelen, den bør levendis at kassis paa Ilden og opbrændis.* – De mener, at hun kan slippe med § 7: *Hvem som overbevisis at have lastet Gud, eller bespottet hans hellige Navn, Ord og Sacramenter, hannem skal Tungen levendis af hans Mund udskæris, dernæst hans Hoved afslais, og tillige med Tungen settis paa een Stage*⁷. –

Nu er Anne Christensdatters sag klar til at komme for den højere instans, Viborg landsting. Men Emmik Eriksen synes aldeles ikke om, at den skal føres frem for landstinget med hele to domme. Han skriver, den 30. november, et brev til vicestiftamtmand og landsdommer Christoffer Bartholin. Han mener, at de tre meddommere, som har dømt Anne Christensdatter fra hendes tunge og hoved, har overskredet deres kompetence; det er ikke dem, men overretten, der skal prøve herredstingets dom. Men de: ligesom indfalder de høje herrer landsdommere i deres bestilling og absolute dømmer min og de fem meddomsmænds dom under. – Emmik Eriksen formoder og håber, at dette vil blive påtalt.

Det er interessant nok at følge denne dyst mellem specialister, spændende at tænke på, om Anne Christensdatter vil blive brændt eller hals-

7. Kommissionsprotokollen p. 1200, aktstykke 213. Tisted bytings protokol 11.3.99. Hillerslev og Hundborg herreders Justitsprotokol 30.9.96.

hugget eller endda, som der er håb om, slippe fra det med livet i behold. Endnu mere tankevækkende er et ubetydeligt postscriptum på Emmik Eriksens brev, en rent praktisk oplysning til brug for Bartholin: P. S. det måske behøvedes vel, Anne Christensdatter af Skinnerup kom til landstinget, mens jeg tvivler, hun kan blive så frisk, formedelst hendes bene og armer skal være så tvungen af jern i fængslet, så hun ikke kan føres i denne hårde frost⁸. —

Anne Christensdatters sag ses at have været for på landstinget den 5. og 7. december. Detailler kendes ikke, men dommen af 22.2.97, hvorved hun selv frikendes, er tillige gået hendes gamle fjende imod, idet den: forklarede Ole Pedersen Langgaard at være tildømt at betale hende for tilføjede spot og skade 40 rdr.⁹ — At han ikke omgående lægger pengene på bordet, vil enhver kunne vide, som kender Ole Langgaard.

Det har åbenbart været af betydning, at Anne Christensdatter gennem hele sin proces har været en hård benægter, og at hun har hævdet sin uskyldighed overalt, hvor det har været muligt, og så længe, det har været muligt. Det bliver især klart, når man betragter det spinkle materiale, som er bevaret om hendes kollega, den fromme og villige beken-der Anne Vert. Efter den bekendelse, hun har aflagt på herredstinget den 30. juni sidst¹⁰, er der ingen grund til tvivlrådighed. På herredstinget den 4. august henvises der til denne og tidligere gjorte og stadig vedholdte bekendelse og til det faktum, at hun, drevet af sin onde samvittighed, allerede mellem påske og pinse prøvede på at undløbe, til hendes trolderi med bukkehornet under sengen og med Jens Tinstrups manddom¹¹ og: mange andre abscheulig ugudeligheder. — Der foreligger tillige klar be- kendelse, at hun har forsvoret sin dåbspagt. Sagen er oplagt, på herreds- tinget dømmes hun for alt det: som hun ved fuldkommen fornuft og forstand haver udsagt og bekendt. — Ti der er stadig ingen, der får den tanke, at hun måske ikke er rigtig i hovedet. Og her hersker der ingen tvivl om, at det er den ovenfor citerede § 9, som bør bringes i anvendelse¹².

Dommen over Anne Vert er blevet efterprøvet på landstinget i novem-ber, hun kørtes til Viborg den 3. i nævnte måned. Og så meget kan ses,

8. Kommissionsprotokollen p. 1193 f., aktstykke 209.

9. Tisted bytings protokol 18.2.99. Jfr. 25.2.99. Viborg Landstings Justitsprotokol 6.12. og 7.12.96 (med tilføjelse af dommens dato, 22.2.97).

10. Jfr. p. 192.

11. Jfr. p. 161, 141 f., 115.

12. Hillerslev og Hundborg berreders Justitsprotokol 4.8.96.

at hun, ganske ulogisk i betragtning af hendes frivillige bekendelser, er blevet frikendt¹³. På landstinget hersker åbenbart det synspunkt, som endnu ikke er trængt igennem på hjemtingene, men som allerede en tidligere landsdommer fulgte, når han udtalte, at: konerne mest af alt syntes tåbelige og enfoldige eller forekom ham at gå i barndom¹⁴, – man får så bære almuens skumlen: en almindelig tale og sladder, gemene folk haver, at de jyske landsdommere dømmes aldrig nogen troldkvinde til bål og brand; og derfor haver de så mange troldkvinder i Jylland¹⁵. –

Om småhexene Kirsten Sørensdatter og Maren Pedersdatter Skaris vides naturligvis endnu mindre, men at de ikke er gået helt i glemme, fremgår altså af, at deres navne dukker op et par steder i dokumenterne. Om Kirsten, som trods tilsigelse ikke gav møde på herredstinget den 28. april, vides, at hun blev arresteret og ført til Tisted 12. maj¹⁶, men at hun så senest 4. eller 5. juli har set sin lejlighed til at forsvinde¹⁷. Og fra midten af samme måned indføres de fortsatte efterlysninger i protokollen: Der blev i dag anden gang her af retten liust efter den af sin fængsel, hvor udi hun for trolddom var hæftet, undvigt Kirsten Sørensdatter af Skovsted, og derhos forbudet alle og enhver at huse og hæle hende under den straf, loven om formelder¹⁸. – Endnu sidst på måneden er hun på fri fod, thi da lyder samme efterlysning, nr. 3, efter den fra fængslet i Tisted undvegne. Det ses ikke, at hun senere er blevet indfanget, men der er gået livsdom over hende på herredstinget den 28. juli¹⁹. At man ikke har betragtet hende som en helt ubetydelig person, hvis tilstedeværelse eller fraværelse var nogenlunde ligegyldig, fremgår af en oplysning i herredstingbogen, nemlig den, at: Peder Kundgaard i Hundborg [og] Mads Nielsen i Jannerup begge for deres skødesløshed ved deres anbetroede vagt, såsom Kirsten Sørensdatter af Skovsted under deres vagt brød og bortløb, – stævnes til dom på herredstinget²⁰.

Maren Pedersdatter Skaris blev tidligt på sommeren stævnet for

13. Moths votum, bl. 169 (jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 377). – Jens Hansen i Ducholm, Ørum og Vestervig a.s kontributionsregnskaber 1698.

14. Jfr. p. 54.

15. C. Raschs votum, bl. 75 (jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 167).

16. Jfr. p. 160 f. – Jens Hansen i Ducholm, Ørum og Vestervig a.s kontributionsregnsk. 1698. (Samtidig blev Karen Lauridsdatter arresteret).

17. Jfr. p. 218.

18. Hillerslev og Hundborg herreders justitsprotokol 14.7.96.

19. N. Benzons votum, bl. 127 (jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 307). – Jens Hansen i kontributionsregnskabet 1698 (hvorfør også ses, at Karen Lauridsdatter blev dømt: efter bekendelse om signen og manen at rømme riget –).

20. Hillerslev og Hundborg herreders justitsprotokol 14.7.96.

herredstinget, fordi gamle Anne Vert under et forhør havde udlagt hende som hex. Og hendes mand Niels Christensen i Tinstrup har ikke forsøgt indsigelser, men overgivet hendes sag til Gud og øvrigheden²¹. Og så vides der ikke mere om hende, før hun længe efter står på herredstinget og: med adskillige dyre juramenter benægtede sig ej at kunne nogen trolddoms kunster; alene hendes tros skrøbelighed kunde hun ikke nægte. – Jens Christensen Rodsted har på amtsforvalterens vegne krævet dom over hende, men efter meddomsmændenes begæring er sagen blevet udsat i 8 dage²². Videre kan hun ikke følges i herredstingets makulerede bog, men det vides, at der er faldet dom over hende på herredstinget den 6. oktober²³, og at Emmik Eriksen, ligesom i Anne Christensdatters tilfælde, sammen med de fem meddommere har dømt hende fri, medens de tre andre har dømt hende til den gejstlige ret²⁴. Med hvilken begrundelse kan ikke ses, da de nærmere omstændigheder ved processen er ukendte.

Appellering til landsting af herredstingets fældende nævningedomme over hexe fandt sted siden Frederik II's Kalundborg-reces af 1576, der forlangte denne forsigtighedsregel iagttaget inden livsstraffens fuldbyrdelse²⁵. Men amtsforvalter Jens Hansen, som, lige siden han i februar modtog amtmandens anmodning om at tage sig af Ole Langgaards sag mod Anne Christensdatter²⁶, har været adskillig mere ivrig i retsforfølgelsen af hexene, end hans embede egentlig pålægger ham, forsøger at gå udenom. Men med lidet held. Den 21. august har han sendt en skrivelse til rentekammeret med forslag om, at man ikke appellerer dødsdommen over Anne Vert til landstinget, idet man derved kan spare kongens kasse for en administrationsudgift på 20 rdr. Det ser endda ud til, at han i samme skrivelse også har proponeret en hurtigere, og altså billigere expedition af andre hexedomme, f. ex. Anne Christensdatters, end loven foreskriver, men hele episoden er p. g. af kildematerialets spinkelhed uklar. I hvert fald har han været naiv nok til i sin skrivelse at indflette en bemærkning om, at han nok vidste, at hexen vilde blive frikendt, om hendes sag kom for landstinget. Rentekammerets svar er tydeligt nok, og man har åbenbart undret sig over, at amtsforvalteren

21. Jfr. p. 165 f. – Hun blev arresteret 15.6. og sad i kælderens til frikendelsen i oktober. Jens Hansen i kontributionsregnskaberne 1698.

22. Hillerslev og Hundborg herreders justitsprotokol 30.9.96.

23. Kommissionsprotokollen p. 1200, aktstykke 213.

24. O. c. p. 1193, aktst. 209. – Om de gejstlige retters kompetence i en række åndelige sager, blandt hvilke kætter- og trolddom, se Poul Johs. Jørgensen, Dansk Rethistorie, 1947, p. 526 ff.

25. O. c. p. 83, p. 513.

26. Jfr. p. 127 f.

ikke er bedre inde i de regler, der bør bringes til anvendelse i det foreliggende tilfælde. Man tilskriver ham den 5. september: På Eders skrivelse af 21. passato meldes dette til efterrettelig gensvar, angående at I bespør Eder om I: for landstinget skal lade indstævne den sag, som I efter amtmandens ordre til hjemting haver udført imod et for trolddom beskyldte kvindfolk navnlig Anne Vert fra Torsted, som er dømt fra livet; . . . da eftersom loven pag. 184 udi dens 51. art.²⁷ formelder, at når nogen for trolddom eller drab er dømt fra livet til hjemting, da skal dog efter samme dom ingen execution ske, førend den af landsdommerne eller overretten bliver ved magt kendt; I og efter Eders skrivelse selv eragter sagen af den beskaffenhed, at den beskyldte for landstinget skulde vorde fridømt, så haver I uden nogen ophold den strax for landsdommerne at lade indstævne og imidlertid refererer sagen til hans kongl. majt.s deputerede udi det danske cancellicollegio, hvorfra I nærmere resolution haver at indhente²⁸. . . – Og der skuffes han også i sine forhåbninger, enten de så er gået ud på at spare staten for unødige udgifter eller på at få en eller flere hexe på bålet. Matthias Moth bemærker senere ikke uden vrede, at Jens Hansen efter at være blevet afvist af rentekammeret: haver skrevet mig til derom og med mange omstændigheder og stor nidkærhed søgt at indbilde mig, at det var en legemlig besættelse, og at de troldkoner var årsage dertil²⁹. –

Selv om det er menigmand bekendt, at der er stor sandsynlighed for frifindelse på landstinget, viser dog Jens Hansens aktion, at det stadig ikke er ufarligt at blive anklaget for trolddom, muligheden for at blive brændt foreligger stadig. Og ikke engang udsigten til frifindelse har gjort det let at bære ubehageligheder af den art, som Emmik Eriksens ovenfor citerede postscriptum om Anne Christensdatter antyder. Bedst er det, om man kan holde sig enhver mistanke fra livet, og er man uskyldig mistænkt, bør man snarest sikre sig bevis for, at man ikke er i ledtog med Djævelen. Hans egen attest herfor skulde synes tilstrækkelig, og en sådan er faktisk blevet fremskaffet af en kone i Faartoft på Mors, der åbenbart har følt tampen brænde: Jeg underskrevne Jacob Nielsen Erslev.

27. D. v. s. Danske Lov, I. bog, 24. kap.

28. Rentekammerets Kopibog for Aalborg og Viborg Stifter, I. 1696–98, bl. 29.

29. C. Raschs votum, bl. 75 (Jfr. Ny kgl. Saml. 423 *fol.*, p. 167); F. C. Adellers votum, bl. 86 (Jfr. o. c., p. 197); M. Moths votum, bl. 169 (Jfr. o. c., p. 377). – Når Rasch udtaler, at det drejer sig om Anne Christensdatter, der først blev dømt i september, kan det naturligvis bero på en simpel forveksling. Men rimeligvis har hun været nævnt også. Thi Moth omtaler i sit votum, at Jens Hansen har foreslået at lade Anne Christensdatter: med andre som var dømt til at være troldkoner, henrette efter hjemtingsdommen, tvært imod loven. –

sognepræst til Alsted og Bjergby menigheder på Morsø, bekender, at noget efter sal. hr. Frands'³⁰ død i Solbjerg, kom en kvinde af Faartoft i Sundby sogn til mig uden for Bjergby kirkedør og fremviste en seddel på danske skreven på et stykke sexskillingspapir og underskreven af Poul Rytter. Kvindens navn, som seddelen fremviste, var Maren Sur, og som hun var født i Bjergby sogn, begærte hun af mig, jeg vilde samme seddel for Bjergby menighed oplæse, om de vidste hende noget at beskylde, hvilken hendes begæring jeg ikke efterkom, men kaste strax seddelen til hende igen og sagde, at hvis hun havde været af min menighed, da skulde hun have stået åbenbarlig skrift for samme seddels skyld. Seddelens indhold var i den mening, at Poul Rytter skulde have på hendes vegne adspurgte de forment besatte i Tisted, om Satan vidste noget af hende at sige, hvorpå Poul Rytter gav hende til efterretning under sin hånd, at Satan vidste intet af hende at sige³¹. –

30. Frands Hansen.

31. Kommissionsprotokollen p. 828, aktstykke 157. – Tilsvarende attest fra Christoffer Svabo, præsten i Solbjerg, 19.2.97, o. c. p. 829, aktsl. 158.

Tisted byting

Det forventes, at en hel del af de mangfoldige attester, som Ole Bjørn og consorter så travlt har indsamlet, vil gøre virkning på bytinget. Det er stadig Ole Bjørns agt at få så mange sider af sagen som muligt retsligt belyst, fastslået og protokolleret, før den kongelige kommissionsdomstol træder i funktion, og biskoppen vil til gengæld også drive sin separate sag mod præsten, så langt han kan. Indstævninger til bytinget har fundet sted så betids, at de ikke kolliderer direkte med den kongelige ordre om kommissionens virkeområde og beføjelser. Men de kolliderer med Ole Bjørns forvisning til Aalborg, som han nu ikke længer kan sætte sig ud over. Han kan ikke personlig give møde, men må lade sig repræsentere af Hans Jensen Buch, der til stadighed sekunderes ivrigt af Charlotte Amalie Mavors.

Biskoppen agter sig naturligvis ikke personlig til Tisted for at føre sag på bytinget mod den fraværende Ole Bjørn. For ham træder Ole Nielsen Dreyer i skranken.

Allerede tidligt i september er biskoppen på færde og regulerer den rettergang, som han forbereder mod Ole Bjørn: D. 4. septemb. affærdigede jeg bud og skrivelser til borgemester Envold Nielsen, item Emmik Eriksen, byfogd i Tisted, angående den foretagne trætte og proces mod mag. Oluf Bjørn og gav dennem nogle fornødne commissioner og instruxer om vidnesbyrdenes førelse i samme sag¹. – Og den 9. og 10. i samme måned har han ladet degnen fra Rær, Laurids Vebo, hvem han nu og da benytter som en slags sekretær², på sine vegne indstævne Ole Bjørn for bytinget til den 19. september. Et par dage senere kvitterer Ole Bjørn også for stævningens rette forkyndelse, men det er lige hårdt nok, at han af stævningsmændene må høre, at stævningsdokumentet er overleveret dem til forkyndelse af madame Anne Sø, hvilket han noget bittert bemærker i sin påtegning. Det er værd at lægge mærke til, at Emmik Eriksen og Christoffer Nielsen er blandt de ved samme lejlighed indstævnede vidner, der skal forklare om Ole Bjørns forhold til de

1. Bircherods dagbog.

2. Jfr. p. 361.

besatte både inden og uden kirken, for deraf følger, at både byfoged og byskriver bør vige sit sæde³.

Ole Bjørn er også sagsøger, og endnu ivrigere end biskoppen. Først skal han den 12. september give møde i den injuriersag, han har anlagt mod amtmanden Jørgen Scheel Due. Det er ganske vist til alles forundring, at han tør komme her på bytinget, for just samme dag, netop inden retten skal sættes, er den kongelige befaling om hans forvisning til Aalborg blevet forkyndt ham⁴. De fleste vil nok finde, at det smager vel meget af prokuratorkneb, når han nægter at anerkende forkyndelsen af den nævnte befaling, fordi hans forlangende om at se originalen ikke har kunnet efterkommes. Men rent formelt har han altså ikke modtaget nogen forvisningsordre og går til tinge mod amtmanden, som den 8. august har kaldt ham en hund, en falsk profet, en Baals og Belials præst⁵.

Biskoppens stævning af 9. september kvitterer Bjørn for den 14., og samme dag har han travlt med udfærdigelsen af en skrivelse, som skal benyttes på bytinget den 19. I den henviser han til det skudsmål fra menigheden, som han for få dage siden har sikret sig⁶ og strax ladet fremlægge på tinget. Nu forlanger han det atter fremlagt til lydelig oplæsning og fastslår, at dets underskrivere jo ikke kan vidne imod ham, ligesom han også påpeger, at foged og skriver er indkaldt som vidner, så der først må anordnes andre i deres sted⁷. Men ud over dette Ole Bjørns indlæg kendes ikke noget til rettergangen på bytinget den 19. september. Denne gang, som i fremtiden, har Ole Bjørn ikke kunnet give møde, ti han har foretrukket at rejse til København for at forelægge sin sag for kongen⁸.

Der kan nås en hel del på bytinget, før kommissionen skal tage fat og drage al interesse til sig. Den 28. september stævner biskop Bircherod Ole Bjørn for bytinget til den 17. oktober. Der skal han og adskillige vidner udtale sig om, hvad der egentlig forfaldt den 12. og den 18. september, da man forkyndte, eller forsøgte at forkynde, den kongelige forvisningsordre for ham. Det ser temmelig besynderligt ud, at han første gang nægtede at modtage den, og at han anden gang var rejst bort, med ukendt adresse. Ved samme kaldseddel indstævnes et antal

3. Kommissionsprotokollen p. 1251-53. aktstykke 229.

4. Jfr. p. 281.

5. Jfr. p. 266.

6. Jfr. p. 399 ff.

7. Kommissionsprotokollen p. 1253 f., aktstykke 230.

8. Jfr. p. 281 f.

vidner, blandt dem også hæderlig Christian Frederik Mavors, Charlotte Amalie og Abigael Bjørn⁹. Men hvad der er forefaldet ved denne rettergang vides ikke, da bytingets bøger for dette tidsrum ikke eksisterer.

Derimod kan det af bytingsprotokollen ses, at man ikke har indskrænket sig til at forfølge Ole Bjørn med hans forhold til besættelsessagen. Formodentlig er det netop dennes udvikling, der har bevirket, at man just nu ønsker at få gjort rent bord med præsten. Den 12. december kendes han pligtig til inden 15 dage at betale sin gæld til velædle Envold Nielsen til Kølbygaard. Og med samme frist dømmes han også til at indbetale, både hvad han er blevet skyldig til kgl. majestæt i anledning af nogle endnu ikke regulerede transaktioner ved overtagelsen af Tisted annex, og hvad han har i hænde af Tisted skoles midler¹⁰. Et par måneder senere forlanger også provst Peder Reenberg i Aalborg at få de 50 rigsdaler igen, som Bjørn lånte af ham for sex år siden¹¹.

Stævning følger på stævning. Til den 9. januar 1697 har Bircherod stævnet Bjørn, og til gengæld har Bjørn så stævnet biskoppen til samme tid og sted. Han har også indstævnet Holger Schandorph og adskillige andre, bl. a. Christoffer Mumme og de anfægtede. Desuden venter han, at der vil optræde mange frivillige vidner i: denne Guds egen og landens almindelig sag¹². – Det bliver en om ikke synderlig resultatrig, så dog ret omfattende proces, der strækker sig over flere dage, lørdagen går, og næste uges mandag, tirsdag og onsdag, før man er til ende med vidneafhøringer og gennemgangen af de mange fremlagte attester.

Vicestiftamtmand Bartholin har udpeget Mikkell Langballe som sættemand i Emmik Eriksens sted. Hverken Ole Bjørn (af gode grunde) eller Jens Bircherod har givet personligt møde, præsten er repræsenteret af Hans Jensen Buch, biskoppen af Ole Nielsen Dreyer. Både han og den tilstedeværende Holger Sørensen Schandorph protesterer strax over for Hans Buch mod forkyndelsen af Ole Bjørns stævning. Den synes på visse punkter ikke at være foregået efter reglerne.

På biskoppens vegne angriber Ole Dreyer Tisted-præsten, mest for den frækhed han har udvist ved i sin stævning, og tilmed efter at flere af de såkaldte anfægtede er gået til bekendelse, og efter at det medicinske fakultet har stemplet hele besættelsen som idel bedrag, at omtale sådanne optøjer som Guds egen og landets fælles sag. Og biskoppen har

9. Kommissionsprotokollen p. 1255 f., akstykke 232.

10. Tisted bytings protokol 12.12.96.

11. Jfr. p. 43.

12. Kommissionsprotokollen p. 745 ff., p. 756, akstykke 140. Tisted bytings protokol 20.2.97.

i Ole Dreyer en meget dreven og aggressiv fuldmægtig, der har opstillet sit indlæg i sex klare afsnit, hvert for sig vanskeligt at forsvare sig imod. Først bliver Ole Bjørn ikke alene ved sin egen vrang mening, men gør alt, hvad han formår, for at fastholde menigheden i samme vildfarelse, tvært imod kongens befaling om at prædike derimod: Og for at overstryge magister Oluf Bjørns stævning med sin rette farve vil jeg af min enfoldighed forestille denne ret og alle rette kristne dens måde og vise giften af hans honning: Er det at kalde Guds egen og landsens almindelige sag, at magister Bjørn dumdristeligen haver overtrådt hans kongl. majestæts kirke-ritual, som er og bør være rettesnor for hannem og det hele kongerige? – Det kan vel for det andet heller ikke med rette kaldes Guds og landsens almindelige sag, at Ole Bjørn: har været så grov i hans lærdom, at han har villet prædike, at Satan var opkommen af Helvede at straffe synden og at forkynde Guds ord og vilje, ligesom den høje Gud og Satan var bleven ens¹³, og at han med så stor ivrighed har villet maintainere disse kvindfolk at være legemlig besåt, da dog hver laicus¹⁴, som af Gud med sund forstand var begavet og ikke indtaget af magister Oluf, kunde skønne, at det var bedrageri; taget sig det så nær an, ligesom han vilde unde Satan nogen berømmelse; eller han tænkte ved dette væsen og spilfægteri at vinde nogen stor ære og anseelse. – For det tredje må det kaldes: en stor formastelse, dårlighed og synd, at mag. Oluf Bjørn den 3. martii sidst afviget, uden sin biskops videnskab, har stået for en siddende ret på Hillerslev-Hundborg herredsting¹⁵ og vundet efter de formentede djævlens ord, ligesom de var sådan ord, hvorefter mennesker skulde dømmes fra liv og ære, da han tilforne har stadfæstet, at når djævlene blev besvoret i den herre Zebaoths navn, så måtte de sige sandhed, tvært imod det vidnesbiurd Gud selv giver Satan, at han er en løgnere af begyndelsen. – For det fjerde er det: en stor dårlighed og trolddoms synd, at magister Oluf Bjørn har gjort spørgsmål til de formentede djævlene, kaldet dem ved navn, bedet Gud om tegn. – For det femte er det syndigt og forargeligt, at præsten har ladet disse kvindfolk føre i kirken, hvorved der er blevet påført gudstjenesten stor forstyrrelse, og andagten er blevet hindret. For det sjette: er mag. Bjørn så uforskammet i sit stævningsmål at melde, det her i landet vel skal findes mange Guds børn og sandheds elskere etc., i måde som han

13. D. v. s. enige.

14. lægmand.

15. Jfr. p. 130 ff.

absolute vilde beskyldte hans højærværdighed biskoppen med flere, at de hverken skulde elske Gud eller sandhed. . . .

Dømmer nu enhver retsindig, om mag. Oluf har årsag at give sin proces navn af Guds egen og landsens almindelig sag! –

Hans Jensen Buch gør sin pligt, for så vidt som han på Ole Bjørns vegne protesterer mod Ole Dreyers indlæg. Men nogen mester er han ikke, han søger spagfærdigt at fastholde, at stævнемålet er lovligt, og kræver vidnerne afhørt. Og han påstår, at Ole Dreyers indlæg er så vidt-løftigt og højtideligt, at det ikke er til at svare på.

Holger Sørensen Schandorph tager selv ordet og påviser uregelmæssigheder i Ole Bjørns stævning af ham. Det lader ikke til, at præstens søsterdatter har større respekt for Schandorph, siden han midt i det hele: vil formode, at Charlotte Mavors vorder tilholdt af dommeren at tie stille. –

For at sættedommeren ikke skal tage fejl af sine pligter, oplyses han om, at kongen ved sit missive af 7. november har henvist hele den egentlige besættelsessag til den særlige kommissionsdomstol. Altså hævder Dreyer, at intet, som vedkommer besættelsen, bør komme for retten her, men kun den rene, à parte sag mellem biskoppen og præsten. Følger Mikkel Langballe dette vink, vil en god del af Ole Bjørns flittigt og møjsommeligt fremskaffede materiale om de besattes anfægtelser og om Holger Schandorphs embedsmæssige overgreb være ganske ubrugelige ved denne lejlighed.

Og sættedommeren resolverer, naturligtvis, i overensstemmelse med Ole Dreyers påstand¹⁶.

Mandagen den 11. januar udfyldes mest med fremlæggelsen af en hel del af de af Ole Bjørn sammensankede attester og af replikskifter mellem parternes fuldmægtige og enkelte af de tilstedeværende vidner. Ole Bjørns skudsmål af 11. september, som atter skal oplæses, tager sin del af tiden. Peder Marcussens attest¹⁷ kommer også for og følges af Ole Dreyers temmelig indgående forhør af Peder Marcussen, som er til stede på tinget. Det lykkes dog ikke Dreyer at få denne Ole Bjørns forsigtige tilhænger til at udtale noget, som modsiger hans attest, for Marcussen er klog og uklar og undvigende. Han kan ikke oplyse noget om Ole Bjørns opførsel i de besattes boliger, for der har han ikke været; kun hos

16. Kommissionsprotokollens afskrift af bytingsprotokollens nu udslettede sider angiver ikke, hvor langt man er nået i processen den 9.1. Formodentlig er dagens forhandlinger afsluttet med ovennævnte dommerkendelse.

17. Jfr. p. 402.

Anne Gris, og da var både amtmanden og Schandorph der også. Men i kirken har han naturligvis som mange andre hørt Ole Bjørn udtale, at kvinderne var legemlig besatte. Derimod har han ikke hørt Ole Bjørn ivre mod dem, som ikke vilde tro det, og sige, at sådanne var endnu værre farne og åndeligt besatte. Men Marcussen vil ikke benægte, at det kan være sket, for han var just inden Sankt Hans tretten uger i København. De besattes ophold i præstegården kender han ikke noget videre til, og deres forargelige udtalelser i kirken kan han heller ikke tilstå at kende: han sad så langt neder i kirken og ej egentlig kunde høre, hvad de sagde; men når han gik af kirken, hørte han vel, at andre sagde, sligt var talt. – Med andre forsigtige indrømmelser af samme art. Og han har også hørt, at Poul Rytter af prædikestolen har oplæst den af biskoppen forordnede bøn¹⁸ på en sær uærbødig og usømmelig måde.

Ligesom Ole Dreyer vil også Hans Buch forhøre Marcussen og stiller ham et par spørgsmål. Men dels svarer Marcussen igen undvigende og forsigtigt, dels påviser Dreyer, at alle disse spørgsmål henhører under kommissionen.

Hermed er den korte vinterdag til ende: Da som aftenen indfaldt, at man intet videre kunde forrette, er retten atter såt igen den 12. januarii. –

Dagen er Hans Buchs, men hans udbytte bliver fattigt. Attest efter attest til støtte for Ole Bjørn fremlægger han i retten¹⁹, men næsten alle afvises de fra bytinget, mangen gang efter Ole Dreyers påstand, at de rettelig henhører under kommissionsdomstolen, som skal træde i funktion den 25. januar. Andre attester kan ikke godtages, fordi de ikke er på stemplet papir, eller fordi de ikke er affattede og underskrevne efter de gældende regler. De eneste, som virkelig henhører under biskoppens og præstens særlige mellemværende er de to afpryglede og derpå undløbne skoledrenge ynkkelige bønsskrifter²⁰, og med deres fremlæggelse, just som aftenen falder på, slutter denne dags retsmøde.

Onsdag den 13. viser det sig, at Holger Schandorph aldeles ikke har til hensigt for denne ret at udtale sig om de to disciples forhold, han vil først udtale sig for den kongelige kommission. Hans Jensen Buch protesterer på Ole Bjørns vegne, men Ole Dreyer svarer på biskoppens og spotter Hans Buch for hans naive prokuratorkneb, erklærer stævningen af bispen og Schandorph ulovlig og begærer dommerkendelse.

18. Jfr. p. 204.

19. Jfr. p. 401 f., hvor en del af dem er citeret eller omtalt.

20. Jfr. p. 408 ff.

Og Mikkel Langballes kendelse går ud på, at han nu efter at have beklædt dommersædet i fire dage, har opfyldt den ham pålagte pligt. Han ser ikke rettere, end at Ole Bjørns stævning må være ugyldig. Og hæver retten²¹.

Men det kan hverken Hans Jensen Buch, Ole Bjørn eller de for hans skyld fremmødte, nu afviste vidner være tilfredse med. Derfor kan på de attester om de besatte og om andre forhold, som udstedes i den nærmest følgende tid efter det omtalte retsmøde, være bemærket, at dette er, hvad man vilde have beediget på bytinget, om det var blevet tilladt²². Der foreligger også en erklæring, udstedt til: ærebårne, gudelskende og dydzirede mø Charlotte Amalie Mavors –; den går ud på, hvordan Mikkel Langballe til skade for Ole Bjørn har afvist både hans vidner og hans dokumenter og henvist dem til kommissionen²³.

Der kan være nogen grund til, at Ole Bjørn kræver Mikkel Langballe til regnskab for dette; det sker ved en stævning den 16. januar, og sagen vides at have været for den 30.²⁴, ved hvilken lejlighed Mikkel Langballe fyndigt fastslår, at der ikke på nogen måde er lagt Hans Jensen Buch som Ole Bjørns fuldmægtig hindringer i vejen for vidneførsel og indgivelse af attester, for så vidt det angik den Mikkel Langballe pålagte sag²⁵.

Ole Bjørn fører sin krig på flere fronter, måske spreder han sine kræfter for meget. Hans ovenfor omtalte kollegiale forespørgsel, den 5. januar, til en række præster, kommer der ikke så betids svar på, at det kan fremlægges på bytingets møder fra den 9. til den 13., men forøvrigt vilde embedsbrødrenes svar jo heller ikke have kunnet gavne hans sag²⁶. Og han kan slet ikke spille med en mand som Envold Nielsen Bjerregaard, men han er uklog nok til at prøve på det. Envold har naturligvis ikke ladet sig lokke til at stævne Ole Bjørn²⁷, men han kan ikke hindre, at Ole Bjørn, for dog at få noget ud af sin aktion, den 7. januar lader Hans Jensen Buch stævne ham; temmelig tydeligt med den bagtanke, at: lade Anne Jacobsdatters udråbning til Tisted ting protokol- lere, efterdi hans [Envold Niensens] hustrue i samme attest var udråbt for en troldkvinde; så man deraf kan slutte, at mag. Ole har været

21. Kommissionsprotokollen p. 744–79. aktstykket 140.

22. O. c. p. 531, aktst. 101.

23. O. c. p. 83–85, aktst. 15.

24. O. c. p. 696, aktst. 136; jfr. Tisted bytings protokol 30.1.97.

25. Kommissionsprotokollen p. 695–703, aktstykket 136.

26. Jfr. p. 397 f.

27. Jfr. p. 231.

Envold Niensens og hans huses fjende og avindsmand, mere end den anden været mag. Oles²⁸. –

På den samme tid er Ole Bjørns ivrige tilhængere også aktive. F. ex. bliver Simon Nielsen Kirkeprior vred, da von Holten og hans kone på bytinget den 16. januar fremlægger en attest om hans datter Ingeborgs bekendelser²⁹, så han udfærdiger samme dag en lang erklæring og klage til den ventede kommission³⁰. Desuden har Ole Langgaard naturligvis en proces løbende om amtmand Jørgen Scheel Dues og byfoged Emmik Eriksens voldelige adfærd i hans hus den 26. juli³¹.

Ole Bjørns modstandere arbejder også flittigt videre med bytinget som operationsbasis. Den attest, som Simon Kirkeprior blev så vred over, har Jacob von Holten udfærdiget den 14. januar for to dage senere at fremlægge den på tinget³², og samme dag, 16. jan., føler Schandorph sig foranlediget til ved byfogden at indstævne vidner i anledning af alle de rygter og påstande, der siden hans tiltrædelse af Ole Bjørns embede er sat i omløb om hans forkyndelse og øvrige optræden³³. Senere hen kommer turen til Ole Bjørns to tjenestekarle, der i retten må stå til ansvar for deres påstand om at have givet Holger Schandorph lovligt kald og varsel juleaften, hvilket betvivles³⁴.

Man skulde tro, at bytinget ikke beskæftigede sig med andet i disse uger end med Ole Bjørn, Ole Langgaard og besættelsessagen. Men der kommer faktisk også andre sager for. Måske er det dog også et led i kampen mod Ole Bjørn, når man netop nu graver en gammel mistanke frem mod hans tilhænger Jens Christensen Rodsted, amtsforvalterfuldmægtigen, og sinker ham i hans arbejde for Ole Bjørn ved at anklage ham for at have slået en bartskær ihjel i 1688³⁵. Sagen behandles på bytinget i januar og februar, og Rodsted får anledning til at stemple byfogden som sin åbenbare avindsmand. Og i marts måned frikendes han på bytinget, så mester Christoffer Stephani atter kan få lov til at hvile i fred³⁶.

28. Peder Lemvigs voutum, bl. 40 (Jfr. Ny kgl. Saml. 423 fol., p. 111).

29. Jfr. p. 300.

30. Kommissionsprotokollen p. 195–99, aktstykket 40.

31. Tisted bytings protokol 30.1., 6.2., 13.2.97. Jfr. foran p. 246 ff.

32. Kommissionsprotokollen p. 294, aktstykket 58.

33. Tisted bytings protokol 16.1.97.

34. O. c. 13.2. og 20.2.97.

35. Jfr. p. 54.

36. Tisted bytings protokol 23.1., 20.2., 27.2., 6.3.97.